MARTIN DU GARD

Familia Thibault

***

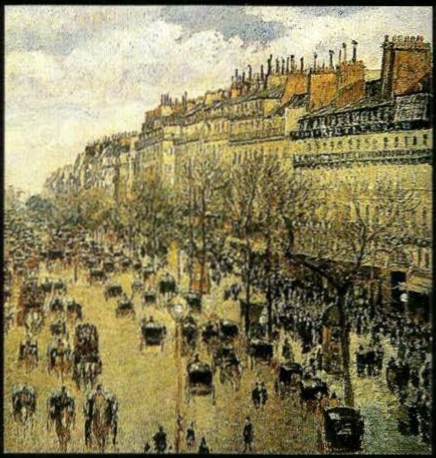

RAO

Roger Martin du Gard

FAMILIA THIBAULT

* * *

OPERE XX

ROGER MARTIN DU GARD

Familia Thibault

* * *

RAO International Publishing Company

RAO International Publishing Company S.A.
P.O. Box 37-198 Bucureşti, ROMÂNIA

ROGER MARTIN DU GARD
Les Thibault
Copyright © GALLIMARD, 1955
Tout droits réservés

Traducere din limba franceză
VINTILĂ RUSU-ŞIRIANU
Ediţia a III-a revăzută

Copyright © 1993
by RAO International Publishing Company S.A.
pentru versiunea în limba română

Coperta colecţiei
DONE STAN
CRISTIAN BĂDESCU
Pe copertă
ALBERT MARQUET, Pont Neuf (detaliu)

August 1993

ISBN 973-96203-0-2
ISBN 973-96203-3-7

SUMAR

Partea a șaptea VARA LUI 1914 (Continuare)

LVI. Joi, 30 iulie — Vizita lui Antoine la Rumelles ; panică la Quai d'Orsay/9

LVII. Joi, 30 iulie — Antoine primește vizita lui Simon de Battaincourt și se hotărăște să o rupă cu Anne/16

LVIII. Joi, 30 iulie — Jacques o duce pe Jenny la întrunirea de la Montrouge, unde ia cuvîntul/24

LIX. Vineri, 31 iulie — Dimineața lui Jacques. Parisul sub amenințarea războiului/38

LX. Vineri, 31 iulie — Dejunul lui Jacques acasă la Antoine/48

LXI. Vineri, 31 iulie — Atitudini opuse ale lui Jacques și Antoine față de „interesul general"/60

LXII. Vineri, 31 iulie — După-amiaza lui Jacques și Jenny în cercurile socialiste/71

LXIII. Vineri, 31 iulie — Asasinarea lui Jaurès/78

LXIV. Sîmbătă, 1 august — Dimineața lui Jacques la *l'Humanité*/88

LXV. Sîmbătă, 1 august — Anne caută în zadar să-l întîlnească pe Antoine/95

LXVI. Sîmbătă, 1 august — Jacques dejunează la Jenny/98

LXVII. Sîmbătă, 1 august — Decretul de mobilizare/105

LXVIII. Sîmbătă, 1 august — Jacques și Jenny asistă la sosirea lui Hermann Müller/110

LXIX. Sîmbătă, 1 august — Jacques o conduce pe Jenny acasă la Antoine/115

LXX. Sîmbătă, 1 august — Paris, seara mobilizării/127

LXXI. Sîmbătă, 1 august — Seara lui Jacques și Jenny — Revirimentul socialiștilor în fața mobilizării/135

LXXII. Duminică, 2 august — Întoarcerea doamnei de Fontanin/146

LXXIII. Duminică, 2 august — Plecarea lui Antoine pe front/151

LXXIV. Duminică, 2 august — Jacques se hotărăște să lupte pînă la capăt împotriva războiului/160

LXXV. Duminică, 2 august — Jacques și Jenny în prezența doamnei de Fontanin/168

LXXVI. Duminică, 2 august — Jenny face o scenă violentă mamei sale/175

LXXVII. Duminică, 2 august — Ultima întrevedere între Jacques și Jenny/183

LXXVIII. Luni, 3 august — Întoarcerea lui Jacques la Geneva — Vizită la Meynestrel/189

LXXIX. Marți, 4 august — Jacques, în trenul de Geneva, cu destinația Basel/197

LXXX. Marți, 4 august — Jacques se refugiază în bufetul gării din Basel, ca să-și scrie manifestul/208

LXXXI. De la 5 la 8 august — Șederea lui Jacques la Basel/213

LXXXII. Duminică, 9 august — Ultimele pregătiri/223

LXXXIII. Duminică, 9 august — Întîlnirea de pe platou/228

LXXXIV. Luni, 10 august — Ultimul act/237

LXXXV. Luni, 10 august — Retragerea trupelor franceze în Alsacia/241

EPILOG

I. Antoine în clinica de la Mousquier/268

II. Înmormîntarea domnișoarei de Waize, la Paris/281

III. Întoarcerea lui Antoine în apartamentul său/288

IV. Antoine și Gise dejunează în doi, în Rue de l'Université/294

V. Rumelles îl invită pe Antoine la Maxim's/305

VI. Un vis al lui Antoine/316

VII. Antoine la Maisons-Laffitte — Dimineață cu Daniel și Jean-Paul/323

VIII. Prima convorbire cu Jenny/333

IX. A doua convorbire cu Jenny/341

X. Vizită la spitalul doamnei de Fontanin/346

XI. Jean-Paul și unchiul Antoine/359

XII. Seară la Maisons-Laffitte — Ultima convorbire cu Jenny/365

XIII. Consultația doctorului Philip/376

XIV. Seară de alarmă/393

XV. Scrisori/397

XVI. Jurnalul lui Antoine/407

Iulie/407

August/431

Septembrie/460

Octombrie/481

Noiembrie/491

Partea a şaptea

VARA LUI 1914

(Continuare)

LVI

Cam pe la aceeaşi oră, Antoine urca treptele de la Quai d'Orsay, venind să-i facă injecţia lui Rumelles. De cîteva zile, mai cu seamă de la întoarcerea ministrului, diplomatul, care nu-şi vedea capul de treburi, nu se mai putuse duce în Rue de l'Université ; şi, cum organismul lui surmenat avea nevoie mai mult ca oricînd de un stimulent zilnic, se înţeleseseră ca medicul să vină regulat la minister. Antoine îşi asumase cu plăcere osteneala asta : cele douăzeci de minute, cît stătea în biroul lui Rumelles, îi dădeau prilejul să fie zilnic la curent cu fluctuaţiile diplomatice şi socotea că este astfel, printr-o fericită întîmplare, unul dintre oamenii cei mai bine informaţi din Paris.

În galeria cea mare şi în salonaşul alăturat, mai multe persoane aşteptau să fie primite în audienţă. Dar şeful de cabinet îl cunoştea pe medic, astfel că îl conduse înăuntru printr-o uşă de serviciu.

— Ei, spuse Antoine, scoţînd din buzunar numărul din ziua aceea al lui *Paris-Midi,* totul se precipită ?

— Ssst... făcu Rumelles, ridicîndu-se în picioare, încruntat. Aruncă repede foaia aceea... Am dezminţit, imediat, totul ! Guvernul va pune sub urmărire fiţuica asta neruşinată ! Deocamdată, poliţia a confiscat toate exemplarele pe care le-a mai găsit în tipografie.

— Vasăzică, nu-i adevărat ? întrebă Antoine, care se liniştise dintr-o dată.

— Nu... nu...

Instalîndu-şi trusa pe un colţ al biroului, Antoine îl privi, lung şi în tăcere pe Rumelles, care se dezbrăca alene. Diplomatul părea frînt de oboseală.

— E-adevărat că azi-noapte am avut o alarmă !... (Glasul lui, pe care oboseala îl făcea şi mai surd, i se păru lui Antoine schimbat.) La patru dimineaţa nu ne culcasem nici unul şi, crede-mă, nu stăteam deloc pe roze... Ministrul de Război şi ministrul Marinei fuseseră convocaţi de urgenţă la Elysée, unde-i

aştepta preşedintele consiliului ; şi-acolo, timp de două ore, s-a discutat în adevăr asupra... măsurilor extreme.

— Şi... n-au fost luate ?

— Pînă la urmă, nu. Încă nu... Ba chiar, de azi-dimineaţă, consemnul este să se anunţe o uşoară destindere. Germania şi-a dat osteneala să ne prevină oficial că nu mobilizează ; dimpotrivă, „stă de vorbă" în mod activ cu Viena şi Petersburgul. Ne este deci greu, pentru moment, să luăm iniţiative care ar risca...

— Semn bun gestul Germaniei !

Rumelles îl opri cu o privire :

— O prefăcătorie, dragul meu ! E doar o prefăcătorie ! Un gest de moderaţie, pentru a încerca, dacă este cu putinţă, să cîştige Italia de partea Puterilor Centrale. Un gest care, în fapt, nu poate avea nici o consecinţă : Germania ştie tot atît de bine ca şi noi că Austria nu mai poate şi că Rusia nu mai vrea să dea înapoi.

— E înspăimîntător ceea ce spui...

— Nici Austria, nici Rusia... Nici ceilalţi, de altfel... Fiindcă ceea ce face ca situaţia să fie diabolică este, dragul meu, următorul fapt : aproape peste tot, în sînul guvernelor există încă voinţă de pace ; dar există, acum, pretutindeni, şi voinţă de război... Încoltit de împrejurări, în faţa ipotezei ameninţătoare, nu mai există nici un guvern care să nu-şi spună : „La urma urmei, e şi asta o partidă de jucat... Şi, poate, un prilej strașnic care trebuie folosit !"... Da, da ! Ştii prea bine că fiecare naţiune din Europa are totdeauna, în rezervă, cîteva ţeluri de atins, cîteva foloase de tras dintr-un război în care ar fi tîrîtă...

— Chiar şi noi ?

— La noi, cei mai pacifici dintre conducători îşi spun : „La urma urmei, iată poate momentul ca să terminăm o dată cu Germania... Şi să luăm Alsacia şi Lorena". Germania se gîndeşte să rupă încercuirea din jurul ei ; Anglia, să nimicească marina germană şi să le şterpelească nemţilor comerţul şi coloniile. Dincolo de catastrofa pe care ar dori s-o evite, fiecare întrezăreşte, totuşi, de pe acum, folosul pe care l-ar putea realiza... dacă această catastrofă s-ar produce.

Rumelles vorbea cu glas scăzut şi monoton. Părea că îi e greu să vorbească şi că era prea ostenit ca să aibă puterea să tacă.

— Atunci ? făcu Antoine.

Avea o oroare fizică atît de mare să aştepte şi să trăiască în nesiguranţă, încît în clipa aceea aproape ar fi preferat să

știe că războiul s-a declarat și că nu mai era altceva de făcut decît să plece pe front.

— Și-apoi... începu Rumelles, fără să răspundă.

Dar tăcu. Își trecu încet degetele prin chica buclată și rămase cu fruntea în palme.

Discutînd întruna despre chestiunile astea și auzind vorbindu-se despre ele mereu de cincisprezece zile încoace, de dimineață pînă seara, părea că nu-și mai dă bine seama de gravitatea evenimentelor pe care le anunța. Stînd în picioare, cu ochii în pămînt, cu mîinile la tîmple, zîmbea. Poalele cămășii îi atîrnau pe șoldurile grase, albe și acoperite cu un puf bălai. Zîmbetul nu i se adresa lui Antoine. Era un zîmbet vag, schimonosit, aproape nătîng: cîtuși de puțin „leonin." Pe chipul lui buhăit, pe fruntea plină de cute, pămîntie, pe care sudoarea lipea șuvițe de păr cărunte și răsucite, i se citeau urmele unei vădite sfîrșeli. Ultimele două nopți le petrecuse la minister. Era frînt: șocurile din această săptămînă dramatică îi uzaseră, îi distruseseră, îi sleiseră puterile, ca unui pește nevoit să înoate mult timp în zigzag. Mulțumită injecțiilor (și tabletelor de cola, din care lua la fiecare două ore, cu toate că Antoine îl oprise), izbutea să-și îndeplinească munca de fiecare zi, dar într-o stare vecină cu somnambulismul. Mecanismul lui, remontat astfel, funcționa încă, dar avea impresia că i se defectase un organ esențial și că mașina nu mai asculta de comenzi.

Îți făcea milă. Totuși, Antoine voia să știe, așa că insistă:

— Și apoi ?

Rumelles tresări. Își ridică fruntea, fără să-și ia mîinile de la tîmple. Capul îi vîjîia, și-l simțea fragil, gata să se spargă la cea mai mică izbitură. Nu, n-o s-o mai poată duce așa multă vreme, ceva va exploda, pînă la urmă, acolo, înăuntru... În clipa asta ar fi dat tot ce avea mai scump pe lume, și-ar fi jertfit cariera, ambițiile, totul, pentru o jumătate de zi de liniște în singurătate, de odihnă totală, oriunde, fie chiar și într-o celulă de închisoare...

Cu toate astea, continuă, cu glas și mai coborît:

— Și-apoi, noi știm una: Berlinul a prevenit Petersburgul că, la cea mai mică intensificare a mobilizării din Rusia, Germania va decreta imediat mobilizarea... Un fel de ultimatum !

— Dar ce împiedică Rusia să oprească mobilizarea ? exclamă Antoine. Nu se anunțase ieri că țarul propune un arbitraj al Curții de la Haga?

— Exact ! Numai că, dragul meu, faptul e fapt ; în Rusia, deși se vorbește de arbitraj, se continuă cu îndărătnicie mobilizarea ! spuse Rumelles cu un fel de indiferență. Au început mobilizarea nu numai fără să fim preveniți, dar chiar ascunzîndu-se de noi !... Și-au început-o de cînd ? Unii spun că *din ziua de 24 !* Cu patru zile înainte de declarația de război a Austriei ! Cu cinci zile înainte de mobilizarea austriacă !... Excelența sa domnul Sazonov ne-a făcut cunoscut ieri seară, în termeni clari, că Rusia își grăbește pregătirile militare. Domnul Viviani, care cred că dorește, mai sincer decît mulți alții, să evite cu orice preț războiul, este cum nu se poate mai consternat... Dacă ucazul de mobilizare — de mobilizare *generală* — s-ar anunța, în sfîrșit, oficial, astă-seară la Petersburg, nici unul din noi nu s-ar mira !... Acesta-i motivul pentru care s-a ținut Consiliul de Război de astă-noapte... Și totul e, în adevăr, cu mult mai grav decît o propunere platonică de arbitraj la Haga, decît scrisorile „frățești" pe care le schimbă între ei, se pare, din ceas în ceas, *Kaiser*-ul și vărul său, țarul !... De ce se încăpățînează Rusia în atitudinea asta provocatoare ? Pentru că domnul Poincaré a repetat cu prudență, mereu, că Franța nu va da sprijin militar Rusiei decît în cazul unei intervenții militare a Germaniei ? Ne întrebăm și noi... Aproape s-ar zice că Petersburgul vrea să forțeze Berlinul să facă gestul agresiv care ar sili Franța să-și respecte angajamentele de aliată !...

Tăcu. Își privea genunchii cu atenție, pipăindu-și coapsele. Se temea să spună mai mult ? Antoine nu credea ; avea impresia că diplomatul nu prea era în stare să-și dea seama ce putea să spună și ce anume n-ar trebui să spună.

— Domnul Poincaré a fost foarte tare, continuă Rumelles, fără să-și ridice capul. Foarte tare... Judecă și dumneata : ambasadorul nostru la Petersburg a primit, chiar în noaptea asta, ordinul telegrafic de a dezaproba categoric, în numele guvernului său, mobilizarea Rusiei.

— Perfect ! făcu Antoine, cu naivitate. Eu n-am fost niciodată de părere că Poincaré s-ar declara pentru război.

Rumelles nu răspunse imediat.

— Domnul Poincaré ține, mai înainte de toate, să acopere responsabilitatea noastră, susținu el, cu un rictus neașteptat. Acum, iată, orice s-ar întîmpla, *tardivă ori nu,* telegrama e aici : va rămîne în arhivă, va fi o dovadă a voinței noastre de pace... Onoarea Franței e salvată... Era și timpul... E foarte important !

Ridică receptorul telefonului, care se auzise sunînd surd.

— Imposibil... Spune-i că nu pot primi nici un ziarist. Nu, nici chiar pe el !

Antoine reflectă :

— Dar, dacă Franța ar vrea, chiar și acum, să oprească cu orice preț mobilizarea Rusiei, n-ar avea oare un mijloc mult mai eficace decît o dezaprobare oficială ? După cum spuneai deunăzi, dacă Rusia mobilizează *înaintea* Germaniei, tratatele noastre nu ne obligă să-i dăm sprijin Rusiei. Atunci, n-ar fi de ajuns să i se amintească asta, pe tonul cuvenit, lui Sazonov al dumneavoastră, ca să-și temporizeze pregătirile ?

Rumelles dădu din umeri cu o condescendență prietenoasă, ca în fața pălăvrăgelilor unui copil.

— Dragul meu, cine se mai gîndește la tratatele franco-ruse de altădată ? Istoria va arăta dacă mă înșel sau nu, dar sînt aproape sigur că în ultimii doi ani, și mai cu seamă în ultimele săptămîni, alianța noastră cu Rusia a fost reînnoită *fără condiții*... și că Franța este legată dinainte de orice acțiune militară a aliatei ei... și că situația asta nu este opera ministrului nostru de Externe... adăugă cu jumătate de glas.

— Dar Viviani și Poincaré sînt totuși de acord...

— Eh ! făcu Rumelles. Da, sînt de acord, firește... Cu deosebirea că domnul Viviani a rezistat întotdeauna în fața influenței militarilor... Știi că, înainte de a fi președinte de consiliu, a fost unul dintre cei ce au votat împotriva serviciului militar de trei ani ?... Nu mai departe decît ieri, cînd a coborît de pe vapor, părea foarte convins că totul trebuie, că totul se poate aranja. Ce crede acum ? Astă-noapte, după marele consiliu, era de nerecunoscut, îți era milă să-l vezi... Dacă mobilizăm, nu m-ar mira să-l văd că demisionează... În timp ce vorbea, înaintase, tîrîndu-și cu greu pașii, pînă la canapea și se lungise pe o coastă, cu nasul în perne. Astăzi, spuse pe același ton doctoral, mi se pare că e rîndul coapsei de la dreptul, nu-i așa, dragul meu ?

Antoine se apropie de el ca să-i facă injecția.

Urmă un lung minut de tăcere.

— La început, reluă Rumelles, cu glasul înăbușit în perne, Austria era aceea care părea că sabotează în mod sistematic toate eforturile ce se făceau ca să se salveze pacea. Azi — nu încape nici o îndoială — este Rusia... (Se ridică și începu să se îmbrace.) Astfel, ea este aceea care a neutralizat, prin intransigența ei, noul efort de mediere al Angliei. S-a lucrat serios, ieri, la Londra și s-a început ceva temeinic : Anglia propunea să se accepte în mod provizoriu ocuparea

Belgradului, ca un fapt, ca un simplu zălog luat de Austria; dar să se ceară, în schimb, ca Austria să-și spună pe față intențiile. Era, cel puțin, un punct de plecare pentru a se începe negocieri. Numai că pentru asta era nevoie de consimțămîntul unanim al puterilor. Iar Rusia a refuzat categoric să și-l dea, pretinzînd, ca o condiție absolută, să se oprească în mod oficial ostilitățile din Serbia și să se evacueze Belgradul de către trupele austriece, ceea ce însemna, fără doar și poate, să i se ceară Austriei să dea înapoi într-un chip inacceptabil ! Și totul s-a năruit iarăși !... Nu, nu, dragul meu, zadarnic ne-am amăgit. Rusia a luat o hotărîre irevocabilă și pare că nu de ieri, de alaltăieri... Nu vrea să mai audă de nimic; nu vrea să renunțe la războiul ăsta, care speră că-i va fi favorabil, și ne va trage pe toți în horă... așa că n-o să scăpăm de ceea ce ne temem !

Își îmbrăcă haina. Se îndreptă automat spre șemineu, ca să se uite în oglindă și să vadă dacă și-a făcut bine nodul de la cravată. Dar se întoarse din drum.

— Și mă crezi că nici unul dintre noi nu știe, de fapt, care este adevărul ? Sînt mult mai multe vești false decît adevărate... Cum să te mai descurci ? Gîndește-te numai, dragul meu, că, de cincisprezece zile încoace, peste tot, în toate cabinetele miniștrilor de Externe și ale șefilor de stat-major, telefoanele sună fără încetare, cerînd răspunsuri imediate, fără să li se dea răgaz demnitarilor istoviți nici să mediteze, nici să cerceteze ! Gîndește-te că în toate țările, pe mesele cancelarilor, ale miniștrilor, ale șefilor de stat, se îngrămădesc, din ceas în ceas, tot mai multe telegrame cifrate, care dezvăluie intențiile ascunse ale națiunilor vecine ! E o harababură nebunească de vești care se bat cap în cap, de afirmații contradictorii, una mai gravă și mai presantă decît cealaltă ! Cum să mai vezi limpede în vălmășagul ăsta infernal ? O anume informație, ultraconfidențială, pe care ne-o comunică serviciile noastre secrete, ne dezvăluie o primejdie neprevăzută, imediată, care ar mai putea fi ocolită printr-o ripostă rapidă. Cu neputință să verifici informația. Dacă informația e falsă și noi ne hotărîm să ripostăm, inițiativa noastră e sortită să agraveze situația, poate chiar să provoace un gest hotărîtor din partea adversarului, să compromită negocieri care erau pe cale să ajungă la izbîndă. Dar, dacă primejdia e reală și noi nu ripostăm ? Mîine va fi prea tîrziu pentru a acționa... Se poate spune fără greș că Europa se clatină ca o femeie beată sub avalanșa asta de vești pe jumătate adevărate, pe jumătate false...

Mergea prin odaie, în sus și în jos, îndreptîndu-și gulerul cu un gest stîngaci și aproape împleticindu-se, și el, ca Europa, sub confuzia ideilor care-i hărțuiau mintea.

— Biete cancelarii! mormăi apoi. Toată lumea ridică piatra asupra lor... Totuși, numai ele singure ar putea salva pacea. Și ar fi izbutit, poate, s-o facă, dacă ar fi reușit să-și consacre întregul efort fondului problemei; dar toate își irosesc forțele pentru a menaja amorul propriu al oamenilor și al națiunilor! E jalnic, dragul meu...

Se opri lîngă Antoine, care-și închidea trusa în tăcere.

— Și-apoi, continuă, ca și cum nu se mai putea opri să gîndească cu glas tare, azi nu mai pot hotărî diplomații singuri și oamenii din guvern... Aici, la Quai d'Orsay, de cîteva zile, cu toții avem impresia că ceasul politicii și al diplomației a trecut... În toate țările, alți oameni au luat acum cuvîntul: militarii... Ei sînt cei mai tari: vorbesc în numele securității naționale; și, în fața acestui lucru, toate autoritățile civile capitulează... Da, chiar în țările cele mai puțin războinice, puterea reală se află acum în mîinile statului-major... Și, o dată ce s-a ajuns aici, dragul meu... o dată ce s-a ajuns aici... Făcu un gest vag. Zîmbetul acela schimonosit și nătîng îi apăru iarăși pe buze.

Se auzi telefonul.

Cîteva clipe Rumelles privi fix aparatul.

— Un angrenaj diabolic, murmură el fără să-și ridice ochii. O mașinărie care parcă a pornit de la sine... Mergem spre prăpastie, ca un tren care nu mai poate frîna și alunecă pe o pantă, împins de propria lui greutate, cu o viteză ce se accelerează din minut în minut... și care a devenit vertiginoasă... Toate parcă au scăpat de sub control... și se duc, o iau razna singure... fără să le dirijeze nimeni, fără ca nimeni s-o dorească... Nimeni... Nici miniștrii, nici regii. Nimeni pe care să-l poți identifica, să-l poți numi... Toți avem impresia că sîntem depășiți, deposedați, dezarmați, că ni s-a jucat o festă... fără să știm cum și nici de către cine... E ca și cum toți cei cu răspunderi ar fi devenit niște jucării — nu mai știu nici eu cum să spun — niște jucării ale forțelor, ale puterilor oculte, care învîrt hora de sus de tot, de foarte departe...

Puse mîna pe telefon și se uită lung la el, cu o privire care parcă nu vedea nimic. În sfîrșit, se îndreptă din șale. Și,

înainte de a ridica receptorul, îi făcu lui Antoine un semn amical:

— Pe mîine, dragul meu... Scuză-mă că nu te conduc...

LVII

Antoine ieși din minister atît de copleșit, atît de agitat și de răscolit, încît, cu toate că avea multă treabă în ziua aceea, se hotărî să se ducă acasă pentru a se odihni o clipă înainte de a-și continua vizitele. Își repetă, aproape fără să creadă că lucrul este cu putință: „Într-o lună voi fi poate... mobilizat... Necunoscutul..."

În timp ce intra pe poartă, zări un bărbat tînăr care ieșea din vestibul și care se opri din mers cînd îl văzu pe el.

Era Simon de Battaincourt.

„Soțul", gîndi Antoine, în defensivă.

Nu-l recunoscuse din prima clipă, deși odinioară îl întîlnise de mai multe ori; îl întîlnise chiar și anul trecut, cînd a trebuit să fie pusă în ghips fetița Annei.

Simon se scuză:

— Credeam că e ziua dumitale de consultații, doctore... Am luat, la întîmplare, oră pe mîine, dar tare mult aș vrea să pot pleca înapoi la Berck astă-seară... Dacă s-ar putea, fără să te deranjez prea mult...

„Ce naiba vrea de la mine?" își spuse Antoine, oarecum ferindu-se. Dar voia să se poarte elegant, să nu-l refuze...

— Zece minute... zise el, fără prea multă amabilitate. Să mă ierți, dar am de făcut vizite toată ziua... Poftim cu mine sus...

Aproape lipit de omul acesta în cabina strîmtă a ascensorului, unde răsuflarea și sudoarea li se amestecau, Antoine, iritat de un sentiment de dușmănie, pe care îl accentua și mai mult o impresie ciudată de dezgust, repeta în sine: „Soțul Annei... soțul..."

— Ce crezi, așa-i că se va evita războiul? întrebă deodată Battaincourt. Un zîmbet vag, copilăros și blînd îi apăru pe buze.

— Încep să mă îndoiesc, răspunse Antoine întunecat.

Trăsăturile tînărului se schimonosiră.

— Nu-i cu putință, ce Dumnezeu?... Nu-i cu putință să se fi ajuns pînă acolo...

Antoine, tăcut, juca între degete legătura cu chei. Împinse ușa:

— Treci.

— Am venit să mă sfătuiești în privința micuței mele Huguette... începu Simon.

Pronunța cu o emoție înduioșătoare numele copilei care nu era a lui, dar pe care începuse s-o iubească de parcă ar fi fost fata lui și pentru a cărei însănătoșire părea că e dispus să jertfească orice. Nu mai contenea cu amănunte despre viața micii bolnave. Spunea că fetița îndura cu o răbdare de înger lunga ei imobilizare — de cînd fusese pusă în ghips. O ținea afară, la aer, nouă sau zece ceasuri pe zi. Îi cumpărase o măgăriță albă, care trăgea „sicriul" pe străzile Berckului pînă la plajă. Seara îi citea din cărți, o învăța cîte puțină franceză, istorie, geografie.

În timp ce-l conducea pe Battaincourt spre cabinetul de consultații, Antoine, stăpînit iar de atenția lui profesională, căuta să culeagă din vorbăria asta indicii capabile să-l lămurească asupra stării fiziologice a bolnavei. O uitase cu totul pe Anne. Numai cînd îl văzu pe Battaincourt că se înfundă în același fotoliu în care se așeza atît de des amanta lui, își spuse cu o ciudată stăruință : „Omul acesta de aici, care-mi vorbește și-mi zîmbește și care vine să-mi destăinuiască lucruri ce-l fac să sufere, e un om pe care-l înșel, pe care-l fur și care nu știe nimic".

La început, nu simți decît o senzație nedeslușită, de ordin fizic, asemenea senzației pe care ți-o pricinuiește un contact pe care nu-l dorești sau ți-e dezagreabil. Apoi, cum Simon tăcu deodată, părînd oarecum stingherit, în mintea lui Antoine încolți o bănuială : „Te pomenești că știe !"

— Dar nu ca să-ți povestesc viața mea de îngrijitor de bolnavi am făcut călătoria asta, spuse Battaincourt.

Privirea lui Antoine, iscoditoare fără voia lui, îl făcu pe celălalt să continue :

— Am venit pentru că în momentul de față mă frămîntă diferite întrebări care mă pun într-o mare încurcătură... Prin corespondență e greu să te faci înțeles... Am considerat că-i mai bine să vin la dumneata, ca să lămuresc toate lucrurile astea...

„Și, la urma urmei, de ce n-ar ști ?" gîndi repede Antoine.

În clipele care urmară, Antoine făcu cele mai ciudate presupuneri.

— Uite despre ce este vorba. Nu sînt sigur că Berckul este locul cel mai potrivit pentru Huguette. Și începu să dea o sumă de explicații climatologice.

După părerea lui, de la Paști încoace, progresele înceti-niseră simțitor. Medicul de la Berck, care avea tot interesul să-și apere ținutul, era totuși aproape convins că vecinătatea mării nu-i pria copilei. Avea poate nevoie de altitudine? Din întîmplare, *miss* Mary, guvernanta lui Huguette, a obținut, prin niște cunoștințe din Anglia, informații foarte bune despre un medic tînăr din Pirineii de Răsărit, care se specializase în cazurile de acest fel și obținuse rezultate surprinzătoare...

Antoine, nemișcat, cerceta atent chipul cu trăsături fine, cu profilul de capră, carnația palidă de blond, pe care aerul tare al dunelor nu izbutise s-o coloreze. Părea că ascultă cu atenție, cîntărind cu chibzuială temeiurile sugestiilor pe care i le făcea Battaincourt. De fapt, însă, abia îl auzea ce spune. Se gîndea la felul cum Anne, în rarele ceasuri cînd se destăinuia, își judeca soțul: o ființă fără nici o valoare, perfidă, egoistă, vanitoasă, ascunsă și rea. Pînă acum acceptase fără rezerve portretul acesta, deoarece Anne vorbea despre Simon cu nepăsare și dispreț, ceea ce părea o chezășie de adevăr; dar, de cînd avea modelul în fața ochilor, sute de gînduri nedeslușite se încîlceau în mintea lui.

— N-ar fi bine s-o duc pe Huguette la Font-Romeu? întrebă Battaincourt.

— E poate o idee bună... Da... murmură Antoine.

— Bineînțeles, aș sta cu ea acolo. Puțin îmi pasă de depărtare, de izolare, dacă fetiței i-ar prii regiunea! Cît despre soția mea... Aducînd vorba despre Anne, o expresie dureroasă, pe care și-o ascunse numaidecît, trecu pe chipul lui Simon. Nu vine prea des să stea cu noi la Berck, mărturisi el, cu un zîmbet pe care se căznea să-l facă îngăduitor. Parisul e atît de aproape, înțelegi... nu-i în stare să refuze invitațiile prietenilor și viața mondenă o acaparează, fără voia ei... Dar dacă s-ar stabili la Font-Romeu, cu noi, poate că ar uita de Parisul ei...

Simțeai din privirea lui că visa să reia legăturile intime cu Anne, lucru în care se vedea bine că nu crede deloc. Era evident că o iubea pe femeia asta într-un chip dureros, la fel ca în primele zile.

— Și poate că toate s-ar schimba... încheie el, cu un tainic înțeles.

Antoine își dădea limpede seama de motivele care, în aparență, puteau îndritui felul în care îl judeca Anne pe Simon. Totuși — și lucrul acesta îi apărea tot mai limpede —, omul care ședea aici, în fața lui, în fotoliul ăsta, era cu totul

diferit de portretul pe care i-l făcea Anne. Falsitate, egoism, răutate — o mulțime de acuzații care nu rezistau nici cinci minute unei cercetări amănunțite, intuiției clarvăzătoare pe care prezența, contactul direct le trezeau într-un observator cît de cît în stare să intuiască un om. Dimpotrivă, caracterul integru, modestia firească, bunătatea lui Battaincourt răzbăteau în fiecare cuvînt pe care-l pronunța. „Un scrupulos, fără îndoială, un frămîntat ; un imbecil, poate... Dar un monstru de perfidie, de bună seamă, nu !"

Simon monologa mai departe, liniștit. Cu o privire blîndă, plină de încredere și recunoștință, demonstra că niciodată nu se gîndise să ia o hotărîre atît de gravă fără să-i ceară părerea lui Antoine. Se bizuia întru totul pe el. Știa cît era de competent, de devotat. Nădăjduise chiar că, pentru a-și putea da avizul în cunoștință de cauză, Antoine va veni la Berck, între două trenuri, s-o revadă pe micuța bolnavă. Cu toate că, firește, în împrejurările actuale...

Antoine îl asculta acum cu atenție. Luase hotărîrea de a rupe pentru totdeauna legătura lui cu Anne.

Ajunsese la această decizie, în adevăr, acum, în cele cîteva minute ? Sau hotărîrea asta extremă o luase mai demult, în penumbra voinței lui ? Se putea numi oare hotărîre supunerea asta a lui, imediată, fără dezbatere, în fața unei necesități devenite deodată urgentă, poruncitoare și căreia nu-i putea rezista ?... Dacă ar fi avut răgaz să se analizeze, ar fi înțeles, fără îndoială, că îndărătnicia cu care evitase în ultimele zile chemările la telefon ale Annei și faptul că nu respinsese întîlnirile repetate pe care ea i le ceruse prin Léon ascundeau încă de atunci o dorință tainică, inconștientă de a o rupe cu ea. Ar fi trebuit chiar să-și mărturisească — cu toate că politica nu părea să joace nici un rol în treaba asta — că drama în care se zbătea Europa nu era străină de îndepărtarea lui de Anne, ca și cum legătura cu femeia asta ar fi fost nepotrivită cu anumite sentimente noi, în raport cu evenimentele mari care răscoleau lumea.

Cum, necum, ceea ce grăbise ruptura aceasta și o făcuse, aproape fără știrea lui, definitivă era prezența lui Simon în cabinetul său. I se părea ceva de nesuportat să se afle aici, în casa lui, față în față, să se bucure, cu o loialitate prefăcută, de considerația și încrederea pe care i le arăta Battaincourt și să vadă cum omul acesta, care habar n-avea de festa pe care i-o juca soarta, îi vorbește ca unui prieten pe care se poate bizui. Antoine își spuse nu prea lămurit : „Nu merge... Nu se poate admite așa ceva... Viața nu poate să fie așa... Întîi de toate,

eu, da ; plăcerea, desfătarea mea... Dar îndărătul acestora sînt ființe legate între ele, destine peste care este monstruos să treci cu nepăsare... Din pricina oamenilor ca mine, a existențelor cum e a mea, din pricina unor fapte ca aceasta, a intrat în lume dezordinea, și minciuna, și nedreptatea, și suferința morală..."

Lucru ciudat, din clipa în care își spusese lui însuși, pe un ton oarecum irevocabil : „Am sfîrșit cu Anne", totul i se părea că a alunecat în umbră, ca printr-o magie. Da, chiar așa și era, ai fi zis că nimic din toate astea nu s-a întîmplat. Putea să-l privească în ochi pe Battaincourt, fără să se simtă cîtuși de puțin stingherit, putea să-i zîmbească, să-l încurajeze cu căldură, să-i dea, cu generozitate, sfaturi. Cînd Simon, timid ca un școlar, bîigui, sculîndu-se : „Mi se pare că am depășit cele zece minute", Antoine îi atinse afectuos umărul, rîzînd. Îl însoți, vorbind ba de una, ba de alta, pînă la scară. Făgădui chiar că se va duce la Berck săptămîna viitoare. (O clipă uitase de toate, pînă și de război... Își aduse deodată din nou aminte de el. Și se gîndi că numai primejdia cataclismului care amenință să răstoarne toate valorile curente îl ajuta, de bună seamă, să primească netulburat convorbirea asta neobișnuită între patru ochi. „Poate că pînă într-o lună vom fi morți amîndoi, își spuse el. Ce importanță mai au toate celelalte ?...")

— Cu trenul de opt și treizeci ajungi la Rang pe la unsprezece, iar la Berck, la ora dejunului, preciză Simon înseninat.

— Afară de cazul că nu intervine ceva neprevăzut... completă Antoine.

Chipul celuilalt păli și se contractă. Își apăsă o clipă pumnul pe buze. O mare deznădejde îi dilată privirea. Antoine își dădu seama limpede că, în minutul acesta, fiul bătrînului hughenot, fiul colonelului — conte de Battaincourt — tremura în fața datoriei lui de ostaș.

— Ce se va întîmpla cu Huguette, dacă mă mobilizează ? întrebă Simon, fără să-l privească pe Antoine. O să rămînă cu *miss*...

În clipa aceea, cei doi bărbați se gîndiră amîndoi deodată, și aproape în același fel, la Anne.

Battaincourt ieși în tăcere. Pe palier, se întoarse :

— În ce zi pleci ?

— În prima... Medic-militar la un batalion de infanterie... Regimentul 54, la Compiègne... Dar dumneata ?

— În a treia... Plutonier-major... La Verdun, regimentul 4 husari.

Își strînseră mîna, frățește. Apoi, după un ultim gest amical, Antoine închise ușa încetișor.

Rămase o clipă în picioare, nemișcat, cu privirea înfiptă în covor. O viziune precisă se contura puternic în fața ochilor lui: Simon de Battaincourt, deghizat în „majur" de husari, galopînd sub foc, în fruntea escadronului său, pe o cîmpie din Alsacia...

Soneria telefonului, brutală, îl readuse la realitate.

„Te pomenești că e ea", își spuse. Zîmbi cu neplăcere. Îl apucă pofta să se repeadă la aparat, să sfîrșească imediat.

La capătul coridorului, Léon ridicase receptorul:

— Da... Vineri, 7 august? Prea bine... La ora trei... Din partea profesorului Jeantet?... Am înțeles, domnule, am să notez...

Antoine cobora scările răsfoindu-și agenda, cînd, pe palierul de la etajul întîi, un zgomot de voci cunoscute îl făcu să-și ridice capul. Împinse ușa și se îndreptă spre încăperea rezervată pentru arhivă.

Studler și Roy, pe scaune, discutau. Nu erau îmbrăcați în halatele lor albe. În jurul lor, pe mese, pe scaune, erau împrăștiate ziarele din ziua aceea.

— Bravo, băieți, așa lucrați voi?

Studler, întunecat, ridică din umeri.

Roy se sculă, zîmbi și-l privi întrebător pe Antoine.

— L-ai văzut pe Rumelles, maestre?

— Da. Știrile din *Paris-Midi* sînt false. Guvernul a dat o dezmințire. Dar lucrurile merg din ce în ce mai prost... Și după o pauză, adăugă laconic: Se învîrtesc toți pe marginea prăpastiei...

Studler mormăi:

— În timp ce Germania se pregătește...

Urmă o tăcere.

— Ultimele șanse de a apăra pacea se află în mîinile clasei muncitoare, suspină Studler. Numai că n-o să-și dea seama decît atunci cînd va fi prea tîrziu... În ce privește războiul, în sînul poporului domnește un fel de fatalism îngrozitor... Lucru foarte explicabil, de altfel: chiar din școală spiritul copiilor e deformat prin felul cum li se vorbește despre războaiele din vechime, despre glorie, drapel și patrie... prin importanța ce se dă defilărilor, paradelor militare... și apoi prin serviciul militar obligatoriu... Astăzi plătim scump toate neroziile astea!

Roy asculta, cu un fel de ironie în privire.

Antoine își scoase din nou agenda și o cercetă cu atenție.

— La revedere, spuse brusc, punîndu-și pălăria. N-o să am timp să-mi termin vizitele... Pe diseară !

Cei doi bărbați rămaseră singuri. Roy se proțăpi în fața Califului.

— Deoarece într-o bună zi tot trebuia „să mergem", recunoaște că treaba nu pare a fi prea rea !

— Oh, mai termină cu chestia asta !

— Ba nu... Judecă și tu, măcar acum, fără părtinire !... La drept vorbind, sîntem într-o situație destul de bună... Franța are cel mai mare interes ca războiul să izbucnească mai întîi între Rusia și Germania. Asta ne asigură concursul rușilor și ne lasă rolul de susținători, care-i întotdeauna cel mai favorabil... Pe de altă parte, vom avea timp — vreau să sper — să pregătim, fără surle și trîmbițe, mobilizarea noastră, scăpînd de acel faimos atac prin surprindere care este teroarea statului nostru major. Toate astea fac să ne crească șansele...

Studler îl privea în tăcere.

— Uite ce, făcu Roy, dacă ești de bună-credință, trebuie să fii de acord cu mine: momentul nu-i rău ales ca să lichidăm acest vechi conflict și să ne refacem, în sfîrșit, onoarea națională !

— Onoarea națională ! îl îngînă Studler, iritat.

Ușa se deschise și-și făcu apariția Jousselin.

— Tot mai discutați ? făcu el în silă.

(Jousselin era în halat. Nici el nu-și făcea mai multe iluzii decît ceilalți ; știa că, de bună seamă, peste douăzeci și una de zile nu va mai fi aici pentru a constata rezultatele însămînțărilor la care lucrase toată dimineața ; dar considera o datorie să lucreze ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic deosebit. „Mai întîi, asta te împiedică să gîndești", îi spusese el lui Antoine, cu un zîmbet trist în adîncul ochilor săi cenușii.)

— Peste tot același refren tîmpit ! îi strigă Studler, ridicînd din umeri. Aici, onoarea Franței ! Acolo, amorul propriu al Austriei ! În Rusia, prestigiul slav, ce trebuie apărat în Balcani... Ca și cum n-ar fi de o mie de ori mai mare „onoarea" de a se asigura pacea popoarelor, chiar recunoscînd că s-a mers prea departe, decît să se dezlănțuie un masacru general !

Turba cînd vedea că naționaliștii revendică întruna numai pentru ei monopolul nobleței, al dezinteresului, al virtuților eroice. Fără să fi aderat la vreun partid, el știa în ce măsură militanții revoluționari, care luptau cu dîrzenie în toate ca-

pitalele împotriva forțelor războiului, aveau, mai mult ca oricine, simțul măreției și al datoriei, voința de a se depăși pentru un ideal greu de înfăptuit, credința caldă și puterea aceea sufletească din care se plămădesc eroii.

Nu se uita nici la Jousselin, nici la Roy ; privirea lui de profet avea o strălucire fixă și concentrată.

— Onoarea națională ! mormăi el din nou. S-au și mobilizat toate cuvintele mari pentru a adormi conștiințele !... Firește, trebuie mascată absurditatea tuturor acestor lucruri, trebuie împiedicată orice trezire a bunului-simț ! *Onoare ! Patrie ! Civilizație !...* Dar în spatele acestor vorbe frumoase ce se află oare ? Interese industriale, concurența piețelor, combinațiile politicienilor și ale oamenilor de afaceri, lăcomia nesățulă a claselor stăpînitoare din toate țările ! Ce absurd ! Salvarea *civilizației ?* Prin cele mai păcătoase acte de sălbăticie ? Dezlănțuind cele mai josnice instincte ?... Apărarea dreptului și a justiției ? Prin asasinatul anonim ? Trăgînd cu gloanțe în nenorociții care nu vor să ne facă nici un rău și care vor fi împinși, desigur, și ei, să meargă împotriva noastră, cu ajutorul acelorași vorbe goale ? Absurd ! Absurd !

— Bravo, Califule ! exclamă Roy cu dispreț.

— Ei, gata ! Gata ! făcu Jousselin cu blîndețe, punîndu-i mîna pe umăr.

Avea pentru micul Manuel Roy, acest prîslea al lor, aceleași sentimente ca și Antoine. Îl iubea, fără să-și dea seama de ce.

— Onoarea... murmură el. Cred că este o mare greșeală că s-a lăsat să se introducă valori morale acolo unde ele n-au nici un sens : lupta economică ce dezbină statele... Asta falsifică, asta otrăvește totul și paralizează orice tranzacție realistă. Asta deghizează în conflicte sentimentale, ideologice, în *războaie religioase* ceea ce n-ar trebui să fie și nici nu este altceva decît o concurență între firmele comerciale !

— Caillaux, în 1911, a înțeles toate astea foarte bine, spuse cu aprindere Califul. Fără el...

Roy îi tăie vorba, agresiv :

— Ai prefera, fără îndoială, să-l vezi pe Caillaux al dumitale la... Externe decît să-l vezi la curtea cu jurați ?...

— Desigur, drăguțule, crede-mă că, dacă ar fi rămas la putere, n-am fi ajuns aici !... Fără el, războiul general, acest fericit eveniment, a cărui apropiere pare că-i încîntă pe amicii dumitale și pe dumneata, ar fi survenit, spre binele popoarelor, cu trei ani mai curînd !... El nu vorbea de onoarea națională ; el vorbea cum vorbește un om de afaceri ; el se

crampona, în ciuda oricui și a orice, pe planul cel mai pozitiv, pe planul intereselor aflate în joc ! Și, mulțumită acestei atitudini, a putut evita răul cel mai mare !

Jousselin văzu cum se aprinde o licărire dușmănoasă în ochii lui Roy. Se grăbi să intervină :

— Și eu socot că pe planul ăsta nu există antagonisme care să nu se poată rezolva prin aranjamente diplomatice, prin concesii reciproce, cu singura condiție de a te ține cu îndîrjire pe poziție. Interesele sînt mai lesne de negociat decît sentimentele !... Cred și eu că un Caillaux... Iar de va fi război, e foarte probabil că istoricii, care au știut să înzestreze cu atîta glorie nasul Cleopatrei, vor ști să dea, în complexitatea cauzelor conflictului, cuvenita importanță și fatalului glonț de revolver de la *Figaro*...

Roy izbucni într-un rîs plin de sfidare :

— Prefer să nu-ți răspund, spuse el cu voioșie, și să las asta în grija viitorului !

LVIII

— Să mergem cu ei, îi spuse Jacques lui Jenny.

Se întîlniseră vreo zece inși la Café du Croissant ca să se ducă împreună la Montrouge, unde urma să vorbească Max Bastien.

(În seara aceea, în toate circumscripțiile — Grenelle, Vaugirard, Batignolles, Villette — secțiile socialiste țineau mici întruniri. La Bellevilloise, Vaillant anunțase că va lua cuvîntul ; erau de așteptat încăierări. În Cartierul Latin, studenții organizaseră o adunare în sala Bullier.)

Jacques și Jenny luaseră autobuzul pînă la Châtelet și tramvaiul pînă la Porte d'Orléans ; pe urmă, un alt tramvai, pînă în Place de l'Eglise. Acolo fuseseră obligați să coboare și să meargă pe jos, prin străzile pline de lume, pînă la teatrul care nu mai funcționa, unde se ținea întrunirea.

Era o seară înăbușitoare ; în aerul acestui cartier periferic pluteau mirosuri grele. După-masă, toată populația, îngrijorată, nemaiputînd sta locului, ieșise pe străzi. Pe arterele principale răsunau strigătele vînzătorilor de ziare, care alergau cu edițiile de seară în suburbii.

Jenny pășea clătinîndu-se pe pavajul acestor uliți vechi. Era ostenită. Greutatea vălului ei de crep, mirosul pe care-l răspîndea din pricina căldurii îi provocau un început de migrenă. Se simțea stingherită în veșmintele ei de doliu, printre

bărbații aștia, dintre care cei mai mulți erau în haine de lucru ; instinctiv, își scosese mănușile.

Jacques, care mergea alături de ea, vedea bine că Jenny îl urma cu greu ; ezita s-o ia la braț ; în fața prietenilor lui, o trata ca pe o camaradă. Din timp în timp, îi arunca o privire de încurajare, în vreme ce vorbea cu Stefany despre ultimele vești sosite la *l'Humanité*.

Stefany își bizuia optimismul pe agitația muncitorilor, care, după părerea lui, era în creștere. Protestele publice se înmulțeau. Apăruse manifestul partidului socialist, al grupului socialist parlamentar, al C.G.T.-ului, al federației Senei, al Biroului interfederal de liberă cugetare.

— Lumea se agită pretutindeni, de pretutindeni se amenință ! spuse el și ochii negri ca tăciunele îi scînteiau de nădejde.

Un socialist irlandez, care venea din Westfalia și care cina la Croissant, anunță că, în seara aceea chiar, la Essen, în plin centru metalurgic german, la sediul uzinelor de război Krupp, urma să se țină o importantă manifestație pacifistă. Irlandezul pretindea chiar că, în cursul unor întruniri cu caracter intern, un mare număr de muncitori îndemnau la sabotaj, pentru a împiedica guvernul imperial să persevereze în intențiile lui războinice.

După-amiaza fusese totuși o serioasă alarmă. Un zvon îngrijorător, venit din Germania, se răspîndise prin birourile redacțiilor. Se vestea că împăratul — după ce-i ceruse lui Sazonov, pe un ton de ultimatum, lămuriri în privința mobilizării Rusiei și după ce primise răspunsul că mobilizarea asta era parțială, dar nu mai putea fi oprită — dăduse ordin să se pregătească decretul de mobilizare. Timp de două ore se crezuse că totul e pierdut. În sfîrșit, ambasada germană dezmințise zvonul și în termeni atît de formali, încît părea indiscutabil că informația despre mobilizarea Germaniei era falsă. Se află că fusese lansată la Berlin de *Lokalanzeiger :* replica, pe celălalt versant al graniței, incidentului produs de *Paris-Midi*. Dușurile acestea succesive întrețineau în opinia publică o înfrigurare primejdioasă. Jaurès se temea mai mult ca de orice de răul pe care-l provoca panica asta. Repeta mereu că datoria fiecărui grup, fiecărui cămin era să lupte împotriva acestor temeri nedeslușite, care lăsau spiritele pradă spectrului legitimei apărări și făceau jocul dușmanilor păcii.

— L-ai văzut de cînd s-a întors ? întrebă Jacques.

— Da, am lucrat două ceasuri cu el.

Abia revenit de la Bruxelles, înainte chiar de a se duce la grupul socialist parlamentar să prezinte raportul asupra rezultatelor pe care le aducea de acolo, șeful își adunase colaboratorii pentru a începe cu ei pregătirile în vederea congresului internațional, convocat la Paris pentru 9 august. Partidul francez avea în fața lui zece zile pentru a asigura reușita acestei importante adunări a socialismului european; nu era nici o clipă de pierdut.

Prezența lui la *l'Humanité* îi înviorase pe toți. Se întorcea întărît de poziția fermă a socialiștilor germani, încrezător în făgăduielile ce le primise și plin de un nou avînt pentru a activa lupta. Indignat de atitudinea guvernului în chestiunea cu sala Wagram, hotărîse numaidecît să țină piept celor din fruntea guvernului și să ofere apărătorilor păcii o revanșă strălucitoare organizînd pentru duminica viitoare, 2 august, un mare miting de protest.

— Curaj, o îndemnă Jacques, apucînd-o pe Jenny de braț. Am ajuns.

Jenny văzu un grup de agenți îngrămădiți în fața unei porți. Mai mulți tineri vindeau *La Bataille syndicaliste* și *Le Libertaire.*

Intrară într-o fundătură unde, bărbați, în picioare, așteptau în grupuri și sporovăiau, fără a se gîndi să intre în teatru, cu toate că ședința începuse. Sala era plină.

— Ai venit să-l asculți pe Bastien ? îl întrebă pe Jacques un tip care ieșea din sală. Se pare că are treabă la federație și că n-o să vină.

Jacques, dezamagit, era cît pe-aci să plece. Dar Jenny nu era în stare să pornească din nou la drum imediat. Fără să se mai intereseze de prietenii lui, Jacques o conduse pe Jenny spre primele rînduri, unde zărise două locuri libere.

Secretarul secției, un anume Lefaur, prezida pe scenă, așezat la o masă simplă, de grădină.

Oratorul aflat în fața rampei era un consilier municipal din cartierul acela. El repetă de mai multe ori că războiul este un „acronism"[1].

Auditorii discutau între ei, de la vecin la vecin, și nu prea păreau că-l ascultă.

— Tăcere ! striga din timp în timp președintele, lovind cu palma în masa de tablă.

1 Corect : anacronism.

— Uită-te cu atenție la fețele oamenilor de-aici, spuse Jacques cu glas șoptit. Aproape c-ai putea să-i deosebești pe revoluționari după fizionomie. Unii poartă revoluția în fălci, alții o poartă în ochi...

„Dar el?" gîndi Jenny. În loc să-i privească pe cei din jurul ei, Jenny cerceta chipul lui Jacques, bărbia lui puternică și voluntară, privirea sa mobilă, puțin cam aspră, energică și luminoasă.

— Ai să iei cuvîntul ? îl întrebă ea timid.

Își pusese întrebarea asta încă de pe drum. Dorea ca Jacques să vorbească, spre a-l admira și mai mult ; dar, în același timp, se temea parcă să-l audă, dintr-un fel de pudoare.

— Nu cred, răspunse el, strecurîndu-și mîna sub brațul fetei. În public nu vorbesc bine. În rarele ocazii cînd mi s-a întîmplat să vorbesc, am fost întotdeauna paralizat de spaima că vorbele mi-o luau înainte, că denaturau nuanțele și îmi trădau adevăratele gînduri...

Nimic nu-i plăcea mai mult decît să-l audă analizîndu-se așa, numai pentru ea ; și totuși i se părea că, în general, știa dinainte tot ceea ce Jacques spunea despre el. În timp ce el vorbea, Jenny simțea prin stofa îmbrăcămintei căldura mîinii care-i susținea cotul, și lucrul acesta o tulbura atît de tare, încît nu se mai putea gîndi decît la fierbințeala asta dulce care-i pătrundea carnea.

— Înțelegi, urmă Jacques, am întotdeauna impresia că, într-o oarecare măsură, mint, că spun mai mult decît cred... o impresie de nesuportat.

Așa era. Dar tot atît de adevărat era că, de cîte ori lua cuvîntul, simțea un fel de beție plăcută și, aproape întotdeauna, izbutea să creeze între el și cei ce-l ascultau o legătură sufletească directă, o comunicare vie.

După consilierul municipal, se urcă la tribună altul, un grăsun cu o ceafă roșie și grasă. Glasul lui de bas cîștigă atenția publicului chiar de la primele cuvinte. Aruncă auditorilor o avalanșă de formule care nu îngăduiau să fie puse la îndoială și era cu neputință să-i urmărești asociațiile de idei.

— Puterea se află în mîna exploatatorilor poporului !... Sufragiul universal este o *gogoriță* sinistră ! Muncitorul este un șerb al feudalității industriale !... Politica gheșeftarilor de muniții, capitaliștii, a îngrămădit sub podeaua Europei butoaie cu praf de pușcă gata să sară în aer ! Vreți să lăsați să vi se găurească pielea pentru a asigura dividendele celor din consiliul de administrație de la uzinele Creuzot?

Ropote de aplauze puternice punctau automat fiecare din aceste afirmații scurte, rostite cu un glas care se îneca mereu, și îndesate, ca niște lovituri de măciucă. Omul era obișnuit cu ovațiile ; la sfîrșitul fiecărei fraze se oprea să le aștepte, fără să greșească, și rămînea un minut așa, cu gura căscată, ca și cum i-ar fi intrat un cărăbuș în gîtlej.

Jacques se aplecă spre Jenny :

— Ce nerozie !... Nu asta trebuie să li se spună oamenilor... Ar trebui să fie convinși că sînt mulți, că ei sînt forța ! Ei o știu în mod confuz, dar n-o *simt !* Ar trebui să se convingă cu toții de asta printr-o experiență directă, hotărîtoare. Căci este foarte important ca proletariatul să cîștige acum partida ! În ziua în care el va fi văzut, prin fapte, că poate să pună, cu propriile lui mijloace, o stavilă de netrecut în fața politicii de agresiune și să facă guvernele să dea înapoi, atunci își va cunoaște într-adevăr forța, atunci va fi conștient că poate face orice. Și în ziua aceea...

Între timp, publicul începu să se plictisească de formulele incoerente ale oratorului. Într-un colț al teatrului, o discuție iscată între cîțiva inși se înteți și degeneră în ceartă.

— Tăcere ! urlă secretarul Lefaur. Nu uitați instrucțiunile comitetului central !... Disciplina partidului... Fiți calmi, cetățeni...

Se vedea bine că-l speria gîndul unei dezordini, care ar fi putut provoca o intervenție a poliției ; singura lui grijă era ca întrunirea să se termine fără incidente.

Cînd apăru la rampă al treilea orator, ultimul înscris la cuvînt în seara aceea, liniștea se restabili pentru moment. Era Lévy Mas, un profesor de istorie la liceul Lakanal, cunoscut pentru scrierile lui socialiste și disputele lui cu universitatea. Ca temă, își propusese să vorbească despre relațiile franco-germane de la 1870 încoace. Făcu, dînd dovadă de o mare erudiție, un expozeu al problemei ; dar, după douăzeci și cinci de minute, nu ajunse decît la asasinatul de la Sarajevo. Vorbi despre „mica și curajoasa Serbie", cu un glas care pornea din gît și care făcea să-i tremure ochelarii pe nasul ascuțit. Apoi se avîntă într-o analiză amănunțită a grupelor de alianțe, a tratatelor austro-germane și franco-ruse.

Sala, plictisită de vorbăria lui, începu să se frămînte.

— Ajunge ! Treci la obiect !

— Un plan de acțiune !

— Ce să facem ? Cum să împiedicăm războiul ?

— Tăcere ! ceru Lefaur, din ce în ce mai neliniștit.

— Revoltător! șopti Jacques la urechea lui Jenny. Oamenii ăștia au venit aici ca să li se dea un cuvînt de ordine, simplu, limpede, practic; și iată că sînt lăsați să se întoarcă acasă cu capul plin de istorie diplomatică și cu impresia că toată treaba asta e prea complicată pentru ei... că n-au altceva de făcut decît să aștepte inevitabilul!

Întreruperile țîșneau din toate părțile:

— Care-i situația? Unde ne duc?

— Vrem să știm adevărul!

— Da! Adevărul!

— Adevărul, cetățeni? strigă Lévy Mas, înfruntînd furtuna. Adevărul e că Franța este o națiune pacifică și că de două săptămîni o dovedește în chip minunat, iscînd confuzie în toate statele imperialiste! Guvernul nostru, care poate fi criticat pentru politica internă, are o sarcină grea! Datoria partidului socialist este să nu-i îngreuneze și mai mult sarcina! Desigur, departe de noi gîndul de a ne însuși demagogia naționalistă pe care burghezia o înscrie în programul ei! Dar — și trebuie s-o spunem sus și tare, trebuie s-o strigăm în fața lumii întregi —, nici un francez nu va refuza să-și apere teritoriul în fața unei invazii străine.

Jacques fierbea:

— Ai auzit? spuse, aplecîndu-se iarăși spre Jenny. Nimic nu poate pregăti mai bine un popor pentru război!... E de-ajuns să-l faci să creadă că, mîine, un atac al Germaniei este iminent, și va accepta tot ce vrei!

Jenny își ridică spre el privirea ochilor ei albaștri.

— Vorbește tu!

Dar Jacques se uita la orator fără să răspundă. Simțea cum în jurul lui crește nemulțumirea. Percepea, mai cu seamă, în mulțimea asta mohorîtă o febră latentă, generoasă, prielnică pentru o acțiune revoluționară și de care ar fi fost o crimă să nu te folosești.

— Da! făcu el deodată.

Și ridică brusc mîna, ca să ceară cuvîntul.

Președintele îl măsură o clipă cu atenție, apoi întoarse capul.

Jacques își scrise în grabă numele pe un petic de hîrtie; dar nu avea cine să i-l ducă lui Lefaur.

Lévy Mas își încheie cuvîntarea în mijlocul zarvei care creștea din ce în ce mai mult.

— De bună seamă, situația este delicată, cetățeni! Dar atîta timp cît guvernul va fi sprijinit de popor ca să apere, cu autoritate, pacea amenințată, ea nu e deznădăjduită! Reci-

tiți articolele marelui nostru Jaurès ! Cei care, dincolo de graniță, caută cu tot dinadinsul să intre în conflict cu noi, trebuie să știe că în spatele oamenilor noștri de stat și al diplomaților noștri Franța socialistă este unanimă în apărarea pacifică a dreptului !

Își potrivi ochelarii, schimbă o scurtă privire cu președintele și, fără să mai spună nimic, o zbughi după culise. Se auziră cîteva aplauze ale amicilor personali, întrerupte de proteste vagi, de fluierături timide.

Lefaur se ridică în picioare. Făcea gesturi mari, ca să restabilească liniștea. Publicul crezu că vrea să vorbească și tăcu pentru o clipă. Lefaur se folosi de prilej și strigă :

— Cetățeni, ședința s-a terminat !

— Nu ! se repezi Jacques de la locul lui.

Dar cei prezenți, întorcînd spatele scenei, se și urniră de la locurile lor, înghesuindu-se spre cele trei ieșiri care răspundeau în fundătură. Pocnetul scaunelor cu arcuri, strigătele, discuțiile alcătuiau o larmă cu neputință de domolit.

Jacques era în culmea indignării. Oamenii ăștia plini de bunăvoință, care veniseră aici să afle instrucțiuni precise, nu trebuia cu nici un preț să părăsească sala complet zăpăciți, fără să știe măcar ce așteaptă Internaționala de la ei !

Își făcu loc pînă la marginea spațiului rezervat orchestrei.

Scena, despărțită de sală de groapa asta întunecoasă, era inaccesibilă. Jacques spumega de furie.

— Cer cuvîntul ! strigă el.

O apucă de-a lungul fosei orchestrei pînă la loja din avanscenă, își făcu vînt, sări în lojă, trecu în culoar, dădu de o ușă care ducea spre culise, împinse oamenii la o parte și năvăli, în sfîrșit, pe scena care era goală. Striga mereu :

— Cer cuvîntul ! Cer cuvîntul !

Dar glasul i se pierdea în tumultul din sală. Teatrul, care se golise pe trei sferturi, se căsca în fața lui, asemenea unei prăpăstii pline de praf. Jacques se repezi atunci la masa de tablă și începu să bată tare în ea, cu amîndoi pumnii, ca într-un gong.

— Tovarăși ! Cer cuvîntul !

Cei ce se mai aflau încă în sală — să fi fost cu totul vreo cincizeci de oameni — se întoarseră cu fața spre scenă.

Se auziră cîteva glasuri :

— Să ascultăm !... Tăcere !... Să ascultăm !

Jacques continua să lovească în masă de parcă ar fi bătut toaca. Era palid, cu părul vîlvoi. Privirea îi alerga de la un capăt la altul al sălii. Urla din tot pieptul :

— Războiul ! Războiul !

Se făcu deodată tăcere în toată sala.

— Războiul ! Ne pîndește războiul ! În douăzeci și patru de ore el poate să se abată asupra Europei ! Vreți adevărul ? Iată-l ! În mai puțin de-o lună, toți cei care sînteți aici astă-seară veți putea fi masacrați !...

Cu un gest violent, își ridică șuvița de păr care-i cădea în ochi.

— Războiul ! Voi spuneți că nu-l vreți ? Dar îl vor *ei !* Și vi-l vor impune ! Veți fi niște victime ! Dar veți fi și cei vinovați ! Fiindcă numai de voi însăvă depinde ca războiul acesta să fie împiedicat ! Vă uitați la mine ! Vă întrebați cu toții : „Ce-i de făcut ?"... De aceea ați venit aici astă-seară... Ei bine, am să vă spun eu ce este de făcut ! Căci ceva este de făcut ! Mai este încă o posibilitate de salvare ! Una singură ! Unirea în rezistență ! Împotrivirea !

Apoi, ceva mai calm și ciudat de stăpîn pe sine, îngroșîndu-și vocea și apăsînd cuvintele ca să se facă auzit, urmă după ce-și trase sufletul :

— Vi se spune : „Ceea ce face ca războaiele să fie posibile este existența capitalismului, a concurenței între națiuni, a puternicilor banului, a traficanților de arme". Toate astea sînt adevărate. Dar judecați : Ce este războiul ? Este oare numai un conflict de interese ? Din nenorocire, nu ! Războiul înseamnă oameni și sînge ! Războiul înseamnă popoare mobilizate care luptă între ele ! Toți miniștrii responsabili, toți bancherii, toți industriașii, toți negustorii de arme din lume n-ar putea să dezlănțuie războiul dacă popoarele ar refuza să se bată ! Tunurile și puștile nu iau foc singure ! E nevoie de soldați ca să se facă război ! Și soldații ăștia, pe care se bizuie capitaliștii ca să-și realizeze opera lor aducătoare de profituri și de moarte, sîntem noi ! Nici o putere legală, nici un decret de mobilizare nu pot face nimic fără noi, fără consimțămîntul nostru, fără pasivitatea noastră. Soarta noastră atîrnă prin urmare numai de noi ! Sîntem stăpînii destinului nostru, fiindcă sîntem mulți, sîntem forța !

Deodată, totul se clătină. O ameteală bruscă... Responsabilitatea ce și-o asuma îi apăru deodată ca într-o fulgerare. Făcuse oare bine că luase cuvîntul ? Era oare sigur că ține adevărul în mînă ?... Cîteva clipe, ros de scrupule, se simți amenințat de o descurajare totală.

În momentul acela, la capătul sălii se produse o mișcare. Cei rămași în urmă renunțaseră să mai iasă și se apropiau încet-încet de scenă, ca pilitura de fier atrasă de magnet.

Într-o clipă, îngrijorarea lui Jacques se potoli, pieri fără urmă. Și, din nou, tot ce gîndea, tot ce voia să le spună acestor oameni, ale căror întrebări mute păreau că se ridică înspre el, i se păru limpede, indiscutabil.

Făcu un pas înainte și, aplecîndu-se peste rampă, strigă :

— Nu credeți ce scriu ziarele ! Presa minte !

— Bravo ! strigă o voce.

— Presa este în solda naționaliștilor ! Ca să-și mascheze lăcomia, toate guvernele au nevoie de o presă mincinoasă, care să convingă popoarele că, masacrîndu-se unele pe altele, fiecare din ele se jertfește eroic pentru o cauză sfîntă, pentru apărarea sacră a pămîntului, pentru izbînda Dreptului, a Libertății, a Civilizației ! Ca și cum ar fi just să osîndești milioane de nevinovați la martiriu, la moarte !

— Bravo ! Bravo !

Cele trei uși, deschise spre fundătură, se umplură de curioși, care, împinși pe nesimțite de cei de afară, intrau pînă la urmă în sală și se așezau în fotolii.

— Tăcere ! Să ascultăm ! șoptiră cîteva voci.

— Veți mai tolera oare multă vreme ca o mînă de criminali, depășiți de evenimentele pe care tot ei le-au pregătit, să arunce pe cîmpurile de bătălie milioane de europeni pașnici ? Războiul nu-i de dorit niciodată de popoare ! Numai guvernele îl vor !... Popoarele n-au alți dușmani decît pe cei ce le exploatează ! Popoarele nu se dușmănesc unele pe altele ! Nu există nici un muncitor german care ar dori să-și părăsească nevasta, copiii, meseria, ca să ia arma și să tragă în muncitorii francezi !

Un murmur de aprobare străbătu asistența.

Jenny se întoarse spre public. În sală erau acum două-trei sute de oameni, poate și mai mulți, care ascultau cu încordare.

Jacques se aplecă asupra acestei mase de oameni care fremăta mută și care bîzîia totuși ca un cuib de insecte. De pe toate chipurile acestea, dintre care el nu-l putea vedea pe nici unul deslușit, pornea un apel care-i conferea o importanță tulburătoare, nemeritată ; dar, în același timp, violența convingerilor și a nădejdilor lui devenea și mai mare. Abia avu timp să-și spună : „Jenny mă ascultă". Răsuflă adînc, apoi continuă cu un nou avînt :

— Vom sta, oare, așa, cu brațele încrucișate, așteptînd să fim mînați ca niște nerozi spre pierzanie ? Vom da, oare, crezare protestelor pacifiste ale guvernelor ? Cine a aruncat Europa în haosul în care se zbate azi ? Vom fi oare atît de

nebuni încît să nădăjduim că aceiași oameni de stat, aceiași cancelari și monarhi care, prin combinațiile lor ascunse, ne-au dus la un pas de catastrofă vor putea izbuti, în conferințele lor diplomatice, să salveze pacea asta pe care au compromis-o cu atîta cinism ? Nu ! Astăzi, pacea nu mai poate fi salvată de guverne ! Pacea este azi în mîinile popoarelor ! În mîinile noastre, de noi depinde !

Aplauzele îl făcură să se întrerupă din nou. Își șterse fruntea și gîfîi cîteva clipe, ca un alergător care și-a pierdut răsuflarea.

Își dădea seama de puterea lui ; simțea cum fiecare frază a sa pătrunde cu violență în creierul ascultătorilor și cum, asemenea rachetelor care aruncă în aer depozitele de praf de pușcă, ridică un arsenal întreg de gînduri de răzvrătire, ce n-așteptau decît șocul acesta ca să explodeze.

Cu un gest nerăbdător, ceru să se facă tăcere.

— Veți întreba : „Ce să facem ?“ Să nu ne lăsăm duși acolo unde vor ei !

— Bravo !

— Izolat, nici unul din noi nu poate să facă nimic. Dar laolaltă, puternic uniți, putem face orice ! Trebuie să înțelegeți bine aceasta : viața țării, echilibrul acela pe care se reazemă stabilitatea statului depinde numai și numai de muncitori. Poporul dispune de o armă atotputernică. De neînvins ! Și arma asta este greva ! *Greva generală !*

Din fundul sălii,o voce puternică strigă :

— Ca nemțoii să profite de asta și să ne sară în spinare ?

Jacques tresări din tot trupul și îl căută din ochi pe cel ce îl întrerupsese.

— Dimpotrivă ! Muncitorul german va fi alături de noi ! Știu asta ! Vin de la Berlin ! Am văzut manifestațiile de pe Unter den Linden ! Am auzit strigătele pentru pace sub ferestrele *Kaiser*-ului ! Muncitorul german e gata, ca și voi, să facă grevă generală ! Ceea ce-l mai reține încă este teama de Rusia. A cui e vina ? A noastră, a celor de la cîrma statului nostru, a alianței noastre nesăbuite cu țarismul, care a mărit, pentru Germania, primejdia dinspre partea rușilor. Dar gîndiți-vă : cine ar putea asigura mai bine securitatea poporului german, adică cine ar putea opri Rusia în calea ei spre război ? Voi ! Noi, francezii, prin refuzul nostru de a ne bate ! Hotărîndu-ne să facem grevă, noi, francezii, dăm două lovituri deodată : legăm mîinile țarismului, care vrea război, și eliminăm orice piedică din calea înfrățirii muncitorului german cu muncitorul

francez ! Înfrățirea în greva generală, pornită în același timp împotriva ambelor guverne din cele două țări ale noastre !

Sala, însuflețită, încercă să aplaude. Dar Jacques nu-i dădu răgaz :

— Căci greva rămîne singura acțiune care ne mai poate salva pe toți ! Gîndiți-vă la următorul lucru : un simplu apel al șefilor noștri, în aceeași zi, la aceeași oră, pretutindeni deodată, și viața țării se poate opri în loc, complet blocată !... Un ordin de grevă și într-o clipă toate uzinele, toate magazinele, toate serviciile administrative se golesc ! Pietele în grevă opresc, pe drumuri, aprovizionarea orașelor ! Pîinea, carnea, laptele sînt rațonalizate de către comitetele de grevă ! Nici apă, nici gaz, nici electricitate ! Nici trenuri, nici autobuze, nici taxiuri ! Nici scrisori, nici ziare ! Nici telefon, nici telegraf ! Oprirea brutală a tuturor rotițelor sociale ! Pe străzi, mulțimea rătăcește pradă cumplitei neliniști ! Nu răscoală, nici încăierări : tăcerea și spaima !... Ce-ar putea face guvernul împotriva acestui lucru ? Cum ar putea ține piept acestui asalt cu poliția lui și cu cele cîteva mii de voluntari ? Cum ar putea improviza stocuri de alimente ? Cum ar distribui hrana populației ? Nemaifiind în stare să-și hrănească nici măcar jandarmii și regimentele, silit de însăși panica celor ce sprijineau politica lui naționalistă, ce i-ar mai rămîne altceva de făcut decît să capituleze ? Cîte zile... nu, nu voi spune cîte zile ; voi spune : Cîte ceasuri va putea lupta guvernul împotriva acestui blocaj, împotriva stagnării totale a întregii vieți obștești ? Și, în fața unei atare manifestări a voinței maselor, care sînt oamenii de stat care ar mai îndrăzni să se gîndească la eventualitatea unui război ? Care-i guvernul care ar risca să împartă pușți, cartușe unui popor care s-a ridicat împotriva lui ?

Aplauzele ce se dezlănțuiau îi tăiau acum fiecare frază. Își adună toată energia ca să domine larma. Jenny vedea cum i se îmbujorează obrajii, cum îi tremură falca, cum i se umflă, de încordare, mușchii și vinele gîtului.

— Trecem printr-un ceas greu, dar totul atîrnă încă de noi ! Mijlocul de care dispunem este atît de grozav, încît socot că nici nu vom avea măcar nevoie să ne slujim de el ! Simpla amenințare cu greva — dacă guvernul ar fi sigur că întreaga lume muncitorească este hotărîtă să recurgă la ea — ar fi de-ajuns să schimbe, într-o singură zi, orientarea unei politici care ne duce spre prăpastie !... Sarcina noastră, prieteni ? Ea e simplă, e limpede ! Un singur obiectiv : Pacea ! Unirea, trecînd peste toate certurile noastre de partide ! Unirea în

rezistență ! Unirea în refuz ! Să ne strîngem în jurul șefilor Internaționalei ! Să le cerem să pună totul în mișcare pentru a organiza greva și să pregătească acel mare asalt al forțelor proletare de care depinde soarta țării și a Europei !

Se opri, ca lovit. Se simți, deodată, secătuit de orice putere.

Jenny îl sorbea din ochi. Vedea cum i se bat genele, cum ezită, cum ridică brațul și face semne cu mîna. Un zîmbet sleit îi crispă buzele. Se învîrti în jurul lui, ca beat, și dispăru prin deschizătura ce da în culise.

Mulțimea urla :

— Bravo !... Are dreptate !... Jos războiul !... Greva !... Trăiască pacea !...

Ovațiile continuară cîteva minute. Auditorii rămași pe loc, în picioare, îl chemau pe orator.

În cele din urmă, întrucît oratorul nu se mai arătă, se năpustiră spre ieșiri.

Oratorul era prăbușit în penumbra culiselor. Se așezase pe o ladă ascunsă în spatele unei grămezi de decoruri vechi. Leoarcă de sudoare, ca scuturat de friguri, frînt, stătea așa, cu părul răvășit, cu coatele pe genunchi și cu pumnii la ochi, nemaiavînd altă dorință, în uraganul ăsta, decît să fie singur, pierdut, departe de privirile tuturor.

Acolo îl găsi Jenny, însoțită de Stefany, după ce-l căutase, cîteva minute, peste tot.

Se uită la ei și, înseninat deodată, surîse către fata care se oprise în fața lui și îl privea drept, cu ochii ficși, fără să scoată nici un cuvînt.

— Acu-i vorba cum ieșim de aici... mormăi Stefany în spatele lor.

Jacques se ridică.

Sala, goală, era cufundată în întuneric. Ușile fuseseră închise pe dinafară. Dar, într-un colț al scenei, un bec cu lumină chioară îi călăuzi spre un coridor care ducea, printr-o ieșire de serviciu, în spatele teatrului. Se strecurară de-a lungul unei pivnițe pentru cărbuni și se pomeniră într-o curticică plină de scînduri. Curticica răspundea într-o străduță ce părea pustie.

Dar abia apucaseră pe străduță, cînd doi oameni se desprinseră din umbră.

— Poliția ! spuse unul din ei, scoțînd din buzunar, cu un gest de scamator, un carton, pe care-l vîrî sub nasul lui Stefany. Actele, vă rog !

Stefany îi întinse inspectorului carnetul său de ziarist :

— Ziarist !

Polițistul își aruncă distrat ochii pe carnet. Cel care-l interesa era oratorul.

Din fericire, Jacques, în drumurile pe care le făcuse încoace și încolo, în cursul zilei, cu Jenny, trecuse și pe la Mourlan, să-și ia portofelul. Făcuse însă imprudența de a păstra, într-un buzunar al pantalonilor, hîrtiile de identitate ale studentului genevez, de care se folosise ca să treacă granița germană. „Dacă mă percheziționează..." se gîndi el.

Inspectorul nu merse însă cu zelul pînă acolo. Se mulțumi să cerceteze la lumina felinarului pașaportul lui Jacques și să verifice, dintr-o aruncătură de ochi profesională, asemănarea cu fotografia de identitate. Pe urmă luă la iuțeală cîteva note în carnetul său, muind în gură, de mai multe ori, vîrful creionului.

— Unde aveți domiciliul ?

— La Geneva.

— Unde locuiți la Paris ?

Jacques stătu o clipă în cumpănă. Mourlan îi spusese că odaia din Rue du Jour, unde locuise înainte de călătoria lui și care era un adăpost absolut sigur, nu mai era liberă. N-apucase însă să-și caute un alt adăpost. În seara asta, se gîndea să doarmă în camera din Rue des Bernardins, colț cu Quai de la Tournelle. Adresa aceasta o și dădu, și polițistul și-o notă în carnet.

Apoi inspectorul se întoarse spre Jenny, care stătea aproape lipită de Jacques. N-avea la ea decît niște cărți de vizită și, din întîmplare, un plic cu o scrisoare de la Daniel, care rămăsese în poșeta ei. Agentul nu-i făcu nici o dificultate și nici nu-i notă măcar numele în carnet.

— Mulțumesc, spuse el cu politețe.

Îi salută, ducînd mîna la pălărie, și se depărtă, urmat de însoțitorul lui.

— Societatea se apără, constată Stefany batjocoritor.

Acum Jacques zîmbea :

— M-au reperat...

Jenny îl prinse de braț și se agăță de el. Avea chipul răvășit.

— Ce-or să-ți facă ? întrebă ea cu o voce stinsă.

— Ei, asta-i... nimic !

Stefany începu să rîdă :

— Ce vrei să ne facă ? Sîntem în perfectă regulă !

— Singurul lucru care nu-mi prea place, mărturisi Jacques, e că mi-am dat adresa la hotelul Liébaert.

— N-ai decît mîine să te muți.

Noaptea era caldă. Străduța emana un miros fetid. Jenny se ținea strîns de Jacques. Tremura de emoție. Se poticni în calcarîmul desfundat, își suci glezna și ar fi căzut dacă nu s-ar fi sprijinit de brațul lui Jacques. Se opri o clipă și se rezemă cu umărul de zidul unei magazii. O durea piciorul.

— Oh, Jacques... murmură. Sînt atît de ostenită...

— Reazemă-te de mine.

Îi era și mai dragă văzînd-o astfel, frîntă de oboseală.

Străduța dădea într-un bulevard unde ultimele grupuri gălăgioase se desfăceau, se împrăștiau.

— Voi doi așezați-vă pe banca asta, spuse Stefany cu autoritate. Eu o iau înainte, să nu scap ultimul tramvai. E o stație de taxiuri în fața Primăriei. Vă trimit un taxi.

Cînd, după trei minute, mașina trase lîngă trotuar, Jenny se simți rușinată de slăbiciunea ei.

— Ce prostie ! Aș fi putut merge foarte bine pe jos pînă la tramvai...

Se mustră că era o piedică în viața lui Jacques, tocmai ea, care ținuse totdeauna să nu încurce pe nimeni.

Dar, de cum se urcă în mașină, își scoase pălăria și voalul, ca să se poată cuibări mai bine la pieptul lui Jacques. Simțea, cu tot obrazul, pieptul acesta de bărbat, care se ridica și se lăsa, respirînd încet și cald. Fără să-și miște capul, întinse mîna și căută, pipăind, obrazul lui Jacques. Jacques zîmbi, și Jenny îi ghici zîmbetul în clipa cînd îi atinse gura cu degetele. Atunci, ca și cum n-ar fi vrut decît să se asigure că Jacques este în adevăr acolo, își retrase mîna și se ghemui iarăși la pieptul lui.

Automobilul încetini. „Am și ajuns ?" își spuse ea cu părere de rău. Dar se înșelase : n-ajunseseră ; recunoscu Porte d'Orléans, bariera.

Murmură :

— Unde ai să dormi la noapte ?

— Unde !... La Liébaert. De ce ?

Jenny era gata să spună ceva, dar tăcu. Jacques se aplecă spre ea. Jenny își închise ochii. Buzele lui Jacques zăboviră mult peste pleoapele ei lăsate. Cuvinte nedeslușite îi zumzăiau în urechi : „Micuța mea... Draga mea... Dragă..." Simți, de-a lungul obrazului, lunecîndu-i gura caldă a lui Jacques, mîngîindu-i nasul și atingîndu-i ușor buzele, care se strînseră instinctiv. Dar el nu îndrăzni să stăruie. Își ridică încet capul și, îmbrățișînd-o și mai tare, o strînse cu pasiune la piept. De data asta își întoarse ea singură gura spre el. Dar

Jacques nu băgă de seamă ; își îndreptă spatele, se desprinse și deschise portiera. Jenny abia atunci își dădu seama că automobilul se oprise. De cîte minute ? Zări fațada, poarta casei ei.

Jacques coborî primul și o ajută și pe ea să coboare. În timp ce el plătea șoferului, Jenny parcurse, ca o somnambulă, cei trei pași care o despărțeau de sonerie. O ispită nebunească îi străbătu gîndul. Dar poate că mama se întorsese... Aducîndu-și aminte de doamna de Fontanin, simți un scurt fior și o cuprinse iarăși îngrijorarea. Apăsă clanța cu mîna tremurîndă.

Cînd Jacques ajunse lîngă ea, poarta era întredeschisă, iar în fața camerei portăresei se aprinsese lumina.

— Pe mîine ? Da ? spuse repede Jacques.

Jenny dădu din cap în semn de aprobare. Nu era în stare să scoată nici o vorbă. Jacques îi apucă mîna și i-o strînse tare într-ale lui.

— Dar nu dimineață... adăugă el cu glas întretăiat. La două. Vrei ? Să vin ?

Jenny făcu același semn. Își trase mîna și împinse poarta.

Jacques o văzu cum trece cu pași țepeni prin lumină și cum dispare în umbră, fără să se mai întoarcă spre el. Dădu drumul la clanță și poarta se închise din nou.

LIX

La Liébaert, Jacques dormi foarte puțin.

După ce se suci și se răsuci în patul strîmt din fier, după ce se uită de nenumărate ori să vadă dacă lumina palidă care trecea prin transperant nu vestea primele luciri ale zorilor, se prăbuși timp de două ore, într-un somn adînc, din care se trezi mai obosit și mai mahmur ca înainte.

În sfîrșit, afară se făcea ziuă.

Se îmbrăcă, își aranjă în sacul de voiaj puținele lucruri pe care le avea cu el, făcu un pachet cu toate actele personale, apoi trase scaunul la fereastră, se așeză pe el și stătu mult timp cu coatele pe pervaz fără să se gîndească la nimic precis. Imaginea lui Jenny îi apărea mereu în fața ochilor. Ar fi vrut s-o aibă acolo, lîngă el, tăcută, nemișcată, să simtă cum li se ating umerii, obrajii, ca aseară în automobil... Îndată ce era departe de ea, i se părea că are atîtea lucruri să-i spună... Privea cum învie, încetul cu încetul, pe stradă și pe chei, viața matinală a lăptarilor și măturătorilor. Lăzile cu gunoi stăteau încă aliniate la marginea trotuarului. În fața hotelului, casa

din colț avea toate jaluzelele trase, afară de cele de la demisol, ocupat de un negustor de obiecte de faianță, unde, de partea cealaltă a geamurilor, erau îngrămădite nenumărate bibelouri pe jumătate înfundate în paie : servicii desperecheate, vase din imitații de porțelan, bomboniere, statuete de bacante, busturi înfățișînd oameni iluștri. Alături, pe obloanele roșii ale unui măcelar evreu, era atîrnată o firmă aurită, scrisă cu litere ebraice, asupra căreia privirile lui Jacques se opriră îndelung.

Îndată ce se făcu ora șapte și socoti că poate plăti nota hotelierului, plecă repede, cumpără ziarele și se așeză pe o bancă de pe chei, să le citească.

Aerul era aproape rece. În depărtare, în jurul catedralei Notre-Dame plutea o ceață albă.

Jacques citi și reciti, cu sete și nemulțumire totodată, telegramele și comentariile ce se repetau la infinit, în diversele ziare, ca într-un joc de oglinzi.

Întreaga presă, acum la unison, dădea alarma. Articolul lui Clemenceau din *l'Homme Libre* se intitula : *La marginea prăpastiei.* Manșeta lui *Le Matin* era : *Trecem prin momente critice.*

Majoritatea ziarelor republicane țineau isonul cu cele de dreapta, blamau partidul socialist francez că acceptase, „în împrejurările actuale", să se organizeze, la Paris, un congres internațional pentru pace.

Lui Jacques nu-i venea să se scoale de pe bancă, să înceapă această nouă zi... Vineri, 31 iulie... Oricum, citirea ziarelor îl trezise încetul cu încetul din moleșeala lui, îl ajutase să reia contactul cu lumea... O clipă, luptă împotriva dorinței de a porni în goană, chiar acum, de dimineață, în Avenue de l'Observatoire. Dar își dădu seama că ispita îi venea mai mult din lașitate în fața vieții decît din iubire. Fu cuprins de rușine. Războiul nu era fatal ; partida nu era încă pierdută ; se mai putea face ceva... În toate cartierele Parisului, la ora asta, oamenii se trezeau ca să lupte... De altfel, nu-i spusese lui Jenny că nu va veni la ea decît la ora două ?

Era mult prea devreme ca să se ducă la *l'Humanité,* dar nu și pentru a trece pe la *l'Etendard.* Nu știa unde să-și ducă bagajul ; o să-l lase la Mourlan.

Gîndul de a-i face o vizită bătrînului zețar îl făcu să se ridice în picioare. Va merge pe jos pînă la Bastilia, pe cheiuri. Plimbarea îl va înviora.

Ușa de la *l'Etendard* era încuiată.

„Am să revin mai tîrziu", își spuse și, ca să-și omoare timpul, se hotărî să se ducă pînă la Vidal, un librar din cartierul Saint-Antoine. În partea din dos a librăriei se adunau de obicei intelectualii cu tendințe anarhiste, care editau *L'Elan rouge*. Jacques publicase acolo mai multe referate despre diverse cărți germane și elvețiene.

Vidal era singur. Ședea la masă, numai în pantaloni și cămașă și împacheta niște broșuri.

— N-a venit încă nimeni ? întrebă Jacques.

— Cum vezi.

— De ce ? E prea devreme ?

Vidal ridică din umeri.

— Nici ieri n-au fost prea mulți pe aici. Probabil că nu vor să li se ia urma. Ai citit asta ? adăugă, arătîndu-i o carte care se afla pe masă în mai multe exemplare.

— Da.

Era *L'Esprit de révolte* de Kropotkin.

— Strașnică ! spuse Vidal.

— S-au făcut percheziții ? întrebă Jacques.

— Așa se pare... Aici, nu. Cel puțin, încă nu. Dar am luat toate măsurile, n-au decît să vină... Șezi.

— Nu vreau să te deranjez. Am să mă întorc mai tîrziu.

Afară, pe cînd se pregătea să treacă drumul, un sergent se apropie de el, politicos.

— Vă rog, actele...

La douăzeci de metri mai încolo, trei oameni, care, după aparență, arătau a polițiști în civil, se uitau la ei. Sergentul răsfoi pașaportul fără să spună nimic, apoi i-l dădu înapoi, salutîndu-l.

Jacques aprinse o țigară și porni mai departe, dar nu se simțea prea liniștit. „De două ori în douăsprezece ore ! își spuse el. Parcă ar fi stare de asediu." Înaintă cîțiva pași pe Avenue Ledrun-Rollin, mai mult ca să poată verifica dacă e urmărit. „Nu-mi fac atîta cinste..."

Cum era aproape de Modern Bar, o cafenea de pe Rue Traversière, se gîndi să treacă și pe acolo. Modern Bar era centrul unei secții socialiste deosebit de active.

Casierul, Bonfils, era un prieten din copilărie al lui Périnet.

— Bonfils ? De două zile n-a mai dat cu nasul pe-aici, spuse patronul. Și, de altfel, n-am văzut încă pe nimeni în dimineața asta.

În clipa aceea, un bărbat de vreo treizeci de ani, purtînd în spate un ferăstrău pus în bandulieră, intră în bar, ținîndu-și bicicleta de ghidon.

— Bună ziua, Ernest... Bonfils e aici ?
— Nu.
— Careva din ai noștri ?
— Nimeni.
— Așa ?... Ceva vești ?
— Nimic.
— Se așteaptă și-acum instrucțiunile comitetului central ?
— Da.

Tîmplarul, tăcut, rotea în jur priviri întrebătoare ; și, ca să-și lipească și să-și dezlipească chiștocul pe care-l ținea între buze, își mișca gura ca un pește.

— Îți vine să turbezi, nu alta ! zise în cele din urmă. Oricum, ar trebui să știm... Uite, de pildă eu, sînt mobilizat la 7 — 4, în prima zi și, dacă chestia vine, nu știu ce să fac... Tu ce crezi, Ernest ? Trebuie să ne ducem ?

— Nu ! strigă Jacques.

— Eu nu mă bag, făcu Ernest morocănos. Treaba ta, amice...

— Să te duci înseamnă să te faci complice cu cei ce vor războiul, spuse Jacques.

— Asta mă privește personal ! aprobă omul, adresîndu-se patronului, ca și cum n-ar fi auzit cuvintele lui Jacques. Vorbea cam peste umăr.

Cu toate că era vădit nedumerit, îi aruncă lui Jacques o privire plină de nemulțumire. Părea că gîndește : „Eu nu cer sfaturi nimănui. Eu cer cuvîntul de ordine al comitetului".

Se ridică, își întoarse bicicleta, spuse „Salut !" și plecă fără grabă, legănîndu-și șoldurile.

— La urma urmei, m-am săturat ! se plînse Ernest. Toți îmi pun aceeași întrebare. Ce pot face eu ? Se spune că în comitet nu izbutesc să cadă de acord ca să dea un consemn. Și într-un partid trebuie un consemn, nu ?

Înainte de a se întoarce la *l'Etendard,* Jacques rătăci cîteva minute, gînditor, prin cartierul acesta, unde animația creștea din sfert în sfert de oră. Șirurile de cărucioare încărcate cu legume și fructe, care staționau pe marginea trotuarelor, strigătele vînzătorilor ambulanți, furnicarul de lucrători și gospodine, care, spre a se feri de soare, se îmbulzeau pe trotuarul dinspre partea umbrită, făceau din străzile astea strîmte un adevărat tîrg sub cerul liber.

Jacques observă că în galantarele prăvăliilor de ciorapi și albituri erau expuse aproape numai articole pentru bărbați și din cele nepotrivite pentru anotimpul acesta : veste tricotate, flanele, cămăși groase de bumbac, ciorapi de lînă.

Prăvălioarele de încălțăminte arborau pe benzi de carton ori de americă reclame improvizate, care săreau în ochi. Cele mai puțin îndrăznețe anunțau : *Ghete de vînătoare* sau *Ghete de excursie.* Cîțiva îndrăzneți afișau : *Pantofi groși* și chiar : *Bocanci militari.* Mulți bărbați se opreau, se uitau cu interes, dar fără să cumpere. Femeile treceau de colo-colo, cu plasa pentru provizii agățată de braț, își aruncau ochii peste tot, pipăiau articolele de lînă, cîntăreau în mînă bocancii cu ținte. Nimeni nu cumpăra, dar atenția cu care oamenii examinau articolele acestea dovedea cu prisosință că mărfurile expuse stîrneau tuturor interesul.

Lipsa de bani începea să stingherească tot mai mult comerțul. Vînzătorii ambulanți de mărunțișuri, transformați în zarafi, umblau cu cîte o cutie legată la piept. Speculau, dînd optzeci și cinci de franci în monede pe o bancnotă de o sută. Poliția părea că închide ochii.

Banca Franței emisese, în ajun, cantități mari de bilete de cinci și de douăzeci de franci, pe care oamenii și le arătau unii altora ca pe o curiozitate.

— Asta înseamnă că le aveau pregătite deja, spuneau toți cu un aer bănuitor, înciudat, dar oarecum admirativ.

Pînă la urmă, Jacques se trezi la masa unei cafenele din Place de la Bastille. Nu mîncase nimic din ajun și i se făcuse foame și sete.

Mulțimea venită din suburbii se revărsa în valuri mari din gara Lyon, din tramvaie, din metrou. Oamenii se opreau o clipă în piața însorită, cu ziarele în mînă, cu fețele îngrijorate și pline de curiozitate, ca și cum ar fi vrut să se asigure, înainte de a intra la lucru, că amenințarea războiului nu schimbase totuși peste noapte Parisul lor.

În cafenea era un necontenit du-te-vino de oameni preocupați, neliniștiți, vorbind cu glas tare.

Unul povestea că-și trimisese soția la Primărie ca să ceară informații cu privire la ordinul atașat la livretul lui militar și părea destul de mîndru că le poate spune tuturor cum că, pentru a face față cererilor, serviciile de informații ale birourilor militare trebuise să fie triplate.

Un șofer de taxi arăta rîzînd o revistă ilustrată, care reprezenta pe aceeași pagină, față în față, întoarcerea la Berlin a *Kaiser*-ului și întoarcerea lui Poincaré la Paris : două poze simetrice, simbolice, care îi înfățișau pe cei doi șefi de stat pe scara automobilului, răspunzînd, cu același gest marțial, la aclamațiile prin care popoarele lor își manifestau încrederea.

O pereche între două vîrste intră și se apropie de bar. Femeia se uita cu teamă la clienții din cafenea, cersind o privire încurajatoare. Numaidecît însă își deschiseră sufletul.

Bărbatul spuse :

— Noi sîntem din Fontainebleau. Acolo lucrurile au ajuns departe. Și tăcu.

Femeia, mai vorbăreață, lămuri :

— Aseară au venit la un ofițer din regimentul 7 dragoni, care locuiește la același etaj cu noi, și i-au spus să-și pregătească lada de campanie cît mai repede. Apoi, în mijlocul nopții, ne-a trezit tropăitul cailor. Cavaleria primise ordin să plece.

— Unde ? întrebă casierița.

— Parcă poți să știi ? Am ieșit pe balcon. Toată lumea era la ferestre. N-auzeai nici un strigăt, nici o vorbă. Au luat-o din loc ca hoții... fără muzică, în ținută de campanie... Pe urmă au venit trenurile regimentare, căruțele cu tot calabalîcul... Nu se mai sfîrșeau, treceau mereu. Pînă dimineața a ținut așa.

— La Primărie, vorbi din nou bărbatul, s-a afișat un ordin de rechiziție a cailor, a catîrilor, a căruțelor și chiar și a nutrețului !

— Toate astea nu-mi miros a bine ! zise casierița cu un aer interesat, aproape mulțumit.

— Rezerva armatei teritoriale a și primit ordin de chemare, spuse unul.

— Bătrînii ? Fugi de-aici !

— Ba chiar așa ! confirmă chelnerul, oprindu-se din servit. Se pare că-i nevoie de oameni care să păzească podurile, răspîntiile, mă rog, acolo unde e risc... Știu precis : frate-meu, care locuiește aproape de Chalons, cu toate că are patruzeci și trei de ani, a fost chemat la gară. Pe cît am aflat, i-au trîntit o capelă veche pe căpățînă, cartușieră la brîu, o pușcă în mînă și... gata ! Hai să mi te postez acolo, santinelă la viaduct ! Și, să știți, nu-i de glumit : ca să te apropii de un pod, trebuie să ai permis. Fără asta, au ordin să tragă ! Se pare că spionii au și început să mișune !

— Eu plec în ziua a doua, spuse, fără să-l fi întrebat cineva, un meșter zugrav, îmbrăcat într-un halat de pînză albă. Vorbise fără a privi pe cineva, cu ochii în paharul pe care-l învîrtea între degete.

— Și eu, se auzi un alt glas.

— Eu, în ziua a treia ! exclamă un instalator solid, cu o înfățișare de băiat bun. Dar la Angoulême ! Așa că, înțelegi,

înainte ca nemții să debarce în ținutul Charentes !... Cu o zvîcnitură din umăr, ca și cum ar fi înfruntat pe cineva, ridică traista cu unelte, care i se bălăbănea pe șold, și o luă spre ușă, rostind batjocoritor : La urma urmei, puțin îmi pasă... Om vedea ce-o fi... Ori că faci asta ori că tai frunze la cîini...

— Datoria-i datorie ! conchise sentențios casierița.

Jacques își strîngea pumnii. Mut, crispat, privea cu stupoare chipurile acestor oameni ; căuta să citească o reacție violentă, o urmă de revoltă posibilă. Zadarnic. Toți păreau atît de surprinși de evenimente, încît se simțeau mai degrabă dezorientați, înspăimîntați chiar; dar resemnați, sau aproape resemnați.

Se ridică, își luă bagajul și ieși. Dorea, simțea mai mult ca oricînd nevoia să-l vadă pe Mourlan, să vorbească cu el.

Bătrînul zețar, cu mîinile înfundate în buzunarele halatului negru, umbla de colo-colo prin cele trei încăperi ale locuinței lui de la demisol, ale cărei uși erau deschise. Era singur. Fără să se oprească din mers, strigă :

— Intră ! și nu se întoarse spre vizitator decît cînd acesta închise ușa după el. Tu ești, băiete ?

— Bună ziua. Pot să las asta la dumneata ? întrebă Jacques, ridicîndu-și sacul de voiaj. Cîteva rufe, fără monogramă. Nici o hîrtie, nici un nume.

Mourlan făcu un semn scurt că e de acord. Privirea îi era aspră și înciudată.

— Ce naiba mai cauți pe-aici ? întrebă cu brutalitate.

Jacques se uită la el mirat.

— Ce mai aștepți de nu-ți iei tălpășița ? Nu vă dați seama că de data asta nu mai scăpăm, nerozilor ?

— Dumneata spui asta ? Dumneata, Mourlan ?

— Da, eu ! făcu celălalt cu glasul lui cavernos.

Scuturâ firimiturile de pîine care-i rămăseseră în barbă, își vîrî din nou mîinile în buzunare și începu să umble iarăși, în sus și în jos.

Jacques nu-l văzuse niciodată cu chipul atît de răvășit, cu privirea aceea stinsă. Trebuia să aștepte pînă îi va trece criza. Luă un scaun și se așeză, fără să fi fost poftit.

Mourlan se mai învîrti de cîteva ori ca un leu în cușcă, apoi se opri în fața lui Jacques.

— Pe cine te mai bizui tu acum ? strigă el. Pe faimoasele „mase de muncitori" ? Pe greva generală ?

— Da ! rosti Jacques cu hotărîre.

Umerii bătrînului Hrist zvîcniră ca izbiți de un val.

— Greva generală ? Haida-de ! Cine mai vorbește azi de așa ? Cine îndrăznește să se mai gîndească la ea ?

— Eu !

— Tu ? Dar nu vezi că chiar în biata turmă pe care vor s-o salveze fără voia ei se află o majoritate necrezut de mare din aia care dau cu barda-n Dumnezeu, de zurbagii, din aia obișnuiți să se încontreze, mereu gata de hartă cînd îi provoacă cineva, dar care se vor repezi primii să pună mîna pe pușcoacele lor de cum îi vor face să creadă că un neamț a trecut de stîlpul de graniță ?... Ia-l pe fiecare în parte : separat, fiecare e un om cumsecade, spune că nu vrea rău nimănui și crede în ceea ce spune. Dar în el mai zac o mulțime de instincte sălbatice, distructive : instincte de care nu e mîndru și pe care le ascunde, dar care-i dau mîncărimi și pe care abia așteaptă să și le satisfacă, numai să i se dea prilejul... Omul e om, n-ai ce-i face !... Așa că, dacă nu ne putem bizui pe indivizi, pe cine te bizui tu ? Pe șefi ? Pe care ? Pe șefii proletariatului ? Pe șefii noștri ? Pe simpaticii noștri aleși, deputații socialiști ? Tu nu vezi ce fac ăștia ? Votează și iar votează încrederea în Poincaré ! Puțin lipsește să parafeze dinainte declarația lui de război !

Se răsuci pe călcîie și mai măsură o dată camera în lung și în lat.

— Ba deloc ! sări Jacques. Avem aici oameni ca Jaurès... Dincolo, oameni ca Vandervelde, ca Haase...

— Aha ! Te bizui pe șefii ăi mari ? continuă Mourlan, repezindu-se spre el. I-ai văzut doar de aproape, la Bruxelles ! Crezi tu că, dacă alde ăștia ar fi fost oameni, oameni cu adevărat hotărîți să apere pacea prin acte revoluționare, n-ar fi ajuns să se înțeleagă și să dea un singur cuvînt de ordine socialiștilor din Europa ? Nu ! Dumnealor au umblat după aclamații, aruncînd anatema asupra guvernelor ! Și pe urmă ? Pe urmă au dat fuga la poștă, ca să trimită telegrame cu rugăminți *Kaiser*-ului, țarului, lui Poincaré, președintelui Statelor Unite... Papii ! Da, Papii, ca să-l amenințe pe Franz Joseph cu iadul !... Chiar și Jaurès al tău, ce face ? Se duce, în fiecare dimineață, ca un om slab de înger, să-l tragă pe Viviani de mînecă, rugîndu-se de „scumpul lui ministru" să se răstească la Rusia, ca s-o sperie !... Nu, clasa muncitoare a fost înșelată de propriii ei șefi ! În loc să se pună cu hotărîre în fruntea unei mișcări de răzvrătire împotriva primejdiei de război, le-au lăsat naționaliștilor întreaga libertate de acțiune, au scăpat momentul revoluționar, au dat proletariatul pe mîna capitalismului triumfător !... Făcu doi pași, ca să se

îndepărteze, dar se întoarse brusc, pe loc : Și, uite ce, nimeni n-are să-mi scoată din cap că Jaurès al tău își umflă pieptul și glasul pentru galerie ! De fapt, el știe tot atît de bine ca și mine că s-a sfîrșit ! Că totul este pierdut ! Că mîine Rusia și Germania au să intre în horă și că Poincaré are să accepte războiul fără să-și facă nici un pic de sînge rău !... Mai întîi, fiindcă vrea să-și țină angajamentele criminale pe care le-a luat la Petersburg și pe urmă... Se întrerupse pentru a se duce pînă la ușă, pe care o deschise încetișor și dădu drumul în casă unei pisici fumurii cu trei pisoi după ea. Hai, mițuca... Și pe urmă, pentru că-l zgîndărește ambiția să fie el acela care a încercat să redea Franței Alsacia și Lorena !

Se apropie de raftul încărcat cu cărți și cu broșuri, aflat între cele două ferestre. Luă de pe raft un volum pe care-l bătu de mai multe ori cu palma, așa cum cineva mîngîie coama unui cal.

— Uite, băiețaș, zise el cu glas mai blînd, în vreme ce punea la loc volumul, nu vreau să fac pe grozavul, dar nu m-am înșelat deloc cînd, după congresul de la Basel, am scris cărticica asta, ca să le dovedesc că Internaționala lor se reazemă pe un echivoc. Jaurès m-a înjurat. Toată lumea m-a înjurat. Astăzi însă faptele vorbesc de la sine !... E o nebunie să încerci „să împaci" internaționalismul nostru socialist, cel adevărat, cu forțele naționale care încă dețin puterea pretutindeni... Dar a încerca să lupți — trăgînd nădejdea că vei învinge — fără să ieși din cadrele legale, mulțumindu-te să „faci presiuni" asupra guvernelor și mărginindu-ți atacurile la frumoase discursuri parlamentare, e cea mai mare neghiobie !... Nouăzeci la sută din faimoșii noștri șefi revoluționari, în fond... vrei să ți-o spun ? Nu se vor putea hotărî niciodată să acționeze în afara cadrelor statului ! Așa că înțelegi logica ? Statul ăsta — pe care n-au știut, pe care n-au vrut să-l răstoarne la timp, ca să pună republica socialistă în locul lui — nu mai au acum altceva de făcut decît să-l apere cu baionetele în ziua în care cel dintîi ulan se va arăta la graniță ! Și se pregătesc pentru asta, pe ascuns !... Se învîrti încă o dată în loc și, ducîndu-se cu pași repezi pînă în fundul odăii, rosti cu mînie : Va fi o trădare generală, ți-o spun eu ! O trădare de tipul Gustave Hervé ! Trădarea tuturor șefilor, de la primul pînă la ultimul !... Ai citit ziarele ? Patria în primejdie ! Sculați cu toții ! Scoateți săbiile ! Bum, bum, bum ! E zarva cea mai mare, ca să se pregătească marea cotonogeală !... Pînă în opt zile nu va mai exista în Franța și, poate în toată Europa, nici o duzină de socialiști de esență pură ! Nu vor mai fi nicăieri decît

social-patriotarzi ! Se întoarse repede spre Jacques și-și puse mîna noduroasă pe umărul lui : De aceea-ți spun, băiețașule, și poți să-l crezi pe Mourlan : Șterge-o !... N-aștepta ! Întoarce-te în Elveția ! Acolo mai e poate ceva treabă de făcut pentru flăcăi ca tine. Pe cîtă vreme aici, sîntem rași, rași cu perdaf !

Jacques ieși de la Mourlan într-o stare de neliniște atît de mare, încît nu și-o putea stăpîni. Unde să caute îmbărbătare ?

Alergă la *l'Humanité.*

Dar Stefany și Gallot erau în ședință cu șeful. Cadieux, de care se lovi între două uși, abia avu timp să-i strige, în fugă, că Jaurès fusese primit de doi membri ai guvernului, Malvy și Abel Ferry, și că, întorcîndu-se de acolo, afirmase că încă nu e cazul să se piardă orice speranță.

Nici nu se despărțise bine de Cadieux, cînd Jacques dădu peste Pagès, tînărul colaborator al lui Gallot ; acesta era foarte pesimist. Tărăboiul militar părea că ia proporții în Rusia ; de pretutindeni se confirma presupunerea că țarul semnase, în ajun, în secret, ucazul hotărîtor, ucazul de mobilizare generală.

La Croissant, unde intră doar un minut, Jacques nu zări nici o cunoștință, afară de mătușa Ury, care părea că prezidează un mic congres feminist într-un colț al cafenelei. Cocoțată pe bancheta de pluș, prea înaltă pentru picioarele ei scurte, fără pălărie, cu chipul ei de fanatică bătrînă, bogat aureolat de șuvițe argintii, se agita și vocifera în mijlocul unui grup de militante, pe care probabil că le adunase acolo ca să le îndoctrineze. Jacques, prefăcîndu-se că n-o vede, plecă.

În Rue du Sentier, la Progrès, cîțiva inși se și instalaseră la mese, în odaia de la demisol, și comentau noutățile zilei : Rabbe, Jumelin, Berthet și un nou-venit, unul din Nancy, secretar al federației din Meurthe-et-Moselle, sosit în dimineața aceea la Paris, și care aducea vești din est.

Un socialist german, cu care călătorise împreună, îi spusese că în seara din ajun se ținuse la Berlin un consiliu de război. Se hotărîse convocarea consiliului federal. Se prevedea că în Germania se vor lua azi „hotărîri grave". Podurile de peste Moselle erau ocupate de trupele germane. Situația putea fi la cheremul unui simplu incident. Chiar în ajun, în împrejurimile orașului Lunéville, cavaleria ușoară germană trecuse frontiera, ca o provocare, și galopase cîteva sute de metri pe teritoriul francez.

— La Lunéville ? făcu Jacques, gîndindu-se brusc la Daniel... la Jenny.

Nu mai asculta, era cu mintea în altă parte. Cel din Nancy povestea că, de cîteva nopți, pe toate liniile de cale ferată din est, se scurgeau nesfîrșite șiruri de vagoane goale, care erau îndreptate spre gările mari, pentru a fi strînse apoi, ca rezervă, în împrejurimile Parisului.

Jacques tăcea, cu inima strînsă. Vedea, aievea, cum Europa alunecă pe panta fatală. Numai o minune ar mai putea aduce redresarea salvatoare, trezirea opiniei publice, acea bruscă și masivă rezistență a popoarelor.

Și, deodată, simți dorința de a se întîlni cu fratele lui. Nu-l văzuse toată săptămîna. Era vremea dejunului, ora la care îl putea găsi pe Antoine acasă. „Și apoi, își spuse el, vizita mă va ajuta să aștept acolo pînă cînd am să mă duc la Jenny."

LX

— Domnul Jacques a aflat că o să fie război ? întrebă Léon. (Vorbea în bătaie de joc ? Tonul îi era prostesc de interogativ, ca și privirea ochilor bulbucați, dar buza de jos, groasă și căzută, exprima un fel de șiretenie.) Fără să aștepte răspunsul, adăugă : Eu plec în ziua a patra. Dar totdeauna am fost ordonanță...

Pe palier se auzi zgomotul ușii de la ascensor, care fusese trîntită.

— E domnul, spuse Léon și se duse să deschidă.

Antoine ținea de umăr un omuleț cu ochelari și părul cărunt, îmbrăcat într-o jachetă de alpaca. Jacques îl recunoscu pe fostul secretar al tatălui său.

Cînd îl văzu, domnul Chasle tresări din tot trupul, ca scuturat de un sughiț. Cînd se întîlnea cu un cunoscut, își repezea mîna la gură, ca spre a-și înăbuși un țipăt de surpriză :

— Ah, dumneata ești ?

Antoine strînse, cu un aer absent, mîna fratelui său, fără să se arate mirat că-l găsește acolo.

— Domnul Chasle se plimba pe trotuar în sus și în jos, așteptîndu-mă. L-am convins să urce și să ia masa cu noi.

— O dată nu înseamnă că-mi fac un obicei, se apără cu modestie domnul Chasle.

Antoine se întoarse spre valet :

— Poți să servești.

Intrară toți trei în cabinetul de consultații, unde Studler, Jousselin și Roy așteptau. Ziarele erau desfăcute și împrăștiate pe birou.

— Am întîrziat, fiindcă, după spital, am trecut pe la Quai d'Orsay, explică Antoine.

Se făcu tăcere. Toți îl priveau posomorîți.

— Și... cum stăm ? întrebă, în sfîrșit, Studler.

— Rău... Foarte, foarte rău... făcu Antoine laconic. Și clătină din cap cu un rictus de deznădejde. Apoi, cu un glas mai tare : Să mergem la masă.

Ouăle moi fură mîncate cu o atenție îngrijorată, fără ca cineva să rupă tăcerea.

— După cît spune Rumelles, începu deodată Antoine, fără să-și ridice ochii din farfurie, în momentul de față sînt motive destul de puternice să se spere că Anglia va merge cu noi. În orice caz, nu împotriva noastră.

— Dacă-i așa, întrebă Studler, de ce n-o spune mai repede ? Asta ar mai putea salva situația !

Jacques nu se putu stăpîni :

— Ei, de ce ! Fiindcă nu-i deloc sigur că Anglia dorește să salveze situația... Anglia este, fără îndoială, singura națiune care are cu adevărat șanse să cîștige la loteria unui război generalizat.

— Te înșeli, făcu Antoine cu nervozitate. Se pare că în sferele înalte de la Londra nimeni nu vrea război.

La dreapta lui Antoine, domnul Chasle, cusut parcă pe marginea scaunului, asculta. Pe orice s-ar fi așezat, avea totdeauna aerul că stă pe o strapontină. Își întoarse capul la dreapta și la stînga, privindu-l cu o atenție înspăimîntată pe cel ce vorbea, în așa fel încît uită să mai mănînce. Tărăboiul ăsta care se petrecea în lume depășea puterea de înțelegere și rezistența lui nervoasă. De două zile încoace, asupra bietului om se abătuse o spaimă bolnăvicioasă, alimentată de citirea ziarelor și de diferite discuții, și, dacă venise aici, o făcuse numai cu nădejdea că va găsi motive să se mai liniștească puțin.

Antoine luă un ton doctoral, care suna fals :

— Guvernul britanic este compus, pentru moment, din oameni sincer pacifiști. Se pare, de altfel, că este cea mai bună echipă guvernamentală din Europa. Grey este un om priceput, care mînuiește Externele de opt ani. Asquith și Churchill sînt oameni cu scaun la cap și cinstiți. Haldane este deosebit de activ și cunoaște bine Europa. Cît despre

Lloyd George, pacifismul lui este notoriu ; a fost întotdeauna împotriva înarmărilor.

— Toți sînt oameni de elită, confirmă domnul Chasle, ca și cum părerea lui ar fi fost de mult stabilită.

Jacques, în rezervă, își privea fratele, continuînd să mănînce în tăcere.

— Condusă de asemenea oameni, Anglia n-are nici o intenție să se lanseze într-o aventură, conchise Antoine.

Studler interveni din nou :

— Atunci, de ce se căznește Grey, de zece zile, să lipească spărturile prin trucuri diplomatice, cînd singurul mijloc eficace de-a face Puterile Centrale să dea înapoi ar fi fost să le prevină că, în caz de război, Anglia va fi împotriva lor ?

— Păi da, tocmai asta se pare că a făcut Grey ieri, în cursul unei întrevederi cu ambasadorul Germaniei.

— Și care a fost rezultatul ?

— Nici unul... Încă nici unul... De altfel, Quai d'Orsay-ul se teme ca declarația asta să nu fi venit prea tîrziu, ca să mai poată avea vreun efect.

— Vezi bine ! mormăi Studler. De ce au așteptat atîta ?

— Fiți convinși că nu din întîmplare... insinuă Jacques. Dintre toți politicienii meșteri în a învîrti lumea, care-și împart puterea în Europa, Grey pare cel mai...

— Rumelles nu-i deloc de părerea asta, întrerupse Antoine cu necaz. Rumelles a fost timp de trei ani atașat la Londra, a fost adesea în legătură cu Grey, așa că vorbește de el în cunoștință de cauză. Și vorbește, puteți să mă credeți, foarte inteligent.

— Vezi, asta-i frumusețea, murmură domnul Chasle cu glas coborît și vorbindu-și parcă sieși.

Antoine tăcu. Nu era dispus să discute, ba nici măcar să povestească ceea ce aflase la Quai. Era tare ostenit. Își petrecuse seara clasînd, împreună cu Studler, dosare cu note medicale ; pentru orice eventualitate, ținea să-și lase arhiva în ordine. Pe urmă, după plecarea Califului, se urcase în biroul lui, să ardă scrisori, să trieze, să pună în ordine hîrtii cu caracter personal. Dormise, înspre zori, două ceasuri. Dimineața, cum deschisese ochii, citirea ziarelor îl aruncase într-o stare de neliniște pe care i-o accentuaseră, în cursul zilei, discuțiile, pesimismul, zăpăceala deznădăjduită a tuturor. În dimineața aceea avusese foarte mulți bolnavi de examinat. Ieșise de la spital sleit de puteri. Și, la toate astea, se adăugase convorbirea descurajantă cu Rumelles... De astă dată, moralul îi era serios atins. Vijelia clătina chiar temeliile pe care-și

construise viața : știința, rațiunea. Descoperea, deodată, neputința spiritului și, în fața atîtor instincte dezlănțuite, inutilitatea virtuților pe care se rezema, dintotdeauna, existența lui laborioasă : măsura, bunul-simț, înțelepciunea și experiența, voința de dreptate... Ar fi vrut să fie singur, ca să poată reflecta, să lupte împotriva deznădejdii, să-și revină, să se pregătească cu stoicism pentru ceea ce era de neînlăturat. Dar ceilalți erau atenți la el și păreau că așteaptă să-l audă vorbind mai departe. Își încreți sprîncenele și, adunîndu-și energia, continuă :

— Se pare că Grey ăsta este tipul englezului conștiincios, puțin bănuitor, puțin timorat, nu prea generos, dar foarte loial în gînd și în faptă. Exact contrariul a ceea ce crezi tu, spuse, adresîndu-se fratelui său.

— Îl judec după politica lui, făcu Jacques.

— Rumelles explică minunat politica asta ! Dar e o chestie complicată și de bună seamă că n-am să-mi aduc aminte tot ceea ce mi-a spus el... Oftă și-și trecu palma peste frunte. Mai întîi, Grey n-are mînă liberă ca să afișeze o alianță hotărîtă cu Franța. În guvern sînt și oameni orientați spre Germania, ca Haldane ; cît despre poporul englez, pînă mai ieri era preocupat mai mult de greutățile în problema irlandeză decît de urmările asasinatului de la Sarajevo ; și se pare că a respins în mod net ideea de a veni să se bată pe continent ca să apere Serbia... Așadar, chiar dacă Grey ar fi fost ispitit să se angajeze mai repede și mai hotărît în conflict, ar fi riscat să nu fie urmat nici de colegi, nici de Parlamentul, nici de țara lui.

Își turnă un pahar de vin, ceea ce făcea rareori la masa de prînz, și-l dădu pe gît.

— Asta nu e tot, continuă el. Ca întotdeauna, problema este și de ordin psihologic. S-ar părea că Grey și-a dat perfect de bine seama, chiar din prima zi, că pacea și războiul sînt în mîna Angliei. Dar și-a dat seama și de faptul că arma pe care o ține în mînă e cu două tăișuri. Închipuiți-vă că, acum opt zile, guvernul englez ar fi dat Franței și Rusiei asigurarea publică a unui sprijin militar...

— ...am fi văzut numaidecît că Berlinul schimbă tonul, îl întrerupse Studler. Germania ar fi bătut în retragere, ar fi silit și Austria să-și retragă ghearele și totul s-ar fi terminat în bună înțelegere prin negocieri între cancelariile diplomatice !

— E posibil, dar nu-i cîtuși de puțin sigur. Și se pare că Grey avea motive puternice să se teamă de contrariul : dacă Rusia ar fi aflat cu certitudine că se poate bizui nu numai pe

armata și pe banii Franței, ci și pe flota și pe banii Angliei, cu siguranță că ispita de a risca partida cu astfel de atuuri ar fi devenit irezistibilă... Văzută în lumina aceasta, continuă Antoine privindu-l pe Jacques, atitudinea lui Grey ia un cu totul alt aspect. În felul ăsta, se înțelege bine că tocmai dorința lui sinceră de a salva pacea l-a făcut să adopte jocul acesta de a ține balanța în echilibru. I-a spus Franței : „Băgați de seamă, intervenția pe lîngă Rusia riscă să vă antreneze într-un conflict în care, s-o știți, nu trebuie să vă bizuiți pe noi". Și, în același timp, îi spunea Germaniei : „Atenție ! Nu vom aproba intransigența voastră. Nu uitați că flota noastră este mobilizată în Marea Nordului și că n-am făgăduit nimănui că vom rămîne neutri".

Studler ridică din umeri.

— Oricît de scrupulos ar fi Grey al tău, s-ar putea să nu fie decît un mare naiv. Deoarece e sigur că Rusia a aflat, prin serviciul ei de informații, despre amenințările pe care Londra le adresa Berlinului, ceea ce o fi îndemnat-o, firește, să spere în sprijinul Angliei. Și, în timpul ăsta, contraspionajul german raporta Berlinului limbajul nu prea încurajator întrebuințat de Anglia față de Franța și Rusia... Și, drept urmare, Germania nu mai avea nici un motiv să ia în serios amenințarea Angliei... Pînă la urmă, jocul ăsta de a ține balanța în echilibru n-a făcut decît să mărească șansele de război !

Asta era, de altfel, cu mici deosebiri, și concluzia lui Rumelles. Dar Antoine n-o spuse. Făcea o deosebire meticuloasă între veștile de ordin general, pe care socotea că le putea transmite colaboratorilor săi, fără a comite indiscreții, și toate celelalte afirmații ale diplomatului, care, în convorbirile libere cu el, i se păreau vederi personale și confidențe. Prezența lui Jacques îl făcea să fie și mai circumspect ca de obicei. Astfel, n-avea intenția să le spună că în sferele înalte se făceau tatonări ca să se afle dacă nu sosise momentul de a se adresa Marii Britanii un apel direct și foarte stăruitor pentru a i se cere sprijinul, sub forma, de pildă, a unei scrisori personale a președintelui republicii către regele George. Și se feri, de asemenea, să facă vreo aluzie la evenimentul precis care, după părerea lui Rumelles, îl decisese pe Grey să arunce în sfîrșit spada Angliei în balanță în cursul întrevederii lui de ieri cu ambasadorul Germaniei. Se părea că nemții comiseseră în mod stîngaci, cu două zile înainte, în 29, o mare greșeală : „Garantați-ne neutralitatea Angliei, ar fi cerut ambasadorul, în rezumat, la Londra ; ne angajăm ca, după vic-

toria noastră, să respectăm integritatea teritorială a Franței: nu vom lua decît coloniile". Acest fel de a vorbi, semeț și obraznic — agravat de refuzul Germaniei de a se angaja să nu violeze neutralitatea Belgiei în caz de conflict — ar fi indignat, după părerea lui Rumelles, Foreign Office-ul, producînd un reviriment francofil în atitudinea tuturor membrilor cabinetului și înclinînd guvernul englez, într-o formă mai categorică, de partea franco-rusă.

Jacques ascultase expunerea lui Antoine fără să-l contrazică. Dar nu ceda.

— Mi se pare că, în toate astea, Rumelles ignoră prea mult datele principale ale problemei, spuse el.

— Adică ?

— Că, acum zece ani, Marea Britanie era încă stăpîna necontestată a mărilor ; și că, dacă nu găsește un mijloc să pună capăt cu orice preț dezvoltării rapide a flotei germane, Anglia nu va mai fi, în curînd, decît o putere de mîna a doua. Iată realități care sînt arhicunoscute, dar care lămuresc, totuși, după părerea mea, mai multe lucruri decît cazul de conștiință și șovăielile psihologice ale lui Grey.

— Da, întări Studler. Și să nu uităm rolul pe care-l joacă în politica Angliei afacerea căii ferate de la Bagdad: faptul că Germania pune mîna pe o linie care leagă Constantinopolul cu Golful Persic, cu alte cuvinte, care duce drept spre Indii și care amenință Canalul de Suez cu o concurență vitală !

— Și ce vrea să demonstreze asta ? făcu junele Roy cu un aer nepăsător.

— Ce ? repetă domnul Chasle ca un ecou.

— Că Anglia are motive imperioase să dorească un război care ar slăbi puterea Germaniei, răspunse Jacques. Și, pentru mine, asta lămurește toată chestiunea.

— Anglia a avut de furcă și cu Napoleon I, observă cu finețe domnul Chasle, care adăugă cu un mic zîmbet voios : E adevărat că, în ce privește războiul, Napoleon I era un strateg cum n-or să aibă ei niciodată în Germania !

Se făcu liniște și un licăr de ironie, repede stins, trecu discret prin privirile tuturor.

— Și, cu toate astea, se adresă Jousselin lui Jacques, nu crezi că ne putem bizui pe pacifismul actual al diriguitorilor englezi ?

— Nu. Cînd *Kaiser*-ul a declarat : „Viitorul nostru este pe mare", el îi arunca mănușa Angliei. Părerea mea este că, în acest moment, Anglia o ridică. Ea profită de speranța ce o mai poate avea de a zdrobi singura națiune din Europa care

o stinghereşte. Eu cred că Grey, foarte bine informat asupra intenţiilor Rusiei, nu şi-a făcut, repetînd mereu ofertele de mediere, nici o iluzie despre eficacitatea lor ; cred că Anglia n-a încetat, de fapt, nici o clipă, să încerce a-i păcăli pe toţi ; cred că, în realitate, guvernul englez apreciază, în ultimă analiză, drept binevenit orice prilej care ar putea face de neînlăturat războiul acesta de care are nevoie, dar a cărui iniţiativă n-a îndrăznit şi nu va îndrăzni niciodată s-o ia el însuşi.

Îşi privi fratele. Antoine curăţa un măr şi părea că nu-l mai interesează această discuţie.

— Încă din 1911, spuse Studler, întorcîndu-se spre Manuel Roy, Anglia a făcut totul ca să învenineze, cu perfidie, relaţiile franco-germane în problema Marocului. Fără Caillaux...

Ochii lui Jacques se opriră asupra lui Roy, care stătea în capul mesei. La auzul numelui lui Caillaux, Roy îşi ridică brusc capul. Se vedea cum îi sclipesc dinţii tineri, sănătoşi.

În momentul acela, Jousselin, care de cîteva clipe părea căzut pe gînduri, începu să vorbească. Dînd la o parte migdalele verzi pe care le avea în farfurie — şi pe care le curăţa distrat, ajutîndu-se cu furculiţa şi cuţitul — îşi roti în jurul mesei privirea blîndă.

— Ştiţi cum îmi închipui eu că vor povesti istoricii viitorului epoca pe care o trăim noi acum ? Vor spune : „În iunie 1914, într-o zi de vară, a izbucnit, brusc, un incendiu în centrul Europei. Focarul era în Austria. Focul era pregătit cu grijă la Viena..."

— ...„Dar, îl întrerupse Studler, scînteia pornise din Serbia ! Mînată de un violent vînt din nord-est, care venea direct dinspre Petersburg !"

— ...„Şi ruşii, continuă Jousselin, au suflat numaidecît în foc !"

— ...„cu consimţămîntul de neînţeles al Franţei... adăugă Jacques. Şi, în înţelegere unii cu alţii, au aruncat în foc o mulţime de surcele, pe care le ţineau de multă vreme la uscat..."

— Dar Germania ? întrebă Jousselin. Şi fiindcă nimeni nu răspundea, continuă : „În acest timp, Germania privea în linişte cum se ridicau flăcările şi cum zburau scînteile..." O făcea din duplicitate ?

— Vezi bine ! strigă Studler.

— Nu. Poate din prostie, întrerupse Jacques. Din prostie și din îngîmfare ! Deoarece socotea că, atunci cînd va voi, va putea să îngrădească focul și să-și tragă spuza pe turta ei !

— Asemenea lucruri n-ar trebui să existe, șopti cu tristețe domnul Chasle.

Jousselin vorbi din nou :

— Rămîne Anglia...

— Anglia ! exclamă Jacques. Pentru mine e simplu : ea dispunea, de la început, de o însemnată rezervă de apă, care ar fi fost cu totul îndestulătoare pentru a stinge incendiul, și — circumstanță agravantă — ea văzuse limpede cum izbucnește și cum se propagă focul. Dar s-a mulțumit să strige : „Ajutor !" și s-a ferit cu multă grijă să-și deschidă rezervoarele cu apă ! Ceea ce, în ciuda aerelor pacifice pe care și le-a dat, o va face, mai mult decît sigur, să apară în fața judecății posterității ca o vicleană complice a incendiatorilor !...

Antoine, cu nasul în farfurie, părea că nu ascultă.

Califul își întoarse ochii lui mari și umezi spre Jacques.

— Un punct asupra căruia nu pot fi de acord cu dumneata este atitudinea Germaniei ! Și, ca și cum nu și-ar mai fi putut stăpîni o frămîntare ascunsă, glasul lui căpătă deodată o rezonanță febrilă : Eu cred că Germania vrea război !

— Te cred ! strigă Roy. Germania și-a însușit visul lui Carol Quintul, visul lui Napoleon: Războiul cu ducatele, Sadowa, 1870, toate sînt etape spre cucerirea Europei. Și, între etape, creșterea intensivă a puterii sale militare, pentru a-și atinge cît mai repede țelul ei pangermanist !

Studler, care așteptase cu capul plecat sfîrșitul tiradei, se întoarse din nou spre Jacques.

— Da, cred că a existat o premeditare cinică a Germaniei ! De la început, și în culise, îndemna Austria să acționeze !

Jacques vru să spună ceva, dar Studler nu-i dădu răgazul. Califul părea pradă unei agitații cu totul neobișnuite. Aproape strigă :

— Ce Dumnezeu ! Se vede cît de colo ! Oare Austria, Austria care-i pe dric, și-ar fi îngăduit vreodată, singură, să ia tonul acesta de ultimatum ? Și să refuze, în fața tuturor puterilor strînse laolaltă, cea mai mică amînare a răspunsului Serbiei ? Și să respingă, fără a mai delibera, răspunsul acesta, care era atît de împăciuitor ? Haida-de ! Și dacă am presupune că Germania n-avea nici un gînd ascuns de război, atunci cum se explică împotrivirea ei sistematică la toate propunerile — sincere ori ba, dar, în orice caz, acceptabile din punct de vedere diplomatic — ale Angliei ? Fără să

mai vorbim de refuzul de a aduce chestiunea în fața tribunalului de arbitraj de la Haga, așa cum propune țarul ?

— În bună parte, toate astea se pot justifica, încercă să arate Jacques. Germania cunoaște perfect de bine toate intențiile războinice ale țarismului. Și a susținut mereu că intervenția puterilor în conflictul austro-sîrb ar aduce mai multe primejdii decît dacă ele s-ar abține.

Antoine îl contrazise pe fratele său cu hotărîre :

— Cei de la Quai d'Orsay n-au dat niciodată crezare protestelor pacifiste ale Germaniei. Au de mult convingerea morală că...

— Convingerea morală ! făcu Jacques.

— ...că Puterile Centrale sînt dinainte hotărîte să înlăture tot ceea ce ar putea împiedica sau chiar întîrzia conflictul.

Și, ca să pună capăt acestei discuții politice de cafenea, care-l scotea din fire, își aruncă șervetul pe masă și se sculă de pe scaun.

Ceilalți îl urmară.

— Să nu uităm că Germania a făcut mai multe încercări de conciliere, de care guvernul rus, de care guvernul francez nici n-au vrut să țină seamă, îi spuse Jacques lui Studler în timp ce ieșeau din sufragerie.

— Ei, ași ! Se prefăcea ! Era, oricum, nevoită să menajeze puțin opinia europeană !

Jousselin făcu o observație, vrînd să fie echitabil :

— Dar teza germană — necesitatea unei expediții de pedeapsă împotriva Serbiei și localizarea strictă a conflictului — nu implică defel că voia un război european... Și cu atît mai puțin un război *împotriva noastră !*

— Fără să mai spunem că, adăugă Jacques, dacă Germania ar fi voit în adevăr războiul, dacă ar fi intenționat să zdrobească Franța, de ce ar fi așteptat atîta ? De ce ar fi lăsat să-i scape, de cincisprezece ani încoace, atît de multe ocazii, mult mai favorabile decît cea de azi ? De ce n-ar fi profitat de criza franco-engleză în legătură cu Fachoda, în 1898 ? De războiul ruso-japonez, în 1905 ? De criza bosniacă, în 1908 ? De criza în legătură cu Marocul, în 1911 ?

— Toate astea mă lasă indiferent, mormăi Califul cu îndărătnicie. Repetă : Mă lasă indiferent ! și-și înfundă mîinile în buzunare.

Domnul Chasle, înfipt în fața ușii, rontăia o coajă de pîine și se dădea mereu la o parte, ca să-i lase pe ceilalți să treacă, unul după altul, înaintea lui. Antoine era ultimul. Domnul Chasle îi arătă pîinea și clipi din ochi :

— Răposatul, tatăl meu, avea și el obiceiul ăsta : la desert trebuia să aibă cojița lui de pîine. Eu, la fel, domnule Antoine. E bucățica mea cea mai plăcută !

Zîmbetul lui, care părea un fel de scuză față de indulgența arătată slăbiciunilor sale, era străbătut, în același timp, și de o anumită mîndrie că întreține o plăcere atît de puțin răspîndită. Domnul Chasle era mult prea natural ca să fie modest.

Pe cînd Jacques și Jousselin treceau pragul cabinetului de consultații, unde se servea cafeaua, Studler se strecură între ei și, apucîndu-i de braț, se aplecă și rosti din nou, pe un ton foarte îngrijorat, confidențial :

— Mă lasă rece, pentru că totul se poate argumenta la nesfîrșit și se pot găsi motive pentru orice ! Mă lasă rece, pentru că avem cu toții nevoie să credem că Germania este vinovată, să ne convingem că sîntem păcăliți ! Eu cînd deschid astăzi un ziar, ceea ce caut în el mai întîi — nu mă feresc s-o spun — sînt dovezile despre duplicitatea nemților !

— Dar de ce ? întrebă Jousselin, care se oprise în ușă.

Califul își plecă ochii :

— Ca să putem suporta ce ni se întîmplă !... Fiindcă, dacă am începe să ne îndoim de vinovăția Germaniei, ne-ar veni cam greu să ne facem ceea ce toată lumea numește „datoria noastră" !

Jacques nu-și putu stăpîni un rîs amar :

— Datoria „patriotică" !

— Da, spuse Studler.

— Dar dumneata mai poți lua în considerare această pretinsă datorie cînd vezi ce ni se pregătește în numele ei ?

Califul scutură din umeri, ca și cum s-ar fi zbătut într-un laț.

— Of, spuse el cu năduf, dar pe un ton rugător, nu mă zăpăci și dumneata de tot... Știm cu toții că dacă, din nenorocire, Franța ar mobiliza mîine, în ciuda a tot ceea ce gîndim noi, n-am rămîne nici unul deoparte.

Jacques deschise gura ca să strige : „Eu, da !", dar îl zări în picioare, în mijlocul încăperii, pe fratele său, care se întorsese spre el și îl privea fix. Paralizat, cedă, fără voia lui, ciudatei rugăminți pe care i-o citi în privire și tăcu.

De cînd sosise Antoine, Jacques simțise deznădejdea care frămînta inima fratelui său ; și faptul acesta îl răscoli în adîncul sufletului, întocmai ca în noaptea aceea cînd, la

căpătîiul tatălui lor în agonie, îl văzuse pe Antoine, pe care-l socotea deosebit de puternic, izbucnind în plîns.

Antoine își întoarse ochii de la Jacques.

— Manuel, spuse el, vrei să ne servești cafeaua, băiete dragă ?

— Și pe urmă, continuă Califul pe un ton tot mai înfrigurat, eu îmi spun : „Mai știi ? Un mare război european ar putea grăbi instaurarea socialismului mai mult decît ar putea-o face douăzeci de ani de propagandă în timp de pace !"

— Asta, zău, nu prea văd cum ! spuse Jousselin. Știu prea bine că unii din doctrinarii voștri profesează teoria potrivit căreia e nevoie de un război ca să declanșezi o revoluție. Dar eu am fost totdeauna de părere că asta e, cum spune atît de drăgălaș papa Philip, o „deducție a spiritului". Înseamnă să n-ai nici cea mai mică idee despre ceea ce înseamnă o națiune modernă sub arme, un popor mobilizat ! Ciudată amăgire să speri că o răscoală care n-a putut izbuti nici măcar în acest lasă-mă-să-te-las al regimului nostru democratic, ar deveni dintr-o dată posibilă în ziua cînd toți revoluționarii vor fi prizonieri în cadrele armatei, la cheremul unei dictaturi militare cu drept de viață și de moarte asupra indivizilor !

Studler nu-l asculta. Îl privea fix pe Jacques.

— Războiul ! zise el cu glas întunecat. Ei și, ce-i cu asta ? Totul nu poate să dureze decît trei sau patru luni... Dar dacă proletariatul din Europa, în urma încercărilor prin care va trece, va deveni mai tare, mai călit, mai unit ? Și dacă, după aceea, se va termina cu imperialismul, cu cursa înarmărilor ? Și dacă popoarele vor făuri, în sfîrșit, o pace durabilă, pacea internațională ?

Jacques clătina din cap cu îndărătnicie :

— Nu ! Nu doresc nimic din tot acest frumos viitor ipotetic dacă trebuie plătit cu prețul unui război !... Mai bine orice decît abdicarea rațiunii, a dreptății în fața forței brutale și a sîngelui ! Mai bine orice, decît oroarea asta, decît absurditatea asta ! Mai bine orice, mă înțelegi, orice, decît războiul !

Roy, care-l ascultă, se grăbi să întrebe :

— Orice ?... Chiar și ocuparea teritoriului național printr-o invazie a inamicului ?... Atunci, ca să fim liniștiți, hai să le propunem numaidecît nemților ținuturile Meuse, Ardennes, nordul, Pas-de-Calais ! De ce nu ? Cu o confortabilă ieșire la mare !

Jacques ridică imperceptibil din umeri.

— Asta nu le-ar conveni anumitor industriași din nord. Dar crezi sincer că, pentru majoritatea muncitorilor și a minerilor, o asemenea soluție ar schimba cu ceva viața lor de mizerie ? Și că, dacă ar fi consultați, cei mai mulți dintre ei n-ar prefera așa ceva unei morți glorioase pe un cîmp de bătălie ?... Pe chipul lui stăruia o expresie plină de curaj și gravitate : Știu prea bine că dumneata consideri războiul și pacea ca o oscilație normală în viața popoarelor... E monstruos !... Oscilația asta inumană trebuie curmată o dată pentru totdeauna ! Trebuie ca omenirea, eliberată de acest ritm setos de sînge, să-și poată îndrepta în mod liber activitatea spre înflorirea unei societăți mai bune ! Războiul nu rezolvă nici una din problemele vitale ale omului ! Nici una ! El nu reușește decît să facă și mai mizerabilă condiția muncitorului ! Carne de tun în timpul războiului, sclav și mai crunt exploatat după război — iată cu ce se alege muncitorul ! Și adăugă, cu un glas surd : E simplu ! Nu văd nimic — dar absolut nimic ! — care să poată fi mai rău pentru un popor decît nenorocirile războiului !

— Foarte simplu ! făcu Roy, tăios. Și chiar puțin cam... simplist, dacă-mi îngădui ! Ca și cum un popor n-ar avea nimic de cîștigat dintr-un război victorios !

— Nimic ! Niciodată !

Glasul lui Antoine răsună răspicat, categoric :

— Eroare !

Jacques tresări și întoarse capul. Pînă atunci, Antoine, așezat la biroul lui, păruse că se ocupă doar cu deschiderea scrisorilor. În realitate, nu pierduse nici un cuvînt din ceea ce se spunea la cîțiva pași de el. Fără să se scoale de la locul lui, fără să-l privească pe fratele său, continuă :

— Eroare ! Istoricește e o eroare ! Toată istoria... începînd cu Jeanne d'Arc...

— Ehei, întrerupse glumeț Jousselin. Cine știe ? Poate că de n-ar fi fost Fecioara, Anglia și Franța s-ar fi contopit într-o singură națiune... Spre marea dezonoare a lui Carol al VII-lea, recunosc. Dar spre marele folos al celor două națiuni, care ar fi fost astfel scutite de multe suferințe...

Antoine ridică din umeri.

— Fii serios, Jousselin... Negi oare că Germania n-a cîștigat nimic la Sadowa și la Sedan ?

— Germania ! ricană Jacques. Națiunea germană ! O entitate... Dar poporul ? Dar germanul, omul din popor german, ce-a cîștigat din toate astea ?

Roy își umflă pieptul :

— Dar dacă, pînă la Paşti 1915 — sau chiar mai curînd ! — Franţa, victorioasă, va fi recucerit ceea ce i se cuvine din Alsacia şi Lorena, îşi va fi întins teritoriul pînă la frontiera naturală a Ronului, va fi anexat bogăţiile miniere din ţinutul Saare, îşi va fi mărit imperiul colonial cu posesiunile germane din Africa ; dacă, prin forţa armelor ei, va fi devenit cea mai mare putere de pe continent, va putea cineva susţine că poporul francez n-a cîştigat nimic de pe urma jertfelor soldaţilor săi ?

Începu să rîdă, cu bonomie. Apoi, socotind probabil că lămurise chestiunea, îşi scoase tabachera, luă un scaun şi se aşeză pe el călare.

— Nu e chiar aşa de simplu... Nu e deloc simplu... făcu Jousselin gînditor, stînd alături de Jacques.

— Ah, continuă Jacques, adresîndu-se lui Jousselin, cu un glas coborît, eu nu pot admite violenţa nici chiar împotriva violenţei ! Nu vreau să las în cugetul meu nici cel mai mic loc prin care s-ar putea strecura vreun gînd de violenţă !... Mă opun oricărui război ! Sînt împotriva oricărui război, de oriunde ar veni şi din orice motiv ar izbucni !

Era gîtuit de emoţie. Tăcu. „Chiar împotriva războiului civil", îşi spuse în gînd, amintindu-şi de controversele pătimaşe pe care le avea cu revoluţionarii hotărîţi la orice, ca Mithoerg. („Nu vreau, le spunea el, să ştiu că izbînda idealului de înfrăţire, căruia i-am închinat toată viaţa mea, se datoreşte unei dezlănţuiri de ură şi de masacre...")

LXI

— Nu e deloc simplu... repetă Jousselin, rotind în jur o privire grea.

Făcu o pauză, apoi spuse, pe alt ton, ca şi cum ar fi urmărit nişte gînduri fugare :

— Noi, medicii, avem cel puţin mîngîierea că nu sîntem încorporaţi ca să ni se dea un rol sîngeros... Că sîntem mobilizaţi nu ca să omorîm, ci ca să vindecăm...

— Da, da... spuse repede Studler, îndreptîndu-şi ochii umezi spre Jousselin, cu un fel de recunoştinţă.

— Dar dacă n-aţi fi medici ? făcu atunci Roy, privindu-i pe fiecare drept în faţă, unul după altul, cu o curiozitate agresivă.

Ştiau cu toţii că el nu se prevalase niciodată de diplomele lui în faţa autorităţilor militare ; că, în timpul serviciului

militar, după un scurt stagiu în cadrele infirmeriei, ceruse să fie reintegrat în trupă și că, în prezent, figura ca sublocotenent de rezervă într-un regiment de infanterie.

— Vasăzică, dragul meu Manuel, strigă Antoine, nu vrei de loc să ne dai cafea ?

Căuta orice pretext ca să curme discuția și să împrăștie grupul celor ce vorbeau.

— Imediat, imediat ! făcu tînărul. Și, cu un gest de sportiv, se ridică repede, trecîndu-și piciorul peste speteaza scaunului.

— Isaac ! chemă Antoine.

Studler se apropie. Antoine îi întinse un plic.

— Uite, Institutul din Philadelphia s-a hotărît să răspundă... Și adăugă, din obisnuință : La dosar !

Studler îl privi mirat, fără să ia scrisoarea. Antoine își schimonosi fața într-un zîmbet scurt și aruncă plicul în coșul de hîrtii.

Jousselin și Jacques rămaseră singuri, în picioare, într-un colț al vastei încăperi.

— Medic ori nu, spuse Jacques, fără să privească spre fratele său, dar cu un glas ce lăsa să se vadă că nu se adresa numai celui de lîngă el, orice mobilizat care răspunde la chemare își dă adeziunea la politica naționalistă și, prin însuși faptul acesta, consimte la război. După mine, problema este aceeași pentru toți : este oare de ajuns ca un guvern să-ți dea ordin pentru ca să accepți un rol în masacrul ăsta ?... Chiar de n-aș fi ceea ce sînt, continuă aplecîndu-se spre Jousselin, chiar de-aș fi un cetățean supus, împăcat cu legile țării lui, n-aș admite ca o rațiune de stat să mă facă să calc ceea ce pentru mine este o obligație spirituală. Un stat care-și asumă dreptul de a silui conștiința celor pe care-i conduce nu se mai poate bizui pe fidelitatea lor. Iar o societate care nu ține seamă, mai înainte de orice, de valoarea morală a indivizilor nu merită decît dispreț și revoltă !

Jousselin dădu din cap.

— Am fost, cu toată convingerea, de partea lui Dreyfus, spuse el drept răspuns.

Antoine, care părea ocupat cu ceva la birou, se întoarse deodată.

— Chestiunea e rău pusă ! făcu el cu glas tăios, sculîndu-se de pe scaun și începînd să se plimbe prin mijlocul încăperii, privindu-și fratele : Un guvern democratic cum e al nostru — chiar dacă politica lui ar fi contestată de către

o minoritate în opoziție — nu este la putere decît pentru că reprezintă, legal, voința unei majorități. Așadar, mobilizatul, răspunzînd chemării sub arme, se supune acestei voințe colective a națiunii, oricare ar fi părerea lui personală asupra politicii duse de guvernul aflat la putere !

— Invoci voința majorității, spuse Studler. Dar majoritatea, ca să nu spun totalitatea cetățenilor, dorește în momentul acesta să nu fie război !

Jacques luă din nou cuvîntul :

— În numele cărui lucru, întrebă el, ferindu-se să i se adreseze fratelui său și privindu-l țintă pe Jousselin, dar cu oarecare stîngăcie, în numele cărui lucru ar putea fi silită majoritatea asta să jertfească principii bine fixate, legitime și să considere supunerea sa cetățenească mai presus de convingerile sale cele mai sfinte ?

— În numele cărui lucru ? ! exclamă Roy, sărind deodată în sus, ca și cum ar fi primit o palmă.

— Cărui lucru ? !... făcu domnul Chasle, ca un ecou.

— În numele pactului social ! răspunse răspicat Antoine.

Roy se uită la Jacques, apoi la Studler, ca și cum i-ar fi sfidat să răspundă. După aceea ridică din umeri, se roti pe călcîie ducîndu-se repede pînă la un fotoliu aflat ceva mai departe, sub una din ferestre, și se trînti în el, cu spatele la ceilalți.

Antoine, cu ochii în jos, învîrtea, nervos, linguriță în ceașcă și părea că încearcă să-și adune gîndurile.

Tăcerea ce se lăsase fu ruptă de Jousselin, care voi să fie împăciuitor :

— Te înțeleg foarte bine, maestre, și, chibzuind, cred că și eu gîndesc ca dumneata... Societatea de astăzi, că o fi ăvînd sau nu relele ei, este totuși pentru noi, pentru generația noastră de adulți, o realitate. Este o platformă gata ridicată, și destul de solidă, pe care au construit-o generațiile dinaintea noastră, și ne-au lăsat-o nouă, platformă pe care noi, la rîndul nostru, ne-am găsit echilibrul... Sînt și eu conștient de asta, foarte conștient !

— Perfect ! făcu Antoine, continuînd să învîrtească linguriță, fără să ridice capul. Ca indivizi, noi sîntem niște ființe slabe, izolate, nevolnice. Puterea noastră — cea mai bună parte din puterea noastră, și, în orice caz, posibilitatea de a o folosi benefic — o datorăm grupării sociale care ne adună la un loc, care ne coordonează activitatea. Și, pentru noi, gruparea asta, în starea actuală a lumii, nu este un mit,

ca este definită, limitată în spațiu. Ea poartă un nume : Franța...

Vorbea încet, cu glas trist, dar hotărît, ca și cum s-ar fi pregătit de mult să spună toate acestea și acum i s-ar fi ivit prilejul.

— Sîntem cu toții membrii unei comunități naționale și prin aceasta îi sîntem, practic vorbind, subordonați. Între noi și între comunitatea asta — care ne dă putința să fim ceea ce sîntem, să trăim într-o siguranță aproape completă și să ne organizăm, în cadrul ei, existența noastră de oameni civilizați — între noi și ea, zic, există, de milenii, o legătură consimțită, un pact : un pact care ne angajează pe toți ! Nu-i vorba de un lucru la liberă alegere, ci de un lucru dat... Cred că atîta vreme cît oamenii vor trăi organizați într-o societate, indivizii nu vor putea pretinde, după bunul lor plac, să fie scutiți de obligațiile pe care le au față de societatea care-i protejează și de pe urma căreia trag foloase.

— Nu toți ! îl întrerupse Studler.

Antoine îl învălui cu o privire aprigă.

— Toți ! Poate că nu în mod egal, dar toți ! Tu, ca și mine ; proletarul, ca și burghezul ; portarul, ca și șeful de serviciu ! Prin faptul că sîntem născuți membri ai aceleiași comunități, ocupăm fiecare un loc în ea, din care fiecare din noi trage zilnic un folos. Folos căruia îi corespunde obligația de a se conforma unui contract social. Și una din primele clauze ale acestui contract este aceea de a respecta legile comunității și de a ne conforma lor, chiar dacă atunci cînd, în calitate de indivizi, judecîndu-le liber în cugetul nostru, ele nu ni se par întotdeauna juste. A nu ține seama de aceste obligații înseamnă să provoci o spărtură în armătura instituțiilor care fac ca o comunitate națională cum este Franța să fie un organism echilibrat, viu. Înseamnă să zdruncini edificiul social.

— Da, făcu Jacques, cu jumătate de glas.

— Ba, mai mult, urmă Antoine cu năduf, înseamnă să acționezi fără discernămînt : fiindcă ai lucra împotriva intereselor reale ale individului. Deoarece dezordinea care ar rezulta din această revoltă anarhică ar avea pentru individ consecințe mult mai nefaste decît ar avea supunerea sa față de niște legi fie ele și defectuoase.

— Rămîne de văzut... rosti Studler cu vioiciune.

Antoine aruncă încă o dată Califului o privire aprigă și făcu o jumătate de pas spre el :

— Oare nu sîntem obligați permanent să ne supunem, cetățeni fiind, unor legi pe care, ca indivizi, le dezaprobăm ?

De altfel, comunitatea acceptă să luptăm cu ea : libertatea de a gîndi și de a scrie există încă în Franța ! Și avem chiar o armă legală pentru a lupta : buletinul de vot.

— Haida-de ! ricană Studler. Frumoasă păcăleală acest sufragiu universal din Franța ! Din patruzeci de milioane de francezi, nu sînt nici douăsprezece milioane de alegători ! Sînt de-ajuns șase milioane plus unu , adică jumătate din votanți, ca să se constituie ceea ce cu neobrăzare se numește majoritate ! Deci, treizeci și patru de milioane de nerozi sîntem supuși voinței a șase milioane de indivizi, din care cea mai mare parte votează știi tu cum, orbește, sub presiunea trăncănelilor de cafenea ! Nu, nu, francezul n-are nici o putere politică reală. Are el mijlocul de a modifica constituția regimului ? De a dezaproba sau măcar de a discuta legile care i se impun ? Nici nu e măcar consultat în privința alianțelor care se încheie în numele lui și care-l pot duce la conflicte în care își va lăsa viața ! Iată ceea ce se numește în Franța suveranitatea națională !

— Să mă ierți, interveni Antoine liniștit. Eu nu mă simt chiar atît de lipsit de drepturi precum binevoiești s-o spui. Bineînțeles, nu sînt consultat personal asupra fiecărui eveniment din viața socială. Dar dacă comunitatea adoptă o politică ce-mi displace, am toată libertatea să-mi dau votul celor ce o vor combate în Parlament !... Pînă atunci, atîta timp cît votul meu nu va fi izbutit să-i gonească de la putere pe cei care, pînă una-alta, reprezintă voința majoritară și să pună în locul lor oameni care vor schimba politica statului potrivit preferințelor mele, datoria mea e simplă. Și indiscutabilă. Sînt angajat prin pactul social. Trebuie să mă înclin. Trebuie să mă supun.

— *Dura lex, e lex !*[1] completă sentențios domnul Chasle într-un moment de tăcere.

Califul măsura camera în sus și în jos.

— Rămîne de văzut, mormăi el, dacă, în cazul de față, dezordinea revoluționară pe care ar provoca-o nesupunerea mobilizaților n-ar fi un rău cu mult mai puțin grav decît...

— ...decît cel mai scurt din războaie ! îl completă Jacques.

În partea cealaltă a cabinetului, Roy făcu o mișcare și arcurile scaunului pe care ședea scrîșniră. Dar nu spuse nimic.

1 Corect : *Dura lex sed lex* (Aspră-i legea, dar e lege).

— În ce mă privește, maestre, spuse încet Jousselin, gîndesc ca și dumneata : mă voi supune. Îmi dau însă seama că, pentru alții, într-un moment atît de excepțional, în pragul unui cataclism ca acela ce ne amenință, supunerea asta este o datorie... inacceptabilă... neumană.

— Dimpotrivă ! spuse Antoine. Cu cît individul e mai conștient de gravitatea evenimentelor, cu atît mai imperioasă trebuie să-i pară și datoria sa !

Făcu o pauză și puse cafeaua la loc pe tavă, fără s-o fi băut. Chipul îi era contractat, glasul îi tremura :

— De cîteva zile mă gîndesc mereu la lucrurile astea, mărturisi el deodată, cu un glas înăbușit, care-l făcu pe Jacques să-și ridice, fără să vrea, ochii spre el. Cîteva clipe, își apăsă degetul mare și arătătorul pe pleoape, către rădăcina nasului, înainte de a-și ridica fruntea și de a-i arunca lui Jacques o privire scurtă, ciudată. Apoi, cîntărindu-și cuvintele : Dacă s-ar decreta mobilizarea astă-seară de către un guvern ales de majoritate — fie chiar împotriva votului meu — ei bine, indiferent de felul în care privesc eu războiul, indiferent de faptul că fac parte dintr-o minoritate opozițională, n-aș avea dreptul să rup cu de la mine putere pactul și să mă eschivez de la obligațiile care sînt aceleași pentru toți, absolut aceleași pentru toți !

Jacques ascultă cuvintele acestea, care i se adresau lui, fără să intervină. Se simțea, fără să vrea, mai curînd emoționat de accentul uman, apropiat, care răzbătea din afirmațiile dogmatice ale lui Antoine decît revoltat de teza lui. De altfel, oricît de opusă ar fi fost atitudinea fratelui său atitudinii sale, se vedea silit să constate că, în împrejurarea de față, Antoine era logic, consecvent cu el însuși.

Imediat, ca și cum cineva l-ar fi contrazis cu violență, Antoine își încrucișă brațele și strigă :

— Ei, drăcia dracului, dar ar fi prea comod să nu te poți arăta cetățean decît pînă la război, și numai pînă acolo !...

Tăcerea care urmă fu deosebit de grea.

Jousselin, a cărui sensibilitate înregistra toate nuanțele, crezu nimerit să facă o diversiune. Pe un ton cordial, ca și cum discuția ar fi fost închisă, declară, drept concluzie :

— În fond, maestrul are dreptate. Viața socială este un fel de joc. Trebuie să alegi : ori accepți regulile jocului ori te retragi din partidă...

— Eu am ales, spuse, lîngă el, Jacques, cu jumătate de glas.

Jousselin îl privi atent, cu emoție involuntară. Părea că vede, dincolo de această prezență reală, un întreg destin patetic.

Fața gălbejită a lui Léon se arătă în crăpătura ușii :

— Domnul este chemat la telefon.

Antoine se întoarse spre servitor și-l privi un moment, clipind din gene, ca și cum s-ar fi trezit brusc din somn. „Iar ea."

— Bine. Vin.

Așteptă cîteva clipe, cu ochii aplecați, cu fruntea întunecată, apoi ieși din odaie, fără grabă.

„Ce vrea să-mi spună ? se întrebă el, îndreptîndu-se spre biroul cel mic. «Nu mă mai iubești !... Nu mă mai iubești ca înainte !...» Fatal, vine o clipă cînd toate îți spun așa, toate !... Grozav de mult s-ar mira dacă le-am spune ce «nu mai iubim»... Nu pe ele, ci pe noi ! Pe omul care am devenit în fața lor... Ele n-ar trebui să spună : «Nu mă mai iubești», ci : «Nu-l mai iubești pe omul care devii îndată ce sîntem împreună...»"

Ajunse în fața telefonului și, fără a mai sta pe gînduri, ridică receptorul.

— Tu ești, Tony ?

Avu o tresărire puternică, un fel de revoltă. Stătea acolo, în fața acestui glas cunoscut, prea cunoscut, cîntător și grav, dinadins mieros și nu se putea hotărî să răspundă. O mînie rece... De două zile se simțea eliberat de ea, de farmecele ei. Nu numai eliberat : spălat... Da, i se părea că e spălat de un fel de pată... Se gîndi la Simon. Nu, totul era sfîrșit, sfîrșit : punțile erau rupte definitiv ! De ce să le lege din nou ?

Puse încet de tot receptorul pe masă și se dădu un pas înapoi. Auzea în aparat un fel de hîrîit... ceva care gîfîia, sughița, horcăia... Era înspăimîntător... „Cu atît mai rău ! Nu trebuie să reiau legătura cu ea, nu, cu nici un preț..."

Dar, în loc să se întoarcă în cabinetul lui, se duse și răsuci cheia în broasca ușii dinspre coridor, apoi se îndreptă spre divan, aprinse o țigară și, după ce aruncă o ultimă privire spre masă — unde receptorul tăcuse și zăcea răsucit, lucios, ca o reptilă moartă — se întinse greoi printre perne.

În fața semineului din cabinet, singur cu Studler, domnul Chasle, fericit că poate vorbi și el și că e ascultat, încerca, în felul lui impropriu și sibilinic de a se exprima, să-i dea cîteva amănunte despre negoțul său celui ce-l asculta :

— Marafeturile noi, trăsnăile, micile invenții... Mereu ceva nou, aceasta este deviza noastră... Cum ? Am să vă trimit buletinul A.C. ... Asociația Cercetătorilor... o să vedeți. Am și început să luăm dispoziții colaterale... E neapărată nevoie, cu războiul ăsta... Vom transforma orientarea... Apărarea națională... Fiecare cu ramura lui... Cum ? (Întreba mereu, cu un fel de mare îngrijorare, de parcă n-ar fi auzit bine o întrebare ce i s-ar fi pus.) Inventatorii au și început să ne aducă chestii senzaționale, continuă numaidecît. N-aș vrea să divulg... Dar, despre una din ele, pot, totuși, să vorbesc : un filtru mobil pentru apa de baltă și de ploaie... E o piesă importantă în campanie... Toate bolile molipsitoare care atacă organismul soldatului... Avu un rîs mărunt, satisfăcut. Și ceva și mai senzațional : un aparat de ochit automat, înzestrat cu un declanșator de foc... Pentru infanteriștii cu vederea slabă... Sau chiar pentru artileriști...

Roy, care, de la locul lui, începuse să-l asculte, se întoarse spre el.

— Automat ? Cum așa ?

— Exact, făcu Chasle, măgulit. Ăsta-i tot chichirezul.

— Bine, bine, dar cum funcționează ?

Chasle i-o reteză scurt :

— Singur !

Jacques și Jousselin, în picioare în același loc, în ungherul dintre rafturile bibliotecii, vorbeau cu glas coborît :

— Ceea ce-i mai enervant, spunea Jacques încruntat, e să te gîndești că va veni o zi, și poate foarte curînd, cînd nimeni nu va mai înțelege că toate poveștile astea despre un serviciu armat, despre națiuni sub drapel ar putea avea un caracter de dogmă, de datorie sfîntă și indiscutabilă ! O zi cînd va părea de necrezut că o putere socială a putut să-și aroge dreptul de a împușca un om pentru că a refuzat să ia arma în mînă !... Întocmai cum azi ni se pare de necrezut că odinioară, în Europa, mii de oameni au fost aduși în fața judecății și au suferit torturi pentru convingerile lor religioase...

— Ascultați ! exclamă Roy.

Luase de pe birou un ziar din ziua aceea, pe care-l răsfoia cu un aer distrat, și, cu glas tare și răspicat, citi, cu un accent hazliu :

— „Tînăr menaj cu copil dorește a închiria pe trei luni casă mică, liniștită, cu grădină, în apropiere de rîu cu pește, de preferință Normandia sau Burgundia. A se adresa : 3.418, la biroul ziarului" !

Rîsul lui răsună cît se poate de limpede. Era în adevăr singurul care mai știa, în ziua aceea, să rîdă.

— E voios ca un școlar care intră în vacanță, murmură Jacques.

— Voios ca un adevărat erou, îl corectă Jousselin. Unde nu-i voioșie, nu e nici eroism ; nu-i decît bravadă...

Domnul Chasle își scosese ceasul și, așa cum făcea totdeauna înainte de a se uita să vadă ce oră e, ascultă o clipă „micul animal", cu privirea fixă a unui medic în momentul consultației. Apoi anunță, ridicînd sprîncenele deasupra ochelarilor :

— Unu și treizeci și șapte.

Jacques tresări.

— Am întîrziat, spuse el strîngîndu-i mîna lui Jousselin. Trebuie să plec. Nu-l mai aștept pe fratele meu.

Antoine, întins pe divan, recunoscu, în vestibul, vocea lui Jacques, pe care Léon îl însoțea pînă la scară.

Deschise repede ușa.

— Jacques !... Ascultă...

Și în timp ce Jacques, mirat, se îndrepta spre el, adăugă :

— Pleci ?

— Da.

— Intră un minut, făcu Antoine cu un glas tulburat, prinzîndu-l de braț.

Jacques venise în Rue de l'Université cu gîndul de a-i vorbi între patru ochi. Ar fi vrut să-i spună ce destinație dăduse averii sale, nu-i plăcea să pară că se ascunde de Antoine. Ba chiar își spusese : „Poate că am să-i vorbesc despre Jenny..." Deși se grăbea, fiindcă întîrziase, se arătă bucuros că pot vorbi singuri și intră în biroul cel mic.

Antoine închise ușa după el.

— Ascultă, spuse el, fără să se mai întindă pe divan. Să vorbim serios, dragul meu : Tu ce ai de gînd... să faci ?

Jacques făcu pe miratul și nu răspunse.

— Ai fost reformat. Dar în caz de mobilizare, se vor revizui toate reformările, toți vor fi trimiși în foc... Ce ai de gînd să faci ?

Jacques nu putea ocoli răspunsul :

— Nu știu încă, spuse el. Pentru moment, sînt în mod legal la adăpost de ghearele lor ; nu-mi pot face nimic. Și, sub privirea stăruitoare a fratelui său, adăugă cu glas sec : Ceea ce pot să-ți spun este că mai curînd mi-aș tăia amîndouă mîinile decît să mă las mobilizat !

O clipă, Antoine își întoarse privirile în altă parte.

— Este atitudinea cea mai...

— ...cea mai lașă ?

— Nu, n-am gîndit asta, făcu Antoine afectuos. Dar e, poate, atitudinea cea mai egoistă... Și fiindcă Jacques nu scotea nici o vorbă, continuă : Tu nu crezi ? Într-un asemenea moment, a refuza să-ți faci serviciul înseamnă a pune interesul tău personal înaintea interesului general.

— Înaintea interesului *național* ! ripostă Jacques. Interesul general, interesul maselor este, în mod vădit, pacea și nu războiul !

Antoine făcu un gest evaziv, prin care voia să înlăture parcă din conversație orice controversă de ordin teoretic. Dar Jacques stărui :

— Interesul general îl slujesc eu, și nu altul, prin refuzul meu de a mă supune ! Știu bine — și fără dubiu — că ceea ce mă îndeamnă azi să refuz de a mă supune este partea cea mai bună din ființa mea !

Antoine își stăpîni un gest de enervare.

— Haide, gîndește-te bine. Ce rezultat practic poți spera din faptul că refuzi să te supui ? Nici unul !... Cînd o țară întreagă e mobilizată, cînd majoritatea covîrșitoare — cum se va întîmpla — acceptă obligația de a-și apăra patria, ce poate fi mai zadarnic, mai sortit eșecului decît un act izolat de nesupunere ?

Tonul cu care vorbea era atît de măsurat, atît de afectuos, încît Jacques fu mișcat. Îl privi foarte calm pe fratele său, ba schiță chiar un zîmbet prietenos.

— De ce să mai dezgropăm morții, dragul meu ? Știi doar bine ce gîndesc. Niciodată nu voi admite ca un guvern să mă silească să iau parte la o faptă pe care eu o socotesc o crimă, o trădare a adevărului, a dreptății, a solidarității umane... Pentru mine, eroismul nu este acela despre care vorbește Roy. Eroism nu înseamnă să pui mîna pe pușcă și să dai fuga la graniță, ci să încrucișezi brațele și să te lași mai degrabă pus la zid decît să devii un complice !... Un sacrificiu iluzoriu ? Cine știe ! Numai docilitatea absurdă a mulțimilor este aceea care a făcut și face încă războaiele posibile... Un sacrificiu izolat ? Cu atît mai rău... Ce vrei să fac dacă cei care au tăria de a spune „nu" sînt atît de puțini ? Poate că-i așa pur și simplu pentru că... pentru că un anumit fel de tărie sufletească nu se găsește pe toate cărările...

Antoine îl asculta stînd în picioare, într-o ciudată imobilitate.

Un tremur aproape nevăzut îi agită ușor arcul sprîncenelor. Își privea fratele fix și respira încet, ca un om care doarme.

— Nu neg că trebuie să ai o forță morală rară ca să te răzvrătești singur sau aproape singur, împotriva unui decret de mobilizare, spuse el, în cele din urmă, cu blîndețe. Dar este o forță irosită în zadar... O forță care acceptă, în chip stupid, să se zdrobească de un zid !... Am toată simpatia, toată mila pentru un om cu convingeri care refuză să se ducă la război și se lasă împușcat pentru convingerile lui... Dar îl socotesc un visător nefolositor. *Și cred că greșește.*

Jacques se mulțumi să dea ușor din mîini, așa cum făcuse și cînd spusese : „Ce vrei să fac ?"

Antoine îl privi o clipă în tăcere. Încă nu-și pierduse toată speranța.

— Faptele stau în fața noastră și ne strîng cu ușa, spuse el. Mîine, gravitatea evenimentelor — a evenimentelor care nu mai depind de nimeni — poate sili statul să dispună de noi. Crezi cu adevărat că este momentul să stăm și să cercetăm dacă constrîngerile pe care ni le impune țara sînt în acord cu părerile noastre personale ? Nu ! Cei ce poartă răspunderea hotărăsc ; cei ce poartă răspunderea comandă... În serviciul meu, cînd prescriu de urgență un tratament pe care-l socotesc necesar, nu admit ca el să fie discutat... Își ridică mîna cu stîngăcie spre frunte și își apăsă o clipă degetele pe pleoape înainte de a continua, nu fără efort : Gîndește-te bine, dragul meu... Nu-i vorba de a aproba războiul — tu crezi că eu îl aprob ? — ci de a-l suporta. Cu revoltă, dacă așa ne e firea, dar o revoltă lăuntrică și căreia sentimentul datoriei să știe să-i pună frînă. A ne precupeți concursul în momentul primejdiei ar fi să trădăm comunitatea... Da, asta ar fi adevărata trădare, crima față de ceilalți, lipsă de solidaritate... Nu pretind să ne interzicem dreptul de a discuta hotărîrile pe care le va lua guvernul. Dar asta mai tîrziu. După ce ne vom fi supus.

Jacques schiță din nou un zîmbet :

— Eu însă, vezi tu, pretind că un om este liber de a se dezinteresa de pretențiile naționale în numele cărora se războiesc statele. Eu îi neg statului dreptul de a ultragia, oricare ar fi motivul, conștiința oamenilor... Mi-e silă să tot întrebuințez mereu vorbele astea mari. Totuși, așa este : Conștiința mea vorbește în mine mai tare decît toate raționamentele oportuniste, așa cum sînt ale tale. Și tot ea este aceea care vorbește mai tare decît legile voastre. Singurul mijloc de a împiedica omenirea să recurgă la violență e să te hotărăști mai întîi tu însuți să nu practici violența ! Eu cred

că a refuza să ucizi este un semn de înălțare morală care trebuie respectat. Dacă legile și judecătorii voștri nu-l respectă, cu atît mai rău pentru ei ; mai curînd ori mai tîrziu, au să dea socoteală de asta...

— Bine, bine... făcu Antoine, enervat că discuția luase iarăși un ton general. Și, încrucișîndu-și brațele, adăugă : Dar, *practic ?* Se apropie de fratele său și, cu o mișcare spontană, așa cum rareori îi se întîmpla, îi cuprinse cu dragoste umerii : Spune-mi, dragul meu... Mîine sună mobilizarea. Ce-ai să faci ?

Jacques se trase înapoi, fără ne vozitate, dar cu o mișcare hotărîtă.

— Am să lupt împotriva războiului ! Pînă la capăt ! Prin toate mijloacele ! Toate !... De va fi nevoie, chiar prin sabotajul revoluționar ! Fără să vrea, coborîse glasul. Se opri, ca sub o grea apăsare. Zic și eu așa... În fond, însă, nu știu... adăugă după o scurtă pauză. Dar un lucru e sigur, Antoine : eu nu voi fi niciodată soldat !

Se sili să zîmbească pentru ultima oară, făcu un semn scurt de rămas-bun și ieși, fără ca fratele său să mai încerce să-l oprească.

LXII

Jacques o găsi pe Jenny acasă, singură, îmbrăcată, gata de plecare, cu fața trasă și extrem de tulburată. Nu primise nici o veste de la mama ei și nici o scrisoare de la Daniel. Făcea tot felul de presupuneri. Noutățile publicate în ziare o îngroziseră și, pe lîngă toate astea, mai întîrziase și Jacques. Chinuită de amintirea polițiștilor de la Montrouge, era convinsă că i se întîmplase ceva. Cînd îl văzu, se aruncă în brațele lui, fără să poată scoate o vorbă.

— Am încercat, spuse el, să mă informez despre situația străinilor din Austria... N-are rost să ne amăgim — acolo este stare de asediu. Fără îndoială că supușii germani mai pot încă să se întoarcă acasă, poate că și italienii, cu toate că relațiile între Italia și Austria sînt foarte încordate... Dar francezii, englezii sau rușii... Dacă mama ta n-a părăsit Viena încă în urmă cu cîteva zile — și în cazul acesta ar fi aici —, acum cred că e prea tîrziu... După toate probabilitățile, va fi împiedicată să plece...

— Împiedicată ? Cum ? Băgată la închisoare ?

— Nu ! I se va refuza pur și simplu autorizația de călătorie o săptămînă, două poate, pînă cînd se va clarifica situația, pînă se vor lua hotărîri internaționale...

Jenny nu răspunse nimic. Prezența lui Jacques era de-ajuns ca să-i risipească neliniștea. Se ghemui lîngă el, dăruindu-se, fără să pregete, sărutului lung pe care-l aștepta din ajun. Și cînd, în sfîrșit, se desprinse de el, îngînă :

— Nu mai pot rămîne singură, Jacques... Ia-mă cu tine... Nu vreau să te mai părăsesc !

Plecară împreună, pe jos, spre Grădina Luxembourg.

— Să luăm tramvaiul la intersecția Médicis, spuse el.

În ciuda orei propice, în ziua aceea marea grădină era aproape pustie. Vîrfurile arborilor fosneau din cînd în cînd în bătaia vîntului. Dinspre straturile de flori venea parfumul îmbătător al garoafelor de India. Retrași pe o bancă, la marginea straturilor, doi îndrăgostiți, atît de apropiați unul de altul încît nu li se mai vedea fața, păreau că umplu văzduhul cu adieri de dragoste.

De partea cealaltă a grilajului regăsiră orașul, orașul înfrigurat, împovărat de amenințarea ecoului veștilor teribile ce străbăteau Europa de la un capăt la altul în această blîndă după-amiază de vară.

În numai două zile, Parisul, pustiu din cauza vacanțelor, se repopulase. Vînzătorii de ziare alergau pe străzi, anunțînd apariția edițiilor speciale. În timp ce Jacques și Jenny așteptau tramvaiul, pe dinaintea lor trecu un omnibuz tras de doi cai : în el se înghesuiau părinți, copii, bone, iar pe acoperiș, printre bagajele îngrămădite unele peste altele, se vedeau un cărucior de copil, plase de prins creveți, o umbrelă...

— Încăpățînații care desfid soarta ! murmură Jacques.

Pe Rue Soufflot, pe Boulevard Saint-Michel, pe Rue de Médicis era o forfotă neîntreruptă. Totuși, Parisul nu avea aspectul zilelor de lucru și nici pe acela al dimineților trîndave, cu soare. Era un furnicar răscolit. Toți trecătorii mergeau repede, ca și cum s-ar fi grăbit, dar după aerul lor absent, după ezitarea pe care o arătau cînd era vorba să ia o direcție precisă, se vedea că cei mai mulți dintre ei nu aveau nici un țel ; nefiind în stare să rămînă singur și nici să stea de vorbă cu alții, fiecare om își părăsise locuința și treburile, fără vreun alt scop decît acela de a scăpa de propriile sale gînduri și de a-și contopi pentru o clipă grijile, care-i apăsau sufletul, cu valul de neliniște fraternă al străzii.

Toată după-amiaza Jenny îl însoți pe Jacques, tăcută și apropiată ca o umbră, din Cartierul Latin la Batignolles, de la Glacière la Bastille, de pe Quai de Bercy la Chateau-d'Eau. Peste tot dădeau de aceleași noutăți, de aceleași comentarii, de aceeași indignare și peste tot întîlneau aceleași fețe mohorîte și aceeași resemnare.

Din cînd în cînd, în clipele cînd erau singuri, Jenny vorbea cu tonul cel mai natural despre ea sau despre timp: „Păcat că mi-am luat voalul... Să trecem drumul, să ne uităm în magazinul acela de flori... S-a mai răcorit, ai băgat de seamă? Se respiră mai ușor..." Frazele acestea naive, care puneau pe aceeași treaptă galantarul unei florării, problemele europene și temperatura aerului, îl cam enervau pe Jacques. El aruncă tinerei o privire indiferentă și prelungă, care o intimidă deodată prin intensitatea ei întunecată și absentă. Cîteodată, însă, întorcea capul înduioșat, întrebîndu-se: „Fac oare bine că o amestec în toate astea?"...

Pe sălile C.G.T.-ului, Jacques surprinse privirea curioasă, severă, pe care un cunoscut întîlnit întîmplător o aruncă asupra lui Jenny. Și-și dădu deodată seama de înfățișarea ei rebelă, așa cum stătea în capul scării prăfuite, printre lucrători, îmbrăcată cu taiorul ei ajustat pe corp, cu voalul de crep, avînd în atitudinea și în figura ei ceva nedefinit: urmele, semnele unui alt mediu social. Se simți stînjenit și o scoase repede afară.

Sună ora șapte. Străbătînd bulevardele, se apropiară de cartierul bursei.

Jenny obosise. Forța pe care o emana Jacques — și care o subjuga — ei îi măcina energia. Își amintea că mai avusese alături de el și altădată, la Maisons-Laffitte, aceeași senzație de oboseală, de istovire, din pricina acestei încordări neîntrerupte pe care el se părea că o pretinde de la ceilalți, pe care aproape o impunea prin vocea, prin privirea lui dominatoare, prin salturile neașteptate de la o idee la alta.

În timp ce se apropiau de *l'Humanité,* Cadieux trecu în fugă pe lîngă ei.

— De data asta, gata! strigă el. Germania mobilizează! Rusia și-a atins, în sfîrșit, scopul!

Jacques tresări, dar Cadieux se depărtase.

— Trebuie să aflu ce-i. Așteaptă-mă aici. (Se codea s-o ducă în birourile ziarului.)

Ea traversă și rămase pe trotuar, plimbîndu-se agale în sus și în jos. Pe ușa imobilului în care dispăruse Jacques, oameni intrau și ieșeau întocmai ca albinele într-un stup.

După o jumătate de oră, reveni. Era foarte tulburat.

— E oficial. Știrea vine din Germania. I-am văzut pe Groussier, Sembat, Vaillant, Renaudel. Sînt toți acolo, așteaptă amănunte. Cadieux și Marc Levoir fac naveta între Quai d'Orsay și redacția ziarului... Față de graba preparativelor ruse, Germania mobilizează. Dar este oare vorba de o adevărată mobilizare ? Jaurès spune că nu. Este ceea ce se cheamă pe nemțește : *Kriegsgefahrzustand.* După cît se pare, un caz special, prevăzut de constituția lor. Jaurès traduce literal expresia asta așa : „Stare de pericol de război... stare de amenințare de război..." Șeful e admirabil ! Nu vrea să-și piardă nădejdea. Se află încă sub impresia încrederii pe care a căpătat-o la Bruxelles datorită convorbirilor avute cu Haase și cu socialiștii germani. Spune mereu : „Atîta timp cît aceștia sînt cu noi, nimic nu-i încă pierdut".

O luă pe Jenny de braț și porniră la întîmplare, cu pași repezi. Făcură de mai multe ori înconjurul careului de case.

— Ce are să facă Franța ? întrebă Jenny.

— Se pare că a fost convocat de urgență consiliul de miniștri, la ora patru. Un comunicat susține că în consiliu s-au studiat „măsurile necesare pentru apărarea frontierelor". Agenția Havas anunță că trupele noastre de acoperire au ocupat avanposturile, dar că, pe de altă parte, pentru a nu oferi inamicului un pretext de conflict, statul-major s-ar gîndi să lase de-a lungul întregii frontiere o zonă de cîțiva kilometri neocupată... Ambasadorul Germaniei este chiar în această clipă în conferință cu Viviani... Gallot, care cunoaște bine problemele germane, e foarte pesimist. Spune că nu trebuie să ne facem iluzii în legătură cu această formulă germană, deoarece *Kriegsgefahrzustand* este o formă deghizată de mobilizare înaintea apariției decretului oficial de mobilizare. În orice caz, în clipa asta Germania se află în stare de asediu, ceea ce înseamnă că presa e constrînsă să tacă și că orice manifestare împotriva războiului este de acum încolo imposibilă... După părerea mea, ăsta este, dacă nu mă-nșel, lucrul cel mai îngrijorător : salvarea nu ar putea veni decît de la o răscoală populară... Pe de altă parte, Stefany se încăpățînează, întocmai ca și Jaurès, în același optimism. Ei spun că împăratul, alegînd această măsură preliminară, în loc de a decreta mobilizarea, a dovedit că încearcă încă să salveze pacea. Tot ce s-ar putea... Germania dă astfel prilej guvernului din Petersburg să facă un gest împăciuitor, să contramandeze, poate, mobilizarea rusă. Se pare că, de ieri, între *Kaiser* și țar

c un schimb neîntrerupt de telegrame personale... În clipa în care mă despărțeam de Stefany, Jaurès tocmai fusese chemat la telefon de Bruxelles. Toți păreau că așteaptă un mesaj important... N-am mai stat, fiindcă voiam să văd ce e cu tine...

— Nu te ocupa de mine, spuse Jenny iute. Du-te repede înapoi. Te aștept aici.

— Aici ? În picioare, în stradă ? Nu... Vino să stai cel puțin jos, la Progrès.

Porniră în grabă spre Rue du Sentier.

— Bună ziua, se auzi o voce înăbușită.

Jenny se întoarse și văzu în spatele lor un bătrîn cu înfățișarea unui Hrist, cu părul despletit, îmbrăcat într-o bluză neagră de tipograf. Era Mourlan.

Jacques spuse numaidecît :

— Germania mobilizează !

— Știu, știu. Era și de așteptat ! Scuipă : Ptiu ! Nu-i nimic de făcut !.. Nu poți face nimic, niciodată... Și n-o să putem face nimic multă vreme de-aci încolo. Trebuie să fie distrus totul. Toată civilizația noastră trebuie să piară, pentru ca să se poată construi ceva curat !

Urmă o clipă de tăcere.

— Vă duceți la Progrès ? întrebă Mourlan. Și eu mă duc tot acolo. Merserăm împreună cîțiva pași, fără să scoată vreun cuvînt.

— Te-ai gîndit la ce ți-am spus azi-dimineață ? Nu te cari ? continuă bătrînul tipograf.

— Nu încă.

— Cum vrei... Șovăi : Eu vin de la Fede... Aruncă asupra fetei o privire cercetătoare, apoi se uită la Jacques stăruitor : Aș vrea să-ți spun două vorbe.

— Spune ! Și punînd mîna pe brațul lui Jenny, preciză : Vorbește fără grijă. Sîntem între prieteni.

— Bine, spuse Mourlan. Apăsînd cu două degete bătătorite umărul lui Jacques, șopti : Informație serioasă : ministrul de Război a semnat astăzi ordinul de arestare a tuturor suspecților înscriși în *Carnetul B.*

— Ah !... exclamă Jacques.

Bătrînul dădu afirmativ din cap și șuieră printre dinți :

— Aviz celor interesați !

Băgă de seamă că Jenny era palidă și-l privea îngrozită. Îi zîmbi.

— Fii liniștită, copila mea... Asta nu înseamnă că o să ne pună pe toți la zid astă-seară... Dar ordinul este dat, pentru orice eventualitate, pentru ca, în ziua cînd vor avea chef să

ne bage la răcoare și să organizeze, nepedepsiți, uciderea noastră, să nu mai aibă altceva de făcut decît să execute ordinul prin brigăzile lor speciale... Curcanii au și început să lucreze prin cartierele marginașe. Se pare că au făcut percheziții la Drapeau rouge și la La Lutte. Isacovici era cît pe-aci să fie înhățat azi-dimineață în r-o razie la Puteaux. Fuzet le-a căzut în gheare. Este acuzat că-i autorul *Mîinilor însîngerate*... știi, afișul împotriva statului major... E de așteptat ca gluma să se îngroașe, copii !

Intrară în cafenea. Jacques o instală pe Jenny în sala de jos, care era aproape goală.

— Ia ceva cu noi, îi propuse Jacques tipografului.

— Nu. Mourlan ridică mîna spre tavan : Vreau să mă duc o clipă sus, să mai aflu cîte ceva. Trebuie să se fi îndrugat multe prostii acolo, sus, de azi-dimineață ! La revedere ! Strînse mîna lui Jacques și murmură încă o dată : Ascultă-mă, băiețaș, cară-te !

Înainte de a se îndepărta, îi mai privi o dată pe cei doi tineri cu un zîmbet prietenos, neașteptat. Îi auziră pasul răsunător pe scara răsucită.

— Unde o să dormi noaptea asta ? întrebă Jenny îngrijorată. Cred că nu la hotelul a cărui adresă le-ai dat-o ieri...

— Oh, răspunse el fără grijă, nici nu sînt măcar sigur că mi-au făcut onoarea de a mă trece pe listele negre... Și văzîndu-i privirea neliniștită, adăugă : De altfel, fii liniștită, n-am de gînd să mai apar pe la Liébaert. Mi-am dus bagajele azi-dimineață la Mourlan. În ceea ce privește hîrtiile compromițătoare pe care le am, ele sînt în pachetul pe care l-am lăsat la tine.

— Da, spuse ea privindu-l. Acasă la mine ești la adăpost de orice primejdie.

Jacques rămase în picioare. Comandă un ceai, dar n-avu răbdare să aștepte ca Jenny să fie servită.

— Te simți bine aici ?... Mă întorc la *l'Huma*... Să nu pleci de aici.

— Ai să te întorci repede ? întrebă ea cu un glas înăbușit. O cuprinse deodată frica. Își plecă ochii, pentru ca el să nu-i vadă îngrijorarea. Simți mîna lui Jacques lăsîndu-se pe mîna ei. Această mustrare tăcută o făcu să roșească. Glumesc... Du-te !... Nu te ocupa de mine...

Rămasă singură, luă cîteva înghițituri din ceaiul adus, o băutură amară, care mirosea a mușețel, apoi, dînd ceașca la o parte, se sprijini cu coatele de marmura rece a mesei.

Prin geamurile larg deschise năvălea, o dată cu zgomotele străzii, o zi orbitoare, care făcea să strălucească oglinzile, policioarele de sticlă, barele de alamă și mahonul tejghelei. În mijlocul acestor reflexe de lumină, patronul clătea paharele într-un susur ca de izvor. Pe mese erau aruncate o mulțime de ziare. Jenny se uita în jurul ei fără să se gîndească la ceva. Timpul trecea greu. Prin creierul ei obosit se perindau, ca niște fantome, mereu aceleași gînduri copilărești sau aceleași idei întunecate, aceleași temeri neașteptate. Se străduí să-și fixeze atenția asupra unei pisici cenușii, încolăcită pe banchetă, aproape de ea. Dormea oare pisica aceea ? Își ținea ochii închiși, dar își mișca urechile s-ar fi zis, mai curînd, că voia să doarmă. Panica, ce pusese stăpînire pe toată lumea, o cuprinsese oare și pe ea ? În vîrful labelor ei încovoiate ghicești o moliciune lipsită de grijă, dar care, totuși, părea prefăcută. Dormea, sau se făcea că doarme ? Ca să înșele pe cine ? Nu cumva pe ea însăși ?... Se înserа. Din cînd în cînd, în local intrau bărbați, lucrători, schimbau cu patronul cafenelei cîte o privire cu subînțeles, străbăteau sala și urcau la etaj. Cînd deschideau ușa de la etaj, un val de zgomote și frînturi de discuții răzbătea afară și se contopea o clipă cu larma străzii.

— Iată-mă.

Jenny tresări : nu-l văzuse cînd intrase pe ușă.

Se așeză lîngă ea. Avea fruntea asudată. Cu o mișcare bruscă a capului își aruncă spre spate șuvița de păr și-și șterse fața.

— O bună, o foarte bună veste în tot haosul ăsta ! Telefonul cu pricina era un mesaj din partea social-democraților germani, transmis prin Bruxelles. Ei nu renunță la luptă, ci dimpotrivă ! Jaurès are dreptate : oamenii ăștia ne sînt niște adevărați frați și nu vor ceva. Au și ei aceleași temeri ca și noi. Vor să mențină cu orice chip contactul, ca să acționeze o dată cu noi. Dar comunicațiile dintre ei și noi vor deveni foarte grele din cauza stării de asediu din Germania. Din cauza asta, ne trimit prin Belgia un delegat, pe Hermann Müller, care va sosi aici mîine, avînd, fără îndoială, o largă împuternicire. Se crede că vine pentru a se înțelege cu socialiștii francezi în vederea unei acțiuni imediate, de mare amploare, împotriva forțelor războiului. Înțelegi ? La *l'Huma* toate speranțele se concentrează acum asupra acestei misiuni neașteptate, asupra acestei întîlniri de o însemnătate covîrșitoare, care va avea loc mîine, între Müller și Jaurès —

între cele două proletariate !... Fără îndoială că cei doi conducători vor lua hotărîri decisive ! După părerea lui Stefany, e vorba, nici mai mult, nici mai puțin, decît de a organiza, în sfîrșit, în cele două țări, o ridicare în masă a clasei muncitoare. Era și timpul ! Totuși, nu-i niciodată prea tîrziu. Prin grevă generală putem încă să reușim ! Vorbea repede, cu o voce întretăiată, a cărei încordare era molipsitoare : Șeful este hotărît să publice mîine un articol teribil... Ceva asemănător cu *Acuz!* al lui Zola.

Își dădu seama, după expresia ușor întrebătoare a privirii ei, că această comparație — care, de altfel, nu era a lui, ci a lui Pagès, secretarul lui Gallot — nu trezea nici o noțiune precisă în mintea lui Jenny și, timp de cîteva secunde, simți cu durere distanța care îl despărțea încă de ea.

— Ai vorbit cu Jaurès ? întrebă ea cu naivitate.

— Nu ; astăzi nu. Dar eram pe scară, cu Pagès, în clipa cînd Jaurès părăsea redacția ziarului. Era, ca întotdeauna, înconjurat de un grup de prieteni. Am auzit cum le spunea : „Voi pune toate astea în articolul meu de mîine. Vreau să-i demasc pe toți cei ce poartă răspunderea ! Da, de data asta vreau să spun tot ce știu !" Și, pe cuvîntul meu, cred că diavolul ăsta de om rîdea. Da, rîdea ! Are un rîs al lui, un rîs de uriaș cu inima bună, un rîs întăritor... Apoi a spus : „Bine, dar mai întîi să mergem să mîncăm. Unde-i mai aproape, ce ziceți ? La Albert..."

Jenny tăcea, privindu-l cu atenție.

— Ți-ar face plăcere să-l vezi de aproape ? continuă el. Hai să mîncăm ceva la Croissant. Am să ți-l arăt... Mi-e o foame de lup ! Avem și noi dreptul să mîncăm, nu ?

LXIII

Trecuse de ora nouă și jumătate. Cei mai mulți dintre obișnuiții restaurantului plecaseră. Jacques și Jenny se așezară în partea dreaptă, unde era lume mai puțină.

Jaurès și prietenii lui stăteau la o masă lungă, paralelă cu Rue Montmartre, formată din mai multe mese puse cap la cap, în stînga intrării.

— Îl vezi ? o întrebă Jacques. Pe banchetă, colo, la mijloc, cu spatele la fereastră. Uite, tocmai se întoarce să-i spună ceva lui Albert, girantul localului.

— Nu pare prea neliniștit, murmură Jenny cu un ton mirat, care-l încîntă pe Jacques.

El îi apucă brațul și i-l strînse ușor.

— Îi cunoști și pe ceilalți ? întrebă Jenny.

— Da. Cel din dreapta lui Jaurès este Philippe Landrieu. La stînga, bărbatul acela solid e Renaudel. Cel din fața lui Renaudel e Dubreuihl; iar cel care stă alături de Dubreuihl este Jean Longuet.

— Și femeia ?

— Cred că este doamna Poisson, nevasta tipului care se află în fața lui Landrieu. Și alături de ea este Amédée Dunois iar in fața ei sînt cei doi frați Renoult. Acela care a venit chiar acum și stă în picioare aproape de masă este un prieten al lui Miguel Almereyda, un colaborator al ziarului *Bonnet Rouge*... Am uitat cum îl...

O plesnitură scurtă, ca un pocnet ca de cauciuc de automobil, urmat aproape imediat de o a doua și de un zgomot de geamuri sparte îl întrerupseră brusc. Pe perete, oglinda se făcu țăndări.

După o secundă de uimire, se stîrni o larmă asurzitoare. Toți cei din sală săriră în picioare și se întoarseră spre oglinda sfărîmată : „S-a tras în oglindă !" „Cine ?" „Unde ?" „Din stradă !" Doi chelneri se năpustiră afară, spre locul de unde veneau strigătele.

Jacques se ridică instinctiv în picioare și, protejînd-o cu brațul pe Jenny, încercă să-l vadă pe Jaurès. Îl zări numai o clipă : prietenii din jurul șefului se sculaseră de pe scaune ; numai el rămăsese la locul lui, foarte liniștit. Jacques îl văzu aplecîndu-se încet, parcă ar fi vrut să caute ceva pe jos. Apoi nu-l mai văzu.

În clipa aceea, doamna Albert, giranta localului, trecu în fugă prin fața mesei lui Jacques, strigînd :

— S-a tras asupra domnului Jaurès !

— Stai aici, șopti Jacques, apăsînd cu mîna umărul lui Jenny și silind-o să se așeze.

El se repezi apoi spre masa șefului, de unde se auzeau voci gîfîitoare : „Un doctor, repede !" „Poliția !" Împrejurul prietenilor lui Jaurès se formase un cerc de oameni care gesticulau, în picioare, împiedicînd pe cei ce ar fi vrut să se apropie. Jacques își făcu drum cu coatele, înconjură masa și izbuti să se strecoare pînă la colțul sălii. Ascuns pe jumătate

de spatele lui Renaudel, care stătea aplecat, un trup zăcea întins pe bancheta de pluș. Renaudel se ridică și zvîrli pe masă un șervet înroșit de sînge. Jacques văzu atunci fața lui Jaurès, fruntea, barba și gura întredeschisă. Pesemne că leșinase. Avea fața palidă și ochii închiși.

Un bărbat, un client al localului — desigur un medic — străbătu cercul de oameni. Autoritar, smulse cravata de la gîtul lui Jaurès, îi desfăcu gulerul, îi apucă mîna care spînzura și-i cercetă pulsul.

Mai multe voci se auziră prin larmă : „Liniște !... Sst !"... Privirile tuturor erau ațintite asupra necunoscutului care ținea încheietura mîinii lui Jaurès. Necunoscutul nu spunea nimic, stătea aplecat, într-o atitudine de proroc, cu fața spre cornișă, clipind des din pleoape. Apoi ridică încet capul, fără să-și schimbe poziția și fără să privească pe nimeni.

Din stradă năvaleau valuri de curioși.

Se auzi vocea domnului Albert :

— Închideți ușa ! Închideți ferestrele ! Trageți obloanele !

Valul de oameni îl sili pe Jacques să se retragă pînă în mijlocul sălii. Prietenii lui Jaurès îl ridicară și-l întinseră cu grijă pe două mese puse în grabă una lîngă alta. Jacques încerca să vadă ce se întîmplă. Dar mulțimea din jurul rănitului era din ce în ce mai deasă. Nu putu să vadă decît un colț de marmură albă și două tălpi prăfuite, enorme.

— Faceți loc doctorului !

André Renoult izbutise să aducă un medic. Cei doi bărbați își făcură loc prin cercul de oameni care se închise din nou, elastic, în spatele lor. Se șoptea : „Doctorul... Doctorul..." Se scurse un minut care păru nesfîrșit. Se făcu o liniște apăsătoare. Apoi, peste cefele aplecate păru că trece un fior rece, și Jacques îi văzu pe cei care-și păstraseră pălăriile pe cap descoperindu-se. Două cuvinte, repetate în șoaptă, trecură din gură în gură :

— A murit... A murit...

Cu ochii plini de lacrimi, Jacques se întoarse s-o caute pe Jenny cu privirea. Ea stătea în picioare, gata, la cel mai mic semn al lui, să se repeadă spre el. Se strecură pînă la el și i se agăță de braț, fără să scoată o vorbă.

Cîțiva sergenți de stradă năvăliră în restaurant și începură să evacueze sala. Jacques și Jenny, strînși unul lîngă altul, fură luați de valul de oameni, îmbrînciți și tîrîți spre ușă.

Tocmai în clipa cînd treceau pragul, un bărbat care parlamenta cu agenții izbuti să pătrundă în cafenea. Jacques recunoscu în el un prieten al lui Jaurès, Henri Fabre.

Avea fața palidă. Bîlbîia :

— Unde e ? A fost transportat într-o clinică ?

Nimeni nu îndrăzni să răspundă. O mînă sfioasă făcu un gest spre capătul sălii. Fabre se întoarse într-acolo : în mijlocul unui cerc de oameni, o lumină vie cădea din tavan asupra unui pachet de veșminte negre, întins pe mesele de marmură, asemenea unui cadavru la morgă.

Afară, un serviciu de ordine, alcătuit la repezeală, se străduia să împrăștie mulțimea adunată în fața clădirii și care bloca circulația.

Jacques îi văzu pe Jumelin și Rabbe discutînd cu agenții. Împreună cu Jenny, care i se agățase de braț, izbuti să se apropie de ei. Veneau de la redacția ziarului și nu văzuseră nimic ; cu toate astea, povesteau cum trăsese asasinul din stradă, de foarte aproape, prin fereastra deschisă, și cum trecătorii îl prinseseră după o scurtă urmărire.

— Cine este ? Unde este ?

— E la comisariatul din Rue du Mail.

— Vino, spuse Jacques, trăgînd-o pe Jenny după el.

O mulțime de oameni se adunase în fața postului de poliție. Zadarnic își arătă Jacques legitimația de ziarist, nimeni nu mai era lăsat să intre înăuntru.

Tocmai voiau să se îndepărteze, cînd îl văzură pe Cadieux ieșind în fuga mare de la comisariat, cu capul gol. Jacques îl opri din drum. Cadieux se întoarse și, înainte de a-l recunoaște pe Jacques (cu toate că vorbise cu el cu puțin mai înainte în fața redacției ziarului *l'Humanité*), îl privi o clipă cu ochii rătăciți. În sfîrșit, murmură :

— Dumneata ești, Thibault ?... Iată primul sînge vărsat... prima victimă... Cine-i urmează ?

— Și cine e asasinul ? întrebă Jacques.

— Un necunoscut. Îl cheamă Villain. L-am văzut. Un tînăr, să tot aibă douăzeci și cinci de ani.

— Dar de ce Jaurès ? De ce tocmai el ?

— Un naționalist, fără îndoială ! Un nebun...

Își smulse brațul pe care i-l ținea Jacques și porni în fugă.

— Să ne întoarcem acolo, spuse Jacques.

Jenny se silea să țină pasul cu el.

El se aplecă spre ea :

— Ești obosită... Dacă te-aș lăsa să stai liniștită undeva ? Aș veni mai trîziu să te iau...

Se simțea frîntă de emoție și oboseală, dar gîndul că ar putea să se despartă de el într-o clipă ca asta... Fără să

răspundă, se strînse și mai mult lîngă el. Jacques nu mai stărui; trupul ăsta viu, cald, alături de el, îl ajuta să lupte împotriva deznădejdii care-l cuprinsese; el însuși simțea nevoia să nu rămînă singur.

Era o noapte apăsătoare. Asfaltul răspîndea un miros greu. Drumurile, totul din apropiere de Rue Montmartre se înnegrise de pietoni. Circulația se întrerupsese. De la ferestre se aplecau ciorchini de oameni. Trecători, care nu se cunoșteau între ei, își strigau: „Jaurès a fost asasinat!"

Un cordon de polițiști abia izbuti să evacueze strada din fața cafenelei Croissant. Acum se străduia să țină la distanță valurile de oameni care năvăleau dinspre bulevarde, unde vestea se răspîndise cu iuțeala unui fulger.

Cînd Jacques și Jenny ajunseră la capătul pieței, un detașament călare din garda republicană ieșea din Rue Saint-Marc. Polițiștii eliberară mai întîi intrarea dinspre Rue de la Victoire pînă la bursă, apoi se desfășurară în centrul pieței și se învîrtiră cîteva minute încoace și încolo, ca să-i împingă pe curioși spre zidurile caselor. Oamenii se retrăgeau speriați pe străzile laterale. Jacques și Jenny izbutiră să ajungă în primele rînduri. Își țineau privirile ațintite spre fațada întunecată a cafenelei, ale cărei obloane de fier erau trase. Ușa era păzită de cîțiva sergenți de stradă și nu se deschidea decît pentru polițiștii care intrau și ieșeau, lăsînd să se vadă din cînd în cînd sala puternic luminată.

Două taxiuri și mai multe limuzine oficiale străbătură barajul unele după altele. Nou-sosiții, salutați de locotenentul care menținea ordinea, intrau repede în cafeneaua ale cărei uși se închideau numaidecît în urma lor. Oamenii bine informați le murmurau numele: „Prefectul de poliție... Doctorul Paul... Prefectul Senei... Procurorul Republicii..."

O ambulanță, al cărei clopoțel suna limpede și neîntrerupt, apăru din Rue de la Victoire, înaintînd în trapul căluțului său. Zgomotele se mai liniștiră. Agenții îndrumară ambulanța, care se opri în fața cafenelei Croissant. Patru infirmieri săriră din ea și intrară în local, lăsînd deschisă ușa din spate a vehiculului.

Trecură zece minute.

Mulțimea, enervată, tropăia pe loc: „Ce dracu stau acolo?" „Ei, trebuie să facă constatările!"

Jacques simți deodată cum degetele lui Jenny i se înclestează în braț. Ambele uși ale cafenelei se deschiseră larg. Toată lumea amuți. Domnul Albert ieși pe trotuar. Se

văzu interiorul cafenelei, luminat ca o capelă, mișunînd de polițiști îmbrăcați în uniforme negre. Aceștia se îndepărtară, lăcînd loc celor care duceau targa acoperită cu o față de masă. O duceau patru oameni cu capetele descoperite. Jacques recunoscu siluetele familiare ale lui Renaudel, Longuet, Compère-Morel și Théo Bretin.

Oamenii din piață își descoperiră imediat capetele. La fereastra unei case, izbucni un strigăt timid : „Moarte asasinului !" care se pierdu în noapte.

Într-o liniște atît de mare încît se auzeau pașii celor care o purtau, targa albă trecu pragul, traversă trotuarul, se legănă cîteva secunde în aer, apoi, dintr-o singură mișcare, dispăru în fundul ambulanței. Doi bărbați se urcară imediat după ea. Un polițist sări lîngă vizitiu. Se auzi limpede zgomotul ușii care se închise. Calul porni și, în timp ce ambulanța, înconjurată de un pluton de agenți pe bicicletă, se îndrepta, sunînd din clopoțel, spre bursă, un murmur înăbușit de voci acoperi clinchetul ascuțit al clopoțelului, apoi, crescînd deodată din toate părțile, răbufni din sute de piepturi :

— Trăiască Jaurès !... Trăiască Jaurès !... Trăiască Jaurès !...

— Acum să încercăm să ajungem la *l'Huma,* șopti Jacques.

Dar mulțimea din jurul lor părea că prinsese rădăcini. Ochii tuturor erau ațintiți cu îndîrjire spre fațada întunecată a cafenelei, păzită de poliție, care ascundea misterul celor întîmplate în interiorul ei.

— Jaurès, mort... îngăimă Jacques. Și după o pauză, repetă. Jaurès, mort... Nu-mi vine să cred... Și mai ales nu sînt în stare să-mi închipui, să-mi dau seama de consecințe...

Încetul cu încetul, șirurile compacte se rărira ; acum te puteai mișca mai în voie.

— Vino.

Dar cum să ajungă în Rue du Croissant ? Nici nu putea fi vorba să treacă de barajul poliției care închidea piața ; de asemenea, nu puteau să ajungă nici în marile bulevarde prin Rue Montmartre.

— Să ocolim, spuse Jacques, prin Rue Feydeau și Passage Vivienne !

Abia ieșiră din pasaj, cînd, în forfota de pe Boulevard Montmartre, un val de oameni, căruia nu i te puteai împotrivi, îi îmbrînci și îi tîrî cu el.

Nimeriseră în plină manifestație : o coloană de tineri naționaliști, fluturînd drapele și urlînd *La Marseillaise,* cobora dinspre Boulevard Poissonnière, într-o revărsare care

ocupa toată lățimea străzii, împingînd înainte tot ce întîlnea în cale.

— Jos Germania !... Moarte *Kaiser*-ului !... La Berlin !...

Jenny, îmbrîncită de valul mulțimii, simți că-și pierde echilibrul. Avea impresia că va fi smulsă de lîngă Jacques și călcată în picioare. Înfricoșată, scoase un țipăt. Dar el își trecuse brațul în jurul taliei ei și o strîngea cu putere. Izbuti să o ducă, s-o împingă pînă sub acoperișul unei porți închise. Orbită de praful stîrnit de picioarele mulțimii, asurzită de țipetele ascuțite, de cîntece, îngrozită de fețele oamenilor care urlau și de privirile lor de nebuni care se încrucișau cu ale ei, zări aproape de mîna sa o bară de metal. Adunîndu-și ultimele puteri, făcu o sforțare bruscă, întinse brațul și se agăță de bara care părea salvarea ei. Era și timpul : simțea că-și pierde cunoștința. Închise ochii, dar degetele prinse de bucata de fier nu se descleștară. Auzea lîngă ureche vocea gîfîitoare a lui Jacques, care repeta : „Agață-te bine... Nu te teme... Te țin..."

Se scurseră cîteva minute. În sfîrșit, i se păru că hărmălaia se îndepărta. Deschise ochii și-l văzu pe Jacques zîmbindu-i. Fluviul de oameni continua să curgă pe lîngă ei, dar mai încet, în valuri mai rare, fără să mai strige : părea alcătuit acum din curioși, nu din manifestanți. Jenny tremura din tot trupul și nu-și putea regăsi liniștea.

— Curaj ! Uite, s-a terminat.

Ea își trecu mîna peste frunte, își aranjă pălăria și băgă de seamă că i se rupsese voalul. „Ce-o să-i spun mamei ?" se gîndi ca ametită.

— Să încercăm să ieșim de aici, spuse Jacques. Te simți în stare să mergi ?

Cel mai bun lucru era să înainteze cu valul de oameni, apoi să se strecoare pe o stradă laterală. El renunțase să se mai ducă la *l'Humanité,* dar nu fără o scurtă și involuntară enervare. Nu avea încotro : în seara asta trebuia să se îngrijească de o ființă plăpîndă, nespus de dragă, ce-i fusese încredințată. Bănuia că Jenny nu mai putea să reziste și singura lui grijă era s-o ducă îndărăt, în Avenue de l'Observatoire. Ea se lăsă susținută și călăuzită. Nu se mai împotrivea, nu mai repeta : „Nu te ocupa de mine..." Ba, dimpotrivă, se sprijinea cu toată greutatea de brațul lui Jacques cu o uitare de sine care dovedea, dincolo de voința ei, starea de istovire în care se găsea.

Mergînd încet, ajunseră în Place de la Bourse fără să întîlnească vreun taxi. Trotuarele și străzile erau pline de

pietoni. Se părea că întreg Parisul ieșise din case. În sălile de cinematograf vestea crimei fusese proiectată pe ecrane în mijlocul reprezentațiilor întrerupte în panică. Oamenii care treceau pe lîngă ei vorbeau tare, discutînd despre aceleași lucruri. Jacques prindea din zbor crîmpeie de conversație: „Gara de Nord și Gara de Est au fost astă-seară ocupate de trupe..." „Ce-or fi așteptînd ? Pentru ce nu s-a decretat încă mobilizarea ?"... „Așa cum stau lucrurile, numai o minune ar..." „Eu am telegrafiat Charlotei să se întoarcă mîine cu copiii." „I-am spus: «Doamnă, dacă ați avea un băiat de douăzeci și doi de ani poate că n-ați vorbi așa ! ! !»"

Vînzătorii de ziare alergau printre grupurile de oameni:

— *Asasinarea lui Jaurès !*

În stația din Place de la Bourse nu era nici o mașină. Jacques o rugă pe Jenny să se așeze pe postamentul grilajului, iar el rămase în picioare alături de ea, cu capul plecat, murmurînd din nou:

— Jaurès, mort...

Se gîndea: „Cine-l va primi mîine pe delegatul german ? Și cine ne va mai apăra acum ? Jaurès era singurul care nu și-ar fi pierdut niciodată speranța... Singurul pe care guvernul n-ar fi fost în stare niciodată să-l facă să tacă... Singurul, poate, care ar fi putut încă împiedica mobilizarea..."

Oameni grăbiți intrau la poștă, prin ferestrele căreia lumina se revărsa pe trotuar. Acolo se dusese și el să expedieze telegrama adresată lui Daniel în seara sinuciderii lui Fontanin, în seara în care o revăzuse pe Jenny. Nu trecuseră nici cincisprezece zile de atunci !...

În vitrina chioșcului de ziare atîrnau ediții speciale cu mențete alarmante: *Întreaga Europă sub arme..., Situația se agravează din oră în oră..., Miniștrii deliberează la Elysée pentru a lua hotărîri în legătură cu măsurile provocatoare ale Germaniei...*

Un bețiv care trecea pe lîngă ei, mergînd pe două cărări, strigă cu o voce de chefliu: „Jos războiul !"... Jacques își dădu seama că auzea pentru prima oară, astă-seară, acest strigăt. Ar fi fost copilăresc să tragă vreo concluzie. Totuși, faptul era izbitor: nici în fața rămășițelor lui Jaurès, nici pe bulevarde, în fața naționaliștilor care strigau: „La Berlin !" nimeni nu scosese strigătul de revoltă care în ajun răsunase spontan la toate manifestațiile de stradă.

Prin partea cealaltă a pieței trecu un taxi liber. Oamenii îi strigau să întoarcă. Jacques fugi după el, sări pe scara automobilului și-l aduse lîngă Jenny.

Se repeziră înăuntru, strînşi unul lîngă altul, fără să scoată o vorbă. Amîndoi erau cuprinşi de aceeaşi stare de spaimă şi de durere ca şi cum abia ar fi scăpat dintr-un accident. Dar automobilul îi punea, în sfîrşit, la adăpost, în mijlocul universului acestuia duşmănos. Jacques o ţinea pe Jenny în braţe şi o strîngea cu putere : în ciuda oboselii, simţea un fel de exaltare paradoxală, un dor de viaţă mai puternic ca niciodată.

— Jacques, murmură Jenny la urechea lui, unde o să-ţi petreci noaptea ? şi repede, ca şi cum ar fi spus pe dinafară o frază pregătită dinainte, adăugă : Vino acasă la noi. Acolo n-ai de ce să te temi. Vei dormi pe divanul lui Daniel.

El nu răspunse imediat. Frămînta între degete mîna tinerei fete, o mînă care nu era numai moale, plăcută, ca de obicei, dar şi fierbinte, nervoasă, plină de viaţă şi care îi răspundea parcă la mîngîieri.

— Bine, vin, spuse el simplu.

Abia peste cîteva minute, cînd ajunse la picioarele scării — în clipa în care, urmînd-o pe Jenny, observă că-şi înăbuşea fără voie paşii, spre a trece prin faţa geamlîcului de la loja portarului — abia atunci îşi dădu seama de situaţie şi de dovada de încredere şi de dragoste pe care i-o arăta fata : era singură la Paris şi-i propunea, fără ştirea doamnei de Fontanin, fără ştirea lui Daniel, să petreacă noaptea la ea... Îşi spunea că stînjeneala pe care o simţea el o încerca, desigur, şi Jenny. Dar se înşela : ea acţiona, în urma unei îndelungi chibzuieli şi, socotind că aşa e bine, nu se mai gîndea la nimic altceva. De cînd cu întîlnirea aceea cu agenţii poliţiei, tremura din pricina lui Jacques. Spera din tot sufletul că el va consimţi să se ascundă în Avenue de l'Observatoire. Astfel că planul acesta — care cu opt zile mai înainte i s-ar fi părut de neconceput — prinsese rădăcini atît de adînci în mintea ei, încît acum nici nu-şi mai dădea seama cît de îndrăzneţ era. Îi era chiar recunoscătoare lui Jacques că primise atît de repede propunerea ei.

Cum intră în apartament, Jenny îşi scoase repede pălăria şi jacheta şi se apucă de treabă. Se părea că nu mai simte nici o oboseală. Voia să facă ceai, să aranjeze camera fratelui ei, să facă patul, punînd cearşafuri pe divan.

Jacques se împotrivea. În cele din urmă trebui s-o apuce de mîini ca s-o oprească.

— Fă-mi plăcerea şi lasă toate astea, spuse el zîmbind. E noapte, e aproape ora două. La şase trebuie să plec. O să mă

întind aici, îmbrăcat. De altfel, este foarte puțin probabil că voi putea dormi.

— Lasă-mă, cel puțin, să-ți dau o pătură, se rugă ea.

El o ajută să așeze pernele și să pună o veioză în priza de la capătul patului.

— Și acum gîndește-te la tine, să uiți că sînt aici și să dormi, să dormi... Îmi făgăduiești ?

Ea încuviință din cap cu duioșie.

— Mîine dimineață, reluă el, voi pleca fără să te trezesc. Vreau să te scoli tîrziu, odihnită... Cine știe ce ne așteaptă mîine... Mă voi reîntoarce după dejun, ca să-ți aduc noutăți.

Ea făcu un nou semn de supunere.

— Noapte bună, spuse el.

Stînd în picioare, în camera aceasta de care-l legau atîtea amintiri luminoase, o cuprinse cu castitate în brațe. Pieptu-rile lor erau foarte aproape unul de altul. Cum Jacques o trăgea tot mai mult spre el, Jenny își pierdu echilibrul ; ge-nunchii lor se atinseră. Îi cuprinse aceeași tulburare pe amîndoi, dar numai el își dădu seama de asta.

— Strînge-mă în brațe, murmură ea. Strînge-mă tare...

Și își aruncă brațele în jurul gîtului lui, îmbrățișîndu-l cu o pasiune spontană, într-un fel de beție. În îndrăzneala ei inocentă, se arăta mai puțin prevăzătoare decît el. Îl împinse un pas înapoi, pînă lîngă pat. Căzură peste pat, îmbrățișați.

— Strînge-mă tare, repeta ea. Mai tare... Și mai tare... Și pentru ca el să nu vadă cît de emoționată era, întinse brațul spre masă și stinse lumina.

El încercă să se stăpînească, dar acum era convins că Jenny nu se va mai duce în camera ei, că nu se vor mai despărți în noaptea asta. „Și noi, se gîndi el în străfulgerarea unui gînd ; și noi, la fel ca toți ceilalți..." O umbră de dezamăgire, un fel de deznădejde și de teamă se amestecau cu dorința. Gîfîind, cuprins de o amețeală pe care nu și-o mai înfrîngea, o strîngea în brațe, tăcut, în întunericul complice.

Deodată îl străbătu un spasm care îi tăie răsuflarea, îl încremeni... Apoi trupul i se destinse ; respiră mai regulat. Cu un sentiment de ușurare, puțin rușinat în același timp, cu o impresie neplăcută de tristețe și singurătate, deveni iarăși stăpîn pe el însuși.

Amorțită, cufundată într-un val de duioșie, Jenny conti-nua să se ghemuiască în brațele lui. Nu se mai putea gîndi la nimic. Nu dorea decît ca această clipă minunată să nu se mai sfîrșească niciodată. Își lipi obrazul de haina lui ; ascultă, ca pe un miracol, bătăile inimii lui, atît de aproape de a ei. Prin

fereastra deschisă, o lumină lăptoasă — era oare luna ? erau zorile ? — îneca odaia într-o atmosferă ireală, în care pereții, mobilele, toate obiectele tari și opace păreau transparente. Să dormi... După ceasurile acelea dramatice petrecute împreună, somnul lor, strînși unul în brațele celuilalt, avea dulceața unei recompense.

El adormi cel dintîi. Sărutîndu-l încă o dată, ea îl auzi murmurînd cîteva vorbe nedesluşite ; apoi, pradă unei emoții de negrăit, în timp ce se silea să mai reziste doar un minut oboselii, ca să-și prelungească cît mai mult conștiința fericirii în care plutea, îl simți cum doarme alături de ea ; și cînd, ghemuită lîngă el, adormi și ea, avu simțămîntul minunat că nu somnului, ci mai mult lui i se încredințează.

LXIV

Jacques se deşteptă înaintea ei. Timp de cîteva minute, în vreme ce aluneca încet în viața reală, privi îndelung, încîntat, în lumina dimineții, fața ei dragă, ale cărei trăsături tinerești erau ușor brăzdate de oboseala și emoțiile prin care trecuse. Gura, cu linii blînde, părea că e gata să zîmbească. Peste obrazul ei neted și proaspăt se prelungea, ca o trăsătură fină de acuarelă, umbra transparentă a genelor. Se stăpîni să n-o sărute. Alunecă încet pînă la marginea divanului și izbuti să se ridice fără ca ea să simtă.

În picioare, în fața oglinzii, își zări veşmintele botite, fața pămîntie, părul răvăşit. Gîndul că Jenny ar putea să-l vadă în halul ăsta îl făcu să se grăbească spre uşă. Totuşi, înainte de a pleca, alese cîteva flori de măzăriche dintr-un vas de pe şemineu și le aşeză, în semn de adio, pe locul de pe divan pe care-l părăsise. Apoi ieşi din cameră în vîrful picioarelor.

Trecuse de ora şapte. Era sîmbătă, 1 august. Începea o lună nouă ; o lună de vară, de vacanță. Dar ce va aduce ea ? Războiul ? Revoluția ?... Sau pacea ?

Se anunța o zi frumoasă.

Își aminti că pe Boulevard du Montparnasse, în apropiere de Closerie des Lilas, se afla un stabiliment de băi.

Înainte de a intra acolo, cumpără ziare.

Cele mai multe dintre ele, printre care *Le Matin* și *Le Journal*, apăruseră într-o singură foaie. Se și începuse economia de război ? Erau pline de informații pentru mobilizați, „în cazul în care..."

L'Humanité apăruse în formatul obișnuit. Avea un chenar lat, negru, și era plin de amănunte în legătură cu asasinatul. Jacques rămase uimit cînd citi o scrisoare mișcătoare a domnului Poincaré adresată văduvei lui Jaurès : „În ceasul în care unitatea națională e mai necesară ca oricînd, țin să vă exprim..." Dar Jacques știa că doamna Jaurès era plecată și că prietenii lui Jaurès nu luaseră nici o măsură cu privire la înmormîntare înainte de întoarcerea ei. Deci scrisoarea fusese comunicată presei cu foarte multă grabă de Poincaré însuși. În ce scop ?

O proclamație emoționantă, semnată de Viviani în numele consiliului de miniștri, avea grijă să atragă atenția asupra faptului că Jaurès, „În aceste zile grele, susținuse cu autoritatea sa acțiunea patriotică a guvernului". Din paragraful final se desprindea o ușoară amenințare : „În împrejurările grave prin care trece patria, guvernul se bizuie pe patriotismul clasei muncitoare și pe acela al întregii populații, pentru a menține liniștea și a nu mări încordarea publică printr-o agitație care ar arunca întreaga capitală în ghearele dezordinii". Se temea, oare, guvernul de tulburări ? Un redactor povestea că domnul Malvy, ministrul de Interne, în clipa în care aflase la consiliul de miniștri vestea asasinării lui Jaurès, părăsise în grabă palatul Elysée, pentru a se duce la minister și a ține legătura cu Prefectura de poliție.

De altfel, toate ziarele, cu o unanimitate care trăda un cuvînt de ordine primit de sus, insistau asupra necesității unirii tuturor și se foloseau de asasinat pentru a scoate care mai de care și cît mai mult în evidență „exemplul" pe care „marele republican", înainte de a muri, îl dăduse „partidului său", aprobînd hotărîrea guvernului „de a lua, în vederea celor mai cumplite ipoteze, măsurile de precauție necesare".

Citind aceste comentarii, ai fi zis că vocea care abia se stinsese nu se ridicase niciodată pentru altă cauză decît pentru a încuraja politica naționalistă a Franței.

Manevra era subtilă și vicleană. Adversarul o dată doborît, dibăcia consta în a pune mîna pe cadavru, în a face din el un simbol de credință guvernamentală și în a se servi de el ca de o armă tocmai împotriva socialismului decapitat. „Vor merge oare atît de departe încît îi vor face funeralii naționale ?" se întreba Jacques scîrbit. Din toate aceste ziare umezite de aburul băii făcu un cocoloș mare, pe care-l aruncă departe de el, apoi intră, mînios, în apa călduță.

„Să privim lucrurile în față", își spuse.

Armata „patriotarzilor" creștea cu o repeziciune atît de mare, încît lupta părea acum imposibilă. Ziariști, profesori, savanți, intelectuali se întreceau toți, care mai de care, să renunțe la judecata proprie pentru a propovădui noua cruciadă, întărîtînd ura împotriva inamicului ereditar, ridicînd în slavă supunerea necondiționată, pregătind sacrificiul absurd. Chiar și în ziarele de stînga, elita conducătorilor populari — care pînă mai ieri protestau de la înălțimea autorității lor, spunînd că acest conflict monstruos dintre statele europene nu ar fi decît o amplificare pe teren internațional a luptei de clasă, o ultimă consecință a pornirilor înverșunate spre profit material, concurență și proprietate — astăzi păreau gata să-și pună în joc întreaga influență pentru a servi guvernul. Cîțiva dintre ei se simțeau obligați, de rușine, să bîlbîie cîteva regrete: „Din păcate, visul nostru era prea frumos..." Dar toți capitulau, toți recunoșteau necesitatea apărării naționale și începuseră, încă de pe acum, să-i îndrume pe muncitori să colaboreze fără nici o remușcare la această operă a morții. Lipsa lor de rezistență colectivă lăsă deodată cîmp liber pentru răspîndirea tuturor minciunilor naționaliste și amenința să paralizeze definitiv, în inimile șovăitoare ale maselor, tendințele de revoltă care erau pînă atunci, după convingerea lui Jacques, singura speranță de salvare a păcii.

„Ah — își spunea el, cuprins de un sentiment de neputință dureroasă — lovitura a fost pregătită magistral... Războiul nu este posibil decît cu ajutorul unui popor fanatizat. Mai întîi, mobilizarea conștiințelor, pentru că, după aceea, mobilizarea oamenilor nu va mai fi decît un joc!" Își aminti de un miting: Jaurès a fost oare? Vandervelde? Sau alt conducător ascultat cu foarte multă încredere de popor? care, într-o seară, la tribună, comparase gestul individual al revoluționarului cu acele roabe de moloz pe care oamenii de la țărmul mării le aruncă, din tată în fiu, în apă. „Valurile se năpustesc — strigase oratorul —, împrăștie praful, dar din acest moloz rămîn multe bucăți de piatră grea pe care valurile nu le pot smulge! Și digul se ridică încetul cu încetul! Și va veni timpul, fără doar și poate, cînd pietrele, puse una peste alta, vor alcătui un zăgaz puternic în fața căruia talazurile se vor sparge și vor deveni neputincioase: un pămînt nou, pe care generațiile viitoare vor înainta triumfătoare!..." Metafore nobile care în ziua aceea sporeau delirul manifestanților! „Dar, se gîndea Jacques, în fața vîltorii de astăzi, ce va mai rămîne din toate aceste străduințe neînsemnate?"

Se rușină numaidecît de slăbiciunea lui : „Nu trebuie să fiu ca și ceilalți. Nu trebuie să mă las copleșit de deznădejde ! Totul începe să fie cu adevărat și definitiv pierdut numai din clipa în care cei mai buni renunță și ei și se înclină în fața acestui mit : fatalitatea evenimentelor ! Evenimentele însă noi le provocăm ! Trebuie să sper, orice s-ar întîmpla ! Și să acționez ! Să lupt pînă la capăt împotriva zvonurilor alarmante, împotriva contagiunii viclene a panicii ! Nu, nu e încă totul pierdut !"

Se simțea singur. Singur, pentru că rămăsese fidel și pur. Singur, și totuși ocrotit parcă de această singurătate patetică. Oricît de nenorocit s-ar fi simțit, știa că are dreptate, fiindcă el apăra adevărul. Nu, niciodată nu va consimți să se lepede de credința lui !

Nu se mai întoarse la Jenny, ci se duse în grabă la redacția ziarului *l'Humanité*. În dimineața aceea, imobilul părea o casă mortuară.

Cu toate că era devreme, pe scări, pe culoare forfoteau militanți, pe ale căror fețe tulburate se citea dubla încordare a mîhnirii și a deznădejdii. Numele asasinului trecea din gură în gură : Raoul Villain... Nu-l cunoștea nimeni. Era un nebun ? Un agent naționalist ? Cine-i înarmase brațul ? La comisariat nu putuse să dea nici o lămurire în legătură cu fapta sa. Pe o hîrtie găsită în buzunarul lui erau scrise cîteva cuvinte misterioase : „Patria este în primejdie, trebuie luate măsuri aspre împotriva asasinilor".

Stefany nu dormise toată noaptea, ca, de altfel, toți redactorii ziarului. Fața lui căpătase culoarea chitului. Ochii lui negri, mici, clipeau des, arși de plîns și de nesomn.

Vreo zece socialiști erau îngrămădiți în biroul lui. Se discuta cu însuflețire.

Se susținea că domnul de Schön, ambasadorul german, încercase la Quai d'Orsay un demers de necrezut, pentru a obține din partea Franței să rămînă neutră și să refuze Rusiei orice ajutor militar. Germania își lua obligația de a nu intra în război împotriva Franței dacă guvernul francez ar consimți, drept gaj al neutralității sale, să-i îngăduie ocuparea forturilor Toul și Verdun pe toată durata campaniei germane împotriva Rusiei.

Unii, printre care Burot și Rabbe, destul de puțini de altfel, insinuară că acest tîrg de ultimă oră oferea, în definitiv, un mijloc de a scuti Franța de un conflict. Cei mai mulți însă deveniră, pe neașteptate, apărătorii alianței franco-ruse.

Tînărul Jumelin izbucni, pe un ton care-i amintea lui Jacques de indignările lui Manuel Roy :

— Ar fi prima dată în decursul istoriei cînd Franța refuză să-și onoreze semnătura !

Burot se ridică deodată :

— S-avem iertare ! strigă el. Să nu batem cîmpii, dacă se poate !... Priviți mai de aproape succesiunea faptelor și datele comparative ale mobilizărilor ! Fac abstracție de ceea ce putem ști despre preparativele militare ale rușilor, începute în secret de multă vreme și continuate intens, cu încăpățînare, în ciuda împotrivirii Franței ! Să nu vorbim, deocamdată, decît de decretele oficiale. Ei bine, ucazul țarului a fost semnat alaltăieri, *joi*, în cursul după-amiezii ; și asta, în ciuda avertismentului atît de amenințător al Germaniei, care a declarat dinainte, și cu toată hotărîrea, că mobilizarea rusă înseamnă război. *Alaltăieri, joi !* Or, Franz Joseph n-a semnat decretul său decît ieri, vineri, spre sfîrșitul dimineții. Apoi, tot ieri, dar cîteva ore mai tîrziu, Germania anunță *Kriegsgefahrzustand*, care, oricum, nu e același lucru cu o mobilizare generală. Iată cronologia certă a evenimentelor... Și toate astea nu sînt un secret pentru nimeni, reluă el, scoțînd un ziar din buzunar. După mărturisirea unui organ guvernamental ca *le Matin*, mobilizarea generală rusă a precedat mobilizarea generală austriacă. Astea sînt faptele. Și trebuie să le acordăm importanța cuvenită ! Ele vor constitui un punct principal în ochii istoricilor viitori. Fără discuție, Rusia trebuie să fie considerată ca stat agresor !... Ei bine, urmă el după o pauză, cîntărindu-și cuvintele, onoarea Franței mă interesează și pe mine, ca pe oricare altul. Dar eu sînt de părere că faptele constatate ar autoriza astăzi Franța să refuze de a da ajutor Rusiei, fără să-și trădeze prin aceasta cîtuși de puțin obligațiile pe care le-a contractat. Ba, mai mult : sînt de părere că refuzul de a se solidariza cu statul agresor ar fi ultimul prilej pentru guvernul nostru de a dovedi într-un mod strălucit și net că nu a voit niciodată războiul.

Se făcu liniște și se simți parcă adiind un vînt de speranță.

Nici chiar Jumelin nu știu ce să mai răspundă. Dar, cum nu-i plăcea să-și recunoască greșelile, schimbă vorba :

— Obligațiile pe care și le-a asumat Franța... se cunosc, cel puțin, aceste obligații ? Știe cineva exact ce angajamente noi și-a luat Poincaré, în numele Franței, de doi ani încoace, sub influența lui Isvolski ?

— Şi ce a răspuns ministrul ? întrebă Jacques. Oferta lui de Schön a fost privită la Ministerul de Externe ca o „cursă", fără îndoială ! Acesta e veşnicul refren al diplomaţiei franceze !

— Dacă nu ca o cursă, interveni Cadieux, care se lăuda că e bine informat, în orice caz, ca o provocare deghizată, ca un fel de ultimatum.

— În ce scop ?

— Dar, se înţelege, în scopul de a sili Franţa să se pronunţe imediat. Toată lumea ştie că planul de campanie al statului-major german este să cîştige, de la început, o victorie pe frontul francez, care să-i îngăduie să se întoarcă apoi spre frontul oriental. Este aşadar important ca Germania să poată ataca Franţa cît se poate de curînd. De unde şi dorinţa germană de a obliga Franţa să intre în război înainte de a se angaja bătălia pe frontul germano-rus.

De cîteva clipe, Stefany dădea semne de nerăbdare. Vocea lui răsunătoare tăie scurt discuţia :

— Doamne-Dumnezeule ! Vorbiţi ca şi cum războiul ar fi izbucnit sau va fi declarat imediat. Şi asta chiar în clipa în care alianţa socialiştilor francezi şi germani e pe cale de a se cimenta mai bine ca oricînd ; tocmai în clipa în care sosirea lui Müller, care va fi printre noi în seara asta, va îngădui să sperăm, în sfîrşit, o acţiune comună, imediată, hotărîtoare.

Toţi tăcură. O clipă, umbra lui Jaurès plană deasupra lor. Stefany vorbea exact cum ar fi vorbit şeful. În împrejurările actuale, trimiterea în mod oficial, la Paris, a unui delegat al social-democraţiei, pentru a pecetlui în ciuda guvernelor pactul păcii între popoare, nu era, oare, într-adevăr, un fapt fără precedent, care legitima cele mai bune speranţe ?

— Cumsecade oameni germanii ăştia ! strigă Jumelin.

Dar încrederea sa tinerească, urmînd fără tranziţie celor mai pesimiste păreri, vădea cu prisosinţă cît de mare era zăpăceala generală.

Intrarea lui Renaudel produse o schimbare în atmosfera de acolo.

Renaudel era palid, cu faţa buhăită şi avea o privire absentă. Îşi petrecuse noaptea veghind lîngă trupul neînsufleţit al prietenului său.

Tocmai participase la întrunirea biroului federaţiei socialiste a Senei, care fusese convocat urgent, în dimineaţa aceea, la *l'Humanité* ca să examineze situaţia creată în partid prin dispariţia şefului. Şi dorea, înainte de orice, să discute cu Stefany despre apelul lansat cu puţin înainte de uniunea sindicatelor. Susţinea că se organizau noi manifestaţii peste

tot, la Lyon, la Marsilia, la Toulouse, la Bordeaux, la Nantes, la Rouen, la Lille...

— Nu, nu, repetă el, strîngîndu-și pumnii, nu trebuie încă să deznădăjduim !

Rămaseră singuri. Jacques, după ce încercă să-l vadă pe Gallot, care nu era în biroul său, plecă. Înainte de a se întoarce la Jenny, voia să dea o raită pe la cercurile anarhiste și apoi să treacă pe la *Libertaire*.

Dar în Place Dancourt îi răsăriră în cale frații Cauchois — doi lucrători zidari, ce treceau adesea pe la *Libertaire* — care-l sfătuiră să nu se ducă mai departe.

— Venim de acolo. Nu-i nimeni. Tovarășii se ascund. Poliția dă tîrcoale. N-ar avea nici un rost să atragi atenția asupra ta !

Jacques îi întovărăși o bucată de drum. Ei mergeau drept înainte, fără nici un țel. Își părăsiseră lucrul în mod excepțional „din cauza chestiilor ăstora".

— Tu ce zici de războiul lor ? întrebă cel mai în vîrstă, un bărbat înalt, cu păr roșcat, plin de pistrui, cu trăsături destul de grosolane, dar ai cărui ochi albaștri erau în dimineața aceea plini de o blîndețe neobișnuită.

— Lui nu-i pasă, el e elvețian, spuse fratele cel mai mic. (Cu toate că nu erau gemeni, cel mai mic era parcă o copie vie a celui mai mare, dar așa cum seamănă o sculptură terminată în prima formă prin care a trecut în cursul elaborării ei.)

Jacques nu considera necesar să intre în amănunte.

— Ba îmi pasă și mie ! spuse el întunecat.

Fratele cel mic adăugă, prevenitor :

— Fără îndoială. Totuși, nu se poate spune că fierbi în aceeași oală cu noi.

Cel mai mare, care pesemne că băuse puțin, spre a sărbători acest concediu neprevăzut, era foarte vorbăreț.

— O, pentru noi e simplu. Cel care n-are decît pielea de pe el ține la ea !... Nu spun că, dacă s-a ivi prilejul, nu ne-am pune viața în joc pentru o idee. Dar pentru acelea ale patriotarzilor, nu se înghite ! Cui îi place, să se ducă ! Patria noastră este acolo unde putem munci liniștiți. Nu-i așa, Jules ?

Mezinul fluieră a neîncredere.

— Atunci ? întrebă Jacques. Dacă, totuși, se mobilizează... voi ce faceți ?

Se gîndea la propria lui situație. Răspunsul pe care i-l dădu lui Antoine, cînd acesta îl întrebase : „Tu ce-ai de gînd să

fuci ?", fusese absolut sincer. Nu știa ce-o să facă. Va lupta cu deznădejde. Dar unde ? Împotriva cui ? Și cum ?... De altfel, nici nu voia să se gîndească la o astfel de eventualitate : ar fi însemnat că se îndoiește de pace.

Mezinul își privi fratele pe furiș și, de teamă să nu-l audă iar trăncănind, i-o luă repede înainte :

— Numai din a noua zi ești socotit mobilizat. Pînă atunci, om vedea noi ce-o mai fi...

Dar cel mai în vîrstă nu sesiză avertismentul fratelui său. Se aplecă spre Jacques și-i șopti :

— Îl cunoști pe Saillavar ? Nu ? Unu ciupit de vărsat. E din Port-Bou. Ei bine, Saillavar ăsta cunoaște frontiera spaniolă pe dinafară, cum cunoaștem noi străzile din Menilmuche... Spania, chiar de-o fi război, o să rămînă neutră, spuse el făcînd cu ochiul. Acolo e simplu : nu te împiedică nimeni să-ți cîștigi pîinea cinstit... Cît privește lucrul, n-ai de ce să te temi. Nu-i așa, Jules ?

Mezinul se uită chiorîș la Jacques. Ochii lui albaștri scînteiară metalic. Mormăi :

— Să nu cumva să spui cuiva chestia asta !

— N-avea nici o grijă, răspunse Jacques, strîngîndu-le mîna.

Îi privi, gînditor, cum se depărtează și dădu negativ din cap :

„Nu, asta nu... Eu nu... Să fugi într-o țară neutră, înțeleg. Dar să fugi ca să muncești liniștit și să-ți cîștigi pîinea, în timp ce ceilalți... Nu !..." Făcu vreo cîțiva pași și se opri din nou : „Atunci, ce ?"

LXV

Anne se apropie decisă de telefon. Tocmai se pregătea să ridice receptorul, cînd îi veni un gînd în minte : „Sînt o proastă ! E ceasul unsprezece și douăzeci. El e încă la spital... Dacă m-aș duce să-l surprind la ieșire ? Acolo nu mi-ar scăpa..."

Își aminti că îl învoise pe șofer în dimineața aceea. Și, ca să nu piardă nici o clipă — dar mai ales ca să nu aștepte —, de îndată ce se îmbrăcă, ieși din casă și sări într-un taxi.

— În Rue de Sèvres ! O să-ți spun eu cînd să oprești.

Portarul spitalului nu-l văzuse încă pe doctorul Thibault ieșind.

Anne aruncă o privire înspre mașinile staționate de-a lungul trotuarului. Nu văzu automobilul lui Antoine. Dar s-ar putea să-l fi parcat în curte și, afară de asta, dimineața el nu-și lua întotdeauna mașina.

Se sui din nou în taxi. Aplecată pe fereastră, supraveghea orice mișcare de la intrarea principală. Douăsprezece fără cinci... Douăsprezece... Ceasul spitalului bătu de douăsprezece ori și numaidecît îi răspunse orologiul de la biserica vecină. Un val de funcționari și infirmiere se răspîndi pe trotuar.

Deodată, simti că i se broboneză fruntea de sudoare. Își aminti că mai era o ieșire printr-o stradă laterală. Coborî repede și o porni pe jos, după ce-i spuse portarului să-l oprească pe doctor dacă s-ar întîmpla să iasă pe acolo.

Trotuarul era îngust, plin de lume grăbită. Pe drum trecea un șir nesfîrșit de automobile și de camioane, în zgomotul acela infernal al străzilor ticsite. O cuprinse amețeala și se opri. Tîmplele îi zvîcneau puternic. Închise ochii și se întrebă, cu răceală, dacă n-ar fi mai bine să moară. Dar își veni numaidecît în fire, porni mai departe ca o somnambulă, ajunse la ușă, la ghereta portarului.

Doctorul Thibault ? Da, chiar adineauri a părăsit spitalul...

Ea nu răspunse nimic, nu mulțumi și ieși pe sub boltă ca o furie. Ce să facă ? Să mai telefoneze o dată în Rue de l'Université ? (Telefonase ieri de mai multe ori. Mai telefonase și în dimineața asta, dar după ce plecase Antoine. Cel puțin așa răspunsese Léon. „Atît de devreme ?" întrebase ea. Să fi fost, oare, adevărat ? La șapte și un sfert ?)

Intră din nou în ghereta portarului.

— Aș putea să telefonez ? E ceva urgent.

Centrala telefonică era foarte aglomerată. Trebui să aștepte. În sfîrșit, căpătă legătura.

— Domnul nu e acasă... Domnul a anunțat că nu va veni la masă.

Léon vorbea cu vocea lui cea impersonală. Acum, Anne îl ura. Nu putea să mai sufere vocea asta politicoasă, tărăgănată, care-o despărțea întotdeauna de Antoine, care-i interzicea contactul direct, viu, aproape carnal, pe care ea îl cerșea la telefon.

Puse receptorul la loc, fără să scoată o vorbă, și se pomeni pe trotuar. „Cu atît mai rău ! Mă voi duce acolo !... O să mă conving dacă mă minte !"

Trebuia să ajungă mai întîi la taxiul ei. Alergă, strecurîndu-se prin mulțime, furioasă că se lăsa învinsă de pasiunea care-o biciuia, dar nu și-o putea înfrînge.

— În Rue de l'Université, numărul 4 bis.

Cînd zări de departe fațada nouă a casei, storurile, poarta, o paraliză frica. Și-l închipui pe Antoine deranjat în timpul mesei, îndreptîndu-se spre ea din anticameră, cu șervetul în mînă, cu o înfățișare aspră. Ce-o să-i spună ? „Tony, te iubesc" ? O cuprinse deodată teama de el, de sprîncenele lui încruntate, de maxilarul lui puternic, de privirea lui enervată și tăioasă, pe care-o cunoștea atît de bine. „Poate ar fi mai bine să-i scriu ?"

— Oprește... Acolo, la colț... La poștă.

Ceru un plic și scrise :

„Trebuie să te văd, Tony. Numai o clipă. Oricînd, oriunde. Telefonează-mi. Aștept. Trebuie să te văd, dragul meu Tony..."

Era fraza pe care o repeta mereu : „Trebuie să-l văd". Era convinsă că, dacă l-ar vedea chiar numai pentru un minut, ar găsi cuvintele prin care l-ar putea reține, prin care l-ar putea recîștiga.

Aruncă scrisoarea în cutie și plecă grăbită, rușinată de ea însăși.

Cînd depeșa sosi în Rue de l'Université, Antoine era încă la masă.

— Dar, dragul meu, te cred, îi spunea el lui Roy, care povestea agitat manifestațiile șovine la care participase în ziua precedentă. Am destule motive să te cred ! Asistăm în momentele acestea la o extravagantă explozie de patriotism... Numai că știi la ce mă fac să mă gîndesc toți băieții aștia de treabă care bat bulevardele ca să arate că aprobă războiul ?...

Léon îi înmînă scrisoarea. El recunoscu scrisul. O umbră îi întunecă o clipă privirea.

— ...Mă fac să mă gîndesc la o reclamă care se vedea pe zidurile Parisului în copilăria mea... În timp ce vorbea, deschise scrisoarea, dar fără să se uite la ea. În sfîrșit, își aruncă privirea pe hîrtie, apoi o rupse imediat în bucățele și-și termină fraza : Reclama reprezenta un cîrd de gîște... care aclamau un bucătar înarmat cu un cuțit lung și ascuțit... Dedesubt era scris : „Trăiască pateul de Strasbourg !" Aruncă pe farfurie rămășițele scrisorii și tăcu.

Între Anne și el nu intervenise nici un fel de explicație. De la întrevederea pe care o avusese cu Simon, Antoine evita cu încăpățînare orice vizită a ei, orice întîlnire sau convorbire la telefon. Nu se gîndise dinainte la atitudinea asta evazivă, care nu se potrivea deloc cu firea lui; și, din această cauză, suferea, pentru că îi plăceau situațiile clare. Se aștepta să aibă cu Anne o discuție decisivă. Se gîndea chiar cu destulă hotărîre la această discuție ori de cîte ori Léon îl întîmpina cu ochii plecați, cu formula aceea prevenitoare: „Vi s-a telefonat". Dar orele se scurgeau istovitoare; iar în rarele clipe cînd scăpa de obligațiile profesionale, se adîncea, plin de neliniște, în citirea ziarelor, sau își petrecea timpul, cu o bunăvoință bolnăvicioasă, în tovărășia prietenilor, care, ca și el, nu puteau să se gîndească și să vorbească decît despre război. Uneori se mira el însuși că nu mai simțea decît o indiferență dușmănoasă pentru această femeie, căreia nu-i găsea nici o vină, deși cu opt zile mai înainte ea ocupa un loc atît de însemnat în viața lui.

Credea că numai el trecea prin situația asta. Nu-și dădea seama că se supunea unui fenomen foarte general. Fiorul care zguduia Europa zdruncina viețile intime. Peste tot, legăturile superficiale dintre oameni se desfăceau, se rupeau de la sine. Vîntul prevestitor de furtună care trecea peste lume dobora fructele viermănoase de pe ramuri.

LXVI

Jacques se întoarse în Avenue de l'Observatoire înainte de ora douăsprezece.

Jenny nu se aștepta ca el să vină atît de devreme. Mărturisi, încurcată, că dormise pînă la ora nouă. Era adîncită în citirea ziarelor, urmărind cele mai neînsemnate vești din Austria. De îndată ce vorbea de soarta mamei sale, reținută la Viena, vocea începea să-i tremure. Se ridică și făcu doi-trei pași prin cameră, ținîndu-și fața în mîini.

Nu știa ce să-i spună, cum s-o liniștească fără s-o mintă. Această durere atît de apropiată de el îl făcea să simtă și mai mult gravitatea apăsătoare a evenimentelor și, la toate celelalte motive, pe care le avea ca să lupte pentru pacea amenințată, se adăugă, timp de cîteva minute, și dorința copilărească de a o elibera pe fată de neliniștea ce o frămînta.

— Stai jos, o îndemnă el. Nu sta așa, în picioare, cu înfățișarea asta atît de tristă... Nu pot îndura, draga mea... Nimic nu e încă pierdut !...

Ea nu dorea decît să-l creadă. El zîmbea la întîmplare, vrînd s-o liniștească. Îi povesti cu entuziasm de misiunea lui Müller și de speranțele lui Stefany. Se lăsă el însuși înșelat de propriul său joc. Merse atît de departe, încît, cuprins de un avînt aproape sincer, spuse :

— E poate mai bine că primejdia a ajuns să fie atît de evidentă, atît de cunoscută de toată lumea, pentru că totul depinde de trezirea opiniei publice, care trebuie provocată.

— Da, răspunse ea cu privirea fixă.

Și se ridică, nervoasă, ca să tragă storurile. Gesturile îi erau atît de nestăpînite, încît rămase cu șnurul în mînă.

Jacques se apropie de ea, o luă de umeri și o strînse la piept.

— Hai, liniștește-te. Uită-te la mine... Mă simt atît de bine lîngă tine ! Am venit aici să răsuflu puțin, să capăt forțe noi. Am nevoie de tine... Am nevoie de încrederea ta !

Jenny își schimbă numaidecît expresia feței și zîmbi, curajoasă.

— Așa ! Acum pune-ți pălăria, să mergem la masă.

— Vrei să mîncăm aici ? propuse ea cu o veselie care părea atît de puțin prefăcută, încît el rămase surprins. Ar fi atît de plăcut ! Am ouă, cîteva piersici, ceai...

El primi.

Foarte fericită, ea se duse să aprindă gazul la mașină. Jacques o urmă în bucătărie. Eliberat o clipă de ideea lui fixă, o privea cum întindea fața de masă, cum așeza tacîmurile simetric, cum alinia bucățele de unt în farfurioară, cum se agita cu seriozitatea aceea pe care o au femeile ordonate cînd îndeplinesc cele mai mărunte treburi casnice. Cît de mlădioasă și de naturală era în cele mai neînsemnate mișcări ! Dragostea îi biruise rigiditatea, dezghiocase în ființa ei grația aceea feminină ce părea pînă atunci încătușată de niște lanțuri tainice.

— Primul nostru prînz, spuse ea pe un ton aproape grav cînd aduse pe masă farfuria cu ouă.

Se așezară față în față, ca doi vechi prieteni. Ea era veselă ; se străduia să fie și el la fel, dar fruntea îi era îngîndurată. Ea îl privi pe furiș ; el îi prinse privirea și zîmbi :

— Ce bine e aici !

— Da, răspunse ea, convinsă. Avem atîta nevoie, acum, să fim împreună !

El își coborî privirea. Se gîndi deodată la viitor și îl cuprinse teama.

Prînziră fără a izbuti să învingă cu totul tăcerea ce se lăsa între ei. Din cînd în cînd, Jacques o învăluia pe tînăra fată într-o privire lungă și plină de duioșie. Și fiindcă nu găsea cuvintele prin care să-și exprime sentimentele, întinse brațul și-și puse mîna, pentru cîteva clipe, pe mîna ei.

Îi părea rău că-l vede atît de tăcut. În zilele din urmă se petrecea în ea o transformare : pentru prima dată dorea, în ciuda firii sale, să vorbească despre ea însăși. Ceasurile cît stătea singură erau pentru ea un monolog nesfîrșit, adresat lui Jacques, în care se analiza amănunțit, își dezvăluia fără menajamente în fața lui defectele caracterului, posibilitățile, limitele puterii ei de înțelegere. Căci se temea ca el să nu-și facă iluzii despre ea și să nu fie dezamăgit în ziua în care avea s-o cunoască mai bine.

După ce terminară fructele din vas, ea îl rugă să-și strîngă servetul și-i întinse inelul de servete al lui Daniel. Apoi îl luă de braț, așa cum făcea cu Daniel, și-l conduse în camera ei.

Trecînd prin fața salonului, a cărui ușă era întredeschisă, el văzu pianul, peste care cădea în clipa aceea o rază de soare. Se opri și, lăsîndu-se pradă unui îndemn neașteptat, spuse :

— Jenny, cîntă-mi... știi... bucata aceea... Bucata aceea pe care o cîntai... pe vremuri.

— Care ?

Știa bine la ce bucată se gîndea Jacques, dar amintirea dureroasă a verii pe care-o petrecuseră la Maisons-Laffitte o făcu să se înfioare.

— Ah, Jacques... Nu astăzi...

— Ba da !

Ea împinse ușa, se apropie de pian și, ascultătoare, începu să cînte *Studiul nr. 3* de Chopin, care-i readuse în minte una din serile cele mai tulburătoare, cele mai pline de deznădejde din viața ei.

El stătea în picioare, cu brațele încrucișate, în umbră, în spatele ei, ca să nu-l vadă. Clipea nervos ca să-și stăpînească lacrimile, și asculta cum tremură în liniștea încăperii cîntecul acesta de fericire nostalgică. După ce ultimele note se stinseră, ea se ridică, dreaptă, se dădu un pas înapoi și se rezemă de el.

— Iartă-mă, îi murmură el, la ureche, cu o voce joasă, cutremurată de durere, pe care Jenny nu i-o cunoștea.

— Pentru ce ? întrebă ea speriată.

— Am fi putut să fim atît de fericiți și de atîta vreme...

Ea se emoționă și-i puse, repede, mîna la gură.

Ușa balconului era deschisă. Ea îl trase, încet, pînă la balcon. Sub ei, vîrfurile copacilor de pe alee formau un covor verde, compact, din care izbucneau din cînd în cînd, întocmai ca ciripitul unui stol de vrăbii, strigătele unor copii nevăzuți. În depărtare, frunzișul din Grădina Luxembourg căpătase nuanța care precede pe nesimțite ruginiul toamnei.

Jacques contempla absent priveliștea luminoasă ce se întindea în fața lor. „Müller trebuie să fi părăsit Bruxelles", își spuse el. Nu se putea gîndi la nimic altceva.

Jenny, alături de el, murmură visătoare :

— Cunosc fiecare copac... Și sub acești copaci cunosc fiecare bancă, fiecare soclu de statuie... Toată copilăria mea este în această grădină. Și după o pauză, adăugă : Îmi place să-mi amintesc de toate astea... Îți place și ție ?

— Nu, răspunse el aspru.

Ea întoarse repede capul și-i aruncă o privire întristată, spunînd pe un ton de dezaprobare :

— Nici lui Daniel.

El simți că trebuie să-i dea o explicație și făcu un efort :

— Pentru mine, trecutul e trecut. Fiecare zi trăită se pierde într-un hău întunecos. Mi-am îndreptat întotdeauna privirea numai spre viitor.

Cuvintele astea o răneau mai mult decît ar fi îndrăznit să mărturisească, fiindcă pentru ea prezentul însemna atît de puțin, iar viitorul n-o interesa deloc. Trăia aproape numai din amintiri.

— Nu e cu putință ! Spui asta ca să te singularizezi.

— Să mă singularizez ?

— Nu, adăugă ea, roșind, nu ca să te „singularizezi", nu asta voiam să spun... Rămase pe gînduri cîteva clipe, apoi continuă : Nu simți nevoia, cîteodată, să... să pui oamenii în încurcătură ?... Nu pentru plăcerea de a-i pune în încurcătură, bineînțeles... ci, poate, ca să te eschivezi mai ușor ? Nu ?

— Cum așa ? Ca să mă eschivez ? Chibzui, apoi mărturisi : Poate că da... E adevărat că nu mă împac deloc cu gîndul că oamenii ar putea să aibă despre mine o părere bine stabilită. E ca și cum ar încerca să mă limiteze, să-mi blocheze gîndirea și atunci, da, poate că mi se întîmplă să-i derutez dinadins, numai pentru a scăpa de influența pe care o exercită asupra mea.

Își dădu seama că Jenny îl silise să arunce o privire asupra propriului său caracter, ceea ce fără îndoială că singur n-ar fi făcut. Îi fu recunoscător pentru asta. Se mustră că o jignise arătînd un dispreț neghiob față de sentimentalismul amintirilor. Strînse și mai mult brațul pe care-l strecurase în jurul taliei ei.

— Te-am supărat adineauri. Am făcut o prostie... Sînt atît de enervat de toate astea... Zîmbi : Și, apoi, trebuie să mai spunem, ca să-mi micșorez vina, că Jenny este o fetiță... foarte sensibilă.

— Da, e adevărat, spuse ea numaidecît. Foarte sensibilă ! Stătu o clipă pe gînduri : Sînt sensibilă și, totuși, nu sînt bună.

El zîmbi.

— Nu, nu... Mă cunosc destul de bine. Ori de cîte ori acționez în așa fel încît las impresia că sînt bună, îmi dau seama că n-o fac decît voit, în mod deliberat, ca să-mi împlinesc o datorie... Sînt lipsită cu totul de bunătatea naturală, spontană, inconștientă, care este cea adevărată... Bunătatea mamei, de pildă... Fu gata să adauge : „A ta", dar renunță.

El îi aruncă o privire mirată. Parcă în ea se închisese deodată o poartă. Niciodată nu i se părea mai misterioasă decît atunci cînd își analiza caracterul cu voce tare. În asemenea clipe, trăsăturile ei încremeneau, privirea îi devenea aspră și Jacques avea impresia că pierde legătura cu ea, că în fața lui se află o ființă împietrită, refractară oricărei apropieri, distantă ; o enigmă, a cărei taină îi umilea mîndria de bărbat.

— Jenny, ești ca o insulă... O insulă zîmbitoare, plină de soare, dar la care nu poți ajunge niciodată...

Ea tresări :

— Pentru ce vorbești așa ? Ești nedrept !

O adiere mohorîtă, care o înfioră ușor pe Jenny, se strecură printre ei. Rămaseră cîteva clipe tăcuți, unul lîngă celălalt, aplecați pe balustrada balconului, pradă fiecare propriilor gînduri, propriilor griji.

Orologiul de la Senat bătu de două ori, departe și rar. El se uită la ceas și-și îndreptă trupul.

— Ora două ! Și, neputînd să reziste gîndului care-l obseda, adăugă : Müller e pe drum.

Se întoarseră în apartament. El nu-i ceru să-l însoțească și nici ea nu-i propuse. Totuși, nu se miră deloc — atît de bine se înțelegeau — cînd o auzi spunînd, în timp ce alerga spre camera ei :

— Un minut numai... și sînt gata.

La redacția ziarului *l'Humanité*, unde Jacques se hotărîse s-o ducă pe Jenny, prima lui grijă fu să-l întrebe pe Rabbe, pe care-l întîlnirăpe scară, ce dispoziții fuseseră luate pentru vizitarea delegatului german. Trenul cu care venea Müller din Belgia sosea la Paris puțin după ora cinci. Grupul deputaților socialiști era convocat pentru ora șase, ca să-l primească pe delegatul german într-o sală din Palatul Bourbon. Se presupunea că această conferință se va prelungi, dată fiind însemnătatea ei, pînă noaptea tîrziu.

— Ne ducem cu toții să-l așteptăm la Gara de Nord, adăugă bătrînul militant.

— Mergem și noi, spuse Jacques, aplecîndu-se spre Jenny.

Gara de Nord! Ea își aminti, într-o secundă, toate amănuntele primei sale întîlniri cu Jacques, urmărirea pe culoarele metroului, banca din scuarul Saint-Vincent-de-Paul... Ridică privirea spre el, cu naiva convingere că și el se gîndea la același lucru... Dar el stătea cu fața întoarsă spre Rabbe. Îl întreba pe acesta ce hotărîri se votaseră în dimineața aceea la reuniunea federației socialiste.

— Nici una, mormăi bătrînul. Membrii biroului s-au despărțit fără să fi luat vreo hotărîre. Partidul nu mai are șef!

În redacția ziarului domnea o atmosferă încordată. În biroul lui Gallot, discutau Pagès, Cadieux și alți cîțiva.

Se răspîndise zvonul că, după declarația de *Kriegsgefahr*, statul major francez făcea presiuni asupra guvernului să decreteze mobilizarea fără nici o întîrziere. Se spunea că totul nu mai e decît o chestiune de ore. Pagès pretindea chiar că aflase din gura unui funcționar militar de la secretariatul generalului Joffre că decretul fusese semnat de Poincaré la prînz. Dar Cadieux, care se întorsese chiar atunci de la Quai d'Orsay, susținea că vestea era falsă.

— Aș fi aflat! declară el sigur de sine.

Și începu să spună că subiectul cel mai însemnat care-i preocupa astăzi pe cei de la Ministerul de Externe era atitudinea guvernului englez. Că unii politicieni, ca, de pildă, Caillaux, s-ar fi gîndit să obțină de la șefii socialiști francezi ca aceștia să intervină pe lîngă Keir-Hardie, pentru ca partidul socialist englez să renunțe la susținerea neutralității Angliei... Că, pe de altă parte, Poincaré ar fi luat inițiativa de a-i adresa o scrisoare personală lui George al V-lea, cerînd Angliei să se pronunțe cît mai repede pentru Franța, intervenția engleză fiind ultima șansă de a salva pacea.

— Cînd a trimis Poincaré scrisoarea asta? întrebă Jacques.

— Ieri.

— Se înțelege ! Cînd a aflat că Rusia decretează oficial mobilizarea și că războiul nu mai poate fi înlăturat !

Nimeni nu obiectă.

O telegramă din dimineața respectivă, fără îndoială oficială, anunța că statul major francez și englez mențineau o legătură continuă și că „întocmiseră un plan de acțiune comun". Era vorba de o acțiune militară ? Se știa din surse oficioase că Anglia dăduse ordin flotei sale să supravegheze strîmtorile ; că intrarea în porturile militare fusese interzisă pentru vapoarele comerciale ; că artileria engleză ocupase deja fortărețele care comandau aceste porturi și că se dăduse ordin ca toate farurile de pe coastă să nu fie aprinse în seara aceea.

Intră Marc Levoir.

Aducea vestea despre o nouă întrevedere pe care Viviani ar fi avut-o cu domnul de Schön. Președintele consiliului ar fi spus : „Germania mobilizează. O știm". Și cum ambasadorul tăcea, Viviani ar fi adăugat : „Atitudinea noastră e dictată de atitudinea Germaniei. Totuși, pentru a dovedi pînă la capăt, și pentru toată lumea, voința noastră dîrză de a salva pacea, generalul Joffre a dat ordin tuturor trupelor noastre să se retragă pe o adîncime de cel puțin zece kilometri de la frontieră. În aceste condiții, dacă se produce vreun incident, înseamnă că dumneavoastră l-ați dorit !"

Pagès, care avea legături la Ministerul de Război, puse numaidecît lucrurile la punct. După părerea lui, inițiativa franceză nu avea nici o însemnătate reală ; ea nu schimba cu nimic planul de campanie prevăzut de statul major francez și nu reprezenta decît un sacrificiu aparent pentru apărarea păcii. În anturajul ministrului Messimy, spunea el, nu se ascunde faptul că această retragere momentană nu e nimic altceva decît o manevră diplomatică, un mijloc de a influența opinia publică europeană și în special cea engleză.

— Cred, spuse Jacques, că scopul lor e *și acela* de a cîștiga adeziunea Angliei... Dar, după părerea mea, scopul lor principal este acela să lovească în noi. În noi, pacifiștii ! Un mijloc de a ne îmbrobodi, de a ne cîștiga simpatiile, de a ne face să le iertăm greșelile. Un pretext onorabil pe care ni-l oferă ca să trecem de partea lor, fără mustrări de conștiință, de partea unei autorități militare, a cărei primă măsură este atît de puțin agresivă. Știu de pe acum ce o să citim mîine în ziarele opoziției !

Gallot, care, în ciuda conversației zgomotoase, continua să-și claseze hîrtiile, își ridică deodată, de după maldărul de dosare, profilul lui de arici.

— Și proba o constituie graba, insistența guvernului de a anunța în mod oficial această măsură tuturor șefilor partidului înainte chiar de a o fi luat !

Tonul lui mînios, care i se potrivea atît de bine cu fizicul lui, cu membrele subțiri și cu înfățișarea de arhivar rebegit, îl făcea adesea să pară că n-are dreptate chiar cînd avea. Dar Jacques observă că astăzi mînia nu izbutea să-i alunge din ochi o expresie de tristețe nemărginită, care, în ciuda urîțeniei lui, avea darul de a te mișca.

Cîțiva tineri militanți dădură buzna în birou. Se răspîndise zvonul că un grup de membri de la La Ligue des patriotes se îndrepta spre Place de la Concorde pentru a manifesta în fața statuii Strasbourgului.

— Mergem și noi acolo ? propuse Pagès.

Toată lumea se ridică dintr-o dată în picioare. (În realitate, păreau mai puțin dornici să provoace o hărțuială răzbunătoare decît să se folosească de acest prilej pentru a „face ceva".)

Jenny ghici că Jacques, cu toate că dorea să-i urmeze pe ceilalți, șovăia din cauza ei.

— Să mergem, spuse ea decisă.

LXVII

Razele unui soare cețos, dar arzător, făceau ca aerul din centrul Parisului să fie de nerespirat. Populația, din ce în ce mai neliniștită și pe care temperatura asta prevestitoare de furtună o enerva, întocmai ca pe muște, nu mai părăsea strada. În fața instituțiilor de credit, a comisariatelor, a administrației municipale, așteptau grupuri agitate, pe care polițiștii se străduiau să le împrăștie fără incidente. Strigătele vînzătorilor de ziare, care dominau freamătul surd al mulțimii, îți călcau pe nervi.

În Place des Pyramides, piedestalul monumentului Ioanei d'Arc era acoperit de flori, ca un catafalc. Sub arcadele de pe Rue de Rivoli, șiruri de pietoni se înghesuiau în ambele sensuri. Cele mai multe magazine trăseseră obloanele. Prin mijlocul străzii, vehiculele erau la fel de numeroase ca în zilele cele mai animate ale iernii. În schimb, Grădina Tuileries ar fi fost goală dacă nu s-ar fi aflat în ea plutoanele gărzii repu-

blicane, care fuseseră masate acolo ca rezervă ; în umbra pomilor, printre care se vedeau lucind crupele mișcătoare ale cailor, căștile soldaților aruncau reflexe scurte de lumină.

Vestea manifestației fusese pesemne falsă. În Place de la Concorde nu se petrecea nimic deosebit. Nu se întrerupsese nici măcar circulația. Numai un baraj slab de polițiști interzicea, pentru orice eventualitate, trecerea spre statuia Strasbourgului, al cărei soclu dispărea și el sub coroanele înfășurate cu panglici tricolore.

Dezamăgit, micul grup care venea de la *l'Humanité* se împrăștie.

Jacques și Jenny se îndreptară spre mulțimea care se îmbulzea pe Rue Royale.

— E patru și jumătate, spuse Jacques. Hai să-l primim pe Müller. Nu ești obosită ? Am putea s-o luăm pe jos, pe bulevarde, pînă la Gara de Nord.

Deodată, tocmai cînd intrau în Place de la Madeleine, un zgomot asurzitor umplu văzduhul. Clopotul cel mare al bisericii bătea într-o dungă, pătrunzător, solemn.

Oamenii, încremeniți în loc, se priviră o clipă cu uimire. Apoi începură să alerge în toate direcțiile.

— Ce e ? Ce s-a întîmplat ? îngînă Jenny, pe care Jacques o apucase de braț.

— S-a terminat ! strigă cineva aproape de ei.

În depărtare, începeau să se audă alte clopote. În mai puțin de o secundă, cerul Parisului se preschimbă într-o cupolă de bronz, izbită din toate părțile în același ritm tenace, era un glas de moarte.

Jenny nu înțelegea nimic. Repetă :

— Ce s-a întîmplat ? Unde aleargă lumea asta ?

Fără o vorbă, Jacques o trase spre el, spre strada pe care sute de persoane o traversau în toate direcțiile, fără să se ferească de vehicule.

O îmbulzeală, ce se mărea văzînd cu ochii, se formase în fața poștei din Place de la Madeleine. Pe geam fusese lipită, pe dinăuntru, o coală de hîrtie albă. Jacques și Jenny erau însă prea departe ca să poată citi. Se auzea : „S-a terminat... S-a terminat... S-a terminat..." Cei din primele rînduri rămîneau un minut prostiți, cu fruntea ridicată spre afișul pe care-l silabiseau cu cea mai mare atenție. Apoi, se întorceau cu priviri posomorîte, cu fețe descompuse, pe care curgea sudoarea : unii își croiau drum și plecau în grabă, cu bărbia în piept, fără să spună nimic, fără să se uite la nimeni ; alții, dimpotrivă, dădeau din cap cu ochii umezi și se îndepărtau

cu părere de rău, căutînd priviri frățești și bolborosind cuvinte înăbușite, care nu primeau răspuns.

În sfîrșit, cei doi tineri putură să se apropie și ei. Pe mica foaie de hîrtie dreptunghiulară, fixată pe geam cu patru buline roz, un scris impersonal, căznit, un scris de femeie, așternuse aceste trei rînduri, subliniate foarte atent cu linia : „MOBILIZARE GENERALĂ. *Prima zi de mobilizare este duminică 2 august*".

Jenny strîngea la piept mîna pe care Jacques i-o strecurase sub braț. El stătea nemișcat. Ca și ceilalți, își spunea : „S-a terminat". În mintea lui, gîndurile se succedau cu o mare repeziciune. Se mira că suferea atît de puțin. Dacă n-ar fi fost bătaia clopotelor, care-i lovea creierul din secundă în secundă, poate că ar fi simțit chiar o destindere nervoasă : un fel de ușurare fizică, asemenea aceleia pe care i-o va aduce, în curînd, la sfîrșitul acestei zile furtunoase, prima picătură de ploaie... Dar această senzație de destindere nu dură decît o clipă. Întocmai ca un rănit care la început n-a simțit lovitura, dar a cărui rană, deschizîndu-se brusc, sîngerează, simți deodată o durere ascuțită. Și Jenny îl auzi scoțînd un suspin printre dinții încleștați.

— Jacques...

El nu voia să vorbească. Se lăsă scos din mijlocul mulțimii de către Jenny. La marginea trotuarului era o bancă liberă. Se așezară pe ea, în tăcere. Pe deasupra capetelor înghesuite unul într-altul, al căror val se reînnoia mereu, zăreau amîndoi, pe geam, afișul acela alb, de la care nu-și mai puteau lua ochii.

Trăise săptămîni întregi fără să se îndoiască o singură clipă de triumful justiției, al adevărului uman, al dragostei — nu ca un iluminat care dorește săvîrșirea unei minuni, ci ca un fizician care așteaptă concluzia unei experiențe bine făcute — și acum totul se prăbușea... Rușine ! O mînie rece, disprețuitoare îi sugruma gîtlejul. Niciodată nu se simțise atît de jignit. Nu era atît revoltat și descurajat, cît rușinat și umilit : umilit de atrofierea voinței populare, de mediocritatea incurabilă a omului, de neputința rațiunii !... „Și eu ? își spuse el. Ce să fac acum ?" Într-o străfulgerare de conștiință, se adîncea în el însuși, pînă în cele mai tainice unghere ale eului. Căuta un răspuns, un cuvînt de ordine, o direcție. Dar zadarnic ! Nu se putea apăra de un început de panică, izvorîtă din propria sa nesiguranță.

Jenny îi respectă tăcerea. Privea în jurul ei cu un fel de curiozitate amestecată cu spaimă. Nu-și dădea bine seama ce

înseamnă mobilizarea, ce era războiul. Se gîndise din prima clipă la mama ei, la Daniel ; și mai ales la Jacques. Dar primejdiile care pîndeau toate aceste ființe scumpe nu-i apăreau prea lămurit.

Răspunzînd ca un ecou neliniștii lui Jacques, îngăimă :

— Ce ai de gînd să faci ?

Vocea îi era liniștită și hotărîtă. El gîndi : „Cît de bine se ține în tot haosul ăsta..."

Dar nu avu curajul să spună nimic. Își întoarse privirea de la ea și-și șterse fruntea.

— Să mergem, totuși, la gară, zise el, ridicîndu-se.

Anne stătuse toată după-amiaza ghemuită în fotoliul ei, lîngă telefon, sperînd zadarnic o veste de la Antoine. De douăzeci de ori fusese gata să ridice receptorul. Simțea că-și pierde cumpătul, dar era hotărîtă să aștepte, să nu telefoneze ea prima. La picioarele ei zăcea, desfăcut, un ziar. Îl citise cu neplăcere. Ce-o interesau pe ea toate istoriile astea, și Austria, și Rusia, și Germania ?... Închisă în cercul gîndurilor ei, ca o maniacă, nu înceta să-și închipuie scena pe care o va avea cu Antoine, la ei, în camera lor din Avenue de Wagram, adăugînd, fără încetare, noi amănunte, noi acuze, învinuiri din ce în ce mai jignitoare și care-i răcoreau, pentru o clipă, năduful. Apoi își uita deodată mînia, își cerea iertare, îl îmbrățișa, îl trăgea spre pat...

Auzi deodată pași repezi la parter și uși trîntite. Fără să-și dea seama, își ridică privirea spre pendulă : cinci fără douăzeci. Ușa se deschise ca izbită de vînt și apăru camerista :

— Doamnă ! Joseph a văzut ordinul de mobilizare ! L au afișat, adineauri, la poștă ! E război !

— Ei și ? făcu Anne cu răceală.

Repetă în minte, fără să înțeleagă : „Război..." Mai întîi o cuprinse ciuda : „Simon o să se întoarcă". Apoi se gîndi : „Să se ducă să lupte, prostul !" Dar numaidecît o săgetă un gînd : „Doamne-Dumnezeule ! Dacă e război, o să plece și Tony... Or să mi-l omoare !..." Sări de la locul ei :

— Pălăria, mănușile... Repede... Cheamă mașina !

Își zări în oglinda șemineului fața îmbătrînită, nările strînse. „Nu... Sînt prea urîtă astăzi", își spuse ea cu deznădejde.

Cînd camerista se întoarse, o găsi așezată iar în fotoliul ei, cu capul aplecat, cu mîinile împreunate și strînse între genunchi. Spuse cu o voce blîndă, fără să se ridice :

— Nu, Justine... Mulțumesc.. Spune-i lui Jo că nu mai plec... Te rog, pregătește-mi o baie... O baie fierbinte... Și fă-mi patul. O să încerc să dorm puțin...

Cîteva clipe mai tîrziu se găsea în camera ei, culcată în semiîntuneric. Perdelele erau trase. Telefonul se afla lîngă ea. Dacă el ar chema-o, n-ar avea decît să întindă mîna... Acolo, în cearșafurile răcoroase, va suferi mai puțin. Fără îndoială, nu se va simți ușurată imediat, va trebui să aibă răbdare o jumătate de oră, ca să-i treacă palpitațiile, să i se liniștească zbuciumul sîngelui, să-i amorțească puțin creierul. Dar pentru toate astea trebuie să aștepte așa, întinsă, cu ochii închiși, fără să facă nici o mișcare, fără să clipească măcar... Tony... Războiul... Tony... Ah, măcar de l-ar putea vedea... De l-ar putea recîștiga...

Sări deodată din pat și, clătinîndu-se, cu picioarele goale, apăsîndu-și fața cu mîinile, alergă pînă în salonaș. Fără să se mai ostenească să tragă lîngă ea un scaun, îngenunche pe covor, în fața biroului, luă o foaie de hîrtie, un creion și scrise :

„Tony, sufăr prea mult. Așa ceva nu mai poate dura. Nu mai pot, nu mai pot ! Vei pleca, probabil... Cînd ? Nu mai știu nimic despre tine. Ce ți-am făcut oare ? Pentru ce te porți așa ? Trebuie să te văd, Tony ! În seara asta. La noi. Te voi aștepta... E ora cinci. Mă duc acolo. Te voi aștepta toată scara, toată noaptea. Vino cînd vei putea. Dar vino ! Trebuie să te văd. Făgăduiește-mi că vei veni. Tony al meu, vino !"

Sună.

— Spune-i lui Jo să ducă scrisoarea asta numaidecît... Dar să urce pînă sus, în apartament.

Se gîndi deodată că Simon luase desigur trenul de dimineață și că putea sosi dintr-un moment într-altul. Atunci se îmbrăcă în grabă și ieși repede din casă.

Ca să-și liniștească nervii, se forță să meargă pe jos și, cu toată nerăbdarea ce-o stăpînea, ajunse în Avenue de Wagram fără să ia o mașină.

De data asta, fără să știe de ce, era sigură, absolut sigură că Antoine va veni.

Intră „la ei" prin ușa dinspre fundătură. Și, în clipa în care întoarse cheia în broască, simți că el era acolo. Era atît de sigură, încît zîmbi, superstițioasă. Închise ușa de la intrare fără zgomot și porni în vîrful picioarelor prin camerele ale căror uși erau deschise, chemînd încet : „Tony... Tony..." Dormitorul era gol. O auzise și se ascundea. Alergă în came-

ra de baie. Alergă la bucătărie. Sleită de puteri, se reîntoarse în dormitor și se așează pe pat.

Antoine nu era acolo, dar avea să vină...

Începu să se dezbrace încet. Își scoase mai întîi pantofii, apoi ciorapii, așa cum cojești un fruct, cu mișcări prelungi și puternice, care îi dezveleau pielea. Crezu că aude un zgomot de pași și întoarse capul. Nu, nu era el... Privirea îi rătăci prin cameră și se opri deasupra patului. Îi plăcea să se deștepte ea cea dintîi, să-și surprindă iubitul dormind, să-l examineze, în voie, fruntea limpede, gura moale, gura lui lipsită de voință, atît de deosebită, cu buzele destinse, întredeschise, copilărești! Numai în clipele acelea simțea că este al ei. „Iubitul meu Tony..." Va veni. Era sigură. În seara asta va veni.

Și nu se înșela.

LXVIII

Gara de Nord era ocupată de armată. În curte, în hol, nu vedeai decît pantaloni roșii, piramide de arme și nu auzeai decît ordine scurte și zgomot de paturi de pușcă. Totuși, civilii aveau voie să circule; astfel că Jacques pătrunse destul de ușor, cu Jenny, pînă pe peron.

Vreo șaizeci de activiști veniseră să aștepte trenul. „S-a terminat!" repetau ei cînd se întîlneau. Dădeau din cap, mînioși, strîngeau pumnii și se uitau o clipă unii la alții cu priviri indignate. Dar sub această violență, stăpînită prea ușor, ghiceai, de pe acum, pasivitatea, resemnarea. Toți păreau că gîndesc: „Era fatal!"

— Ce-ar fi spus, ce-ar fi făcut șeful? întrebă bătrînul Rabbe după ce îi strînse mîna lui Jacques în tăcere.

— Singura noastră speranță e conferința asta cu Müller, murmură Jacques.

Vorbea cu un accent dîrz, ținea cu încăpățînare să-și păstreze încrederea, așa cum ar fi respectat un jurămînt.

Mai în față, la marginea peronului, delegația deputaților socialiști forma un mic grup aparte.

Jacques, urmat de Jenny și de Rabbe, înainta printre grupuri fără să se oprească la nici unul. Cu ochii pierduți în depărtare, spuse ca într-un vis:

— Omul ăsta, care vine la noi din Germania în ceasul cel mai tragic, e încărcat, poate, cu cele mai grele responsabilități... Omul ăsta, care vine din Belgia și care a părăsit

Berlinul alaltăieri, fără să știe încă nimic... Care, rînd pe rînd, din etapă în etapă, a trebuit să afle și de mobilizarea rusă, și de mobilizarea austriacă, și de *Kriegsgefahrzustand*, iar azi-dimineață, culmea, și de asasinarea lui Jaurès... Și căruia i se va anunța, la coborîrea din tren, că și Franța mobilizează... Și care va afla, fără îndoială, astă-seară, că mobilizarea generală s-a declarat și în țara lui... E patetic...

Cînd, în sfîrșit, apăru locomotiva, învăluită de aburi, pufnind și aruncînd în față un nor de vapori, un freamăt străbătu mulțimea adunată în peron și toți se repeziră înainte, într-o singură mișcare. Dar slujbașii gării vegheau. După o scurtă învălmășeală, se formă repede un baraj : numai delegației parlamentarilor i se îngădui să se apropie de tren.

Jacques îi văzu pe delegați îngrămădindu-se în fața unui vagon, pe scara căruia se aflau doi călători. Îl recunoscu numaidecît pe Hermann Müller. Celălalt, pe care nu-l cunoștea, era un bărbat încă tînăr, bine făcut, pe a cărui față voluntară se citeau cinstea și forța.

— Cine-l însoțește pe Müller ? îl întrebă el pe Rabbe.

— Henri de Man, un belgian. Un adevărat socialist, un pur. Un tip care gîndește, caută... Trebuia să-l fi văzut miercuri la Bruxelles... Vorbește germana tot așa de bine ca și franceza. Pesemne că a venit să servească drept interpret.

Jenny atinse brațul lui Jacques :

— Uite... acum se poate trece.

Se grăbiră să se apropie de grupul oficial. Dar mulțimea călătorilor bloca trecerea.

Cînd izbutiră să ajungă și ei la ieșire, parlamentarii, care aveau misiunea să-l conducă pe delegatul german direct la reuniunea privată de la Palatul Bourbon, dispăruseră.

În hol, un grup de oameni se opriseră în fața unui afiș lipit de curînd. Jacques și Jenny se apropiară și ei. Afișul avea un titlu mare, cu litere groase : *Dispoziții referitoare la străini.*

În spatele lor se auzi o voce batjocoritoare :

— La țanc, șmecherii !... Se vede că le aveau tipărite mai dinainte !

Jenny se întoarse spre cel care vorbise : era un tînăr, un lucrător, în bluză albastră, cu un chiștoc între buze și cu o pereche de bocanci noi, din piele groasă, atîrnați pe umeri.

— Lasă, că nici tu n-ai stat degeaba... observă vecinul lui, arătînd bocancii cu ținte.

— Eu ? Ca să-l ard peste buci pe Wilhelm ! răspunse lucrătorul îndepărtîndu-se.

Ceilalți izbucniră în rîs.

Jac ues nu se mișcase din loc. Nu-și mai lua ochii de la afiș. Degetele lui crispate strîngeau brațul lui Jenny. Cu cea-laltă mînă îi arătă un paragraf scris cu litere groase : „Străinii, fără deosebire de naționalitate, vor putea părăsi raza fortificată a orașului Paris *înainte de sfîrșitul primei zile de mobilizare.* La plecare vor trebui să-și dovedească identitatea la comisariatul gării."

În mintea lui Jac ues gîndurile se învălmășeau într-un vîrtej amețitor. „Străinii..." În pachetul pe care-l lăsase la Jenny se găseau încă actele de identitate false pe care le primise pentru misiunea lui la Berlin... Francezul Jacques Thibault, chiar dacă și-ar fi prezentat certificatele de reformat, ar fi întîmpinat, fără îndoială, oarecare greutăți ca să treacă în Elveția ; dar cine l-ar fi putut împiedica pe studentul genevez Eberlé să se întoarcă acasă în termenul legal ?... „Înainte de sfîrșitul primei zile de mobilizare..." Duminică... Mîine... „Am să plec în cursul zilei de mîine, își spuse el deodată. Dar ea ?"

Cuprinse umerii fetei și încercă s-o scoată din mulțime.

— Ascultă, spuse el cu o voce sugrumată. Trebuie să trec neapărat pe la fratele meu.

Jenny citise cu toată atenția paragraful scris cu litere groase : „Străinii..." etc. De ce se arătase Jacques deodată atît de tulburat ? De ce o tîra după el atît de repede ? De ce voia să se ducă la Antoine ?

Nici el n-ar fi putut răspunde. Cînd auzise clopotele bătînd, se gîndise mai întîi la Antoine. Iar acum, în tulburarea pe care i-o pricinuise afișul acela, nevoia imperioasă de a-și revedea fratele pusese cu totul stăpînire pe ei.

Jenny nu îndrăznea să-l întrebe nimic. Cartierul gării, prin care trecea atît de rar, era legat, în mintea ei, de seara plecării lui Daniel, de seara cînd fugise de Jacques ; și amintirea asta o apăsa.

Într-o oră, înfățișarea orașului se schimbase. Pe străzi circulau tot atît de mulți pietoni, dacă nu chiar și mai mulți ca înainte ; dar nici unul nu se plimba. Toți se grăbeau, gîndindu-se la treburile pe care le aveau de făcut. Fiecare din acești trecători descoperise parcă deodată că avea probleme care trebuiau rezolvate în grabă, dispoziții care trebuiau luate, giruri care trebuiau date ; fiecare voia parcă să-și revadă rudele, prietenii, să încerce a se împăca cît mai repede cu cineva sau să hotărască o ruptură definitivă.

Cu ochii în pămînt, cu gura strînsă, cu fața îngrijorată, alergau cu toții prin mijlocul străzii — pe care mașinile se răriseră — ca să poată merge mai repede. Erau foarte puține taxiuri : aproape toți șoferii își duseseră mașinile la garaj, ca să fie liberi. Și nici un autobuz : începînd chiar din seara aceea, vehiculele de transport în comun fuseseră rechiziționate.

Jenny se ținea cu greu de Jacques, dar se silea să nu se trădeze. Cu trăsăturile încordate, cu bărbia împinsă înainte, el mergea hotărît, la fel cu toți ceilalți : dădea impresia că e gonit din urmă de cineva. Fără să-i poată ghici gîndurile, fata simțea că Jacques e pradă unei lupte interioare.

Într-adevăr, citirea afișului îi adusese deodată la suprafață gînduri pînă atunci rămase în inconștient, nelămurite. Înaintea ochilor îi apăru silueta lui Meynestrel. Revăzu camera din Bruxelles, îl revăzu pe Pilot în picioare, în pijamaua lui albastră, cu privirea rătăcită... Și vatra sobei plină de cenușă... De joi nu primise nici o veste de la el. Se întrebase adesea : „Ce-o fi făcînd acum ?“ Fără îndoială că era în plină acțiune revoluționară... „Străinii vor putea părăsi Parisul...“ La Geneva, lîngă Pilot, va regăsi un cerc activ, rămas pur, independent ! Se gîndea la Richardley, la Mithoerg, la acea echipă intactă, izolată, acolo, în inima Europei înarmate. Să fugă în Elveția ?... Ispita era puternică. Totuși, șovăia. Din cauza lui Jenny ? Da... Dar Jenny nu era adevărata cauză a nehotărîrii lui. Simțea, oare, vreo mustrare de conștiință care nu-l lăsa să dezerteze ? Nici una ! Dimpotrivă : cea dintîi datorie a lui era să refuze să apere, ca soldat, ceea ce nu încetase să condamne și să combată... Ceea ce i se părea insuportabil era gîndul de a se pune la adăpost. La adăpost, în timp ce ceilalți... Nu !

N-ar putea trăi liniștit atîta vreme cît refuzul său n-ar constitui un risc, un pericol personal, la fel cu acela la care vor fi condamnați frații săi mobilizați... Atunci ? Să renunțe la refugiul în țara neutră, să rămînă în Franța ? Să lupte împotriva războiului, împotriva armatei într-o țară în stare de asediu ? Unde orice propagandă pacifistă s-ar izbi de o represiune nemiloasă ? Unde ar fi suspectat, supravegheat, poate chiar închis preventiv ? Ar fi o nerozie ! Atunci ? Să fugă în Elveția !... Dar ce să facă acolo ?

— A fi nu înseamnă nimic ! spuse el cu furie. Și cum Jenny îl privea nedumerită, continuă : A fi, a gîndi, a crede, asta nu înseamnă nimic ! Nimic, atîta timp cît nu-ți poți transforma viața, gîndul, convingerea *în act !*

— În act ?

Ea crezu că nu auzise bine. De altfel, cum ar fi putut să înțeleagă ceea ce voia el să spună ?

— Vezi, reluă el cu aceeași bruschețe de om singuratic, părerea mea este că războiul acesta va sugruma, pentru multă vreme, idealul internaționalist ! Pentru foarte multă vreme !... Poate pentru cîteva generații... Ei bine, dacă s-ar putea întreprinde un act pentru a salva acest ideal de la falimentul momentan, nu m-aș da înapoi de a-l face ! Chiar dacă ar fi un act disperat !... Dar ce fel de act ? adăugă el în șoaptă.

Jenny se opri deodată din mers.

— Jacques ! Vrei să pleci !

El o privi în ochi.

Ea preciză :

— La Geneva ?

El făcu o mișcare prin care aproape își mărturisi gîndul.

Două sentimente contrare — bucurie și durere — sfîșiară inima fetei : „Dacă ajunge în Elveția, e salvat !... Dar eu ce-o să mă fac fără el ?"

— Dacă m-aș hotărî să plec, explică el, da, aș pleca la Geneva. Mai întîi, pentru că numai acolo se mai poate încerca ceva... Și apoi, pentru că am acte false, care mi-ar îngădui să intru ușor în Elveția. Ai citit afișul care...

Ea îl întrerupse cu un strigăt din toată inima :

— Pleacă ! Pleacă chiar mîine !

Hotărîrea din glasul ei îl uimi.

— Mîine ?

Ea simți, fără să vrea, o licărire de speranță, pentru că tonul lui părea să spună : „Nu. Poate în curînd. Dar nu mîine."

Și porniră iar. Ea se agăță de el, total epuizată.

— Aș pleca mîine, murmură el în cele din urmă, dacă... dacă ai veni și tu cu mine.

Ea se înfioră de fericire. Toată teama îi pieri ca prin minune : „Va pleca ; va fi salvat ! Și va pleca împreună cu mine, și nu ne vom mai despărți niciodată !"

Jacques crezu că ea ezită.

— Ești doar liberă în momentul de față, spuse el, deoarece mama ta e reținută la Viena.

În loc de răspuns, ea se strînse și mai mult lîngă el. Bătăile inimii îi răsunau pînă în tîmple, o amețeau. Era a lui cu trup și suflet. Nu se vor mai despărți niciodată. Îl va apăra. Va avea grijă să nu-l atingă nici o primejdie...

Acum vorbeau despre plecarea asta ca despre ceva plănuit de multă vreme. Jacques uitase ora exactă a plecării trenului de noapte spre Elveția, dar se gîndea că va găsi un orar al trenurilor la Antoine. Pe de alta parte, trebuia să se asigure că Jenny putea călători fără pașaport : pentru femei formalitățile erau probabil mai puțin severe. Prețul biletelor ? Adunînd tot ce aveau împreună, dispuneau de o sumă mai mare decît trebuia. La Geneva, Jacques se va descurca... Totuși, totul depindea încă de rezultatul convorbirilor cu delegatul german. Cine știe ? Dacă se va lua hotărîrea neașteptară să se încerce o insurecție în cele două țări ?...

Ajunseră, fără să-și fi dat seama, la Tuileries. Jenny era sleită de puteri, leoarcă de sudoare. Sfioasă, ea-i arătă, de departe, banca, printre flori. Se așezară pe ea. Erau singuri. Furtuna care, de la prînz, plutea amenințătoare deasupra orașului părea că menține parfumul straturilor de flori la suprafața pămîntului.

Jenny își spunea : „Din Elveția voi putea să intru în corespondență cu mama... Va putea să vină la noi, e doar o țară neutră..." Își și imagina viața lor la Geneva, între mama ei regăsită și Jacques, la adăpost de orice primejdie.

Obsedat de gîndurile lui, Jacques își spunea : „Da, să plec... Dar ce să fac acolo ?" Zadarnic încerca să-și lege toate speranțele de Meynestrel și să se convingă că Geneva era ultimul centru revoluționar intact ; își amintea de *Parlote* și nu-și putea alunga îndoielile cu privire la eficacitatea muncii revoluționare care-l aștepta acolo.

Se ridică. Nu mai putea sta locului.

— Acum haide ! Ai să te odihnești în Rue de l'Université.

Ea tresări.

Jacques zîmbi :

— Da, da ! Haide.

— Eu ? La fratele tău ? Cu tine ?

— Ce ne mai pasă acum ? E mai bine ca Antoine să știe.

Părea atît de sigur de sine, atît de hotărît, încît Jenny renunță la orice împotrivire și-l urmă, supusă.

LXIX

În vestibul se afla o ladă de campanie ofițerească, nouă, pe care mai atîrna încă eticheta magazinului.

— Domnul e aici, spuse Léon, de chizînd celor doi tineri ușa cabinetului de consultații.

Jenny intră fără timiditate.

În cameră era liniște. Jacques îl zări pe fratele lui în picioare, în fața biroului. Crezu că e singur, dar fu dezamăgit cînd îl văzu pe Studler, apoi pe Roy, aplecați din fotoliile în care erau adînciți, departe unul de celălalt : Roy, aproape de fereastră, Studler, în colțul dintre biblioteci. Antoine aranja niște hîrtii. Coșul de hîrtii de sub birou era plin, iar pe covor erau împrăștiate nenumărate altele rupte.

Antoine se apropie de Jenny și-i luă mîna cu o mișcare părintească. Nu părea deloc surprins ; era o zi în care nu te mai mira nimic. Își aminti, de altfel, că doamna de Fontanin, în cele cîteva cuvinte pe care i le scrisese după înmormîntare, ca să-i mulțumească pentru vizitele sale la clinică, îi anunțase plecarea ei. Se gîndi că poate Jenny, rămasă singură la Paris, venea să-i ceară sfatul și că-l întîlnise, probabil, pe Jacques la intrare.

Cei doi frați își încrucișară privirile. O emoție frățească le crispă gura, în același timp, într-un fel de zîmbet prietenesc, plin de subînțelesuri. În ciuda a tot ceea ce-i despărțea, nu se simțiseră niciodată atît de aproape unul de celălalt ; niciodată, nici chiar în fața patului în care zăcea tatăl lor mort nu se simțiseră atît de legați prin sînge ca acum. Își strînseră mîinile, fără un cuvînt.

Antoine o invită pe fată să se așeze și tocmai avea de gînd s-o întrebe ceva despre călătoria mamei sale, cînd ușa se deschise. Apăru doctorul Thérivier, urmat de Jousselin.

Acesta se îndreptă spre Antoine :

— S-a terminat... Nu mai e nimic de făcut...

Antoine nu răspunse imediat. Privirea lui era serioasă, aproape liniștită.

— Da, nu mai e nimic de făcut, acceptă după o tăcere.

Apoi zîmbi, deoarece era exact ceea ce gîndea și el. Și gîndul acesta reprezenta pentru el o forță. (Cînd micul Manuel Roy venise să-i anunțe mobilizarea, Antoine se afla în laboratorul lui Jousselin. Nu schițase nici o mișcare. Își luase o țigară și o aprinsese încet, cu un gest mecanic. De trei zile se simțea prizonier, condamnat la inactivitate, tîrît de evenimentul acesta mondial, solidar cu patria sa, cu clasa sa socială ; la fel de neputincios ca o pietricică pierdută într-o roabă încărcată pe care o răstorni în șanț. Viitorul lui, planurile lui, viața lui, pe care și-o organiza de atîta timp după o matură chibzuință, totul se prăbușise. Înaintea lui, necunoscutul. Necunoscutul, dar și acțiunea. Ideea asta, plină de energie, îi dăduse din nou curaj. Avea darul de a nu rămîne

multă vreme revoltat împotriva unui fapt împlinit, împotriva a ceea ce nu se mai poate înlătura. Un obstacol este o nouă problemă; orice piedică pune o nouă problemă. Nu există obstacol care — oricît de puțină voință ai avea — să nu se preschimbe într-o trambulină, într-un prilej de a te înălța din nou...)

— Cînd pleci ? îl întrebă Thérivier.

— Mîine dimineață. La Compiègne... Tu ?

— Poimîine, luni. La Chalons... Se adresă lui Studler, care venea spre el : Și dumneata ?

Thérivier avea o fire atît de veselă, încît, chiar și-n ziua aceea, vocea lui nu-și pierduse voioșia, iar fața lui, bărboasă, grăsuță, cu umerii obrajilor roșii, păstra și acum o expresie de voie bună. Dar contrastul între această voioșie și neliniștea pe care i-o citeai în privire punea pe chipul lui o mască atît de puțin armonioasă, încît îți făcea rău să-l privești.

— Eu ? spuse Califul, clipind. Întrebarea medicului părea că-l deșteptase dintr-un vis. Se întoarse spre Jacques, ca și cum lui ar fi trebuit să-i dea explicații : Și eu plec ! spuse pe un ton semeț. Dar tocmai peste opt zile, la Evreux.

Jacques se feri să-l privească. Nu-l condamna. Știa că viața Califului nu fusese decît un șir de renunțări, de jertfe și că, acceptînd acum, în ciuda convingerilor sale, să servească acest război „defensiv", omul acesta cinstit se înclina încă o dată în fața a ceea ce el credea a fi datoria sa.

Se uită la Jenny. Stătea în picioare, lîngă șemineu, în afara cercului format de ceilalți. Nu avea aerul că e stînjenită, ci părea mai degrabă absentă. O văzu îndreptîndu-și puțin trupul, căutînd cu privirea un scaun, făcînd cîțiva pași și așezîndu-se. „Cît e de mlădioasă", își spuse el. Avea impresia că o mai ține încă în brațe. Își aduse aminte felul puternic, stăpînit, în care se înfiorase cînd o sărutase întîia oară. Îl năpădi o emoție dulce, căreia nu-i putu rezista. Privirile lor se întîlniră ; el zîmbi și simți că roșește.

Antoine se apropie de Jenny și o întrebă ceva despre Daniel, dar fu întrerupt de Thérivier :

— Și pentru serviciile de la spital ce s-a prevăzut ?

— Sînt rechemați bătrînii. La noi au și acceptat să vină Adrien, Daumas și chiar moș Déléry... Ascultă... spuse el îndreptînd deodată degetul spre Thérivier, tu nu ne-ai mai înapoiat dosarul pe care ți l-a împrumutat Jousselin zilele trecute : *Vegetații și glossoptosism*...

Thérivier zîmbi, luînd-o martoră pe tînăra fată :

— E incorigibil !... Bine, am să-i trimit dosarul lui Studler... Poți pleca liniștit, domnule maior !

Din stradă, prin fereastra larg deschisă, începu să pătrundă un zgomot ciudat : cîntece, tropot de cai. Toți se duseră să vadă ce este. Jacques se folosi de prilej pentru a se apropia de fratele său, care rămăsese singur în mijlocul camerei. Dar, în aceeași clipă, Antoine li se alătură celorlalți, și Jacques îl urmă spre fereastră.

Un regiment de artilerie, care venea dinspre Dôme des Invalides, se întîlnise cu o coloană de manifestanți italieni, care treceau pe Rue des Saints-Pères, în frunte cu patru toboșari și un drapel. Italienii se opriseră în loc, cîntînd *La Marseillaise* și aclamînd soldații. Tobele băteau tare, zgomotul era asurzitor.

Antoine închise fereastra și rămase cîteva clipe gînditor, cu fruntea lipită de geam. Jacques era lîngă el. Ceilalți se retrăseseră în mijlocul camerei.

— Am primit azi-dimineață o scrisoare din Anglia, spuse Antoine fără să se miște.

— Din Anglia ?

— De la Gise.

— A ! făcu Jacques și privirea îi alunecă spre Jenny.

— O scrisoare datată miercuri. Mă întreabă ce să facă în caz de război. Am să-i răspund să rămînă acolo, în mănăstire. E cel mai bun lucru, ce crezi ?

Jacques aprobă cu un semn evaziv din cap. Se uită în jur, ca să se asigure că nu-i aude nimeni. Voia să-i vorbească de Jenny. Dar cum să înceapă ?

În aceeași clipă, Antoine se întoarse brusc spre el. Pe față i se citea o expresie de îngrijorare. Întrebă foarte încet :

— Ești tot atît de... de... hotărît să...

— Da.

Tonul îi era ferm, lipsit de aroganță.

Antoine stătea cu ochii în jos, ocolind privirea fratelui său. Reproducea mecanic cu degetele, pe geam, ritmul bătăilor îndepărtate ale tobei. Observase că se bîlbîise, ceea ce i se întîmpla rar și dovedea totdeauna că e pradă unei tulburări adînci.

Léon anunță din vestibul :

— Doctorul Philip.

Antoine își înălță capul. O altfel de emoție îi lumină chipul.

În ușă apăru silueta înaltă și deșirată a lui Philip. Clipind, aruncă o privire de-a lungul încăperii, apoi se uită țintă

la Antoine. Clătină trist din cap. Scoase din pulpana largă a jachetei o batistă și-și șterse fruntea.

Antoine îi ieși în întîmpinare :

— Ei bine, maestre, s-a terminat...

Philip îi dădu mîna în tăcere, apoi, fără a păși mai departe, ca o păpușă pe care n-o mai trage nimeni de sfori, se prăbuși pe marginea șezlongului îmbrăcat într-o husă albă, care se afla în fața lui.

— Cînd pleci ? întrebă el cu vocea lui repezită și șuierătoare.

— Mîine dimineață, maestre.

Philip plescăi din buzele umede, ca și cum ar fi supt o pastilă.

— Vin de la spital, reluă Antoine, ca să spună ceva. S-a organizat totul. Am dat serviciul în primire lui Bruhel.

Tăcură.

Philip, cu privirea ațintită în pămînt, își bălăbănea capul într-un fel ciudat.

— Știi, dragul meu... spuse el într-un tîrziu, asta poate să dureze multă vreme... foarte multă vreme.

— Mulți tehnicieni afirmă contrariul, îndrăzni să spună Antoine, fără convingere.

— Eh ! îi tăie vorba Philip, ca și cum ar fi știut de mult ce părere trebuie să ai despre tehnicieni și despre pronosticurile lor. Toți judecă bizuindu-se pe desfășurarea normală a aprovizionării, a creditelor. Dar dacă guvernele vor fi atît de neghioabe încît să mizeze pe o singură carte și să riște mai curînd ruina totală decît să cedeze ? !... După ce vedem de opt zile încoace, totul e posibil... Nu, eu cred într-un război foarte lung, în care toate națiunile se vor slei în același timp, fără ca vreuna să mai vrea sau să se mai poată opri din drum.

După o tăcere scurtă, reluă :

— Mă gîndesc întruna la toate astea... Războiul... Cine ar fi crezut că ar fi cu putință ?... A fost destul ca presa să încurce cu încăpățînare cărțile, pentru ca în cîteva zile noțiunea de agresor să devină din ce în ce mai confuză pentru toți și ca fiecare popor să-și închipuie că este amenințat în „onoarea" sa... O săptămînă de teroare nebunească, de exagerări, de vorbe sforăitoare, și iată că toate popoarele Europei s-au aruncat îndrăcite unele împotriva celorlalte cu țipete de ură... Mă gîndesc, și iar mă gîndesc... Este ceva asemănător cu drama lui Oedip... Și Oedip fusese pus în gardă. Dar în ziua fatală n-a recunoscut în desfășurarea evenimentelor acele lucruri teribile care-i fuseseră anunțate... Și

noi, la fel... Profeții noștri au prezis totul : se aștepta primejdia și se aștepta tocmai de acolo de unde a și venit, dinspre Balcani, dinspre Austria, de la țarism, de la pangermanism... Am fost preveniți... Vegheam... Mulți oameni înțelepți au pus totul în mișcare ca să împiedice catastrofa... Și, totuși, iat-o : ea n-a putut fi evitată ! De ce ?... Răsucesc întrebarea asta și pe o parte, și pe alta... De ce ? Poate pentru că în toate aceste evenimente de care ne temeam, pe care le așteptam, s-a strecurat un dram de neprevăzut, o nimica toată, atît doar cît era nevoie ca să le modifice ușor aspectul și să le facă deodată de nerecunoscut... atît doar cît era nevoie ca, în ciuda vigilenței oamenilor, să se poată deschide capcana destinului !...Și iată-ne prinși în ea...

În celălalt capăt al camerei, unde Jousselin, Thérivier, Jacques și Jenny stăteau în jurul lui Manuel Roy, izbucni un rîs tineresc :

— Ei, și ce ? îi spuse Roy lui Thérivier. N-ai vrea acum să bocesc ! O să ne aerisim puțin, o să mai ieșim din *laboratoare !* Vom trăi o experiență pasionantă !

— *Vom trăi ?* murmură Jousselin.

Jenny, care se uita la Roy, își întoarse deîndată privirea de la el : chipul exaltat al tînărului îi făcea rău.

Philip ascultase de departe. Se întoarse spre ntoine :

— Tinerii nu-și pot închipui ce va urma. Și asta explică o mulțime de lucruri... Eu, eu am văzut războiul din 70... Tinerii nu știu nimic !

Își scoase din nou batista, își șterse fața, buzele, barbișonul și și-o apăsă de mai multe ori pe podul palmelor.

— Voi plecați toți, reluă el melancolic, cu o voce înceată. Și vă gîndiți, fără îndoială, că bătrînii au norocul să rămînă aici ! Dar nu este adevărat. Soarta noastră e mai rea decît a voastră, fiindcă, în ceea ce ne privește, via a noastră s-a sfîrșit.

— S-a sfîrșit ?

— Da, da, dragul meu, s-a sfîrșit... Iulie 1914 : ceva din care făceam parte se termină și începe altceva, din care noi, bătrînii, nu vom mai face parte.

ntoine îl privea cu duioșie, fără a ști ce să răspundă.

Philip tăcu. Apoi pufni, ca și cum i-ar fi trecut prin minte o idee năstrușnică.

— În viața mea există trei momente întunecate, începu el în tonul acela supravegheat pe care îl folosea cînd vorbea în public și atunci cînd își ținea cursurile (ceea ce-i făcea pe studenți să spună : „Phi-phi se ascultă vorbind"). Primul mi-a

revoluționat adolescența ; al doilea mi-a tulburat maturitatea ; al treilea îmi va otrăvi, fără îndoială, bătrînețea...

Antoine se uită la el ca și cum ar fi vrut să-l îndemne să continue.

— Primul este momentul cînd băiatul provincial și prost care eram a descoperit într-o noapte, citind la rînd cele patru *Evanghelii*, că ele sînt o țesătură de contradicții... Al doilea este momentul cînd m-am convins că un domn plin de răutate, pe nume Esterhazy, făcuse o porcărie care se numea „borderou". Și că în loc să fie condamnat, lumea se înverșuna să chinuiască în locul lui un om care nu făcuse nimic, dar care era evreu...

— Și al treilea, îl întrerupse Antoine cu un zîmbet trist, este cel de astăzi...

— Nu... Al treilea moment a fost acum opt zile, cînd ziarele au publicat textul ultimatumului, cînd am văzut cum se conturează partida asta de biliard... Cînd am înțeles că popoarele vor plăti carambolul.

— Carambolul ?

Sub sprîncenele stufoase, ochii lui Philip scînteiară răutăcios, aproape crud :

— Da, și un carambol sinistru, Thibault ! O bilă roșie — Serbia, izbită de o bilă albă — Austria, împinsă, la rîndul ei, de o altă bilă albă — Germania... Dar cine ține tacul ? Cine ? Rusia sau Anglia ?... Și izbucni în rîsul lui îndîrjit, care semăna cu un nechezat : N-aș vrea să mor înainte de a afla !

Jacques se apropie de colțul în care stăteau Antoine și Philip.

— Maestre, spuse Antoine, vi l-am prezentat pe fratele meu, nu-i așa ?

Bătrînul practician își îndreptă spre Jacques privirea pătrunzătoare.

Tînărul se înclină. Apoi i se adresă lui Antoine :

— Nu ai cumva un orar al trenurilor ?

— Da... Privirile lor se întîlniră. Antoine era gata să întrebe : „Pentru ce ?" Dar nu spuse decît : Acolo... sub cartea de telefon.

— Și dumneata, domnule, cînd pleci ? îl întrebă Philip.

Jacques încremeni, șovăi și-și agăță privirea de Antoine, care bolborosi repede :

— Fratele meu... el... este... este altceva...

Se lăsă o scurtă tăcere.

Înțelesese oare Philip ? Își mai amintea oare de convorbirea pe care o avusese cu Jacques ? Îl privi pe tînăr cu cea

mai mare atenție, iar cînd Jacques se îndepărtă, îl urmări îndelung cu privirea.

Îndată ce rămaseră singuri, Antoine se aplecă spre Philip.

— El refuză, din anumite principii, să fie soldat.

Philip rămase tăcut timp de vreo jumătate de minut.

— Nu, spuse Antoine. În situația actuală, datoria fiecăruia este foarte simplă, foarte limpede. Nimeni nu are dreptul să dea îndărăt.

Philip parcă nu auzi.

— ...legitim și poate necesar, continuă el, vorbind pe nas. Ar progresa omenirea fără misticism ? Recitește istoria, Thibault. La baza tuturor marilor schimbări sociale a stat totdeauna o anume aspirație religioasă spre absurd. Inteligența nu duce decît la inacțiune. Numai credința dă omului elanul de care are nevoie ca să acționeze și încăpățînarea de care are nevoie ca să persevereze.

— Orice fel de misticism e legitim, admise el cu o voce obosită.

Antoine tăcu. În prezența maestrului său, cădea, automat, sub influența lui.

O zări pe Jenny în picioare, în fața șemineului, alături de Jacques, aplecată deasupra orarului trenurilor, și se mira o secundă. Fără îndoială că tînăra se interesa de trenurile care o mai puteau aduce încă pe mama ei din Austria.

Philip își depănă mai departe gîndurile cu voce tare :

— Cine știe, Thibault ? Poate că aceia care gîndesc ca fratele dumitale sînt niște precursori. Poate că acest război fatal, care va aduce un dezechilibru fundamental al bătrînului nostru continent, pregătește dezvoltarea unor noi pseudoadevăruri, pe care nici nu le bănuim măcar... Ar fi aproape plăcut să poți crede așa ceva... De ce nu ? Toate țările Europei își vor arunca în acest pîrjol totalitatea forțelor spirituale și materiale. E un fenomen fără precedent. Urmările nu se pot prevedea... Cine știe ? În acest pîrjol se vor retopi, poate, toate elementele civilizației ! Oamenii au încă de făcut atîtea experiențe dureroase pînă să ajungă la ziua înțelepciunii !... Ziua în care, pentru a-și organiza viața pe această planetă, se vor mulțumi, umili, să se folosească de ceea ce-i va fi învățat știința.

Léon își strecură fața nătîngă prin ușa întredeschisă :

— Domnul este chemat.

Antoine se încruntă, dar se ridică :

— Îmi dați voie, maestre ?

Léon aștepta în vestibul. Cu un aer indiferent, prezentă tava de scrisori, pe care se vedea un plic albastru.

Antoine îl luă și-l băgă în buzunar, fără să-l deschidă.

— Domnul este întrebat dacă se dă vreun răspuns, murmură servitorul, ținîndu-și privirea în pămînt.

— Cine întreabă ?

— Șoferul.

— Nu ! spuse Antoine. Și se răsuci pe călcîie, auzind ușa deschizîndu-se în spatele lui.

Jenny, urmată de Jacques, intră în vestibul.

— Plecați ?

— Da, răspunse Jacques cu același ton hotărît și sec pe care-l întrebuințase Antoine cînd răspunsese servitorului : „Nu !"

Își privea țintă fratele, cu o căutătură plină de subînțelesuri și mustrări, care voia parcă să spună : „Așadar, am venit și noi într-o zi ca asta, ca să te vedem, și tu n-ai găsit nici măcar un singur minut liber pentru noi !"

Antoine îngăimă :

— Așa de repede ?... Și dumneata, domnișoară ?

Și își spuse, repede, în gînd : „Dacă Jenny avea să-mi ceară un sfat, un serviciu, pentru ce pleacă fără să-mi fi vorbit ? Și o dată cu el ?"

Spuse, la întîmplare :

— Pot să te ajut cu ceva înainte de a mă duce la regiment ?

Ea îi mulțumi cu un zîmbet șters și o ușoară înclinare a capului. El nu știu ce să creadă.

— Și tu ? îl întrebă el pe Jacques, care se îndrepta, hotărît, spre scară. N-o să te mai văd ?

Tonul lui devenise deodată atît de frățesc, încît Jenny își ridică privirea, iar Jacques se întoarse din drum. Fața lui Antoine trăda o emoție atît de mare, încît lui Jacques îi trecu orice supărare.

— Pleci mîine ? întrebă el.

— Da.

— La ce oră ?

— Foarte devreme. Voi pleca de acasă pe la ora șapte.

Jacques se uită la Jenny, apoi spuse, în sfîrșit, cu o voce puțin răgușită :

— Vrei să vin să te iau ?

Fața lui Antoine se lumină.

— Da, vino !... O să mă însoțești pînă la gară ?

— S-a făcut !

— Mulțumesc, dragul meu. Își privea cu duioșie fratele mai mic. Repetă : Mulțumesc.

Ajunseră tustrei aproape de ieșire.

Jacques deschise ușa, îi făcu loc fetei, apoi trecu și el pragul, fără a-și mai fi încrucișat privirea cu a fratelui său. În capul scării murmură :

— Atunci, pe mîine !

Și închise ușa.

Dar în aceeași clipă se răzgîndi.

— Coboară fără mine, îi spuse el lui Jenny. O să te găsesc jos. Și bătu repede în ușă, cu pumnul.

Antoine era încă în vestibul. Se întoarse și deschise. Jacques intră și împinse ușa în urma lui.

— Aș vrea să-ți spun ceva, zise el cu privirea aplecată.

Antoine simți că era vorba de ceva serios.

— Vino încoace.

Jacques îl urmă în tăcere pînă în biroul cel mic. Acolo, în picioare, rezemat de ușa închisă, își privi fratele drept în ochi.

— Trebuie să știi, Antoine... Veniserăm amîndoi, ca să-ți vorbim... Jenny și cu mine...

— Jenny și cu tine ? repetă Antoine, mirat.

— Da, răspunse Jacques scurt. Avea un zîmbet ciudat.

— Jenny și cu tine ? repetă Antoine în culmea mirării. Ce vrei să spui ?

— E ceva care durează de multă vreme, îi explică Jacques, cu o voce întretăiată, roșind. Și acum, iată, s-a hotărît totul. În opt zile.

— Hotărît ? Ce s-a hotărît ?... Antoine se dădu înapoi pînă la divan și se așeză. Cum se poate ?... îngăimă el. Cred că nu e ceva serios... Jenny ?... Tu și Jenny ?

— Ba da.

— Abia vă cunoașteți... Și apoi, în timpurile astea ? Logodnă, în ajun de... Atunci, cum ? Ai renunțat la gîndul de a părăsi Franța ?

— Nu. Plec mîine seară. În Elveția. Apoi, după puțin, adăugă : Cu ea.

— Cu ea ?... Ascultă, Jacques, ești nebun ? Ai înnebunit de-a binelea ?

Jacques zîmbea mereu :

— Deloc, dragul meu... E foarte simplu : ne iubim !

— Ah, nu vorbi prostii ! izbucni Antoine, aspru.

Jacques rîse răutăcios. Atitudinea fratelui său îl jignea.

— Poate că astea sînt sentimente care te mîră... pe care le dezaprobi... Cu atît mai rău... Cu atît mai rău pentru tine... Voiam numai să știi și tu. Totul e hotărît. Acum, la revedere.

— Stai puțin ! strigă Antoine. E o neghiobie ! Nu te pot lăsa să pleci cu o astfel de prostie în cap !

— La revedere.

— Nu. Trebuie să-ți vorbesc eu acum !

— La ce bun ? Încep să cred că nu ne putem înțelege...

Jacques schiță un gest, ca și cum ar fi voit să plece, dar rămase pe loc. Se făcu tăcere.

Antoine făcu un efort să se stăpînească.

— Ascultă, Jacques... Să judecăm bine... (Jacques zîmbi ironic.) Sînt două lucruri care trebuie luate în considerare... Pe de o parte, caracterul tău, iar pe de altă parte, timpul pe care l-ai ales pentru... Ei bine, mai întîi, caracterul tău, omul care ești tu... Lasă-mă să-ți spun adevărul : tu ești absolut incapabil să faci fericit pe cineva... Absolut ! Așadar, chiar și în alte împrejurări n-ai fi putut niciodată s-o faci fericită pe Jenny. Și în nici un caz n-ar fi trebuit să...

Jacques ridică din umeri.

— Lasă-mă să continuu. În nici un caz ! Iar în momentul acesta, mai puțin ca oricînd !... Războiul... Cu ideile tale !... Ce-o să faci, ce-o să devii ? Te așteaptă necunoscutul. Un necunoscut îngrozitor !... Ești liber ca tu personal să te expui oricărei primejdii ! Dar să legi o ființă de soarta ta, într-un moment ca ăsta ? E monstruos ! Ți-ai pierdut complet capul ! Ai făcut o prostie care nu rezistă judecății nici unui om cu mintea întreagă !

Jacques izbucni în rîs : un rîs de om sigur pe sine, obraznic, aproape dușmănos ; un rîs puțin dement, care încetă brusc. Își ridică deodată șuvița de păr, își încrucișă mînios brațele și spuse :

— Așadar, iată ! Vin la tine, vin să-ți mărturisesc fericirea noastră și asta e tot ce găsești să spui ? Ridică încă o dată din umeri, puse mîna pe clanța ușii și, întorcîndu-se, spuse peste umăr : Credeam că te cunosc mai demult. Dar numai de cinci minute te cunosc ! Acum știu cît valorezi ! Inima ta e uscată ! Tu n-ai iubit niciodată ! Și niciodată n-ai să iubești ! O inimă seacă, iremediabil seacă ! Își înfruntă fratele de sus, de la înălțimea iubirii lui. Un zîmbet îi schimonosi fața și-i aruncă, șuierînd : Știi ce ești ? Cu toate diplomele tale și cu toată mîndria ta ? Un om de plîns, Antoine. Nimic mai mult decît un om de plîns !

Ricană sugrumat și ieși, trîntind ușa.

Antoine rămase un minut nemișcat, cu capul aplecat, cu privirea înfiptă în covor.

— „O inimă seacă" ! repetă el încet.

Respira repede. Tumultul sîngelui îi dădea o tulburare fizică, un fel de amețeală asemănătoare cu aceea pe care ți-o dă altitudinea. Își întinse brațul înainte, cu palma orizontală și desfăcută : era agitată de un tremur pe care nu-l putea stăpîni. „Probabil că am un puls de o sută douăzeci pe minut..."

Se îndreptă încet, se ridică în picioare, se duse la fereastră și împinse obloanele.

În curte era liniște ; dincolo, între două ziduri, frunzișul sărăcăcios al unui castan făcea o pată galbenă. Dar el nu vedea nimic altceva decît fața obraznică a lui Jacques, zîmbetul lui trufaș, privirea lui tulburată de patimă și încăpățînată.

— „Tu n-ai iubit niciodată" ! repetă el, strîngîndu-și pumnii pe bara de fier. Dacă asta e dragoste, dobitocule, ei bine, nu, n-am iubit ! Și sînt mîndru de asta !

O fetiță apăru la una din ferestrele casei vecine și ridică ochii spre el. Vorbise, oare, cu voce tare ? Plecă de la fereastră și se întoarse în mijlocul camerei.

„Iubirea ! La țară nu se sfiesc cel puțin să spună lucrurilor pe nume : spun despre animal că e în călduri... Dar pentru niște oameni ca noi așa ceva ar fi prea simplu, prea umilitor ! Noi trebuie să ne sublimăm pornirile ! Trebuie să spunem, dîndu-ne ochii peste cap : «Ne iubim ! O iubesc !... Iu-bi-rea ! ! !» Inima, se știe, este monopolul vostru, al vostru, al îndrăgostiților ! Eu am o «inimă seacă» ! Evident !... Și, firește : «Tu nu poți înțelege !» Veșnicul refren ! Nevoia vanitoasă de a fi neînțeles ! Asta îi înalță în propriii lor ochi ! Da, ca nebunii ! Exact ca nebunii ; nu există nebun care să nu pretindă că nu e înțeles !"

Se văzu în oglindă gesticulînd, cu privirea mînioasă. Își înfundă mîinile în buzunare și căută un motiv mai nobil pentru mînia sa.

„*Absurditatea* lor, iată ce mă exasperează ! Da, bunul meu simț, el, el se răzvrătește și-mi pricinuiește toate tulburările astea... De altfel, nu e prima dată cînd constat că o rănire a bunului-simț te poate face să suferi întocmai ca un panarițiu, ca o durere de dinți."

Gîndul la Philip, care-l aștepta în cabinet, îl ajută să-și regăsească stăpînirea. Dădu din umeri :

„Să mă duc..."

Degetele, înfundate în buzunare, frămîntau, fără ca el să-şi dea seama, o hîrtie. Scrisoarea Annei... Scoase plicul, îl rupse în două şi aruncă bucăţelele în coşul de hîrtii. Privirea îi căzu pe livretul militar, pregătit pe birou. Deodată simţi o sfîrşeală. Mîine, războiul, primejdiile, mutilarea, moartea ? „Tu n-ai iubit niciodată !" Mîine, ciclul tinereţii se va termina pe neaşteptate, şi poate că timpul iubirii va fi trecut pentru totdeauna.

Se aplecă deodată spre coş, apucă o jumătate de plic rupt, scoase din el un fragment de scrisoare şi îl desfăcu. Nu era decît un strigăt, violent şi dulce, ca o mîngîiere : „În seara asta. La noi. Te voi aştepta... Trebuie să te văd. Făgăduieşte-mi că vei veni. Tony al meu, vino !"

Se lăsă în fotoliu. Să-şi petreacă ultima noapte alături de ea... Să fie încă o dată mîngîiat... Să poată, încă o dată, să adoarmă în braţele ei şi să uite totul... Îl covîrşi deodată o nostalgie, un val de deznădejde, răbufnind parcă din adînc. Îşi puse coatele pe masă şi, timp de cîteva minute, cu capul rezemat în mîini, plînse ca un copil.

LXX

Parisul era liniştit, dar tragic. Norii, care se îngrămădeau mereu de la prînz încoace, formau o boltă întunecată, cufundînd oraşul într-o penumbră de amurg. Cafenelele şi magazinele, cu lămpile aprinse mai devreme ca de obicei, aruncau raze palide de lumină de-a curmezişul străzilor sumbre, pe care mulţimea, lipsită de mijloace de transport, alerga, grăbită şi îngrijorată. La intrările metroului, călătorii se înghesuiau în valuri pînă pe trotuar, siliţi, în ciuda nerăbdării lor, să bată pasul pe loc, pe trepte, cîte o jumătate de oră, pînă cînd izbuteau să pătrundă înăuntru.

Jacques şi Jenny renunţară să mai aştepte şi o porniră pe jos, pe malul drept al Senei.

Vînzătorii de ziare se postaseră la fiecare colţ de stradă. Ediţiile speciale le erau smulse din mînă. Oamenii se opreau un minut, ca să le parcurgă cu priviri lacome. Fiecare căuta, cu încăpăţînare, fără să-şi dea seama, vestea cea mare : că totul se aranjase ; că toţi conducătorii din Europa se liniştiseră deodată ; că visul acela absurd, îngrozitor se risipise, în sfîrşit, că lumea se alesese numai cu frica...

De cînd se decretase mobilizarea, în redacția ziarului *l'Humanité*, ca, de altfel, pretutindeni, lipseau foarte mulți oameni : se părea că fiecare era preocupat mai mult de viața lui personală. Intrarea, scara erau pustii. Singurul băiat de serviciu, care rătăcea pe coridor, îl anunță pe Jacques că Stefany nu era în birou. Serviciul era asigurat de Gallot, care lucra pentru numărul de a doua zi ; dăduse ordin să nu fie lăsat nimeni să intre la el, și Jacques, pe care Jenny, sfîrșită de oboseală, îl însoțea ca o umbră, nu încercă să calce consemnul.

— Să mergem la Progrès, spuse el.

La cafenea, în sala de jos, nu era nimeni. Chiar și patronul lipsea ; nevasta lui era singură, la casă ; arăta plînsă și nu se clintea din loc.

Se urcară la etaj.

O singură masă era ocupată de cîțiva tineri, pe care Jacques nu-i cunoștea. Cînd intrară nou-veniții, tăcură cu toții un minut, apoi își reluară discuția.

Lui Jacques îi era sete. O rugă pe Jenny să se așeze aproape de intrare, iar el coborî, ca să aducă bere.

— Și ce mai vrei să faci ? Să aștepți jandarmii ? Să te lași împușcat ca un nerod ?

Cel care vorbea așa era un tînăr de vreo douăzeci și cinci de ani, cu fața roșie și cu șapca dată pe ceafă. Avea o voce aspră. Cerceta, pe rînd, fețele prietenilor lui, cu niște ochi negri și neîndurători.

— Și apoi, să-ți spun ceva ! reluă cu nervozitate. Pentru noi, pentru tipii ca noi, care au urmărit de aproape toate evenimentele, un lucru e sigur și mai presus de orice : sîntem cetățenii unei țări care n-a dorit războiul și, deci, care nu are nici o vină !

— Este exact ce spun și ceilalți, îl întrerupse cel mai în vîrstă dintre ei, un bărbat cam de vreo patruzeci de ani, care purta uniforma lucrătorilor de la metrou.

— Germanii nu pot spune asta ! Pacea depindea de ei ! De cincisprezece zile încoace ar fi avut prilejul de zeci de ori să preîntîmpine războiul !

— Ca și noi ! Și noi am fi putut spune răspicat Rusiei : Nu !

— Asta n-ar fi rezolvat nimic ! Astăzi se vede bine că germanii și-au pregătit cu grijă lovitura murdară ! Și atunci, cu atît mai rău pentru dumnealor ! Oricît ai fi pentru pace, la urma urmei nu sîntem niște proști ! Franța este atacată ! Franța trebuie să se apere ! Și Franța ești tu, sînt eu, sîntem noi toți !

Ceilalți păreau că-l aprobă, afară de cel de la metrou.

Jacques întoarse spre Jenny o privire tristă. Își amintea de Studler, de tonul lui rugător: „Am nevoie, am nevoie să cred în vina Germaniei!"

Fără să bea berea pe care și-o turnase, îi făcu un semn fetei, apoi se ridică. Dar, înainte de a pleca, se apropie de grup.

— Războiul *defensiv!* Războiul *legitim!*... Războiul *drept!*... Nu vedeți că e aceeași veșnică înșelătorie? Și voi, și voi vă lăsați amăgiți? N-au trecut nici trei ore de la decretarea mobilizării, și iată unde ați ajuns! Sînteți fără nici o apărare în fața tuturor acestor patimi nenorocite pe care presa se străduiește să le atițe mereu de o săptămînă încoace, în fața acestor patimi pe care șefii militari vor ști să le folosească din plin!... Cine să se împotrivească acestei nebunii dacă voi, socialiștii, nu vă împotriviți?

Nu se adresa în mod special nici unuia dintre ei. Dar îi cerceta cu privirea, pe rînd, pe toți, și buzele îi tremurau.

Cel mai tînăr dintre ei, un muncitor cu chipul și părul albite de praf de ipsos, ridică spre el fața-i albă ca de clovn.

— Sînt de aceeași părere cu Chataignier, spuse cu o voce liniștită și clară. Sînt mobilizat din prima zi: mîine!... Urăsc războiul! Dar sînt francez! Țara mea este atacată. Este nevoie de mine, mă voi duce! Mă voi duce cu moartea în suflet, dar mă voi duce!

— Și eu sînt de aceeași părere, declară vecinul lui. Eu plec marți, a treia zi... Eu sînt din Bar-le-Duc; bătrînii mei locuiesc acolo... N-am chef ca locul meu de naștere să devină pămînt german!

„Nouăzeci la sută dintre francezi sînt de părerea asta, gîndi Jacques. Sînt dornici să-și dezvinovățească țara, să poată trage concluzii asupra premeditării mîrșave a adversarului, ca să-și justifice trezirea instinctelor de apărare... Mai mult, își spuse el, aceste ființe tinere simt, într-o oarecare măsură, o mulțumire tulbure văzîndu-se, deodată, că fac parte dintr-o comunitate insultată, că respiră acest aer amețitor de ură colectivă."

— Ia gîndiți-vă, reluă Jacques cu o voce înăbușită. Dacă nu rezistați acum, mîine va fi prea tîrziu! Gîndiți-vă la asta: de cealaltă parte a frontierelor există aceeași explozie de mînie, de învinuiri și de înverșunare încăpățînată. Popoarele seamănă cu acei strengari bătăuși care se aruncă unii asupra altora cu ochi de mici fiare: „El a dat primul!..." Nu e o absurditate?

— Atunci ? strigă ipsosarul. Noi, mobilizații, ce vrei să facem ?

— Dacă vă gîndiți că violența nu poate să însemne justiție, dacă vă gîndiți că viața omului este sfîntă, dacă vă gîndiți că nu există două principii morale, unul care să condamne uciderea în timp de pace, și altul care să o admită în timp de război, refuzați mobilizarea ! Refuzați războiul ! Rămîneți credincioși vouă înșivă ! Rămîneți credincioși Internaționalei !

Jenny, care îl așteptase în ușa sălii, se apropie deodată și se lipi de el.

Muncitorul se ridică în picioare, își încrucișă brațele și spuse furios :

— Ca să ne pună la zid ? Asta-i bună ! Știi că ai haz ? Cel puțin acolo mai ai o șansă : poți să scapi, dacă ai un dram de noroc !

— Dar, strigă Jacques, vă dați foarte bine seama că e o lașitate să renunți la voința ta, la simțul tău personal de răspundere și să te dai pe mîna celor despre care știi că sînt mai puternici ! Voi vă spuneți : „Dezaprob, dar n-am ce-i face". Vă doare, dar vă liniștiți ușor conștiința la gîndul că această supunere e grea, dar lăudabilă... Nu vedeți că sînteți victimele unui joc criminal ? Ați uitat că puterea nu li se încredințează guvernelor ca să subjuge popoarele și să le măcelărească, ci ca să le ajute, să le apere și să le facă fericite ?

Unul oacheș, cam de vreo treizeci de ani, care tăcuse pînă atunci, izbi cu pumnul în masă :

— Nu și iar nu ! N-ai dreptate ! Astăzi n-ai dreptate !... Dumnezeu îmi-e martor că n-am fost niciodată de partea guvernului ! Și eu sînt socialist, ca și tine ! De cinci ani am carnet de membru ! Ei bine, eu, socialist, sînt gata să trag cu arma pentru guvern, ca toată lumea. (Jacques voi să-l întrerupă. Dar celălalt ridică glasul.) Și asta n-are nimic de-a face cu convingerile ! Pe naționaliști, pe capitaliști, pe toți grangurii îi vom găsi noi, după aceea ! Și ne vom răfui și cu ei, cînd le-o veni rîndul, de asta să n-ai nici o grijă ! Dar deocamdată nu e vorba de teorii ! Trebuie mai întîi să încheiem socotelile cu prusacii ! Ticăloșii ăștia au dorit război ! Îl vor avea ! Și-ți spun : dacă e vorba după mine, o să se ardă rău !

Jacques ridică încet din umeri. Nu mai avea nimic de făcut. O luă de braț pe Jenny și o trase spre scară.

— Și, totuși, trăiască socialismul ! strigă o voce din spatele lor.

Afară, merseră cîteva minute în tăcere. Tunete înăbușite anunțau furtuna. Cerul era ca de cerneală.

— Vezi, spuse Jacques, am crezut, am repetat de nu știu cîte ori că războaiele nu au nimic de-a face cu sentimentele, că nu sînt decît o ciocnire fatală a concurenței economice. Ei bine, văzînd astăzi frenezia naționalistă izbucnind atît de natural și în toate clasele sociale, fără deosebire, ajung aproape să mă întreb... dacă războaiele nu sînt cumva mai mult rezultatul unui întunecat și nestăvilit conflict de patimi, pentru care ciocnirea de interese nu este decît o ocazie, un pretext... Tăcu din nou. Apoi, reluîndu-și șirul gîndurilor, continuă: Și ceea ce-i mai trist e grija asta a lor nu numai de a se justifica, dar și de a susține sus și tare că consimțămîntul lor este deliberat și *liber !*... Da, liber !... Toți nenorociții ăștia, care pînă ieri combăteau cu înverșunare războiul, în care sînt acum aruncați împotriva voinței lor, vor să dea, cu orice preț, impresia că acționează liber... E tragic că atîția oameni lucizi, cu experiență, rezervați, pot fi duși de nas atît de ușor de îndată ce li se cîntă în struna patriotardă. Tragic... și aproape de neînțeles... Poate că toate acestea se întîmplă pur și simplu din cauză că omul mijlociu se identifică atît de naiv cu patria sa, cu națiunea sa, cu statul... Obișnuința de a spune : „Noi, francezii..." „Noi, germanii..." Și cum fiecare individ dorește, în mod cinstit, pacea, îi este cu neputință să admită că statul din care face parte vrea războiul. Și atunci aproape că s-ar putea spune : Cu cît individul e mai dornic de pace, cu atît e mai înclinat să-și dezvinovățească țara, pe cei din clanul lui ; și cu atît mai ușor e să-l convingi că amenințarea vine din afară, că guvernul lui nu e răspunzător, că el face parte dintr-o colectivitate care a căzut victimă și că trebuie să se apere apărînd-o...

Picături mari de ploaie îl întrerupseră. Tocmai traversau Place de la Bourse.

— Să grăbim pasul, spuse Jacques. O să te ude...

Ca să se adăpostească, abia avură timp să ajungă la arcadele din Rue des Colonnes. Furtuna, care amenințase toată ziua, izbucni, în sfîrșit, cu o violență neașteptată, dramatică. Fulgerele se întretăiau, biciuind nervii, iar bubuiturile tunetelor se spărgeau printre case cu un vuiet care amintea vijeliile din munți. Pe Rue du Quatre- Septembre trecu în trap mare un regiment călare din garda municipală ; călărețiii, îndoiți din cauza vijeliei, se aplecau pe gîtul aburind al cailor, ale căror copite împroșcau apa în jur, iar căștile lor

scînteiau sub cerul plumburiu, a într-un tablou reușit al unui pictor de bătălii.

— Să intrăm acolo, propuse Jacques, arătînd, la capătul arcadelor un mic restaurant slab luminat, care se umpluse de lume. Pînă stă ploaia, o să mîncăm ceva.

Găsiră cu greu două locuri alăturate, la o masă de marmură, în jurul căreia se înghesuiau și alți consumatori. Cum se așeză pe scaun, Jenny se simți toropită de oboseală. Genunchii îi tremurau ; umerii și ceafa o dureau cumplit ; capul i se părea că are o greutate insuportabilă. Crezu că-i vine rău. Cel puțin dacă ar fi putut să închidă ochii măcar cîteva minute, să se întindă, să doarmă... Să doarmă alături de el...

În aceeași clipă, amintirea nopții trecute puse stăpînire pe ea și, ca la o lovitură de bici, își simți deodată forțele reîmprospătate. Jacques stătea lîngă ea, fără să observe nimic. Ea îl vedea din profil : tîmpla umedă, șuvița întunecată de păr, cu reflexe roșcate... Era gata să-l apuce de braț și să-i spună : „Să mergem acasă. Ce ne interesează restul ?... Ia-mă în brațe... Strînge-mă tare !"

În jur, toți discutau. Toți ochii străluceau. Oamenii își treceau unul altuia solnița, mustarul, cu priviri prietenoase. Veștile cele mai nebunești, cele mai contradictorii erau împărtășite cu siguranță netulburată și erau crezute fără crîcnire.

Numai dacă furtuna asta n-ar întîrzia ofensiva... gemu o doamnă între două vîrste, a cărei față buboasă reflecta un eroism platonic, dar agresiv.

— În 1870, explica un domn gras, decorat cu rozeta Legiunii de Onoare, așezat în fața lui Jenny, ostilitățile n-au început decît mult timp după declararea războiului ! La cel puțin cincisprezece zile.

— Se pare c-o să fie lipsă de zahăr, spuse cineva.

— Și de sare, adăugă doamna eroică. Și, aplecîndu-se confidențial spre Jenny : Eu n-am așteptat, mi-am luat toate măsurile din timp...

Domnul decorat, adresîndu-se tuturor, cu o emoție admirativă care făcea să-i tremure vocea de un entuziasm contagios, povestea întîmplarea cu un colonel dintr-o garnizoană din est, care, primind ordinul de a se retrage cu oamenii săi la zece kilometri de graniță și crezînd că Franța cedase în fața inamicului, își scosese revolverul și preferase să-și zboare creierii în fața regimentului său decît să supraviețuiască în dezonoare.

La capătul mesei, un muncitor mînca în tăcere. Privirea lui neîncrezătoare se încrucișă cu aceea a lui Jacques și imediat îl auziră vorbind mînios :

— Dumneavoastră vă veseliți. Dar noi astăzi, la atelier, n-am căpătat leafa de săptămîna asta !

— Pentru ce ? întrebă cu bunăvoință domnul decorat.

— Patronul pretinde că banii lui sînt depuși la bancă și că banca și-a tras obloanele. A fost un scandal cum nici nu vă puteți închipui. Dar nu s-a putut face nimic. „Veniți luni", ne-a spus...

— Sigur, luni o să vă plătească pe toți, îl încurajă doamna eroică.

— Luni ? Mai întîi că mulți sînt mobilizați chiar de mîine. Atunci vă dați seama ? Să pleci și să-ți lași femeia și copiii fără un ban ?

— N-avea nici o grijă ! spuse autoritar domnul decorat. Guvernul a prevăzut și asta, așa cum a prevăzut, de altfel, totul. Se vor împărți ajutoare la primării. Plecați liniștiți ! Familiile voastre sînt sub protecția statului ; nu vor duce lipsă de nimic !

— Credeți ? se îndoi omul. Atunci, pentru ce nu ni se spune ?

Un vecin al lui Jacques, care avusese norocul să poată cumpăra o ediție specială a unui ziar de seară, făcu aluzie la proclamația lui Poincaré adresată „națiunii franceze".

Mai multe mîini se întinseră spre el.

— Să vedem ! Să vedem !

Dar el nu voia să dea ziarul din mînă.

— Citește ! ordonă domnul decorat.

Omul, un bătrîn mic de statură, cu o față vicleană, își puse cu un gest brusc ochelarii pe nas.

— E contrasemnată de toți miniștrii ! anunță el cu ifos. Apoi începu cu o voce ascuțită : „Conștient de responsabilitatea sa, dîndu-și seama că nu și-ar îndeplini o datorie sacră dacă nu ar lua măsurile necesare, guvernul a semnat decretul impus de situație". Făcu o pauză : „Mobilizarea nu înseamnă război..."

— Auzi, Jacques ? șopti Jenny cu glasul înfiorat de speranță.

Jacques ridică din umeri.

— E vorba să amăgești șoarecii ca să intre în capcană... Apoi, cînd vei pune mîna pe ei, ține-i bine !

— „În împrejurările actuale, continuă omul cu ochelari, mobilizarea apare, dimpotrivă, drept cel mai bun mijloc de a asigura o pace onorabilă..."

Se făcu tăcere chiar și la mesele vecine.

— Mai tare ! strigă cineva din fundul sălii.

Cititorul se ridică în picioare ca să continue. Vocea i se întrerupea cînd și cînd ; fără îndoială că bietul om avea în clipele acelea impresia că el însuși vorbește poporului. Repetă, grav :

— „...o pace onorabilă... Guvernul are încredere în rațiunea acestei națiuni nobile, nădăjduind că ea nu se va lăsa pradă unei emoții nejustificate."

— Bravo ! strigă doamna buboasă.

— Nejustificată ! îngînă Jacques.

— „...El are încredere în patriotismul tuturor francezilor și știe că nu se va găsi nici unul care să nu fie gata să-și facă datoria. În clipa aceasta nu mai există partide, ci o Franță pacifică și hotărîtă. Franța Dreptului și a Justiției, unită pînă la ultimul om în calm, vigilență și demnitate."

Citirea proclamației fu urmată de o tăcere care dură mai bine de un minut. Apoi, discuțiile pe marginea acestui subiect entuziasmant se însuflețiră. Eroismul doamnei nu era un simptom individual. Domnul decorat se făcu roșu la față, întocmai ca rozeta lui. În capul mesei, muncitorul fără salariu avea ochii plini de lacrimi. Fiecare simțea, cu un fel de desfătare, beția colectivă ; fiecare se simțea plutind ușor, dincolo de ființa lui, îmbătat de sublim, gata să îmbrățișeze cauza martirilor.

Jacques tăcea. El se gîndea la proclamațiile identice pe care trebuie să le fi semnat, dincolo, la aceeași oră, și ceilalți care purtau răspunderea războiului — *Kaiser*-ul, țarul ; se gîndea la aceste formule magice, înzestrate, peste tot, cu aceeași putere și care dezlănțuiau, fără îndoială, în toate țările, același delir absurd... O văzu pe Jenny împingînd în fața ei farfuria cu supă, de care aproape nici nu se atinsese. Atunci îi făcu un semn și se ridică.

Afară ploaia încetase. De pe balcoane se prelingeau picături de apă. Șuvoaiele de apă noroioasă se scurgeau cu zgomot în gurile canalelor. Pe trotuarele lucitoare, mulțimea își reluase goana dezordonată.

— Acum să mergem la Cameră, zise Jacques, trăgînd-o pe Jenny după el și pornind repede. Să aflăm ce se pune la cale acolo, cu Müller...

Oricît de lipsit de sens ar fi părut, nu s-ar fi putut spune că renunțase la orice nădejde.

LXXI

Palatul Bourbon era păzit cu discreție de garda municipală. Cu toate astea, dincolo de grilajul curții staționau mai multe grupuri de oameni. Jacques, însoțit de Jenny, se îndreptă într-acolo.

Într-unul din grupuri recunoscu, la lumina globurilor electrice, silueta înaltă a lui Rabbe.

— Tratativele nu s-au sfîrșit încă, îl lămuri bătrînul militant. Adineauri au ieșit. S-au dus să ia cina. Dezbaterile vor fi reluate în scurt timp. Dar nu aici : în birourile de la *l'Huma.*

— Ei, și care sînt primele impresii ?

— Nu-s grozave... De altfel, e cam greu să tragi concluzii. Erau toți congestionați, pe jumătate morți de sete și muți ca peștii... Singurul de la care am putut scoate ceva a fost Siblot... Și nu ne-a ascuns deloc că e dezamăgit. Nu-i așa ? adăugă adresîndu-se lui Jumelin, care se apropiase de ei.

Jenny, tăcută, îi cerceta cu băgare de seamă pe cei doi bărbați. Jumelin îi plăcea și nu-i plăcea. Fața lui lunguiață, subțire, asudată și palidă, fălcile spîne și proeminente, felul lui uscat de a vorbi, cu fraze întretăiate, cu dinții cam strînși, umerii pătrați, lucirea aspră a ochilor prea mici și prea negri aveau ceva neplăcut. Bătrînul Rabbe, dimpotrivă, cu fruntea lui bombată, cu ochii limpezi și triști, a căror privire îl învăluia mereu pe Jacques cu o expresie de blîndețe părintească, îi inspira tinerei încredere și simpatie.

— Müller ăsta, se pare că n-are nici un mandat precis, spuse Jumelin. N-aduce nici o propunere concretă.

— Atunci, de ce a mai venit ?

— Numai cu scopul de a se informa.

— Să se informeze ? ! exclamă Jacques. În momentul în care nu mai e, fără îndoială, nici timp pentru a se acționa ? !

Jumelin dădu din umeri.

— A se acționa... Ești nostim !... Crezi că mai este cu putință să se ia hotărîri cînd situația se schimbă din oră în oră ? Știi că Germania a decretat mobilizarea generală ? S-a de-

cretat la ora cinci, puțin mai tîrziu ca noi, și se spune că astă-seară va declara război Rusiei în mod oficial.

— Dar, spuse Jacques cu nerăbdare, ori una ori alta: Müller ăsta a venit ca să realizeze unirea proletariatului german cu cel francez, sau nu ? A venit să organizeze, în sfîrșit, greva în cele două țări, sau nu ?

— Greva ? De bună seamă că nu ! făcu Jumelin. Eu cred că vine pur și simplu ca să afle dacă partidul francez va vota ori nu creditele militare, pe care guvernul urmează să le ceară Camerelor chiar de luni. Asta-i tot.

— Tot ar fi ceva, spuse Rabbe, dacă, măcar asupra acestui punct precis, proletarii socialiști francezi și germani ar adopta aceeași politică.

— Nu-i tocmai sigur, făcu Jumelin enigmatic.

Jacques fierbea.

— Tot ce se poate afirma, continuă Jumelin, convins de ceea ce spune — și lucrul acesta se pare că șefii partidului n-au încetat să i-l repete lui Müller pe toate glasurile — e că Franța a făcut tot ce a putut ca să evite războiul... Pînă în ultima clipă ! A mers pînă acolo încît a consimțit să-și retragă trupele de acoperire spre interior !... Noi, socialiștii francezi, avem cel puțin conștiința împăcată ! Și sîntem îndreptățiți să considerăm că Germania este statul agresor !

Jacques îl privea năucit.

— Cu alte cuvinte, îi tăie el vorba, deputații socialiști francezi se pregătesc să voteze creditele ?

— În orice caz, nu pot vota contra.

— Cum asta, *nu pot ?*

— Mai probabil este că se vor abține să ia parte la vot, își dădu cu părerea Rabbe.

— Ah, exclamă Jacques, dacă ar mai trăi Jaurès !

— Eh... Eu cred că în situația actuală nici chiar șeful n-ar fi îndrăznit să voteze contra.

— Dar, făcu Jacques, ieșindu-și din fire, Jaurès a arătat de o sută de ori că asta nu-i decît un pretext pentru tot felul de șicane ! Parcă ați fi uitat cu toții adevăratele cauze ale nenorocirii noastre de azi: capitalismul, imperialismul guvernelor ! Oricare ar fi aparențele pe care le iau primele acte de ostilitate, socialismul trebuie să se ridice împotriva războiului ! Altfel...

Rabbe aprobă fără prea multă convingere :

— În principiu, da... Se pare că și Müller a spus ceva în genul ăsta...

— Și ?...

Rabbe făcu un gest larg de silă, de osteneală :

— Și... Asta-i situația... S-au dus, brat la brat, să cineze.

— Nu, replică Jumelin. Ai uitat că Müller a spus că vrea să telefoneze la Berlin, pentru a se sfătui cu șefii partidului său ?

— Așa ! făcu Jacques, care nu aștepta decît să mai poată spera.

Se răsuci mînios pe călcîie, făcu la întîmplare cîțiva pași și se înfipse apoi din nou în fața celor doi bărbați.

— Știți ce cred eu ? Müller ăsta a venit așa, într-o doară, ca să tatoneze care e gradul real de internaționalism și pacifism al partidului francez. Și dacă ar fi dat de oameni cu adevărat hotărîți să se opună, hotărîți la orice, hotărîți să facă grevă generală, ca să pună bețe în roate naționalismului guvernamental, eu vă spun că pacea ar mai fi putut fi încă salvată ! Da ! Chiar și azi încă, chiar după decretul de mobilizare ! Pacea ar mai fi putut fi încă salvată prin unirea formidabilă a proletariatului francez și a proletariatului german ! Dar în loc de asta, ce-a găsit aici ? Palavragii, chițibușari, moderați, gata oricînd să condamne — prin vorbe ! — războiul și naționalismul, dar care încep să se gîndească să voteze creditele militare și să dea mînă liberă statului-major ! Pînă în ultimul minut va dăinui aceeași absurdă și criminală contradicție : același conflict echivoc între idealul acesta internaționalist, la care se aderă teoretic, și toate interesele naționale, pe care, în practică, nimeni, nici măcar cei din rîndurile șefilor socialiști, nu se îndură să le jertfească !

În timp ce vorbea, Jenny, istovită, nu-l slăbea din ochi. Glasul lui Jacques o amețea ca o muzică mîngîietoare și cunoscută. Părea că e atentă, dar era prea ostenită ca să poată asculta. Urmărea atentă chipul lui Jacques și, pe chip, gura ; privirea ei, ațintită asupra buzelor sinuoase, a căror linie se alungea, se contracta, parcă ar fi avut o viață proprie, îi dădea aproape senzația fizică a unei atingeri. Aducîndu-și aminte de noaptea petrecută în brațele lui, așteptarea o cufunda într-un dulce leșin. „Să plecăm, își spunea ea. Ce mai așteptăm ? Haidem... Să mergem acasă... Ce importanță mai au toate astea pentru noi acum ?"

Cadieux, care alerga de la un grup la altul, împărțind vești noi, se apropie de ei.

— Chiar acum s-a făcut un demers la Ministerul de Interne pentru ca Müller să poată telefona la Berlin. Dar fără succes : legăturile au fost întrerupte. Prea tîrziu ! Stare de asediu și aici, și acolo...

— Era poate ultima șansă, zise Jacques, aplecîndu-se spre Jenny.

Cadieux, care-l auzi, întrebă batjocoritor :

— Șansă, pentru ce ?

— Pentru o acțiune a proletariatului ! O acțiune internațională !

Cadieux avu un zîmbet ciudat.

— Internațională ? făcu el. Dar, dragă, să fim realiști : începînd de astăzi, internațional e războiul și nu lupta pentru pace !

Era oare gluma unui om descurajat ? Ridică din umeri și dispăru în noapte.

— Are dreptate, mormăi Jumelin. Da, da, sinistră dreptate ! Războiul ne-a ajuns din urmă. Astă-seară, fie că vrem, fie că nu, noi, socialiștii, laolaltă cu toți francezii, ne aflăm în război... Activitatea noastră internațională o vom regăsi, o vom relua... dar mai tîrziu. Astă-seară ceasul pacifismului a trecut.

— Tu, Jumelin, tu vorbești așa ? întrebă Jacques.

— Da ! A intervenit un fapt nou : *este* război. Pentru mine asta schimbă totul. Și rolul nostru de socialiști îmi pare foarte limpede : nu trebuie să împiedicăm acțiunea guvernului !

Jacques îl privea năuc.

— Atunci, ai să răspunzi la mobilizare ?

— Vezi bine ! Te anunț că, marțea viitoare, cetățeanul Jumelin va fi un simplu *răcan* din regimentul 239 de rezervă, la Rouen !

Jacques își înfipse privirea în pămînt și nu răspunse nimic. Rabbe îi puse mîna pe umăr.

— Degeaba te încăpățînezi... Dacă astă-seară nu gîndești ca el, ai să gîndești ca el mîine... E evident : cauza Franței este cauza democrației. Noi, socialiștii, trebuie să fim cei dintîi apărători ai democrației împotriva agresiunii imperialiștilor vecini !

— Vasăzică, și tu ?

— Eu ? Dacă n-aș fi atît de bătrîn, m-aș duce să mă înrolez... De altfel, am să și încerc. Poate că am să mai pot fi de folos la ceva, chiar așa, prăpădit cum sînt... Te uiți lung la mine ? Nu mi-am schimbat părerea. Sper cu toată tăria că am să mai trăiesc încă destul spre a putea reîncepe într-o zi lupta împotriva militarismului, care rămîne dușmanul meu de moarte ! Dar pentru moment, să nu facem prostii : militarismul nu mai este ceea ce era ieri. Astăzi, militarismul este salvarea Franței ; mai mult decît atît : salvarea democrației

primejduite. De aceea, îmi bag mințile-n cap. Și sînt gata să fac ce fac bărbații : să iau un pușcoi și să apăr țara. Ce-o fi pe urmă, om vedea !

Înfruntă cu cerbicie privirea lui Jacques. Pe buze îi flutura un zîmbet nedeslușit și totodată mîndru, un zîmbet care făcea și mai dureroasă tristețea din ochi.

— Pînă și Rabbe ! se miră Jacques, întorcîndu-și ochii în altă parte. Simțea că se înăbușă. O luă pe Jenny de braț și plecară fără să spună bună seara.

Dincolo de grilaj, un grup agitat se îngrămădise în fața ieșirii.

În mijlocul lui, Pagès, secretarul lui Gallot, discuta gesticulînd. Printre tinerii militanți care-l înconjurau, Jacques zări figuri cunoscute : Bouvier, Hérard, Fougerolle, Latour, un sindicalist, Odelle și Chardent, redactori la *l'Huma.*

Pagès îl văzu pe Jacques și-i făcu semn.

— Ai aflat noutatea ? O telegramă din Petersburg : Germania a declarat astă-seară război Rusiei.

Bouvier, un orator de mitinguri, bărbat de vreo patruzeci de ani, de o slăbiciune bolnăvicioasă, verde la față, se întoarse spre Jacques.

— Și răul e bun la ceva ! Acolo, pe front, o să fie treabă de făcut pentru de-alde noi ! Cum or să ne dea puști și cartușe...

Jacques nu răspunse. N-avea încredere în Bouvier, nu-i prea plăceau ochii lui, care nu te priveau în față. (Într-o seară, plecînd de la un miting unde Bouvier ținuse o cuvîntare violentă, Mourlan îi spusese : „Pe individul ăsta l-am luat la ochi. Prea se arată zelos ca să nu-mi dea de bănuit. De cîte ori se fac arestări, pe el îl agață întotdeauna printre cei dintîi, dar nu știu cum se-ntîmplă că niciodată nu i se găsește vreo vină...")

— Ce-i mai caraghios, urmă Bouvier, este că dumnealor își închipuie că ne tîrăsc într-un război naționalist ! Nu-și dau deloc seama că în mai puțin de o lună va fi război civil !

— Și, în mai puțin de două luni, revoluție ! exclamă Latour...

Jacques întrebă pe un ton rece :

— Așadar, voi răspundeți la mobilizare ?

— Drace ! Prilejul e strașnic !

— Dar tu ? îl întrebă Jacques pe Pagès.

— Ce vrei să fac ?...

Trăsăturile lui aveau o expresie neobișnuită. Vorbea nervos, prea tare. Parcă ar fi fost băut.

— Nu-i vina noastră, continuă el, că războiul ăsta n-a putut fi împiedicat! Dar nu s-a putut. Faptul e fapt... Cel puțin, de-ar pune capăt acestei societăți muribunde, care nu-și dă seama că se sinucide! Numai de noi atîrnă ca regimul capitalist să nu supraviețuiască prăpădului pe care l-a dorit! Războiul ăsta să servească măcar evoluției sociale! Să folosească omenirii! Să fie ultimul! Să fie războiul eliberator!

— Război războiului! strigă o voce.

— O să ne batem! exclamă Odelle. Dar ca ostași ai revoluției, pentru dezarmarea definitivă și pentru emanciparea popoarelor!

Hérard, un poștaș, care atrăgea întotdeauna atenția asupra lui din pricină că semăna cu Briand (pînă și vocea fremătătoare, cu sonorități surde), spuse încet:

— Da... Mii și mii de nevinovați vor fi sacrificați! E monstruos! Dar singurul lucru care ne poate face să acceptăm această oroare e gîndul ca vom plăti pentru viitor! Cei care se vor întoarce din acest botez al sîngelui vor fi oameni regenerați... În fața lor nu vor mai fi decît ruine. Și pe ruinele astea vor putea construi, în sfîrșit, societatea nouă!

Jenny, care se afla în spatele lui Jacques, îi văzu tresărind umerii. Crezu că se pregătește să intre în discuție. Dar el se întoarse spre ea fără să spună nimic. Era atît de schimbat la față, încît Jenny rămase uimită. Jacques o luă din nou la braț și se îndepărtă de ceilalți, strîngînd-o tare lîngă el. Era fericit că o avea alături: simțămîntul de singurătate i se părea mai puțin amar. „Nu! își spunea Jacques. Nu. Mai bine moartea decît să accept un lucru pe care-l dezaprob din tot sufletul! Mai bine moartea decît renegarea asta!"

— Ai auzit? Nu-i mai recunosc.

În clipa aceea, Fougerolle, care în tot timpul discuției de lîngă grilaj nu scosese nici o vorbă, veni lîngă ei.

— Ai dreptate, făcu el fără altă introducere, oprindu-i pe cei doi tineri în loc ca să-l asculte. Eu m-am gîndit chiar să dezertez, ca să rămîn consecvent cu mine însumi. Așa că, vezi... Numai că, dacă aș face-o, n-aș fi niciodată sigur că am făcut-o din convingere și nu de frică. Deoarece adevărul e că mi-e grozav de frică... Așa că, e absurd, dar am să fac ce fac ei: am să plec...

Și, fără să aștepte răspunsul lui Jacques, se îndepărtă cu pași hotărîți.

— Poate că mai sînt mulți alții ca el... își zise Jacques, gînditor.

Străbătură Rue de Bourgogne, de-a lungul Palatului Bourbon, pînă la Sena.

— Știi ce mă uimește mai mult ? întrebă el după o pauză. Privirea lor, vocea lor, bucuria asta involuntară care li se ghicește în gesturi... Pînă într-atît, încît te întrebi : Oare dacă ar afla astă-seară că lucrurile se împacă și că se demobilizează, prima lor reacție n-ar fi de dezamăgire ?... Dar lucrul cel mai groaznic, adăugă numaidecît, este toată energia asta pe care o pun în slujba războiului !... Curajul, disprețul ăsta de moarte ! Atîta forță sufletească irosită, cînd numai a cincea parte din ea ar fi fost de ajuns pentru a se împiedica războiul, dacă ar fi pus această putere, atunci cînd trebuia, cu toții laolaltă, în slujba păcii !...

Trecînd pe Pont de la Concorde, se întîlniră cu Stefany, care mergea singur, cu capul în pămînt, cu ochelarii lui mari săltîndu-i pe nas. Se grăbea să se ducă și el să afle rezultatul tratativelor.

Jacques îi spuse că discuțiile se întrerupseseră și că urma să fie reluate ceva mai tîrziu, dar la *l'Humanité*.

— Dacă-i așa, mă înapoiez la ziar, spuse Stefany, întorcîndu-se din drum.

Jacques avea chipul întunecat. Făcu în tăcere cîțiva pași, apoi, aducîndu-și aminte de ce prevestise Mourlan, îl prinse pe Stefany de cot.

— S-a sfîrșit, nu mai există socialiști : nu mai există decît *social-patriotarzi !*

— De ce spui asta ?

— Văd că toți se învoiesc să plece pe front... Ei cred că, jertfindu-și idealul revoluționar pe altarul noului mit al patriei amenințate, ascultă de conștiința lor ! Aceia care se arătau cei mai înverșunați împotriva războiului au devenit acum cei mai înfocați războinici !... Jumelin, Pagès... Toți !... Pînă și bătrînul Rabbe, care e gata să plece voluntar, dacă-l primesc !

— Rabbe ? făcu Stefany, surprins. Totuși, spuse răspicat : Nu mă mir... Și Cadieux se duce. Și Berthet, și Jourdain. Toți aveau livretele militare în buzunar încă de ieri. Pînă și Gallot, așa miop cum e, i-a cerut lui Guesde să intervină la minister ca să fie mutat de la partea sedentară !

— Partidul e decapitat, conchise Jacques, sumbru.

— Partidul ? Nu, cred că nu. Decapitată însă e rezistența împotriva forțelor războiului, asta în mod sigur.

Jacques se apropie de el cu un elan frățesc.

— Ești și tu convins, nu-i așa, că dacă Jaurès ar mai fi printre noi...

— Firește, ar fi cu noi ! Sau, mai bine zis, partidul întreg ar fi rămas alături de el !... Dunois a găsit formula justă : *Conștiința socialistă n-ar fi divizată.*

Străbătură în tăcere Place de la Concorde, pustie, fără nici un vehicul, părînd mai vastă, mai luminată decît de obicei. Fața pămîntie a lui Stefany tresărea mereu, frămîntată de ticuri.

Se opri brusc. Lumina unui felinar cresta pe chipul lui alungit reliefuri neașteptate și, din cînd în cînd, făcea să-i lucească ochelarii peste orbitele pline de întuneric.

— Jaurès ? exclama el. (Ca să pronunțe numele acesta, glasul lui muzical de meridional căpătă inflexiuni atît de mîngîietoare, atît de deznădăjduite, încît Jacques simți un nod în gît.) Știi ce l-am auzit spunînd, joia trecută, în momentul cînd plecam din Bruxelles ? Huysmans se înapoia la Amsterdam și își lua rămas-bun de la el. Șeful l-a privit drept în ochi cu brutalitate și i-a spus : „Ascultă ce-ți spun, Huysmans. Dacă izbucnește războiul, *Mențineți Internaționala !* Dacă vreunul din amici vă roagă să luați atitudine în acest conflict, nu faceți nimic ! *Mențineți Internaționala !* Și dacă eu, Jaurès, vin să vă cer să faceți cauză comună cu unul sau altul dintre beligeranți, nu mă ascultați, Huysmans ! *Mențineți cu orice preț Internaționala !*"

Jacques, tulburat, răvășit, strigă :

— Da ! Chiar dacă n-am mai rămîne decît zece ! Chiar dacă n-am mai rămîne decît doi ! Să menținem cu orice preț Internaționala ! Glasul îi tremura.

Jenny, fremătînd de emoție, se apropie și se lipi de el ; dar Jacques păru că nici nu bagă de seamă. Repetă încă o dată, ca un jurămînt :

— Să menținem Internaționala !

„Dar cum ?" se întrebă în sinea lui. Și i se păru că se afundă, singur, în beznă.

Trecuse de miezul nopții cînd Jacques și Jenny părăsiră birourile de la *l'Humanité*, unde în seara aceea veniseră foarte mulți ca să afle vești noi. Cu toate că nu mai avea nici o nădejde, Jacques nu voise să plece fără să cunoască rezultatul convorbirilor cu delegatul german. Văzînd, cu inima

strînsă, cît de obosită era Jenny, o rugase de mai multe ori să se ducă acasă ca să se odihnească și să aștepte acolo pînă va putea veni și el. Dar de fiecare dată Jenny refuzase cu hotărîre. În sfîrșit, în biroul lui Stefany, unde se refugiaseră cu încă vreo douăzeci de socialiști, își făcu apariția Gallot, care le spuse că ședința era pe sfîrșite. Müller și de Man erau grăbiți : abia mai aveau timp să ajungă la Gara de Nord ca să prindă ultimul tren de civili care pleca spre Belgia. Jacques și Jenny îi văzură cum trec în mare grabă pe coridor. Cachin, încins cu eșarfa de deputat, avea obligația să-i însoțească pînă la tren, ca să le înlesnească plecarea. Încă nu se știa sigur dacă Müller putea să treacă granița belgiană.

Gallot, hărțuit de întrebări, își scutura cu mînie capul ciufulit. Pînă la urmă îi smulseră cîteva amănunte. După toate socotelile, acest ultim contact între partidele socialiste din Franța și din Germania nu dusese la nici un rezultat. După șase ore de discuții sincere, se mulțumiseră să exprime cu rezerve dorința ca socialiștii din Camera franceză și cei din Reichstag, fără să împiedice acordarea creditelor de război, să se abțină cel puțin de a da un vot favorabil ; și se despărțiseră cu această concluzie derizorie : „Instabilitatea situației nu îngăduie să se ia angajamente mai precise".

Era un faliment total. Dogma solidarității internaționale nu fusese decît o amăgire.

Jacques se uită la Jenny, ca și cum ar fi căutat un ultim ajutor pentru deznădejdea lui. Jenny ședea mai la o parte, pe un taburet, cu mîinile pe genunchi, cu spatele rezemat de un raft. Lumina lămpii din tavan îi cădea piezîș pe față, umbrindu-i pleoapele și umerii obrajilor. Efortul pe care-l făcea ca să-și țină ochii deschiși îi dilata pupilele. Ar fi vrut s-o ia în brațe, s-o legene, s-o adoarmă... Toată mila pe care Jacques o simțea în seara aceea pentru omenirea întreagă făcu și mai intensă compătimirea pentru ființa aceea gingașă, ostenită, singura care mai exista acum pentru el. Se apropie, o ajută să se ridice și ieșiră în tăcere.

În sfîrșit ! Pe scări, Jenny porni înainte, în fugă. Nu-și mai simțea oboseala. Și, cînd ajunseră pe trotuar, cînd simți mîna fierbinte a lui Jacques cuprinzînd-o de mijloc, în bucuria ei, dincolo de sentimentul irezistibil care o confunda cu el, o înfioră deodată ceva tulbure, grav, ceva cu totul nou și atît de violent, încît sîngele îi năvăli în tîmple cu o putere ce-o făcu să se clatine și să-și ducă mîna la frunte.

— Ești obosită ? murmură Jacques întristat și plin de atenție. Ce să facem ? Nu prea cred că vom găsi un taxi astă-seară...

Ținîndu-se strîns unul de altul, sleiți de puteri, cuprinși parcă de friguri, porniră înainte, în noapte.

Pe străzi era încă multă lume. Grupuri mici de sergenți și de gărzi republicane vegheau pe la toate intersecțiile.

În Place de Notre-Dame-des-Victoires fură mirați să vadă cele două uși ale bisericii larg deschise. Se apropiară. Altarul părea o grotă miraculoasă, întunecoasă și totuși luminată de nenumărate lumînări, care făceau pristolul să semene cu un tufiș aprins. În ciuda orei tîrzii, ungherele erau pline de umbre tăcute, care se rugau ; în jurul confesionalelor, tineri îngenuncheați își așteptau rîndul. Curios și, fără voia lui, mișcat de deznădejdea pe care o trăda, la o oră atît de tîrzie, elanul acesta de pietate populară, ar fi intrat bucuros, pentru un minut, în biserică. Dar Jenny, încruntîndu-se brusc, îl opri ; trei veacuri de protestantism se ridicau, inconștient, în ea, împotriva excesului, a idolatriei catolice.

Își continuară drumul, fără să-și împărtășească gîndurile.

Jenny, din ce în ce mai ostenită, mergea atîrnată de brațul lui Jacques. Deodată, fără motiv, Jenny apucă palma lui Jacques și își lipi obrazul de ea. Jacques se opri, răscolit pînă în adînc. După ce aruncă o privire în jur, o împinse ușor sub bolta unei porți și o strînse la piept. „În sfîrșit !" gîndi ea. Buzele i se înmuiară ; nu-și mai feri gura ; de ceasuri întregi aștepta sărutarea asta ; închise ochii și se lăsă în brațele lui, emoționată.

Traversară în fața Halelor și urcară pe Boulevard Saint-Michel. Orologiul de la Palatul de Justiție arăta unu și un sfert. Trecătorii se răriseră, dar pe arterele principale, care duceau spre barierele orașului, se scurgeau convoaie nesfîrșite : care rechiziționate, șiruri de cai ținuți de căpestre, automobile conduse de soldați, regimente care marșăluiau tăcute spre destinații secrete. În Europa, noaptea asta nimeni nu cunoștea odihna.

Înaintau încet. Jenny șchiopăta. Nu se mai putu stăpîni și mărturisi că o rosese un pantof. Jacques o sili să se sprijine și mai tare de el ; o susținea, o ducea aproape pe sus. Pe ea lucrul ăsta o necăjea și o înduioșa. Pe măsură ce se apropiau de casă, în nerăbdarea lor se strecură o neliniște surdă. Și unul și celălalt se simțeau la capătul puterilor fizice și mora-

lc. Totuși, dincolo de orice oboseală și neliniște, ardea în ei flacăra unei bucurii nestinse.

Aprinzînd lumina din antreu, Jenny se uită împrejur, ca de fiecare dată cînd se întorcea acasă, pentru a vedea dacă portăreasa nu strecurase pe sub ușă vreo telegramă de la Viena. Nimic. Inima i se strînse. Nu mai avea nici o speranță să primească vești de la mama ei înainte de plecarea lor.

— Măcar de nu s-ar fi întrerupt legăturile dintre Elveția și Austria, îngînă ea.

Asta era acum singura ei speranță.

— Cum ajungem la Geneva, ne ducem la consulat, făgădui Jacques.

Zăboviră în antreu, în picioare, străbătuți, amîndoi, de amintirea nopții din ajun, simțindu-se deodată stînjeniți că se află acolo singuri, în plină lumină, cu fețele trase, evitînd să se privească, tulburați de aceeași amintire.

— Hai să intrăm, făcu Jacques.

Dar nu se mișcă. Se aplecă mașinal să ridice un ziar, îl împături încet și-l puse pe un scăunel.

— Mor de sete, spuse el, silindu-se să pară degajat. Dar tu ?

— Și eu.

Pe masa din bucătărie zăceau și acum rămășițele dejunului lor.

— Prînzul nostru, făcu Jacques.

Dădu drumul robinetului să curgă pînă cînd veni apă rece și-i întinse paharul lui Jenny, care se așezase pe scaunul cel mai apropiat. Jenny bău cîteva înghițituri, apoi i-l dădu înapoi, întorcîndu-și privirea în altă parte : era sigură că Jacques își va pune buzele pe același loc de unde băuse și ea... El dădu pe gît două pahare, unul după altul, răsuflă ușurat și se apropie de ea. Îi prinse obrajii între palme și se aplecă... Dar se mulțumi s-o privească lung, foarte de-aproape. Apoi spuse cu bl ndețe :

— Sărmana, sărmana mea dragă... E tîrziu... Nu mai poți... Și noaptea viitoare, călătoria noastră lungă... Trebuie să tragi un pui de somn adînc... În patul tău, adăugă el.

Ea își lăsă capul în jos. Nu răspunse. El o sili să se ridice și, cum Jenny se clătina pe picioare, o duse pînă în fața ușii de la camera ei.

Odaia era cufundată în întuneric. Numai lumina slabă a nopții de vară se strecura prin fereastra deschisă.

— Acum trebuie să dormi, să dormi bine, repetă Jacques la urechea ei.

Jenny se împotrivi. Rămase în prag, strîns lipită de trupul lui. Murmură cu vocea sugrumată :

— Dincolo...

„Dincolo" era divanul din odaia lui Daniel... Jacques răsuflă adînc, dar nu răspunse. În clipa cînd Jenny spusese că acceptă să-l însoţească în Elveţia, el se gîndise : „Acolo, la Geneva, îmi va fi soţie". Dar după zbuciumul acestei zile groaznice... Echilibrul universal părea rupt ; peste tot domnea neprevăzutul, excepţia devenise regulă ; nici un angajament nu mai rămînea în picioare...

Pe deplin conştient, se mai luptă cîteva clipe cu el însuşi. Apoi se dădu un pas înapoi, depărtîndu-se de ea, şi o îmbrăţişă cu privirea.

Jenny îşi ridică spre el ochii ei limpezi. Aceeaşi tulburare, aceeaşi bucurie, gravă şi pură, îi răscolea pe amîndoi.

— Da, spuse în cele din urmă Jacques.

LXXII

Simplon-expresul, care, după mersul trenurilor, urma să sosească la Paris pe la ora şaptesprezece, ajunse abia după ora douăzeci şi trei în gara Laroche, unde fu numaidecît garat pe o linie laterală, ca să lase liniile principale libere pentru garniturile de aprovizionare a armatei. Format aproape numai din vagoane vechi de clasa a treia, expresul era ticsit de călători, îngrămădiţi cîte treisprezece, paisprezece în compartimente de zece locuri. La ora unu noaptea, după manevre care nu se mai sfîrşeau, trenul porni din nou, greoi, spre Capitală. La ora trei trecea, nu mai repede decît o coloană de infanterişti în marş, prin gara Melun, pentru a se opri apoi, iarăşi, pe podul de peste Sena. Un sfîrşit de noapte lăptos înălbea cotul rîului ; cîteva şiruri de lumini ce licăreau în ceaţă lăsau să se ghicească oraşul. Încetul cu încetul, zorile se iviră în spatele colinelor ; pe drumul din vale, de-a lungul apei, se desluşi un regiment în marş, urmat de un convoi lung de căruţe militare.

În fine, la ora patru şi jumătate, după nesfîrşite opriri, după urniri ce te făceau să crezi că porneşte, oprindu-se însă din nou, după aşteptări pe sub tuneluri, trenul, şuierînd şi stopînd la toate semnalele, străbătu încet suburbiile Parisului şi se opri pe o linie fără peron, la trei sute de metri de gara *P.L.M.*

Doamna de Fontanin porni pe urma călătorilor pe care impiegații îi îndrumau să coboare pe pietriș și să treacă peste linii spre incinta gării. Valiza grea îi lovea glezna și o făcea să se împiedice la fiecare pas.

Părăsise Viena în plină forfotă și zăpăceală, cu unul din ultimele trenuri cu străini care se îndreptau spre Italia. Era de trei zile pe drum, schimbase de șapte ori trenul și trei nopți nu dormise deloc. Dar izbutise să obțină retragerea plîngerii împotriva soțului ei și să facă în așa fel ca numele lui Fontanin să nu figureze în rapoartele anchetatorilor.

Gara, plină de soldați în pantaloni roșii, semăna cu un bivuac. Fu nevoită să se strecoare printre semnalizatoare, se lovi de barierele păzite de santinele și se întoarse de zece ori din drum pînă izbuti să iasă din gară. În mijlocul acestor soldați, gîndul, care n-o părăsea nici o clipă, la fiul ei o chinuia și mai tare. N-avea nici o veste de la el. Va găsi oare vreo scrisoare acasă ?... Daniel ! Ce soartă îl aștepta ? Îl vedea aievea, în frumoasa lui uniformă, cu coiful strălucitor, călare, lîngă un stîlp de frontieră, ridicîndu-se ca un apărător în fața patriei amenințate... Dumnezeu îl va ocroti ! A se teme pentru el însemna să fie lipsită de credința în Cel-de-Sus.

Afară, nici un taxi, nici un autobuz.

Să meargă pe jos pînă acasă nu era un lucru cu totul și cu totul imposibil : bucuria de a ajunge la liman o ajuta să nu-și mai simtă oboseala. Dar ce să facă cu bagajul ? La biroul de bagaje peste o sută de persoane stăteau la coadă. Tîrîndu-și cu chiu, cu vai valiza, străbătu piața și zări o berărie deschisă. Mesele în neorînduială, chelnerii somnoroși, cîteva lămpi care rămăseseră aprinse, deși se făcuse ziuă de-a binelea, arătau că, în ciuda regulamentelor, localul nu se închisese toată noaptea. Unei femei tinere care stătea la casă i se făcu milă de această călătoare care părea atît de cumsecade și se învoi să-i păstreze valiza, astfel că doamna de Fontanin, ușurată, porni în direcția Observatorului. Ajunsese, în sfîrșit, la capătul zbuciumatei ei călătorii : într-o jumătate de oră va fi alături de Jenny, în fața tăvii cu ceai. Aproape că nu-și mai simțea oboseala.

În dimineața aceea de 2 august, în Paris era o agitație atît de neobișnuită, încît, ajungînd acasă, se mira că găsește poarta cea mare închisă. Ceasul îi stătuse. Trecînd prin fața odăii portăresei, ale cărei perdele erau încă trase, socoti că nu poate fi mai mult de cinci și jumătate. „Jenny doarme și desigur că a pus lanțul la ușă, gîndi ea urcînd scările. Oare o să audă soneria din antreu ?"

Înainte de a suna, încercă, la noroc, să deschidă cu cheia. Ușa se deschise : cheia nu fusese nici măcar întoarsă de două ori în broască.

În antreu, primul lucru pe care-l văzu fu o pălărie bărbătească, de fetru, neagră... Daniel ? Nu... O cuprinse teama. Toate ușile erau larg deschise. Făcu doi pași pînă la capătul coridorului. În capăt, în bucătărie, lumina aprinsă... Visa ? Nu-și simțea capul prea limpede. Se rezemă o clipă cu umărul de perete. Nici un zgomot, casa părea pustie. Dar pălăria asta, și lumina aprinsă ?... Îi trecu prin gînd că avusese loc o spargere... Înaintă mașinal pe coridor, spre bucătărie, cînd, în fața camerei lui Daniel, a cărei ușă era deschisă, se opri deodată, cu privirea fixă : pe divan, printre pernele răvășite, două trupuri înlănțuite...

O clipă, ideea unui omor se substitui gîndului că s-a întîmplat un furt. Dar numai o clipă, fiindcă numaidecît recunoscu cele două figuri cu capetele lăsate pe spate : Jenny dormea în brațele lui Jacques, cufundat și el în somn !

Se dădu brusc înapoi, în umbra coridorului. Își apăsă mîna pe piept, ca și cum bătăile inimii ar fi putut să-i trădeze prezența. Singurul ei gînd era să fugă. Să fugă, pentru ca nimeni să nu știe că a văzut ! Să fugă, pentru a evita groaznica umilire a lor, a ei...

Repede, cu pași de lup, se întoarse în antreu. Acolo fu nevoită să se oprească, deoarece era gata să leșine. Poate că s-ar fi întrebat iarăși dacă nu fusese cumva victima unei halucinații, cînd zări din nou pălăria lui Jacques, aruncată neglijent drept în mijlocul mesei. Atunci își încordă puterile, deschise cu precauție ușa care dădea pe scări, o închise fără zgomot și, agățîndu-se de rampă, coborî etajele, greoi, treaptă cu treaptă.

Și acum ? Pentru a i se deschide poarta mare dinspre stradă, va trebui să bată la geamul portăresei, să-și trădeze prezența, să-i spună că s-a întors și să motiveze într-un fel oarecare plecarea asta subită... Din fericire, portăreasa, pe care de bună seamă că o trezise cînd sosise, se trezise și se îmbrăca : după perdele se ghicea lumina aprinsă, iar poarta de la stradă era deschisă. Sărmana femeie izbuti să se strecoare fără să fie văzută.

Unde să se ducă, unde să găsească un refugiu ?

Trecu drumul și intră în grădină. Era pustie. Se îndreptă spre banca cea mai apropiată și se așeză pe ea.

În jurul ei, tăcere, răcoare. În depărtare, se auzea un zgomot surd și neîntrerupt : marșul convoaielor și al camioanelor care treceau necontenit pe Boulevard Saint-Michel.

Doamna de Fontanin nu încerca să înțeleagă ceva. Nici nu se întreba măcar ce putuse să se întîmple în timpul cît lipsise, cum de ajunseseră lucrurile pînă aici. Nu era în stare să judece. Dar continua să vadă. Imaginea care-i stăruia în ochi era o realitate de netăgăduit : divanul răvășit, piciorul gol al lui Jenny lungit sub lumina ce bătea prin fereastră, brațele lui Jacques încolăcite peste pieptul ei, poziția aceea de uitare de sine și expresia de moliciune, de dureros extaz de pe buzele lor apropiate în somn... „Ce frumoși erau", gîndi ea în ciuda rușinii și a spaimei. În indignarea, în revolta ei instinctivă își făcuse numaidecît drum un alt sentiment, foarte puternic înrădăcinat în ea : respectul pentru aproapele ei ; respectul față de destin, față de răspunderea aproapelui.

Jacques simțise oare, prin somn, că se mișcase ceva în apartament ? I se bătură pleoapele ; deschise ochii. Într-o clipă își dădu seama de întreaga realitate. Ochii lui, înainte de a învălui chipul adormit de lîngă el, lunecară peste un picior gol, peste rotunjimea unui sîn, peste arcuirea unui umăr. Cîtă tristețe în cuta gurii ei ! Ce expresie încremenită de durere pe trăsăturile ei nemișcate. De durere și, totuși, de repaus... Masca mortuară a unei copile a cărei agonie fusese cruntă...

Își ținea respirația și nu-și putea lua ochii de la această gură crispată. Mila, remușcarea, un sentiment de spaimă îi dominau calda duioșie. Îi apăsa pe amîndoi o fatalitate. O fatalitate ? Nu : ceea ce se întîmplase se făcuse din voința lui ; el singur voise totul. Întotdeauna se aruncase asupra lui Jenny ca asupra unei prăzi. La Maisons-Laffitte el fusese acela care încercase s-o cîștige, care se făcuse iubit de ea, ca apoi să fugă numaidecît, s-o lase pradă deznădejdii. Și, în vara asta, iată că iarăși se năpustise asupra ei, tocmai cînd ea începuse să-și recapete liniștea sufletească, să uite... Ireparabilul se săvîrșise. Cu opt zile înainte, Jenny putea încă să trăiască fără el ; astăzi însă, nu. Era a lui, o trăgea după el, spre care înfricoșător necunoscut ?... Fără el, ea nu mai putea găsi acum nici un sens în viață. Și va fi oare fericită cu el ? Nu. O știa prea bine. Antoine avea perfectă dreptate ! El, Jacques, nu era din categoria celor care pot să-i facă fericiți pe alții.

Antoine... Căută, instinctiv, cu ochii, pendula. Făgăduise că-l va însoți în dimineața asta pe fratele lui la gară. Șase fără douăzeci. În cinci minute va trebui să fie în picioare.

Prin fereastra deschisă se auzea un hurducăit sacadat și surd. Își înălță capul. Regimente, convoaie, tunuri de artilerie străbăteau orașul. Războiul era în prag, pîndindu-i să se trezească din somn. „Prima zi de mobilizare este duminică doi august..." În dimineața asta războiul începea pentru toată lumea !

Stătea rezemat într-un cot, cu auzul încordat, cu privirea fixă, cu fruntea umezită. Uneori, larma părea că se potolește. O tăcere emoționantă se așternea numaidecît după zgomotul acela de fiare ; o tăcere prin care răzbătea, din cînd în cînd, un piuit de pasăre, sau murmurul discret, ca un suspin, al vîntului este crestele copacilor de pe bulevard. Apoi larma sinistră reîncepea, în depărtare. Alte trupe treceau pe bulevard. Pasul lor cadențat se apropia, creștea, înăbușind tăcerea, acoperind ciripitul vrăbiilor, strivind totul în cale.

Cu riscul de a o trezi, o ridică ușor pe Jenny și o luă în brațe. Atingerea trupurilor lor o făcu să se strîngă brusc, în somn. Murmură : „Nu... nu..." Apoi pleoapele i se deschiseră și îi zîmbi : un surîs duios și temător, în timp ce, în ochii umezi, licărul ușor de teamă se stingea încet. Rămaseră un minut lipiți unul de altul, fără să se clintească. În nemișcarea arzătoare a acestei atingeri, trupurile lor fremătau sub amintirile nopții. Dar amintirile lor nu mai erau aceleași... Și cînd Jacques o strînse și mai tare, Jenny, a cărei pornire de dragoste era frîntă de teama că iarăși avea să sufere, căută, instinctiv, să se desfacă din îmbrățișarea lui. În cele din urmă, învinsă de slăbiciune, de dragoste, de exaltarea pe care i-o dădea jertfa aceasta, învinsă chiar de propria ei dorință, cedă... Dăruire conștientă, în care se vădea atîta pasiune, atîta bucurie, încît Jacques putu să se înșele asupra înțelesului ei și să nu bănuiască ce act de voință, cîtă teamă, cîtă renunțare ascundea această consimțire.

Rezemată de speteaza băncii, cu mîinile încrucișate în poală, doamna de Fontanin privea drept înaintea ei, fără să se poată gîndi la ceva.

Timpul trecea. Grădina, strălucitoare în soarele dimineții, plină de cîntecele păsărelelor, de verdeață, de flori, cu statuile albe ale căror umbre se alungeau peste iarbă, o învăluia în singurătate. Bărbații și femeile care străbăteau bulevardul de-a curmezișul, cu pași repezi, erau prea depar-

ie ca să-și arunce privirile spre femeia aceea în doliu, care zăcea acolo pe o bancă. Ferestrele apartamentului ei nu se vedeau din pricina copacilor, dar doamna de Fontanin zărea, printre boschete, poarta de la intrarea casei.

Deodată, își aplecă brusc capul și își trase vălul peste față : Jacques și cu Jenny apăruseră în pragul porții... De la depărtarea aceea le era cu neputință s-o vadă și nici s-o recunoască decît dacă s-ar fi îndreptat spre ea. Cînd se hotărî să-și ridice ochii, amîndoi se depărtau în grabă spre Grădina Luxembourg.

Răsuflă ușurată. Sîngele îi zvîcnea în artere. Îi urmări cu o privire rătăcită pînă cînd dispărură. Cîteva clipe mai stătu așa, fără curaj. Apoi se ridică și, cu un mers aproape sigur — oricum, așteptarea asta lungă o mai întremase puțin — o luă spre casă.

LXXIII

— Tu odihnește-te, îi spusese Jacques lui Jenny. Eu am să mă duc să-l petrec pe Antoine la gară. Pe urmă o să trec să-mi iau rămas-bun de la Mourlan ; am să dau pe la C.G.T., pe la *l'Huma*, și apoi, aproape de ora prînzului, vin să te iau de aici.

Dar Jenny se împotrivise. Era absolut hotărîtă să nu rămînă singură acasă în dimineața aceea.

— Dar bagajele ? Și toate celelalte treburi despre care vorbeai ieri ?... Așa, n-ai să fii gata de plecare diseară, îi spusese Jacques, ca s-o tachineze.

Ea zîmbea. Un zîmbet cu totul nou, timid și voluptuos, care-i aburea privirea.

— Știi ce-am să fac eu ? Mă duc să revăd micul nostru scuar din Rue La Fayette. Dumnea... tu, dacă vrei, vino să mă iei de acolo cînd o să te întorci de la gară. Sau mai tîrziu.

Jacques se învoise ca Jenny să-l însoțească pe jos, prin Grădina Luxembourg, pînă în Rue de l'Université ; apoi ea se va duce să-l aștepte, cuminte, în fața bisericii Saint-Vincent-de-Paul. Și Jenny dăduse fuga să se îmbrace.

Antoine se despărțise de Anne la trei dimineața.

Nu-și putuse stăpîni, ieri, nevoia nostalgică de a o revedea ; ultimă și amară bucurie, pe care și-o acordase fără să-și facă iluzii, ca o favoare de osîndit. Dar disperarea Annei în clipa cînd el plecă și părerea lui de rău că cedase ispitei îl

întristară. Se simțea ca scuturat de friguri. Întors acasă, își petrecuse restul nopții în picioare, răscolind prin sertare, ca să ardă hîrtii, să pună în plicuri micile sume de bani pe care le destina anumitor persoane, domnului Chasle, fetelor din casă, domnișoarei de Waize și chiar celor doi orfani din Rue de Verneuil, micul trepăduș descurcăreț, Robert Bonnard, și fratele său. (Din cînd în cînd îi ajuta, ca mai înainte, și acum nu voia să-i lase fără subsidii în primele săptămîni ale acestei situații anormale.) Pe urmă îi scrisese o scrisoare Gisei, sfătuind-o să nu părăsească Anglia, și alta lui Jacques, pe care i-o adresase la Geneva, deoarece era încredințat că fratele său, după scena din ajun, n-avea să mai vină să-și ia rămas-bun de la el. În cîteva cuvinte frățești îl ruga să-l ierte că l-a jignit și-i cerea din toată inima să-i trimită vești.

După ce termină, se duse în camera de toaletă, ca să îmbrace uniforma de rezervist. Cînd se văzu echipat astfel, se simți foarte calm ; ca și cum ar fi făcut pasul hotărîtor.

Pe cînd își punea moletierele, trecu în revistă, cu gîndul, tot ce-și propusese să facă înaintea plecării. Nu uitase nimic. Certitudinea asta îl liniști și mai mult. Se gîndi deodată că îi vor lipsi desigur multe lucruri ca să-și poată îndeplini cum se cuvine munca de medic militar. Fără a sta în cumpănă, goli repede lada ofițerească, cu toate că o umpluse cu multă grijă, și înlocui cea mai mare parte din albituri, obiecte personale și chiar cărți, pe care avusese slăbiciunea să le ia cu el, cu tot ce putu găsi prin dulapuri : comprese, pense, seringi, anestezice și dezinfectante.

Cele două fete în casă se treziseră de mult și umblau de colo pînă colo pe coridoare. (Léon se grăbise să plece din Paris cu gîndul ca, înainte de a se prezenta la regiment, să treacă prin satul lui, ca să-și mai vadă o dată „bătrînii".)

Adrienne veni să-l anunțe că gustarea era servită în sufragerie. Avea ochii roșii. Îl rugă stăruitor pe Antoine să găsească loc în bagaje și pentru un pui fript, pe care îl și adusese, împachetat gata.

Antoine tocmai se ridicase de la masă, cînd se auzi soneria. Păli ușor ; un zîmbet de duioșie îi lumină chipul. „Jacques ?..."

Într-adevăr, el era. Se opri în prag. Antoine se îndreptă spre el cu stîngăcie. Amîndoi se simțeau emoționați. Își strînseră mîna în tăcere ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat în ajun.

— Mi-era teamă că am întîrziat, bîigui în sfîrșit Jacques. Ești gata ? Te pregăteai de plecare ?

— Da... Șapte... E timpul să plec.

Se silea să-și dreagă glasul. Cu o mișcare degajată, își luă chipiul și și-l puse pe cap. Să-i mai fi crescut oare capul de la ultima concentrare sau purta acum părul mai mare decît pe atunci ? Chipiul, cocoțat în vîrful capului, îi venea caraghios. Se văzu în oglinda din antreu ; își încruntă sprîncenele. În timp ce-și strîngea cu stîngăcie centironul, privirea îi rătăcea în jur ; părea să-și ia rămas-bun de la casa lui, de la viața lui civilă, de la el însuși ; ochii i se întorceau însă mereu la mutra pocită din oglindă.

În clipa aceea, cele două fete în casă, în picioare, lipite una de alta, bălăbănindu-și brațele pe lîngă trup, izbucniră în hohote de plîns. Deși îl enervau, Antoine le zîmbi și se duse să le strîngă mîna.

— Haide, haide...

Tonul lui marțial suna cam fals. Își dădu seama de asta și, ca să grăbească plecarea, se întoarse spre Jacques.

— Vrei să mă ajuți să ducem asta jos ?

Apucară lada ofițerească, fiecare de cîte o toartă, și ieșiră pe scări. Cînd să treacă pragul, colțul lăzii se izbi de ușă și făcu o zgîrietură mare pe lemnul lăcuit proaspăt. Antoine cîntări din ochi stricăciunea, făcu fără să vrea o strîmbătură, pe care o corectă numaidecît printr-un gest de nepăsare, și probabil că în clipa aceea simți mai limpede ca oricînd ruptura dintre trecutul și viitorul lui.

Coborîră cele două etaje fără să schimbe o vorbă. Antoine păși greoi cu bocancii lui țintuiți ; tunica încheiată pînă la gît, gulerul tare îl înăbușeau. Cînd ajunseră jos, cu răsuflarea tăiată, se miră :

— Ce nerozie ! Am uitat că avem ascensor.

Prevăzuse că n-are să găsească taxi și — deoarece Victor, șoferul, fusese mobilizat chiar în dimineața aceea pentru rechiziționarea de autocamioane la Puteaux — hotărî să ia în automobilul lui un bătrîn mecanic de la un garaj vecin, care să poată aduce mașina înapoi.

În umbra gangului boltit al porții mari, portăreasa, în bluză albă, supraveghea plecarea. Îl strigă pe un ton plîngăreț :

— Domnule Antoine !

Antoine îi strigă voios :

— La revedere, pe curînd !

Apoi îl urcă pe mecanic la spate, îi făcu loc lui Jacques alături de el și luă volanul.

Lumea începuse deja să iasă pe străzi. Din pricina dezorganizării serviciilor comunale, lăzile de gunoi, negolite, stăteau îngrămădite în fața porților.

Pe cheiuri trebuiră să oprească și să aștepte mult, ca să lase să treacă un șir de camioane și de automobile conduse de soldați. Pe Pont Royal opriră din nou ; în mijlocul drumului, cîțiva pietoni, privind în sus, își fluturau cu voioșie pălăriile în aer. Jacques se aplecă în afară : pe cerul limpede, șase aeroplane, zburînd la o înălțime mică, în triunghi, se îndreptau spre nord-est. Pe aripi se deslușeau bine cocardele tricolore.

Pe Rue de Rivoli, între două șiruri de curioși, un regiment de infanterie, în ținută de campanie, defila în cadență, fără muzică, într-o tăcere impresionantă. Cînd treceau comandanții de batalion călare, mulțimea se descoperea.

Pe Avenue de l'Opéra, balcoanele erau pavoazate cu drapele. Automobilul lăsă în urmă niște ambulanțe ale Crucii Roșii, apoi un detașament de soldați, în grupuri de corvoadă, cu lopeți și cu sape.

În Place de l'Opéra trebuiră din nou să oprească. Un convoi de artilerie, urmat de vreo zece automobile blindate, se îndrepta spre Bastilia. Pe acoperișul operei, echipe de lucrători instalau proiectoare, destinate să supravegheze zborul de noapte al Taube-lor pe deasupra Parisului.

În ciuda serviciului de ordine, de-a lungul bulevardelor, mulțimea curioșilor se îngrămădea în fața magazinelor germane sau austriece care fuseseră devastate în timpul nopții. În jurul magazinului Cristaluri de Boemia, pavajul era presărat cu cioburi de sticlă. Berăria vieneză suferise parcă un asediu ; prin vitrina spartă se zăreau oglinzile sfărîmate, mesele și banchetele distruse.

Jacques, fără să scoată o vorbă, înregistra aceste prime mărturii ale furiei războinice. Privea cu un interes pasionat strada, chipurile oamenilor. Ar fi fost bucuros să rupă tăcerea, dar n-avea ce să-i spună lui Antoine. De altfel, prezența mecanicului în spatele lor putea fi o scuză... Se gîndea, cu înfrigurare, la fel de fel de lucruri : la Jenny, la noaptea aceasta, la apropiata lor plecare la Geneva... Și pe urmă ? Aici i se poticneau mereu gîndurile... Meynestrel, Parlote... Nu, nu se va învoi sub nici un motiv să înceapă iar viața aceea de așteptare, de conspirație iluzorie, de pălăvrăgeli zadarnice... Atunci ? Să militeze, să acționeze, să riște... dar va putea, oare, acolo ?

Deodată tresări. Antoine, care conducea cu viteză mică — era nevoit să claxoneze mereu, strada fiind la fel de înțesată de oameni ca și trotuarele — profitînd de o scurtă oprire, ridică mîna de pe volan și, fără să spună un cuvînt, fără să întoarcă măcar capul, o puse încetișor pe genunchiul lui Jacques. Dar înainte ca Jacques să-i fi putut răspunde la gestul acesta afectuos, Antoine luă din nou volanul în mîini, și automobilul porni mai departe.

Rue de Maubeuge era plină de mobilizați, însoțiți de soții, de părinți ; se îndreptau spre gară în rînduri strînse.

— Cum se grăbesc ! se miră Jacques.

— Și nu-i exclus, ironiză Antoine cu un rîs silit, ca toți nenorociții ăștia să aștepte o jumătate de zi, sau și mai mult, îngrămădiți pe un peron de gară, înainte de a se putea urca într- un tren !

„Vor să ajungă la timp, gîndea Jacques. Sînt nerăbdători să înceapă războiul printr-un act de disciplină ! Nu-s deloc conștienți că ei sînt cei mulți, că ei ar fi stăpînii dacă ar vrea !"

Un gard de lemn, înjghebat peste noapte și păzit de santinele, înconjura gara, oprind trecerea. Îmbulzeala era atît de mare, încît nici nu te puteai apropia cu mașina. Antoine frînă. Jacques îl ajută să treacă drumul cu lada lui ofițerească. Un pluton de infanteriști cu baioneta la armă păzea intrarea strîmtă. Numai mobilizații erau lăsați să treacă.

Un adjutant cerceta livretele. Se uită la galoanele lui Antoine, salută și chemă numaidecît pe un soldat să ducă bagajele maiorului...

Antoine se întoarse spre fratele său. Fiecare citi în privirea celuilalt aceeași întrebare : „Te voi mai revedea oare ? Amîndurora li se umeziră ochii. Tot trecutul lor, toată povestea familiei lor, neînsemnată și unică, pe care o cunoșteau amîndoi, pe care numai ei o cunoșteau, le reveni în minte în imagini repezi. Își desfăcură brațele, cu același gest, și se îmbrățișară cu stîngăcie. Pălăria lui Jacques se lovi de cozorocul lui Antoine. Trecuseră ani mulți, mulți de tot, de cînd nu se mai îmbrățișaseră : din fragedă lor copilărie, pe care acum o retrăiau amîndoi într-o scurtă străfulgerare.

Dar soldatul de corvoadă luase lada și pornise cu ea pe umeri. Antoine se desprinse primul. Îl stăpînea doar un singur gînd : să se țină pe urma omului, să nu-și piardă din ochi bagajul, singurul lucru în lumea asta nouă care mai era încă al lui. Nu-și mai privea fratele. Întinse mîna ca un orb, i-o luă pe

a lui Jacques, o strînse cu deznădejde; apoi, clătinîndu-se parcă, se pierdu și el în mulțime.

Cu ochii plini de lacrimi, împins de cei ce soseau mereu, Jacques se dădu cîțiva pași la o parte și se rezemă de gard.

Mobilizații intrau, unul cîte unul, într-un șir neîntrerupt. Cît de mult semănau între ei. Toți erau tineri. Toți se îmbrăcaseră în haine vechi, bune de aruncat, purtau încălțăminte grosolană și caschete. Își atîrnaseră în bandulieră același fel de traistă umflată, aceleași săculețe noi, din care se vedeau ieșind o pîine, un gît de sticlă. Cei mai mulți aveau aceeași expresie de încordare și de indiferență, un fel de deznădejde și de frică, pe care și le stăpîneau cu greu. Jacques îi vedea trecînd drumul de-a curmezișul, cu livretele militare în mînă, rămași de pe acum singuri. La jumătatea drumului, cîte unul se întorcea spre trotuarul pe care abia îl părăsise: un gest cu mîna, cîteodată un zîmbet fugar de om care-și face curaj se îndreptau către aceea sau acela a cărui privire îndurerată o simțea ațintită asupra lui; apoi, încleștîndu-și fălcile, se arunca în marea capcană.

— Nu staționați! Circulați!

Soldatul care făcea de pază cu arma la umăr de-a lungul gardului era un răcan spătos, care-și umfla pieptul sub ținuta de campanie. Mîna lui groasă și scurtă ținea strîns patul puștii; avea o mustăcioară subțire, niște ochi de copil care se feresc să te privească și trăsături înăsprite de importanța rolului său.

Jacques se supuse și o porni prin mijlocul străzii.

Prin fața lui trecu o limuzină luxoasă, pe al cărei geam din față era lipită o bandă de pînză: „Transport gratuit pentru mobilizați". Șoferul era în livrea.

În mașină erau îngrămădiți vreo șase-șapte tineri cu lăzi de campanie, care urlau cît îi ținea gura, ca recruții: „Vrem Alsacia și Lorena!... Vrem Alsacia și Lorena!..."

Cînd ajunse pe trotuar, Jacques se lovi de o pereche care se despărțea. Bărbatul și femeia se priveau pentru cea din urmă oară. Copilul, un tînc de patru ani, se juca în jurul mamei lui: sărea într-un picior, cîntînd și agățîndu-se de rochia ei. Bărbatul se aplecă, luă copilașul, îl ridică și-l sărută atît de tare, încît copilul se zbătu, furios. Bărbatul îl lăsă iarăși jos. Femeia stătea nemișcată, tăcută: în picioare, cu șorțul de gospodină peste rochie, cu părul vîlvoi, cu obrajii plini de lacrimi, își privea bărbatul cu niște ochi de nebună. Atunci, ca și cum s-ar fi temut că femeia se va arunca la pieptul lui și

nu va mai putea să se smulgă din strînsoarea ei, bărbatul, în loc s-o îmbrățișeze, se retrase un pas, privind-o lung, apoi, întorcîndu-se deodată, porni în goană spre gară. Iar ea, în loc să-l cheme înapoi, în loc să-l urmărească din ochi, se întoarse brusc și plecă în fugă. Copilul, pe care-l tîra după ea, se poticnea mereu, gata să cadă ; pînă la urmă, femeia îl ridică pe un umăr, fără a se opri din mers, fugind cît putea, fără îndoială ca să ajungă mai repede acasă la ea, în casa pustie, unde, singură și cu ușa zăvorîtă, putea să plîngă în voie.

Jacques, cu inima răvășită, își întoarse capul. Pe urmă începu să rătăcească la dreapta și la stînga, fără nici o țintă, îndepărtîndu-se, apoi apropiindu-se iar. Fără să vrea, se întorcea mereu la locul acela patetic, unde atîtea ființe zdrobite de durere veneau în dimineața aceea, ca la o întîlnire fatală, să rupă legăturile omenești dintre ele. În toți ochii aceștia plini de durere și de curaj, Jacques căuta, cerșea parcă o privire care să-i răspundă : o privire, o singură privire, în care să poată citi, sub dureroasa deznădejde, o oglindire a acestei furii surde, care îl făcea să-și strîngă pumnii înfundați în buzunare și să tremure de o mînie neputincioasă ! Dar nimic ! Pretutindeni, pe toate fețele acestea încordate în fel și fel de chipuri, aceeași descurajare, aceeași suferință stearpă ! Cîteodată, un licăr de eroism orb ; pretutindeni, însă, aceeași supunere în fața jertfei, aceeași trădare inconștientă sau timidă, aceeași abdicare ! Și i se părea că, în clipa asta, ultimele resturi de libertate ce mai rămăseseră în lume nu-și găseau refugiu decît numai în el.

Gîndul acesta îi dădu deodată un sentiment adînc de putere și mîndrie. Credința lui rămăsese neatinsă ; îl înălța deasupra turmei. Chiar de ar fi să fie omul cel mai oropsit, cel mai părăsit, se simțea, în răzvrătirea lui de unul singur, mai puternic decît tot poporul acesta molipsit de minciună și resemnat să sufere ! Crezul lui se dovedea corect și adevărat. Rațiunea și forțele ascunse ale viitorului erau de partea lui. Înfrîngerea trecătoare a idealului pacifist nu-i va putea micșora măreția și nici nu-i va periclita izbînda. Nici o forță din lume nu va putea face ca greșeala de azi să nu rămînă o greșeală, o greșeală monstruoasă, chiar dacă era acceptată cu noblețe, cu stoicism de milioane de victime ! „Nici o forță din lume nu poate împiedica o idee dreaptă să fie dreaptă ! își spunea el, ca beat de deznădejde și încredere. Va veni o zi, în ciuda călușurilor, în ciuda abdicărilor, cînd adevărul va țîșni la lumină !“

Dar cum să slujești adevărul în tot zbuciumul ăsta ? Jacques voia să fie liber, să fugă. Dar ce avea să facă cu libertatea lui ?

Faptul că în ultimele zile avîntul revoluționar îi scăzuse i se păru o mare slăbiciune. Fu ispitit să arunce vina pe dragostea lui. Se gîndi la Jenny și se miră că de o oră uitase cu totul de ea și încă atît de ușor. Îi era aproape necaz pe ea că există, că-l așteaptă, că-l smulge din singurătatea lui dureroasă. „Dacă ar muri subit..." gîndi el. Și cîteva clipe, lăsîndu-se în voia rătăcirilor închipuirii, fu îmbătat de un amestec amar de durere și independență redobîndită...

Totuși, se grăbea spre micul scuar Saint-Vincent-de-Paul. Pe buze avea deja un surîs nerăbdător de îndrăgostit, iar renegării aceleia nebunești de-o clipă nu-i dădu nici măcar atîta însemnătate încît să simtă o cît de mică remușcare.

Nu trecură nici zece minute de cînd automobilul lui Antoine plecase din Rue de l'Université, că o trăsură de tip vechi, cu coviltir, cu vopseaua roasă și plină de praf ca o litieră de muzeu, se opri în dreptul gangului de la poartă.

Tînăra care coborî din ea aruncă o privire nesigură asupra intrării, asupra fațadei proaspăt vopsite, apoi îi plăti bătrînului birjar, luă cele două valize de pe capră și intră repede sub gangul boltit.

Portăreasa, îmbrăcată într-o bluză albă, se ivi în ușa odăii sale.

— Ah, Doamne ! Domnișoara Gise !

Căscă niște ochi atît de speriați, încît Gise înțelese că o aștepta o veste rea.

— Dar, draga mea domnișoară, nu mai e nimeni aici. Adineauri a plecat și domnul Antoine !

— A plecat ?

— La regimentul lui !

Gise nu răspunse nimic. Privirea ei blîndă, de animal credincios, se întunecă. Lăsă să-i cadă geamantanele la picioare. Pe chipul ei mic de metisă, cu pielea smeadă, uimirea se zugrăvi instantaneu, în cute pregătite parcă mai dinainte. (Pe plaja din Anglia, unde-și petrecuse vacanța cu colegele de la mănăstire, Gise urmărise superficial ce se petrecea în Europa. Abia cu o zi înainte, cînd ziarele anunțaseră că Franța e gata să mobilizeze, se înfricoșase deodată și, nemaiținînd seama de nici un sfat, fără măcar să mai treacă prin Londra, plecase la Dover, și acolo luase primul vapor.)

— Domnii noştri sînt toţi mobilizaţi, aşa cum se şi cuvine, lămuri portăreasa. Léon ne-a părăsit ieri seară. Victor, de asemenea. Sus n-au mai rămas decît Adrienne şi Clotilde.

Gise se lumină. Adrienne şi Clotilde !... Dumnezeu fie lăudat ! Nu era totul pierdut ! Bonele astea două o crescuseră, ele erau, în definitiv, familia ei, ceea ce-i mai rămăsese ca familie... Curajoasă, precedată de portăreasa care-i luase geamantanele, porni spre ascensor.

— Ce, aţi schimbat totul pe aici ? se miră ea.

Scările astea albe, rampa... Tot felul de imagini, de amintiri i se perindau prin mintea încetoşată de nesomn. În decorul acesta transformat, unde căuta zadarnic puncte de reper, se simţea mai străină decît într-o casă cu totul nouă.

O jumătate de oră mai tîrziu, îmbrăcată într-un halat de pînză înflorată, cu picioarele în papuci, stătea, cu cele două bone, în sufrageria vastă a lui Antoine, în faţa ciocolatei fierbinţi şi a pîinii prăjite şi unse cu unt, ca în copilăria ei. Cu cotul pe masă, învîrtind linguriţa în ceaşcă, se lăsă în voia acestei clipe plăcute. Niciodată n-avusese o minte prea vioaie, iar viaţa din Anglia, în anexa aceea de mănăstire, unde orice activitate era îngrădită de regulamente, nu-i dezvoltase nici ea prea mult spiritul de iniţiativă.

În clipele cînd rămînea astfel, dusă pe gînduri, cu umerii lăsaţi, cu sînii grei, cu trăsăturile destinse, îşi pierdea dintr-o dată tot farmecul tinereţii. Nu mai era Nigrette, mica sălbatică, ci o sclavă oarecare, o negresă cu trupul greoi, cu buzele groase, cu ochii mari şi lipsiţi de expresie.

Pentru cele două surori, sosirea Gisei era, în zăpăceala asta ameţitoare, o întîmplare providenţială. Se aşezară, una în dreapta, alta în stînga fetei, şi sporovăiau pe întrecute, aci plîngînd, aci zîmbind. O copleşeau cu tot felul de veşti despre mătuşa ei, domnişoara de Waize, careia, dintr-o datorie de conştiinţă, continuau să-i ducă banane şi caramele la fiecare cincisprezece ale lunii, duminica, la azilul de bătrîni. Clotilde nu se sfia să spună că bătrîna domnişoară cam „bătea cîmpii" şi că nu se mai interesa de nimic, afară doar de măruntele fapte din azil ; că uneori le primea ca pe nişte străine inoportune, care s-ar fi dus la ea cu gînduri ascunse. Şi le concedia de obicei cu mult înainte de ora cînd se închidea sala de vizite, ca să nu-şi piardă partida de cărţi.

Gise le asculta cu pleoapele umflate de plîns. Suspină :

— Am să mă duc s-o văd înainte de a pleca înapoi.

— Să plecaţi ?

Fetele se burzuluiră. Erau hotărîte să n-o lase pe Gise să se întoarcă în Anglia. Domnul Antoine le lăsase bani pentru mai multe luni. Adrienne se gîndea chiar la felul cum aveau să-şi petreacă timpul împreună şi descria, cu o vădită plăcere, viaţa lor, în trei, aici. O ameţi pe Gise cu planurile ei. Tăiase dintr-un ziar de dimineaţă un *Apel către femeile franceze care vor să contribuie la apărarea patriei.* Prilejurile de a se devota, de a fi folositoare erau nenumărate ! Cămine pentru copiii mobilizaţilor, centre de distribuire a laptelui pentru sugari, prepararea pansamentelor, ateliere pentru confecţionarea uniformelor etc. Fiecare era dator să facă ceva pentru apărarea naţională ! Greutatea era doar să alegi.

Gise zîmbea, ispitită. În definitiv, nimic n-o silea să plece. În Franţa putea să fie, într-adevăr, de folos...

Atît portăreasa, cît şi fetele se feriseră să pronunţe în faţa ei numele lui Jacques. Gise credea că Jacques se afla în Elveţia şi nu se gîndise să întrebe de el. Abia peste două zile află, întîmplător, dintr-o pălăvrăgeală a Clotildei, că, în ziua cînd sosise ea, Jacques se afla la Paris. Dar chiar de i s-ar fi spus asta mai devreme, l-ar mai fi putut oare găsi ? Nimeni nu-i ştia adresa. Şi chiar dacă ar fi ştiut-o, ar fi căutat oare să-l vadă ?

LXXIV

La *l'Etendard,* Jacques nici nu apucă să urce scara, cînd zări o cană cu lapte pe pragul din faţa uşii lui Mourlan şi izbucni, cu necaz :

— Nu-i acasă !

În adevăr, cînd sună, nu răspunse nimeni. Dar bătu în uşă, la noroc, rar, de trei ori.

— Cine-i ?

— Thibault.

Uşa se deschise. Mourlan, gol pînă la brîu, era plin de săpun pe barbă şi pe păr.

— Iartă-mă ! spuse el zărind-o pe Jenny. Trebuia să mă anunţi, băieţaş, că vii cu o cucoană. Dădu uşa în lături cu piciorul. Poftiţi înăuntru... Luaţi loc.

La un pas de uşă se afla un scaun de paie, pe care Jenny se aşeză numaidecît.

Ferestrele erau închise. Încăperea mirosea a cartoane, a clei, a silitră, a praf. Teancuri de ziare legate cu sfoară erau îngrămădite peste tot, pe masă, pe o bancă de grădină, într-un

hirdău dogit. Pe jos, într-un colț, lîngă o strachină cu rumeguș, zăcea un contor vechi de gaz, a cărui țevărie frîntă și turtită se profila ca un braț ciung.

Mourlan se întoarse în bucătărie.

— Abia acum m-am întors. Arătam ca un bandit ! strigă el de dincolo, spălîndu-se cu apă sub robinet. Reapăru curînd, îmbrăcat cu o cămașă curată și ștergîndu-și capul cu prosopul. Toată noaptea n-am dat pe-acasă, ca un dobitoc... ca un laș... Pricepi, mobilizarea înseamnă pentru mine percheziții, arestări... În privința percheziților, n-aveau decît să vină : aici nu se mai găsește nimic, că am avut grijă de toate. Cît despre arestare, spun drept că preferam să mai aștept puțin... O, nu că mi-era teamă c-am să fiu trimis la răcoare, explică el, aruncîndu-i o privire șireată lui Jenny. Niciodată n-am fost mai liniștit ca în lunile petrecute în pușcărie... De n-ar fi fost închisoarea, cred că n-aș fi avut niciodată răgazul să-mi compun în minte cărțile și nici să le scriu... Dar, oricît, nu țineam să fac parte chiar din primul lot !... Ieri, sticleții au scotocit cam peste tot : la Pulter, la Guelpa... Chiar și la Eglantine. Poliția lor e dibace, nimic de zis ! Numai că n-au găsit nimic, afară de manifestul lui Pierre Martin, *Apel la bunul simț* — știi ? — pe care au pus mîna tocmai în momentul cînd tovarășii îl scoteau din tipografie. Cît despre Claisse, Robert Claisse, cel de la *Vie ouvrière* — un tînăr care a fost reformat și care n-a fost niciodată soldat — se pare că el a fost denunțat. Și acum e acuzat că a scris o broșură antimilitaristă și e închis, în așteptarea primului consiliu de reformă care-l va trimite pe front, în prima linie. Am aflat asta aseară... Aviz amatorilor !... Pe scurt, mi-am zis că ar fi o prostie să mă las prins și am șters-o de-acasă.

— Și unde-ai fost ?

— Am crezut că mă voi putea adăposti la niște tovarăși. Ți-ai găsit ! La Siron n-ar fi fost mai bine ca aici. M-am dus deci la Guyot : nu era nimeni. La Cottier : nimeni. La Lasseigne, la Molini, la Vallon : nimeni. Frații spălaseră putina cu toții, ca și mine ! Atunci, am rătăcit toată noaptea prin oraș, singur, fără țintă. Azi dimineață, la Vincennes, am luat ziarele și am înțeles că sînt un caraghios... Își întoarse ochii ascunși de sprîncenele groase spre Jacques : Ai citit ziarele, băiețaș ?

— Nu.

— Nu ?

Mourlan aruncă o privire spre Jenny, apoi se întoarse iar către Jacques. Părea că face o legătură între prezența fetei și

faptul că a doua zi după mobilizare, la zece dimineața, Jacques nu se grăbise încă să afle ultimele știri. Scoase un sul de ziare din buzunarul bluzei lui negre, atîrnată într-un cui, și cu vîrful degetelor, ca și cum ar fi apucat un obiect murdar, trase un ziar din teanc, lăsîndu-le pe celelalte să cadă pe podea.

— Na, dragul meu, distrează-te, dacă îți mai arde de rîs ! În ce mă privește, oricît de mult m-aș fi obișnuit să înghit, pe asta am simțit-o ca pe o lovitură în stomac. Poftim, *Le Bonnet rouge !* Ziarul lui Merle și-al lui Almereyda, care a devenit peste noapte purtătorul de cuvînt al guvernului Poincaré. O văzurăm și pe-asta ! Privește !

În timp ce Mourlan își lua bluza din cui și se îmbrăca furios, Jacques citi cu jumătate de glas :

— „...Sîntem autorizați formal să declarăm că guvernul nu va face uz de *Carnetul B*... Guvernul are încredere în populația Franței și îndeosebi în clasa muncitoare. Toată lumea știe că el a încercat și încearcă încă tot ce-i stă în putință ca să salveze pacea. Declarațiile foarte limpezi ale celor mai hotărîți revoluționari..."

— „Ale celor mai hotărîți revoluționari..." ! Ticăloșii ! mormăi Mourlan.

— „...sînt de natură să liniștească pe deplin guvernul. Toți francezii vor ști să-și facă datoria... Iată ce a vrut să arate guvernul cînd a renunțat să facă uz de *Carnetul B* ..."

— Ei ? Ce zici, băiețaș ? De două ori am citit rîndurile astea pînă am înțeles ce vor să spună. Trebuie, totuși, să ne dăm seama... Căci uite ce vor să spună : proletariatul francez acceptă cu atîta voioșie războiul lor, iar opoziția muncitorimii e atît de puțin primejdioasă, încît guvernul renunță la arestările preventive... Înțelegi ? E ca și cum s-ar adresa tuturor revoluționarilor și i-ar trage cu blîndețe de urechi : „Haide, zurbagiilor, vă iertăm cîrtelile ! Duceți-vă să vă faceți datoria de soldați !" Guvernul, mărinimos, rupe listele negre, rîzînd, și-i lasă în libertate pe suspecți... Pentru că astăzi, suspecții nu mai înseamnă nimic, pricepi ?

Rîdea, și rîsul acesta neobișnuit, zgomotos, răgușit, care-i schimonosea fața de Hrist îmbătrînit, avea ceva înfricoșător.

— Suspecți ? Nu există ! *Nu mai există !* Ai înțeles ? Și-ți închipui ce asigurări trebuie să fi dat cîrmuirii șefii partidelor revoluționare pentru ca guvernul să fie atît de sigur de el, pentru ca să-și poată îngădui din prima zi a războiului un asemenea gest de generozitate ! Îți dai seama că ticăloșii ăștia ne-au predat pur și simplu guvernului ?... Ei ! De astă dată s-a sfîrșit, s-a sfîrșit de-a binelea ! Statul- major a cîști-

gat partida ! Cuvîntul nu-l mai au acum cei ce duc greul războiului : îl au cei care-i pun pe alții să lupte !

Se îndepărtă cîțiva pași, cu mîinile încrucișate la spate sub bluza largă.

— Ei, la dracu ! făcu el deodată, rotindu-se pe călcîie. Nu-mi vine să cred ! Nu pot să cred că s-a sfîrșit cu adevărat !

Jacques tresări.

— Nici eu, murmură el cu vocea stinsă. Nu pot să cred că nu mai este nimic de făcut. Chiar și acum !

— Chiar și acum ! îngînă Mourlan ca un ecou. Și cu atît mai mult peste cîteva zile, peste cîteva săptămîni, cînd toată această biată turmă va fi cunoscut măcelul !.. A, de l-am avea aici pe Kropotkin !... Sau pe altul, oricare ar fi, care să spună ceea ce trebuie spus și care să știe să se facă auzit ! Tovarășii au acceptat cu toții acest război pentru că au fost mințiți, pentru că, și de data asta, le-a fost exploatată credulitatea. Dar ar fi destul o nimica toată, o trezire de conștiință bruscă, pentru ca totul să se schimbe într-o clipă !

Deodată Jacques sări ca ars :

— Cum ai zis ?... O nimica toată ? Ce nimica ? Și, apropiindu-se de Mourlan : Dumneata ce crezi, ce crezi că se poate face ?

Glasul lui suna atît de ciudat, încît Jenny își întoarse capul spre el și rămase o clipă cu răsuflarea tăiată, cu gura întredeschisă, cuprinsă de spaimă.

Mourlan, încurcat, stătea cu ochii ațintiți la Jacques, care bolborosea :

— Dumneata ce gîndești ? Spune !

Mourlan ridică din umeri, oarecum stînjenit :

— Ce gîndesc eu, băiețaș ? Prostii, fără-ndoială ! Vorbesc și eu așa... Spun și eu ce-mi trece prin cap. Toate astea sînt atît de lipsite de noimă ! Nu mă pot împiedica să sper totuși, să sper încă, să sper, împotriva tuturor faptelor ! Popoarele — al nostru, ca și cel de dincolo — au fost atît de evident înșelate ! Cine știe ? Ar ajunge să...

Jacques se uita țintă la bătrîn.

— Ce-ar ajunge ?

— Ar ajunge... Nici eu nu știu ce... Dacă, pe negîndite, între cele două armate, o fulgerare de conștiință ar sfîșia acest văl de minciună ? Dacă toți acești nenorociți, într-o tresărire de judecată limpede, ar putea înțelege deodată, de ambele părți ale liniei de foc, că au fost trași pe sfoară, și unii, și alții, nu crezi că s-ar ridica cu toții, într-un singur

avînt de mînie și revoltă, și s-ar întoarce împreună împotriva acelora care i-au mînat acolo ?...

Jacques clipi des din ochi, ca și cum l-ar fi orbit o lumină neașteptată. Apoi își plecă privirea, se întoarse spre Jenny, fără să pară că o vede, și se așeză.

Urmă o clipă de nehotărîre, de tăcere. Se petrecuse parcă un lucru pe care toți trei îl simțiseră într-un fel tulbure și pe care nu-l înțelegeau bine.

— Și e unanimitate în toată țara ! reluă Mourlan după o întrerupere. În provincie, toate consiliile comunale socialiste au votat moțiuni proslăvind patria amenințată, chemînd la apărarea patriei, scoțînd Germania din rîndul națiunilor civilizate ! Uite ! spuse el, strîngînd de pe jos grămada de ziare pe care o aruncase. Uite manifestul C.G.T.-ului : „Către proletarii Franței". Știi ce găsește să spună C.G.T.-ul ? „Evenimentele ne-au copleșit... Nu tot proletariatul a înțeles de cît efort era nevoie pentru a salva omenirea de grozăviile războiului..." Cu alte cuvinte : „Nimic de făcut, băieți : resemnați-vă să vă lăsați oasele pe cîmpul de luptă !..." Și iată textul pe care Sindicatul muncitorilor de la căile ferate — feroviarii, băiețaș, feroviarii noștri, nu-ți vine să crezi, nu ? — îl afișează astăzi pe toate zidurile Parisului : „Tovarăși ! În fața primejdiei comune, vechile rivalități încetează. Socialiști, sindicaliști, revoluționari, zădărniciți socotelile josnice ale lui Wilhelm răspunzînd cei dintîi la apel în clipa cînd va răsuna glasul republicii !..." Stai puțin. Stai puțin, că n-am isprăvit. Acum vine partea cea mai frumoasă ! Distrează-te puțin cu asta : *Scrisoare deschisă către domnul ministru de război.* Semnat... Ghici de cine ? Semnat : Gustave Hervé !... Ascultă : „Întrucît Franța îmi pare a fi făcut totul pentru a înlătura catastrofa, vă rog a-mi face deosebita favoare de a mă încorpora în primul regiment care va pleca spre graniță !" Ai văzut ? Da, băiețaș ! Iată cum se schimbă convingerile ! Scumpul nostru Gustave Hervé, directorul ziarului *La Guerre sociale !* Gustave Hervé al nostru, care proclama că nici o patrie n-a meritat vreodată ca muncitorii să verse pentru ea măcar o picătură de sînge !... După toate astea, acum pricepi că guvernul poate fi liniștit și poate închide în sertar faimosul său *Carnet B !* l-a dus de nas, unul după altul, pe toți marii noștri păstori ai revoluției !

Cineva bătu de cîteva ori în ușă.

— Cine e ? întrebă Mourlan înainte de a deschide.

— Siron !

Noul-venit era un bărbat de vreo cincizeci de ani. Avea o față lată, împodobită cu o mustață căruntă, o frunte plesuvă, largă, un nas cu nările turtite și niște ochi foarte depărtați, cu privirea batjocoritoare. O înfățișare de om energic și stăpînit, dar și puțin încrezut.

Jacques îl cunoștea din vedere. Era singurul om pe care-l puteai întîlni deseori în preajma lui Mourlan.

Sindicalist, vechi luptător, condamnat de mai multe ori pentru activitatea lui revoluționară, Siron trăia de cîțiva ani departe de mișcare. Scria broșuri și colabora la *l'Etendard* în orele libere pe care i le lăsa munca lui de lucrător specializat. Ca și Mourlan, făcea parte din rîndurile acelor luptători pe cont propriu, cu inteligența veșnic trează, cu credința neatinsă, mîndri, puțin dezamăgiți, necruțători în fața prostiei, devotați cauzei mai mult decît tovarășilor, respectați de toți, dar criticați pentru izolarea lor și nițel pizmuiți pentru valoarea lor personală.

— Șezi, spuse Mourlan, deși singurul scaun liber era ocupat de Jenny. Ai citit ziarele lor ?

Siron ridică din umeri, vrînd parcă să-și arate disprețul pentru presă și să spună, în același timp, că nu venise pentru a comenta evenimentele.

— Diseară se ține o întrunire la restaurantul Jean-Bart, începu el, privindu-l pe tipograf. Am spus că te voi înștiința. Trebuie să vii.

— Nu țin defel ! mormăi Mourlan. Se știe dinainte tot ce...

— Nu e vorba de asta, îl întrerupse Siron. Am să mă duc eu : vreau să le spun verde în față unele lucruri. Și cred că e mai bine în doi.

— Asta-i altceva, recunoscu Mourlan. Ce lucruri vrei să le spui ?

Celălalt nu răspunse imediat. Se uită la Jacques, apoi la Jenny, se duse pînă la fereastră, o întredeschise, apoi se întoarse spre Mourlan :

— Lucruri, lucruri ce trebuie făcute și la care nimeni nu pare să se gîndească. E clar că ne găsim într-o încurcătură afurisită, dar ăsta nu e un motiv ca să ne încrucișăm brațele și să le lăsăm lor mînă liberă.

— Lămurește !

— Iată : fruntașii socialiști și sindicaliști găsesc cu cale să se alăture guvernului și să colaboreze cu el ; ar trebui cel puțin ca, în schimbul acestei colaborări, să ceară garanții pentru cei pe care îi reprezintă. Nu ești de părerea asta ?

Războiul creează, de fapt, o situație revoluționară. Să se profite de împrejurarea asta! Jaurès ar fi făcut-o. Ar fi știut să smulgă statului concesii pentru proletariat... Măcar cu atît de ne-am fi ales! Războiul va impune, tuturor, restricții, jertfe. Avem măcar atîta drept să revendicăm pentru muncitori o parte de control asupra măsurilor ce se vor lua! Mai este timp să se pună condiții. Guvernul are acum nevoie de noi. Deci, serviciu contra serviciu... Nu crezi?

— Condiții? De exemplu!

— Un exemplu? Să silim guvernul să rechiziționeze toate uzinele de armament, spre a-i împiedica pe patroni să stoarcă cîștiguri enorme pe spinarea poporului pe care-l trimit la măcel; și gestiunea acestor uzine să fie încredințată sindicatelor...

— Nu e rău, mormăi Mourlan.

— Ar trebui, de asemenea, să se frîneze urcarea prețurilor. Au și început să urce, pretutindeni. În ce mă privește, nu văd decît un mijloc: să silim guvernul să pună mîna pe toate produsele de primă necesitate, să facă depozite de stat, înlăturînd pe intermediari, pe speculanți; să organizeze distribuția...

— Dar asta ar cere o sumedenie de oameni...

— Cadrele, personalul sînt ușor de găsit. E de-ajuns să folosim cooperativele de consum existente... Nu crezi? Toate astea rămîn de văzut. Dar, întrucît în întreaga Franță și chiar în Algeria a fost decretată starea de asediu, să folosim acest sistem de organizare măcar pentru a-i ocroti pe cei slabi împotriva celor lacomi!

Se plimba de-a lungul și de-a latul odăii, umplînd-o toată cu glasul lui potolit. Nu se adresa decît lui Mourlan, aruncînd, din cînd în cînd, cîte o privire pierdută spre cei doi tineri. Frumoasa lui frunte netedă era brobonită de sudoare.

Jacques tăcea. Ochii îi ardeau și fața îi părea deosebit de atentă, dar de fapt nu asculta. Cufundat în vălmășagul propriilor lui gînduri, era la sute de poște de Siron, de rechiziții, de uzine, de starea de asediu, de depozitele de stat... *„Dacă între cele două armate, o fulgerare de conștiință ar sfîșia brusc acest văl de minciună?"* spusese Mourlan.

Se folosi de o întrerupere a bătrînului tipograf ca să-i facă semn lui Jenny și să se ridice.

— Plecați? întrebă Mourlan. Vii și tu diseară la Jean-Bart?

Jacques păru că se trezește dintr-un vis:

— Eu ? răspunse el. Nu. Astă-seară pleacă ultimul tren pentru străinii care-şi iau tălpăşiţa. O ştergem amîndoi în Elveţia... Venisem să-mi iau rămas-bun.

Mourlan se uită la Jenny, apoi la Jacques.

— A, te-ai hotărît ?... În Elveţia ? Da... Ai dreptate... Părea foarte mişcat, deşi era convins că nu arăta. Ei bine, adăugă pe un ton morocănos, atunci duceţi-vă. Şi căutaţi să faceţi treabă bună acolo ! Noroc, copii !

Jacques se simţea atît de tulburat, atît de răscolit, încît abia aştepta să fie o clipă singur.

— Acum trebuie să judecăm bine lucrurile, Jenny, şi să mă asculţi, şopti el de îndată ce ajunseră în stradă. O apucase de braţ şi, aplecat spre ea, îi vorbea cu o blîndă autoritate : Mai ai o mie de lucruri obositoare de făcut pînă diseară. Eşti ostenită. Trebuie să te întorci acasă. Nu spune nu. Trebuie să te odihneşti... E zece şi un sfert. Te conduc pînă acolo... Mă voi duce singur la *l'Humanité*. Pe urmă, trebuie să mă informez cu privire la formalităţile plecării tale. În două ceasuri totul va fi gata... Vrei ?

— Da, spuse ea.

Jenny era cu adevărat într-o stare de plîns : istovită, înfrigurată, cu trupul chinuit de dureri. Aşteptase foarte mult în scuarul acela mic, pe o bancă tare, care îi frînsese mijlocul. Era chiar în locul unde Jacques îi spusese : „Nici o fiinţă n-a fost iubită vreodată aşa cum te iubesc eu !“ Cufundată într-o dureroasă toropeală, ea îşi amintise toate amănuntele acelei seri, atît de apropiată şi, totuşi, atît de îndepărtată, precum şi toate zilele ce-au urmat... pînă la brutalul miracol de noaptea trecută... Şi cînd, după două ceasuri de aşteptare, îl zărise, în sfîrşit, pe Jacques ivindu-se în capul străzii, cu faţa lui frămîntată, aprigă, cu privirea lui rătăcită, îşi dăduse seama că inimile lor nu băteau în acelaşi ritm şi simţise o mîhnire adîncă. Fără a îndrăzni să-i împărtăşească nimic din cele ce gîndise în lunga ei reverie cît stătuse singură acolo, ea ascultase povestirea plecării lui Antoine, apoi se lăsase condusă pe jos, pînă la locuinţa lui Mourlan. Dar acum nu mai putea. Nu era în stare să-l mai însoţească în altă parte... De-abia aştepta să se întoarcă acasă, să se trîntească între perne, să-şi odihnească trupul istovit.

Tramvaiele treceau rar, dar, din fericire, mai circulau încă. Din Place de la Bastille ajunseră în partea de sus a Bulevardului Saint-Michel. Jacques o conduse pînă în Avenue de l'Observatoire şi, în faţa porţii, se despărţiră.

— Te las.. Mă întorc între unu și două. Zîmbi : Vom lua ultimul nostru prînz parizian...

Dar nu făcu nici douăzeci de pași și auzi în urma lui un glas înăbușit, de nerecunoscut :

— Jacques !

Din două salturi, fu lîngă Jenny.

— A venit mama ! Îl privea buimăcită : M-am întîlnit cu portăreasa și ea mi-a spus... S-a întors azi-dimineață...

Se priviră îndelung, ca paralizați. Jenny se gîndi mai întîi la dezordinea pe care o lăsaseră acolo sus, la patul lui Daniel desfăcut, la lucrurile de toaletă ale lui Jacques rămase în baie...

Apoi, într-o clipă, se hotărî. Îl apucă de braț.

— Vino !

Chipul lui Jacques era întunecat, de nepătruns. Dar Jenny rosti din nou, ca și cum ar fi fost vorba de un lucru simplu :

— Hai cu mine ! Vino !

— Jenny !

— Vino ! repetă ea aproape cu asprime.

Părea atît de hotărîtă, iar el își simțea mintea atît de încețoșată, voința îi era atît de amorțită, încît o urmă, supus.

Jenny urcă repede scările, înaintea lui ; nu mai simțea nici o oboseală ; părea nerăbdătoare să destăinuie totul.

Dar în fața ușii, înainte de a vîrî cheia în broască, se opri. Se clătină. În tăcerea care-i învăluia, își auziră amîndoi respirațiile. Jenny nu mai putu scoate nici o vorbă. Își încordă trupul, deschise ușa, apucă mîna lui Jacques, o strînse cu putere și îl trase după ea în apartament.

LXXV

Cuprinsă de o neliniște pe care n-o cunoscuse nici chiar în zilele cele mai întunecate ale căsniciei ei, doamna de Fontanin stătuse toată dimineața acasă.

Ușa odăii lui Daniel era, din fericire, închisă, astfel că biata femeie ar fi putut să-și închipuie că fusese jucăria unui vis urît dacă nu s-ar fi dus la bucătărie spre a-și face un ceai ; acolo, cînd zări cele două tacîmuri, își închise instinctiv ochii, se întoarse brusc și se refugie din nou în camera ei.

După clipe de deznădejde, o cuprinse o înfrigurare ca de somnambulă. După ce-și schimbase hainele de călătorie cu o rochie veche de casă, după ce făcuse ordine în cameră și se dedase cu hărnicie la tot felul de treburi mărunte, încercă să

stea liniștită. Se așeză în fotoliul ei de lîngă fereastră, sub jaluzelele scăldate în soare. Trebuia, cu orice preț, să-și recîștige stăpînirea de sine. Îi lipsea mica ei *Biblie*, pe care o avea în geamantan. Luă de pe raft *Biblia* veche a tatălui ei : o carte groasă, neagră și grea, pe ale cărei margini pastorul de Fontanin făcuse o mulțime de semne și adnotări. O deschise la întîmplare și se străduí să citească. Dar mintea ei îndărătnică, fugind peste litere, se lăsa, împotriva voinței sale, pradă unei înșiruiri de imagini și idei fără noimă, în care gîndul la Daniel se învălmășea cu amintirea oamenilor de afaceri de la Viena, a necazurilor întîmpinate în cursul călătoriei, a gărilor pline de trupe ; asociații încîlcite, deasupra cărora se ridica mereu, stăruitoare, imaginea patului în care dormeau, înlănțuiți, Jenny și Jacques. Hurducăitul convoaielor care treceau pe bulevardele învecinate zguduia pereții, îi răsuna în cap, îi acompania reveria cu un huruit sinistru. Pentru prima oară în viața ei, un simțămînt de teamă, de spaimă, o apăsa cu putere, fără să i se poată împotrivi : i se părea că e prinsă, că e tîrîtă într-un vîrtej, că duhul rău va pune stăpînire pe lume.

Auzi deodată ceva mișcîndu-se în vestibul ; apoi, numaidecît, simți pași pe coridor. Trăsăturile feței îi încremeniră. Nu avu destulă putere să se ridice ; își mișcă numai capul. Ușa se deschise încet, și Jenny, neobișnuit de palidă sub vălul ei de doliu, păși în odaie cu privirea fixă, cu fața răvășită.

Cînd își văzu mama stînd atît de liniștită la locul ei obișnuit, în rochia brodată, cu *Biblia* pe genunchi, se miră, dar se și cutremură : tot trecutul, după ani de uitare, îi răsări deodată în față. Fără a se mai gîndi la ceva, fără a se mai ocupa de Jacques, care, în spatele ei, nu îndrăznea să înainteze, Jenny alergă spre mama ei, o cuprinse în brațe și, îngenunchind pe covor, pentru a se apropia cît mai mult de dînsa, își îngropă fața în poala ei.

— Mamă...

Duioșia, mila o făcură pe doamna de Fontanin să-și uite dintr-o dată toată tulburarea ; inima i se înmuie și, în aceeași clipă, taina pe care o descoperise azi-dimineață îi apăru acum sub o altă lumină : nu ca o rușine, ci ca o slăbiciune. Se aplecă spre copila ei regăsită, se pregătea s-o strîngă în brațe, să-i asculte mărturisirea, să măsoare împreună cu ea nenorocirea, să înțeleagă totul, s-o ajute, s-o călăuzească, dar deodată i se opri răsuflarea : pe peretele culoarului se mișcase o umbră... Jenny nu era singură ! Jacques se afla acolo ! Avea să apară și el !... Mîna ei, așezată ușor pe ceafa

lui Jenny, se crispă. Stătea cu ochii aţintiţi la uşa deschisă. Se scurseră aşa cîteva clipe... Vălul de doliu răspîndea un miros acru şi înţepător. În sfîrşit, silueta lui Jacques apăru în pragul uşii. Imaginea patului, a celor două feţe în extaz tremurară o clipă, din nou, în faţa ochilor doamnei de Fontanin.

Cu glasul sugrumat, plin de mustrare şi de spaimă, bolborosi :

— Copiii mei... Sărmanii mei copii...

Jacques trecuse pragul. Stătea în picioare în faţa ei ; o privea cu sfială şi totodată cu mîndrie. Atunci doamna de Fontanin spuse răspicat :

— Bună ziua, Jacques.

Jenny îşi ridică repede capul. Firește, nu rîdea, dar zîmbetul ciudat care îi schimonosea trăsăturile dădea chipului ei reflexul unei bucurii sălbatice ; apoi, în ochii albaştri se aprinse o licărire cu totul nouă, o licărire nerușinată, care trăda un instinct dezlănţuit. Întinse braţul spre Jacques, îl apucă mîna, îl trase cu putere spre ea şi, întorcîndu-se spre mama sa, spuse pe un ton pe care îl voia drăgăstos, dar în care răsuna un accent de izbîndă, împreună cu unul de sfidare, aproape de ameninţare :

— L-am regăsit, mamă ! Şi pentru totdeauna !

Doamna de Fontanin îi măsură o clipă cu privirea, pe unul, apoi pe celălalt. Se sili să zîmbească, dar nu izbuti. Scoase un suspin uşor, abia auzit.

Jenny o privea în tăcere. În acest suspin, pe acest obraz de mamă ce tremura de îngrijorare, dar şi de bunătate, şi pe care ar fi putut deslusi semnul unei încuviinţări, firea ei sensibilă, supărăcioasă nu putu să citească decît mîhnire, dezaprobare. Se simţi umilită, rănită pînă în adîncul dragostei ei de fiică. Se desprinse de lîngă mama ei şi, ridicîndu-se cu o mişcare bruscă, se alătură lui Jacques. Răzvrătirea, focul din privirea ei exprimau o mîndrie nemărginită, oarbă, sălbatic de agresivă.

Jacques, dimpotrivă, o privea pe doamna de Fontanin cu o stăruinţă plină de afecţiune şi dacă ar fi vorbit, fără îndoială că i-ar fi spus : „Vă înţeleg... Dar şi dumneavoastră trebuie să ne înţelegeţi pe noi."

Doamna de Fontanin îi îmbrăţişă pe amîndoi într-o privire stingherită ; îşi plecă apoi ochii : imaginea patului îi răsări din nou în faţă...

Toţi trei tăceau.

Pe urmă, din obişnuinţă, doamna de Fontanin spuse cu o mişcare politicoasă către Jacques :

— Nu stați în picioare, copiii mei... Așezați-vă...

Jacques împinse un scaun pentru Jenny, iar el, la un semn al doamnei de Fontanin, se așeză la stînga ei.

Cuvintele acestea simple produseră, parcă, o destindere. De îndată ce se văzură adunați în cerc, ca într-o vizită, temperatura păru că scade, că se apropie de normal. Pe un ton aproape natural, Jacques izbuti să rupă tăcerea, pentru a cere amănunte despre felul cum călătorise la întoarcerea din Austria.

— Cum, n-ai primit ultima mea scrisoare ? o întrebă doamna de Fontanin pe Jenny.

— Nimic. Nici o scrisoare. N-am primit nimic de la tine. Nimic. Afară de cartea asta poștală. Prima. Scrisă luni, în gara din Viena. Jenny vorbea cu întretăieri, cu dinții încleștați.

— Luni ? repetă doamna de Fontanin. Clipea, silindu-se să-și reamintească ordinea zilelor. Cu toate astea, în fiecare seară v-am trimis cîte două scrisori, una ție și alta lui Daniel.

Gîndul la fiul ei o făcu să-și simtă iarăși inima strînsă.

— N-am primit nici una ! repetă Jenny cu un glas tăios.

— Și Daniel nu ți-a trimis nici o veste ?

— Ba da, o dată.

— Unde e ?

— A plecat de la Lunéville. De atunci nu mai știu nimic.

Urmă iarăși o tăcere, pe care, stînjenit, Jacques o rupse din nou.

— Și... cînd ați plecat din Viena, doamnă ?

Doamna de Fontanin făcu o sforțare să-și amintească.

— Joi, spuse în cele din urmă. Da, joi dimineață... Dar n-am ajuns la Udine decît noaptea. Iar spre Milano n-am plecat decît la amiază.

— Joi dimineață se anunțase în Austria bombardarea și ocuparea Belgradului ?

Doamna de Fontanin îl privi încurcată.

— Nu știu, mărturisi ea.

În timpul șederii sale la Viena nu se gîndise decît să apere memoria soțului ei și nu se interesase deloc de mersul evenimentelor.

„Jenny nici nu m-a întrebat măcar dacă am reușit să aranjez treburile acolo", își spuse ea. Și uitîndu-se la fiica ei, își puse deodată o întrebare sfîșietoare : „Nu cumva îi pare rău că am izbutit să mă întorc ?"

Pentru a rupe tăcerea dintre ei, Jacques îi cerea întruna lămuriri despre starea de spirit ce domnea la Viena, despre manifestațiile de acolo, iar doamna de Fontanin se silea să-i

răspundă, agățîndu-se, ca și el, de aceste subiecte fără legătură cu ei, care amînau explicația cumplită, fiindcă toți trei credeau, încă, în momentul acela, că o „explicație" era de neînlăturat.

Jacques se întorcea din cînd în cînd spre Jenny, ca pentru a încerca să o atragă în conversație. Dar în zadar. Jenny părea că nici nu-l ascultă. Rigiditatea cu care își ținea capul, fața ei trasă, crispată, privirea piezișă și aspră, felul în care își înălța bărbia, strîngîndu-și buzele, totul vădea nu numai voința ei de a rămîne deoparte, dar și o încordare stranie, tainică, ostilă. Înfiptă pe scaunul de al cărui spătar nu-și putea rezema mijlocul, cu trupul chinuit de durere, cu nervii încordați, rotea prin odaie o privire nepăsătoare, care, din timp în timp, se oprea asupra mamei sale ca asupra unei figurante plasate într-un decor prea puțin real: doamna de Fontanin, cu *Biblia* sa, în fotoliul acela vechi de catifea verde, veșnic întors spre fereastră, i se părea fixată acolo de la începutul începuturilor; amintire de altădată, simbol (înduioșător, poate, dar mai degrabă supărător) al unui trecut mort, care, cu fiecare clipă, se desprindea tot mai mult de ea; al unui trecut ce-i părea că se pierde în ceață, așa cum se depărtează de un călător, în clipa plecării, grupul de rude venite să-l petreacă. Jenny începuse să plutească spre alte țărmuri; și, cu inima bătîndu-i puternic, asemenea unei corăbii ce se avîntă în larg, simțea zvîcnind în ea pulsația unei vieți noi. Dacă în momentul acela Jacques ar fi luat-o de braț și i-ar fi spus: „Vino, părăsește pentru totdeauna toate astea", ar fi plecat fără să mai arunce nici o privire în urmă.

Mica pendulă ce se afla pe masa de noapte, lîngă o fotografie a lui Jerôme și a lui Daniel, bătu prelung în tăcerea ce se lăsase.

Jacques întoarse ochii spre ceas și, ispitit deodată să plece, să fugă, se aplecă spre Jenny:

— E unsprezece... Trebuie să plec.

Schimbară repede o privire scurtă. Jenny consimți cu o mișcare a capului și se sculă numaidecît, înaintea lui, de pe scaun.

Doamna de Fontanin îi observa de aproape. Un gînd supărător, neplăcut îi trecu prin minte: „Fata mea atît de cinstită, atît de sinceră..." N-o mai recunoștea! Simțea că se ascunde de ea, că are „conștiința încărcată"... Da: în ciuda voinței lor de a părea siguri de ei înșiși, doamna de Fontanin descoperea acum, la amîndoi, o expresie plină de fățărnicie.

Se priveau cu o îngîmfare solemnă, puțin ridicolă, ca doi augurі, ca doi inițiați. Doamna de Fontanin gîndi : „Ca doi complici"... Și avea dreptate : între ei exista acea îmbătătoare complicitate a iubirii, a unei iubiri pe care o voiau absolută, unică, fără seamăn — mai ales fără seamăn — și a cărei natură cu totul deosebită voiau să nu fie înțeleasă de nimeni în afară de ei !

Îmbărbătat de privirea lui Jenny, Jacques se apropie de doamna de Fontanin ca să-și ia rămas-bun.

Plecarea aceasta grăbită o neliniști pe doamna de Fontanin. Aveau oare de gînd s-o lase singură, fără să-i fi mărturisit totul ? Nu merita oare să i se acorde măcar ceva mai multă încredere ?... Încerca să se convingă singură, să accepte situația asta, lipsa asta de atenție din partea lor, care o jignea. Poate că ar fi trebuit să-i sileacă ea să i se destăinuie ? Acum era prea tîrziu. Nu mai avea îndrăzneala să o facă. Și apoi, era nervoasă din cauza oboselii, se simțea zdrobită de lovitura morală pe care o primise : putea să cadă pradă oricărui capriciu, oricărei nedreptăți. Era desigur mai bine ca această primă întîlnire să se termine fără explicații... Cu toate astea, era mînioasă pe Jenny ; dar, în momentul acesta, ceea ce o enerva mai mult nu era atît patima vinovată a fiicei sale, cît răzvrătirea ei care era de neîngăduit, de neînțeles, lipsită de orice rațiune ! Pe Jacques n-avea de ce să-l mustre. Dimpotrivă, îi plăcuse cum se comportase în cursul acestei vizite : simțise, sub respectul lui sfios, o înțelegere tacită, o conștiință curată, o viață lăuntrică neprihănită. Și apoi, el era prietenul lui Daniel. Dacă aceasta era voința lui Dumnezeu, era gata să-l iubească întocmai ca pe un fiu.

Era atît de puțin supărată pe el, încît, în momentul cînd îi strînse mîna, aproape că-i veni să-l tragă spre ea, așa cum făcea cu Daniel, și să-i spună : „Nu, lasă-mă să te îmbrățișez, copilul meu". Din nefericire, chiar în momentul acela ridică ochii spre Jenny. Tînăra stătea în picioare, întoarsă spre ei. Își privea mama cu niște ochi pătrunzători, dușmănoși : privirea ei părea că spune : „Da, te supraveghez, să văd ce vei face, vreau să văd dacă vei găsi, în sfîrșit, gestul de mamă pe care îl aștept de la tine încă din clipa cînd l-am adus pe Jacques aici". Atunci, mînia care clocotea în inima doamnei de Fontanin atinse culmea : avu o tresărire de mîndrie. Nu va face sub porunca unei amenințări mute ceea ce era gata să facă din propria ei voință !

Renunțînd la îmbrățișarea pentru care se pregătise, se mulțumi să-i întindă lui Jacques mîna și el fu singurul care

simți tremurul acestei mîini, tulburarea, consimțămîntul ascuns, duioșia pe care biata femeie o punea în acest salut banal.

Toate acestea nu ținură decît o secundă. Dar, în timp ce Jacques se îndepărtă, însoțit de Jenny, doamna de Fontanin avu intuiția dureroasă că în această secundă toată fericirea viitoare a relațiilor ei cu Jenny era pierdută, compromisă și că între ea și fiica ei se rupsese o legătură, ce nu va mai putea fi restabilită vreodată. O cuprinse teama :

— Jenny... Pleci și tu ?

— Nu, răspuse Jenny scurt, fără s-o privească.

Pe coridor, Jenny îl luă pe Jacques de braț și, în tăcere, îl trase repede după ea pînă în vestibul.

Acolo îi dădu drumul. În privirile lor, care se încrucișară, se citea aceeași adîncă nedumerire.

— Pleci totuși cu mine ? șopti Jacques.

Ea tresări, oarecum indignată :

— Dar ce-ți închipui ? Părea jignită, ca și cum Jacques s-ar fi îndoit de ea.

— Și ce-ai să-i spui ?... întrebă el după o scurtă tăcere.

Jenny stătea în fața lui, în picioare, cu un braț ridicat, sprijinindu-se cu mîna de muchea dulapului de stejar.

— O, acum nu-mi mai pasă de nimic ! rosti ea, făcînd o mișcare energică din cap.

Jacques o privi mirat. Privirea îi alunecă pînă la mîna încleștată pe lemnul de culoare închisă — mîna ei atît de albă, cu mușchii fini, care tremurau ușor, și-și apăsă buzele pe pielea delicată.

Jenny spuse brusc :

— Ai lua-o cu tine ?

— Pe cine ? Pe mama ta ? Jacques se gîndi o frîntură de secundă : Da, dacă crezi... bineînțeles... Dar pentru ce ? Crezi c-o să vrea să plece cu noi ?

— Nu știu, răspunse ea în grabă. Nu, nu cred... Dar, în sfîrșit așa, din prevedere... Tăcu și surîse ușor. Apoi adăugă : Îți mulțumesc ! Unde ne întîlnim ?

— Nu vrei să mă întorc aici, să te iau ?

— Nu.

— Dar bagajele tale ?

— N-au să fie grele.

— Ai să le poți duce singură pînă la tramvai ?

— Da.

— Și actele mele ? Pachetul pe care l-am lăsat deunăzi în amera ta ?

— Am să-l pun printre lucrurile mele.

— Bine, atunci vino la Gara Lyon. La ce oră ?

— La două ; două și jumătate cel mai tîrziu, răspunse ea după o clipă de gîndire.

— Am să te aștept la bufet, vrei ? Putem lăsa acolo geamantanul tău pînă la plecarea trenului.

Jenny se apropie și-i luă fața în mîini. „Iubitul meu", șopti ea în gînd. Domol, își cufundă privirea pătimașă în ochii lui, pînă cînd buzele li se atinseră.

Și de astă dată, tot ea se desprinse cea dintîi.

— Du-te, îi spuse. Avea glasul stins. Pe față i se citea o mare nervozitate. Eu mă întorc la mama. Vreau să-i vorbesc, să-i spun totul.

LXXVI

Cum ieși din apartament, Jacques simți din nou tulburarea aceea pe care o încercase în momentul cînd plecau de la *l'Etendard* și care trezise în el atîta sete de singurătate. O clipă, se întrebă ce anume își pusese în gînd să facă neapărat. Și, deodată, cuvintele lui Mourlan îi răsunară în urechi : „Ar fi de ajuns o nimica toată.. Dacă, pe negîndite, între cele două armate, o fulgerare de conștiință..."

Avu atunci o revelație :. „Între cele două armate..." Ideea aceasta i se impunea cu atîta tărie și atît de limpede și de concret, încît se opri ca ametit la mijlocul scării, cu mîna pe rampă, cu inima bătîndu-i de speranță și îndrăzneală... Un plan care, de cîteva ceasuri, își croia drum în subconștientul lui tîșni, în sfîrșit, la lumină și puse stăpînire pe toată ființa lui. Nu era un vis tulbure, nici aspirația unei voințe șovăielnice ; ceea ce se cristaliza cu iuteală în mintea lui era un plan precis, planul unui gest hotărîtor, personal ; una din acele idei fixe, care se zămislesc în umbră, în creierul anarhiștilor. Acum știa pentru ce pleca în Elveția și ce avea să pregătească acolo ! Știa prin ce act material, prin ce act solitar și decisiv putea, după atîtea zile de inacțiune, de îngrijorare stearpă, să lupte, în fine, pentru credința lui și să se pună în alea războiului ! Un act care, fără îndoială, cerea un sacrificiu total. Acest lucru îl înțelesese dintru început ; și-l acceptase fără trufie, fără măcar să-și dea seama de curajul său ; împins numai și numai de mistica certitudine că această acțiune,

pentru care era gata să-și dea viața, reprezenta astăzi singurul mijloc de a trezi conștiința maselor, de a schimba în mod brutal mersul lucrurilor și de a pune stavilă forțelor coalizate împotriva popoarelor, împotriva fraternității și dreptății.

Uitase cu totul de înapoierea doamnei de Fontanin, de ciudata vizită pe care abia o făcuse ; uitase pînă și de Jenny.

Ea, dimpotrivă... Înainte de a se întoarce în camera mamei sale, se furișă pe balcon, pentru a-l vedea pe Jacques cînd iese din casă ; începu să se neliniștească de întîrzierea lui. Îl zări, în sfîrșit, ieșind pe poarta principală și avîntîndu-se, ca un exaltat, spre Boulevard Saint-Michel, fără a se sinchisi de trecătorii și de convoaiele care blocau strada. Îl urmări cu privirea pînă cînd dispăru. El însă nu întoarse capul niciodată.

Rămasă singură, doamna de Fontanin își rezemase capul de spătarul fotoliului și stătu așa, cîteva minute, ca împietrită. Nu izbutea să formuleze nici un gînd limpede, dar impresia ei, în urma celor petrecute, se concretiză într-o frază vagă, pe care și-o repeta mereu, copleșită : „Nimic bun nu poate ieși din asta..." Continua să-i vadă unul lîngă altul, pe Jacques și pe Jenny, stînd în fața ei, ca două vlăstare ale aceluiași trunchi. Apoi, printr-o asociere involuntară de idei, revăzu salonul sever al tatălui ei și, în pervazul ferestrei, un Jerôme tînăr, cuceritor, zvelt, într-o jachetă de culoare deschisă, care-i surîdea ca logodnic. Cu cîtă încredere se avîntau atunci, și ei, spre viitor ! Cu cîtă dîrzenie se răzvrăteau amîndoi împotriva familiei ! Cît de dîrză se simțea lîngă el !... Recunoscu dintr-o dată exaltarea sa de odinioară, iluziile, siguranța că e fericită, convingerea sa că erau primii care cunoșteau asemenea nespuse bucurii. Și nu numai că această evocare plină de o amară ironie era departe de a-i stîrni vreun regret sau măcar vreo urmă de melancolie, dar își simți sufletul inundat de o lumină strălucitoare, ca și cum toate speranțele ei de atunci ar fi fost împlinite de viață.

Tresări auzind-o pe fiica ei întorcîndu-se. Pasul hotărît al lui Jenny, felul în care închise ușa, trăsăturile încordate ale chipului ei, privirea sa absentă, fanatică, aprinsă și arzînd parcă, o înfricoșară.

Gîndindu-se că numai în duioșie va găsi salvarea, doamna de Fontanin îngînă, cu teamă :

— Sărută-mă, draga mea...

Jenny roși ușor : în gură îi stăruia încă gustul buzelor lui Jacques. Se prefăcu a nu fi auzit, ocupată cum era să-și scoată

pălăria și voalul și să le așeze pe pat. Apoi, nemaiputîndu-se ține pe picioare, se lăsă în balansoar.

De acolo, ridicînd vocea cu o grabă puțin silită, exclamă :

— Sînt atît de fericită, măicuță !

Doamna de Fontanin își întoarse repede ochii spre fiica ei. În mărturisirea asta în care vibra un fel de sfidare, inima ei de mamă deslușì parcă un semn de deznădejde. Îi fu de ajuns ca să se convingă că are o datorie, o ultimă datorie de îndeplinit, orice s-ar întîmpla pe urmă. Supunîndu-se unei porunci pe care o atribuia duhului sfînt, se ridică, deodată, autoritară.

— Jenny, spuse ea, cel puțin te-ai gîndit vreodată să te rogi ? Să te rogi cu adevărat ?... Și poți să spui : Cel Veșnic este cu mine ?

Încă de la primele cuvinte, Jenny se încruntă. Între ea și mama ei problema credinței săpase o prăpastie dureroasă, a cărei adîncime numai ea singură o cunoștea.

Doamna de Fontanin vorbi mai departe :

— Jenny... Jenny, copila mea, dezbară-te de trufie... Să ne rugăm împreună, să cerem ajutorul Celui Atotștiutor... Privește cu El în taina inimii tale... Jenny ! Jenny ! Oare nu simți în adîncul sufletului tău ceva care... se opune ? Glasul începu să-i tremure : Ceva... cineva... care... îți spune că poate te înșeli ? Că poate te minți pe tine însăți ?

Fiindcă Jenny nu răspundea, mama ei crezu că se reculege pentru a se ruga. Dar, după o tăcere destul de lungă, tînăra suspină :

— Tu nu poți înțelege...

Tonul îi era aspru, descurajat, ostil.

— Ba da, drăguța mea... Ba da !

— Nu ! făcu Jenny și privirea ei dîrză exprima o îndărătnicie de neînfrînt. Gusta cu o desfătare bolnăvicioasă beția de a se simți neînțeleasă și de a se crede persecutată. Fu gata să spună ritos : „Tu habar nu ai ce înseamnă o dragoste ca a noastră !" Dar cuvîntul acesta „dragoste" nu-l putea pronunța cu glas tare. Schiță un zîmbet silit : Am văzut prea bine, adineauri, că nu înțelegi nimic... Absolut nimic !

— Ce vrei să spui, Jenny ? Găsești că nu v-am făcut o primire bună ?

— Nu.

— Nu ?

— Nu ! replică Jenny tăios, cu ochii în tavan. Și, cu un glas surd, mustrător, precizâ, îndreptîndu-și trupul : Dacă

ne-ai fi înțeles, ai fi găsit măcar un cuvînt să ne spui, un cuvînt care să ne arate că împărtășești fericirea noastră !

Doamna de Fontanin își întoarse ochii. Apoi, într-un tîrziu, spuse :

— Ești nedreaptă, Jenny... Cum îmi poți face asemenea imputări ? Sosesc aici azi-dimineață, fără să știu nimic... Nu mi-ai împărtășit nimic, mi-ai ascuns totul...

Jenny o întrerupse ridicînd din umeri : un gest care nu-i stătea în fire, pe care mama ei nu-l mai văzuse niciodată la ea — un gest de-al lui Jacques. Și, cu un aer misterios, îndărătnic, satisfăcut, spuse :

— Nu ți-am ascuns nimic !... Vezi, acuzi fără să știi cum stau lucrurile. Acum două săptămîni nici eu nu bănuiam nimic...

— Dar nu sînt nici două săptămîni de cînd am plecat ; se împlinesc azi opt zile... Cînd am plecat nu bănuiai că... ?

— Nu !

(Mințea, fiindcă doamna de Fontanin se afla încă la Paris în seara cînd ea se întîlnise cu Jacques în Gara de Nord. Cu capul dat pe spate, își ascundea fața, dar glasul o trădase atît de fățiș, încît amîndouă roșiră.)

— Acum două săptămîni, continuă Jenny — și jena i se trădă printr-un rîs silit — dacă mi-ai fi vorbit de Jacques, ți-aș fi răspuns că nu pot să-l sufăr ! Că n-aș consimți niciodată să-l mai văd !

Doamna de Fontanin își puse mîinile pe brațul fotoliului și se întoarse spre ea cu un gest grăbit :

— Așadar, numai în cîteva zile ?... Fără să-ți dai răgazul să cugeți, să... (Era cît pe-aci să spună : „Să vorbești cu mine“...) Dar adăugă numai atît : Să-i ceri sfatul lui Daniel ?...

— Daniel ? repetă Jenny, cu o mirare prefăcută. De ce lui Daniel ? Împinsă de un fel de exasperare pe care nici ea n-ar fi putut-o explica (în care răbufneau, poate fără voia ei, ani întregi de constrîngeri și de mici sîcîieli nemărturisite), rîse din nou, cu aroganță. Apoi, nemaiputînd rezista ispitei ciudate de a-și jigni mama, lovind-o în punctul cel mai sensibil, spuse : Ca și cum Daniel ar putea să știe, să înțeleagă ! Ce mi-ar fi putut spune Daniel ? Nimic altceva decît neroziile pe care oricine le poate spune ! Decît vorbe „înțelepte“ !

— Jenny... gemu doamna de Fontanin.

Dar Jenny nu se mai putu stăpîni :

— Lucruri pe care, fără îndoială, le gîndești și tu. La urma urmei, spune-mi-le !... Ce ? Că e război ?... Sau ce altceva ?

Că Jacques și cu mine nu ne cunoaștem destul ? Că n-am să fiu fericită ?

— Jenny ! spuse încă o dată doamna de Fontanin.

Își privea fiica uimită. Această Jenny, cu sprîncenele încruntate, cu fața aspră, cu glasul mușcător, nu semăna cu nici una din acele Jenny care trăiseră, în preajma ei, vreme de douăzeci de ani ; Jenny aceasta era pradă instinctelor dezlănțuite de curînd... „E iresponsabilă", gîndi ea cu un fel de deznădejde, dar și de îngăduință, de îmbărbătare aproape.

Dezaprobarea și chiar suferința mamei sale departe de a o mișca pe Jenny, o întărîtau :

— Și dacă mie mi-e totuna dacă voi fi sau nu nenorocită cu el ? Asta nu-l privește pe Daniel ! Asta nu mă privește decît pe mine ! Nu cer sfaturi. Puțin îmi pasă ce cred alții ! Nu mai am nevoie să cer părerea nimănui, a nimănui, acum, cînd îl am pe el !

Doamna de Fontanin primi această nouă lovitură și păli. Ce o durea mai mult era faptul că simțea cît de conștientă, cît de voită era jignirea care i se aducea. Duhul răului, duhul întunericului își făcuseră sălaș în inima copilei ei ! Înălță spre Dumnezeu un apel plin de groază. Simțea că nu se mai putea apăra împotriva acestei atmosfere înveninate, molipsitoare și că nici nu-și mai putea stăpîni mînia care o cuprindea. Izbuti totuși, timp de un minut, să se mărginească la un ton hotărît, dar prudent :

— Tu ai avut întotdeauna o independență morală completă, Jenny. Știi prea bine : de cînd ai ajuns la vîrsta cînd ai putut să asculți glasul conștiinței tale, nu ți-am impus nimic și nici nu ți-am dat vreun sfat care să te constrîngă. Astăzi, la fel, te poți considera liberă să faci ce vrei, fără să-mi ceri părerea. Dar eu sînt datoare...

— Mamă, te rog !

— ...sînt datoare să-ți vorbesc chiar de-ar fi în zadar... Sînt datoare să te apăr împotriva ta însăți... Jenny... Copila mea... Fac apel la tot ce e mai bun în tine... E oare cu putință să fi pierdut orice noțiune despre bine și despre rău ? Deschide-ți ochii ! Vino-ți în fire ! Ești victima unei groaznice rătăciri... Ai ajuns la punctul cînd te lași pradă pasiunii nu numai fără remușcări, dar ca și cum uitarea aceasta de sine ar fi o manifestare de... de forță... de curaj... de noblețe...

Își pierdu răsuflarea. Avu sentimentul chinuitor că sarcina ei de acum o depășește, că e prea ostenită... că o apucase pe o cale greșită, că nu spunea ce ar fi trebuit să spună și că nu vorbea pe tonul potrivit... Poate că s-ar fi oprit dacă, în clipa

aceea, văzînd-o pe Jenny întinsă pe canapea, nu i-ar fi răsărit brusc în minte imaginea perechii înlănțuite pe divanul lui Daniel.

— Ar trebui să-ți fie rușine ! bolborosi ea.

— Mamă ! Te rog !... repetă Jenny, cu o asprime plină de amenințare.

— Rușine ! continuă nefericita mamă, care, de data asta, nu se mai putu stăpîni. Tu, Jenny, fetița mea, copilul meu !... Ai profitat de prilejul că erai singură ca să te lași în voia tuturor ispitelor !... Îi păru numaidecît rău că o apucase pe calea asta, mînată de indignare, și, întrerupîndu-se brusc, schimbă tonul : Oare se poate lua în cîteva zile o hotărîre atît de gravă, cu urmări atît de grele ? O hotărîre care te leagă pe toată viața ? Și care nu privește numai viața ta, dar și pe a noastră... Pe a fratelui tău, pe a mea... Fiindcă, în definitiv, este în joc tot viitorul nostru ! Te-ai gîndit măcar o clipă la asta ? Nu ! Erai... Ești...

— Destul, mamă ! Ajunge, destul !

— Ți-ai pierdut capul ! Te-ai comportat ca un copil ! strigă doamna de Fontanin ajunsă la capătul puterilor. Și vorbele pe care de la început și le repeta în gînd îi țîșniră, în sfîrșit, de pe buze : Nimic bun nu poate ieși din asta !

Jenny simți cum urcă în ea o mînie rece, care o invada ca un val venit din străfunduri, făcînd-o să sară deodată în picioare. Ah, cum o judeca azi pe mama ei ! Neînțelegătoare, uscată, egoistă !

— Vrei să-ți spun părerea mea ? vorbi ea, apropiindu-se de doamna de Fontanin. Dacă una din noi nu vede limpede în sine însăși, apoi aceea ești tu ! Da ! Tu te gîndești la viitorul tău, nu la al meu ! Este un lucru pe care îl descopăr acum : că tu nu m-ai iubit niciodată decît pentru tine, numai pentru tine ! Numai gelozia te face să mi te împotrivești ! Ești geloasă ! Geloasă ! Și nu te gîndești decît la un singur lucru : să mă poți ține, în mod egoist, lîngă tine !... Ei bine, ia-ți gîndul de la asta ! Acum e prea tîrziu ! Îmi pare rău că-ți provoc această durere. Dar e mai bine s-o știi cît mai curînd : Jacques pleacă asta-seară în Elveția. Și... am să plec și eu cu el !

— Astă-seară ? În Elveția ? bîlbîi doamna de Fontanin cu un glas stins.

— Ne hotărîsem înainte de întoarcerea ta. Este ultimul tren care...

— Tu ? Astă-seară ?

— Da, acum !

— Nu ! Nici să nu te gîndești, Jenny ! Asta, nu !

— Orice vorbă e zadarnică, mamă, nu mai e nimic de făcut, răspunse Jenny cu un ton șfichiuitor. Nimeni nu ne mai poate face, acum, să ne schimbăm hotărîrea !

— Nu-ți dau voie ! Auzi ?

Drept orice răspuns, Jenny ridică din umeri.

— Auzi, Jenny ? *Nu-ți dau voie să pleci !*

— Stărui zadarnic, mamă... Îți repet... De altfel, în loc să mă dezaprobi, ar trebui... dacă ai avea puțin suflet...

— Dacă aș avea puțin suflet ?... repetă doamna de Fontanin. Uitase de toate celelalte jigniri, nu mai auzea decît cuvintele acestea cumplite...

— Da, dacă te-ai gîndi în adevăr la fericirea mea, strigă Jenny, pierzîndu-și cu totul stăpînirea de sine, dacă m-ai iubi, pentru mine, fără îndoială că azi...

De data asta, doamna de Fontanin nu mai putu răbda. Își cuprinse fruntea cu mîinile și își astupă urechile cu degetele, ca să nu mai audă glasul acesta care o străpungea. „Nu omul, ci Cel Veșnic hotărăște ! gîndi ea, închizîndu-și ochii. Doamne, facă-se voia Ta !"

Auzind un zgomot surd, își ridică, îngrijorată, capul. Jenny ieșise din odaie trîntind ușa. Pălăria și vălul ei nu se mai aflau pe pat.

„Trebuie să mă rog... să mă rog", își spunea doamna de Fontanin. Nu putea să-și alunge din fața ochilor imaginea lui Jenny, așa cum o văzuse aici, înfruntînd-o cu insolență.

— Dumnezeule, se rugă ea, ajută-mă, dă-mi putere !.. Nimic nu este ireparabil... Niciodată nu trebuie să ni se clatine încrederea în făpturile tale... Încet, de două ori la rînd, recită cuvintele sfinte : „Nu trebuie să privești la lucrurile văzute, ci la cele nevăzute. Căci cele văzute sînt vremelnice, iară cele nevăzute sînt veșnice."

În sfîrșit, după primele clipe de amorțire, mintea i se înviora pe neașteptate. Zdrobită, cu umerii căzuți, cu mîinile împreunate, zăcea nemișcată pe divan. Dar creierul îi lucra cu luciditate. Își impunea, cu răbdare, un prim examen de conștiință. Așa cum făcea totdeauna în ceasurile de grea cumpănă, se străduia să-și analizeze durerea, să și-o deslușească bine, să facă din ea ceva concret, pe care să-l poată smulge din ea însăși, pe care să-l poată dărui lui Dumnezeu. „Tot ce nu este dăruit este pierdut..."

Nu plecarea lui Jenny în Elveția o răscolea atît de mult. De altfel, nici nu credea că lucrul acesta era cu putință. O îndurera cel mai mult faptul, îndrituit ori nu, că fusese

înșelată. Rana adîncă, adevărata rană, aici era. Își închipuise, cu naivitate, că afecțiunea înțelegătoare, libertatea pe care i-o lăsase lui Jenny, încă de pe vremea cînd fiica ei nu era decît o copilă, crease între ele un spirit de încredere reciprocă atît de puternic, încît Jenny n-ar fi putut lua niciodată vreo hotărîre gravă fără să-i spună și ei, fără să-i ceară asentimentul. Și iată că, în ceasul cel mai hotărîtor al existenței ei, Jenny se ascunsese de dînsa ; ba chiar, profitînd de absența sa, se purtase cum e mai rău, făcînd totul pe ascuns, ca o fată crescută sub cea mai severă supraveghere și care, printr-un act de revoltă, se eliberează dintr-o dată de o tutelă tiranică, de neînțeles, căreia i se supusese cu prețul unei răbdări puse la grea încercare. Firește, în ciuda scenei dureroase care se petrecuse între ele, doamna de Fontanin nu se îndoia de dragostea fiicei sale ; tot așa cum nu-și simțea cîtuși de puțin stîrbită iubirea ei de mamă. Nu : rănită îi era numai încrederea pe care o avusese în Jenny. O încredere ca aceea pe care o avusese ea în Jenny rămîne mutilată pentru totdeauna atunci cînd a fost trădată atît de brutal. Va avea pentru ea tot atîta afecțiune ca și altădată, da. Dar aceeași încredere ? Nu, niciodată de acum înainte !

La gîndul ăsta simți că o cuprinde disperarea. Luă din nou *Biblia* și o deschise la întîmplare. Acum putea să urmărească mai ușor textul. Calmul îi revenea puțin cîte puțin. Un calm ciudat, neașteptat, aproape neliniștitor. Și, deodată, analizîndu-se mai bine, i se păru că întrevede taina redutabilă a acestui calm : fără știrea ei, un sentiment nou se născuse în ea și se dezvolta încet, sigur... Un sentiment pe care îl cunoștea bine, fiindcă îl încercase în momentele cele mai grele ale existenței ei, atunci cînd, nemaiavînd putere să sufere în zadar, hotărîse să se despartă de Jerôme. Un sentiment ? Mai degrabă o reacție instinctivă. Ceva ca o apărare organică. „Un leac, gîndea ea, pe care natura, în înțelepciunea ei, îl extrage din noi înșine, ca să ne facă să suportăm anumite dureri"... Lăsă cartea și căută să deslușească bine simțămîntul acesta, să-i dea un nume... Resemnare ? Detașare ?... Poate că nu există cuvînt care să definească amestecul acesta născut din două sentimente atît de contradictorii : afecțiune și indiferență. Indiferență ? Brutalitatea cuvîntului o făcu să se înfioare. Gîndul că o iubire de mamă ca aceea care îi umpluse inima timp de ani de zile ar fi putut să fie atinsă de indiferență într-o singură zi, sub presiunea întîmplărilor — cu toate că, în momentul de față, gîndul acesta nu era chiar atît de dureros — însemna, pentru viitor, o sufe-

rință în plus. Închise ochii. Nu voia să cugete la ce se va întîmpla mai tîrziu. „Facă-se voia ta", murmură ea încă o dată.

Dar durerea o copleșea prea tare. Își luă din nou fruntea în mîini și începu să plîngă.

LXXVII

Jenny era absolut hotărîtă să fugă de acasă ; un instinct sigur îi spunea că, pentru a face fără ezitare gestul acesta, de care avea să depindă tot viitorul ei, nu trebuia cu nici un preț să-și mai revadă mama... Și nici să mai stea pe gînduri !

Alergă într-un suflet în camera ei ; îngrămădi repede, cu nesăbuință, într-un geamantănaș rufele, rochiile negre pe care le avea ; apoi, cu degetele încleștați, cu obrajii aprinși, își puse pălăria, vălul și, fără a-și mai arunca privirea în oglindă, ieși din casă în goană, ca și cum ar fi urmărit-o cineva.

„Acum sînt singură și liberă, își spuse cu un fel de beție amestecată cu spaimă, coborînd în fugă scările. Acum, într-adevăr, nu-l mai am decît pe el."

Afară, o clipă, avu un fel de amețeală. Unde să se ducă ? Jacques o aștepta în micul restaurant abia la orele două, iar acum nu era decît douăsprezece. N-avea nici o importanță : din pricina bagajului, lucrul cel mai simplu era să se ducă, chiar de pe acum, la Gara Lyon, luînd tramvaiul din Boulevard Saint-Michel, apoi pe cel care străbate Boulevard Saint-Martin.

Avu norocul să nu aștepte prea mult și să găsească un loc pe platformă. „Să nu mă mai gîndesc la nimic, își spunea mereu. Să nu mă mai gîndesc la nimic."

Izbuti, fără prea multă trudă, să nu se mai gîndească la nimic, deoarece, în tramvaiul plin de călători, toată lumea vorbea tare, zgomotos, ca după un accident : „D-apoi, căsătoriile, doamnă ! Azi dimineață la primării, în fața ghișeelor de stare civilă, nu mai știau cum s-o scoată la capăt, atît de mulți mobilizați vin să se căsătorească înainte de a pleca !" „Dar formalitățile..." „S-au simplificat toate. La război, ca la război, e cazul să o spunem... E destul să ai două acte de naștere și un livret militar și pui la punct, în doi timpi și trei mișcări, orice legătură veche"... „Vedeți, eu găsesc că așa e bine și moral și..." „O, morala, de astă nu ducem lipsă ! În Franța, la nevoie, oricine e oricînd la înălțime." „Eu locuiesc aproape de fortificații. Ei bine, de cum s-a făcut ziuă, birourile

de recrutare de la centură au fost pur și simplu luate cu asalt. Se fac angajări în masă." „Nu, corectă un medic major în uniformă. Încă nu se pot face angajări. Dar lumea vine să se informeze sau cel mult să se înscrie..."

Tramvaiul ce venea dinspre Bastilia era, de asemenea, tixit de lume: călătorii, în picioare, stăteau îngrămădiți între bănci. Totuși, Jenny găsi un loc datorită bunăvoinței unei doamne mai în vîrstă, care, văzînd-o că îi e greu cu bagajul, îi dădu locul pe care ședea fetița ei.

Legănată de zgomotul monoton al tramvaiului și de larma glasurilor, Jenny asculta bucuroasă vorbăria, ca să-și alunge gîndurile.

Înainte de Rue Saint-Jacques, tramvaiul trebui să se oprească, așteptînd să treacă un regiment de artilerie ușoară ce se îndrepta spre Sorbona.

„Se pare că întreaga garnizoană a părăsit Parisul pe tăcute..." „Se simte că sîntem comandați. Toate merg... milităreşte." „Da! După felul cum a început, se vede că treaba n-o să țină mult!" „Eu eram în vacanță, în Vosgi, la Ribeauville... Ei bine, știi, cînd îi vezi pe bravii noștri soldați din est, mai ales pe vînătorașii de munte, îți vine inima la loc!" „Cu toate că am festelit-o, retrăgîndu-ne zece kilometri..." „Ia mai lăsați-o! Cînd s-or vedea ei cu douăzeci de milioane de baionete rusești în spate și cu noi în față!..." „Patronul hotelului unde stau mi-a spus că un călător care venea din Luxembourg a văzut un aviator francez picînd drept asupra unui zeppelin... L-a făcut praf!" „Nu trebuie să dați crezare știrilor false, spuse taxatorul. De pildă, adineauri, un pasager spunea că astă-noapte am avut o victorie decisivă în Alsacia..." „Nu; asta-i prea din cale-afară, vezi bine!... Dar eu am auzit că au fost văzute patrule de nemțoi alsacieni în jurul Nancyului..." „Nancy! Ei asta-i!" „Dumneavoastră n-ați auzit că podurile de la Soissons au fost aruncate în aer?" „De noi, sau de ei?" „Se înțelege că de noi! La Soissons!" „Poate că a fost un spion..." „Trebuie să fim cu ochii-n patru la spioni! Se pare că mișună peste tot! Poliția n-ajunge să-i dibuiască pe toți. Ar trebui ca fiecare om să-și supravegheze cartierul, casa..." „Fratele meu este impiegat la Gare d'Orléans. Ei bine, nevastă-sa ne-a spus că l-a văzut pe vecinul ei ascunzînd un drapel german sub pat." „Eu, rosti sentențios un domn cu ochelari, admit ca un german să strige: «Trăiască Germania», dar cu condiția ca aceasta să nu aibă caracterul unei provocări!... Ce vreți? Sînt germani, nu-i vina lor..."

În Place Maubert, tramvaiul se opri din nou. Un grup de oameni bloca trecerea. Jenny văzu, la intrarea în Rue Monge, o bandă de indivizi înarmați cu un berbece, cu care spărgeau obloanele unei prăvălii, pe a cărei firmă citi : Lăptăria Maggi.

În tramvai, lumea participa cu îndemnuri :

— Dați-i înainte, băieți ! Maggi e un nemțoi prusac... spuse domnul cu ochelari. E chiar colonel de ulani ! A fost denunțat de mult de *Action Française !* Atîta aștepta, mobilizarea, ca să dea lovitura !

— Se pare că numai la Belleville a otrăvit mai bine de o sută de copilași cu laptele lui !

Jenny urmărea mișcarea înainte și înapoi a berbecului de lemn ; auzea izbiturile surde pe care le dădea în oblonul de fier. În sfîrșit, oblonul căzu. Înăuntru, geamurile zburară în țăndări. Mulțimea, îngrămădită în fața prăvăliei, scotea strigăte de furie : „Jos Germania ! Moarte trădătorilor !" Într-un colț al pieței, un pluton de sergenți pe biciclete descălecaseră și priveau de la distanță, fără să intervină. La urma urmei, Franța era atacată ; poporul își făcea dreptate singur ; n-aveai decît să-l lași în voia lui.

În sfîrșit, tramvaiul ajunse la Gara Lyon.

Curtea era plină de lume. Abia tîrîndu-și bagajul, Jenny pătrunse prin mulțime și intră în restaurantul gării.

Lumina orbitoare a zilei năvălea în valuri în sală printr-o ușă imensă cu geam, larg deschisă. Aciuată într-un colț, în fund, Jenny își strîngea mîinile asudate ; și, cu toate că era încă prea devreme ca să spere să-l poată vedea pe Jacques intrînd, nu-și lua ochii de la ușă. Căldura era înăbușitoare. După zdruncinăturile din tramvai, bancheta de piele, strîmtă, neconfortabilă, pe care ședea, îi zdrobea oasele. Strălucirea luminii o orbea. Oamenii, pe ale căror chipuri lumina arunca reflexe ciudate, forfoteau de colo pînă colo ; unii treceau pe peron, repede, prin fața ușii, împingîndu-și singuri cărucioarele cu bagaje. Își întoarse ochii de la intrare ca să apuce geamantănașul, pe care-l așezase lîngă ea și pe care-l strecură sub masă ; pe urmă îl puse din nou pe banchetă și începu să pîndească iarăși intrarea. Gesturile dezordonate îi trădau înfrigurarea. Pe drum, spre gară, izbutise să uite de sine ; acum însă nu mai avea cum să lupte împotriva ei înseși și faptul că era obligată să stea aici poate și o oră, singură, pradă acestei fierberi lăuntrice, o umplea de o mare și insuportabilă neliniște. Căuta să-și îndrepte atenția spre nimicuri, să-și ocupe mintea cu ceva, să toarcă firul unor gînduri neînsemnate ; dar simțea cum în jurul ei dădea

tîrcoale, ca o pasăre de pradă ce se apropie tot mai mult, o imagine îngrozitoare, pe care pînă acum izbutise să o țină departe... Ca să se apere, se apucă să examineze obiectele din fața ei, să numere cornurile din coșulețul de pe masă, bucățile de zahăr din zaharniță. Apoi își întoarse din nou privirea spre ușă și urmări lumea care intra și ieșea. O femeie în capul gol, pe jumătate căruntă, trecu pragul ; puse ochii, aproape de intrare, pe cea dintîi masă liberă, se așeză greoi și, rezemîndu-se în coate, își lăsă capul în mîini. Jenny se simți deodată năpădită de imaginea pe care încerca mereu s-o alunge, dar care nu aștepta decît un prilej ca să se năpustească asupra ei. În fața ochilor îi apăru mama ei înfundată în fotoliu, strîngîndu-și tîmplele între palme. Ce-o fi făcînd oare acum ? S-o fi pregătind să ia masa ? Jenny și-o închipui în bucătăria răvășită, în fața farfuriilor murdare, a celor două tacîmuri... și, de data asta, ea fu aceea care, închizîndu-și ochii, își sprijini fruntea în mîini. Trecură astfel cîteva minute, fără să facă nici o mișcare. „Ești geloasă !... Dacă ai avea puțin suflet..." Repeta propriile ei cuvinte : nu putea înțelege cum de fusese în stare să le rostească și nici cum de putuse să plece după aceea.

Cînd își ridică în sfîrșit capul, trăsăturile îi erau calme, asprite. Urmele degetelor îi rămăseseră imprimate pe obraji. „La ce bun să stau și să mai judec ? își spunea ea ; asta am de făcut, asta voi face !" Mai rămase cîteva clipe cu privirea fixă, fără să vadă nimic în fața ei, strivită sub greutatea hotărîrii pe care o luase. Nu mai stătea în cumpănă decît în privința unui singur lucru : aștepta oare sosirea lui Jacques pentru a săvîrși gestul acesta, această poruncitoare datorie ? Și de ce-l aștepta ? Ca să-i ceară sfatul ? Păstra oare încă în sinea ei nădejdea lașă că Jacques o va sfătui să renunțe ? Nu : hotărîrea pe care o luase era de nestrămutat. Atunci, lucrul cel mai urgent nu era oare să scurteze martiriul mamei ei ?

Se îndreptă din spate și chemă chelnerul :

— De unde se poate expedia o telegramă ?

— Poșta ? Apăi într-o zi ca asta cred că trebuie să fie deschisă. Uite, se vede de-aici : felinarul acela albastru...

— Ai grijă, te rog, de bagaj. Mă întorc numaidecît.

Plecă în fugă.

Într-adevăr, biroul poștal era deschis : civili, militari luau ghișeele cu asalt. Ceru un formular albastru și scrise, dintr-un condei :

„Măicuță dragă, am fost nebună, n-am să-mi iert niciodată durerea pe care ți-am pricinuit-o. Dar pe tine te rog mult, mult de tot, să înțelegi, să uiți. Rămîn aici. Renunț să-l

însoțesc pe Jacques, astă-seară, în Elveția. Nu vreau să te las singură. Pentru el e ultimul termen, el trebuie neapărat să plece. Am să plec după el, acolo, mai tîrziu. Cu tine, sper. Nu-i așa ? N-ai să refuzi să pleci cu mine ca să-l regăsesc acolo ?

Ar fi trebuit să mă întorc numaidecît acasă, să vin în fugă să te îmbrățișez. Dar ar fi o cruzime prea mare să nu petrec cu el ultimele ore dinaintea plecării lui. Diseară mă întorc lîngă tine și am să-ți explic totul, mamă dragă, ca să mă ierți.

J."

Închise scrisoarea fără s-o recitească. Îi tremurau mîinile, tot trupul ; o sudoare rece îi lipea cămașa de piele. Înainte de a arunca plicul în cutie, întrebă dacă avea să fie distribuit în ceasul următor. Apoi traversă din nou piața și se îndreptă spre colțul restaurantului.

O liniștise oare, întrucîtva, ceea ce făcuse ? Își puse întrebarea asta fără să-și poată răspunde. Era zdrobită de sacrificiul ei ; era complet sleită, ca după o pierdere de sînge. Și atît de deznădăjduită, încît se temea de clipa cînd va sosi Jacques ; departe de el, se simțea mai tare, mai hotărîtă să-și țină făgăduiala. Încercă să-și dea dreptate : „În cîteva zile... O săptămînă... Cel mult două..." Două săptămîni fără el ! Spaima ei în fața acestei despărțiri nu putea fi asemuită decît cu frica de moarte.

Cînd văzu, în sfîrșit, silueta lui Jacques apărînd în cadrul ușii larg deschise, se ridică în picioare și rămase dreaptă, palidă, fără putere, cu ochii ațintiți la el. El o zări și, dintr-o privire, înțelese că se petrecuseră lucruri grave.

Cu un gest tragic, ea îi înăbuși orice întrebare.

— Nu aici... să ieșim.

Jacques îi luă geamantănașul din mînă și ieși în urma ei.

Jenny făcu cîțiva pași pe trotuar, prin mulțime, apoi se opri brusc și, ridicînd spre el o privire sfîșietoare, spuse foarte repede, cu glas foarte coborît :

— Nu pot să plec astă-seară cu tine...

Buzele lui Jacques se întredeschiseră, dar nu răspunse nimic. Se aplecă să lase geamantănașul jos și, pînă cînd se ridică din nou, avu vreme, aproape fără să-și dea seama, să-și schimbe expresia feței. Expresia lui de surpriză brutală a omului care nu-și poate crede urechilor, nu mai oglindea nimic din acel prim gînd, fulgerător, care-i venise în întîiul moment, fără voia lui : „Misiunea mea... Iată-mă liber !..."

Călătorii, soldații îi îmbrînceau din toate părțile. O trase pe Jenny pînă la o adîncitură a zidului, între doi pilaștri.

Jenny vorbi cu glas întretăiat :

— Nu pot pleca... N-o pot părăsi pe mama... Astăzi, nu... Dacă ai ști... M-am purtat îngrozitor cu ea...

Își ținea ochii în pămînt, neîndrăznind să se uite la Jacques. El îi cercetă chipul și, cu buzele tremurînde, cu privirea întunecată, se aplecă parcă spre ea ca s-o ajute să vorbească.

— Înțelegi ? murmură ea. După toate astea, nu mai pot pleca...

— Înțeleg, înțeleg... șopti Jacques printre dinți.

— Trebuie să rămîn cu ea... Cel puțin cîteva zile... Am să vin acolo după tine... În curînd... Cît mai curînd cu putință.

— Da, spuse el cu tărie. Cît mai curînd cu putință. Dar în sinea lui gîndea : „Nu. Niciodată... S-a sfîrșit".

Rămaseră cîteva clipe așa, fără să se privească, paralizați, muți. Jenny avusese de gînd să-i spună ce se întîmplase între mamă-sa și ea. Dar nici nu-și mai aducea aminte cum se petrecuseră lucrurile. Și apoi, la ce bun ? Se simțea iremediabil singură, izolată în drama ei personală, care nu putea fi împărtășită, în care Jacques nu era amestecat cu nimic și față de care el va rămîne pentru totdeauna străin.

În clipa aceea și el se simțea iremediabil deosebit de ea. Deosebit de toți ceilalți oameni : eroismul cu care se îmbăta de două ceasuri încoace îl izola, îi închidea calea către orice emoție normală. Ca un ceasornic care s-a oprit din mers din pricina unei izbituri, mintea i se oprise asupra primelor cuvinte — eliberatoare — rostite de Jenny : „Nu pot să plec astă-seară cu tine". Durerea, dezamăgirea, pe care le încerca, nu erau prefăcute ; dar nu erau nici prea adînci. Ultimele stavile se năruiau. Va pleca, și va pleca singur ! Totul se simplifica...

Frapată de forța pe care o emana chipul lui, Jenny îl privea, gîndindu-se că mîine nu-l va mai vedea ; dar era prea răscolită ca să discearnă schimbarea ce se petrecuse în el, masca aceea nouă, de eliberare, pe care i-o adusese hotărîrea ei. Cu o privire umezită de duioșie, îi mîngîia gura mare, expresivă, bărbia, umerii... pieptul acesta răsunător și tare, pe care ea dormise nu demult. Iar durerea de a nu putea petrece noaptea următoare cu trupul strîns lipit de trupul lui, în căldura lui, o săgetă cu atîta putere, încît uită de toate celelalte :

— Dragostea mea...

Din lumina care se aprinse în ochii lui Jacques, înțelese că făcuse o imprudență lăsînd să-i izbucnească acest strigăt

de iubire... Amintirea pe care o trezea în ea licărul acesta o făcu să tremure de teamă. N-ar fi vrut decît să doarmă în brațele lui, atît și nimic mai mult...

Jacques își împlîntă privirea tulbure în ochii ei. Murmură aproape fără să-și miște buzele :

— Înainte de a pleca... ultima noastră după-amiază. Vrei, da ?

Jenny nu îndrăznea să-i refuze această ultimă bucurie. Se îmbujoră și își întoarse fața, cu un surîs dulce și totodată jalnic.

Ochii lui Jacques, desprinzîndu-se de pe chipul ei, rătăciră cîteva clipe dincolo de piața însorită, peste fațadele pe care străluceau firme cu litere aurite : Hôtel des Voyageurs... Central-Palace... Hôtel du Départ...

— Vino, spuse el, luînd-o de braț.

LXXVIII

Saffrio luă un aer bănuitor :

— Cine ți-a spus ?

— Portarul din Rue de Carouge, răspunse Jacques. Abia am coborît din tren ; n-am văzut pe nimeni.

— *Si, si...* Locuiește la mine de cînd s-a întors de la Bruxelles, recunoscu italianul. Se ascunde... L-am mirosit... îi făcea rău să intre în locuința lui fără Alfreda. I-am spus : „Vino la mine, Pilotule..." A venit. E sus. Trăiește ca într-o închisoare. Stă toată ziua în pat cu jurnalele ; se plînge de reumatisme... Dar este un *pretesto*, adăugă italianul, clipind din ochi. Ca să nu iasă, să nu vorbească... N-a vrut să vadă pe nimeni, nici măcar pe Richardley ! Ah, dacă ai ști cît s-a schimbat ! Tîrfa l-a nenorocit ! N-aș fi crezut niciodată... Făcu un gest de deznădejde : E un om sfîrșit.

Jacques nu răspunse. Auzea cuvintele lui Saffrio ca prin ceață : nu izbutea să se smulgă din starea de amorțire în care trăise tot timpul acestei interminabile călătorii de optsprezece ore, de la Paris la Geneva. Pe deasupra, suferea din pricina unei inflamații a gingiilor, care îl mai impiedicase să doarmă de cîteva ori în ultimele săptămîni și care se agravase în noaptea aceea datorită curentului din vagon.

Saffrio continuă :

— Ai mîncat ? Ai băut ceva ? Nu vrei nimic ? Fă-ți o țigară : e tutun din cel bun, de la Aosta !

— Aș vrea să-l văd.

— Așteaptă un *puoco*... Să mă urc sus și să-i spun că te-ai întors. Poate c-o să vrea, poate că nu... Și tu te-ai schimbat, adăugă el, aruncîndu-i lui Jacques o privire mîngîietoare. *Si, si !* Nu mă asculți, te gîndești la război... Toată lumea s-a schimbat... Povestește-mi ce-ai văzut acolo. Te-au lăsat să vii ?... Și știi ce e mai groaznic ? E nebunia care i-a cuprins pe toți cînd s-au văzut soldați ! Cîntecele lor, *furia lor !*... Trenuri întregi de mobilizați, cărora le sclipesc ochii și care strigă : „La Berlin !" Iar ceilalți : „Nach Paris !"

— Cei pe care i-am văzut eu plecînd nu cîntau, spuse Jacques întunecat. Apoi, cu glas înfrigurat, ca și cum s-ar fi trezit brusc : Nu ăsta e lucrul cel mai groaznic, Saffrio... E vorba de Internațională... N-a făcut nimic. A trădat... Cum a murit Jaurès, toți au lăsat-o baltă ! Toți, chiar și cei mai buni : Renaudel, prietenul lui Jaurès ! Guesde ! Sembat ! Vaillant ! Da, Vaillant, care, oricum, e cineva ! Singurul care a îndrăznit să spună în Cameră : „Mai bine insurecția decît războiul !" Toți ! Pînă și conducătorii C.G.T.-ului !... Ăsta, asta e mai de neînțeles decît orice ! Și doar nu se poate spune că ăia erau molipsiți de parlamentarism ! Iar hotărîrile congreselor confederale erau totuși categorice : „Dacă se declară război, grevă generală imediată !"... În ajunul mobilizării, proletariatul șovăia încă. Ar fi putut face ceva ! Dar nici n-au încercat ! „Teritoriul sfînt ! Patria ! Unitatea națională !... Apărarea socialismului împotriva militarismului prusac !" Iată ce au găsit să spună ! Iar celor care întrebau : „Ce facem ?" n-au știut să le răspundă decît atît : „Supuneți-vă ordinului de mobilizare !"

Ochii lui Saffrio erau plini de lacrimi.

— Pînă și aici toate s-au dat peste cap, spuse el după o clipă de tăcere. Acum, tovarășii vorbesc pe șoptite... Ai să vezi ! Toată lumea s-a schimbat... Le e frică... Astăzi, guvernul federal e neutru ; ne lasă în pace. Dar mîine ? Și dacă mîine va trebui să plecăm, unde ne ducem ?... Tuturor le e frică. Poliția supraveghează totul... La Local nu mai e nimeni... Richardley organizează întruniri noaptea, la el sau la Boissonis... Se aduc ziare. Aceia care pot traduc pentru ceilalți. Apoi discută, se enervează... Pentru nimic ! Degeaba ! Ce putem face ?... Numai Richardley face ceva. Are încredere. El spune că Internaționala nu poate să moară, că ea va reînvia. Și mai puternică ! El zice că Italia are un cuvînt de spus acum. El vrea unirea socialiștilor elvețieni cu socialiștii italieni, spre a începe să spele onoarea pătată... Fiindcă, adăugă Saffrio, ridicîndu-și capul cu mîndrie, să știi, în Italia, întregul proleta-

liat este credincios ! Italia este adevărata patrie a revoluției ! Toți șefii, Malatesta, Borghi... toți luptă mai dîrz ca oricînd ! Nu numai pentru a împiedica guvernul să intre și el în război, ci pentru a aduce cît mai curînd pacea prin unirea cu toți socialiștii din Europa : cu cei din Germania, cu cei din Rusia !

„Da... își spuse Jacques. Nu s-au gîndit că există și alte mijloace mai rapide ca să se facă pace !...“

— Chiar și în Franța mai poți găsi cîteva insulițe care nu se dau bătute, spuse el pe un ton nepăsător, ca și cum aceste chestiuni nu l-ar mai fi interesat. Ar trebui să intrăm în legătură cu federația metalurgiștilor, de pildă. Sînt acolo cîțiva oameni de ispravă ! Ai auzit de Merrheim ?... Mai este și Monatte, și grupul de la *Vie Ouvrière*. Aia nu se lasă... Ai să găsești și alții : Martov... Mourlan, cu cei de la *l'Etendard*...

— În Germania e Liebknecht... Richardley a și intrat în legătură cu el.

— La Viena, de asemenea... Hosmer... Ar trebui ca, prin Mithoerg, să...

— Mithoerg ? întrerupse italianul, sărind în picioare. Buzele îi tremurau. Mithoerg ? Vasăzică, nu știi ?... A plecat.

— Unde a plecat ?

— În Austria !

— Mithoerg ?

Saffrio își lăsă pleoapele în jos. Pe frumoasa lui mască romană se citea o durere nudă, animalică.

— În ziua cînd s-a întors de la Bruxelles, Mithoerg a spus : „Eu mă duc acasă“. Noi i-am zis cu toții : „Ce, ești nebun ? ! Ești doar condamnat ca dezertor !“ Dar el spunea : „Tocmai de aceea. Un dezertor nu e un laș. Un dezertor se întoarce cînd e vorba de război. Trebuie să mă duc !“ Eu l-am întrebat : „De ce, Mithoerg, că doar n-ai să te faci soldat ?“ Nu înțelesesem la ce se gîndește !... Atunci el a răspuns : „Nu, nu ca să mă fac soldat. Ca să fiu o pildă. Ca să mă împuște în fața tuturor !...“ Și iacă așa ! Seara a plecat...

Ultimele cuvinte i se înecară într-un hohot de plîns.

— Mithoerg ? bîigui Jacques, cu privirea rătăcită. Și, după cîteva clipe, se întoarse spre italian : Acum du-te și spune-i că sînt aici. Te rog.

Rămas singur, Jacques repetă, cu jumătate voce : „Mithoerg... Mithoerg a făcut totuși ceva. Mithoerg a făcut tot ce putea face... Tot ce putea face ca să-și dovedească sieși că a rămas credincios față de el însuși. Și a ales un act exemplar, pentru care și-a jertfit viața...“

Cînd coborî, Saffrio deslușì cu mirare pe chipul lui Jacques umbra unui surîs care-i stăruia încă pe buze.

— Ai noroc, Thibault ! Te primește... Du-te sus !

Jacques, urmat de italian, începu să urce scara în spirală, ce pornea din drogherie. La ultimul etaj, Saffrio se dădu la o parte și, arătîndu-i un ungher în fundul podului închis cu scînduri, spuse :

— Acolo e... Du-te singur, e mai bine.

Meynestrel își întoarse capul spre ușa care se deschidea. Era întins pe pat, cu obrajii lucitori ; părul lui negru, lipit de sudoare, îi făcea capul mai mic, fruntea mai bombată. În mîna care îi atîrna în jos ținea un ziar. Deasupra lui, o fereastră mare se deschidea spre un pătrat de cer învolburat. Aerul era de nesuportat. Cîteva ziare despăturite zăceau aruncate pe podelele presărate cu mucuri de țigări stinse la jumătate.

Meynestrel nu răspunse la surîsul lui Jacques, al cărui elan se frînse deodată, la jumătatea drumului spre pat. Dar, cu o mișcare vioaie, care nu era un gest de om suferind de reumatism — „e un *pretesto*", gîndi Jacques — se ridică în picioare. Avea pe el o salopetă de aviator, de pînză albastră decolorată, sub care era gol ; gulerul deschis lăsa să i se vadă pieptul păros și osos. Arăta neîngrijit, aproape murdar ; părul lui, prea lung, se răsucea în sus, la ceafă, formînd smocuri ca o coadă de rață.

— De ce-ai venit ?

— Ce puteam să fac acolo ?

Meynestrel se rezemă de comodă ; cu brațele încrucișate, îl privea pe Jacques, în timp ce-și răsucea barba între degete. Avea un tic nou, care făcea să i se bată necontenit ochiul stîng.

Jacques, cu totul dezarmat de această primire, continuă la întîmplare :

— Nici nu poți să-ți închipui, Pilotule, ce-i acolo... Orice întrunire este interzisă, nu se mai țin mitinguri, cenzură, nu mai există nici un ziar care să vrea, care să poată publica un singur articol de opoziție... Am văzut pe terasa unei cafenele cum era bătut un tip care nu salutase destul de repede drapelul... Ce aveam de făcut ? Manifeste în cazărmi ? Ca să mă bage numaidecît la închisoare ? Sabotaj ? Nu e genul meu, știi prea bine... De altfel, să arunci în aer un depozit de obuze, un tren de muniții, cînd există sute de depozite, mii de trenuri... Nu, pentru moment, acolo nu-i nimic de făcut ! Nimic !

Meynestrel ridică din umeri. Un zîmbet stins îi flutură pe buze :

— Nici aici !

— Depinde... spuse Jacques, întorcîndu-și ochii de la el.

Meynestrel părea că n-a auzit. Se întoarse din nou spre comodă, își înmuie mîna în chiuvetă și își udă fruntea. Apoi, dîndu-și seama că Jacques, pentru că nu exista nici un scaun liber, rămăsese în picioare, eliberă un scăunaș, plin cu tot felul de hîrțoage. Privirea încețoșată, pe care o rotea în jurul lui, era ca aceea a unui obsedat. Se întoarse spre pat, se așeză pe marginea saltelei, cu brațele bălăbănind, și oftă.

Apoi, fără veste :

— Știi... îi simt lipsa...

Felul în care vorbise, răspicat, aproape nepăsător, nu exprima decît o constatare.

— N-ar fi trebuit să se poarte așa, murmură Jacques, după ce ezită o clipă.

Și de data asta Meynestrel păru că nu aude. Dar se ridică de pe pat, împinse cu piciorul un ziar, se duse pînă la ușă și, timp de cîteva minute, trăgîndu-și piciorul ca o insectă rănită, măsură încăperea de la un capăt la altul, înfrigurat și totodată ciudat de nepăsător.

„Atît de mult să se fi schimbat ?" se întrebă Jacques. Se mai îndoia încă. Îi era cu atît mai ușor să-l studieze pe Meynestrel cu cît acesta părea a fi uitat că Jacques se află acolo. Chipul lui slăbit își pierduse expresia aceea de forță concentrată, de luciditate necontenit trează. Ochii îi rămăseseră vii, dar fără strălucire ; iar privirea îi devenise straniu de blîndă, încît, în unele clipe, exprima un fel de seninătate, de pace. „Nu, nu seninătate, își spuse numaidecît Jacques, ci mîrșeală... Calmul acela negativ pe care-l simți atunci cînd ești istovit."

— N-ar fi *trebuit ?* repetă, în sfîrșit, Meynestrel pe un ton oarecum întrebător. Schiță o ridicare din umăr, fără să-și întrerupă plimbarea în sus și în jos. Apoi se opri brusc în fața lui Jacques : Dacă există o noțiune pe care n-o mai am astăzi, după *toate cele ce s-au întîmplat,* este, de bună seamă, aceea de responsabilitate.

„Toate cele ce s-au întîmplat..." Lui Jacques i se păru că Meynestrel nu se gîndea numai la ceea ce i se întîmplase lui, la Alfreda, la Paterson, dar și la Europa, la conducătorii ei, la diplomații ei, la liderii partidului ; și poate chiar la el însuși, la postul de la care dezertase.

Pilotul mai străbătu o dată încăperea, de la un perete la altul, apoi se întinse din nou pe pat și murmură :

— În definitiv, cine e responsabil ? Responsabil de actele sale, de el însuși ? Cunoști tu pe cineva care să fie responsabil ? Eu nu am cunoscut niciodată pe nimeni.

Urmă o lungă tăcere, o tăcere opacă, apăsătoare, ce se îmbina cu căldura, cu lumina necruțătoare.

Meynestrel zăcea întins pe pat, nemișcat, cu ochii închiși. Culcat, părea foarte lung. Mîna lui, cu unghiile îngălbenite de tutun, cu degetele pe jumătate închise, ca și cum ar fi ținut strîns o minge nevăzută, rămăsese întoarsă cu palma în sus, pe marginea saltelei. Încheietura mîinii îi ieșea de sub mînecă. Jacques privea fix mîna aceasta, care semăna cu o gheară, încheietura ei, care niciodată nu-i apăruse atît de subțire, de feminină. „Tîrfa ! L-a nenorocit." Nu, Saffrio nu exagerase !... Dar prin simple constatări nu explici nimic. Jacques se izbea încă o dată de misterul Pilotului. Să renunțe tocmai în clipa cînd totul îndreptățea speranța că bătuse, în sfîrșit, ceasul lui ? Un om atît de puternic !...

„Atît de puternic ?", se întrebă Jacques.

Deodată, fără să se miște, Meynestrel vorbi :

— Mithoerg... s-a dus să înfrunte moartea...

Jacques tresări.

„Fiecare o înfruntă la rîndul lui", gîndi el.

Trecură cîteva clipe. Jacques murmură :

— Nu cred să fie atît de greu cînd poți să faci din moartea ta o faptă... O faptă conștientă. Cea din urmă faptă. O faptă folositoare.

Mîna lui Meynestrel avu un tremur ușor ; fața lui osoasă, cu pleoapele închise, părea de piatră.

Jacques se îndreptă din șale. Cu un gest de nerăbdare, își dădu la o parte șuvița de pe frunte :

— Eu, spuse el, tocmai asta vreau.

Glasul îi vibră deodată atît de tare, încît Meynestrel își deschise ochii și-și întoarse capul spre el. Privirea lui Jacques era ațintită spre fereastră : trăsăturile lui bărbătești, pe care lumina cădea din plin, oglindeau o hotărîre de nestrămutat.

— Lupta în spatele frontului nu-i posibilă ! Cel puțin pentru moment. Împotriva guvernelor, împotriva stării de asediu și a cenzurii, împotriva presei, împotriva delirului patriotic nu-i nimic de făcut, nimic !... Dar în prima linie, acolo se schimbă socoteala ! Asupra omului care este dus în foc, da, se poate acționa ! La el trebuie să ajungem !... Meynestrel

schiță o mișcare, pe care Jacques o luă drept un gest de îndoială, dar care nu era decît un tic nervos. Lasă-mă să vorbesc !... O, tu, astăzi nu vezi peste tot decît flori la pușcă, *La Marseillaise, Wacht am Rhein*... Da. Dar mîine ?... Mîine, omul acesta, care a plecat cîntînd, nu va mai fi decît o biată ființă pusă față în față cu realitatea ! Față în față cu războiul ! O ființă suptă de foame, cu picioarele sîngerînde, frîntă de oboseală, înspăimîntată de primele bombardamente, de cele dintîi asalturi, de primii răniți, de primii morți... Acestui om i se poate vorbi ! Lui trebuie să i se strige : „Nerodule ! Te-au exploatat și de data asta ! Ți-au exploatat patriotismul, generozitatea, curajul ! Toți te-au exploatat ! Chiar și aceia în care te-ai încrezut, chiar și aceia pe care i-ai ales ca să te apere ! Dar acum a sosit momentul să înțelegi, în sfîrșit, ce vor toți de la tine ! Trezește-te ! Nu-ți da pielea pentru ei ! Refuză să ucizi ! Răscoală-te ! Întinde mîna fraților tăi din față, celor care au fost înșelați, care au fost exploatați ca și tine ! Aruncați-vă pușile ! Revoltați-vă !" Emoția îi sugrumă glasul. Respiră adînc cîteva clipe, apoi continuă : Totul este să putem ajunge la omul acesta ! Ai să mă întrebi : „Cum ?"

Meynestrel se ridică într-o rînă. Îl privea cu toată atenția pe Jacques, în ochi i se aprinse un licăr de ironie, pe care nu izbutea să și-l ascundă. Și părea în adevăr că spune : „Da, cum ?"

— Cu avionul ! strigă Jacques, fără să aștepte întrebarea. Și cu un glas încetinit, mai coborît : Cu avionul putem ajunge pînă la el !... Trebuie să ne ducem deasupra liniilor. Trebuie să zburăm pe deasupra trupelor franceze și a trupelor germane... Trebuie să le aruncăm mii și mii de manifeste... manifeste în două limbi !... Comandamentul francez, comandamentul german pot împiedica introducerea manifestelor în cantonamente. Dar împotriva unui nor de hîrtiuțe care cad din cer pe kilometri întregi de front și care se răspîndesc deasupra satelor, a bivuacurilor, deasupra tuturor punctelor unde sînt cantonați soldați, ele nu pot face nimic, nimic... Norul ăsta va pătrunde pretutindeni ! Hîrtiuțele astea vor fi citite în Franța, în Germania !... Vor fi înțelese ! Vor trece din mînă în mînă, pînă la formațiile de rezervă, pînă la populația civilă !... Ele vor reaminti fiecărui muncitor, fiecărui țăran, francez și german, ce este, ce își datorează lui însuși, ceea ce este mobilizatul din fața lui ! Și că este o crimă absurdă, monstruoasă să vrei ca toți aceștia să se ucidă unii pe alții !

Meynestrel deschise gura ca să spună ceva. Dar tăcu și se lungi din nou pe pat, cu ochii fixați în tavan.

— Ah, Pilotule, ia închipuie-ți efectul acestor manifeste! Ce chemare la răscoală!... Efectul? Poate fi fulgerător! Ajunge ca într-un singur punct al liniilor de bătaie trupele inamice să fraternizeze și contagiunea se va răspîndi numai decît peste tot, ca o dîră de praf de pușcă! Dezertări la masă... Demoralizarea comandanților... Chiar în ziua cînd eu voi zbura pe deasupra lor, comandamentul francez, comandamentul german vor fi paralizate... Orice acțiune va deveni imposibilă în sectorul pe deasupra căruia voi fi zburat!... Și ce pildă! Ce putere de propagandă! Avionul acesta magic... Acest sol al păcii... Izbînda pe care Internaționala n-a știut s-o cîștige înainte de mobilizare mai poate fi cîștigată astăzi! N-am izbutit să realizăm unirea proletarilor, n-am izbutit să realizăm greva generală, dar vom putea realiza fraternizarea combatanților!

Buzele Pilotului schițară un zîmbet fugar. Jacques făcu un pas spre el. Zîmbea și el, cu sentimentul unei certitudini de nezdruncinat. Fără să-și piardă calmul, fără să ridice glasul, continuă:

— Tot ce spun acum este perfect realizabil, dar am nevoie să fiu ajutat, am nevoie de dumneata, Pilotule. Numai dumneata, prin relațiile pe care le ai din trecut, poți să-mi procuri un aparat. Și poți, de asemenea, să mă înveți în cîteva zile să pilotez atîta cît să pot zbura, timp de cîteva ore, într-o direcție dată. Cîmpurile de luptă pot fi cuprinse cu ușurință în raza de zbor a unui avion. Din nordul Elveției e o nimica toată să ajungi pînă la trupele franceze și germane masate în Alsacia... Da, da, am cîntărit totul. Greutățile și riscurile... Greutățile, dacă vrei dumneata, dacă mă ajuți, pot fi învinse. Cît despre risc — căci nu e decît unul singur — asta mă privește pe mine! Roși brusc și tăcu.

Meynestrel se încredință dintr-o privire că Jacques isprăvise ce avea de spus. Atunci se ridică încet și se așeză pe marginea patului. Se ferea să-l privească în față pe Jacques. Rămase cîteva clipe cu trupul aplecat, bălăbănindu-și picioarele, frecîndu-și încet genunchii cu palmele. Pe urmă, fără să-și schimbe poziția, spuse:

— Vasăzică, tu, dezertor francez, îți închipui că poți învăța pilotajul așa, în Elveția, fără ca asta să pară suspect? Și crezi că, în cîteva zile, ai să poți decola singur, ai să poți să citești în același timp și harta, să reperezi și terenul, să ții și zborul, singur, timp de ore întregi?... Vorbea cu o voce

egală, cu o ironie abia simțită și cu o mască de nepătruns. Își ridică o mînă pînă la bărbie și, o clipă, își privi cu o atenție distrată, una după alta, unghiile murdare. Acum, rosti el aproape sec, lasă-mă, te rog, singur...

Jacques, neștiind ce să creadă, rămase ca pironit în mijlocul mansardei. Înainte de a pleca, încercă să-l privească în ochi pe Pilot, întrebîndu-se dacă acesta îl înțelesese cu adevărat și dacă era bine să plece înainte de a primi un cuvînt de aprobare, un sfat, un zîmbet încurajator.

— La revedere, spuse răspicat Meynestrel, fără să-și ridice ochii.

— La revedere, răspunse Jacques, îndreptîndu-se spre ușă.

În clipa cînd dădea să treacă pragul, avu o mișcare de revoltă și se întoarse brusc pe călcîie. Ochii Pilotului erau ațintiți asupra lui ; își recăpătaseră strălucirea lor obișnuită : avea privirea fixă, parcă mirată, dar greu de pătruns, ca totdeauna.

— Treci mîine pe la mine, spuse atunci, la repezeală, Meynestrel. (Chiar și glasul lui își regăsise timbrul de altădată, tăria, debitul rapid.) Mîine aproape de prînz, la unsprezece... Și păzește-te. Auzi ? Nu te arăta nicăieri. Nu te duce la nimeni ! Nimeni să nu știe că te-ai întors. Și deodată chipul lui se lumină de cel mai neînțeles, de cel mai duios surîs : Pe mîine, băiete !

„Da, își spuse el îndată ce ușa se închise în urma lui Jacques. În definitiv, de ce nu... ?"

Asta nu însemna că ar fi crezut în eficacitatea acestui proiect năstrușnic. Fraternizarea armatelor dușmane ! Poate, mai tîrziu, după luni de zile de suferință, de masacru !... Dar orice act care poate demoraliza, care poate semăna germenul revoltei este bine-venit...

„Și îl înțeleg foarte bine pe băiatul ăsta : e dornic să facă un act eroic ca să sfîrșească..."

Se ridică, închise ușa cu zăvorul, apoi se plimbă cîtva timp prin odaie.

„Un prilej... gîndi el, așezîndu-se din nou pe pat. O șansă, poate... O soluție..."

LXXIX

Jacques își rezemă capul de tăblia băncii. Hurducăitul roților, zgomotul trenului în mers răzbătu, se propagă în el, îl exaltă. E singur în compartimentul de clasa a treia. O

căldură de furnal, cu toate că ferestrele sînt deschise. Leoarcă de sudoare, s-a întins pe bancă în partea umbrită... Nu mai aude zgomotul trenului, ci zbîrnîitul unui motor... Avionul zboară sus de tot... Sute, mii de foi de hîrtie albă se răspîndesc în toate părțile, fluturînd în văzduh.

Curentul care-i mîngîie fruntea e cald, dar perdelele care se zbat aduc parcă răcoare. În fața lui, sacul de călătorie se clatină la fiecare zdruncinătură : un sac de pînză galbenă, decolorat, doldora, ca o traistă de pelerin ; vechi tovarăș, credincios pînă la cea din urmă călătorie... Jacques a înfundat în el, la repezeală, cîteva hîrtii, puțină rufărie, fără să aleagă nimic, cu o totală nepăsare. Abia a avut timp să prindă expresul. S-a conformat instrucțiunilor lui Meynestrel : a părăsit Geneva în decurs de o oră, fără să lase nici o adresă, fără să vadă pe nimeni. N-a mîncat nimic de azi-dimineață, n-a avut timp nici măcar să-și ia țigări din gară. N-are importanță. A plecat. Și, de data asta, este în adevăr plecarea... o plecare solitară, necunoscută, fără întoarcere. De n-ar fi căldura asta, și mușteie astea, care-l enervează, și zgomotul ăsta de nicovală, care-i răsună în cap, s-ar simți calm. Calm și puternic. Neliniștea, deznădejdea din ultimele zile au dispărut cu desăvîrșire.

Închise ochii o clipă. Dar îi deschise numaidecît. Nu are nevoie de nici o reculegere ca să-și trăiască visul...

Trece, aproape atingîndu-le, pe deasupra crestelor de coline, coboară spre văi albastre, zboară peste livezi, peste case, peste orașe... Stă în carlingă, în spatele lui Meynestrel. La picioarele lui zac, grămadă, manifestele. Meynestrel face un semn. Avionul s-a apropiat de pămînt. Un furnicar de tunici albastre, de pantaloni roșii, de uniforme cenușii... Jacques se apleacă, ia un braț de manifeste, le aruncă. Motorul zbîrnîie. Avionul alunecă în soare. Jacques se apleacă, se ridică, seamănă sub el, fără încetare, nori de fluturi albi. Meynestrel îl privește peste umăr. Rîde !

Meynestrel... Meynestrel este punctul fix în jurul căruia se învîrtește ideea misiunii lui.

S-a despărțit de el adineauri. În dimineața asta era atît de diferit de Meynestrel cel de ieri ! Șeful de altădată ! Cu pieptul bombat, cu gesturi precise, repezi. Se îmbrăcase, se încălțase : tocmai ieșea. Și din prima clipă cînd îl primise, îl învăluise cu zîmbetul acela de triumf : „Merge, avem noroc ! Totul se va face mai ușor decît credeam. În trei zile putem decola împreună." Împreună ? Jacques, căruia nu-i venea să creadă, îngăimase cîteva cuvinte vagi : „...anumite vieți prețioase... care

sînt sufletele unui grup... pe care ar fi o crimă să le expunem primejdiei..." Dar Pilotul i-o tăiase scurt, cu o singură privire; iar ridicarea din umeri care însoțea privirea lui aspră, care o umaniza, părea că spune: „Nu mai sînt bun de nimic, și pentru nimeni..." Pe urmă se ridicase și spusese, foarte repede: „Să lăsăm vorbele, băiete... Trebuie s-o ștergi la Basel numaidecît. Din foarte multe motive. Pornind de la graniță, avionul va ajunge repede deasupra Alsaciei... Fiecare cu sarcina lui: eu pregătesc păsărica; tu, manifestele. Mai întîi, redactarea textului. E o treabă grea; dar tu te-ai gîndit, desigur, pînă acum la ea. Pe urmă, tipărirea. Pentru asta îl avem pe Plattner. Nu-l cunoști? Să-ți spun: e librar pe Greifengasse. Are tipografie, oameni siguri. Acolo toți vorbesc și franceza, și germana; au să-ți traducă manifestul; au să tipărească un milion de exemplare în amîndouă limbile lucrînd cîteva nopți... Totul să fie gata, pentru orice eventualitate, pînă sîmbătă. Trei zile pline. Nu-i imposibil... Nu-mi scrie; nu scrie nimănui. Corespondența e supravegheată. Dacă am ceva de spus, îți comunic prin cineva. Adresa e aici, în plicul ăsta. Împreună cu alte instrucțiuni precise. Și cîteva hărți... Nu, lasă-le! Ai să le vezi pe drum... Așadar, întîlnirea lîngă graniță, în punctul pe care am să-l aleg eu, în ziua și ora pe care am să le fixez tot eu... De acord?" Abia atunci trăsăturile i se mai îndulciră și glasul îi tremurase puțin: „Bun. Ai un tren spre Basel la douăsprezece și treizeci". Se apropiase de Jacques și își pusese mîinile pe umerii lui: „Îți mulțumesc. Mi-ai făcut un mare bine..." Privirea i se încețoșase. Jacques crezuse o clipă că Meynestrel îl va strînge în brațe. Însă Pilotul, dimpotrivă, își retrase mîinile cu o mișcare bruscă: „Aș fi sfîrșit-o, fatal, printr-un gest stupid. Asta, cel puțin, poate sluji la ceva". Și, schiopătînd, îl împinsese pe Jacques spre ușă: „Vezi să nu pierzi trenul. La revedere!"

Jacques se ridică și se apropie de fereastră, ca să soarbă puțin aer. Privește afară, dar priveliștea atît de cunoscută a lacului și a Alpilor, în bătaia soarelui de august, strălucește pentru cea din urmă oară în fața ochilor lui, fără s-o vadă.

Jenny... Ieri încă, pe bancheta celuilalt tren cu care venea de la Paris, de îndată ce îl năpădea amintirea lui Jenny, o durere ascuțită îi tăia răsuflarea. Să mai cuprindă o dată în mîini capul ei mic, cu privirea albastră, să-și mai plimbe o dată degetele prin părul ei, să mai vadă o dată, de-aproape, de-aproape de tot, cum îi pîlpîie privirea, cum i se întredeschid buzele! Să mai simtă o dată, numai o dată, cum trupul ei tînăr, atît de mlădios, atît de cald, se strînge lîngă trupul

lui ! Și se ridica, dintr-o săritură, ieșea pe coridor, strîngea cu mîinile încleștate bara ferestrei și rămînea așa, cu ochii închiși, frînt și fremătînd, lăsîndu-și obrajii sfichiuiți de vînt, bătuți de fum, loviți de zgură... Azi însă, se gîndește la ea cevă mai liniștit. Ea odihnește acum în amintirea lui : o moartă, iubită cu patimă. Ireparabilul aduce cu sine și o împăcare. Pe cînd ținta îi este atît de apropiată, totul — viața lui de ieri, Parisul, zbuciumul din săptămîna trecută — totul i se pare deodată atît de îndepărtat ! Se gîndește la iubirea lui cum s-ar gîndi la copilărie, la un lucru de demult, pe care nimic nu-l mai poate învia. Viitorul lui nu mai e decît un mîine fulgurant...

Lasă să cadă perdeaua, pe care o ridicase fără să-și dea seama. Își înfundă mîinile în buzunare, apoi și le scoate îndată, asudate. Căldura asta îl exasperează ; zgomotul, praful, mușteleastea ! Se așază din nou, își desface gulerul și, chircit într-un colț al băncii, cu brațul atîrnîndu-i afară, pe fereastră, se căznește să cugete.

A mai rămas de făcut lucrul cel mai important : să scrie manifestul, de care atîrnă totul. Manifestul trebuie să fie ca un fulger în noapte, care să tulbure sufletele acestor oameni gata să se ucidă între ei, să le deschidă ochii, să-i ridice pe toți într-un singur elan !

Cuvinte fără legătură îi cutreieră mintea. Începe să se închege chiar unele fraze cu sonorități de miting :

„Armate dușmane... De ce dușmane ? Francezi, germani... Fiindcă s-au născut într-o parte sau în alta ?... Dar toți sînt oameni ! Cei mai mulți sînt lucrători, țărani. Muncitori ! Muncitori ! De ce dușmani ? Fiindcă sînt de naționalități diferite ? Dar au interese identice ! Totul îi unește ! Totul face din ei niște aliați firești !...

Scoate din buzunar un carnet, un capăt de creion : „Ia să însemn, așa, ca să fie, tot ce-mi vine în minte !"

„Francezi, germani ! Sînteți frați ! Sînteți la fel cu toții ! Toți, victime ! Victime ale minciunilor impuse ! Nici unul din voi nu și-a părăsit de bunăvoie nevasta, copiii, casa, uzina, prăvălia, ogorul, ca să servească drept țintă altor muncitori, asemenea vouă ! Aceeași groază de moarte. Aceeași silă de a ucide. Aceeași convingere că viața oricui e sfîntă. Cu toții, conștienți că războiul e absurd. Aceeași dorință de a scăpa de coșmarul acesta, de a vă reîntoarce, cît mai grabnic, lîngă nevastă, lîngă copii, la muncă, la libertate, la pace ! Și, totuși, iată-vă astăzi față în față, cu arma încărcată, gata să vă ucideți prostește unii pe alții, la primul semnal, fără să vă cu-

monșteți, fără nici o pricină de ură, fără măcar să știți de ce vă forțează să deveniți ucigași !"

Trenul începe să se oprească.

„Lausanne !"

O mie de amintiri... Odaia lui de brad gălbui, la pensiunea Cammerzinn... Sophia...

E ispitit să coboare, dar se teme să nu-l recunoască cineva. Dă puțin perdeaua la o parte. Gara, peroanele, chioșcul de ziare... Acolo, pe peronul nr. 3, s-a plimbat de la un capăt la altul, într-o seară de iarnă, cu Antoine, înainte de a se întoarce la Paris, cu prilejul morții tatălui său... Zece ani i se pare că au trecut de la călătoria aceea cu fratele lui !

Pe culoar trec în sus și în jos oameni cu geamantane în mîini, tîrînd copii după ei. Doi jandarmi inspectează garnitura trenului. O pereche între două vîrste intră în compartiment și se instalează pe bancă. Bărbatul, un muncitor bătrîn, cu mîinile bătătorite de muncă, îmbrăcat pentru această călătorie în hainele lui de duminică, își scoate haina și cravata, își șterge fruntea și aprinde o țigară. Femeia îi ia haina, o strînge cu grijă, să nu se boțească, și o așază pe genunchi.

Jacques, înfundat în colțul lui, și-a luat din nou carnetul. Scrie cu înfrigurare :

„În mai puțin de două săptămîni, o nebunie colectivă, demoniacă, a cuprins întreaga Europă ! Presa, știrile — mincinoase ! Toate popoarele, zăpăcite de aceleași minciuni ! Ceea ce, ieri încă, părea cu neputință, odios, a devenit de neînlăturat, necesar, legitim !... Pretutindeni, aceleași mulțimi fanatizate în mod artificial, înfierbîntate pînă la incandescență, gata să se arunce unele împotriva celorlalte, fără să știe pentru ce ! A muri și a ucide a devenit sinonim cu eroismul, sinonim cu suprema noblețe !... Pentru ce toate acestea ? Pentru cine ? Unde sînt vinovații ?"

Vinovații... Scoate din portofel o foaie de hîrtie împăturită. Este o frază pe care Vanheede a extras-o dintr-un discurs pronunțat de Kaiser-ul Wilhelm al II-lea : „Eu sînt încredințat că cele mai multe dintre conflictele care au loc între națiuni sînt rezultatul manevrelor și ambițiilor cîtorva miniștri, care se folosesc de aceste mijloace criminale cu singurul scop de a-și păstra puterea și de a-și mări popularitatea".

„Trebuie găsit textul german, își spuse Jacques. Ca să le spunem : «Uitați-vă !... Însuși *Kaiser*-ul vostru !...» Trebuie găsit textul ! Dar unde ? Cum ?... Vanheede ? Cu neputință să-i scriu. Meynestrel nu dă voie... Trebuie găsit textul !... La

biblioteca din Basel ? Dar care-i titlul cărții ? Și de unde timp de căutat ?... Nu... Totuși ! Trebuie găsit textul !..." Sîngele i se urcă în cap, îl amețește. Vinovații... Se agită, își schimbă poziția. Călătorii ăștia îl scot din fire. Bătrîna se holbează la el cu mirare. Șade în fața lui, pe bancheta care-i prea înaltă ; e încălțată cu ghete negre și cu ciorapi albi. Zdruncinăturile trenului o fac să-și legene picioarele... „Vinovații... Trebuie găsit textul !" Dacă bătrîna continuă să-l privească, o să... Femeia scoate din coșuleț o bucată de pîine și niște corcodușe : mestecă cu încetineală și scuipă sîmburii în palmă, unde lucește verigheta... Pe fruntea ei, o muscă, pe care se pare că nu o simte, umblă în sus și în jos, ca pe un mort... Insuportabil !

Jacques se ridică.

Cum să găsească textul acela ?... La Basel ? Nu, nu, degeaba... Prea tîrziu... Știc că n-o să-l găsească !

Simțind nevoia de răcoare, iese pe culoar și se sprijină cu amîndouă mîinile de fereastră. Nori întunecoși acoperă acum lanțul Alpilor... „Vine furtună. De aceea e atmosfera asta atît de apăsătoare... "

Lacul, văzut de sus, are densitatea mercurului și un luciu mort. Vița de vie, stropită cu piatră vînătă, care coboară pînă la mal, are culoarea albastră a peștilor.

„Vinovații... Cînd cauți incendiatorii, te întrebi mai întîi cui îi folosește incendiul..." Își șterge fața, ia din nou creionul și, în picioare, rezemat de peretele de lemn, silindu-se să fie indiferent la toate, față de bătrînă, față de amenințarea asta a furtunii, față de muște, de zgomot, de zdruncinăturile vagonului, față de privelișteа de afară, față de întregul univers ostil, notează cu febrilitate :

„O putere ocultă, statul, a dispus de voi ca un fermier de vitele sale !... Statul ! Ce este statul ? Statul francez, statul german sînt oare reprezentanții adevărați, autorizați ai poporului ? Apărătorii intereselor majorității ? Nu ! Statul, în Franța, ca și în Germania, este reprezentantul unei minorități, este însărcinatul cu afaceri al unei asociații de speculanți, care și-au dobîndit puterea numai prin bani și care astăzi sînt stăpînii băncilor, ai marilor societăți de transporturi, ai ziarelor, ai întreprinderilor de armament, stăpînii a tot ce există ! Stăpînii absoluți ai unui sistem social vasalizat, care slujește interesele cîtorva, spre paguba celor mulți. Noi am văzut cum acționează acest sistem în ultimele săptămîni ! Noi am văzut cum roțile lui complicate au sfărîmat încetul cu încetul tot ce era rezistență pacifistă ! Și el este acela care

vă aruncă astăzi, cu baioneta la armă, peste graniță, pentru a apăra interese care vă sînt străine, care sînt chiar funeste aproape fiecăruia dintre voi!... Cei ce se duc să moară au dreptul să se întrebe cui folosește jertfa lor! Dreptul de a ști, înainte de a-și da viața, cui, pentru cine și-o dau!...

Ei bine, cei dintîi vinovați sînt minoritățile astea de exploatatori publici, marii financiari, marii industriași, care, de la o țară la alta, își fac concurență înverșunată și care nu ovăie, astăzi, să jertfească turma pentru a-și consolida privilegiile, pentru a-și mări încă și mai mult prosperitatea! O prosperitate care, departe de a îmbogăți masele și de a le îmbunătăți soarta, nu va sluji decît pentru a subjuga și mai mult pe aceia dintre voi care vor scăpa din masacru!...

Dar exploatatorii aceștia nu sînt singurii vinovați. În fiecare țară ei și-au asigurat, în personalul guvernelor, susținători, auxiliari... Printre cei vinovați se află, în rîndul al doilea, un pumn de oameni de stat megalomani, denunțați chiar de către Kaiser..."

„Trebuie găsit textul, își spunea el, trebuie găsit textul..."

„...un pumn de șarlatani, de miniștri, de ambasadori, care, în umbra diplomației și a statelor majore, prin intrigile lor, prin manevrele lor politice, au pus în joc viața voastră, fără să vă consulte, fără măcar să vă încunoștințeze pe voi, popor francez, popor german, care sînteți miza combinațiilor lor... Căci așa stau lucrurile: în această Europă democratizată a secolului al XX-lea, nici un popor n-a știut să pună mîna pe frînele politicii externe; și nici unul din parlamentele pe care voi le-ați ales, care ar trebui să vă reprezinte pe voi, nici unul n-are niciodată cunoștință de acele angajamente secrete care oricînd pot să vă azvîrle — pe toți — în măcel!

Și în spatele acestor mari vinovați se află, în sfîrșit, în Franța, ca și în Germania, toate acele forțe care, cu sau fără știință, au făcut ca războiul să devină posibil fie favorizînd speculațiile financiare ale înaltelor cercuri bancare, fie încurajînd, prin aprobarea lor complice, ambițiile oamenilor de stat. Aceste forțe sînt: partidele conservatoare, organizațiile patronale, presa naționalistă! Sînt, de asemenea, bisericile, al căror cler alcătuiește, în fapt, aproape pretutindeni, un fel de jandarmerie spirituală în slujba claselor avute; bisericile, care, trădînd îndatoririle lor supranaturale, au devenit pretutindeni aliatele și ostaticele puterilor banului!"

Se oprește și încearcă zadarnic să recitească cele scrise. Crisparea degetelor pe căpețelul de creion, febra, poziția

obositoare, zdruncinăturile fac ca scrisul să-i fie aproape d necitit.

„Trebuie să aleg esențialul, își spune el. Prost... Plin d lucruri răsuflate... Prea lung... Pentru a convinge, trebuie t totul să fie concis... Dar pentru ca ei să poată medita, să poată dezmetici, le trebuie neapărat și datele fundamentale ! Grea treabă !"

E istovit de cînd stă în picioare. Să se așeze. Să fie sin gur... Străbate culoarul, căutînd un compartiment gol. Toat sînt ocupate și gălăgioase. E nevoit să se întoarcă la locul d compartimentul lui.

Soarele, care începe să coboare, umple vagonul cu u aur roșu, orbitor. Bărbatul sforăie, moleșit de căldur răsturnat într-o rînă, cu țigara de foi stinsă între buz Bătrîna, ținînd mereu haina pe genunchi, își face vînt cu u ziar : aerul îi mișcă firele de păr subțiri și cărunte. Se feres de privirea lui Jacques, dar Jacques o surprinde mer aruncînd spre el o privire iscoditoare, scurtă și severă.

Atunci, Jacques își încrucișeaza brațele, închide ochii numără pînă la o sută, ca să se liniștească. Și brusc, zdrobi de oboseală, adoarme.

Se trezește, tresărind, mirîndu-se că a putut să doarmă Cît e ceasul ? Trenul încetinește. Unde au ajuns ? Vecinii să sînt în picioare : bărbatul și-a îmbrăcat haina, și-a reaprin țigara ; femeia își închide bocceluța... Cu mintea încețoșată, Jacques începe să recunoască gara. Berna ? Așa de repede ?

— *Grüetzi*[1], spune bărbatul, trecînd pe dinaintea lui Jacque

Pe peron e lume multă. Trenul e luat cu asalt. În com partiment năvălește o familie guralivă, care vorbește nemțește : mama, bunica, două fetițe, o guvernantă. Plasel pentru bagaje se îndoaie sub greutatea coșurilor cu provizii a jucăriilor. Femeile au chipuri ostenite, speriate. Fetițele căutînd să fugă de căldură, se ciorovăiesc ca să ocupe colțuri le libere. Fără îndoială, sînt oameni pe care războiul i-a sur prins în vacanță și care se întorc în țara lor ; probabil că tatăl a trebuit să se prezinte la regiment chiar din primele zile.

Trenul pornește din nou.

Jacques iese pe culoarul întesat de călători în picioare ; cea mai mare parte sînt bărbați.

1 *Gott grüsse Sie !* (Dumnezeu să vă aibă în pază !)

În stînga lui, trei tineri elvețieni vorbesc franțuzește cu glas tare :

— Viviani păstrează președinția consiliului, dar fără portofoliu... Cine e Doumergue ăsta, care ia Externele ?

La dreapta, doi călători, un tînăr student, cu geanta sub braț, și un om în vîrstă, cu ochelari, probabil profesor, citesc ziarele.

— Ați văzut ? spune studentul, cam în bătaie de joc, trecîndu-i celuilalt *Journal de Genève*. Are haz sfîntul papă ! Acum lansează și el un *Apel către catolicii din lume !*

— Ei, și ce-i cu asta ? face celălalt. Vrei, nu vrei, mai există încă milioane de catolici pe pămînt. Anatema papii ? Ar fi bună dacă ar fi categorică, răsunătoare... Și dacă ar fi fost lansată *înainte* de a începe !

— Citiți, continuă studentul. Credeți cumva că osîndește în mod solemn războiul ? Că acuză marile puteri ? Că amestecă, fără deosebire, toate statele beligerante în una și aceeași excomunicare, făcută cu surle și tobe ? Binișor, binișor ! Să nu uităm prudența apostolică... Nu, nu... Tot ceea ce Sanctitatea sa găsește să le spună acestor milioane de catolici care mîine vor fi înarmați ca să ucidă și care, fără îndoială, așteaptă cu înfrigurare porunca lui pentru a-și pune la punct conștiința nu este : „Să nu ucizi ! Nu da ascultare !" Ceea ce ar fi făcut, poate, cu neputință războiul... Nu ! El spune, drăgălaș : „Înainte, fiii mei !... Înainte, dar nu uitați să vă *înălțați sufletele întru Hristos !*"

Jacques ascultă, distrat. Își aduce aminte deodată de un preot mobilizat pe care l-a văzut undeva. Unde oare ? În Gara de Nord, cînd îl conducea pe Antoine... Un preot tînăr, sportiv, cu ochi strălucitori (gen „abate de patronaj", „antrenor pentru tineret"), cu două traiste de-a curmezișul pieptului, peste anteriul suflecat deasupra bocancilor noi de alpinist, și pe cap cu o capelă mică, de sergent, pusă strengărește pe-o ureche... Gara de Nord, Antoine... Antoine, Daniel, Jenny... Toți cei pe care amintirea lui îi evocă fără să vrea, toți bărbații aceștia și femeile din jurul lui fac parte dintr-o lume în care el nu mai este : lumea celor vii, pentru care viitorul există și care merg înainte fără el...

În stînga, cei trei tineri elvețieni comentează cu indignare ultimatumul dat Belgiei de către Germania.

Jacques face un pas spre ei și trage cu urechea.

— Era afișat : un corp de armată german a trecut frontiera belgiană azi-noapte și mărșăluiește spre Liège.

Un bărbat tînăr încă iese dintr-un compartiment vecin și se amestecă în grup. E belgian. Se duce în grabă la Namur, ca să se înroleze.

— Eu sînt socialist, spune el numaidecît. Dar tocmai de aceea nu pot accepta ca forța să strivească dreptul !

Gura îi turuie. Vorbește tare. Condamnă barbaria teutonă. Proslăvește civilizația occidentală.

Se apropie și alți călători. Sînt toți la fel de revoltați de cinismul guvernului german.

— Camera belgiană s-a întrunit azi-dimineață, spune un bărbat de vreo cincizeci de ani, care vorbește frantuzește cu un pronunțat accent german. Credeți că socialiștii au să voteze creditele pentru apărarea națională ?

— Toți, domnule, absolut toți ! strigă belgianul, țintuindu-l cu o privire cruntă, sfidătoare.

Jacques n-a scos o vorbă. El știe că belgianul spune adevărul. Dar își reamintește, cu mînie, atitudinea socialiștilor belgieni la Bruxelles, profesiunea lor de credință în sensul pacifismului integral... Vandervelde... Joia trecută... n-au trecut nici șase zile !...

— Tot azi se întrunește Camera și la Paris, ca să discute creditele de război, spune unul din elvețieni.

— La fel va fi și la Paris ! afirmă belgianul cu năduf. În toate țările aliate, socialiștii or să voteze creditele, asta fără doar și poate ! Dreptatea e cu noi !... Războiul acesta ne este impus. În lupta împotriva militarismului prusac, oricare adevărat socialist este dator să fie în primele rînduri !... Și, vorbind astfel, nu încetează să-l măsoare cu privirea pe bărbatul cu accent german, care acuma tace.

În ajutorul patriei amenințate ! Săriți asupra imperialismului german ! Acesta e refrenul tuturor. În ultimele numere ale ziarelor franceze de stînga, pe care Jacques le-a citit ieri, a întîlnit peste tot același cuvînt de ordine : pretutindeni, socialiștii renunță la opoziție. Ieri, încă, se anunțau, ici-colo, prin suburbii, cîteva întruniri de secții, dar asta pentru „discutarea mijloacelor de a se veni în ajutorul familiilor mobilizaților" ! Războiul devenise un fapt : un fapt acceptat fără cîrteală. În această privință, numărul din *La Guerre sociale* era deosebit de semnificativ. Gustave Hervé avusese îndrăzneala să scrie în prima pagină : „Jaurès, ești fericit că nu asiști la spulberarea frumosului nostru vis... Dar te plîng că ai plecat dintre noi fără să fi văzut cum rasa noastră, vioaie, entuziastă și idealistă, a acceptat să meargă și să-și împlinească dureroasa datorie ! Ai fi fost mîndru de muncitorii noștri so-

cialiști...“ Și mai cu tîlc era *Manifestul către feroviari* al Sindicatului Căilor Ferate, care pînă mai ieri afirma cu atîta violență antinaționalismul său : „Vechile vrajbe se șterg în fața primejdiei comune ! Socialiști, sindicaliști și revoluționari, zădărniciți socotelile josnice ale lui Wilhelm răspunzînd cei dintîi la apel cînd va răsuna glasul republicii !“

„Jalnic ; hilar ! își spunea Jacques. Iată realizat, în fiecare țară, acordul acela atît de mult dorit al partidelor populare, care părea imposibil ! Și realizat tocmai prin război ! În vreme ce, dacă ar fi fost realizat *împotriva* lui... Ce jalnic ! Partizanii Internaționalei acceptînd astăzi pretutindeni, în unanimitate, prin prisma *națională*, conflictul ! În vreme ce, pentru a-l împiedica, ar fi fost de ajuns ca ei, cu cincisprezece zile mai înainte, să fi hotărît, în unanimitate, greva preventivă !“ Singurul, ultimul ecou de independență Jacques îl găsise într-un ziar englez, *Daily News* : un articol care suna ca un manifest, scris înainte de ultimatumul dat Belgiei. Se denunța în el nașterea primelor curente războinice în opinia publică britanică ; și se proclama cu hotărîre necesitatea, pentru Anglia, de a se apăra împotriva acestei molipsiri, de a-și păstra libertatea, neutralitatea sa de arbitru, de a nu interveni în nici un caz, chiar dacă una din armatele dușmane ar îndrăzni să violeze neutralitatea Belgiei. Da. Numai că astăzi Anglia oficială anunță că intră și ea, din toată inima, în hora morții !

Pe culoar răsună vocea vibrantă a socialistului belgian :

— Însuși Jaurès ar fi fost primul care ar fi dat exemplu ! Jaurès, domnule ? Ar alerga să se înroleze !

„Jaurès... se gîndește Jacques. Ar fi împiedicat oare trădările ? S-ar fi ținut oare tare pînă la capăt ?“ Se revede deodată, cu Jenny, în fața cafenelei din Montmartre... noaptea, mulțimea tăcută... ambulanța... „Astăzi îl înmormîntează, gîndește el. Cu flori, cu discursuri, cu drapele tricolore și cu muzici militare ! Au pus mîna pe cadavrul marelui om ca să-l agite ca pe un steag în numele patriei... Ah, dacă sicriul lui Jaurès traversează într-adevăr acest Paris, pe care ceilalți îl mobilizează, fără să dezlănțuie răscoala, înseamnă că totul s-a sfîrșit, înseamnă că Internaționala muncitorească este cu adevărat moartă și că acum o îngroapă o dată cu el...“

Da, pentru moment, acolo, în orașele magnetizate, nu mai e nimic de făcut ; toate arcurile sînt rupte. În schimb, în liniile de foc, nenorociții care au luat contact cu războiul fără îndoială că nu așteaptă decît un semn, o chemare ca să sfarme jugul acesta infernal... O scînteie, și revolta eliberatoare va izbucni, în sfîrșit !...

În minte îi apar din nou fraze tulburi, fără șir : „Sînteți tineri și vii... Sînteți trimiși la moarte... Vă smulg viața din voi cu forța ! Și pentru a face cu ea ce ? Capital sunător în casele de bani ale marilor bancheri !...“ Vrea să-și scoată carnetul din fundul buzunarului. Dar cum să facă însemnări în acest du-te-vino, în larma asta ? De altfel, în mai puțin de douăzeci de minute va sosi la Basel. O să trebuiască să-l caute pe Plattner, să-și găsească o locuință, un adăpost unde să lucreze...

Deodată se hotărăște. Bine a făcut că a dormit. Se simte lucid, puternic. Plattner poate să mai aștepte. Ar fi o nenorocire să lase febra asta să se răcească... În loc să alerge în oraș, se va refugia într-un colț din sala de așteptare și va așterne pe hîrtie, calde, proaspete, toate frazele astea care clocotesc și i se înghesuie în minte... În sala de așteptare sau mai bine la bufet, fiindcă e mort de foame.

LXXX

Refugiu cum nu se poate mai potrivit ! Restauration Dritterklasse, e atît de vast, încît clienții, cu toate că sînt numeroși, nu ocupă decît centrul sălii ; în rest nu e nimeni.

Jacques a ales, lîngă perete, o masă mare, printre alte mese mari care erau libere.

Și-a scos haina, s-a descheiat la guler. A înfulecat o friptură de vițel gustoasă, gătită cu multă untură, făcută la tigaie și garnisită cu morcovi. A băut o cană întreagă de apă rece cu gheață.

Ventilatoarele zbîrnîie în tavan. Chelnerița i-a pus în față hîrtie și cerneală, lîngă o ceașcă de cafea cu o aromă plăcută.

Un băiat circulă prin fața teighelei cu o tavă : *Zigarren ! Zigaretten !* A, da, *Zigaretten !*... După ce rabzi douăsprezece ore, primul fum e o voluptate ! Se simte nespus de bine, viața, care crește cu putere în el, care îi curge prin vine, îl face să tremure tot. Aplecat peste masă, cu fruntea încrețită, clipind în fumăraia din jur, nu așteaptă, nu caută să pună nici o rînduială în ideile care i se îmbulzesc în cap. Le va orîndui mai tîrziu, cu mintea odihnită...

Condeiul a și început să-i galopeze pe hîrtie, cu o lacomă nerăbdare :

„Francezi sau germani, sînteți înșelați !

Războiul acesta v-a fost prezentat, în amîndouă taberele, nu numai ca un război de apărare, dar și ca o luptă pentru

dreptul popoarelor, pentru justiție, pentru libertate. De ce ? Fiindcă știau prea bine că nici un muncitor, nici un țăran din Germania, nici un muncitor, nici un țăran din Franța nu și-ar fi dat sîngele pentru un război de agresiune, pentru cucerirea de teritorii și piețe !

V-au făcut pe toți să credeți că vă veți bate pentru a zdrobi imperialismul militar al vecinului. Ca și cum toate militarismele n-ar fi la fel ! Ca și cum militarismul războinic n-ar fi avut, în ultimii ani, tot atîția partizani în Franța ca și în Germania, ca și cum de ani de zile imperialismele guvernelor voastre n-ar fi urzit aceleași planuri de război ! Sînteți înșelați ! V-au făcut să credeți, pe toți, că vă veți apăra patria împotriva invaziei criminale a unui agresor, în timp ce fiecare dintre statele voastre majore, francez și german, studiau de ani de zile, cu aceeași lipsă de scrupule, mijloacele de a dezlănțui cel dintîi o ofensivă fulgerătoare ! În timp ce șefii celor două armate căutau să-și asigure avantajele acestei «agresiuni», pe care astăzi se prefac că o denunță ca fiind a adversarului, spre a justifica în fața voastră războiul acesta pe care îl pregăteau !

Sînteți înșelați ! Cei mai buni dintre voi cred că se jertfesc pentru dreptul popoarelor. În timp ce, în afară de discursurile oficiale, niciodată nu s-a ținut seama nici de popoare, nici de drept ! În timp ce nici una din națiunile aruncate în război n-a fost consultată printr-un plebiscit ! În timp ce sînteți cu toții trimiși la moarte prin manevrele unor alianțe secrete, vechi, arbitrare, de care n-ați avut cunoștință și pe care niciodată nici unul dintre voi nu le-ar fi semnat !... Sînteți cu toții înșelați. Voi, francezi înșelați, ați crezut că trebuia să puneți stavilă invaziei germane, să apărați civilizația împotriva amenințării barbariei. Voi, germani înșelați, ați crezut că Germania voastră e încercuită, că soarta țării este în joc, că trebuie să salvați prosperitatea voastră națională, expusă poftelor străinilor. Și cu toții, germani sau francezi, de o parte și de alta, la fel de înșelați, ați crezut, și unii, și alții, că războiul acesta este un «război sfînt», numai pentru voi, și că, fără precupețire, trebuie, din iubire de patrie, să jertfiți pentru «onoarea» națiunii voastre, pentru «triumful justiției» fericirea voastră, libertatea voastră, viața voastră !... Sînteți înșelați ! Molipsiți în cîteva zile de o agitație calculată, pe care o propagandă nerușinată a răspîndit-o printre voi, victimele, ați pornit, eroici, unii împotriva altora la cea dintîi chemare a acestei patrii pe care nici o primejdie reală n-a amenințat-o vreodată ! Fără a vă da seama că, și unii și alții, sînteți

jucăriile claselor voastre conducătoare! Fără a vă da seama că voi sînteți elementul pe care ei îl pun la bătaie în combinațiile lor, moneda pe care o risipesc pentru a-și satisface nevoia lor de dominare și de profituri.

Puterile constituite din Franța și din Germania v-au înșelat mișelește exact cu aceleași minciuni! Niciodată guvernele Europei nu au arătat un asemenea grad de cinism, nu au dispus de un astfel de arsenal de șiretlicuri pentru a născoci atîtea calomnii, pentru a induce în eroare, pentru a răspîndi vești mincinoase, pentru a semăna, prin toate mijloacele, panica și ura de care aveau nevoie ca să vă facă complicii lor!... În cîteva zile, fără a fi avut măcar timpul de a cîntări cît de mare e sacrificiul care vă este cerut, ați fost băgați în cazărmi, echipați, împinși să ucideți și împinși la moarte. Toate libertățile suprimate dintr-o dată! În amîndouă taberele, în aceeași zi, starea de asediu! În amîndouă taberele, o dictatură militară necruțătoare! Vai de cel ce vrea să judece, să ceară socoteală, să se dezmeticească! De altfel, care din voi ați fi putut-o face? Adevărul voi nu-l cunoașteți! Singurul vostru mijloc de informație era presa oficială, minciuna națională! Atotputernică în inima țării voastre ferecate, presa aceasta n-a mai avut decît un glas: glasul acelora care vă comandă, care au nevoie de supunerea, de neștiința voastră spre a-și realiza țelurile lor!

Greșeala voastră a fost că nu ați prevenit incendiul cît mai era încă timp! Ați fi putut împiedica războiul! Majoritatea voastră zdrobitoare de oameni pașnici nu ați putut nici s-o grupați, nici s-o organizați, nici s-o faceți să intervină la timp, unită, hotărîtă, ca să dezlănțuiți împotriva incendiatorilor o mișcare a tuturor claselor din toate țările și să impuneți guvernelor din Europa voința voastră de pace!

Acum, pretutindeni, o disciplină necruțătoare a pus botniță glasului conștiințelor voastre. Pretutindeni trebuie să vă supuneți orbește, ca un animal legat la ochi... Niciodată omenirea n-a cunoscut o asemenea înjosire, o asemenea înăbușire a inteligenței! Niciodată forțele claselor conducătoare nu au pus, cu atîta ură, căluș năzuințelor maselor!"

Jacques strivește în farfurie mucul de țigară care i-a ars buzele. Cu un gest mînios își dă la o parte șuvița de păr și-și șterge sudoarea care-i curge pe obraz, „...și niciodată nu au pus, cu atîta ură, căluș năzuințelor maselor!" Cuvintele îi vibrează în urechi, sonore, ca și cum le-ar fi lansat el însuși, cu vocea plină, pe frontul acestor două armate, pe care închipuirea lui febrilă i le înalță aievea în față. Simte același avînt,

același clocot al sîngelui, aceeași depășire de sine care îl electrizau odinioară, cînd un elan subit de credință, de mînie și dragoste, o pătimașă nevoie de a convinge, de a chema la luptă îl făceau să sară la tribuna unui miting, să se ridice deodată deasupra mulțimii, deasupra lui însuși, în beția improvizației.

Fără să aprindă țigara pe care a scos-o din buzunar, își lasă condeiul să alerge din nou pe hîrtie :

„Acum vedeți ce înseamnă războiul lor !... Ați auzit șuieratul gloanțelor, geamătul răniților, al muribunzilor ! Acum puteți presimți măcelul groaznic pe care vi-l pregătesc !... Cei mai mulți dintre voi, treziți din beție, ați și început să simțiți cum tremură în străfundul conștiinței voastre rușinea că v-ați lăsat atît de ușor înșelați ! Amintirea ființelor dragi, pe care le-ați părăsit atît de repede, vă urmărește necontenit ! Sub presiunea realităților, conștiințele voastre se trezesc, ochii voștri se deschid, în sfîrșit ! Ce se va întîmpla atunci cînd veți fi înțeles în numele căror motive nemărturisite, în numele căror țeluri de dominație și cucerire, în numele căror profituri materiale, care vouă vă sînt străine și din care nici unul din voi nu se va înfrupta niciodată, feudalitatea banului, stăpîna acestui război, vă impune această groaznică jertfă ?

Ce-au făcut cu libertatea voastră, cu conștiința voastră ? Cu demnitatea voastră de oameni ? Ce-au făcut din fericirea căminelor voastre ? Ce-au făcut din singura comoară pe care o aveți de apărat : viața voastră ? Statul francez, statul german au oare dreptul să vă smulgă de lîngă familiile voastre, să vă smulgă de la munca voastră și să dispună de viața voastră împotriva intereselor voastre personale celor mai vădite, împotriva voinței voastre, împotriva convingerilor voastre, împotriva celor mai omenești, celor mai pure, celor mai legitime instincte ale voastre ? Cine le-a dat oare asupra voastră această monstruoasă putere de viață și de moarte ? Ignoranța voastră ! Pasivitatea voastră !

O scînteie de judecată, o tresărire de revoltă, și mai puteți fi încă eliberați !

Nu sînteți oare în stare ? Așteptați-veți oare sub bătaia tunului, în cele mai groaznice chinuri fizice și morale, pacea aceea îndepărtată și pe care nu o veți apuca niciodată, voi, cele dintîi jertfe ale războiului, pacea aceea pe care nici chiar urmașii voștri mai tineri, mînați în turme ca să vă ia locul în liniile de bătaie și jertfiți, ca și voi, în «glorioase» hecatombe, nu o vor apuca nici ei ?

Să nu spuneți că este prea tîrziu, că nu mai aveți altceva de făcut decît să vă aplecați capul în fața sclaviei și-a morții ! Ar fi o lașitate !

Și ar fi fals !

Dimpotrivă, a sosit clipa să scuturați jugul ! Pacea, libertatea, bucuria de a trăi, fericirea care v-a fost răpită, numai de voi atîrnă ca să le recuceriți !

Reculegeți-vă cît mai e timp !

Aveți un mijloc, un mijloc care nu poate da greș, de a pune statele voastre majore în imposibilitatea de a mai continua o singură zi acest masacru fratricid : Refuzul de a vă bate ! O revoltă în masă le-ar zdruncina adînc autoritatea.

Puteți face aceasta !

Puteți, și *chiar de mîine* !

Puteți, și fără nici un risc !

Dar pentru aceasta se cer trei condiții, trei condiții formale : revolta să fie subită, ea să fie generală, ea să fie simultană.

Subită, pentru că nu trebuie să dați răgaz șefilor voștri să ia împotriva voastră măsuri preventive. Generală și simultană, pentru că succesul depinde de o acțiune de masă, dezlănțuită în același timp de ambele părți ale frontierei ! Dacă numai cincizeci veți refuza să vă bateți, veți fi împușcați fără milă. Dar dacă sînteți cinci sute, o mie, zece mii ; dacă vă ridicați în masă, deodată, în amîndouă taberele ; dacă strigătul vostru de revoltă se propagă din regiment în regiment, în amîndouă armatele ; dacă dezlănțuiți, în sfîrșit, nebiruita forță a numărului, *nimic nu vă va sta în cale !* Atît șefii care vă comandă, cît și guvernele care v-au pus acești șefi vor fi paralizați în cîteva ceasuri, pentru totdeauna, în chiar inima puterii lor criminale !

Trebuie să înțelegeți cu toții solemnitatea acestei clipe hotărîtoare ! Pentru a vă recîștiga dintr-o dată independența sînt numai trei condiții, și toate trei numai de voi atîrnă : răscoala voastră trebuie să fie *subită, generală și simultană !"*

Chipul îi e crispat ; respirația — scurtă, șuierătoare. Se oprește o clipă. Ridică spre fereastră o privire de orb. Lumea reală a pierit : nu vede nimic ; nu mai are în față decît această mulțime de osîndiți, care întorc spre el fețe îngrozite.

„Francezi și germani ! Sînteți oameni, sînteți frați ! În numele mamelor voastre, al soțiilor voastre, al copiilor voștri ! În numele a ceea ce e mai nobil în voi, în numele acelui suflu creator care vine din noaptea veacurilor și care tinde să facă din om o ființă dreaptă, cu judecată, nu lăsați să vă scape

acest ultim prilej ! Salvarea se află în mîinile voastre ! Sculați ! Sculați cu toții ! Înainte de a nu fi prea tîrziu !

Chemarea aceasta este lansată, astăzi, în același timp, în mii și mii de exemplare, în Franța și în Germania, pe îndregul front de luptă. În chiar clipa aceasta, în amîndouă taberele, mii de inimi franceze și germane freamătă de aceeași nădejde ca și voi, mii de pumni se ridică, mii de conștiințe sînt gata să se răzvrătească pentru izbînda vieții împotriva minciunii și-a morții !

Curaj ! Nu șovăiți ! Cea mai mică întîrziere poate să vă piardă ! Trebuie ca revolta voastră să izbucnească chiar *mîine !*

Mîine, la aceeași oră, la răsăritul soarelui, francezi și germani, cu *toții împreună,* într-unul și același avînt de eroism și de iubire frățească, întoarceți puștile cu țeava în jos, aruncați armele, lăsați să se audă același strigăt de eliberare !

Sculați cu toții, puneți capăt războiului ! impuneți statelor restabilirea imediată a păcii !

Sculați cu toții, mîine, o dată cu prima rază a soarelui !"

Așază, cu grijă, tocul pe călimară.

Se ridică încet și se depărtează puțin de masă. Are ochii plecați. Mișcările-i sînt line, înăbușite, ca și cum s-ar teme să nu sperie niște păsări. Chipul nu-i mai e deloc încordat, așteaptă parcă ceva : să se săvîrșească un fenomen lăuntric, oarecum dureros : inima să i se liniștească, tîmplele să nu-i mai zvîcnească atît de tare, lenta întoarcere la realitate să se înfăptuiască fără prea multă suferință...

Își adună mașinal foile de hîrtie acoperite cu un scris înfrigurat și fără ștersături. Le împăturește, le pipăie și, deodată, le strînge cu putere la piept. Capul i se apleacă o clipă ; și fără să-și miște buzele, murmură, ca o rugăciune :

— ...să aduci pacea în lume...

LXXXI

Plattner l-a instalat pe Jacques la o bătrînă, mama unui militant numit Stumpf, pe care partidul îl trimisese tocmai atunci în misiune. Jacques e înregistrat ca venit la Basel pentru a lucra într-o librărie. Plattner i-a dat un contract de muncă în toată regula. Dacă poliția, deosebit de activă de la declararea războiului încoace, se va interesa mai mult decît trebuie de prezența lui Jacques, va dovedi că are o slujbă și un domiciliu.

Casa bătrînei doamne Stumpf, situată în cartierul mizerabil Erlenstrasse (nu departe de Greifengasse, unde se află prăvălia lui Plattner), este o cocioabă cam năruită, sortită să fie demolată. Camera închiriată lui Jacques e un fel de coridor strîmt, străpuns, într-un cap și-n celălalt, de cîte o fereastră joasă. Una din ferestre, fără geamuri, dă spre curtea care răspîndește o duhoare de cotet și de gunoi acrit. Cealaltă fereastră dă înspre docurile de cărbuni ale gării orașului Baden, adică pe teritoriul sau aproape pe teritoriul german. În tavan, și atît de aproape de cap încît ai putea să le atingi cu mîna, se aliniază țiglele acoperișului, încălzite de soare, care emană, și ziua și noaptea, o temperatură de cuptor.

Aici, în etuva asta, stă închis Jacques ca să redacteze manifestul, fără altă mîncare decît ceașca mare de cafea și tartina cu grăsime de gîscă pe care bătrîna mătușă Stumpf la pune dimineața în fața ușii. Cîteodată, în preajma prînzului, căldura devine atît de înăbușitoare, încît lui Jacques îi vine să-și ia cîmpii. Dar abia ajuns afară, regretă coliba asta și se grăbește să se întoarcă din nou în ea. Se lungește iar pe pat și acolo, năpădit de sudoare, cu ochii închiși, se apucă să înnoade mai departe, cu nerăbdare, firul visului său... Avionul, care zboară sus de tot... Așezat în spatele lui Meynestrel, se apleacă, ia o grămadă de manifeste, le aruncă în văzduh... Zbîrnîitul motorului se confundă cu bătaia sîngelui său. Pasărea asta, cu aripi mari, este el însuși ; mesajele acestea le smulge din inima lui, ca să le semene deasupra lumii... „Sculați cu toții, mîine, o dată cu prima rază a soarelui." Diferitele paragrafe ale manifestului se ordonează de la sine încetul cu încetul, frazele se conturează. Le știe pe de rost. Întins pe spate, cu ochii în tavan, și le recită fără încetare. Din cînd în cînd, sare deodată și aleargă la masă, ca să modifice un paragraf, ca să schimbe un cuvînt. Apoi se aruncă din nou pe pat. Abia bagă în seamă decorul sărăcăcios care-l înconjoară. Trăiește în închipuire... vede cum răscoala crește din ce în ce... La posturile de comandă, ofițerii se sfătuiesc, furierii umblă ca nebunii, comunicația cu Cartierul general e tăiată... Orice represiune este imposibilă. Dacă vor să iasă cu fața curată, guvernelor nu le mai rămîne decît un singur mijloc : să încheie în grabă un armistițiu...

Obsesia lui îl răscolește și îl stimulează, ca o cafea. Nu se mai poate lipsi nici de una, nici de cealaltă din aceste senzații. Dacă se întîmplă să aibă ceva urgent de făcut — o scurtă vizită la librărie, sau să-i spună ceva doamnei Stumpf, pe palier — și este smuls o clipă din visul lui, se simte atît de

rău, încît se reîntoarce în grabă la singurătatea lui, ca un intoxicat la otrava care-l subjugă. Şi numaidecît îşi regăseşte calmul. Nu e numai calm : e un fel de febră fericită, activă... În răstimpuri, atunci cînd nu mai poate scrie, fiindcă-i tremură mîna, sau cînd îşi zăreşte în ciobul de oglindă agăţat în perete chipul care-i luceşte de sudoare, obrajii supţi, privirea-i de om vrăjit, îi vine să creadă, pentru întîia dată în viaţa lui, că e bolnav. Şi ideea asta îl face să surîdă. Ce importanţă mai are acum ?... În timpul nopţii înăbuşitoare, cînd nu izbuteşte să închidă ochii, cînd se scoală din zece în zece minute ca să moaie un prosop în cana cu apă şi să-şi răcorească trupul care îi dogoreşte, aşteaptă cîteva clipe la ferestruica lui. Aceasta se deschide spre iad : în hărmălaia docurilor, o armată de lucrători de cale ferată roieşte în lumina puternică a lămpilor cu arc voltaic ; mai departe, în bezna depourilor, camioanele hurducăie, vagonaşele se izbesc unele de altele, luminile aleargă în toate direcţiile ; iar şi mai departe, pe şinele care strălucesc, convoaie lungi, ce parcă nu se mai sfîrşesc, şuieră şi manevrează, înainte de a se afunda, unele după altele, în întunecimile Germaniei în război. Atunci zîmbeşte. Numai el ştie. El singur ştie că toată agitaţia asta e zadarnică... Salvarea e aproape... Manifestul e scris. Kappel îl va traduce în nemţeşte. Plattner îl va tipări într-un milion şi două sute de mii de exemplare... La Zürich, Meynestrel pregăteşte avionul... Cîteva zile încă ! „Sculaţi cu toţii, mîine, o dată cu prima rază a soarelui..."

După două zile şi două nopţi de muncă înfrigurată, se hotărăşte, în sfîrşit, să-şi dea manuscrisul la tipar. „Să fie gata sîmbătă", a spus Meynestrel...

Plattner se află în încăperea din fund a librăriei, printre baloturile lui de hîrtie, în dosul uşii duble îmbrăcate în plus, cu toate obloanele ridicate, deşi de-abia s-a luminat de ziuă. E un bărbat de vreo patruzeci de ani, mic de stat, urît, bolnăvicios ; suferă de stomac ; gura îi miroase urît. Are un piept ca de găină ; ţeasta lui pleşuvă, gîtul slăbănog, nasul acvilin şi proeminent te fac să te gîndeşti la un vultur. Nasul mai ales, făcut parcă din carton, ai zice că-i trage corpul înainte, că-i deplasează centrul de greutate şi că îi provoacă o necontenită senzaţie de dezechilibru, o stinghereală pe care o simte parcă şi cel cu care vorbeşte. Trebuie să te obişnuieşti cu urîţenia lui ca să poţi băga de seamă că are o privire curată, un zîmbet prietenos, că glasul lui, puţin tărăgănat, e blînd şi că în el freamătă în fiecare clipă un fel de îmbiere la priete-

nie. Dar Jacques n-are nevoie de un nou prieten. Nu mai are nevoie de nimeni.

Plattner e distrus. Adineauri a primit confirmarea veștii despre votarea creditelor de război, în Reichstag, de către fracțiunea parlamentară a social-democraților.

— Votul socialiștilor francezi, în Cameră, era și așa o lovitură teribilă, mărturisește el, cu un glas care tremură de indignare. Oricum, de cînd cu asasinarea lui Jaurès, ne cam așteptam la asta... Dar germanii ! Social-democrația noastră, marea forță proletară a Europei !... E cea mai grea lovitură pe care am primit-o în viața mea de militant !... Nu voiam să dau crezare ziarelor oficiale. Aș fi pus mîna în foc că toți social-democrații vor osîndi în mod public guvernul imperial. Cînd am citit nota agenției, am rîs ! Puțea a minciună, a manevră ! Îmi spuneam : „Mîine o să vină dezmințirea !" Și poftim ! Astăzi, nu mai poți tăgădui. Totul este exact, sinistru de exact !... Nu știu încă bine cum s-au petrecut lucrurile în culise. Poate că niciodată nu se va cunoaște adevărul... Rayer pretinde că Bethmann-Hollweg l-ar fi convocat pe Sudekum, în ziua de 29, spre a-i cere ca social-democrația să-și înceteze opoziția.

— În 29 ? întrebă Jacques. Dar în 29, la Bruxelles, a fost cuvîntarea lui Haase !... Eram acolo ! L-am auzit !

— Posibil. Rayer afirmă că în momentul cînd delegația germană s-a întors la Berlin, comitetul de conducere se întrunise și supunerea era un fapt împlinit : *Kaiser*-ul știa că poate să decreteze mobilizarea ; că nu va avea loc nici o răscoală, nici o grevă generală !... De bună seamă că se va fi ținut o întrunire de partid, în ședință secretă, înainte de votul din Reichstag, și probabil că lucrurile n-au mers tocmai pe roate ! Nu vreau încă să mă îndoiesc de oameni ca Liebknecht, ca Ledebour, ca Mehring, ca Clara Zetkin, ca Rosa Luxemburg ! Însă au fost, desigur, în minoritate ; au fost nevoiți să se plece în fața trădătorilor... Faptul e fapt : au votat pentru ! Treizeci de ani de eforturi, treizeci de ani de lupte, de cuceriri grele și lente, năruiți de un vot ! Într-o singură zi, social-democrația pierde, pentru totdeauna, stima întregului proletariat... În Dumă, socialiștii ruși au făcut, cel puțin, front împotriva țarismului ! Au votat cu toții împotriva războiului ! Și în Serbia, de asemenea ! Am văzut copia unei scrisori a lui Dușan Popovici! Cu toate că e singura țară unde patriotismul pentru apărarea națională ar fi avut oarecare scuză !... Pînă și în Anglia rezistența este îndîrjită : Keir-Hardie nu dezarmează. Am citit ultimul număr din *Independent*

Labour Party. E, orice s-ar zice, un lucru care-ți dă curaj, nu-i așa ? Nu trebuie să deznădăjduim. Încetul cu încetul, o să ne facem glasul auzit. N-o să ne pună căluș... Să ne ținem tari, împotriva tuturor ! Internaționala va renaște ! Și în ziua aceea ca va cere socoteală tuturor acelora cărora le-a acordat încrederea și pe care dictatura imperialistă i-a îmblînzit atît de ușor !

Jacques îl lasă să vorbească. Aprobă numai ca să-i facă plăcere. După cele ce văzuse la Paris, nici o defecțiune nu-l va mai putea mira.

Ia cîteva dintre ziarele aruncate pe masă și parcurge, distrat, mănșetele : *O sută de mii de germani se îndreaptă în marș spre Liège..., Anglia își mobilizează flota și armata..., Marele duce Nicolae e numit generalisim al tuturor forțelor rusești..., Neutralitatea Italiei este oficială..., Ofensiva victorioasă a francezilor în Alsacia.*

În Alsacia... Aruncă ziarele din mînă. Ofensivă în Alsacia... „Ați văzut acum ce înseamnă războiul ! Ați văzut șuieratul gloanțelor..." Nu mai poate suporta nimic din ceea ce îl distrage din exaltarea lui solitară. Abia așteaptă să plece din librărie, să fie afară.

Îndată ce Plattner a luat manuscrisul în mînă ca să-l măsoare, fuge repede, de teamă să nu fie oprit.

Orașul Basel îl îmbie parcă la hoinăreală. Basel, cu Rinul lui măreț. Și cu pictele, cu grădinile lui ; Basel, cu contrastele lui de umbră și lumină, de arșiță și răcoare ; Basel, cu fîntînile lui arteziene, în care își moaie mîinile asudate... Soarele de august încendiază cerul. Un miros acru se ridică din asfalt. Urcă, pe o străduță strîmtă, spre catedrală. Piața Münster e pustie : nici o trăsură, nici un trecător... Congresul de la Basel, 1912 !... Biserica pare închisă. Gresia roșie, din care e construită, are o culoare de olărie veche : o raclă de argilă arsă, aruncată în lumina soarelui, monumentală și inutilă.

Pe terasa care domină Rinul, sub castanii unde umbra catedralei și curentul fluviului întreține un aer răcoros, Jacques e singur. De jos, de la o școală de natație ascunsă în verdeață, se aud, în răstimpuri, strigăte voioase. E singur, cu porumbeii sălbatici. Îi urmărește o clipă, cu privirea, cum bat din aripi. Nu, niciodată pînă la sosirea sa la Basel el, solitarul, nu s-a simțit atît de definitiv singur. Gustă cu nesaț demnitatea și forța acestei singurătăți. Și acum vrea să nu mai iasă din ea pînă cînd totul nu se va fi sfîrșit... Și deodată, fără

un motiv deosebit, îi vine în gînd : „Nu fac ceea ce fac decît din disperare. O fac numai ca să fug de mine... Nu voi împiedica războiul... Nu voi salva pe nimeni, pe nimeni altul decît pe mine însumi... Dar pe mine mă voi salva realizîndu-mă !“ Se ridică pentru a alunga gîndul acesta groaznic. Strînge pumnii : „Să ai dreptate împotriva tuturor ! Şi să evadezi în moarte...“

Dincolo de parapetul roşiatic, dincolo de cotul pe care-l face fluviul între podurile lui, dincolo de clopotniţe, de coşurile uzinelor, toată întinderea aceasta mare, fertilă şi împădurită, îmbăiată de aburi calzi, e Germania, Germania de astăzi, Germania mobilizată, pe care zăngănitul armelor a ameţit-o cu totul. Îi vine poftă să se îndrepte spre apus, pînă la punctul unde traseul frontierei se confundă cu Rinul, unde, de pe malul elveţian, va avea în faţa lui, la o aruncătură de piatră, malul acela, cîmpia aceea, care sînt germane.

Străbătînd cartierul Saint- Iban, ajunge în suburbie. Soarele se ridică încet pe un cer necruţător. Vile cochete, dichisite, între şirul lor de garduri vii, cu bolte de verdeaţă, cu balansoare, cu răsaduri de flori, pe care le stropesc elicele de apă, cu măsuţe albe acoperite cu feţe de masă înflorate, stau mărturie că nimic nu a tulburat încă pacea acestui colţ imunizat, în inima Europei cuprinse de flăcări. Cu toate astea, la Birsfelden întîlneşte un batalion de soldaţi elveţieni în ţinută de campanie, care coboară de la Hard cîntînd.

Pădurea e pe dreapta, de-a lungul colinei. O alee lungă, paralelă cu fluviul, se deschide într-o pădurice de arbori tineri. O placă indicatoare : Waldhaus. În stînga, printre trunchiuri de copaci, se vede cîmpia verde, însorită, prin mijlocul căreia curge unduind Rinul; în dreapta, e desişul pădurii, un munte împădurit şi abrupt. Jacques înaintează încet, fără să se gîndească la nimic. După zilele acestea petrecute în închisoarea odăii sale, după umblatul pe străzi, prin arşiţa soarelui, umbra copacilor e cu adevărat odihnitoare. Pe creasta unei vîlcele împădurite, o clădire albă se iveşte din verdeaţă. „Asta trebuie să fie Waldhaus-ul lor“, îşi spune el. O cărare coboară pieziş pînă la mal. Apropierea apei face şi mai răcoroasă umbra pădurii. Şi, deodată, se trezeşte pe malul Rinului.

Germania e aici, alături, despărţită de el numai de această luminoasă curgere de ape.

Germania e pustie. N-a mai rămas nici un pescar pe malul din faţa lui. Nici un cultivator în luncile plantate cu meri, care se întind între fluviu şi cătunul cu acoperişuri roşii, îngrămădit în jurul unei clopotniţe, la picioarele colinelor

care închid zarea. Dar iată că Jacques deslușește, la marginea apei, ascunsă de arbuștii de pe taluz, creasta unei cabane dungate în trei culori : Gheretă de santinelă ? Post de grăniceri ? De vameși ?...

Nu-și mai poate lua ochii de la această priveliște plină de semne misterioase. Cu mîinile înfundate în buzunare, cu picioarele înfipte în pămîntul reavăn, privește liniștit Germania și Europa. Niciodată n-a fost atît de calm, atît de lucid, atît de conștient ca în acest minut, cînd, singur pe malul istoricului fluviu, deschide ochii mari asupra lumii și asupra soartei lui. Va veni o zi, va veni o zi !... Inimile vor bate la unison, se va ajunge la egalitatea dintre oameni, cu demnitate, cu dreptate... E poate nevoie ca omenirea să mai treacă și prin această etapă de ură și de violență înainte de a ajunge la era fraternității... În ceea ce-l privește, el nu va aștepta. A ajuns la ceasul acela din viață cînd nu mai poate precupeți dăruirea totală. Oare s-a dăruit el vreodată, s-a dăruit total ? Unui gînd, unui prieten, unei femei ?... Nu... Poate că nici chiar ideii revoluționare. Nici chiar lui Jenny ! Ori de cîte ori s-a dăruit, a reținut pentru sine o parte importantă din el. A străbătut viața ca un amator mereu neliniștit, care-și cîntărește cu zgîrcenie frînturile din el însuși pe care le dăruiește. Abia acum cunoaște dăruirea aceea totală în care se mistuie întreaga ființă... Sentimentul jertfei lui îl arde ca o flacără. S-a dus vremea cînd se izbea veșnic de stînca deznădejdii ; cînd zi de zi lupta împotriva îndemnurilor de a abdica ! Moartea consimțită nu e o abdicare : e cel mai copt rod al destinului !

Un zgomot de pași, în umbra pădurii, îl face să-și întoarcă fața. E o pereche de tăietori de lemne, îmbrăcați în negru : bărbatul poartă o secure la brîu ; femeia ține în fiecare mînă cîte un coș. Au chipul aspru al țăranilor elveției, gura strînsă pungă, privirea aceea îngrijorată care pare a spune că viața nu este un joc. Amîndoi îl cercetează cu ochi bănuitori pe necunoscutul acesta, pe care l-au surprins, pe jumătate ascuns în arbuști, căutînd să vadă ce se petrece *dincolo*.

N-ar fi trebuit să se aventureze atît de aproape de frontieră. Fără îndoială că la marginea fluviului sînt ronduri de vameși, patrule de soldați... Se întoarce repede din drum și o apucă prin desiș, ca să ajungă la șosea.

În aceeași zi, pe înserate, Jacques se duce la întîlnirea pe care i-a fixat-o Kappel.

— Așteaptă-mă afară, îi spune studentul, e ora contravizitei... Și maestrul nu e aici. În zece minute vin și eu.

Spitalul de copii se află pe chei. O grădiniță de iederă înconjoară clădirea de trei etaje, cu multe terase, ca un sanatoriu, unde paturile copiilor bolnavi sînt expuse la soare. Scaune albe sînt așezate la umbra frunzișului. Jacques se așază. Pace, liniște... O tăcere pe care n-o tulbură decît ciripitul păsărilor sau acela, mai îndepărtat, al micilor bolnavi, pe care Jacques îi zărește printre crengi : în răstimpuri, cîte un trup slăbuț se ridică pe perne la apropierea infirmierei.

Se aud pași pe pietriș. E Kappel. Fără halat și fără ochelari, subțirel și mlădios în cămașa lui largă, îmbrăcat cu niște pantaloni de pînză, pare un băiețandru. Părul lui e foarte bălai, fața, puțin cam suptă, pielea, fină și întinsă. Dar fruntea lui te miră : numai dungi ; e o frunte de om bătrîn ; privirea, de asemenea, de un albastru metalic, împrejmuită de gene bălaie, te surprinde prin maturitatea ei.

Kappel e cetățean german. Urmează medicina la Basel. Nici nu s-a gîndit să se întoarcă în Germania. În timpul zilei lucrează cu profesorul Webb la Kinderspital. Seara, noaptea, lucrează pentru revoluție. Obișnuit al librăriei, el este acela pe care Plattner l-a însărcinat să tălmăcească, într-o singură după-amiază, textul în limba germană. De altfel, Kappel nu știe nimic despre planurile lui Jacques ; nu i-a pus nici o întrebare.

Scoate din buzunar patru pagini umplute cu un scris gotic, subțire și ascuțit. Jacques ia foile de hîrtie, le privește cu băgare de seamă, le pipăie. Degetele îi tremură. Să-i mărturisească, oare, neamțului speranța care înăbușă ?... Nu. Nu mai e momentul mărturisirilor gălăgioase, al schimbului de idei ; pentru tot timpul acestor cîtorva zile care îi mai rămîn, s-a osîndit la singurătatea celor puternici. Împăturește foile de hîrtie și spune doar atît :

— Mulțumesc.

Kappel, discret, a și început să vorbească despre altele. A scos un ziar din buzunar.

— Ia ascultă : „La Academia de Științe Morale, domnul Henri Bergson, președinte activ, a luat cuvîntul pentru a saluta pe membrii corespondenți belgieni ai instituției. Lupta angajată împotriva Germaniei, a declarat domnul Bergson, este însăși lupta civilizației împotriva barbariei..." Bergson !... Se întrerupse brusc, ca și cum ar fi ascultat cu atenție un zgomot îndepărtat : E stupid... Ție nu ți se întîmplă la fel ? De douăzeci de ori pe zi, mai cu seamă seara și noaptea, mi se pare că aud lovituri surde... bubuitul tunurilor, în Elsass...

Jacques își întoarce privirea în altă parte. Alsacia... Da, acolo a început hecatomba... Un gînd nou îi străbate mintea. În ceasul cînd atîtea victime nevinovate sînt destinate celui mai întunecat, celui mai pasiv sacrificiu, se simte mîndru că a rămas stăpînul destinului său; că și-a ales moartea: o moarte care va fi, totodată, și un act de credință, și ultimul protest de răzvrătit, ultima lui revoltă împotriva absurdității lumii; un act deliberat, care va purta pecetea lui, care va fi plin de semnificația precisă pe care el va voi să i-o dea...

După o pauză, Kappel a început să vorbească din nou:

— La Leipzig, cînd eram mic, locuiam aproape de închisoare. Într-o seară de iarnă — ningea — s-a răspîndit prin cartier vestea că sosise călăul în oraș și că în zorii zilei va avea loc o execuție. Îmi aduc aminte: am plecat, fără să spun nimănui nimic, în noapte. Era tîrziu, zăpada era groasă. Afară, pustiu. În piață, o tăcere înspăimîntătoare. Am înconjurat, de mai multe ori, singur-singurel, închisoarea. Nu mă mai puteam întoarce acasă. Nu-mi mai ieșea din cap gîndul ăsta: „Dincolo de zidul acesta se află un om, un om pe care oamenii l-au osîndit la moarte, și care știe, și care așteaptă..."

Cîteva ore mai tîrziu, așezat într-un colț la Kaffeehalle, în fumul țigărilor de foi de proastă calitate, cu spatele rezemat de teracota răcoroasă a sobei, Jacques moaie bucăți de pîine într-o ceașcă mare de cafea cu lapte și visează. Becul, atîrnat de tavan ca un păianjen agățat de firul pe care și l-a tors singur, îl orbește, îl hipnotizează, îl izolează.

Plattner stăruise să rămînă să cineze cu el; dar Jacques, după ce făcuse în mare grabă corectura manifestului, a fugit, sub motiv că e obosit. Îi e drag librarul și se învinovățește că nu-i poate dovedi sentimentul acesta într-o mai mare măsură. Dar pălăvrăgelile astea revoluționare, pline de banalități și de lucruri răsuflate, privirile lui, care vor parcă să te soarbă, mîna pe care Plattner o pune mereu, în fiece moment, pe brațul celui cu care vorbește, obiceiul lui de a-și apleca pe neașteptate ciocul de vultur spre pieptu-i suferind și de a-și sfîrși frazele cu un glas foarte coborît, ca un conspirator care își destăinuie secretul, îl enervează pe Jacques, îi pun răbdarea la grea încercare.

Aici se simte bine. Kaffeehalle e sumbră, sărăcăcioasă, mobilată cu mese mari, fără fețe de masă, cu lemnul ros și cu vopseaua ștearsă, ceea ce îi dă culoarea și asperitatea bobului de secară. Se servesc aici, la un preț mic, porții de cîrnat pe varză, blide cu supă, bucăți mari de pîine. Nu e singur; to-

tuși, se simte izolat ; izolat în promiscuitatea anonimă a turmei.

Kaffeehalle nu se golește niciodată. E un public ciudat, în care se amestecă toate categoriile de oameni singuratici, de holtei, de vagabonzi. Sînt acolo studenți gălăgioși, clienți obișnuiți ai cafenelei, care cunosc chelnerițele pe nume, comentează telegramele de seară, discută, rînd pe rînd, despre Kant, despre război, despre bacteriologie, despre mașinism, despre prostituție. Se află acolo vînzători de magazin, funcționari de birou, îmbrăcați curățel, tăcuți, care se țin departe unii de alții din cauza unei rezerve semiburgheze, care îi apasă oarecum,dar pe care nu o pot învinge. Se află acolo ființe cu o înfățișare bolnăvicioasă, greu de clasificat, muncitori șomeri, convalescenți evacuați din spitale în jurul cărora mai plutește încă un miros de iodoform, infirmi, ca orbul acesta care s-a așezat lîngă ușă și care ține strîns pe genunchi o trusă de acordor. În fața tejghelei se află o masă rotundă, la care cinează trei femei din Armata salvării, care nu mănîncă decît legume și care-și fac în șoaptă confidențe edificatoare sub scufiile lor legate cu panglici. Se mai află acolo și o numeroasă clientelă alcătuită din naufragiați ai societății, din biete epave azvîrlite aici de cine știe ce valuri ale mizeriei, ale crimei sau nenorocului, care, fericiți că pot ședea pe un scaun, fără a îndrăzni să ridice prea mult ochii, cu spinarea încovoiată de un trecut ce pare foarte greu, înmoaie îndelung în farfuria cu supă bucăți de pîine înainte de a băga lingura în ea. Unul dintre ei se așază în fața lui Jacques. O clipă, privirile li s-au încrucișat și în ochii omului Jacques a surprins, dintr-o privire, licărul acela fugar, care este un fel de limbaj secret al tuturor celor certați cu legea : un schimb intim, misterios, la extremitatea antenelor vizuale ; un semn de întrebare, iute ca un fulger, totdeauna același : „Și tu ? Și tu ești un inadaptabil, un răzvrătit, un încoltit ?"

O femeie tînără apare în prag și face cîțiva pași în sală. E sprintenă, are mersul ușor. Poartă un taior negru. Caută din ochi pe cineva pe care nu-l găsește.

Jacques și-a plecat capul. Simte deodată o durere în inimă. Și, brusc, se scoală, să fugă.

Jenny... Unde e la ora asta ? Ce face fără el, fără alte vești decît acea carte poștală laconică, pe care i-a expediat-o de la

granița franceză ? Deseori se gîndește așa la ea ; cu un elan subit și scurt, pătimaș, nostalgic ; iar în nopțile fără somn, o strînge nebunește în brațe... Gîndul că Jenny are atîta nevoie de el și gîndul la viitorul nesigur în voia căruia o lasă este de nesuportat. Dar rareori îl preocupă asta. Niciodată nu s-a simțit ispitit să-și cruțe viața pentru ea. Jertfirea acestei iubiri nu i se pare o trădare : cu cît se simte mai credincios față de el însuși, față de acela pe care Jenny l-a iubit, cu atît mai credincios se simte, pe de altă parte, și față de iubirea lui.

Afară : noaptea, strada, singurătatea. Aproape că aleargă, fără să știe unde se duce. Un cîntec surd, bărbătesc, îi însoțește pașii. S-a smuls de lîngă Jenny. Nu mai poate fi prins. În el nu mai clocotește decît arzătoarea, purificatoarea exaltare a eroilor.

LXXXII

În fiecare zi, prima lui grijă este să se conformeze uneia din instrucțiunile pe care i le-a dat Meynestrel : „Să treci în fiecare dimineață, între orele opt și nouă, prin fața casei cu numărul 3 din Jungstrasse. În ziua în care vei vedea o bucată de pînză roșie la fereastră, vei întreba de doamna Hultz și îi vei spune : «Am venit pentru camera de închiriat».“

Duminică 9 august, trecînd pe la ora opt și jumătate pe la colțul lui Elsësserstrasse cu Jungstrasse, inima i se oprește o clipă în loc : pe balconul casei cu numărul 3 se văd rufe întinse la uscat și printre fețele de masă și șervete, așezată în așa fel ca să atragă privirea, atîrnă o bucată de stambă roșie !

În partea aceasta, de-a lungul străzii se înșiră case mici, cu grădinițe în față. Cum pune piciorul pe peronul casei cu numărul 3, poarta se rotește pe țîțîni. În penumbra antreului deslușește silueta unei femei blonde, în rochie de culoare deschisă, cu brațele goale.

— Doamna Hultz ?

Fără a răspunde, femeia împinge ușa în urma lui. Coridorul formează un vestibul strîmt, destul de întunecos, închis din toate părțile.

— Am venit pentru camera de închiriat...

Femeia își strecoară repede două degete în sîn și scoate un obiect pe care-l întinde lui Jacques : un sul minuscul de foiță de hîrtie, ca acelea transportate de porumbeii călători. În

timp ce-l înfundă în buzunar, Jacques simte un moment pe hîrtie căldura sînului care-l adăpostise.

— Îmi pare rău, aţi greşit, spune femeia cu glas tare.

În acelaşi timp, deschide din nou uşa spre peron. Jacques îi caută privirea, dar ea şi-a lăsat ochii în jos. Jacques o salută şi iese. Uşa se închide imediat.

Cîteva minute mai tîrziu, aplecat cu Plattner deasupra unei chiuvete cu revelator, Jacques descifrează textul mesajului:

„Informaţii asupra operaţiilor din Alsacia ne determină să acţionăm fără întîrziere. Fixăm zborul nostru luni, 10. Plecarea, ora patru dimineaţa. În timpul nopţii de duminică spre luni transportaţi manifestele pe înălţimile de la nord-est de Dittingen. A se vedea harta statului-major. A se trage o linie dreaptă întreg de la Burg şi D de la Dittingen. Punctul întîlnirii este situat la depărtare egală întreg şi D, pe platoul pleşuv care domină calea ferată. A pîndi avionul îndată ce se luminează de ziuă. Dacă-i posibil, a se întinde pînze albe pe teren, pentru a se ajuta aterizarea. Aduceţi cincizeci de litri de benzină."

— Adică la noapte... murmură Jacques întorcîndu-se spre librar; chipul lui nu exprimă decît uimire.

Plattner e născut conspirator. Infirmul acesta, îmbătrînit de timpuriu în comerţul cu cărţi, are imaginaţia fecundă şi hotărîrea promptă ale unui şef de bandă. Înclinarea lui naturală pentru primejdie şi aventură e tot atît de puternică, în devotamentul lui pentru partidul revoluţionar, ca şi convingerile lui.

— Am chibzuit destul asupra acestei chestiuni de două zile încoace, spune el numaidecît. Trebuie să facem aşa cum am hotărît. Rămîne executarea. Lasă pe mine. E mai bine ca tu să te arăţi cît mai puţin cu putinţă.

— Dar camioneta? O s-o ai astă-seară? Şi cine o conduce?... Cine-l va anunţa pe Kappel? Ştii că e nevoie de mai mulţi inşi pentru ca manifestele să poată fi duse cît mai repede pînă la avion...

— Lasă pe mine, repetă Plattner. Totul are să fie gata după cum s-a convenit.

De bună seamă, dacă Jacques ar fi trebuit să se bizuie numai pe propriile lui mijloace, ar fi luat iniţiativele necesare tot atît de bine ca şi Plattner. Dar după cele cîteva zile de izolare, de inacţiune, în starea de slăbiciune fizică în care se

află este o ușurare pentru el să se lase în voia despotismului librarului.

Acesta a prevăzut toate amănuntele. Printre activiștii din secțiunea sa, cunoaște un garajist, de origine poloneză, în care se poate avea încredere. Sare pe bicicletă, ca să se ducă la el, lăsîndu-l pe Jacques singur în încăperea din fund a dughenei, în fața băii mici, în care plutește încă scrisoarea lui Meynestrel.

Timp de o oră, cît a stat acolo să aștepte, Jacques n-a făcut nici o mișcare. A cerut librarului o hartă de stat-major, a despăturit-o pe genunchi, a găsit localitățile Burg și Dittingen; apoi totul s-a încețoșat în fața ochilor săi. Povara gîndurilor îl strivește în așa măsură, încît aproape îl împiedică să gîndească. De o săptămînă trăiește numai în visul lui, urmărit numai și numai de scopul propus.

Nu se gîndește decît întîmplător la el însuși, la soarta care îi este hărăzită. Iată-l pus în mod brutal în fața acțiunii, în fața actului pe care-l va îndeplini peste cîteva ceasuri și care, pentru el, va fi ultimul. Își repetă, ca un automat: „În noaptea asta... Mîine... Mîine, în zorii zilei... avionul". Dar gîndul lui este: „Mîine totul se va sfîrși". Știe că nu se va mai întoarce. Știe că Meynestrel va zbura cît mai departe, pînă la epuizarea rezervei de benzină. Pe urmă... Pe urmă ce se va întîmpla? Va fi doborît avionul în linia frontului?... Va fi capturat?... Curtea marțială, franceză sau germană?... Înfiorat de oroare, îngrozitor de lucid, își strînge o clipă fruntea în mîini: „Viața e singurul bun. Sacrificiul e o nebunie. O crimă, crima împotriva naturii! Orice act de eroism este absurd și criminal!..."

Deodată se face în el o liniște ciudată. Valul de spaimă a trecut... Parcă ar fi trecut printr-o strîmtoare: acostează pe un alt țărm, privește spre un alt orizont. Poate, războiul împiedicat... Poate, revolta, fraternizarea, armistițiul!... „Și chiar dacă nu izbutim, ce pildă! Orice s-ar întîmpla, moartea mea este un act... A da dovadă de onoare... A fi credincios... Credincios și folositor... Folositor, în cele din urmă! Să-mi răscumpăr viața, inutilitatea vieții mele... Și să găsesc liniștea cea mare..."

Acum își simte corpul destins, încearcă un sentiment de liniște, de blîndă împăcare cu sine: ceva ca o mulțumire plină de melancolie... Își va lepăda, în sfîrșit, povara... Va isprăvi cu această lume dificilă, dezamăgitoare; cu ființa dificilă, dezamăgitoare care a fost el însuși... Se gîndește la

viață fără părere de rău ; la viață, la moarte... Fără părere de rău, dar cu un fel de mirare animalică, năucă, atît de puternică, încît nu-și poate fixa atenția, gîndul asupra nici unui alt lucru... Viața, moartea...

Plattner îl regăsește în același loc în care-l lăsase, cu coatele pe genunchi, cu capul rezemat în palme. Se ridică, parcă fără voia lui, și spune cu jumătate de voce :

— Ah, dacă socialismul n-ar fi trădat !...

Plattner l-a adus pe garajist, un om aproape cărunt, cu chipul liniștit și hotărît.

— Iată-l pe Andreiev... Camioneta lui e gata. Are să ne conducă chiar el. O să punem manifestele și benzina la fund... Kappel e anunțat. Vine și el... Plecăm cînd se lasă noaptea...

Dar Jacques, pe care sosirea celor doi bărbați l-a trezit din somnolență, vrea neapărat ca, pentru mai multă siguranță, să meargă în recunoașterea drumului ziua. Andreiev aprobă.

— Vino, te duc pînă acolo, îi propune el lui Jacques. O să iau mașina mea cea mică, decapotabilă ; așa, o să părem doi inși care se plimbă...

— Dar împachetarea manifestelor ? îl întreabă Jacques pe librar.

— E aproape terminată... Încă o oră de lucru... O să fie gata pînă te întorci.

Jacques ia harta și îl urmează pe Andreiev.

Plattner îi așteaptă în pivniță, făcînd, împreună cu Kappel, ultimele pachete.

Manifestul e tipărit pe patru pagini — două în franceză, două în germană — pe o hîrtie specială, ușoară și rezistentă. Jacques a împărțit cele un milion și două sute de mii de manifeste în teancuri de cîte două mii de exemplare, fiecare teanc fiind prins într-o banderolă de hîrtie care se poate rupe ușor cu unghia. Greutatea totală trece cu puțin peste două sute de kilograme. Conformîndu-se instrucțiunilor lui Jacques, Plattner, ajutat de Kappel, așază aceste teancuri în pachete de cîte zece : șaizeci de pachete, legate fiecare cu o sfoară subțire, al cărei nod cu fundă se poate deznoda ușor cu o singură mînă. Și, pentru a face și mai lesnicios transportul acestor șaizeci de pachete, Jacques și-a procurat saci mari de pînză, din aceia folosiți de poștași. Întreaga încărcătură se reduce la șase saci, cîntărind fiecare cam patruzeci de kilograme.

La ora cinci, automobilul polonezului s-a întors.

Jacques e neliniștit, înfrigurat :

— Stăm prost... Drumul spre Metzerlen e păzit... Imposibil de trecut : vameși, mici posturi... Celălalt, prin Laufen, este bun pînă la Röschenz. Dar de acolo trebuie să mergem pe un drum de țară impracticabil... Camioneta n-ar putea trece... Trebuie să renunțăm la automobil, trebuie să găsim o căruță țărănească cu un cal... Cu așa ceva am putea trece peste tot și n-am atrage atenția.

— O căruță ? spune Plattner. Nimic mai ușor... Scoate un carnet din buzunar și-și cercetează listele. Vino cu mine, îi spune lui Andreiev. Voi doi stați aici și terminați încărcarea sacilor !

Pare atît de sigur de el, încît Jacques acceptă să nu-i însoțească.

— N-am nevoie de nimeni ca să leg cu sfoară ultimele pachete, îi spune neamțul lui Jacques îndată ce au rămas singuri. Odihnește-te, încearcă să dormi puțin... Da ? Se apropie și îi pipăie pulsul : Ai febră, observă el după o clipă. Vrei o chinină ? Și cum Jacques refuză cu o mișcare din umăr : Atunci, cel puțin, nu sta în hruba asta fără aer, care pute a clei... Du-te și te plimbă nițel !

Greifengasse e ticsită de familii îmbrăcate în haine de sărbătoare, care se plimbă fără nici o țintă. Jacques se amestecă în valul de oameni, ajungînd pînă la pod. Acolo stă în cumpănă, o cotește la stînga și coboară spre chei. „Am noroc... frumoasă după-amiază... își îndreaptă umerii și izbutește să zîmbească : Să nu mă gîndesc la nimic, să-mi încordez puterile... Numai de-ar găsi o căruță... Numai de-ar merge totul cum trebuie..."

Trotuarul de pe malul fluviului e aproape pustiu ; domină, de sus, pînza apelor mișcătoare, roșietice în lumina amurgului. La marginea taluzului, pe drumul care duce spre pod, cîțiva inși fac baie, profitînd de ultimele raze ale soarelui. Jacques se oprește un minut : aerul este atît de dulce, încît îți face rău ; piepturile goale, în iarbă, au un luciu înduioșător... Îi vin lacrimi în ochi. Pornește din nou. Maisons-Laffitte, malurile Senei, băile, vara, cu Daniel...

Pe ce căi, prin ce ocoluri l-a purtat soarta pe copilul de odinioară pînă să ajungă la această ultimă seară ? O simplă înșiruire de întîmplări ? Nu. De bună seamă că nu !... Toate faptele lui se leagă între ele. Aceasta o simte, a simțit-o totdeauna în mod nedeslușit. Viața lui n-a fost decît o lungă și spasmodică supunere în fața unei orientări tainice, a unei

înlănțuiri fatale. Și acum, aici, e izbînda, apoteoza. Propria sa moarte îi strălucește înaintea ochilor asemenea acestui glorios apus de soare. A biruit frica. Se supune chemării fără bravadă, cu o tristețe fermă, îmbătătoare, tonică. Moartea asta conștientă e în adevăr încheierea care se cuvine unei vieți ca a lui. E condiția acestui ultim gest de credință față de sine însuși... de credință față de instinctul lui de revoltă... Încă din copilărie, el a spus mereu: „Nu!" Niciodată n-a avut un alt mod de a se afirma. Dar nu vieții îi spunea: „Nu"... Ci lumii!... Ei bine, iată ultimul lui refuz, ultimul său: „Nu!" față de ceea ce au făcut oamenii din această viață...

Ajunge, fără să-și dea seama, sub podul de la Wettstein. Pe sus, trec vehicule, tramvaie — viața. Mai jos, în pantă, se deschide o mică piață, ca o oază de tăcere, de verdeață și răcoare. Se așază pe o bancă. Mici alei înconjoară peluzele și plantațiile de merișori. Cîțiva porumbei gunguresc pe crengile joase ale unui cedru. O femeie cu șorț liliachiu, încă tînără, cu un trup de fetișcană, dar cu fața ofilită, șade pe cealaltă parte a aleii. În fața ei, într-un cărucior, doarme un sugar; un plod cu părul rar, cu obrazul de ceară. Femeia mușcă lacom dintr-o bucată de pîine. Privește departe, în direcția fluviului; cu mîna rămasă liberă, slăbuță ca o mînă de copil, leagănă, dusă pe gînduri, căruciorul hodorogit, care scîrțîie din toate încheieturile. Șorțul liliachiu e decolorat, dar curat; bucata de pîine e unsă cu unt; expresia femeii e pașnică, aproape mulțumită; scena nu trădează o sărăcie prea mare și totuși întreaga mizerie a veacului se oglindește în imaginea aceasta atît de greu de suportat, încît Jacques se ridică și fuge.

La librărie, Plattner tocmai se înapoiase.

Ochii îi strălucesc; își umflă pieptul:

— Am găsit ce ne trebuie! O căruță cu coviltir. Încărcătura n-o să se vadă. O iapă bună, de povară. Andreiev o să mîne — a fost argat la o fermă în Polonia... O să pierdem mai mult timp, în schimb sîntem siguri că vom răzbi peste tot.

LXXXIII

Clopotul de la Heiliggeistkirche bate miezul nopții. O căruță de precupeți străbate la pas străzile pustii ale cartierului din sudul orașului și apucă pe drumul mare dinspre Esch.

Sub coviltirul gros, închis peste tot, e complet întuneric. Plattner și Kappel stau în fundul căruței și vorbesc cu glas coborît, cu mîna la gură. Kappel fumează ; din cînd în cînd i se vede vîrful aprins al țigării mișcîndu-se prin beznă.

Jacques s-a strecurat în fund de tot, la spatele lor. Vîrît între două baloturi cu manifeste, cu umerii încovoiați, strîngîndu-și genunchii cu mîinile împreunate, chircit în întuneric, se căznește să stea nemișcat și cu ochii închiși, spre a-și învinge agitația.

Aude glasul înăbușit al lui Plattner :

— Acum, dragă Kappel, să ne gîndim și la noi. Un avion, la ceasul ăsta... O să ne putem oare întoarce în liniște, toți trei, în căruța asta, fără să pățim nimic, fără să fim întrebați unde am fost ? Tu ce crezi ? adăugă el, aplecîndu-se spre fundul căruței.

Jacques nu răspunde. Se gîndește la aterizare... Ce s-o alege pe urmă, pe pămînt, din supraviețuitori...

— Cu atît mai mult, continuă Plattner, vorbăreț, cu cît, chiar dacă ascundem căruța în tufișuri... dar trebuie să-l trimitem înapoi pe Andreiev cu căruța înainte de sosirea avionului, îndată ce-o vom descărca, astfel ca să ajungă la drumul mare înainte de a se face ziuă.

Jacques se și vede în avion... Se apleacă peste carlingă... Hîrtioarele albe se rotesc în aer. Lunci, păduri, trupe masate... Mii și mii de manifeste se împrăștie pe cîmpie... Gloanțele șuieră. Meynestrel se întoarce spre el. Jacques îi vede fața însîngerată. Zîmbetul lui pare că spune : „Vezi, le aducem pace, iar ei trag, să ne cureți !...“ Avionul, atins în aripă, coboară în zbor planat... Oare ziarele au să vorbească despre asta ? Nu, presei i s-a pus botniță. Antoine nu va afla nimic. Antoine nu va afla niciodată nimic.

— Și noi ce facem ? întreabă Kappel.

— Noi ? Cum terminăm de încărcat avionul, o ștergem care încotro și cum om putea !

— *All right !* face Kappel.

Căruța trebuie să fi ajuns la drum bătătorit, deoarece iapa merge acum în trap mărunt. Harabaua cu roate înalte și nu prea încărcată saltă pe arcuri și legănarea asta monotonă, în noapte, îmbie la tăcere, la somn. Kappel își stinge țigara și își întinde picioarele pe deasupra baloturilor.

— Noapte bună.

După o clipă, Plattner mormăie :

— Andreiev e un nerod. Dacă merge așa de repede, o să sosim prea devreme, nu crezi ?

Kappel nu răspunde nimic. Plattner se întoarce spre Jacques :

— Cu cît ajungem mai repede, cu atît riscăm mai mult să fim observați, nu crezi ?... Dormi ?

Jacques nu l-a auzit... E în picioare, în mijlocul sălii. E îmbrăcat cu bluza aceea de pînză de sac, pe care o purta la penitenciar. În fața lui, ofițerii Curții Marțiale sînt așezați în semicerc. Vorbește cu capul sus, scandînd fiecare silabă : „Știu ce mă așteaptă. Dar uzez de ultimul drept ce-l mai am : nu mă veți putea executa înainte de a mă asculta !" E sala cea mare, medievală, a unui palat de justiție, cu un tavan înzorzonat, cu ciubuce aurite. Generalul care prezidează e cocoțat, în mijlocul pretoriului, pe un scaun înalt. Este domnul Faîsme, directorul penitenciarului de la Crouy. Angajat ca voluntar, fără îndoială, și general... Veșnic același, tînăr și bălai, cu obrajii rotunzi, ras cu perdaf și pudrat, și cu ochelarii care-i strălucesc, care-i ascund privirea. Își poartă, cu cochetărie, tunica neagră cu brandenburguri, garnisită cu astrahan. Mai jos, unul lîngă altul, la o masă mică, doi invalizi bătrîni, cu pieptul plin de decorații. Scriu fără încetare : picioarele lor de lemn ies în afară pe sub masă. „Nu caut să mă apăr ! N-ai de ce să te aperi cînd acționezi potrivit convingerilor tale. Dar trebuie ca toți cei ce se află aici să audă, din gura unui om care va muri, adevărul..." Strînge cu mîna bara în semicerc, fixată drept în fața lui. Toți cei ce se află aici... Simte în spatele lui, cît se vede cu ochii, bănci ridicate în amfiteatru, bănci de velodrom, ticsite de spectatori. Jenny e acolo. Stă singură, pe marginea unei bănci, palidă, absentă, cu șorțul ei liliachiu și cu un cărucior de copil. Dar Jacques se ferește să-și întoarcă privirea într-acolo. Nu vorbește pentru ea. Nu vorbește nici pentru mulțimea asta care tace atît de ciudat, a cărei atenție îi apasă ceafa ca o povară. Nu vorbește nici măcar pentru șirurile astea de ofițeri, care îl străpung cu privirea. Vorbește numai și numai pentru domnul Faîsme, care l-a umilit de atîtea ori odinioară. Se uită țintă, cu înversunare, la chipul lui impasibil, fără să-i poată întîlni, măcar o clipă, privirea. Nici nu știe dacă are ochii deschiși. Reflexul ochelarilor, umbra chipiului îi ascund privirea. Ce bine își aduce aminte Jacques de licărul dușmănos din fundul ochilor lui mici și cenușii ! Nu, după obrazul lui încremenit, ai zice chiar că-și ține pleoapele, voit, cu îndărătnicie, lăsate. Ce singur se simte în fața directorului ! Singur pe lume, cu cîinele lui, cățelandrul acela șchiop, pe care l-a găsit printre docurile de la Hamburg... Dacă Antoine ar fi aici, desigur că

Iar sili pe domnul Faîsme să-și deschidă ochii. Ce singur se simte ! Singur, împotriva tuturor ! Generalul, ofițerii, invalizii și mulțimea asta anonimă și chiar Jenny, cu toții văd în el un acuzat care trebuie să dea socoteală. Ce jalnic ! E mai mare, mai curat decît oricare dintre cei ce-și arogă dreptul a-l judeca ! El ține piept întregii societăți... „Există o lege mai importantă decît legea voastră : aceea a conștiinței. Conștiința mea vorbește mai tare decît toate codurile voastre... Aveam de ales între o jertfire absurdă pe cîmpurile voastre de luptă și între jertfirea în revoltă, pentru eliberarea acelora pe care i-ați înșelat. Am ales ! Am acceptat să mor, dar nu în slujba voastră ! Mor deoarece acesta e singurul mijloc pe care mi l-ați lăsat de a lupta pînă la urmă pentru singurul lucru ce mai are preț pentru mine, în ciuda atîtărilor voastre la ură : frăția între oameni ! „La sfîrșitul fiecărei fraze, bara mică, fixată în fața sa, vibrează sub pumnul lui crispat. „Am ales ! Știu ce mă așteaptă !" Imaginea bruscă a unui pluton de soldați care-l țintesc cu arma la ochi îi dă fiori. În rîndul întîi i-a recunoscut pe Pagès și pe Jumelin. Își înalță capul și se pomenește din nou în sală. Imaginea plutonului de execuție a fost atît de precisă, încît fața îi e și acum crispată ; dar izbutește să facă din crisparea aceasta un rînjet semeț. Îi privește pe ofițeri, unul după altul. Îl privește pe domnul Faîsme ; îl privește fix, așa cum făcea odinioară cînd se trudea, cu un amestec de teamă și sfidare, să ghicească ce se ascunde sub tăcerea directorului. Vorbește cu sarcasm : „Știu ce mă așteaptă ! Dar voi, cei de aici, știți ? Credeți că sînteți cei mai tari ? Astăzi, da, sînteți, poate ! La un simplu semn, cu cîteva gloanțe, da, vă puteți mîndri că m-ați făcut să tac. Dar nu veți opri nimic suprimîndu-mă pe mine ! Mesajul meu supraviețuiește ! Mîine va da roade pe care voi nici nu le bănuiți ! Și chiar dacă mesajul meu nu s-ar face auzit, popoarele, înecate de voi în sînge, nu vor întîrzia să înțeleagă și să se trezească ! După mine, veți vedea cum se ridică împotriva voastră mii și mii de oameni asemenea cu mine, puternici prin conștiința lor și prin sentimentul solidarității lor ! În fața voastră și a instituțiilor voastre criminale se ridică o realitate umană și o forță spirituală față de care mijloacele voastre de represiune cele mai severe sînt zadarnice. Progresul, viitorul lumii, lucrează, implacabil, împotriva voastră ! Socialismul internațional este în marș ! Că de data asta s-a poticnit, da, e posibil. Iar voi v-ați folosit cu sălbăticie de faptul că el a călcat strîmb. Da, ați izbutit să mobilizați ! Dar nu vă amăgiți în zadar cu această jalnică izbîndă ! Nu veți putea răsturna ordinea lucrurilor

spre profitul vostru. Internaționalismul vă va învinge în mod fatal ! Va triumfa pe întreg pămîntul ! Și nu cu cadavrul meu veți reuși să-i stăviliți drumul !" Ochii lui sfredelesc masca domnului Faîsme. Mască oarbă, mască de ceară. Zîmbet șters de Buddha, de o indescifrabilă nepăsare... Jacques tresare de mînie. Orice s-ar întîmpla trebuie să ia contact cu omul acesta, care este dușmanul lui ! Să-l silească măcar o dată să i se uite în ochi ! Strigă, cu brutalitate : „Domnule director, uită-te la mine !"

— Ce e ? Ce spui ? M-ai strigat ? întreabă Plattner.

Pleoapele generalului se ridică. O privire goală : privirea pe care muribundul din spitale o întîlnește în ochii infirmierului de profesie, pentru care omul intrat în agonie nu mai e decît un cadavru bun de băgat în pămînt... Și, deodată, un gînd năprasnic îi fulgeră prin minte : „O să-mi omoare și cîinele. O să-l pună pe Arthur, gardianul, să-l omoare, de vreme ce l-a luat ca ordonanță !..."

— Ce spui ? repetă Plattner.

Deoarece Jacques nu răspunde, Plattner întinde mîna prin întuneric și-i atinge piciorul. Jacques deschide ochii. Dar ceea ce vede în prima clipă nu este bolta coviltirului, ci tavanul curții marțiale, cu ciubucele sale aurite. În sfîrșit, își recapătă cunoștința : Plattner, baloturile de manifeste, căruța...

— M-ai strigat ? repetă Plattner.

— Nu.

— Cred că nu mai avem mult pînă la Laufen, spune librarul după o scurtă tăcere.

Pe urmă, renunțînd să-l mai scoată pe Jacques din mutenia lui, tace și el.

Kappel, culcat pe fundul căruței, doarme ca un copil.

Din cînd în cînd, Plattner se apleacă și încearcă să privească afară prin crăpătura coviltirului. După cîteva clipe, spune, cu jumătate de glas :

— Laufen !

Căruța străbate, la pas, satul pustiu. E ora două.

Mai trec vreo douăzeci de minute. Pe urmă iapa se oprește.

Kappel tresare :

— Ce-i ? Ce s-a întîmplat ?

— Sst, sst !

Căruța a trecut prin Röschenz. Acum vor părăsi valea : la ieșirea din sat, în calea lor se face un drum de țară plin de

hîrtoape. Andreiev s-a dat jos de pe capră. Stinge felinarele și apucă iapa de căpăstru. Căruța pornește mai departe.

Zdruncinăturile o scutură tare ; arcurile scîrțîie. Jacques, Plattner și Kappel se căznesc să țină bine încărcătura, să nu alunece de o parte și de alta a lăzii strîmte. Poticnirile, zgomotul stîrnesc în amintirea lui Jacques un ritm, o frază muzicală, duioasă și nostalgică, pe care la început n-o recunoaște... Studiul lui Chopin ! Jenny... Grădina de la Maisons-Laffitte... Salonul din Avenue de l'Observatoire... Seara, atît de apropiată, atît de depărtată, cînd la rugămintea lui, Jenny se așezase la pian...

În sfîrșit, după mai bine de o jumătate de oră, o nouă oprire. Andreiev desface curelele coviltirului.

— Am ajuns.

Cei trei bărbați sar, în tăcere, din căruță. E abia ora trei. Noaptea e înstelată, dar nu se vede la doi pași. Totuși, spre răsărit, s-a ivit o geană de lumină.

Andreiev leagă iapa de trunchiul unui copăcel. Plattner acum tace ; pare mai puțin calm ca în librărie ; încearcă să străpungă cu privirea întunericul din preajmă. Murmură :

— Unde vă e platoul ?

— Vino încoace, spune Andreiev.

Cei patru bărbați urcă o costișă plantată cu arbuști. Pe creastă, la marginea platoului, Andreiev, care a luat-o înainte, se oprește. Răsuflă o clipă, pune o mînă pe umărul lui Plattner, iar cu cealaltă arată în beznă și explică :

— De acolo înainte — ai să vezi îndată — nu mai sînt arbori. Acesta e platoul. Cel care l-a ales, știi doar, își cunoaște meseria !

— Acum, îi sfătuiește Kappel, trebuie să descărcăm repede căruța, pentru ca Andreiev să poată pleca.

— Haidem ! face Jacques cu glas tare. Tonul hotărît cu care a vorbit îl miră chiar și pe el.

Coboară înapoi costișa toți patru. Transportul sacilor și al bidoanelor se face în cîteva minute, în ciuda povîrnișului care desparte platoul de drum.

— Cînd s-o mai destrăma puțin întunericul, spune Jacques, lăsînd jos un pachet învelit în pînză albastră, o să întindem pînzele pe platou, în trei sau patru puncte îndepărtate de centru, pentru aterizare.

— Acum tu șterge-o cu harabaua, mormăie Plattner, adresîndu-se polonezului.

Andreiev, cu fața întoarsă spre cei trei bărbați, rămîne cîteva clipe nemișcat. Pe urmă face un pas spre Jacques. Nu i

se deslușește bine expresia feței. Jacques își întinde mîinile spre el cu o mișcare spontană. E prea emționat ca să poată vorbi: simte, deodată, pentru omul acesta, pe care nu-l va mai revedea, o pornire de duioșie pe care celălalt nu o va bănui niciodată. Polonezul prinde mîinile care i s-au întins și, aplecîndu-se, îl sărută pe Jacques pe umăr, fără să spună nici un cuvînt.

I se aud pașii coborînd în fugă coasta. Un scrîșnet prelung de osii: căruța se întoarce în loc. Pe urmă, nimic... Desigur că Andreiev trage coviltirul sau încearcă hamurile înainte de a se urca din nou pe capră... În sfîrșit, căruța se urnește greoi din loc, și scrîșnetul roților, geamătul arcurilor, pasul surd al potcoavelor în pămîntul nisipos, la început deslușite, se pierd, treptat, în noapte. Fără să schimbe nici un cuvînt Plattner, Kappel și Jacques au rămas, cot la cot, în picioare, pe marginea taluzului, împlîntîndu-și privirile în beznă, spre zgomotul care se îndepărtează. După ce nu se mai aude nimic decît tăcerea, Kappel se întoarce primul spre platou și se lungește alene pe pămînt. Plattner se așază lîngă el.

Jacques a rămas în picioare. Acum nu mai au nimic de făcut. Să aștepte zorile, avionul... Lipsa asta forțată de acțiune îl aruncă iarăși în gheara neliniștii sale cumplite. Ah, cît de mult ar fi dorit să trăiască aceste ultime clipe singur... Face cîțiva pași drept înainte, ca să fugă de tovarășii săi. „Pînă aici, totul a mers bine... Acum, Meynestrel... O să-l auzim de departe... Cum s-o mai destrăma puțin întunericul, pînzele..." Bezna e străpunsă de tîrîitul gîzelor. Zgîlțîit de friguri, împleticindu-se de osteneală, întinzînd spre răcoarea nopții fața plină de sudoare, umblă încoace și încolo la întîmplare, pe platou, poticnindu-se în brazdele de pămînt, învîrtindu-se în același loc, ca să nu se depărteze prea mult de Plattner și de Kappel, pe care îi aude, în răstimpuri, șușotind în umbră. În sfîrșit, obosit de orbecăiala asta, se lasă la pămînt și închide ochii.

...Recunoaște, cu toată grosimea zidurilor, pasul acesta care alunecă pe lespezi. Era sigur că Jenny are să găsească un mijloc de a pătrunde în închisoare, de a-și croi încă o dată drum pînă la el. O aștepta, nădăjduia s-o vadă și, cu toate astea, nu vrea... Se zbate... Să se închidă ușile! Să fie lăsat singur!... Prea tîrziu!

Jenny vine. O vede printre zăbrele. Înaintează spre el, din fundul acestui coridor alb și lung, de clinică, alunecă, aproape nevăzută sub vălul de crep, pe care n-are dreptul să și-l ridice în fața lui. Ei nu-i dau voie să și-l ridice... Jacques

o privește, fără s-o întîmpine cu vreun gest... Nu caută să se apropie de ea ; nu mai vrea să aibă de-a face cu nimeni : se află de cealaltă parte a gratiilor... Și în clipa asta, fără să știe cum, ține între palme, prin crep, capul ei mic și rotund, care tremură. Și deslușește sub văl trăsăturile crispate... Jenny întreabă, aproape șoptind : „Ți-e frică ?“ „Da...“ Dinții lui Jacques clănțăne atît de tare, încît îi e greu să pronunțe cuvintele. „Da, dar nimeni nu va ști nimic, afară de tine.“ Cu un glas mirat și liniștit, cu un glas cîntător, care parcă nu e al ei, Jenny murmură : „Și, totuși, e sfîrșitul... uitarea de orice și de toate, pacea...“ „Da, dar tu nu știi ce înseamnă asta... Tu nu poți înțelege...“ Cineva a intrat în celulă, la spatele lui. Jacques nu îndrăznește să-și întoarcă fața ; își strînge tare umerii... Totul piere deodată. I s-a pus o legătură la ochi. Niște mîini greoaie îl împing din urmă. Înaintează. Aerul rece face să-i înghețe nădușeala de pe gît. Picioarele îi calcă prin iarbă. Legătura îi acoperă ochii. Dar vede deslușit că străbate esplanada din Plaimpalais, înconjurată de trupe. Nu ia în seamă soldații. Nu se mai gîndește la nimic, la nimeni. Nu mai e atent decît la aerul acesta ușor care-l înconjoară. La dulceața nopții care se sfîrșește și a zilei care începe. Pe obraji îi curg lacrimi. Ține sus capul cu ochii legați și înaintează. Înaintează cu pași hotărîți, dar sacadat, ca o păpușă dezarticulată, fiindcă nu mai e stăpîn pe mișcări și pentru că pămîntul îi pare plin de gropi în care se afundă. Ei, și ce ? Înaintează. Zgomote nedeslușite cresc în jurul lui, ca un vuiet neîncetat și dulce, ca un cîntec al vîntului. Fiecare pas îl apropie de țintă. Și în fața lui, înalță sus, cu amîndouă mîinile, ca pe o ofrandă, ceva fragil, ceva ce trebuie purtat pînă la capăt, fără să greșească pasul... În spate, cineva chicotește... Meynestrel ?...

Își deschide, încet, ochii. Deasupra lui, pe bolta cerului, constelațiile au început să se stingă. Noaptea se sfîrșește ; se luminează, și acolo, înspre răsărit, dincolo de crestele ale căror contururi se desenează pe un cer proaspăt, pudrat cu aur, zarea se colorează.

N-are senzația că s-a trezit din somn : și-a uitat cu totul visul urît. Sîngele îi zvîcnește cu putere în artere. Mintea îi e limpede, spălată parcă, asemenea unui peisaj după ploaie. Momentul acțiunii se apropie : Meynestrel are să sosească îndată. Totul e gata... Capul îi vîjîie ; printre gîndurile ce se

înlănțuie cu limpezime, fraza lui Chopin se înalță din nou, ca un acompaniament. În surdină, de o sfîșietoare duioșie. Își scoate carnetul din buzunar și rupe din el o foaie, pe care i-o va încredința lui Plattner. Fără să vadă ce scrie, înșiră la repezeală :

„Jenny, singura iubire a vieții mele. Ultimul meu gînd, pentru tine. Aș fi putut să-ți dăruiesc ani de dragoste duioasă. Ți-am făcut numai rău. Aș vrea atît de mult să păstrezi despre mine o amintire..."

O bubuitură surdă, urmată de a doua, zguduiră pămîntul sub el. Se oprește, nehotărît. Aude, și în același timp simte, prin trupul lipit de pămînt, un șir întreg de explozii îndepărtate. Deodată înțelege : tunuri !... Își vîră carnetul în buzunar și se ridică dintr-un salt. La marginea platoului, aproape de taluz, Plattner și Kappel au sărit în picioare. Jacques se îndreaptă spre ei, alergînd :

— Tunuri ! Tunurile din Alsacia !

Strînși la un loc, stau toți trei nemișcați, cu gîturile întinse, cu ochii căscați și ficși. Da : acolo e război, războiul, care nu așteaptă decît primele licăriri ale zorilor ca să reînceapă... Din Basel nu auziseră încă...

Și, deodată, ținîndu-și răsuflarea, tustrei se întorc în același timp, auzind, din partea cealaltă a platoului, un zgomot deosebit. Se întreabă din ochi unul pe altul. Dar nici unul nu îndrăznește încă să dea un nume acestui zbîrnîit abia simțit și care crește din clipă în clipă. Salvele de tun se aud în depărtare, dincolo, la intervale regulate, dar ei nu le mai ascultă. Întorși cu fețele spre sud, scrutează cu privirea cerul acesta palid, care răsună de zumzetul insectei nevăzute.

Instinctiv, brațele lor se ridică toate deodată, în sus : un punct negru s-a ivit deasupra crestelor de pe Hoggerwald. Meynestrel !

Jacques strigă :

— Reperele !

Fiecare ia cîte o pînză și aleargă cu ea pe platou, spre puncte diferite.

Jacques are de străbătut o distanță mai mare. Gonește, împiedicîndu-se în mușuroaiele de pămînt, strîngînd la piept pînza împăturită. Nu se mai gîndește la nimic decît să ajungă la timp în marginea platoului. Nu se îndură să piardă nici o

secundă ca să-şi ridice capul şi să urmărească zborul avionului, al cărui zbîrnîit îi asurzeşte şi care, rotindu-se ca o pasăre de pradă, pare că se năpusteşte asupra lui, gata să-l înhaţe, să-l răpească.

LXXXIV

În ciuda vîntului tăios şi rece care-i biciuieşte obrajii, îi astupă nările şi gura şi-i dă senzaţia că se îneacă, nu simte că înaintează. Îmbrîncit, aruncat într-o parte şi în alta, ca şi cum s-ar afla pe platforma trepidantă dintre două vagoane, asurzit de un bubuit neîntrerupt, ca de tunet, care-i duduie în urechi, cu toate că purta pe cap o cască, nici n-a băgat de seamă că avionul, după un şir de poticneli şi zdruncinături pe sol, a decolat brusc. În jurul lui, spaţiul nu e decît o masă alburie, care pute a benzină. Ţine ochii deschişi, dar privirea, gîndul îi sînt năclăite în atmosfera asta ca de vată. Răsuflarea şi-a recăpătat-o destul de repede. Îi trebuie mai mult timp ca să-şi obişnuiască nervii cu zgomotul acesta infernal, care-i ciocăneşte şi-i paralizează creierul, care-i electrizează, parcă, necontenit, corpul. Totuşi, puţin cîte puţin, mintea începe iarăşi să însăileze imagini, idei. Nu, de data asta nu mai e vis !... E legat de speteaza scaunului, cu genunchii strînşi între pachetele de manifeste îngrămădite în jurul lui. Se ridică din şale. În faţă, în ceaţa albă care-l înconjoară, desluşeşte o siluetă, doi umeri, o cască, ce se disting ca nişte umbre chinezeşti sub planurile negre, vaste ale aripilor : Pilotul ! O bucurie frenetică îl cuprinde. Avionul a pornit ! Avionul e în plin zbor ! Scoate un strigăt ca de animal, un urlet prelung de izbîndă, care se pierde în mugetul furtunii fără ca spatele lui Meynestrel să fi tresărit măcar.

Jacques scoate puţin capul în afară. Vîntul îi biciuieşte faţa, îi şuieră în urechi, strident, ca scrîşnetul cuţitului pe tocilă. Cît vezi cu ochii, se întinde o frescă imensă, informă, cenuşie, o frescă aşezată de-a latul şi văzută foarte de sus, foarte de departe : o frescă decolorată, crăpată, văroasă, cu insulite de culori şterse. Nu, nu o frescă : o pagină de atlas cosmografic ; harta mută a unui pămînt necunoscut, cu spaţii mari neexplorate. Atunci se gîndeşte la lucrul acesta de necrezut, că Plattner şi Kappel îşi continuă, jos, sub el, viaţa lor tîrîtoare de insecte fără aripi... O senzaţie de ameţeală îi tulbura vederea. Năucit, îşi reia locul şi îşi închide ochii... Brusc, se revede copil. Tatăl lui... Antoine şi Gise... Daniel... Pe urmă, o

imagine vaporoasă : Jenny, în rochie de tenis, în parcul de la Maisons-Laffitte... Apoi totul piere. Își deschide din nou ochii. Meynestrel e tot acolo, în fața lui, cu spatele încovoiat, cu casca rotundă. Nu, nu e o nălucire. Visul s-a realizat, în sfîrșit ! Cum s-a petrecut oare ? Nu mai știe nimic. Din clipa cînd se căznea să desfășoare pînza pe platou — și cînd, cedînd unei porniri instinctive, s-a trîntit cu burta la pămînt, crezînd că monstrul vine să-l strivească — pînă în clipa aceasta minunată pe care o trăiește acum, nu mai știe ce s-a întîmplat cu el. Memoria lui abia dacă a mai înregistrat mecanic cîteva imagini fără legătură : cîteva siluete fantomatice, mișcîndu-se în lumina slabă a zorilor... Caută să-și aducă aminte. Ceea ce își reamintește, dintr-o dată, este apariția drăcească a lui Meynestrel, care, dînd, fără veste, suflet și glas acestui bolid picat din cer, și-a scos din carlingă pieptul, fața închingată în pielăria căștii, strigînd : „Repede, manifestele !“ Îi revede apoi pe ceilalți alergînd pe platou, în noapte, și sacii trecînd din mînă în mînă. Își mai amintește că, la un moment dat, s-a cățărat lîngă Meynestrel cu un bidon de benzină și că Pilotul, stînd în genunchi în aparatul luminat, unde strîngea un șurub cu o cheie lungă, și-a întors capul spre el : „Contactul nu se face bine ! Un mecanic !“ „A plecat înapoi, cu căruța.“ După aceea, Meynestrel a dispărut în carlingă, fără să mai scoată o vorbă... Dar el, Jacques, cum s-a instalat aici ? De unde are casca asta ? Cine i-a legat curelele astea ?

Avionul înaintează oare ? Pierdut în spațiul pe care-l umple cu bîzîitul lui îndărătnic, pare să nu fie decît un obiect nemișcat, suspendat în lumină.

Jacques se întoarce. În spatele lui e soare. Răsăritul. Prin urmare, merg în direcția nord-vest ? Evident : Altkirch-Thann... Se saltă din nou, ca să privească afară. Ce minunăție ! Ceața a devenit transparentă. Harta aceea de stat-major, pe care și-a obosit ochii întruna de patru zile încoace, se desfășoară acum, sub avion, cît vezi în zare, însorită, colorată, vie !

Stăpînit de curiozitate, cu bărbia sprijinită de marginea metalică, Jacques pune stăpînire pe lumea asta necunoscută. Un fluviu larg, alburiu, care indică parcă drumul elicei, împarte priveliștea în două. O vale ? Valea rîului Ill ? În centrul acestei căi lactee, reptila asta care șerpuiește și pe care în unele locuri o acoperă valuri de ceață argintie. E, într-adevăr, rîul. Dar, urma aceea palidă care merge de-a lungul lui, pe dreapta ? Să fie oare un drum ? Șoseaua spre Altkirch ? Și încurcătura aceea de vine și vinișoare, ce-o fi ?

Alte drumuri, care se încrucișează și taie în bucăți verdele viu poros al cîmpiei ? Dar trăsătura aștălaltă de cerneală, pe care la început n-o băgase de seamă și care-i aproape dreaptă ca o linie, e calea ferată ?... Tot ce-a mai rămas viu în el s-a concentrat în privirea asta sfredelitoare. Acum desluşeşte reliefu colinelor care mărginesc văile. Ici și colo, pături de ceață, parcă adormite, se întind purtate de vînt, se destramă și lasă să se vadă spații noi, vaste. Iată pata de un verde-închis a unei creste împădurite. Iar acolo, în dreapta, în locul unde vata e împrăștiată, ce s-a ivit oare ? Un oraș ? Un oraș în amfiteatru, întins pe o coastă, un oraș minuscul, roșiatic în bătaia soarelui, colcăind de o viață ce nu se vede...

Avionul e ușor înclinat înapoi. Jacques simte că suie, că suie cu un avînt continuu, voios și sigur. Atît de mult s-a obișnuit cu zbîrnîitul puternic al motorului, încît acum îi este necesar, nu se mai poate lipsi de el, se lasă în voia lui, se îmbată cu el. Zgomotul acesta a devenit un fel de proiecție muzicală a exaltării lui ; e ca o orchestră simfonică, ale cărei unde puternice tălmăcesc într-un limbaj sonor măreția acestei clipe, feeria acestui zbor care-l duce spre țintă. Nu mai are nevoie să lupte, să aleagă, nu mai e silit să vrea. Eliberare ! Beția vitezei, aerul din înălțimi, certitudinea aprigă a izbînzii fac să-i zvîcnească sîngele mai repede, mai tare. Desluşeşte, în piept, bătaia iute și bine ritmată a inimii, ca un acompaniament uman, ca o participare lăuntrică a ființei lui la imnul acesta triumfal, măreț, care face să vibreze întregul spațiu din jur...

Meynestrel se agită.

Și adineauri se mai aplecase o dată înainte. Ca să citească, oare, harta ? Sau numai ca să stăpînească mai bine comenzile ?... Jacques urmărește voios, cu ochii, mișcările tovarășului său. Strigă : „Alo !" Dar distanța dintre ei, zgomotul puternic împiedică orice comunicare între cei doi bărbați.

Meynestrel s-a ridicat. Apoi se afundă din nou în scaunul de pilotaj și stă așa, cîteva minute, cu bustul aplecat. Jacques îl privește curios. Nu poate să vadă ce face Pilotul ; dar, după zvîcniturile scurte ale umerilor lui, ghicește că face eforturi, trage cu brațul, manevrează poate aceeași cheie lungă, pe care își aduce aminte că a mai văzut-o în mîna lui și pe platou.

Nici o grijă, Pilotul își cunoaște meseria...

Deodată, o zguduitură, o izbitură zgîlțîie avionul. Ce e ? Mirat, Jacques cercetează întrebător spațiul din jur. Abia după cîteva secunde înțelege : zguduitura asta, gaura asta căscată subit nu-i decît o năvală neprevăzută de tăcere : o

tăcere totală, religioasă ; o tăcere interplanetară, care a înlocuit, în mod brutal, zbîrnîitul motorului... De ce a tăiat gazele ?

Meynestrel s-a ridicat. Probabil că e chiar în picioare : trupul lui acoperă toată partea din față a avionului.

Jacques, la pîndă, nu slăbește din ochi nici o clipă spinarea nemișcată a Pilotului. Ce enervant e să nu-și poată vorbi...

Avionul, mirat parcă și el că tace, a unduit moale de mai multe ori, apoi a pornit drept înainte, șuierînd în aer, un șuier mătăsos, de săgeată. Zbor planat ? Picaj ? De ce face manevra asta ? Meynestrel se teme oare să nu fie reperat după zgomot ? Vrea să coboare ? Au și ajuns în apropierea liniilor de luptă ? Se apropie momentul cînd va arunca primele manifeste ? Da, de bună seamă, căci Meynestrel, fără a se întoarce, a făcut un semn : repede, un gest cu mîna stîngă... Jacques freamătă, întinde brațul, ca să apuce un pachet cu manifeste. Dar, alunecînd fără voia lui de pe scaun, își pierde echilibrul. Cureaua îi strînge dureros coastele. Ce naiba se întîmplă ? Avionul și-a pierdut poziția orizontală și vine în picaj. De ce ? E o manevră voită ?... În mintea lui Jacques începe să se strecoare îndoiala. Intuirea unei primejdii posibile luptă cu acel sentiment de încredere totală pe care i-l inspiră Meynestrel... Se agață cu o mînă de marginea carlingii, vrea să se ridice, să privească afară. Înspăimîntător ! Priveliștea se clatină, se răstoarnă parcă. Pădurile, cîmpiile, livezile, care cu o clipă mai înainte se întindeau ca un covor, acum se leagănă, se încolăcesc, se crispează ca o acuarelă care arde, și suie vertiginos spre el, într-un muget de furtună, cu o iuțeală de catastrofă !

Se smucește cu putere din șale și izbutește să rupă cureaua, să se arunce pe spate.

Cad ! Pierduți...

Nu. Aparatul s-a cabrat ca prin miracol, s-a repus aproape în poziție de zbor... Meynestrel e încă stăpîn pe comenzi... Curaj !

Avionul plutește o clipă dezorientat. Apoi e prins de vîrtejuri năprasnice, care îl ridică, îl scutură cu putere, îl sfarmă. Fuzelajul pîrîie. Aparatul se apleacă spre stînga. Virează pe aripi ? Aterizează ? Strîns, chircit, Jacques se agață cu amîndouă mîinile de peretele pînzat în care însă nu-și poate înfige unghiile. O imagine foarte deslușită i se întipărește pe retină : un pîlc de brazi în soare, o pășune... Și-a închis ochii, instinctiv. O secundă care nu se mai sfîrșește ! Creierul îi e pustiu ; inima, încleștată... Un muget de corn îi sparge timpanul. Stele mari, ca într-un foc de arti-

lcii, îl învăluie, îl dau de-a dura, îl aruncă în străluciri de văpăi, ce se rotesc întruna... Clopote, clopote, bat asurzitor... Vrea să strige : „Meynest..." O izbitură de o violență teribilă îi zdrobește maxilarele... Trupul îi e zvîrlit în spațiu și i se pare că se turtește, se lățește pe un zid, ca o pală de tencuială.

O căldură îngrozitoare... Flăcări, pîrîituri, miros puternic de ars... Vîrfuri ascuțite, lame de cuțit îi sfredelesc picioarele. Se sufocă, se zbate. Cu un efort supraomenesc, încearcă să se tîrască înapoi, să iasă din cuptorul acesta. Cu neputință. Picioarele îi sînt ca împlîntate într-o spuză de jăratic.

Din spate, gheare de oțel i s-au înfipt în umeri, mușcă din el. Rupt în bucăți, zdrobit, urlă... E tras ca pe roată, trupul îi e sfîșiat ca o cîrpă...

Și, deodată, toată spaima asta se topește într-o senzație dulce. Bezna. Neantul...

LXXXV

Voci omenești... Cuvinte, ce vin parcă de departe, înăbușite ca într-o perdea groasă de postav... Totuși, cuvintele răzbat pînă la el, stăruitoare... Cineva îi vorbește. Meynestrel ?... Meynestrel îl strigă... Jacques luptă, face eforturi extraordinare să se smulgă din somnul acesta cataleptic.

— Ce ești, mă ? Francez ? Elvețian ?

Dureri îngrozitoare îl înțeapă în șale, în pulpe, în genunchi. E țintuit de pămînt cu piroane de fier. Gura-i e o rană ; limba, umflată, îl înăbușă. Cu ochii închiși, își dă capul pe spate și-l leagănă în dreapta și în stînga, își încordează umerii ca să se ridice, dar îi e cu neputință, și cade înapoi, cu un geamăt gîtuit, pe cuiele acelea care-i străpung spinarea. Un miros greu, de benzină, de pînză arsă, îi umple nările, gîtlejul... Îi curg bale ; și, din colțul buzelor, pe care aproape că nici nu le mai poate întredeschide, scuipă sînge închegat, compact, ca pulpa unui fruct.

— Spune, mă, ce naționalitate ai ? Ești în misiune ?

Vocea asta îi bîzîie în urechi, îi străpunge leșinul. Privirea lui tremurătoare urcă din adîncimi întunecoase, se strecoară pe sub pleoape, se înalță o clipă la lumină. Zărește coroana unui copac, cerul. Apoi, niște moletiere, albe de praf... niște pantaloni roșii... Armata... Un grup de infanteriști francezi stau aplecați deasupra lui. L-au ucis, își dă sufletul...

Și manifestele ? Avionul ?

Își întoarce puțin capul. Privirea i se strecoară printre picioarele soldaților. Avionul... La treizeci de metri, o movilă diformă de sfărîmături fumegă în soare ca un rug stins ; un morman de fierărie, de care atîrnă cîteva fîșii de cîrpă înnegrită. Alături, împlîntată adînc în pămînt, o aripă, ruptă în bucăți, se ridică din iarbă singură, ca o sperietoare de ciori... Manifestele ! Moare fără să fi aruncat vreunul ! Pachetele sînt acolo, arse, îngropate pe veci în cenușă ! Și nimeni, niciodată, niciodată... Își dă capul pe spate ; privirea i se pierde în cerul limpede. O nesfîrșită milă pentru hîrtiile acelea... Dar are dureri prea mari ; restul nu mai are importanță. Arsurile astea, care îi sfredelesc picioarele pînă la măduva oaselor... Da, să moară ! Mai repede, mai degrabă...

— Ei, răspunde ! Ești francez ? Ce naiba făceai în aeroplanul ăsta ?

Glasul răsună aproape de el, gîfîitor, puternic, dar nu cu asprime.

Deschide din nou ochii. O figură încă tînără, buhăită de oboseală ; doi ochi albaștri, în dosul unui lornion, sub cozorocul unui chipiu acoperit cu o bandă albastră. Alte glasuri, de asemenea apropiate, se aud, se încrucișează, se pierd : „Îți spun, uite, începe să-și revină !“ „I-ai dat de veste căpitanului ?“ „Domnule locotenent, poate că are acte de identitate asupra lui. Trebuie să-l căutam peste tot...“ „Mare noroc a avut !“ „Maiorul vine acuși ; s-a dus Pasquin să-l cheme...“

Omul cu lornion a pus un genunchi la pămînt. Bărbia nerasă, gîtul îi ies din tunica descheiată ; pe piept i se încrucișează curele, chingi.

— Nu știi franțuzește ?... *Bist du Deutsch ? Verstehst du ?*[1]

Degete puternice îi prind umărul zdrobit. Scoate un răget surd. Locotenentul își retrage imediat mîna.

— Te doare ? Vrei apă ?

Jacques face semn că da, clipind din gene.

— În orice caz, înțelege limba franceză, spuse ofițerul ridicîndu-se.

— Domnule locotenent, de bună seamă că e un spion...

Jacques încearcă să-și întoarcă ochii spre glasul acesta ascuțit. În momentul acela, un grup de soldați dîndu-se la o parte, lasă să se vadă, pe pămînt, la trei metri, un morman întunecat : ceva greu de definit, carbonizat, care nu mai are omenesc decît un braț zgîrcit pe iarbă ; și la capătul acestui

1 Ești neamț ? înțelegi ?

brat, ca o gheară de pasăre, neagră, de la care Jacques nu-și mai poate lua ochii : o mînă fină, nervoasă, cu degetele ridicate în sus, pe jumătate crispate... În jurul lui, larma glasurilor se stinge parcă treptat...

— Uite, domnule locotenent, vine Pasquin cu maiorul... Pasquin a văzut cum s-a petrecut totul : ducea ciorba la postul fil mic... El zice că avionul...

Glasul se depărtează, se depărtează tot mai mult, învăluit în perdeaua aceea de postav. Coroana copacului s-a topit în cer.

Durerea, de asemenea, se îndepărtează încet, se topește într-o amorțeală grețoasă... Manifestele... Meynestrel... Să moară și el...

Pentru care motiv tainic, apăsător, stă în fundul bărcii acesteia, strivit, neputincios, azvîrlit cînd într-o parte, cînd în alta ? Meynestrel s-a aruncat în apă, demult, pentru că furtuna de pe lac zgîlțîie, într-adevăr, prea tare barca lor... Soarele arde ca plumbul topit. Zadarnic caută Jacques să scape de mușcătura asta. În efortul pe care-l face ca să-și miște umerii, își deschide pe jumătate pleoapele, dar le închide numaidecît, rănit pînă în fundul ochilor de săgeata asta de aur. Îl doare. Pietrele astea ascuțite din fundul bărcii îi sfîrtecă tot trupul. Ar vrea să-l strige pe Meynestrel, dar în gură are un cărbune aprins, care-i mistuie limba... O izbitură. O simte, dureros, pînă la rădăcina nervilor. Barca, rostogolită de un val neașteptat, trebuie să se fi lovit de ponton. Își deschide ochii...

— Hei, *Fragil*, vrei să bei puțină apă ?

Un chipiu... Cel care a vorbit e un jandarm... o figură necunoscută, o față nerasă de popă de țară. Jur-împrejur, glasuri aspre, puternice, care se încrucișează. Îl doare. E rănit. Desigur că a fost victima unui accident. Să bea... Simte, pe buzele arse, marginea unei gamele. „Băiete, pușile lor sînt floare la ureche ! În schimb, mitralierele !... Și au pretutindeni, porcii !“ „Nu te teme, că și noi avem mitraliere ! Așteaptă numai să le scoată !“

Să bea puțină apă... Cu toate că stă la soare și-i leoarcă de sudoare, tremură. Dinții îi clănțăne pe metalul gamelei. Gura îi e toată numai o rană... Înghite cu lăcomie o dușcă și se înecă. O șuviță de apă îi alunecă pe bărbie. Vrea să-și ridice un brat : încheieturile mîinilor îi sînt prinse în cătușe și fixate de chingile brancardei. Ar vrea să mai bea. Dar mîna care ținea gamela s-a îndepărtat... Brusc, își aduce aminte.

De toate ! Manifestele... Gheara calcinată a lui Meynestrel ; focul acela de rug... Își închide ochii, care îl ustură de soare, de lacrimi, de praf, de sudoare... Apă, să bea... Îl doare. Nu-i mai pasă de nimic decît de durerea lui... Dar zarva care-l înconjoară îl face să-și deschidă iar ochii.

Jur-împrejur, infanteriști, cu vestoanele descheiate, cu gîturile goale, cu părul lipit de sudoare, umblă încoace și încolo, vorbesc, se strigă unii pe alții, zbiară. Zace la pămînt, pe o targă așezată pe iarbă, la marginea drumului plin de soldați. Căruțe scîrțîind, trase de catîri, trec fără încetare pe lîngă el, la pas, ridicînd nori groși de praf. La marginea șoselei, la doi metri de el, cîțiva jandarmi stau în picioare și beau pe rînd, ca la un ospăț, ridicînd în bătaia soarelui o gamelă ostășească. Pe drum, cît vezi cu ochii, pușți așezate în piramidă, grămezi de saci... Ciorchini de soldați, lungiți pe marginea șanțului, sporovăiesc, dau din mîini, fumează. Cei mai obosiți s-au întins pe spate, cu mîna îndoită peste față, și dorm în soare. Aproape de tot, în șanț, cu brațele încrucișate sub cap, un soldat mărunt, foarte tînăr, privește cerul cu ochii lui mari deschiși și mestecă între dinți un fir de iarbă. Apă, apă... Îl doare. Totul : și gura, și picioarele, și spatele. Frigurile care îi scutură șalele îl fac să scoată de fiecare dată un vaiet surd. Dar nu mai sînt durerile acelea năprasnice care îi sfîșiau trupul după cădere, după incendiu. Desigur că i-au dat îngrijiri, i-au pansat rănile. Și, brusc, un gînd îi străbate mintea adormită : i-au amputat amîndouă picioarele... Nu le mai simte... Ar vrea să știe... Chingile strînse tare îl țin legat de brancardă. Izbutește totuși să-și salte ceafa, atîta cît să-și poată zări mîinile însîngerate și picioarele, care îi ies din pantalonii tăiați la jumătatea pulpelor. Picioarele ! Întregi... Tefere ? Sînt strînse în bandajele care le înfășoară de la genunchi pînă la glezne și sînt strînse între niște scînduri rupte, desigur, din vreo ladă veche de ambalaj, pentru că pe una din ele se mai vede încă, foarte deslușit, scris cu litere negre :

RAGIL... Jacques își lasă iar capul jos, sleit de puteri.

Jur-împrejur, glasuri și iar glasuri... oameni, soldați... Războiul... Soldați care vorbesc : „Un dragon ne-a spus că regimentul se adună cam pe la..." „N-ai decît să te iei după coloană. Ai să te dumirești tu la etapă !" „Da' voi, ăștia, de unde veniți ?" „Și noi tot de-acolo. Ehei, noi am avut de furcă de vineri încoace !" „O fi, da' atunci noi ce să mai zicem ?" „Noi, băiete, ascultă ici : de la începutul atacului — adică din ziua de 7, de vineri, asta face trei zile, nu ? — n-am dormit nici șase ceasuri. Așa-i, Maillard ? Și mîncare, ioc !

Îmbătă ni s-a împărțit cîte ceva, așa, ca o amăgeală, spre seară; dar de cînd am început să fugim, în învălmășeala asta, s-a terminat cu aprovizionarea! Dacă n-am fi izbutit să ne descurcăm prin sate..." Alte glasuri, mai departe, mînioase: „Eu îți spun că nu s-a sfîrșit!" „Dar eu îți spun că ne-a luat dracu'! Nu-i așa, Chabaux, ce zici? Sîntem curățați! Și, dacă vor să reluăm ofensiva, o să mîncăm o bătaie numărul unu!"

Partea cea mai dureroasă, poate, e rana din gură, care-l împiedică să înghită saliva, să vorbească, să bea, aproape chiar să respire. Cu multă precauție, încearcă să-și miște limba. În fundul gîtlejului îi stăruie un gust de benzină, de vopsea arsă... „Și-apoi, îți dai seama, toate nopțile afară, în stare de alarmă... Iar cînd batalionul a ajuns la Carspach..."

Da, la limbă e rănit: e umflată toată, sfîrtecată, o rană vie... Desigur că a fost izbit în față de schije sau și-a zdrobit bărbia în cădere. Totuși, acolo, înăuntrul gurii, îl doare mai tare. Creierul îi funcționează încă: „Mi-am tăiat limba cu dinții", își spune în cele din urmă. Dar efortul acesta cerebral i-a stors ultima vlagă. Își lasă pleoapele să-i cadă încet. Amețit. În fața ochilor închiși îi joacă flăcări. În picioare simte împunsături necontenite. Geme încet și se lasă iar pradă toropelii acesteia dulci... uitarea... „Arsuri, peste tot... picioarele, zob... spion..."

Deschide iar ochii. De jur-împrejur, numai cizme, moletiere.

Jandarmii s-au apropiat de brancardă. În jurul lor s-a format un grup.

— Se pare că avionul...

— Taube ăla al lor? Bricard l-a văzut...

— Bricat?

— Nu, Bricard, subofițerul ăla înalt din a 5-a.

— Praful s-a ales de Taube al lor!

— Unul mai puțin!

— Fragil ăsta are noroc... poate să scape, cu toate că picioarele...

Glasul acesta nu-i e necunoscut. Își întoarce capul: cel care vorbește și-l cercetează este jandarmul acela bătrîn, popă de țară, cu ochii spălăciți, cu fruntea cheală, cel care i-a dat să bea.

— *Basta!* zice tare un alt jandarm, unul mic și oacheș, spătos, cu un cap de corsican și cu ochi de cărbune. Auzi, șefule? Marjoulat zice că Fragil o să scape! Da'mult n-o s-o ducă!

Brigadierul din jandarmerie rînjește:

— Nu, mult n-o s-o mai ducă... Are dreptate Paoli. Mult n-o s-o mai ducă !

E un bărbat zdravăn, cu galoane noi cusute pe mîneci. Are o barbă neagră, foarte deasă, care-i acoperă tot obrazul, afară de pomeți, care au culoarea cărnii de vită.

— Dacă e așa, de ce nu i-au făcut de petrecanie pe loc ? întreabă un soldat.

Brigadierul nu răspunde.

— Și o să-l purtați mult așa cu voi ?

— Trebuie să-l predăm la corpul de armată, explică corsicanul.

Brigadierul își întoarce capul, nemulțumit. Mormăie, pe un ton grav :

— Așteptăm ordine.

Un sergent de infanterie pufnește în rîs, șugubăț :

— Ca și noi ! De două zile de cînd le tot așteptăm !

— Împreună cu ciorba !

— Ce aiureală !

— Mi se pare că nici nu mai sînt agenți de legătură... Colonelul...

Un fluierat îi întrerupe.

— Desfaceți piramidele ! Coloana pleacă mai departe !

— Ranița-n spinare ! Sus, cei de colo ! Ranița-n spinare !

O forfotă gălăgioasă se iscă în jurul lui Jacques. Coloana își reia marșul. El se pierde într-o gaură întunecată. Apa clipocește în jurul bărcii ; un val mai puternic o saltă, o leagănă, o duce în voia șuvoiului...

— Luați-o la dreapta ! Ce faceți ? La dreapta !...

Deschide ochii din pricina smucelilor. În fața lui zărește spinarea jandarmului care ține partea din față a brancardei.

Coloana șerpuiește ; valul de oameni se desface ca să ocolească un catîr mort, umflat, cu picioarele răschirate în aer, lăsat în mijlocul drumului. Oamenii scuipă, din cauza mirosului, și se apără o clipă de muștele care li se lipesc pe față. Apoi rîndurile se strîng iarăși, schiopătînd, și bocancii țintuiți încep să zgîrie din nou pămîntul pietros.

Cît o fi ceasul ? Soarele cade drept și-i arde obrajii. Îl doare. Să fie oare zece, unsprezece ? Unde-l duc ?... Din cauza prafului, nu se mai poate vedea decît la cîțiva metri. Pe stînga, căruțele regimentului trec mereu, la pas, într-un nor acru, înăbușitor. Drumul fumegă și pute a piele, a lînă udă, a baligă, a om asudat. Îl doare. Dar mai cu seamă e sleit de puteri. Nu mai are putere să gîndească, să iasă din amorțire. Cu gîtul iritat din pricina prafului, cu gingiile uscate de febră, de

sete, cu limba sîngerîndă, e pierdut în mărşăluiala asta de paşi fără şir şi fără număr, în zgomotul acesta de armată pornită la drum, pierdut şi singur, ca desprins de toate, de viaţă, de moarte... În timpul rarelor clipe de luciditate, care alternează cu lungi momente de inconştienţă şi de coşmar, îşi repetă, fără contenire: „Curaj... curaj..." Din cînd în cînd, oamenii păşesc atît de aproape de brancardă, încît nu mai vede nimic decît piepturile lor care se leagănă şi ţevile puştilor, şi aerul care tremură între el şi cer. Parcă-i în mijlocul unei păduri cuprinse de furtună, care se mişcă înainte, şi privirea rătăcită i se aţinteşte cu încăpăţînare pe o traistă umflată ce se bălăbăneşte încet într-o parte şi în alta, deasupra unei căni lucitoare de tinichea, legată de un bidon îmbrăcat în pînză albastră. Mulţi soldaţi şi-au slăbit curelele raniţei, astfel încît povara din spatele lor se lasă pe scobitura şalelor; umerii li se îndoaie, feţele le sînt murdare de praf şi de sudoare; privirile pe care Jacques le surprinde cîteodată aţintindu-se asupra lui au o expresie rătăcită, încordată şi pierdută totodată: o expresie tulburătoare, atît de vagă, încît te face să ameţeşti... Şi merg, şi merg drept înainte, cot la cot, fără să vadă nimic, fără să vorbească, clătinîndu-se întruna, dar continuînd cu îndărătnicie retragerea, care-i salvează; şi puterile li se sleiesc pe drumul acesta, ca date la tocilă. În dreapta, un soldat înalt şi deşirat, cu un profil de medalie, purtînd o brasardă de infirmier, înaintează grav, cu capul sus, într-un fel de reculegere, ca şi cum s-ar ruga. În stînga brancardei, un prichindel mărşăluieşte cu paşi precauţi, şchiopătînd. Privirea lui Jacques, năucă, se opreşte asupra acestui picior tîrît, care rămîne mereu în urmă şi care, cu orice nou efort, se îndoaie puţin din genunchi. De asemenea, cînd din pricina vreunei încurcături rîndurile se destramă, Jacques zăreşte arbori, garduri vii, livezi, toată cîmpia însorită... E cu putinţă? Adineauri i-a răsărit în faţă, pe marginea drumului, curtea unei ferme cu hambarul ei de chirpici, cu casa cenuşie cu obloane trase, cu mormane de gunoi, în care ciugulesc găinile; şi mirosul cald al băligarului a ajuns pînă la el... Toropit, se lasă legănat mai departe, cu ochii aproape mereu închişi. Picioarele... Gura... De i-ar da în gînd omului aceluia să-i mai dea puţină apă... Marşul e întrerupt mereu de opriri bruşte, după care, soldaţii, gîfîind, sînt nevoiţi să alerge, pentru a recîştiga distanţa şi a nu da voie căruţelor să se folosească de intervalele rămase libere ca să pătrundă în coloană.

— Fir-ar al naibii! De ce naiba om merge cu toţii pe acelaşi drum?

— Păi, băiatule, peste tot e la fel ! Toate drumurile sînt pline de convoaie ! Gîndește-te, toată divizia e în retragere !

— Divizia ! Tot corpul al șaptelea, dacă nu te superi !

— Hei, tu, ăla, ce-mi cauți pe-acolo ? Ai căpiat ? Hei, infanteristule !

Un infanterist a trecut drumul de-a curmezișul, îndreptîndu-se spre est, spre inamic... Neluînd în seamă chemările, se strecoară printre căruțe, printre soldați. Nu mai e tînăr. Barba îi e sură, și nu numai din pricina prafului. E fără armă, fără raniță, cu o tunică decolorată, care-i cade peste niște pantaloni țărănești, cafenii. De o parte și de alta a trupului îi saltă fel de fel de obiecte : cartușiere, traiste, bidonul.

— Hei, tăicuță, încotro ?

Se ferește de brațele care se întind spre el. Are privirea rătăcită, sălbatică, un chip de năuc ; mișcă din buze : parcă ar sta de vorbă, cu glas coborît, cu o nălucă.

— Te întorci acasă ? Noroc bun ! Să-mi trimiți o carte poștală !

Fără să-și întoarcă fața, fără un cuvînt, omul o ia razna înainte, se cațără pe un morman de pietre, trece șanțul, dă la o parte crengile arbuștilor care mărginesc pășunile și dispare.

— Ia te uită ! Bărci !

— Pe șosea ?

— Ce-o mai fi și asta ?

— O companie de pionieri care o ia la sănătoasa !

— Au tăiat coloana.

— Unde ?

— E adevărat ! Privește ! Bărci pe roți ! O văzurăm și p-asta ! Hei, Joseph, cred că de data asta s-au lăsat păgubași să mai treacă Rinul !

— Înaintați !

— Înainte !

Coloana se urnește, pornește mai departe.

O sută de metri mai încolo, altă oprire. Ce mai e ? De data asta se opresc mai multă vreme. Drumul se încrucișează cu o cale ferată, pe care trece o garnitură nesfîrșită de vagoane goale, trase agale de o locomotivă care gîfîie, cu cazanul încins. Jandarmii pun brancarda jos, în praf.

— Am feștelit-o, leatule, retrag materialul în spatele frontului ! constată Marjoulat, rîzînd încetișor.

Brigadierul privește trenul și își șterge fața, fără să răspundă.

— Lui Marjoulat i-a venit inima la loc de cînd am luat-o la sănătoasa ! Zău așa ! rînjește corsicanul cel mic.

— Marjoulat o cam sfeclise alaltăieri, cînd s-au arătat ulanii... spune un al treilea jandarm, un atlet cu grumazul de taur, care s-a așezat pe un morman de pietre și mestecă un colț de pîine.

Marjoulat s-a făcut roșu. Are un nas borcănat, ochi mari, cenușii, o privire tristă, piezișă, dar voluntară, o frunte îndărătnică, o figură de țăran care chibzuiește. Îi răspunde brigadierului, care îl privește în tăcere :

— Mie nu mi-e rușine s-o spun, leatule : nu-mi place nici de frică războiul ! Eu nu sînt corsican, nu mi-a plăcut niciodată și mă încaier.

Brigadierul nu ascultă. S-a întors spre dreapta. Un zgomot ca de tobă, surd, se amestecă cu uruitul trenului. Mergînd de-a lungul șinelor, un grup de cavaleriști înaintează la trap.

— O patrulă ?

— Nu, sînt de la statul-major.

— Poate că vin ordine ?

— Dați-vă la o parte, ce dracu ? !

Escadronul e compus dintr-un căpitan de cavalerie, urmat de doi subofițeri și de cîțiva călăreți. Caii se bagă între care și infanteriști, ocolind brancarda, trec drumul, se aruncă de cealaltă parte și o iau peste cîmp, spre vest.

— Mare noroc pe ăștia !

— S-o crezi tu ! Pe cît se pare, divizia de cavalerie are ordin să se lase tocată înapoia noastră, ca să-i împiedice să ne cadă în spate !

În jurul brancardei, soldații sporovăiesc. Între reverele tunicilor descheiate, pe piepturile pline de broboane de sudoare, atîrnînd de un șiret negru, se vede placa de identitate, menită să păstreze asupra fiecărui cadavru matricola respectivă. Ce vîrstă pot să aibă ? Toți au pielea feței zbîrcită, murdară, la fel de bătrînă.

— Mai ai ceva de băut ?

— Ioc ! Nici o picătură !

— Cînd îți spun că am văzut un zepelin în noaptea de 7 ! Zbura pe deasupra pădurilor...

— Nu ne retragem ? Nu ? Păi, atunci ce mai vrei ? !

— Nu ! Un agent de legătură de la brigadă l-a auzit pe un ofițer de stat-major cum îi explica Bătrînului. Nu ne retragem !

— Auziți ? Dumnealui zice că nu ne retragem !

— Nu ! O retragere strategică, așa cică-i spune. Ca să pregătim mai bine contraofensiva... Strașnică lovitură !... O să-i prindem ca-ntr-un clește !

— Ca în ce ?

— Ca-ntr-un clește ! Întreabă-l pe aghiotant. Știi ce-nseamnă să-i prinzi ca-ntr-un clește ? Îi lași să intre în gaură, înțelegi ? Și p-ormă, țac ! închizi cleștele, și gata cu ei !

— Un Taube !

— Unde ?

— Acolo !

— Unde ?

— Drept deasupra clăii.

— Un Taube !

— Înaintați !

— Un Taube, domnule aghiotant !

— Înaintați ! Uite furgonul... E coada garniturii.

— Unde dracu' vezi tu un Taube ?

— Păi nu vezi ? Trag în el. Uite !

Pe cer, în jurul minusculului punct strălucitor, se ivesc norișori mici, care își păstrează o clipă forma rotundă înainte de a se împrăștia în vînt.

— Alinierea ! Înainte !

Ultimele vagoane alunecă încet pe șine. Bariera e liberă.

Înghesuială... Ah ! zdruncinăturile astea... Curaj... Curaj... O clipă lucid, aude, deasupra lui, gîfîitul jandarmului care ține brancarda de un capăt. Apoi totul se clatină : o ameteală, un rău de moarte. Curaj... Rîndurile pestrițe de soldați trec învîrtindu-se, ca niște cai de lemn albaștri și roșii. Scoate un geamăt. Mîna fină, mîna nervoasă a lui Meynestrel se înnegrește, se zgîrcește văzînd cu ochii, ca o gheară calcinată de găină. Manifestele ! Au ars toate, sînt pierdute... Să moară... Să moară...

Un claxon de automobil. Își ridică pleoapele. Coloana s-a oprit la intrarea unui tîrg. Automobilul claxonează : vine din spatele coloanei. Oamenii se îngrămădesc pe marginea drumului, ca să-i facă loc să treacă. Brigadierul salută în poziție de drepți. E un automobil descoperit, cu un fanion ; e plin de ofițeri. Printre ei, chipiul auriu al unui general. Jacques închide iarăși ochii. Imaginea consiliului de război îi străbate creierul. E în picioare, în mijlocul pretoriului. În fața acestui general, cu chipiul aurit. Domnul Faîsme... Automobilul claxonează fără încetare. Totul se încețoșează... Cînd își deschide iar ochii, zărește un gard viu, cu marginile tăiate frumos, pe-

luze, ghivece cu muşcate, o vilă cu storurile dungate... Maisons-Laffitte... Deasupra gardului de fier atîrnă un drapel alb cu cruce roşie. În faţa peronului, o ambulanţă, goală, ciuruită de gloanţe, cu toate geamurile sparte. Coloana trece. Mai înaintează cîteva minute, apoi se opreşte. Brancarda e lăsată jos, pe pămînt, dintr-o dată. Acum, la cea mai mică oprire, majoritatea soldaţilor, în loc să aştepte în picioare, se trîntesc jos, în mijlocul drumului, chiar pe locul unde s-au oprit, cu raniţa şi cu puşca în spinare, ca şi cum ar vrea să intre în pămînt.

Sînt la două sute de metri de sat.

— Mi se pare că facem o haltă în sat, spune brigadierul.

Îmbulzeală.

— Înainte !

Coloana porneşte din nou, face cincizeci de metri şi iar se opreşte.

O izbitură. Ce s-a întîmplat ? Soarele e încă sus pe cer, şi arde... De cîte ceasuri, de cîte zile ţine marşul acesta ? Îl doare cumplit. În gură, sîngele care s-a scurs dă salivei un gust scîrbos. Tăunii, muştele, care stau roi pe catîri, i se lipesc pe bărbie, pe mîini.

Un băieţandru din sat, cu ochi vii povesteşte, rîzînd, soldaţilor care îl înconjoară :

— În pivniţa primăriei... Taman în faţa ferestruicii... Trei ! Trei ulani prizonieri... Vai de mama lor ! Parcă-s nişte cîrtiţe ! Am auzit că ăştia prind copiii ca să le taie mîinile... Unul din ei a ieşit afară, între două santinele, ca să se pişe... Noi, să-l jupuim, nu alta !

Brigadierul strigă la puştan :

— Ceva vin se mai află p-aci ?

— Te cred !

— Uite, na un franc şi du-te de-mi adu un kil.

— N-o să-l mai vezi cît e lumea, leatule... proroceşte Marjoulat dezaprobator.

— Plecarea ! Înainte !

Un nou salt de cincizeci de metri, pînă la o răscruce, unde a descălecat un pluton de cavalerie. La dreapta, pe un teren mare, mai jos, împrejmuit cu scînduri albe — un obor, de bună seamă — cîţiva gradaţi au adunat tot ce a mai rămas dintr-o companie de infanterişti. În mijlocul lor, căpitanul le vorbeşte oamenilor. Pe urmă, rîndurile se împrăştie. Lîngă o claie, o bucătărie de campanie împarte ciorba. Clinchet de gamele, strigăte, ciorovăieli, zumzet de viespar... Puştiul se iveşte, cu sufletul la gură, agitînd o sticlă în mînă. Rîde :

— Poftim vinul. 70 de centime, atîta au cerut toți. Niște pungași !...

Jacques deschide din nou ochii. Litrul de vin aburit pare rece ca gheața. Jacques îl privește, și pleoapele îi bat tare : numai la vederea sticlei... Să bea... Să bea... Jandarmii s-au strîns în jurul șefului lor, care a apucat sticla cu amîndouă mîinile, ca și cum ar vrea s-o încerce mai întîi cu palmele, să vadă cît e de rece. Nu se grăbește. Își crăcănează picioarele, se proptește bine în ele, ridică litrul în bătaia soarelui și înainte de a băga gîtul sticlei între buze, tușește de cîteva ori și scuipă, ca să-și curețe bine gura. După ce a băut, zîmbește și-i întinde sticla lui Marjoulat, cel mai bătrîn. Marjoulat s-o gîndi oare și la Jacques ? Nu. Bea și trece litrul vecinului, Paoli, ale cărui nări tremură ca botul animalelor. Jacques își lasă încet pleoapele, ca să nu mai vadă...

În jurul lui, glasuri. Își deschide și își închide iar ochii. Subofițeri de dragoni — aceia al căror pluton așteaptă pe drumul transversal — profită de halta pe care o face coloana ca să vină să stea de vorbă cu infanteriștii :

— Noi sîntem din brigada ușoară. În ziua de 7 ne-au vărsat la corpul al VII-lea... Trebuia să ajungem pînă la Thann, pentru a face o manevră de conversiune, așa, de-a lungul Rinului, ca să tăiem legătura cu podurile. Dar ne-am pripit. Intraserăm la apă, înțelegi ? Prea o luasem repede. Mîrțoagele sforăiau, pifanii nu mai puteau... Pînă la urmă, a trebuit să dăm înapoi.

— Halal învălmășeală !

— Și încă pe-aici nu-i nimic ! Noi venim din partea ailaltă, din nord... Acolo să vezi ! Drumurile sînt pline nu numai de trupe, dar și de toți civilii de prin sate pe care i-a apucat strechea și o iau la sănătoasa !

— Noi, spune un sergent de infanterie cu o voce caldă și adîncă, eram avangarda. Am ajuns în fața Altkirch-ului pe înnoptate.

— Nu cumva în ziua de 8 ?

— Da, în 8 era, sîmbătă, alaltăieri adică...

— Păi eram și noi acolo... Pifanii s-au bătut zdravăn, nimic de zis ! Altkirch-ul era plin de nemți. În doi timpi și trei mișcări, pifanii i-au aruncat afară cu baioneta... Iar noi i-am urmărit toată noaptea, pînă la Walheim.

— Noi am mers chiar pînă la Tagolsheim.

— Și a doua zi nu mai era nimic în fața noastră... Nimic ! Pînă la Mulhouse... Credeam că n-o să ne mai oprim pînă la

Berlin ! Dar, porcii, ei știau ce fac cînd ne-au lăsat să înaintăm !... De ieri contraatacă *ei*. Mi se pare că-i lată rău acolo, sus...

— Noroc c-am primit ordin să ne retragem ! Altfel, pînă acum ne-ar fi curățat pe toți.

Un adjutant de infanterie și mai mulți sergenți din coloană au venit să asculte. Adjutantul are o privire febrilă, pometii obrajilor aprinși, glasul sacadat :

— Noi ne-am bătut treispe ceasuri, treispe ceasuri fără încetare ! Așa-i, Rocher ? Treispe ceasuri... Ulanii erau în fața noastră într-o pădure de brazi. N-am să uit cît oi trăi ! Încearcă să-i scoți din poziție ! Atunci, au trimis compania noastră spre stînga, ca să ocolească pădurea. Eu sînt contabil la Zimmer, la Puteaux, așa că-ți dai seama !... Ne-am tîrît mai mult de un kilometru pe burtă, cale de vreo două-trei ceasuri, de credeam că nu mai ajungem la fermă. Da pîn-la urmă am ajus. Fermierii erau în pivniță. Femeile, copiii plîngeau : ți se rupea inima, nu alta... I-am încuiat acolo cu cheia... Ne-am suit la catul al doilea... Am înfundat ferestrele cu saltele. N-aveam decît o mitralieră, dar cartușe, berechet ! Și am ținut-o așa toată ziua ! Se zicea că colonelul ne pusese cruce... Și, iacă, tot am scăpat ! Nici nu bănuiești de ce poate fi în stare omul ! Dar cînd ne-au dat ordin să ne retragem, jur că n-am așteptat să ne spună de două ori ! Rămăsesem două sute cînd am părăsit pădurea. Cînd am plecat de la fermă, nu mai eram decît șaizeci și din ăștia cred că vreo douăzeci erau răniți... La drept vorbind n-o să mă crezi, așa-i ? — nu-i chiar atît de îngrozitor... Nu-i chiar atît de îngrozitor, fiindcă atunci nu mai știi ce faci. Nici oamenii, nici ofițerii, nimeni. Nu vezi nimic. Te ascunzi, te pitești. Nici nu-i vezi măcar pe camarazii care cad. Unu' a picat lîngă mine și m-a stropit tot cu sîngele lui. Mi-a spus : „Sînt curățat". Și-acu-l aud. Îi aud glasul, dar habar n-am cine era. Cred că nici n-am avut timp să-l privesc. Mergi, și mergi, și strigi, și tragi, și nu mai știi ce se întîmplă, Așa-i, Rocher ?

— Mai întîi, începu Rocher, uitîndu-se pe rînd, oarecum mînios, la cei ce-l ascultau, trebuie s-o spunem deschis : nemții, ascultați-mă pe mine, față de noi, nici nu există !

— Șefule, strigă un jandarm, coloana pornește !

— Da ? Atunci, plecarea !

Gradații își reiau locurile în pas alergător.

— Strîngeți rîndurile, voi de colo ! Strîngeți rîndurile !

— Înainte marș !

— La bună vedere și noroc bun ! strigă brigadierul trecînd pe lîngă dragoni.

Coloana a pornit din nou. Fără să se mai oprească, intră în tîrg, umplînd șoseaua cu rîndurile lor compacte, cu tropăitul lor de turmă. Marșul s-a încetinit. Brancarda îl scutură acum mai puțin dureros. Jacques privește. Case... Martiriul lui se va sfîrși oare aici ?...

Locuitorii stau în praguri, în picioare, adunați în grupuri ; oameni în vîrstă, femei care țin copii în brațe, țînci care se agață de fustele mamelor lor. De ore întregi, din zori poate, stau așa, acolo, cu spatele lipit de zid, cu gîturile întinse, cu chipurile îngrijorate, orbiți de praf și de soare și privesc cum se scurge, cît e ulița de lată, această nesfîrșită defilare de chesoane, de secții sanitare, de convoaie de artilerie, de regimente frînte de oboseală, toată această frumoasă „armată de acoperire", pe care mai zilele trecute o văzuseră, plini de încredere, mărșăluind spre graniță, și care acum dă înapoi, în dezordine, lăsîndu-i pradă invaziei. Orașul, sufocat de praf, fumegă în soare ca un șantier de demolare. Un zumzet de stup întărîtat umple străzile, ulicioarele, curțile. Prăvăliile sînt invadate de soldați, care pun mîna pe tot ce a mai rămas : pîine, mezeluri, vin. Piața bisericii e plină de oameni, de convoaie oprite. Dragoni, ținîndu-și caii de frîu, stau masați pe dreapta, unde e puțină umbră. Un maior, roșu, furios, se apleacă pe grumazul calului, ca să-l înjure pe un bătrîn paznic în uniformă de operetă. Ușa bisericii e larg deschisă. În semiobscuritatea amvonului, se aliniază, pe un așternut de paie, răniții, în jurul cărora se agită femei, infirmieri, majuri în sorțuri albe. Afară, într-o căruță, în plin soare, un sergent-furier urlă, spărgînd larma din jur :

— A 5-a ! Popota !...

Coloana înaintează din ce în ce mai încet. În spatele bisericii, strada mare se strîmtează, ca un maț. Rîndurile se strîng, oamenii bat pasul pe loc, înjurînd. Un bătrîn, într-un fotoliu plin de perne, șade în fața porții, ca la teatru, cu mîinile pe genunchi. Îl întreabă, în treacăt, pe brigadier :

— Și mult o să vă mai retrageți așa ?

— Nu știu. Așteptăm ordine.

O clipă, bătrînul își plimbă asupra brancardei, asupra jandarmilor o privire limpede ca apa și dă din cap cu dezaprobare :

— Așa am făcut și noi, în 70... Da noi am ținut piept mai mult...

Jacques întîlnește privirea miloasă a bătrînului. Blîndețe...

Coloana continuă să înainteze. A trecut acum de centrul satului.

— Mi se pare că facem haltă acolo, la ultimele case, explică brigadierul, care tocmai atunci se informase la un locotenent de jandarmerie.

— E mai bine așa, spune Marjoulat. O să putem pleca cei dintîi.

De aici încolo strada nu mai e pavată : devine iar un drum lat, fără trotuare, mărginit de case joase cu grădinițe.

— Oprirea ! Lăsați s-o ia înainte căruțele !

Convoaie militare continuă să înainteze.

— Voi, ăștia, spune brigadierul, vedeți dacă bucătăria nu-i cumva în urma noastră... Se lasă cu foame... Eu rămîn aici, cu Paoli, pentru Fragil...

Brancarda e așezată pe poteca de pe marginea șanțului, lîngă o adăpătoare, unde soldați din toate armele vin să-și umple bidoanele. Apa, răscolită, țîșnește peste ghizd, curge șiroaie prin șănțulețe... Jacques nu-și poate lua ochii de la aceste șiroaie. În gură simte un gust groaznic de fier. Saliva îi e ca bumbacul ud...

— Vrei să bei, băiețașule ?

Minune ! O cană albă lucește în mîinile unei țărănci bătrîne. O mulțime de inși s-au adunat în jur, soldați, civili, bătrîni cu pielea tăbăcită, băiețandri, femei. Cana se apropie de buzele lui Jacques. El tremură. Mulțumește din privire, ca un cîine. Lapte !... Bea, cu dureri, înghițitură cu înghițitură. Pe măsură ce bea, bătrîna îi șterge bărbia cu colțul șorțului.

Un medic cu trei galoane, care tocmai trecea pe acolo, s-a apropiat :

— Un rănit ?

— Da, domnule maior. Nu-i interesant... Un spion... *Un nemțoi alsacian...*

Țăranca cea bătrînă a sărit ca arsă ; cu o mișcare bruscă, golește restul conținutului din cană în praf. „Un spion, un nemțoi alsacian... „Cuvintele aleargă din gură în gură. Cercul se strînge în jurul lui Jacques, dușmănos, amenințător. E singur, legat cobză, fără apărare. Își întoarce ochii în altă parte. O arsură pe obraz îl face să tresară. Lumea rînjește, Zărește, deasupra lui, pieptul unui ucenic în bluză albastră. Băiatul rîde cu răutate ; mai ține încă între degete un muc de țigară arzînd.

— Lasă-l în pace ! tună brigadierul.

— Să-l văd și eu dacă-i spion ! răspunde băiețandrul.

— Un spion ! Vino să vezi ! Un spion....

Oamenii au ieșit de prin casele vecine și formează un grup plin de dușmănie, pe care jandarmii cu greu îl pot ține la distanță,

— Ce-a făcut ?

— Unde l-au prins ?

— De ce nu-i fac de petrecanie ?

Un puștan ia un pumn de pietre și aruncă cu ele. Alții îl imită.

— Destul ! Cărați-vă de aici, haida ! strigă brigadierul, supărat. Apoi, lui Paoli : Să-l ducem colo, în curte. Și nu uita să tragi poarta după tine.

Jacques simte că-l ridică și-l duc. Închide ochii. Înjurăturile, rîsetele se depărtează.

Tăcere... Unde se află ? Încearcă să arunce o privire în jur. L-au pus la adăpost, într-un loc unde nu poate fi văzut, în curtea unei ferme, la umbra unei magazii care miroase a fîn cald. Lîngă el, o șaretă veche își înalță în aer două obezi ca două brațe de brancardă, pe care dorm niște găini. Ce umbră dulce !... Nimeni... să moară aici...

Năvala jandarmilor îl trezește cu brutalitate. Găinile o iau la fugă, cotcodăcind speriate și bătînd din aripi.

Ce s-a întîmplat ? Din toate părțile, chemări, tropăit, o zarvă generală. Brigadierul își îmbracă în grabă tunica, își pune harnașamentul.

— Haide ! Luați-l pe Fragil... Repede !...

De cealaltă parte a curții e o străduță pe care trece în viteză un șir de ambulanțe.

— Șefule, se evacuează și postul de ajutor !

— Văd, văd. Unde-i Marjoulat ? Repede, Paoli !... Ce mai e ? Vin geniștii acum ?

În curte au intrat două camionete, urmate de un detașament de soldați. Oamenii descarcă în grabă țăruși, rulouri de sîrmă.

— Bîrnele pentru metereze, în colțul ăsta... Restul pe-aici... Repede !

Brigadierul, neliniștit, îi pune întrebări sergentului care supraveghează executarea comenzii.

— Vasăzică, chiar așa de prost stăm ?

— Așa se pare !... Noi am venit să întărim poziția... S-ar părea că *ei* au și ocupat Vosgii... Că se-ndreaptă spre Bel-

fort... Mi se pare că trebuie să capitulăm, ca să evitam ocupația...

— Ei, pe dracu ! Atunci se cheamă că, în ce ne privește, s-a zis cu noi !

— Pînă una-alta, n-ați face rău să vă cărăbăniți de aici, voi, ăștia ! Localnicii sînt luați pe sus. Într-o oră satul trebuie să fie evacuat...

Brigadierul s-a întors spre jandarmii lui :

— Și Fragil ? Al cui e rîndul ? Marjoulat, n-avem vreme de pierdut ! Repede !

Duduitul motoarelor umple curtea. Camionetele, golite, fac stînga-mprejur. Glasul unui căpitan domină tumultul :

— Ia adunați-mi tot ce puteți găsi : pluguri, grape... chiar și secere... Duceți-vă și spuneți-i locotenentului să nu-i lase pe civili să-și ia cotigile cu ei. O să avem nevoie de ele, ca să baricadăm străzile...

— Hei, Marjoulat ! strigă brigadierul.

— Aicea mi-s, leat !

Patru brațe ridică brancarda. Jacques geme. Jandarmii grăbesc spre șosea, unde coloana, care s-a format din nou, a și pornit-o. Rîndurile sînt atît de dese, încît cu greu îți poți face drum prin îngrămădeala asta cu o brancardă.

— Împinge ! Trebuie să ne facem loc printre ei cu orice preț !

— *Basta !* mormăie Paoli. Ce dracu, doar n-o să ne pierdem vremea tîrînd zile-ntregi momîia asta după noi !

Zdruncinături... zdruncinături... durerile se ascut iarăși...

Tot satul e în panică. În curțile caselor nu se mai aud decît strigăte, chemări, vaiete. Țăranii își înhamă în grabă caii. Femeile îndeasă în ele, claie peste grămadă, boccele, lăzi, legăne, coșuri cu merinde. Multe familii pornesc la drum pe jos, de-a valma cu soldații, împingînd roabe, cărucioare de copii pline cu cele mai felurite obiecte. Pe stînga drumului, convoaie de muniții, chesoane grele, trase de cai voinici, merg la trap, făcînd un zgomot infernal. Din toate ulicioarele se scurg în fugă căruțe trase de măgari, de cai. Femei, bătrîne, copii stau cocoțați în ele pe grămezi de mobile, de lăzi, de saltele. Căruțele civililor se amestecă cu camioanele militare, care merg la pas și al căror șir lung ocupă mijlocul șoselei. Infanteriștii, împinși spre dreapta, mărșăluiesc pe unde pot, pe poteca de la marginea șanțului, prin șanț. Soarele arde năprasnic. Cu spinările încovoiate, cu chipiele date pe ceafă, cu cîte o batistă în jurul gîtului, încărcați ca niște animale de povară (unii dintre ei au chiar un fel de surcele de lemn uscat puse pe umeri, ca un jug), merg cu pas grăbit

și greoi, fără să vorbească. S-au pierdut de regimentul lor. Nu știu de unde vin, nici unde se duc; puțin le pasă: opt zile de război și au renunțat demult să mai înțeleagă ceva! Știu doar că toți „o iau la sănătoasa"; și fac și ei la fel... Oboseala, frica, rușinea și satisfacția că fug îi fac pe toți să aibă aceeași mască sălbatică. Nu se cunosc, nu-și vorbesc; cînd se izbesc unii de alții, își aruncă din mers cîte o înjurătură sau cîte o vorbă morocănoasă...

Jacques își închide și-și deschide mereu ochii, după cum îl scutură mai încet sau mai tare. Durerile din picioare l-au mai lăsat în timpul acelui scurt popas la umbra magaziei, dar în gura umflată durerile sfîșietoare nu mai contenesc... În jurul lui se leagănă piepturi, arme; praful, duhoarea acestei turme de oameni îl sufocă; valul acestor trupuri care se mișcă în debandadă îi provoacă în stomacul gol grețuri ca răul de mare. Nu încearcă să gîndească. Nu mai e decît un obiect părăsit de toți, chiar și de el însuși...

Marșul continuă. Între două coline, șoseaua se strîmtează. În fiece clipă se produce o învălmășeală, o oprire; și, de fiecare dată, brancarda, lăsată jos, se izbește cu putere de pămînt; și, de fiecare dată, Jacques își redeschide ochii și geme.

— *Basta!* bombăne corsicanul cel mic. Dacă mergem așa, șefule, n-o să aibă nemții ce să aleagă din noi...

— Hai, hai, strigă brigadierul, care se enervează, vezi doar bine că înaintăm!

Coloana se urnește din nou, face, tîrîș-grăpiș, vreo cincizeci de metri și iar se poticnește. Jandarmii s-au oprit la o încrucișare de drumuri, unde o companie de infanteriști așteaptă, masată cu arma pe umăr. Ofițerii, adunați în jurul căpitanului, se sfătuiesc și-și consultă hărțile, stînd în picioare pe taluz. Brigadierul îl întreabă pe un adjutant care s-a apropiat, curios, de brancardă:

— Dar voi unde-o ștergeți?

— Habar n-am... Comandirul așteaptă ordine.

— I-a cam luat piuitul, hai?

— Da, cam așa ceva... Se pare că s-au semnalat ulani la nord...

Un ofițer a înaintat pînă la marginea taluzului. Strigă:

— Arma la mînă! Cîte patru, după mine!

Și lăsînd la stînga șoseaua înțesată, își mînă oamenii peste cîmp, paralel cu drumul.

— Nu-i prost ăsta, leat! E sigur c-o să ajungă înaintea noastră la etapă!

Brigadierul își mușcă mustața și nu răspunde.

Popasul se prelungește. Coloana pare să fie serios blo-
tă.

Pînă și convoaiele de artilerie, pe stînga, sînt imobilizate.
O companie de bicicliști, cu bicicletele de mînă, încearcă să
se strecoare printre căruțe; dar se împotmolesc și ei în
încurcătura aceea fără cap și fără coadă.

Trec douăzeci de minute. Coloana n-a înaintat nici zece
metri. La dreapta, peste cîmp, formații de infanterie se re-
trag alandala spre vest. Brigadierul, nervos, le face un semn
jandarmilor. Capetele lor se apropie deasupra brancardei,
pre a se sfătui cu glas coborît.

— Ce dracu, doar n-o să stăm toată ziua aici, ca să facem
pe zuavii... N-au decît să-și pună coloana în mișcare dacă vor
să ne ținem după ei... Eu am o misiune specială, așa-i ? Diseară
trebuie să predau momîia asta la jandarmeria corpului... Iau
totul asupra mea. Înainte ! Marș !

Și, fără să mai piardă o clipă, jandarmii îi dau ascultare :
îmbrîncesc soldații dimprejur, ridică brancarda, trec șanțul,
se cațără pe taluz și o iau peste cîmp, părăsind drumul și
convoaiele blocate.

Saltul peste șanț, urcarea taluzului i-au smuls lui Jacques
un lung geamăt răgușit. Își răsucește ceafa ; încearcă să-și
întredeschidă buzele tumefiate... Altă izbitură... Încă una...
Cerul, copacii, totul se clatină... Avionul arde ; picioarele îi
sînt ca două torțe. Moartea, o moarte năprasnică, îl apucă de
picioare, de pulpe, se urcă pînă la inimă... Leșină.

Izbit brusc, își recapătă cunoștința. Unde se află ? Bran-
carda e așezată pe iarbă. De cîtă vreme ? Fuga asta i se pare
că durează de zile întregi... Lumina s-a schimbat. Soarele a
coborît, e aproape de asfințit... Să moară... Violența durerii
îl ametește, ca un drog. I se pare că zace sub pămînt, la o
adîncime unde izbiturile, sunetele, vocile nu pătrund decît
înăbușite, îndepărtate. A dormit ? A visat ? A rămas cu ima-
ginea unui boschet de salcîmi, unde păștea o capră albă ; a
unei pășuni mlăștinoase, în care se înfundau cizmele jandar-
milor, stropindu-l cu noroi... Deschide ochii mari, încearcă
să vadă. Marjoulat, Paoli, brigadierul au pus cîte un genunchi la
pămînt. În fața lor, la cîțiva metri, o grămadă mare, care mișcă :
o companie de infanteriști culcați ; ranițele, amestecate de-a
valma, alcătuiesc un fel de carapace uriașă, care tresaltă în
iarbă.

Un căpitan, în picioare, în spatele oamenilor lui, scrutează
zarea cu binoclul. Spre stînga, o coastă : o livadă în pantă,
unde un batalion albastru și roșu s-a desfășurat în evantai și

s-a culcat la pămînt, asemenea unui joc de cărți pe un postav verde.

— Ce-așteptăm, leat ?

— Ordine.

— Dac-o să fie rost de fugă, spune Marjoulat, cum o să ne ținem de coloană cu Fragil ăsta după noi ?

Căpitanul s-a apropiat de brigadier și-i intinde binoclul. Deodată, în dreapta, galop de cai : un pluton de cavaleriști, avînd în frunte un subofițer de dragoni, ridicat în scări, cu coama în vînt. Subofițerul s-a oprit lîngă căpitan. Are trăsături de copil, chipul îi e plin de viață, voios. Mîna lui înmănușată se întinde spre dreapta :

— *Ei* sînt acolo... Dincolo de colină. La trei kilometri... Divizia de protecție trebuie să fi intrat în luptă chiar acum !

A vorbit cu glas tare. Jacques l-a zărit. Imaginea lui Daniel, cu coiful lui, îi străbată mintea toropită.

Un clinchet metalic sună în apropiere : fără să aștepte comanda, soldații din ultimul rînd, care au auzit, își pun baioneta la armă ; gestul lor se propagă din om în om, făcînd să răsară din pămînt un cîmp întreg de tulpini lucitoare ; și toate capetele se ridică, toate privirile sînt întoarse spre sinistra „colină", unde soarele e auriu, pașnic, pur... Cu un semn, subofițerul își adună călăreții, ai căror cai bat cu copita iarba grasă, și plutonul pornește mai departe, în trap. Căpitanul strigă :

— Spune-le să ne trimită ordine ! Se întoarce spre brigadier : Ai mai pomenit așa ceva ? În stînga, nici o legătură ! În dreapta, la fel ! Ce dracu vor să facem în harababura asta ? Se îndepărtează ca să-și regăsească oamenii.

— Leat, oricum, nu trebuie să rămînem aici... îngînă Marjoulat.

— Hei, strigă Paoli, ia te uită c-au început să miște ăi de-acolo !

Într-adevăr : rînd cu rînd, în salturi succesive, batalionul care se desfășurase pe cîmpie suie coasta ; și, rînd pe rînd, fiecare grup de soldați dispare de cealaltă parte a versantului.

— Înainte ! comandă căpitanul.

— Înainte și noi ! strigă brigadierul.

Brancarda e ridicată, scuturată. Jacques geme. Nimeni nu-l ascultă, nimeni nu-l aude. Oh, de l-ar lăsa... De l-ar lăsa să moară aici... Își închide ochii. Oh, izbiturile astea... La fiecare cincizeci de metri, brancarda e trîntită în iarbă ; jandarmii, în genunchi, răsuflă un minut, apoi pornesc din nou. La

dreapta și la stînga, soldații, la rîndul lor, urcă în salturi panta. În sfîrșit, jandarmii ajung la cîțiva metri de creastă. Căpitanul e acolo. Explică :

— De cealaltă parte, în fundul vîlcelei, trebuie să fie o pădure, un drum... Cred că ne putem strecura, pe sub copaci, spre sud-est. Trebuie s-o luăm repede... Dincolo de creastă sîntem în văzul *lor*...

E rîndul ultimului grup de infanteriști.

— Înainte ! După ei ! strigă brigadierul.

Brancarda, smulsă încă o dată de la pămînt, ajunge pe linia crestei. O pajiște se întinde în pantă pînă la o trecătoare împădurită, dincolo de care începe codrul, care mărginește zarea.

— Nu putem decît să coborîm în fugă, drept înainte, pe drumul cel mai scurt ! Înainte !

Deodată, un șuier prelung sfîșie văzduhul : un zgomot scrîșnitor, ca de sfredel, care crește, crește... Și încă o dată, brancarda cade, brusc, în iarbă. Jandarmii s-au trîntit cu burta la pămînt, printre soldați. Toți se gîndesc la un singur lucru : să fie cît mai lipiți de pămînt, să se înfunde în pămînt, așa cum unii pești se ascund în nisip cînd marea e în reflux. O explozie surdă, violentă se aude în fața lor, de cealaltă parte a vîlcelei, în pădure. Pe toate chipurile se citește panica.

— Ne-au reperat !

— Înaintează, ce stai ? !

— O să ne toace în pădurea asta !

— În vale ! În vale !

Oamenii se ridică, smucindu-se din șale, și năvălesc pe pantă, folosindu-se de cel mai mic arbust, de cea mai mică ridicătură de teren, ca să se arunce la pămînt, să se amestece cu pămîntul, înainte de a face un nou salt. Jandarmii înaintează și ei, scuturînd, zgîlțîind brancarda din toate încheieturile. Ajunși, în sfîrșit, la marginea pădurii, Jacques nu mai e decît o grămadă de carne zdrobită, inertă. În timpul coborîșului, toată greutatea trupului s-a lăsat asupra picioarelor fracturate. Chingile cu care e legat îi intră în brațe, în pulpe. Nu mai simte nimic. În clipa cînd brancarda pătrunde, ca un proiectil, printre brazii de la marginea pădurii, întredeschide o secundă ochii, sfîșiuit de crengi, ciuruit de înțepături și zgîriat pe obraji, pe mîini. Apoi, un calm brusc. Are senzația că viața se scurge din el precum sîngele, o scurgere călduță, grețoasă... Amețește... Cade în vid... Avionul, manifestele...

Se aude un șuierat de rachetă, care se apropie, trece. Jacques deschide și închide ochii... Zumzet de oameni... Umbră, nemișcare...

Brancarda zace sub copaci, pe pămîntul acoperit cu ace de brad. Jur-împrejur mișună oameni... Îngrămădiți piept lîngă piept și așa de aproape unul de altul încît par sudați într-o masă compactă, infanteriștii, în picioare, strînși în echipamentul lor, împovărați de arme și de ranițe care se încurcă printre crengi, bat pasul pe loc, fără a mai putea nici să înainteze, nici să se întoarcă :

— Nu-mpingeți !

— Ce-așteptăm ?

— S-au trimis patrule ! Trebuie să vadă dacă pădurea e sigură !

Ofițeri, subofițeri umblă de colo pînă colo, fără a izbuti să-și regrupeze oamenii.

— Tăcere !

— A șasea, la mine !

— A doua !...

Alături de brancardă, un soldat s-a rezemat de un brad și l-a cuprins, deodată, un somn adînc, de-ai zice că a murit. E tînăr ; are chipul supt, pielea cenușie ; brațul amorțit strînge mașinal pușca la șold, ca și cum ar prezenta arma pentru onor.

— Se pare că batalionul 3 înaintează pe flanc, ca să protejeze...

— Pe-aici, băieți, pe-aici !

Un caporal, un țăran scund și îndesat, a intrat sub copaci tîrîndu-și după el grupa, ca o cloșcă puișorii.

Un locotenent sare peste brancardă. Are aerul acela semeț și înfricoșat, totodată, al unui șef copleșit de sarcini, în stare de orice numai să-și salveze prestigiul.

— Hei, gradați, vedeți să fie tăcere ! Vreți să ascultați sau vă trimit la toți dracii ? Compania întîi, adunarea !

Bombănind, soldații încearcă să se miște : asta vor și ei, să-și regăsească șefii, camarazii, ca să se simtă iarăși în ordine, încadrați. Unii rîd, ca nerozii, simțindu-se în siguranță sub ocrotirea pădurii, ca și cum războiul ar fi rămas acolo, de cealaltă parte a lizierei, pe terenul deschis. În răstimpuri, un agent de legătură, asudat, răsuflînd greu, mînios, negăsindu-l niciodată pe cel pe care-l caută, își croiește drum, înjurînd, și dispare printre arbuști și printre oameni, după ce a strigat în vînt, cu un aer năuc, un număr de regiment sau numele vreunui colonel... Un nou șuierat, mai surd, mai sec, trece peste co-

paci. Tăcere bruscă : umerii se îndoaie, cefele se lipesc de rafte. De data asta, explozia e în dreapta...

— Ăsta e un 75 !

— Nu ! E 77 !...

Jandarmii, strînși în jurul brancardei, ca și cum ar fi singurul lucru pentru care mai trăiesc, alcătuiesc un fel de insulă fixă, bătută de valurile de oameni.

La intrarea în pădure, un glas izbucnește deodată :

— Înălțătorul la 1800 metri !... Linia crestei... Păduricea neagră... La comanda mea, foc !

O salvă puternică zguduie văzduhul. Sub copaci s-a făcut tăcere. O nouă salvă. Apoi pornesc împușcături, una cîte una, tot mai multe. Toți cei care sînt aproape de lizieră s-au întors spre pajiște și, fără să fi primit ordin, fericiți că fac ceva, ochesc la întîmplare și trag prin frunziș. Soldatul cel tînăr, care adineauri dormea rezemat de copac, stă acum în genunchi, lîngă brancardă, și trage fără încetare, cu grijă, cu gîtul pustii proptită în furca a două crengi. Fiecare pocnitură îl șfichiuie pe Jacques ca o lovitură de bici ; dar nu mai are putere să-și deschidă ochii.

În dreapta se aud deodată galopînd cîțiva cai... Un grup de ofițeri călări, printre care doi maiori și un colonel, năvălesc pe sub copaci, în zgomotul uscat al arbuștilor călcați în picioare. Un glas ascuțit domină împușcăturile :

— Cine a dat ordin ? Sînteți nebuni ? În ce trag ? Vreți să ne repereze toată brigada ?

Gradații urlă din toate părțile :

— Opriți focul ! Adunarea !

Tumultul încetează brusc. Supunîndu-se unui elan colectiv, toți oamenii aceștia, îngrămădiți unul în altul și care păreau că niciodată nu vor mai putea ieși din învălmășeala asta, izbutesc să se desprindă, să se întoarcă în aceeași direcție ; se grăbesc, se lovesc unii de alții, se împing în tăcere și curînd, ca un zbor de păsări călătoare, se urnesc încet spre sud, în urma grupului de ofițeri superiori. Clinchetul marmitelor, al cănilor soldățești, al gamelelor, acompaniat de bătaia pe loc, surdă, a bocancilor pe solul moale, umplu pădurea cu un zgomot ca de turmă. Un praf rășinos se ridică într-un nor roșu printre brazi.

— Și noi, leat, ce facem ?

Brigadierul era dinainte hotărît :

— Trebuie să-i urmăm !

— Cu Fragil ?

— Vezi bine !... Haide ! După mine, înainte !

Și fără să mai aștepte, ca și cum ar fi pornit la atac, se avîntă în valul de oameni, urmat numaidecît de cei doi jandarmi liberi. Ceilalți doi l-au ridicat repede pe Jacques.

— Aici ești, Marjoulat ? suflă Paoli.

Încearcă să se strecoare în valul acela de oameni, dar valul e atît de des, încît, la fiecare încercare, brancarda e împinsă la o parte, fără milă.

— Trebuie să așteptăm pînă se mai răresc nițel rînduri-le, propune Marjoulat.

— *Basta !* spune corsicanul, lăsînd să cadă jos, cu putere, capătul brancardei. Dacă-i așa, trebuie să-l ajung pe șef, ca să-i spun să aștepte...

— Hei, Paoli, n-o să mă lași singur aici ! strigă bătrînul jandarm, dînd și el drumul brancardei.

Dar Paoli nu-l mai poate auzi : iute, ca o zvîrlugă, s-a strecurat printre rînduri și chipiul albastru, ceafa lui scurtă și arsă de soare au dispărut numaidecît.

— Dumnezeii și... strigă Marjoulat. Se apleacă spre Jacques, așa cum făcea cînd îi dădea să bea apă. Un licăr de mînie îi lucește în ochi : Multe bețe-n roate ne mai băgași, mă ticălosule !

Dar Jacques nu-l aude. Și-a pierdut cunoștința.

Jandarmul dă la o parte crengile și încearcă să-l apuce pe un înfanterist de epolet :

— Ajută-mă să-l car pe ăsta !

— Nu-s brancardier, face celălalt, smulgîndu-se din strînsoarea jandarmului.

Jandarmul ochește atunci pe un blond grăsun, care pare a fi băiat bun...

— Dă-mi o mînă de ajutor, băiete !

— Ei și !

— Ce să fac cu momîia asta ? bodogănește Marjoulat. Și-a scos batista și își șterge mecanic fața cu ea.

Curînd, valul de oameni se mai rărește. Dacă s-ar întoarce Paoli, ar putea să înainteze, de bună seamă !

— Domnule căpitan... bîiguie Marjoulat.

Trece un ofițer, trăgînd un cal de frîu ; privește drept înainte, fără să-și întoarcă măcar capul... Cei ce trec acum sînt întîrziați. Se grăbesc, în debandadă, cu capul în pămînt, sleiți, abia tîrîndu-și picioarele, îngrijorați că sînt în coadă. Degeaba ar încerca : nici unul n-o să vrea să se împovăreze cu o brancardă...

Deodată, de cealaltă parte a lizierei, pe pajiște, glasuri, o fugă grăbită... Marjoulat s-a întors, alb ca varul ; instinctiv,

degetele lui deschid tocul și apucă patul revolverului. Nu, sînt francezi !

— Pe-aici ! Pe-aici !...

Un rănit se ivește printre brazi. Aleargă ca un somnambul, cu fruntea bandajată, cu fața albă din pricina sîngelui pierdut. În urma lui, vreo zece inși anteriști dau buzna în desiș. Fără ranițe, fără arme : sînt și ei răniți ușor, cu cîte un braț în eșarfă, cu cîte o mînă, cîte un genunchi legate cu cîrpe.

— Vasăzică, băiete, zici că pe-aici ?... O putem șterge pe-aici ?... Ia seama, că nu-s departe !

— Nu-s... nu-s departe ?... bîiguie Marjoulat.

Crengile se dau din nou la o parte : se ivește un maior mergînd de-a-ndaratelea. Se dă în lături, ca să treacă doi infirmieri, care duc pe mîinile lor împreunate în chip de scaun un om burtos, în capul gol, cu fața cadaverică, cu ochii închiși ; tunica de ofițer îi e descheiată ; patru galoane ; pîntecele se rotunjește mare sub cămașa pătată de sînge.

— Binișor... binișor...

Maiorul îi zărește pe jandarm și pe Jacques la picioarele acestuia. Se întoarce cu o mișcare rapidă.

— O targă ? ! Ce-i cu ăsta ? Un civil ? Un rănit ?

Marjoulat, în poziție de drepți, bîiguie :

— Un spion, domnule maior.

— Un spion ? Asta mai lipsea !... Ne trebuie targa pentru maior, hai, repede !

Jandarmul, ascultător, începe să desfacă legăturile, Jacques tresare, mișcă o mînă, deschide ochii... Un chipiu de maior ! Antoine ?... Face un efort supraomenesc ca să înțeleagă, ca să-și amintească. Îl dezleagă, au să-i dea să bea... Dar ce-i fac ? Brancarda se ridică ! Au !... Mai încet ! Picioarele !... O durere năprasnică : în ciuda scîndurelelor, oasele fracturate îi intră în carne, fiare înroșite îi scormonesc măduva... Nimeni nu i-a văzut buzele schimonosite de durere și nici privirea căscată de spaimă... Răsturnat încet din brancardă, ca dintr-o roabă pe care-o golești, se prăbușește pe o parte, cu un geamăt răgușit. Un frig pătrunzător, un frig care vine din picioare, suie, cu încetineală de moarte, pînă la inimă...

Jandarmul n-a protestat. Privește cu spaimă în jurul lui. Maiorul își cercetează harta, în timp ce infirmierii îl instalează în grabă pe brancardă pe ofițerul cu ochii închiși, a cărui cămașă s-a făcut roșie de tot. Marjoulat îngînă :

— Sînt aproape, domnule maior ?

Un țiuit prelung despică aerul, urmat de o explozie violentă. Și numaidecît, venind dinspre pajiște, o salvă de focuri de armă.

— Înainte ! strigă maiorul. O să ne prindă între două focuri... Ne curăță dacă stăm aici !

În momentul exploziei, Marjoulat, ca și ceilalți, s-a trîntit cu burta la pămînt. Se ridică cu greu în picioare. Zărește targa pe care i-au luat-o și detașamentul de răniți care se înfundă în pădure. Urlă, cu un glas gîtuit de spaimă :

— Hei, hei ! Și eu ? Și Fragil ?...

Bătrînul subofițer cu brațul bandajat, care închide marșul, își întoarce fața fără să se oprească.

— Și eu ? repetă Marjoulat, rugător. Nu pleca. Ce dracu să fac cu momîia asta ?...

Subofițerul, un reangajat, un fost soldat colonial, cu pielea tăbăcită, își duce mîna validă la gură :

— Mare scofală, spionul tău ! Curăță-l, nerodule ! Și cărăbănește-te, dacă vrei să nu te prindă ca pe un șoarece.

— Dumnezeul mamei lui ! înjură furios jandarmul.

Acum e singur : singur cu individul ăsta, pe jumătate mort, răsturnat pe o rînă, cu ochii închiși. Jur-împrejur, o tăcere solemnă, neobișnuită... „Nu-s departe..." „Fă-i de petrecanie..." Cu privirea întunecată de spaimă, își strecoară mîna la tocul revolverului. Genele îi bat cu putere. Teama de a fi prins luptă în el cu teama de a ucide. N-a omorît niciodată, nici măcar un pui de găină... Fără îndoială că, dacă în momentul acela ochii rănitului s-ar întredeschide numai o clipă, dacă Marjoulat ar mai avea de înfruntat o privire de om viu... Dar chipul acesta livid, din care viața pare că s-a scurs cu totul, tîmpla asta netedă, care se oferă... Marjoulat întoarce ochii. Pleoapele i se strîng, fălcile se încleștează, întinde brațul. Țeava atinge ceva. Părul ? Urechea ?... Ca să-și facă curaj — și, totodată, ca să se justifice față de el însuși — strigă, cu dinții strînși :

— Lepădătură !

Strigătul și împușcătura țîșnesc în același timp.

Liber ! Jandarmul se ridică și, fără să se mai uite înapoi, se repede în tufăriș. Crengile îi biciuiesc obrajii, vreascurile pîrîie sub tălpile lui. De-a lungul pădurii, șirul de soldați în retragere a făcut drum prin desiș. Camarazii sînt aproape...

l salvat ! O ia la goană. Fuge de primejdie, de singurătatea lui, de omorul săvîrșit... Își ține răsuflarea, ca să poată fugi mai iute ; și, ca să-și descarce mînia și spaima, repetă mereu, la fiecare pas, fără să descleștеze dinții :

— Lepădătură !... Lepădătură !... Lepădătură !...

EPILOG

I

— Pierret ! N-auzi că sună telefonul ?

Profitînd de ora matinală cînd parterul rămîne gol, deoarece medicii și bolnavii sînt ocupați cu tratamentele, plantonul de la secretariat, aplecat peste balustrada verandei, sorbea mireasma de iasomie ce se ridica din grădină. Aruncă repede țigara și alergă să ia receptorul.

— Alo !

— Alo ! Aici oficiul din Grasse. O telegramă pentru clinica din Le Mousquier.

— O clipă... făcu plantonul, trăgînd spre el notesul și creionul. Ascult.

Funcționarul de la poștă începuse să dicteze fără să mai aștepte :

— PARIS — 3 MAI 1918 — ORA 7 și 15 — DOCTOR THIBAULT — CLINICA DE GAZAȚI LE MOUSQUIER, GRASSE — ALPII MARITIMI... Ai scris ?

— MA-RI-TIMI, repetă plantonul.

— Urmez : MĂTUȘA DE WAIZE... W de la Wladimir, A, I, Z, E... MĂTUȘA DE WAIZE DECEDATĂ — ÎNMORMÎNTAREA AZI, DUMINICĂ, ORA 10 — SĂRUTĂRI. Semnătura : GISE. Asta e tot. Mai citesc o dată...

Plantonul ieși din hol și porni repede spre scări. În clipa aceea, un infirmier bătrîn, cu șorț alb, ținînd o tavă în mîini, se ivi în ușa care dădea spre bucătărie :

— Te duci sus, Ludovic ? Du atunci, te rog, și telegrama asta la numărul 53.

Camera 53 era goală ; patul — strîns ; se făcuse ordine. Ludovic se apropie de fereastra larg deschisă și cercetă grădina ; doctorul Thibault nu era încă acolo. Cîțiva bolnavi valizi, în pijamale albastre și încălțați cu sandale, cu capele de soldați sau chipie de ofițeri pe cap, se plimbau în sus și în jos la soare, stînd de vorbă ; alții, aliniați de-a lungul șirului de chiparoși, citeau ziarele, întinși la umbră, pe scaune de grădină.

Infirmierul luă din nou tava pe care se răcea o ceașcă mare de ceai de mușețel și intră la numărul 57. De vreo două săptămîni, 57 nu se mai ridica din pat. Sprijinit între perne, cu chipul scăldat în sudoare, tras la față, neras, respira cu greu și respirația lui gîfîitoare se auzea pînă pe sală. Ludovic

turnă două linguri de doctorie în ceaşcă, ridică bolnavul de după umeri ca să-l ajute să bea, pe urmă goli scuipătoarea în spălător; după cîteva cuvinte de îmbărbătare, plecă în căutarea doctorului Thibault. Ca să se simtă cu conştiinţa împăcată, înainte de a cobori de la etaj, crăpă uşa de la nr. 49. Colonelul, întins pe un şezlong de palmier de India, cu scuipătoarea lîngă el, juca bridge cu alţi trei ofiţeri. Doctorul Thibault nu era printre ei.

— Trebuie să fie la inhalaţie, spuse doctorul Bardot, pe care Ludovic îl întîlni la capătul scărilor. Dă-mi-o mie, tot mă duc într-acolo.

Mai mulţi bolnavi stăteau aplecaţi deasupra inhalatoarelor, cu capetele înfăşurate în şervete. Aburi cu miros de mentă şi de eucalipt umpleau încăperea mică, în care era cald, linişte şi unde abia se puteau zări unii pe alţii.

— Thibault, o telegramă.

Antoine îşi desfăcu dintre şervete capul cu faţa congestionată, acoperită de broboane de sudoare. Îşi şterse ochii, luă cu mirare telegrama din mîinile lui Bardot şi o citi.

— O veste proastă ?

Antoine dădu din cap că nu. Cu glas spart, înăbuşit, fără timbru, rosti încet şi cu greu :

— Mi-a murit o rudă bătrînă.

Şi, strecurînd telegrama în buzunarul pijamalei, dispăru din nou sub şervet.

Bardot îi puse mîna pe umăr :

— Am rezultatul examenului chimic. După ce termini, treci pe la mine.

Doctorul Bardot era din aceeaşi generaţie cu Antoine. Se cunoscuseră odinioară, la Paris, pe vremea cînd şi unul şi celălalt începuseră să studieze medicina. Pe urmă, Bardot fusese nevoit să-şi întrerupă studiile pentru a se îngriji, timp de doi ani, la munte. Vindecat, dar trebuind să se cruţe şi temîndu-se de iernile pariziene, îşi luase diploma la facultatea din Montpellier şi se specializase în boli pulmonare. Izbucnirea războiului îl găsise la direcţia unui sanatoriu din Landes. În 1916, profesorul Sègre, căruia îi fusese student la Montpellier, îl ceruse colaborator la un spital de gazaţi, pe care fusese trimis să-l înfiinţeze în sudul Franţei; astfel fondaseră împreună clinica aceasta la Mousquier, în apropiere de Grasse, unde se aflau acum în tratament peste şaizeci de soldaţi şi vreo cincisprezece ofiţeri.

Antoine, gazat cu iperită la sfîrșitul lunii noiembrie a anului 1917, în timpul unei inspecții pe frontul din Champagne, ajunsese în cele din urmă aici, pe la începutul iernii, după ce fusese îngrijit fără succes în diferite spitale din spatele frontului.

La Mousquier, în pavilionul rezervat ofițerilor, Antoine era singurul medic militar gazat. Era firesc, deci, ca amintirile lor comune din adolescență să-i apropie, cu toate că aveau temperamente diferite : Bardot era mai degrabă un meditativ, un spirit sîrguitor, fără prea mare putere de inițiativă și cu o voință slabă ; dar, ca și Antoine, iubea medicina cu pasiune și avea o severă conștiință profesională. Cei doi medici băgară curînd de seamă că aveau același limbaj și se împrieteniră. Bardot, în seama căruia profesorul Sègre lăsa toată treaba, nu-și prea simpatiza asistentul, pe doctorul Mazet, fost medic militar în armata colonială, repartizat la clinica din Mousquier după ce fusese grav rănit. Așa că se bucura cu atît mai mult să-i poată împărtăși lui Antoine ideile și îndoielile lui ; să-i ceară sfatul, să-l țină la curent cu cercetările sale în această ramură născîndă a terapeuticii, în care atîtea probleme rămăseseră încă fără răspuns. Bineînțeles, nu putea fi vorba ca Antoine să-l ajute pe Bardot în munca lui ; era prea grav bolnav, prea ocupat cu sine însuși, avea prea dese crize și era prea prins de îngrijirile pe care i le cerea starea sănătății lui ; totuși, această stare nu-l împiedica să-și arate tot timpul interesul față de cazurile celorlalți bolnavi. Și, de îndată ce, simțindu-se ceva mai bine, își recăpăta cît de cît puterile și limpezimea gîndurilor, de îndată ce avea puțin timp, îl ajuta pe Bardot la consultații, lua parte la experiențele lui și cîteodată asista chiar la conferințele la care Bardot și Mazet participau în fiecare seară în cabinetul profesorului Sègre. În felul acesta, atmosfera de spital, unde nu trăia numai ca un simplu bolnav, ci, din cînd în cînd, și ca medic, îl apăsa mai puțin : nu era cu totul rupt de ceea ce — timp de cincisprezece ani, atît în anii de pace, cît și în anii de război — fusese singura și adevărata lui rațiune de a fi.

Îndată ce termină cu inhalațiile, Antoine își legă un fular în jurul gîtului, pentru a se feri de o schimbare prea bruscă de temperatură, și porni în căutarea medicului, care în fiecare dimineață stătea o jumătate de oră la anexă, pentru a supraveghea personal exercițiile de gimnastică respiratorie pe care le prescria unora dintre bolnavi.

Bardot, în picioare, în mijlocul bolnavilor săi, supraveghea această „cacofonie" gîfîită și răgușită cu o atenție încurzătoare. Îi depășea pe cei mai înalți cu o jumătate de cap. O chelie timpurie îi dezgolise fruntea, făcînd-o să pară mai mare decît era în realitate. Volumul lui era proporțional cu înălțimea : acest fost tuberculos arăta ca un uriaș. De la umeri și pînă la șale, spatele, sub pînza întinsă a halatului, avea aproape forma unui pătrat, de dimensiuni impunătoare.

— Sînt mulțumit, spuse el, trăgîndu-l numaidecît pe Antoine într-o încăpere mică, ce slujea de vestiar și unde erau dulapuri. Mă temusem... Dar nu, albuminoreacția negativă e semn bun.

Scoase o hîrtie din manșetă. Antoine o luă și o citi repede.

— Ți-o dau înapoi diseară, după ce o copiez.

Încă de la începutul intoxicației, Antoine ținea, într-o agendă specială, un jurnal clinic foarte amănunțit al cazului său.

— Stai prea mult la inhalație, îl certă Bardot. Nu te obosește ?

— Nu, nu mă obosește, făcu Antoine. Țin mult la inhalațiile astea. Vorbea cu glas slab, cu răsuflarea scurtă, dar deslușit. Cînd mă trezesc din somn, secrețiile care îmi acoperă glota sînt atît de compacte, încît afonia e completă. După cum singur îți poți da seama, de îndată ce vaporii îmi curăță bine laringele, ea se atenuează simțitor.

Bardot nu renunță însă atît de ușor la părerea lui :

— Ascultă-mă, nu face abuz. Afonia, oricît de supărătoare ar fi, nu-i un rău prea mare. Inhalațiile prelungite riscă să oprească prea brusc tusea. Felul lui tărăgănat de a vorbi îi trăda obîrșia burgundă, făcînd ca blîndețea și seriozitatea privirii lui să pară și mai adînci.

Se așezase pe scaun și îl poftise și pe Antoine să ia loc. Se străduia să dea bolnavilor impresia că nu este niciodată grăbit, că avea mereu timp să stea de vorbă cu ei și că pe lumea asta nimic nu-l interesa mai mult decît dorințele lor.

— Te sfătuiesc să mai iei, zilele astea, din poțiunile tale expectorante, spuse el după ce-l întrebă pe Antoine cum se simțise în ajun și peste noapte. Ia terpină sau drosera, ce vrei, și ia-o cu ceai de arățel... Ei, și ce dacă-i leac băbesc ? Ce poate fi mai bun decît o transpirație serioasă înainte de a adormi, bineînțeles cu condiția să nu răcești .

Felul în care accentua anumite vocale și diftongii, lungind plăcut finalele (poțiune expectooraantă... arățeel... traanspi-

ratiee seriioasăă), amintea sunetul arcușului apăsat pe coardele cu rezonanță joasă ale unui violoncel.

Îi făcea plăcere să dea sfaturi, credea cu sfințenie în puterea tratamentelor pe care le aplica bolnavilor săi și nu se lăsa descurajat de nici un insucces. Nimic nu-i putea face mai multă plăcere decît să poată convinge pe cineva ; și mai ales să-l convingă pe Antoine, căruia îi recunoștea, în sinea lui, fără urmă de invidie, superioritatea.

— Și apoi, spuse el fără să-și ia ochii de la pacientul său, dacă vrei să-ți diminuezi secreţiile din gît, de ce n-ai face, vreo cîteva zile, o cură sulfo-arsenicală ?... Nu-i așa ?... adăugă el, adresîndu-se doctorului Mazet, care tocmai intra pe ușă.

Mazet nu răspunse. Deschise un dulap ce se afla în capătul vestiarului și scoase un halat alb, pe care-l îmbrăcă, schimbînd tunica de pînză kaki, destrămată și decolorată de prea mult spălat, dar încărcată de decorații. Un iz de sudoare se împrăștie în cameră.

— În cazul în care afonia va crește, vom putea oricînd recurge din nou la stricnină, adăugă Bardot. Am obținut iarna asta rezultate bune cu Chapuis.

Mazet se întoarse și spuse ironic :

— Dacă n-ai alte exemple mai încurajatoare de dat...

Avea un cap pătrat, o frunte mică, brăzdată de urma unei tăieturi adînci ; părul lui, foarte des, care începea să încărunțească, acoperea o bună parte din frunte și era tuns ca o perie. Albul ochilor i se congestiona ușor. Mustața neagră făcea un contrast brutal pe pielea arsă de bătrîn ostaș colonial.

Antoine se uită întrebător la Bardot.

— Din fericire, cazul lui Thibault nu are nici un pic de asemănare cu cazul lui Chapuis, spuse repede Bardot. Era nemulțumit și nu știa să se prefacă. Bietului Chapuis nu-i merge tocmai bine, explică el, adresîndu-se de data asta lui Antoine. A avut o noapte rea. De două ori au venit să mă cheme. Intoxicarea inimii progresează repede : aritmie extrasistolică totală... Aștept să vină șeful în dimineața asta, ca să-l duc la nr. 57.

Încheindu-și halatul, Mazet se apropie de ei. Discutară cîteva minute despre tulburările cardiovasculare ale bolnavilor iperitați, care erau „atît de diferite", susținea Bardot, „variind după vîrsta bolnavilor". (Chapuis era un colonel de artilerie, aflat în tratament de opt luni. Avea peste cincizeci de ani.)

— ...Și după antecedentele lor, adăugă Antoine.

Camera lui Chapuis era pe același coridor cu camera lui. Antoine îl examinase de mai multe ori și bănuia că Chapuis, înainte de a fi fost gazat, suferise de o stenoză mitrală latentă, pe care nici Sègre, nici Bardot, nici Mazet nu păreau să o fi depistat. Era gata s-o spună. (Acum, într-o măsură mai mare decît înainte, simțea o satisfacție răutăcioasă ori de cîte ori descoperea o greșeală la altul, fie el chiar și prieten, și ori de cîte ori i-o putea arăta : era o mică răzbunare a inferiorității la care-l obliga boala.) Însă pentru el a vorbi era o caznă. Renunță.

— Te-ai uitat prin ziarele de azi ? întrebă Mazet.

Antoine făcu semn că nu.

— S-ar părea că atacul nemților în Flandra a fost într-adevăr oprit, spuse Bardot.

— Da, așa s-ar zice, făcu Mazet. Ypres a rezistat. Englezii anunță oficial că țin frontul de pe Iser.

— Asta trebuie să coste scump... zise Antoine.

Mazet făc o mișcare din umăr, ce putea însemna : „Foarte scump", după c m tot atît de bine putea însemna și : „Ei și ?" Se întoarse spre dulap, scotoci în buzunarele tunicii și veni iarăși spre Antoine.

— Poftim, în legătură cu asta, un ziar elvețian, pe care tocmai mi l-a dat Goiran... Veți vedea : după spusele comunicatelor Puterilor Centrale, într-o singură lună, aprilie, englezii ar fi pierdut, numai pe Iser, peste două sute de mii de oameni !

— Dacă opinia publică a țărilor aliate ar cunoaște cifrele astea... spuse Bardot.

Antoine clătină din cap, iar Mazet rîse batjocoritor. Era lîngă ușă. Aruncă vorbele peste umăr :

— La urechile opiniei publice însă nu ajunge, niciodată, nici o informație exactă ! Ce vrei ? Asta e războiul !

Făcea întotdeauna impresia că-i socotește pe ceilalți niște nătărăi.

— Știi la ce mă gîndeam azi-dimineață ? spuse Bardot după ce Mazet ieși din cameră. Mă gîndeam că astăzi nici un guvern nu mai reprezintă sentimentul național al țării lui. Nici de o parte, nici de cealaltă, nimeni nu știe ce gîndesc, într-adevăr, masele : glasul conducătorilor acoperă glasul celor conduși... Uite, de pildă, în Franța ! Crezi tu că din douăzeci de combatanți francezi există măcar unul care să țină atît de mult la Alsacia și Lorena încît să dorească prelungirea războiului cu o lună numai, ca să le redobîndească ?

— Nici măcar unul la cincizeci !

— Asta nu-i, totuși, o piedică pentru ca lumea întreagă să creadă că Clemenceau și Poincaré sînt cu adevărat purtătorii de cuvînt ai opiniei publice din Franța... Războiul a creat o atmosferă de minciună oficială fără precedent ! Pretutindeni ! Mă întreb dacă popoarele vor mai putea vreodată să-și facă auzit adevăratul lor glas și dacă presa europeană își va putea redobîndi vreodată...

Intrarea profesorului îi tăie vorba.

Sègre răspunse milităreste la salutul celor doi medici. Dădu mîna cu Bardot, dar nu și cu Antoine. Bărbia lui prominentă, nasul coroiat, ochelarii cu ramă de aur, statura mică, deasupra căreia se arăta moțul alb al părului mătăsos, îl făceau să semene cu caricaturile domnului Thiers. Era foarte îngrijit în felul de a se îmbrăca și întotdeauna era bărbierit proaspăt. Vorbea puțin ; avea o politețe distantă chiar și cu colaboratorii. Trăia izolat, în biroul lui, și tot acolo mînca. Foarte muncitor, își petrecea zilele scriind articole pentru revistele medicale privind terapia gazaților, după observațiile clinice ale lui Bardot și ale lui Mazet. Își vedea rar bolnavii : numai cînd intrau în clinică sau în cazuri de agravare subită a bolii.

Bardot voi să-l pună la curent cu starea lui 57, dar chiar de la primele cuvinte, profesorul, îndreptîndu-se spre ușă, îl întrerupse cu un scurt :

— Să mergem sus.

Antoine se uită după ei. „Bun băiat Bardot ! Am avut noroc că am nimerit la el..."

La ora asta, avea obiceiul să se ducă în camera lui, să-și termine acolo tratamentul, și apoi să se odihnească pînă la prînz. Adesea era atît de obosit din cauza tratamentului din cursul dimineții, încît aținea în fotoliu și gongul care anunța dejunul îl făcea să se trezească tresărind.

Porni, la oarecare distanță, pe urmele celor doi medici. „Și, totuși, își spuse el deodată, dacă ar fi să mor aici, prietenia lui Bardot nu mi-ar fi de nici un ajutor..."

Mergea încet, ca să nu i se taie respirația. Dacă nu lua măsurile de prevedere necesare, urcarea celor două etaje îi provoca, uneori, un junghi intercostal, nu prea dureros, e drept, dar care nu trecea decît după cîteva ore.

Joseph uitase și de astă dată să tragă perdelele. În jurul etajerei pe care stăteau înșirate doctoriile, roiau mușteleș. Pliciul atîrna într-un cui ; însă Antoine era prea obosit ca să

le mai vîneze. Fără a arunca o singură privire spre minunata priveliște ce se desfășura în fața ferestrei sale, trase perdelele, se așeză în fotoliu și închise o clipă ochii. Apoi scoase telegrama din buzunar și o reciti.

Își trăise traiul, biata bătrînă... Nu-i mai rămăsese decît să se ducă. Nu era, totuși, chiar atît de bătrînă. „Înțelegi tu, Antoine, am saizeci și mai bine de ani și nu vreau să fiu povara nimănui", spunea ea mereu, clătinînd din cap, de cînd se hotărîse să-și sfîrșească zilele la azilul de bătrîni. Lucrurile acestea se petrecuseră puțin timp după moartea domnului Thibault. Prin decembrie 1913 sau, poate, în ianuarie 1914... Iar acum sîntem în mai 1918; au și trecut patru ani! O fi atins, oare, șaptezeci de ani?.. Revedea, în lumina candelabrului, fruntea ei îngustă, gălbejită, strînsă între șuvițele de păr sur, mîinile uscate, sidefii, care tremurau pe fața de masă, și ochii mici, de lamă înspăimîntată... Totul o speria la fel de tare: un șoarece care se mișca în dulap, bubuitul îndepărtat al tunetului, un caz de ciumă descoperit la Marsilia sau cutremurul înregistrat în Sicilia. O ușă trîntită, un zbîrnîit de sonerie mai prelung ca de obicei o făceau să tresară: „Dumnezeule mare!" șoptea și își încrucișa cu spaimă brațele firave sub pelerina scurtă de mătase neagră, pe care o numea capelina ei. Dar rîsul ei!... Căci rîdea adesea și întotdeauna de o nimica toată. Rîdea ca o fetiță, cu un rîs argintiu, nevinovat... Probabil că în tinerețe fusese fermecătoare. Ce bine ți-o închipuiai copilă, jucîndu-se de-a prinsul cercurilor în curtea vreunui pension, cu o panglică de catifea neagră la gît, cu cozile adunate într-un fileu. Oare ce fel de tinerețe avusese? Nu pomenise niciodată nimic despre asta și nimeni nu-i pusese întrebări. Îi știuse oare cineva numele cel mic? Nimeni pe lumea aceasta n-o mai striga pe numele de botez! Nici măcar pe numele de familie nu i se mai spunea. Toată lumea o denumea după funcția ei: i se spunea Domnișoara, tot așa cum se spunea Portăreasa sau Ascensorul... Douăzeci de ani în șir trăise, cu o pioasă spaimă în suflet, sub tirania domnului Thibault. Douăzeci de ani în șir, tăcută, ștearsă, neobosită, fusese stîlpul casei, fără a-i trece nimănui prin gînd să-i mulțumească pentru punctualitate și pentru grija ce o purtase tuturor. O viață întreagă, impersonală, numai devotament, abnegație, dăruire de sine, modestie și o tandrețe mărginită și discretă, căreia nu i s-a răspuns niciodată!

„Gise trebuie să fie tare amărîtă", își spuse Antoine. Prea sigur nu era de acest lucru, dar dorea s-o creadă; simțea ne-

voia să știe că Gise regreta într-adevăr, pentru a repara o veche și îndelungată nedreptate.

„Va trebui să-i scriu", se gîndi cam plictisit. (De cînd cu mobilizarea, redusese corespondența la strictul necesar; iar de cînd era bolnav, renunțase aproape cu totul să mai scrie; din cînd în cînd trimitea cîteva cuvinte pe o carte poștală Gisei, lui Philip, lui Studler, lui Jousselin... „Am să trimit o lungă telegramă de condoleanțe, hotărî Antoine. Voi avea în felul acesta un răgaz de cîteva zile pentru scrisoare... De ce mi-a anunțat și ora înmormîntării? Doar nu și-o fi închipuind că am să mă duc acolo!..."

Nu mai fusese la Paris de la începutul războiului. Ce era să caute? Cei pe care i-ar fi făcut plăcere să-i întîlnească erau mobilizați, ca și el. La ce bun să revadă casa și etajul cu laboratoarele, care nu mai folosesc acum la nimic? Cedase mereu altora rîndul său la permisii. Cel puțin, pe front ești angrenat într-o viață activă, bine fixată, care te ajută să nu gîndești. O singură dată, la Abbeville, înaintea ofensivei de pe Somme, acceptase să-și ia permisia și plecase să se afunde singur, ca într-un bîrlog, la Dieppe, într-un sfîrșit de iarnă. Dar, după două zile de la sosire, luase trenul din nou și se întorsese la unitatea lui, atît de greu îl apăsase lipsa de activitate în orașul acela care mirosea a flux și reflux marin, în orașul măturat zi și noapte de un vînt umed și înțesat de răniți englezi... De la mobilizare, n-o mai văzuse deloc pe Gise (nici pe Philip, nici pe Jenny, pe nimeni). Nici nu-i îngăduise măcar Gisei să vină să-l vadă la Saint-Dizier, în timpul convalescenței, după ce fusese rănit prima oară. Scrisorile, duioase și scurte, pe care și le scriau la două-trei luni o dată, îi erau de-ajuns ca să păstreze o brumă de legătură cu lumea lăsată în urmă și cu trecutul.

Prin corespondență aflase că Jenny este însărcinată; tot prin corespondență, avusese confirmarea sigură a morții lui Jacques. În cursul iernii 1915, Jenny, cu care schimbase pînă atunci mai multe scrisori, destul de intime, îl anunțase că dorea să se ducă la Geneva. Făcea călătoria asta cu două scopuri: voia să nască acolo, singură, departe de ai ei, și socotea că în Elveția va avea prilejul să facă cercetări cu privire la moartea lui Jacques, moarte care rămăsese pînă atunci destul de misterioasă; în cercurile revoluționare, cu care Jenny păstrase legătura, se răspîndise zvonul că Jacques dispăruse în primele zile ale lunii august, în cursul unei „misiuni primejdioase". Lui Antoine îi venise atunci ideea s-o îndrepte pe Jenny spre Rumelles. Diplomatul era mobilizat la Paris, pe locul lui din

Quai d'Orsay. Rumelles îi făcuse rost lui Jenny, fără prea mare greutate, de permisele necesare. La Geneva, Jenny îl găsise pe Vanheede.

Albinosul o ajutase în cercetările ei. O însoțise la Basel și o prezentase lui Plattner. Librarul îi dăduse, în sfîrșit, amănunte precise asupra ultimelor zile ale lui Jacques. I-a adus la cunoștință redactarea manifestului, întîlnirea cu avionul lui Meynestrel, zborul spre frontul din Alsacia în dimineața de 10 august. Mai mult nu știa nici Plattner. Dar Antoine, încunoștințat de Jenny, îl pusese pe Rumelles pe urmele descoperite. Și astfel, după zadarnice cercetări ale listelor de prizonieri din lagărele germane, Rumelles găsise, în cele din urmă, în arhivele Ministerului de Război, o notă care provenea de la cartierul general al unei divizii de infanterie și care era datată chiar 10 august. Nota aceasta, privitoare la retragerea trupelor din Alsacia, semnala că un avion în flăcări se prăbușise în liniile franceze. Resturile omenești, carbonizate, nu putuseră fi identificate; judecînd după scheletul aparatului, se putea afirma că era vorba de un avion neînarmat, de fabricație elvețiană; și raportul mai adăuga că, printre baloturile de hîrtie arsă, putuseră fi descifrate fragmentele unui violent manifest antimilitarist. Nu mai încăpea, deci, nici o îndoială: rămășițele pămîntești erau ale lui Jacques și ale pilotului său... Idiot sfîrșit! Antoine nu se putuse împăca niciodată cu absurdele împrejurări ale acestei morți. Chiar și azi, după patru ani, se simțea mai degrabă înciudat decît îndurerat.

Se sculă, luă pliciul din cui, strivi furios cîteva muște iar pe celelalte vru să le gonească cu prosopul; dar un acces de tuse îl opri locului, încovrigat, cu mîinile înfipte pe spătarul fotoliului. Cînd își reveni, își făcu o compresă cu terebentină, pe care o ținu cîteva clipe apăsată pe piept. Apoi, ușurat pentru un timp, se duse, luă două perne de pe pat și se așeză din nou la locul lui. Cu pieptul drept, ca să evite hipostaza, își începu cu grijă exercițiile respiratorii, strîngîndu-și laringele între degetul mare și arătător și căznindu-se să scoată sunete bine deslușite, cu o durată tot mai mare:

— a... e... i... o... u...

Ochii îi rătăceau prin odaie. Încăperea era mică și de o banalitate dezgustătoare. În dimineața aceea, briza umfla ușor perdelele, aruncînd reflexe pe pereții vopsiți în ulei de un roz-cărămiziu, goi pînă la friza de frunze de volbură ciocolatie care unduia la două palme de tavan. Deasupra oglinzii de la toaletă, șase *girls* americane, tăiate din cine știe ce

revistă, frumos aliniate, cu gulere marinărești, ridicau în sus șase picioare, ultima rămășiță a decorării artistice cu care predecesorul lui Antoine împodobise, înainte de a muri, camera 53, ornamentație pe care Antoine izbutise s-o scoată, afară de aceste șase *girls* vesele, bătute în cuie prea sus, pe perete, pentru a le putea da jos fără o sforțare imprudentă. Avusese mereu de gînd, în vederea acestei ultime execuții, să ceară ajutorul lui Joseph, băiatul de serviciu de la etajul lui, dar Joseph era mic de stat, iar scăunelul se afla la parter ; așa că, pînă la urmă, Antoine se lăsase păgubaș. Pe măsuța de lemn de pin -- în mijlocul căreia trona o scuipătoare de porțelan și pe care, printre flacoane și cutii farmaceutice, se îngrămădeau ziare vechi, reviste, hărți militare și plăci de patefon — abia îi mai rămînea loc ca să-și poată deschide, în fiecare seară, agenda, pentru a-și nota observațiile medicale de peste zi. Alte fiole de medicamente stăteau îngrămădite pe etajera de sticlă de la spălător. Între masă și dulapul de lemn alb (în care-și așezase rufăria și îmbrăcămintea), stătea, în picioare, o ladă de campanie, goală, pe care se mai putea citi și acum, printre ornamentele în formă de solzi, inscripția reglementară : Doctor THIBAULT, medic la Batalionul 2. Lada folosea drept suport unui fonograf care nu mai funcționa.

Trecuseră aproape cinci luni de cînd Antoine, silit să stea în celula asta de un trandafiriu-murdar, își supraveghea încontinuu mersul bolii și pîndea în zadar să apară semne sigure de însănătoșire. Aproape cinci luni... Aici suferise, aici numărase ceasurile, aici mîncase, aici băuse, aici îl chinuise tusea și tot aici începuse să citească și cărți pe care nu le termina niciodată ; aici visase la trecut, la viitor, aici primise vizite, aici glumise și discutase despre pace... Îi era silă de patul acesta, de fotoliul acesta și de scuipătoarea aceasta, martorii ceasurilor de febră, de transpirație și de insomnie. Din fericire, starea lui îi îngăduia să iasă de-aici, să evadeze. Atunci, cu o carte pe care n-o citea, dar care era, într-un fel, o pavăză a singurătății sale, se refugia pe aleea de chiparoși ori sub măslini, lîngă roata de scos apă, al cărei susur dădea impresia de răcoare. Alteori, dacă se simțea în stare să stea o bucată de vreme în picioare, se ducea în laborator cu Bardot și Mazet. Acolo se regăsea îndată într-o atmosferă familiară. Bardot îi împrumuta un halat și-l punea să-l ajute la lucrările pe care le făcea. Pleca de acolo frînt de oboseală, dar acelea erau pentru el cele mai frumoase ceasuri.

Dar, cel puțin, dacă ar fi putut trage vreun folos pentru viitor din răgazul acesta forțat, din săptămînile și lunile pe care le pierdea aici, așteptînd să se facă bine! Încercase în mai multe rînduri să înceapă vreo lucrare personală. Dar mereu apărea cîte o criză, care-l silea să-și întrerupă efortul înainte de a fi ajuns la vreun rezultat. Îl urmărea mai ales un gînd: să cuprindă într-un studiu lung toate observațiile pe care le făcuse înainte de război asupra tulburărilor respiratorii infantile în legătură cu dezvoltarea intelectuală și cu facultatea atențională a copiilor. Ceea ce adunase forma, de pe acum, un material destul de bogat pentru a-i îngădui să scoată din toate acestea o cărticică sau cel puțin un lung articol de revistă; și era grăbit s-o facă, pentru a-și asigura întîietatea în domeniu, deoarece acum subiectul plutea în aer și risca să vadă un alt specialist în boli de copii luîndu-i-o înainte. Dar, chiar dacă starea sănătății sale i-ar fi îngăduit un astfel de efort, tot n-ar fi putut realiza nimic din lipsa dosarelor, a testelor lui, care toate erau la Paris; și nici n-avea cum să și le aducă; secretarul său, tînărul Manuel Roy, dispăruse, împreună cu toată grupa, într-un atac sub zidurile Arrasului, la două luni după declararea războiului; Jousselin era de doi ani prizonier într-un lagăr din Silezia; cît despre Calif, rănit la Verdun în 1916, însănătoșit apoi, dar rămas tare de urechi, se specializase în radiologie și fusese repartizat, de curînd, la serviciul sanitar al Armatei din Orient.

Prima bătaie de gong, vestind apropierea orei de masă, îl sili să se scoale. Aprinse lampa de la spălător, ca să-și lumineze gîtul pînă în fund. De obicei, înainte de a se așeza la masă, își făcea cîteva instilații, ca să poată înghiți cu mai puțină cazną; această cazną ajungea uneori atît de mare, încît era nevoit să recurgă la Bardot și la galvanocauterul lui.

Așteptînd cea de-a doua bătaie a gongului, își împinse fotoliul lîngă fereastră și trase perdelele. În fața lui se întindea, în terase succesive, o pantă largă de culturi, încununată cu creste stîncoase; spre dreapta, unduia linia familiară a grădinilor, care se înșiruiau în pulberea de soare, una după alta, pînă la orizontul de un albastru-închis al mării. Sub fereastră se afla grădina, din care urcau pînă la el glasuri și miresme de flori. Se aplecă, urmărind o clipă obișnuitul du-te-vino al bolnavilor pe aleea cea mare, umbrită de un rînd de chiparoși. Îi cunoștea pe toți: pe Goiran și pe complicele lui, Voisenet (singurii dintre toți bolnavii ale căror coarde vocale rămaseseră neatinse și care sporovăiau de dimineață pînă seara); Darros, veșnic cu o carte sub braț;

Echmann, poreclit „Cangurul", și maiorul Reymond, care, stînd în mijlocul unui grup de ofițeri tineri, desfășurase o hartă — ca în fiecare dimineață — și comenta comunicatul. Numai văzîndu-i cum se agită, cum gesticulează, i se părea că-i și aude ; impresia aceasta îl făcea să simtă aceeași plictiseală ca și atunci cînd se afla printre ei.

Gongul bătu din nou și întreaga grădină forfoti o clipă ca un furnicar intrat în panică.

Antoine se ridică suspinînd. „Nimic nu-i mai puțin îmbietor decît sunetul ăsta sinistru, gîndi el. De ce nu ne cheamă cu clopoțelul, ca peste tot?"

Nu-i era foame. Nu se simțea în puteri să coboare încă o dată cele două etaje, să înfrunte încă o dată mirosul de mîncăruri, gălăgia din timpul servitului mesei, talmeș-balmeșul veșnicei popote, să asculte, cu un zîmbet curtenitor pe buze, mereu aceleași pălăvrăgeli asupra planurilor Germaniei, să audă calculele privitoare la durata războiului și explicarea celor scrise printre rînduri în comunicat... Totul presărat cu obișnuitul schimb de glume, cu amintiri de pe front, cu anecdote porcoase și, ce era mai rău, cu nevinovate destăinuiri cu privire la aspectul unor anumite mucozități sau la abundența expectorațiilor de peste noapte...

În timp ce-și schimba pijamaua cu o tunică veche din pînză albă, cu trei trese, scoase din buzunar telegrama Gisei și rămase dintr-o dată locului.

„Și dacă m-aș duce ?"

Nu-și putu opri un zîmbet. Era sigur că n-avea s-o facă și această siguranță lăuntrică dădea imaginației sale frîu liber să hoinărească o clipă în jurul acestui gînd fantezist. Privit în sine, gîndul nu avea nimic irealizabil. Luîndu-și măsurile de prevedere ca să nu-și întrerupă tratamentul, avînd grijă să ia cu el un inhalator și întregul arsenal de medicamente, Antoine nu risca nici un fel de agravare a stării lui. „Înmormîntarea duminică la ora zece"... Ar fi fost de-ajuns ca a doua zi, sîmbătă, să ia acceleratul de după-amiază, pentru a ajunge la Paris duminică dimineața... Nici vorbă că Sègre i-ar da o permisie : nu-i dăduse una și lui Dosse, cu toată starea lui ?... Din anumite puncte de vedere, prilejul era ispititor, atrăgător chiar prin neprevăzutul lui...

Se revăzu, dintr-o dată, ca în anii dinaintea războiului — în anii de viață ușoară, de sănătate — singur, tăcut, în fața mesei bine servite dintr-un vagon-restaurant...

La Paris ar putea să-l consulte asupra stării lui pe bătrînul său maestru, Philip... și, mai cu seamă, ar avea iarăși

în față dosarele și testele lui ; s-ar putea întoarce de acolo cu un geamantan plin cu note, cu cărți ; tot ce-i trebuie ca să lucreze, să-și folosească, în sfîrșit, timpul în această prea lungă convalescență...

Parisul ! Trei sau patru zile de evadare ! Trei sau patru zile fără *popotă !*

La urma urmei, de ce nu ?

II

În tăcerea care domnea, se auzi un zgomot surd și ghișeul surorii de gardă se întredeschise. Antoine zări o mînecă de postav albastru și o mînă uscată, pe care strălucea o verigheță.

— Drept înainte, îl îndrumă o gură nevăzută ; în curte, la capătul coridorului.

Vestibulul se prelungea cu o sală lungă, pardosită cu lespezi, goală și cu luciri de oglindă ; sala se pierdea în adîncimile mute ale azilului. Pe stînga, grupate ca pentru figurație, două bătrîne, ghemuite pe primele trepte ale unei scări, cu umerii strînși în broboade negre, croșetate, șușoteau, aplecate una spre alta.

Curtea, scăldată pe trei sferturi în soare, era pustie. În fundul curții, o capelă. Una din aripile ușii, deschisă, tăia în fațadă un dreptunghi de umbră, din care răzbăteau sunete de armoniu. Serviciul religios începuse. Antoine se apropie. Cercetînd întunericul capelei, privirile lui descoperiră un mănunchi de flăcări mici. Podeaua de lespezi a capelei era mai joasă decît nivelul curții ; trebuia să cobori două trepte. Antoine își făcu drum printre funcționarii de la pompele funebre, care îi împiedicau trecerea. Naosul, mic, era plin de lume. Răcoare, ca într-o criptă. Cu greu, sprijinindu-se cu o mînă de agheasmatar, Antoine se ridică în vîrful picioarelor. În fața altarului, sicriul, pe care lințoliul negru nu-l acoperea complet, era așezat între patru lumînări mari. În spatele acestui umil catafalc, un pitic cu ochelari, cu păr cărunt, cu brațele încrucișate pe piept, stătea în picioare, alături de o infirmieră îngenuncheată, cu fața acoperită de un văl albastru ; infirmiera își întoarse capul, și Antoine recunoscu profilul Gisei. „Fără părinți, fără prieteni... Nimeni, în afară de netotul ăla, Chasle... gîndi el. Am făcut bine c-am venit... Jenny nu-i aici... Nici doamna de Fontanin, nici Daniel... Cu atît mai bine ! Am s-o rog pe Gise să nu le spună că sînt la Paris ; în felul

ăsta, n-o să mai fie nevoie să mă duc la Maisons-Laffitte." Se convinse încă o dată că nu zărește nici un cunoscut în cele cîteva rînduri de bănci în care se îngrămădeau femei bătrîne, cu broboade pe cap și cîteva surori cu cornetele lor mari de călugărițe. „O să-mi fie cu neputință să stau în picioare pînă la sfîrșit... În afară de asta, aici e aproape frig..." Tocmai cînd se pregătea să iasă, băncile scîrțîiră : asistența se mișca pentru a îngenunchea. Preotul care slujea se întoarse, cu mîinile ridicate, spre credincioși. Antoine recunoscu statura înaltă și începutul de chelie ale abatelui Vécard.

Urcă treptele, ajunse din nou în curte, zări o bancă la soare și se duse să se așeze pe ea. Îl ținea o durere între omoplați. Și, totuși, această lungă călătorie cu trenul nu-l obosise prea mult ; o parte din drum putuse să stea lungit. Îl sleise însă distanța de la Gara Lyon pînă la Point-du-Jour, pe care-o străbătuse într-un taxi vechi pe pavajul accidentat al cheiurilor.

„Un sicriu ca de copil, gîndi el. Ce mică era !" O revedea străbătînd cu pași mărunți și săltăreți apartamentul din Rue de l'Université ori în camera ei, prinsă parcă în bolduri de o margine de scaun, cu spatele la lumină, în fața biroului din tăblițe de lemn de diferite culori, „mobila mea de familie", cum spunea ea, de altfel singura amintire pe care-o adusese cu ea cînd venise să ia frînele gospodăriei domnului Thibault. Acolo își ținea banii pentru cosnița, într-un sertar „cu secret" ; acolo își păstra toate amintirile ; acolo își aduna și rezervele. Acolo își ținea siropul de jujubă și facturile, hîrtia de scrisori și cutiuța cu vanilie, capetele de creioane aruncate de domnul Thibault, prospectele și rețetele, ața, acele, nasturii, șoricioaica și plasturii, săculețele cu stînjenel și arnică, toate cheile vechi ale casei și cărțile de rugăciuni, și fotografiile, și alifia de castraveți, care-i făcea pielea mîinilor mai moale și al cărei miros fad, amestecat cu al vaniliei și cu al stînjenelului, se răspîndea în vestibul de îndată ce biroul era deschis. Mult timp, pentru Jacques și Antoine, copii fiind, biroul acesta avusese prestigiul unei comori fermecate. Mai tîrziu, Jacques și cu Gise îl botezaseră „taraba cu mărunțișuri a satului", pentru că semăna cu dughenele de la țară, în care găsești de toate...

Un zgomot de pași îl făcu să ridice capul. Cioclii deschiseseră și cealaltă aripă a ușii și așezau coroanele pe jos, în curte. Antoine se ridică în picioare.

Slujba era pe sfîrșite. Două călugărițe, cu șorțuri de dril, înhămate la un cărucior mare, plin de zarzavaturi, trecură pe

lîngă el cu ochii în pămînt și se îndreptară, în grabă, spre una din clădirile care mărgineau curtea. La ferestrele de la primul etaj, perdelele fuseseră date la o parte și bătrînele nepuincioase, numai în cămașă, se înghesuiau să privească. Pensionarele valide începură să iasă din capelă și se înșirară, pontîc-șontîc, de o parte și de alta a ușii. Armoniul tăcuse. Fură scoase din umbră o cruce de argint și un stihar. Apăru și sicriul, purtat de doi oameni. Veniră la rînd copiii din cor, apoi un preot bătrîn și, la urmă, abatele Vécard.

La rîndul ei, Gise sui treptele și ieși în lumină. În spatele ei păși domnul Chasle. Cei care duceau sicriul se opriră, pentru a da timp dricarilor să aseze din nou coroanele deasupra lui. Ochii lui Gise, ațintiți asupra sicriului, erau plini de lacrimi. Pe chipul ei grav, Antoine văzu o expresie de maturitate care-l mira; cînd se gîndea la ea, îi răsărea mereu în minte fetița de cincisprezece ani. „Nu m-a văzut... Nici prin gînd nu-i trece că sînt aici", își spuse el, oarecum stingherit că o poate cerceta în toată voia, fără ca ea să bănuiască ceva. Uitase că Gise era de felul ei negricioasă. „Se vede că șuvița asta de pînză albă care-i încercuiește fruntea face ca pielea feței ei să pară mai închisă la culoare..."

Domnul Chasle, cu mănuși negre, ținea în mînă o pălărie demodată; își întindea gîtul ca să vadă mai bine, mișcîndu-și capul mic, ca de pasăre, la dreapta și la stînga. Deodată, îl văzu pe Antoine și-și duse brusc mîna la gură, ca pentru a-și înăbuși un țipăt. Gise întoarse capul; privirile ei se opriră asupra lui Antoine. Se uită cîteva clipe țintă la el, ca și cum nu l-ar fi recunoscut dintr-o dată; după aceea, alergă spre dînsul și izbucni în hohote de plîns. Antoine o îmbrățișă cu stîngăcie. Văzu că purtătorii sicriului pornesc din nou și o îndepărtă cu blîndețe de la pieptul lui.

— Vino lîngă mine, șopti ea. Nu mă lăsa singură.

Gise se întoarse la locul ei. Antoine o urmă. Domnul Chasle îi privea cum se apropie de el și părea înspăimîntat.

— Ah, dumneavoastră erați? murmură el ca-n vis cînd Antoine îi întinse mîna.

— Cimitirul e departe? o întrebă Antoine pe Gise.

— Cavoul nostru e la Levallois... Avem trăsuri, răspunse ea șoptit.

Cortegiul străbătu încet curtea.

Un furgon cu doi cai aștepta în stradă. Cîțiva vecini din cartier, cîțiva copii stăteau pe trotuar. Un fel de cupeu cu trei locuri era cocoțat pe niște roți înalte, ca un palanchin pe spinarea unui elefant. Sus, ajungeai urcînd o scară cu mai

multe trepte. Cele trei locuri erau rezervate Gisei, domnului Chasle și conducătorului ceremoniei; acesta din urmă, cedîndu-și drepturile lui Antoine, se cocoță pe capră, lîngă vizitiul cu bicorn. Trăsura se mișcă și porni la pas, hurducîndu-se pe caldarîmul străzii periferice. Cei doi preoți veneau în urmă, într-un landou cernit.

Pentru a se putea urca în cupeu, Antoine fusese nevoit să facă o serie de sforțări, care-i iritaseră bronhiile. Abia se așezase, că fu scuturat de un acces îndărătnic de tuse și trebui să stea cîteva momente cu capul aplecat și cu batista la gură.

Gise luase loc între cei doi bărbați. După ce accesul de tuse se potoli, își puse ușurel mîna pe brațul lui Antoine.

— Frumos din partea ta... Aproape că nici nu te așteptam!

— În vremuri ca acestea trebuie să ne așteptăm la orice, suspină plin de înțeles domnul Chasle. Se aplecase ca să privească cum tușește Antoine și continuă să se uite la el pe deasupra ochelarilor. Clătină din cap: Iertați-mă. Nu v-am recunoscut decît cu greu adineauri. E de necrezut, nu-i așa, domnișoară Gise?

Antoine nu-și putu stăpîni o pornire de ciudă. Se abținu totuși:

— Ei da... am slăbit cam mult... Ce vrei, iperita!

Gise se întoarse spre el, speriată dintr-o dată de glasul acesta cavernos. În primul moment, în curte, fusese mirată de aspectul lui Antoine; dar nu se uitase prea atent la el. De altfel, nici nu era de mirare să pară schimbat după cinci ani de absență și în uniforma asta. Gîndul că era, poate, bolnav mai grav decît crezuse ea îi trecu abia acum prin minte. Nu știuse niciodată prea multe despre intoxicația asta. Îl știa în tratament, pe coasta de sud, „pe cale de vindecare", cum spuneau scrisorile...

— Iperita? repetă domnul Chasle, cu aerul satisfăcut al unui cunoscător. Cunosc, gazul de Ypres, căruia i se mai spune și *mușțar*... O descoperire a modernismului... Nu conținea să-l privească pe Antoine, cercetător, curios. V-a jupuit bine gazul ăsta... În schimb, Crucea de Război! Și încă cu două frunze, după cîte pricepem... E o glorie!

Gise își aruncă privirile spre tunica lui Antoine. În scrisori nu-i pomenise niciodată de decorațiile acestea.

— Dar doctorii? se încumetă Gise. Ce spun? Au de gînd să te mai țină mult timp în clinica lor?

— Însănătoșirea merge încet, mărturisi Antoine.

Se sili să zîmbească. Voi să mai spună ceva, respiră adînc, dar tăcu ; caii porniseră la trap și zdruncinăturile îi tăiau respirația.

— Vindem de toate în raionul nostru de invenții, chiar și măști, bineînțeles, spuse domnul Chasle pe nerăsuflate, cu un zîmbet strîmb, care încerca să fie îmbietor.

Gise voi să spună ceva drăguț :

— Merge negoțul dumitale, domnule Chasle ? Ești mulțumit ?

— Merge, ce să zic, merge... cum merg toate în vremurile astea, domnișoară Gise ! Trebuie să te dai după timpuri. Ne-au mobilizat toți inventatorii, înțelegi ? Și pe front, vezi bine, nu mai fac nimic folositor... Din cînd în cînd apare cîte unul cu o idee. De pildă, *jocul de-a gîsca al Aliaților*, pe care l-am scos chiar acum... E portativ. Vinietele reprezintă operațiile militare... Marne, Éparges, Douaumont... Este foarte apreciat în tranșee... Trebuie să ne adaptăm, domnișoară Gise...

„Tu, în orice caz, nu te-ai schimbat", gîndi Antoine.

Pentru a merge de la Point-du-Jour la Levallois, o luaseră pe bulevardele de centură. Ziua asta de duminică se anunța luminoasă și veselă. Soarele ardea deja. La fortificații, soldații hoinăreau pe cîmp. La Porte Dauphine, parizience în rochii de culori deschise se duceau spre Bois de Boulogne, cu copii, cu cîini ; de-a lungul trotuarelor, cărucioarele vînzătorilor ambulanți, încărcate cu flori. Ca altădată.

— Ce-a avut Domnișoara ? întrebă Antoine cu un glas șpart din pricina hurducăturilor.

Gise se întoarse spre el, plină de atenție :

— Ce-a avut ? Sărmana... Era, cum se zice, ca o mașină uzată. Stomacul, rinichii, inima. De săptămîni întregi nu mai digera nimic. În ultima noapte, inima i s-a oprit dintr-o dată. Cîteva clipe tăcu. Nu-ți poți închipui în ce măsură i se schimbase caracterul de cînd era în azil... Nu se mai îngrijea decît de ea însăși... Mîncarea ei, buna ei stare, casa ei de economii... Era ca un zbir cu servitoarele și cu călugărițele... Chiar așa ! Se plîngea de orice. Se credea persecutată. A mers pînă acolo încît a acuzat o vecină că i-a furat ceva ; a fost o poveste întreagă... Zile de-a rîndul nu bea nimic, atît era de sigură că surorile vor s-o otrăvească...

Se întrerupse. Urmă o tăcere. Gise înțelegea greșit tăcerea lui Antoine, pe care o lua drept un fel de mustrare. Căci, în ultimul timp, avea o mulțime de scrupule ; nu încetase să se întrebe dacă făcuse într-adevăr pentru mătușa ei tot ce era

de datoria ei să facă. „Ea, deși era singură, m-a crescut, își spunea Gise, și eu, îndată ce mi-a venit bine, am părăsit-o ; abia dacă m-am dus s-o văd măcar cît a fost la azil...“

— La Maisons, urmă Gise cu glas tare, cu aerul că vrea să se dezvinovățească, avem atît de mult de lucru cu spitalul nostru... Înțelegi, mi-era foarte greu să vin pîn-aici. În ultimele luni, mai cu seamă, n-am văzut-o aproape deloc. Luna trecută, însă, mi-a scris starețа și am venit numaidecît. N-am să uit niciodată... Biata mătușă !... Am găsit-o pitită în fundul odăiței în care-și ținea rochiile, așezată pe un cufăr, doar în cămașă și în jupon, cu privirile rătăcite, cu boneta de pînză pe cap, cu un ciorap tras, iar cu celălalt picior gol. Era încă de pe atunci slabă ca un schelet. Fruntea — bombată, obrajii — supți, gîtul — doar pielea și osul... Picioarele însă rămăseseră uimitor de tinere, picioare de fetiță... Nu m-a întrebat nimic, nici despre mine, nici despre alții. A început să se plîngă de vecina ei și de călugărițe. Pe urmă s-a dus să-și deschidă biroul... ții minte ? Voia să-mi arate în ce sertar își ascundea economiile, „pentru plata slujbei“. Și atunci a început să-mi vorbească despre înmormîntarea ei : „N-ai să mă mai vezi niciodată. O să mor.“ Pe urmă mi-a spus : „Ție însă să nu-ți fie teamă, am să-i spun starețеi să-ți trimită în fiecare an darul tău de Anul Nou“. Am încercat să glumesc : „Dar bine, mătușă, sînt ani de cînd tot spui că ai să mori !“ S-a mîniat : „Vreau să mor ! *Am obosit să trăiesc !*“ Apoi și-a privit piciorul : „Uite ce picioruș mic am ! Tu ai avut întotdeauna labe de băiat !“ La plecare am vrut s-o sărut, dar nu s-a lăsat : „Nu mă săruta. Miros urît, *miros a bătrîn*...“ Și atunci mi-a vorbit de tine. Ajunsesem la ușă ; m-a chemat înapoi : „Știi, mi-au căzut șase dinți ! I-am cules așa, ca pe niște boabe de fasole !“ A început să rîdă cu rîsul ei argintiu... ții minte ? „Șase dinți ! Spune-i și lui Antoine... Și, dacă vrea să mă mai vadă, să se grăbească !“

Antoine asculta. De la o vreme simțea, nu fără emoție, un fel de curiozitate ori de cîte ori era vorba de boli, de moarte. Pe de altă parte, pălăvrăgeala asta îl scutea pe el să vorbească.

— Și aceea a fost ultima ta vizită ?

— Nu. Acum vreo zece zile m-am dus din nou la ea. Îmi scriseseră c-au împărtășit-o. În cameră era întuneric. Nu mai suporta lumina zilei... Sora Marthe m-a condus pînă la pat. Mătușa mea era ghemuită sub plapumă, mică și slabă. Sora a încercat s-o trezească din toropeală : „A venit Gise, nepoata dumitale !“ Pînă la urmă, plapuma a început să se miște. Nu

știu dacă a înțeles, dacă m-a recunoscut. A spus foarte desluşit: „Mult mai ține!" Şi după o clipă: „Ce mai e nou cu războiul ăsta?" I-am vorbit, dar nu răspundea, părea că nu înțelege. M-a întrerupt de mai multe ori: „Ei, şi ce mai e nou?" Cînd am vrut s-o sărut pe frunte, m-a dat la o parte: „Nu vreau să mă ciufuliți!" Sărmana... „Nu vreau să mă ciufuliți", acestea au fost ultimele cuvinte pe care mi le-a spus...

Domnul Chasle îşi şterse ochii cu batista. Apoi o împături cu grijă, tiv peste tiv, şi mormăi printre dinți, ca o dezaprobare:

— Asta nu se cuvenea... Nu trebuia s-o ciufuliți!

Gise îşi plecă repede capul şi, fără a se putea stăpîni, un zîmbet tineresc şi malițios îi străbătu ca un fulger chipul. Antoine îl observă şi o simți, dintr-o dată, foarte aproape de el; îi veni să-i spună Nigrette şi s-o necăjească în glumă, ca altădată, cu nimicuri.

Trăsura trecu grilajul de fier de la Porte Champerret şi se opri pentru formalități. În piață staționau tunuri antiaeriene motorizate, automobile cu mitraliere. Reflectoarele erau păzite de santinele şi camuflate cu pînză de cort. După ce cortegiul se puse din nou în mişcare şi o luă pe străzile pline de lume din Levallois, domnul Chasle oftă:

— Ah... Oricum, a fost fericită la azilul de bătrîni, buna Domnişoară! Asta caut şi eu, domnule Antoine: un azil pentru bărbați, dar bine organizat... Acolo ai liniște... Nu mai ai nevoie să-ți bați capul cu ce se face şi ce nu se face... Îşi scoase ochelarii, ca să-i şteargă. Ochii lui, fără sticla ochelarilor, aveau o privire tremurată, tristă şi blîndă. Am să le las renta pe care o am de la tatăl dumneavoastră, adăugă el, şi am să fiu la adăpost pînă în ceasul din urmă... Am să pot dormi dimineața, am să mă pot gîndi la treburile mele... Am vizitat un azil la Lagny. Dar, pe vremurile astea, e prea spre răsărit. Parcă poți să fii sigur de ceva cu nemții ăştia?! Şi, apoi, pivnițele lor nu sînt pivnițe adevărate...

Pronunță „pe vremurile astea" cu un glas sperios, ridicîndu-şi în față — ca pentru a înlătura niște negre prevestiri — mîinile îmbrăcate în mănuşi negre: mănuşi din piele de antilopă, roase, prea lungi, scorojite, răsucite dezgustător la vîrfurile degetelor, ca niște cochilii de melci.

Şi Antoine şi Gise tăceau. Le pierise cheful să zîmbească.

— Nimic nu e sigur, nu mai ai liniște nicăieri, începu din nou să se tînguiască Chasle. Nu mai ai liniște decît în nopțile de alarmă, dacă te afli într-o pivniță adevărată. Tăcu o clipă, pentru că Antoine tuşea. Apoi încheie: Vedeți dumnea-

voastră, domnule Antoine, pe vremunile astea, cel mai bun lucru e tot o noapte petrecută în pivniță !

Caii mergeau acum la pas, de-a lungul unui zid înalt.

— Aici trebuie să fie, spuse Gise.

— Unde te duci pe urmă ? o întrebă Antoine.

Își rezemase cu putere umerii de spătarul banchetei, pentru a atenua zdruncinăturile care-i pătrundeau pînă în coaste.

— Cum unde ? În Rue de l'Université, acasă la tine. De alaltăieri stau acolo... Furgonul mă duce pînă acolo, e inclus în preț.

— Vom încerca mai bine să găsim un taxi ca lumea, spuse el zîmbind.

De cînd se cățărase în trăsura aceasta, era deopotrivă chinuit de gîndul că trebuia să stea în ea, dar și că va trebui să coboare. Așa că, pentru întoarcere, se hotărîse să caute un alt mijloc de transport. Gise îl privi mirată, dar nu-i ceru nici o explicație. De altfel, trăsura tocmai intra în cimitir.

III

— Toate au prins. Ai să le ții zece minute, nu-i așa ?

— Și douăzeci dacă vrei tu !

Cu opt ventuze lipite pe spatele gol, Antoine ședea călare pe un scaun, în micul lui birou din Rue de l'Université.

— Stai așa, spuse Gise. Să nu răcești.

Își lăsase pelerina de infirmieră pe speteaza unui fotoliu ; o luă și-i înveli umerii cu ea.

„Cît e de blîndă și de drăguță", își spuse Antoine, mișcat la gîndul că descoperă în el, neatinsă, o tandrețe care-i încălzea inima. „De ce am ținut-o la distanță în ultimii ani ? De ce nu i-am scris ? Își aduse deodată aminte de camera lui rozalie, de la Mousquier, și de cele șase *girls* care ridicau picioarele în fața oglinzii, de mesele luate de-a valma, cu toți ceilalți la un loc, de îngrijirile devotate, dar dure, ale lui Joseph. „Ce bine ar fi să rămîn aici, cu Gise ca infirmieră..."

— Las ușile deschise, spuse ea. Dacă ai nevoie de ceva, strigă-mă. Mă duc să pregătesc *popota*.

— Nu, nu, nu *popota !* făcu Antoine cu bruschețe. Nu, nu ! Vezi tu, de patru ani încoace sînt sătul de *popote !*

Gise zîmbi și plecă repede, lăsîndu-l singur.

Singur, cu sentimentul acesta de cămin regăsit, cu visul acesta de gingășie feminină la căpătîiul lui.

Singur, de asemenea, cu *mirosul:* fusese izbit de el în timp ce trecuse prin anticameră pentru a-şi agăţa chipiul, din obişnuinţă, în cuierul acela din stînga, în care îşi atîrna odinioară pălăria ; şi de atunci, în fiecare clipă, îşi umfla nările, cu o curiozitate nesăturată, adulmecînd parfumurile casei lui, parfumuri uitate şi totuşi atît de repede recunoscute, plutind nedeslusit, cu neputinţă de analizat, desprinzîndu-se în acelaşi timp din zugrăveli, din mobile, din covor, din perdele, din fotolii, din cărţi, umplînd pe nesimţite etajul întreg — amestec de zeci de mirosuri deosebite, de lînă, de ceară de parchet, de tutun, de piele, de farmacie...

Întoarcerea de la cimitir, cu ocolul pe la Gara Lyon ca să-şi ia valiza, i se păruse că nu se mai sfîrşeşte. Junghiul intercostal se accentuase ; sufocările erau tot mai dese ; şi, coborînd din taxi în faţa porţii, simţindu-se în adevăr rău, se mustrase amar că făcuse călătoria asta. Din fericire, luase cu el toate cele necesare tratamentului, astfel că, odată ajuns acasă, fusese în măsură să-şi facă o injecţie, care-i potolise dispneea. Acum, după indicaţiile lui, Gise îi pusese ventuzele astea ; începeau să-şi facă efectul ; bronhiile se degajau şi respiraţia devenea mai uşoară.

Nemişcat, cu ceafa îndoită, cu spinarea întinsă, cu braţele slabe rezemate cruciş pe speteaza scaunului, plimba în jurul lui priviri înduioşate. Nu prevăzuse că se va simţi atît de tulburat revăzîndu-şi casa, regăsindu-se în micul lui birou. Nimic nu se schimbase. Cît ai bate din palme, Gise scosese husele de pe mobile, aşezase fotoliile la locurile lor, deschisese obloanele şi trăsese storul pînă la jumătate. Nimic nu se schimbase şi, totuşi, totul era neaşteptat ; odaia asta, în care odinioară stătuse cel mai mult, îi era familiară şi străină totodată, întocmai ca acele amintiri din copilărie care răsar pe neaşteptate, cu o precizie halucinantă, după ani şi ani de uitare completă. Privirea lui rătăcea prietenoasă pe frumosul covor de culoarea tutunului, pe fotoliile de piele, pe divan, pe perniţe, pe cămin şi pe pendulă, pe aplice, pe rafturile bibliotecii. „Am putut da, oare, o însemnătate chiar atît de mare felului în care am mobilat apartamentul acesta ?" se întrebă el. Fiecăreia din cărţile astea — la care, de bună seamă, nu se gîndise niciodată timp de patru ani — îi ştia titlul exact, ca şi cum abia în ajun ar fi lăsat-o din mînă. Fiecare mobilă, fiecare obiect — măsuţa, cuţitul de baga pentru tăiat hîrtie, scrumiera de bronz cu dragon, cutia de ţigări — îi aminteau cîte ceva, o clipă din viaţa lui, timpul şi locul în care le cumpărase, darul de recunoştinţă al vreunui pacient după o boală ale

cărei faze și le amintea încă, un gest al Annei, o vorbă a Califului, o anumită amintire despre tatăl lui. Fiindcă biroul acesta fusese cabinetul de toaletă al domnului Thibault. Era de-ajuns să închidă ochii, ca să revadă lavaboul mare de mahon masiv, dulapul cu oglindă, băița de aramă roșie, pentru picioare, trăgătorile de cizme, rezemate de perete, în colț... Și poate că ar fi fost mai puțin mirat dacă ar fi regăsit odaia asta așa cum o cunoscuse de-a lungul întregii lui copilării, decît văzînd-o așa, cum era acum, transformată de el.

„Ciudat... Încă de adineauri, cînd am trecut pe sub poarta cea mare, nu *la mine* aveam impresia că intru, ci la *tata*... "

Redeschise ochii și zări telefonul pe măsuța joasă de lîngă divan. Bărbatul tînăr de altădată, care telefonase de atîtea ori de aici, se ivi în fața lui, înfloritor, mîndru de puterea lui, autoritar, mereu grăbit, neobosit în fericirea de-a trăi și de a acționa. Între bărbatul acela și el se intercalaseră patru ani de război, de revoltă, de meditație ; se intercalaseră luni întregi de suferință, o vremelnică degradare fizică, o îmbătrînire precoce, care nu puteau fi uitate nici o clipă. Cuprins deodată de deznădejde, își rezemă fruntea pe brațe. Prezentul dispărea în fața trecutului. Tatăl lui, Jacques, Domnișoara : dispăruți cu toții. Viața de familie de odinioară îi apăru în față văzută prin prisma tinereții, a sănătății. Ce n-ar da să poată regăsi acest „odinioară" ! La regretele pentru cel care s-au dus se adăugă tristețea zilei de astăzi. Era gata s-o strige pe Gise, ca să scape de singurătate. Mai găsi însă puterea să se stăpînească. Să privească adevărul în față. Toate astea sînt în funcție de sănătate. În primul rînd, să-și recapete sănătatea. Luă hotărîrea să stea de vorbă cît mai curînd cu maestrul lui, doctorul Philip, să caute împreună cu el un tratament mai activ, mai rapid. Probabil că acela pe care-l urma la Mousquier devenea, pînă la urmă, debilitant. Nu era normal halul acesta de slăbiciune la care ajunsese ! Philip îl va ajuta să-și recapete puterile. Philip... Gise... Gîndurile i se încețoșau. S-o ia pe Gise la Mousquier... Să se facă bine... Ațipi.

Cînd, peste cîteva minute, se trezi, Gise, așezată pe brațul unui fotoliu, se uita la el. Atenția și umbra de îngrijorare cu care-l privea o făcuseră să se încrunte. Antoine îi citi gîndurile pe fața netedă, care nu știuse niciodată să ascundă ceva.

— Găsești că arăt rău de tot, nu-i așa ?

— Nu, slăbit.

— De astă-toamnă am slăbit nouă kilograme !

— Ai început să te simți ceva mai ușurat ?

— Foarte ușurat.

— Ai încă vocea puțin... voalată. (Din toate schimbările pe care le observase Gise la Antoine, ce o izbea mai mult era slăbirea asta, răgușeala asta a coardelor vocale.)

— Acum e un fleac. Sînt ceasuri, dimineața mai cu seamă, cînd sînt complet afon.

Urmă o tăcere, pe care Gise o rupse sărind în picioare.

— Ce facem ? Le scoatem ?

— Da, te rog.

Gise apropie un scaun, se așeză lîngă Antoine, își vîrî mîna pe sub pelerină, ca să-l ferească de răceală, și desprinse ventuzele cu mișcări ușoare. Pe măsură ce le scotea, le punea în poală ; apoi își ridică șorțul, ținîndu-l de colțuri, și se duse să le spele.

Antoine se sculă în picioare, bägă de seamă că respira mult mai ușor, își privi în oglindă spinarea osoasă, însemnată cu cercuri vinete, și se îmbrăcă.

Cînd se duse la Gise, ea termina de așezat masa.

Antoine își roti privirea prin imensa sufragerie, peste cele douăzeci de scaune rînduite la locul lor, peste bufetul cu marmură în fața căruia oficiase odinioară Léon, și spuse cu hotărîre :

— Știi, cum s-o sfîrși războiul, am să vînd casa.

Gise, mirată, se întoarse și rămase cu privirea ațintită la el, cu o farfurie în mînă :

— Casa ?

— Nu vreau să păstrez nimic din toate astea. Nimic ! Am să închiriez un apartament mic, simplu, practic... Am să...

Zîmbi. Nu știa prea bine ce va face, dar de un lucru era sigur : spre deosebire de ce crezuse pînă în dimineața asta, nu-și va mai relua felul de viață de odinioară.

— Șnițel, macaroane cu unt și fragi... Ești mulțumit ? întrebă Gise, renunțînd să priceapă dezgustul lui Antoine față de un cămin pe care și-l făcuse întru totul după placul lui.

Nu avea prea multă imaginație, pe ea planurile de viitor n-o interesau niciodată în mod deosebit.

— Te-ai ostenit prea mult, zînă mică, spuse Antoine, cercetînd masa pusă.

— Mai am treabă numai zece minute. Și n-am găsit șervete.

— Mă duc să caut.

În odaia în care se aflau dulapurile cu albituri se împiedică de un pat de campanie, cu așternutul nestrîns. Dintr-o cută a saltelei ieșea capătul unui șir de mătănii. Pe un scaun zăceau niște haine.

„De ce n-o fi luat camera de la capătul coridorului ?" se întrebă el. Deschise un dulap, pe urmă altul, apoi încă unul. Toate trei erau pline, cu vîrf, de albituri noi : cearșafuri, fețe de pernă, halate de baie, cîrpe de șters praful, șorțuri pentru servitori ; fiecare duzină rămăsese încă legată cu sfoară roșie, așa cum fusese împachetată de negustor. Ridică din umeri : „Toate astea nu au nici un rost ! Strictul necesar. Restul, la consignație. Luă totuși un teanc de servete, din care scoase două. „A ! știu de ce ! A vrut să stea aici ca să nu se culce în fosta cameră a lui Jacques..."

Se întoarse pe coridor agale, pipăind, ici-colo, uleiul zidurilor, deschizînd ușile prin fața cărora trecea și aruncînd înăuntru cîte o privire curioasă, ca și cum ar fi vizitat locuința altcuiva.

Ajuns din nou în vestibul, se opri în fața ușii cabinetului său de consultații. Aici ezită să intre. În cele din urmă, apăsă clanța. Ferestrele erau închise. Mobilele, îmbrăcate în huse, fuseseră trase în fața bibliotecii ; încăperea părea și mai mare. Razele, care pătrundeau printre jaluzele, răspîndeau o lumină slabă, ca în marile saloane ale caselor din provincie, în care nu se intră decît cu ocazia recepțiilor.

Își aminti deodată de ultimele zile ale lunii iulie 1914, de ziarele pe care le aducea Studler, de discuțiile lor, de îngrijorarea lor... Și de vizitele fratelui său... Nu aici fuseseră Jacques cu Jenny? Chiar în ziua mobilizării ?...

Rezemat de pervazul ușii, cu trupul ușor aplecat înainte, adulmeca totul cu nările fremătînde ; *mirosul* era același, mai bine păstrat, mai pătrunzător decît în alte încăperi ; și parcă și mai deosebit, mai aromat... În mijlocul camerei, biroul cel mare, ministerial, semăna, sub postavul care-l învelea, cu un catafalc de copil.

„Ce Dumnezeu or fi îngrămădit sub el ?" Se hotărî să intre și să ridice postavul. Biroul nu se mai vedea sub grămada de pachete și de broșuri. De la începutul războiului, portăreasa adusese aici potopul de imprimate, de prospecte, de reviste și numeroasele eșantioane pe care i le trimiseseră laboratoarele. „A ce miroase ?" se întrebă Antoine. Căci mirosul familiar al casei se amesteca aici cu un parfum deosebit, greu, aducînd puțin cu mirosul de balsam.

Rupse, fără să-și dea seama, banderolele cîtorva periodice medicale, ca să le frunzărească. Și, dintr-o dată, se duse cu gîndul la Rachel. De ce ? De ce nu la Anne ? De ce tocmai la aceea care nu călcase niciodată pragul acestei case și de care nu-și mai amintise de luni de zile ? „Ce s-o fi ales de ea ? Pe unde-o fi ? Pe undeva, la tropice, cu Hirsch al ei, departe de Europa, departe de război..." Aruncă pe cămin mai multe broșuri pe care intenționa să le ia cu el la Mousquier. „Medicii care acaparează acum paginile acestor reviste sînt toți bătrîni, nemobilizați... Mare noroc a dat peste ei ! Profită ! Își răscolesc sertarele în căutare de articole învechite !" Parcurse în fugă sumarele revistelor. Din timp în timp, cîte unul dintr-ar găsise răgazul să trimită, de la vreun post de ambulanțe de pe front, un raport scurt asupra vreunui caz curios.

Mai cu seamă chirurgi. „Războiul va fi folosit, totuși, cel puțin la ceva : la progresul chirurgiei..." Stătea acolo, răutînd în grămadă, pescuind, ici-colo, cîte o fasciculă, pe care o arunca apoi pe cămin. „De-aș fi în stare să-mi pun la punct articolul asupra tulburărilor respiratorii infantile, fără doar și poate că Sébillon mi l-ar publica în revista lui..."

Un pachețel ce se deosebea de celelalte îi atrase luarea-aminte datorită mărcilor poștale care-l acopereau. Îl luă în mîini și-l mirosi : acum, emanațiile acelea aromatice, pe care le remarcase adineauri, îi atîțară dintr-o dată curiozitatea. Intrigat de miros, descifră numele expeditorului : Domnișoara Bonnet. Spitalul din Konakri. Guineea Franceză. Mărcile purtau ștampila martie 1915. Mirat, întoarse pachetul pe o parte și pe alta, cîntărindu-l în mînă. Un medicament ? Un parfum ? Rupse sfoara și scoase din hîrtie o cutie dreptunghiulară, de lemn roșcat, bătută în ținte pe toate laturile. „Hm... Greu de deschis..." Căută cu ochii o unealtă oarecare. Era gata de a renunța să-și satisfacă curiozitatea, cînd își aminti că avea în buzunar cuțitul de campanie. Lama scîrțîi la încheieturi ; o apăsare ușoară, și capacul se deschise. Un parfum violent îl izbi : un parfum de vas oriental, de smirnă, de tămîie ; un parfum cunoscut și pe care totuși nu izbutea să-l identifice. Cu vîrful unghiei îndepărtă cu grijă stratul de rumeguș : se iviră, strălucitoare și prăfuite, un șir de ouășoare mici, gălbui. Și, dintr-o dată, trecutul îi răsări în față : boabele astea galbene... Un colier de chihlimbar și mosc ! Colierul Rachelei !

Îl ținea între degete și-l ștergea cu grijă. Ochii i se încețoșară. Rachel ! Gîtul ei alb, ceafa... Le Havre, plecarea navei Romania în zorii zilei... Dar de ce colierul ăsta ? Cine

era această domnișoară Bonnet din Konakri ? Martie 1915... Ce însemnau toate astea ?

Auzi zgomot de pași pe sală și strecură repede colierul în buzunar.

Gise îl căuta ca să-l cheme la masă. Se opri în prag și adulmecă aerul.

— Ce ciudat miroase aici...

Antoine trase din nou postavul peste grămezile de broșuri și de medicamente.

— Au trîntit aici claie peste grămadă toate specialitățile farmaceutice...

— Vii ? Masa e gata.

O urmă. În fundul buzunarului, în scobitura palmei, simțea cum boabele reci se încălzesc încet. Se gîndea la trupul alb și roșcat al Rachelei.

IV

După ce se așezară unul lîngă altul, la un capăt al mesei, Gise spuse cu hotărîre :

— Și acum vorbește-mi serios despre sănătatea ta.

Antoine făcu o grimasă. Îi plăcea să vorbească despre el, despre boala lui, despre tratamentul ei, dar nu-i displăcea să se lase rugat ; așa că răspunse fără prea mare grabă primelor întrebări puse de Gise. Băgă numaidecît de seamă că întrebările ei nu erau prostești. Micuța aceasta, cu care-i venea să se poarte cum te porți cu un copil, își însușise cu noștințe precise în acești trei ani de spital. Se putea sta de vorbă cu ea despre medicină. Încă o legătură între ei... Îndemnat de atenția cu care îl asculta, Antoine își expuse pe larg cazul și vorbi amănunțit despre diferitele faze prin care trecuse în ultimele luni. Dacă Gise ar fi arătat că nu dă prea multă importanță celor ce-i spunea el și dacă ar fi considerat oportun să-l copleșească cu încurajări, Antoine și-ar fi exagerat numaidecît îngrijorarea. Dar ea îl asculta cu chipul atît de încordat și își ațintea asupra lui o privire atît de vie, atît de cercetătoare, încît Antoine, dimpotrivă, încheie pe un ton liniștitor :

— Pînă la urmă, am să scap. (Și, într-adevăr, așa credea.) Are să dureze, probabil, destul de mult, adăugă, zîmbind cu încredere. Dar de scăpat am să scap, asta-i sigur... Numai că, vezi tu, mă întreb dacă voi mai ajunge vreodată să fiu iarăși complet sănătos... Închipuie-ți că rămîn cu laringele

bolnav sau cu coardele vocale foarte sensibile ; îmi voi mai putea face meseria ca mai înainte ?... Înțelegi, nu mă mulțumesc să știu că voi trăi. Nu-mi surîde deloc gîndul că în viitor voi duce o viață a unui om pe jumătate valid. As vrea să știu că-mi voi recăpăta sănătatea de altădată ! Asta însă e mai puțin sigur...

Gise se întrerupse din mîncat numai ca să-l poată asculta mai bine, ca să-l poată înțelege mai bine. Îl privea atentă, cu ochii ei rotunzi, mirați, nemișcați, copilărești și devotați, ca ai unei ființe primitive. Interesul acesta afectuos, de care atîția ani de zile fusese lipsit, îi părea lui Antoine foarte plăcut. Rise încet, cu un fel de siguranță :

— E mai puțin sigur, dar nu imposibil. Cînd ești dîrz, foarte puține lucruri sînt imposibile !... Pînă acum, tot ce-am vrut cu tărie să fac, am izbutit. De ce n-aș reuși și de data asta ?... Vreau să mă însănătoșesc ! Am să mă însănătoșesc !

Rostind ultimele cuvinte, își forțase vocea și fu nevoit să se oprească pentru a tuși. Accesul fu puternic și ținu mai mult de un minut, în care timp, Gise, aplecată peste farfurie, îl privea pe furiș. Făcea sforțări să se liniștească : „Antoine poate face ce vrea. Va ști să se îngrijească. Va ști să se vindece."

După ce criza trecu, Antoine făcu un semn, arătînd că i-ar fi mai bine dacă n-ar mai vorbi o bucată de timp.

— Bea puțină apă, spuse Gise, umplîndu-i paharul și, nemaiputîndu-și opri întrebarea ce-o frămînta, zise : Cîte zile rămîi cu noi ?

Antoine nu răspunse. Era un subiect despre care ar fi vrut să nu vorbească. Adevărul era că avea o permisie de patru zile. Dar se gîndea s-o scurteze. Nu era dispus să rămînă la Paris aceste nesfîrșite patru zile, silit să se îngrijească cum o da Dumnezeu, expus la sute de prilejuri de oboseală.

— Cîte ? spuse din nou Gise, cu ochii plini de întrebări. Opt ? Șase ? Cinci ?

Antoine dădea negativ din cap. Respiră adînc, zîmbind, și spuse, în sfîrșit :

— Mîine plec înapoi.

— Mîine ? Gise era atît de dezamăgită, încît glasul îi tremura. Atunci, nu vii să ne vezi la Maisons-Laffitte ?

— Cu neputință, drăguța mea... Cu neputință de data asta... Mai tîrziu... La vară, poate...

— Dar abia de te-am văzut ! După atîta timp !... Mîine ?... Și nu pot nici măcar să rămîn cu tine la Paris ! Trebuie să mă întorc la Maisons astă-seară ! Mîine dimineață trebuie să fiu

la serviciu ! Gîndește-te, am plecat de trei zile și în ajunul plecării mele sosiseră șase răniți !

— Avem încă o zi întreagă de stat împreună, făcu Antoine îngăduitor.

— Dar și asta e cu neputință ! exclamă Gise consternată. Le-am făgăduit să mă duc la azil chiar acum. Trebuie să văd ce fac cu toate lucrurile și cu toate mobilele mătușii : au nevoie de camera ei.

Ochii i se umplură de lacrimi. Antoine își aduse numaidecît aminte de accesele ei de disperare din copilărie. Prin minte îi trecu iarăși gîndul : „Ar fi atît de bine să mă îngrijească ea, să mă simt înconjurat de toată această afecțiune..."

Nu știa ce să spună. Îi părea și lui rău că întîlnirea lor avea să fie atît de scurtă.

— Poate că aș putea obține o prelungire... spuse el într-o doară, cu ipocrizie. Nu știu... Pot să încerc...

Ochii Gisei se luminară dintr-o dată, recăpătîndu-și zîmbetul. Erau tare frumoși așa, plini de lacrimi... (Asta îi aminti din nou lui Antoine anii de altădată.)

— Uite, asta trebuie să faci ! hotărî Gise bătînd din palme. Și vei veni să stai cîteva zile cu noi la Maisons !

„A rămas tot o copilă, își spuse el. Dar acest nu știu ce copilăresc, care contrastează cu maturitatea ei de femeie, are atîta farmec..."

Ca să schimbe vorba, se aplecă spre ea cu un aer întrebător :

— Acum lămurește-mă, te rog, cum se face că n-a venit nimeni cu tine la Paris ? Maisons nu-i doar atît de departe ! Cum de te-au lăsat singură la înmormîntare ?

Gise protestă numaidecît :

— Dar tu habar n-ai ce muncă avem noi acolo ! Cum s-ar fi putut ?... Mai ales că, plecînd eu, ceilalți au și mai multă treabă !

În fața indignării ei, Antoine nu-și putu stăpîni un zîmbet Atunci, pentru a-l convinge, Gise se avîntă într-o droaie de explicații asupra serviciului ei de la spital, a ieșit lor la Maisons etc...

(Chiar de la începutul lunii septembrie 1914, după Marne, doamna de Fontanin, pe care o obseda gîndul de a se face folositoare, hotărîse să înființeze un spital la Maisons-Laffitte. Mai deținea încă proprietatea tatălui ei, la marginea pădurii de la Saint-Germain ; chiriașii, niște englezi, părăsiseră Franța o dată cu declararea războiului ; vechea casă părintească rămăsese liberă. Dar, în afară de faptul că era neîncăpătoare, era și prea departe de gară și de posibilitățile de aprovizio-

nare. Atunci, doamnei de Fontanin îi trecuse prin minte să-l întrebe pe Antoine dacă ar consimți să-i împrumute casa domnului Thibault, mult mai mare decît a ei, și care era situată în apropierea centrului. Bineînțeles că Antoine primise și îi scrisese numaidecît Gisei, rămasă la Paris, că, împreună cu cele două servitoare, să dea o mînă de ajutor doamnei de Fontanin la transformarea vilei. Doamna de Fontanin obținuse, la rîndul ei, colaborarea nepoatei sale, Nicole Héquet, soția chirurgului, care avea diplomă de infirmieră. Se constituise rapid un comitet de direcție, pus sub controlul Societății de Ajutorare a răniților militari. Șase săptămîni mai tîrziu, vila Thibault, utilată în grabă, figura pe statele Serviciului Sanitar sub numele de Spitalul nr. 7. Și era gata pentru a primi primul lot de convalescenți. De atunci, Spitalul nr. 7, condus de doamna de Fontanin și de Nicole, nu mai cunoscuse nici o zi de răgaz.)

Antoine fusese anunțat despre toate acestea prin scrisori. Era fericit că proprietatea tatălui său putea folosi la ceva; fericit, mai ales, că Gise, a cărei ședere fără rost la Paris îl îngrijorase, fusese primită cu atîta căldură în familia Fontanin. La drept vorbind însă, nu se interesase prea mult de felul cum funcționa spitalul și nici de felul în care era organizată casa familiei Fontanin, care devenise, sub conducerea neostenitei Clotilde, fosta bucătăreasă a domnului Thibault, un falanster ciudat, în care locuiau Nicole și Gise, în care Daniel își găsise, în cele din urmă, adăpost după amputarea ce-o suferise și în care Jenny venise să locuiască, împreună cu copilul ei, după ce se întorsese din Elveția. Așa că Antoine asculta cu destulă curiozitate vorbăria Gisei: viața acestui mic grup de oameni, la care nu se gîndise decît rareori, devenea dintr-o dată, în fața ochillor săi, reală.

— Dintre noi toate, tot Jenny muncește cel mai mult, îi explica Gise, foarte aprinsă de ceea ce povestea. Nu numai că trebuie să vadă de Jean-Paul, dar mai trebuie să conducă și munca serviciului de rufărie, și-ți poți închipui ce înseamnă asta: spălat, călcat, cîrpit, contabilitate și ordine, împărțirea schimburilor noi în fiecare zi, cu toată rufăria necesară unui spital de treizeci și opt, uneori patruzeci și chiar patruzeci și cinci de paturi. Seara vine acasă istovită. În fiece după-amiază, lucrează la spital; diminețile, însă, stă la vilă, ca să aibă grijă de copil... În ceea ce o privește pe doamna de Fontanin, ea rămîne lîngă bolnavi; și-a făcut o odaie deasupra grajdurilor, știi unde, nu?

Lui Antoine i se părea destul de ciudat s-o audă pe Gise (ne oata pudicei Domnișoare) vorbind despre Jenny și despre maternitatea ei ca despre un lucru firesc. „E adevărat, își spuse el, că toate astea sînt astăzi lucruri vechi, de trei ani. Și apoi, fără doar și poate, ceea ce atunci ar fi scandalizat oarecum lumea, este acceptat mai ușor acum, în răsturnarea generală a tuturor valorilor...

— Și erai cît pe-aci să vii la Paris și să nu treci să vezi copilul ! suspină Gise cu dojană. Jenny nu ți-ar fi iertat-o.

— Prostuțo ! N-ai fi avut decît să nu-i spui nimic !

— Nu, zise ea, plecîndu-și fruntea, cu un glas de o seriozitate ciudată. Nu-i pot ascunde niciodată nimic.

O privi mirat, dar nu insistă.

— Cel puțin, ești sigur că ai să capeți o prelungire a permisiei ? întrebă ea.

— Voi încerca.

— Cum ?

El continuă să o mintă :

— Îl voi ruga pe Rumelles să telefoneze autorităților militare de care depind acest soi de treburi...

— Rumelles... făcu ea gînditoare.

— Oricum, tot aveam de gînd să mă duc azi pe la el. Nu l-am mai văzut de cînd cu... Vreau să-i mulțumesc pentru tot ce a făcut pentru noi.

Era pentru prima oară că se pomenea de moartea lui Jacques. Chipul Gisei se crispă dintr-o dată, și fața ei negricioasă se acoperi de pete întunecate.

(În toamna anului 1914, multă vreme nu voise să creadă că Jacques murise. Tăcerea încăpățînată a lui Jacques, vestea dispariției lui, venită de la prietenii săi din Geneva, siguranța lui Jenny, a lui Antoine, toate acestea, pentru ea, Gise, nu însemnau nimic. „S-a folosit de prilejul războiului pentru o nouă evadare", se gîndea ea cu încăpățînare. „Se va întoarce și de astă dată." Aștepta cu înfrigurare înapoierea lui, rugîndu-se mereu. În vremea aceea se apropiase de Jenny, apropiere care, la început, prinsese rădăcini datorită unui calcul destul de meschin : „Cînd Jacques se va reîntoarce, ne va găsi prietene ; voi rămîne și eu, a treia, în viața lor. Și-mi va fi poate recunoscător că am stat în preajma lui Jenny în timpul lipsei lui". Cînd aflară — prin Rumelles — despre avionul prăbușit în flăcări, cînd citise copia notei oficiale, fusese silită să se plece în fața probelor. În fundul sufletului însă, un sentiment nelămurit o făcea să creadă că nu acesta

era adevărul adevărat. Chiar și azi i se mai întîmpla să-și spună cînd și cînd : „Cine știe ?...“)

Își înclină din nou fruntea, pentru a nu întîlni privirile lui Antoine și, ca și cum totul s-ar fi clătinat în ea dintr-o dată, rămase cîteva clipe nemișcată, buimăcită, stăpînindu-și cu greu lacrimile. În cele din urmă, pentru a nu izbucni în hohote, se ridică și se îndreptă în grabă spre oficiu.

„Cît de greoaie s-a făcut“, își spuse el, urmărind-o cu privirile, înciudat oarecum din cauza tulburării pe care i-o provocase fără să vrea. „Șoldurile... Judecînd după trup și după piept, i s-ar putea da zece ani mai mult decît are ; ai zice că e trecută de treizeci“.

Scoase colierul din buzunar. Boabele mici de mosc, cenușii ca plumbul, mari cît sîmburii de cireașă, alternau cu bilele de chihlimbar vechi, ca niște corcodușe ; aveau, de altfel, și aceeași culoare : galbenul acela închis, pe jumătate transparent, pe jumătate opac, amintea corcodușele prea coapte. Învîrtea în neștire colierul între degete și chihlimbarul se încălzea tot mai mult, dar lui Antoine i se părea că abia atunci îl desprinsese de la gîtul lui Rachel. Cînd Gise se întoarse, aducînd o farfurie plină cu fragi, tristețea i se mai citea încă limpede pe chip ; Antoine fu mișcat. În timp ce ea punea fragii pe masă, el îi mîngîie, tăcut, încheietura arămie a mîinii, încercuită de o brățară de argint. Gise tresări ; îi fremătară genele... Se feri de privirile lui. Se așeză la locul ei și între pleoape i se iviră din nou două lacrimi grele ; atunci, fără a mai căuta să-și ascundă durerea, se întoarse către el, surîzînd stînjenită, și rămase cîteva clipe așa, nemișcată, fără a fi în stare să spună ceva.

— Sînt o caraghioasă, zise ea, în cele din urmă, cu un suspin.

Și începu, cuminte, să presare zahăr pe fragi. Dar, după o clipă, lăsă zaharnița din mîini și se uită din nou la el, tulburată :

— Știi, Antoine, ce mă face să sufăr atît ? Faptul că nimeni în jurul meu nu-i mai rostește numele... Jenny se gîndește în fiecare clipă la el, o știu, o simt ; își iubește atît de mult copilul numai pentru că este copilul lui Jacques... Jacques este mereu printre noi ; afecțiunea pe care o am pentru Jenny este pornită din amintirea lui Jacques. Și crezi că, fără asta, m-ar primi cu atîta dragoste, s-ar purta cu mine ca și cu o soră ? Dar niciodată... niciodată nu-mi vorbește de el ! Este ca o taină care ne obsedează și pe una, și pe cealaltă și de care, niciodată, nu pomenim nimic ! Pe mine, Antoine, lucrul acesta mă înăbușă !... Vezi tu, adăugă ea cu un

fel de gîfîit, Jenny e mîndră și e dificilă ! Ea... O cunosc bine acum... Mi-e dragă, mi-aș da viața pentru ea și pentru copil ! Dar sufăr, sufăr din cauză că e așa cum e, atît de închisă, atît de... nu știu cum să-ți spun... Vezi tu, eu cred că e chinuită de gîndul că dintre noi toți nici unul nu l-a cunoscut pe Jacques în afară de ea. Își închipuie că e singura care l-a înțeles ! Și se încăpățînează să creadă că a fost singura ! Așa că nu vrea să vorbească despre el cu nimeni. Mai ales cu mine... Și totuși, totuși...

Lacrimi grele îi lunecau acum pe obraji, cu toate că pe chipul ei, îmbătrînit dintr-o dată, nu se mai citea durerea, ci numai patima, furia și încă ceva, ceva sălbatic, pe care Antoine nu și-l putea explica prea bine. Rămase pe gînduri. Era mirat : niciodată nu bănuise că Jenny și Gise ajunseseră să fie atît de legate una de alta.

— N-am fost niciodată sigură că a știut ce înseamnă Jacques pentru mine, adăugă Gise mai încet, dar cu aceeași voce schimbată. Și cît de mult aș vrea să-i pot vorbi despre asta, așa, cu inima deschisă... N-am nimic să-i ascund... Aș vrea să știe tot. Să știe chiar cît de mult am urît-o, pe vremuri... da, cît de mult am urît-o ! Acum însă, dimpotrivă, de cînd a murit Jacques, ceea ce simt pentru el (și privirea ei căpătă dintr-o dată o lucire magnetică)... acum se răsfrînge asupra ei și asupra copilului lor !

De la un timp, Antoine aproape că uitase s-o mai asculte, atent numai la mișcările pleoapelor negre, ale genelor lungi, care se ridicau și se lăsau încet, învăluind și dezvăluind scînteierea luminoasă a pupilelor, ca lucirile succesive ale unui far. Își rezemase cotul de masă și-și odihnea obrazul în palmă, în mirosul de mosc ce-i stăruia încă pe degete.

— E tot ce mai am pe lume azi ! reluă Gise, forțîndu-se să pară mai liniștită. Jenny mi-a făgăduit că mă va lăsa să stau mereu lîngă ea...

„Oare ar veni să trăiască lîngă mine dacă i-aș cere-o ?" se întrebă el.

— Da, mi-a făgăduit. Și asta mă ajută să trăiesc, să privesc viitorul, înțelegi ? În viață nimic nu mai are însemnătate pentru mine, nimic, în afară de ea... și de copilul... nostru !

„N-ar primi", își spuse el. Și totuși era mirat că prinde, în unduirile acestui glas, anumite sonorități discordante, care îi păreau revelatoare. „Cîte sentimente tulburi trebuie să fie, gîndi el, în intimitatea acestor două inimi de femeie, a acestor două inimi de văduve ! Dragoste, fără îndoială. Dar și gelozie, desigur. Și, probabil, ură, în doze perfide... Iar toate acestea

în un loc dau un amestec violent, care se aseamănă grozav de bine cu iubirea..."

Gise vorbea mereu ; ajunsese acum la un fel de monolog plîngăreț, care o ușura, pe care nu și-l mai putea stăpîni :

— Da, Jenny e o ființă excepțională... Nobilă, energică... Admirabilă ! Dar cît e de severă cu ceilalți ! Așa, de pildă, este aspră, nedreaptă chiar, cu Daniel și cu mine, căci eu sînt atît de neînsemnată față de ea ! Și, totuși, nu are întotdeauna dreptate. Este pătimașă, nu are încredere decît în ea însăși, nu îngăduie nimănui să gîndească altfel de cum gîndește ea... Dar eu nu cer imposibilul. Dacă nu vrea ca Jean-Paul să fie crescut în credința tatălui său, eu n-am nici o putere, n-o voi convinge... Dar atunci cel puțin să-l boteze în religia ei !

Privirea îi devenise aspră și, așa cum făcea odinioară Domnișoara, își clătină micuța-i frunte bombată, cu încăpățînare, iar buzele-i strînse erau acum închise oricărei împăcări.

— Nu crezi ? spuse ea, întorcîndu-se brusc spre Antoine. Să facă din el un mic protestant dacă vrea ! Dar să nu-l crească pe fiul lui Jacques ca pe un cîine !

Antoine făcu o mișcare ce nu exprima nimic.

— Tu nu cunoști copilul ăsta, reluă ea. Este o fire exaltată și va avea nevoie de credință. Suspină și adăugă dintr-o dată, cu altă voce, îndurerată : Ca și Jacques. Nu s-ar fi întîmplat nimic din toate cîte s-au întîmplat, dacă Jacques nu și-ar fi pierdut credința... Și din nou, cu o extremă mobilitate, chipul ei se schimbă, se îmblînzi, în timp ce un zîmbet de încîntare îi lumină, încetul cu încetul, privirile : Seamănă atît de mult cu Jacques ! Are părul roșu-închis, ca și el. Are ochii și mîinile lui. Și, la numai trei ani, are atîta voință ! E atît de îndărătnic, uneori, și uneori atît de drăgăstos !... Îi pieri orice urmă de amărăciune și de ură din glas. Avu un rîs deschis : Și îmi spune „Tanti Gi" !

— Spui că e atît de voluntar ?

— Ca și Jacques. Și are aceleași porniri de furie, ții minte. Furiile acelea surde... Și atunci se ascunde în fundul grădinii, singur, pentru a rumega cine știe ce gînduri.

— E inteligent ?

— Foarte. Înțelege, ghicește tot ! Și e atît de sensibil ! Cu blîndețe poți obține tot ce vrei de la el. Dar dacă i te împotrivești, dacă nu-i dai voie să facă ceea ce a hotărît el să facă, se încruntă, își strînge pumnișorii și nu mai știe ce-i cu el... Așa cum făcea și Jacques... Rămase un timp pe gînduri.

Daniel i-a făcut în ultimul timp o fotografie foarte bună. Cred că Jenny ți-a trimis și ție una, nu ?

— Nu, Jenny nu mi-a trimis niciodată nici o fotografie de-a fiului ei.

Mirată, își ridică privirile spre dînsul, păru a pune o întrebare, fu cît pe ce să spună ceva, dar tăcu. Apoi :

— O am în geantă... Vrei s-o vezi ?

— Da.

Dădu o fugă să-și caute geanta și scoase din ea două fotografii de amator.

Într-una, care părea a fi fost luată anul trecut, Jean-Paul era fotografiat cu maică-sa : o Jenny mai greoaie, cu chipul mai plin decît odinioară, cu trăsăturile liniștite, austere chiar. „Va semăna cu doamna de Fontanin", își spuse Antoine. Era îmbrăcată în negru ; se așezase pe una din treptele peronului casei și își ținea strîns copilul lîngă ea. În cealaltă, de bună seamă luată mai de curînd, Jean-Paul era singur ; îmbrăcat într-un tricou cu dungi, care se lipea pe trupșorul lui uimitor de musculos, stătea în picioare, încordat, cu bărbia în piept, bosumflat.

Antoine privi îndelung cele două fotografii. A doua, mai ales, îi reamintea de Jacques : părul, crescut în același fel, aceeași privire adîncă, pătrunzătoare, aceeași gură, același maxilar — maxilarul puternic al familiei Thibault.

— Vezi, îi explică Gise, stînd în picioare, aplecată peste umărul lui Antoine, se juca în nisip. Uite-i, colo, și lopățica ; o azvîrlise, furios că fusese întrerupt din joacă, și se dusese să se lipească de zid...

Antoine ridică, rîzînd, capul spre ea.

— Ți-este chiar atît de drag copilul ăsta ?

Gise nu-i răspunse, dar surîse, și nimic nu era mai grăitor decît acest surîs luminos, vădind o dragoste minunată.

Și acum — ca ori de cîte ori își amintea de lucrul acela nesăbuit pe care-l făptuise odată — se simți cuprinsă de o tulburare pe care însă Antoine n-o observă. (Trecuseră de atunci doi ani. Mai mult poate. Jean-Paul era încă foarte mic. Nu fusese nici înțărcat... Nimic nu-i făcea mai multă plăcere Gisei decît să-l țină în brațe, să-l legene, să-l adoarmă la pieptul ei. Și, cînd o vedea pe Jenny alăptîndu-și copilul, o disperare cumplită și un puternic sentiment de invidie o cuprindeau. Într-o zi de vară, cînd Jenny îi lăsase copilul în pază — era o căldură prevestitoare de furtună, enervantă — cedînd unei dorințe nebunești, se încuiase cu copilul în ca-

mera ei și-i dăduse sînul. O, Doamne, gura aceea micuță și însetată, cum se năpustise asupra ei, cum o supsese, o mușcase, o strivise ! Gise suferise cîteva zile în șir și din cauza durerilor, dar și de rușine. Fusese oare un păcat ? Nu-și regăsise liniștea decît după ce se spovedise, în cuvinte ocolite, duhovnicului, și după ce-și impusese ea însăși o îndelungată penitență ; dar de atunci nu mai făcuse niciodată așa ceva...)

— Are des atitudinea asta ? Aerul ăsta că nu vrea să cedeze ? întrebă Antoine.

— O, da, foarte des. Și, totuși, aici, Daniel a fost acela care l-a supărat. Și doar pe Daniel îl ascultă mai ușor. Pentru că-i bărbat, bănuiesc. Da, își adoră mama ; și pe mine ; da, și pe mine mă iubește. Dar noi, vezi tu, sîntem femei. Cum să spun ? A și început să simtă superioritatea lui de bărbat. Rîzi ? Și, totuși, așa e ! Se simte asta dintr-o sumă de fleacuri, de lucruri mici...

— Eu cred mai degrabă că autoritatea vă scade fiindcă sînteți mereu pe lîngă el, pe cît vreme unchiul lui, pe care-l vede mai rar...

— Mai rar ? Dar Jean-Paul stă mai mult cu Daniel decît cu noi, din cauza spitalului. Daniel are tcată ziua grijă de el.

— Daniel ?

Gise își retrase mîna care rămăsese pe umărul lui Antoine, se dădu puțin la o parte și se așeză pe scaun.

— Da. De ce întrebi ? Te miră ?

— Nu-l prea văd pe Daniel în rolul ăsta de dădacă...

Gise nu înțelegea ; nu-l cunoscuse pe Daniel de Fontanin decît după amputare.

— Dimpotrivă ! Copilul îi ține de urît. Zilele sînt lungi la Maisons !

— Bine, dar acum, de cînd a fost reformat, nu s-a apucat din nou de lucru ?

— Unde, la spital ?

— Nu ! Nu s-a apucat din nou de pictură !

— De pictură ? Nu l-am văzut niciodată pictînd !

— Și nu se duce la Paris ?

— Nu se duce niciodată. Nici măcar nu părăsește vila sau grădina !

— Îi este chiar atît de greu să meargă ?

— O, nu din cauza asta. Trebuie să te uiți cu băgare de seamă la el ca să observi că șchioapătă ; mai ales acum, de

cînd are o proteză nouă... Însă n-are chef să iasă. Citește ziarele. Are grija de Jean-Paul, se joacă cu el, îl plimbă prin jurul casei. Cîteodată o ajută pe Clotilde la curățatul mazărei, la curățatul fructelor pentru compot. Alteori mai grebleză pietrișul de pe terasă. Nu prea des... Cred că așa e felul lui, liniștit, indiferent, puțin cam adormit...

— Cine, Daniel ?

— Da, Daniel !

— Nu era deloc așa cum spui tu... Se vede treaba că e nefericit.

— Ce idee ! Nu pare nici măcar plictisit ! În orice caz, nu se plînge niciodată. Dacă este uneori cam posac — cu cei lalți, cu mine, niciodată — e din cauză că nimeni nu știe cum să-l ia. Nicole îl necăjește, îl sîcîie, așa, pe degeaba. Jenny, și ea, este stîngace ; îl jignește prin tăcerile ei, prin rigiditatea ei... Jenny e bună, foarte bună, dar nu știe s-o arate. Nu știe niciodată să găsească cuvîntul care poate face plăcere...

Antoine nu mai protestă. Dar avea o mutră atît de umilită, încît Gise începu să rîdă :

— Cred că nu cunoști prea bine firea lui Daniel. Se vede că a fost întotdeauna puțin cam răsfățat... și grozav de leneș !

Masa se terminase de mult. Gise se uită la ceas și se ridică repede în picioare.

— Strîng masa, după care trebuie să plec.

Rămase în fața lui, în picioare, privindu-l cu duioșie. Îi părea grozav de rău că trebuie să-l lase singur, bolnav, în casa aceea pustie. Nu îndrăznea să mai spună nimic. Un surîs îmbietor și duios îi apăru în privire și i se coborî pînă la buze.

— Ce-ai zice dacă, mai spre seară, aș veni să te iau ? Și dacă ai merge cu mine la Maisons, în loc să stai toată noaptea, singur, aici ?

Antoine dădu din cap.

— Nu, în seara asta în nici un caz. Azi trebuie să-l văd pe Rumelles. Iar mîine, pe Philip. Și mai am de aranjat cîte ceva jos, trebuie să caut niște dosare...

Se gîndea. Era foarte bine dacă ajungea la Mousquier vineri seara. Nimic nu-l împiedica, deci, să se ducă pentru două zile la Maisons-Laffitte.

— Bine, dar acolo unde voi dormi ?

Înainte de a-i răspunde, Gise se aplecă, foarte repede, și-l îmbrățișă mulțumită.

— Cum unde ? La vilă, bineînțeles. Mai avem două camere libere.

Antoine ținea încă în mînă fotografia lui Jean-Paul și, din cînd în cînd, își arunca privirile peste ea.

— Ei bine, voi face cele de cuviință pentru a căpăta prelungirea... Și mîine, mîine spre seară... Ridică fotografia între degete : Mi-o dai mie ?...

V

Cu toate că era duminică, Rumelles se afla la biroul lui de la Quai d'Orsay cînd Antoine, rămas singur după plecarea Gisei, îl chemă la telefon. Diplomatul își ceru iertare că n-are în cursul după-amiezii nici o oră liberă, dar îl pofti să vină să-l ia ca să cineze împreună.

La opt, Antoine sosi la minister. Rumelles îl aștepta în capul scărilor, luminate slab de un bec mic. În această penumbră reglementară, acel du-te-vino al funcționarilor care plecau de la birou și al cîtorva vizitatori întîrziați avea ceva ciudat, conspirativ.

— Te iau cu mine la Maxim's. O să fie o mică variație față de viața pe care o duci la spital, propuse Rumelles cu un zîmbet de amabilitate protectoare, conducîndu-l spre unul dintre automobilele cu steguleț care staționau în curte.

— Ca tovarăș de masă nu fac două parale, îl avertiză Antoine. Seara nu beau decît lapte.

— Au acolo un lapte strașnic, servit de la gheață ! rîse Rumelles, care hotărîse să cineze la „Maxim's".

Antoine încuviință din cap. Ziua aceea îl obosise din cale-afară, deoarece și-o petrecuse acasă, răscolind prin mape și prin rafturile bibliotecii. Seara aceasta de conversație îl cam speria, așa că se grăbi să-i aducă la cunoștință lui Rumelles că vorbea cu greutate și e nevoit să-și cruțe coardele vocale.

— Un noroc pentru un palavragiu ca mine ! se bucură diplomatul.

Făcea pe glumețul ca să-și ascundă impresia neplăcută pe care i-o lăsa fața trasă și vocea cavernoasă și înăbușită a prietenului său.

În sala luminată ca ziua a restaurantului, slăbiciunea și aerul bolnăvicios al lui Antoine îl izbiră și mai tare. Se feri însă să ceară prea multe lămuriri asupra sănătății lui și, după cîteva întrebări imprecise, se grăbi să schimbe vorba.

— Nu luăm supă. Mai degrabă cîteva stridii. Sînt cam pe sfîrșite, dar sînt încă bune... Cinez deseori aici.

— Veneam și eu pe vremuri... își aminti Antoine. Privirile sale făcură încet ocolul întregului local și se opriră asupra bătrînului *maître d'hôtel*, care aștepta, în picioare, comanda : Nu mă mai recunoști, Jean ?

— O, ba da, domnule, răspunse acesta, înclinîndu-se cu un zîmbet convențional.

„Minte, gîndi Antoine. Îmi spunea întotdeauna *domnule doctor...*"

— E foarte aproape de biroul meu, continuă Rumelles. Și pentru serile de alarmă e destul de comod : n-am decît să trec strada pentru a găsi un adăpost bun la Ministerul Marinei.

Antoine se uita la Rumelles cu luare-aminte, în timp ce acesta își alegea mîncărurile. Și el se schimbase. Chipul lui leonin se buhăise ; încărunțise ; în jurul ochilor, nenumărate cute îi încrețeau în toate sensurile pielea sa de blond, care se vestejea. Privirea-i rămăsese albastră și vie ; dar sub pleoapele de jos îi apăruseră pungi liliachii, deasupra obrajilor brăzdați de vinișoare roșii.

— În ceea ce privește desertul, o să văd, încheie Rumelles cu un aer de sfîrșeală, înapoind *maître d'hotel*-ului lista. Își dădu capul pe spate, își puse o clipă mîinile pe față, apăsîndu-și cu degetele pleoapele arzînde, și oftă : Așa cum mă vezi, dragul meu, de la mobilizare încoace n-am avut o zi de concediu. Sînt istovit !

Se și cunoștea, de altfel. Oboseala, îndelung adunată, se trăda la acest tip nervos printr-o extremă febrilitate. La plecarea lui, Antoine lăsase în urmă un Rumelles - 1914, sigur, stăpîn pe sine, cam suficient, căruia îi plăcea să sporovăiască despre toate cele, dar cu o reținere căutată. Patru ani de surmenaj făcuseră din el un om cu rîsul brusc și convulsiv, cu privirea tremurătoare, un om care gesticula abundent, care sărea de la una la alta fără legătură și a cărui față congestionată trecea dintr-o dată de la o agitație bolnăvicioasă la cea mai mohorîtă descurajare. Cu toate astea, se căznea să se țină bine, ca odinioară. După fiecare semn de oboseală, după fiecare clipă de slăbiciune, urma o scurtă reculegere : își dădea ușor capul pe spate cu un gest larg, își trecea mîna prin păr și lăsa să-i fluture pe față un zîmbet plin de forță regăsită.

Antoine se pregăti să-i mulțumească pentru îndelunga anchetă pe care o făcuse în jurul morții lui Jacques și pentru

ajutorul pe care-l dăduse lui Jenny cînd aceasta voise să plece în Elveția. Rumelles îl opri scurt :

— Eh, asta-i lucru firesc ! Lasă, dragul meu... lasă... Apoi scăpă vorbele fără să-și dea seama : Tînăra aceea mi s-a părut fermecătoare... da... fermecătoare !

„Prea e om de lume ca să nu se prostească din cînd în cînd", își zise Antoine.

Rumelles îi tăiase vorba și nu mai ostenea să arunce frazele una după alta. Începu să-i povestească în amănunțime toate cercetările pe care le făcuse, ca și cum Antoine n-ar fi știut nimic despre treaba asta. Totul îi rămăsese uimitor de viu în memorie : cita, fără să șovăie, date sau nume de intermediari.

— Trist sfîrșit ! suspină el, ca o încheiere. Nu-ți bei laptele ? O să se încălzească... Își furișă spre Antoine o privire șovăitoare, își muie buzele în pahar, își șterse mustățile zburlite ca ale unui motan și suspină din nou : Da, trist sfîrșit... M-am gîndit mult la dumneata, crede-mă... Dar, date fiind împrejurările, ideile dumitale... onorabilitatea numelui... te întrebi dacă — cel puțin pentru familie — sfîrșitul acesta... n-a fost, la urma urmelor, o întîmplare... fericită...

Antoine se încruntă, dar nu răspunse. Cuvintele lui Rumelles îl loviseră adînc. Trebuia totuși să recunoască, fără înconjur, că și el avusese aceeași idee cînd aflase adevărul asupra ultimelor zile ale lui Jacques. Da, o avusese ; astăzi, însă nu mai gîndea la fel ; ba simțea chiar, amintindu-și de această idee, un fel de rușine dureroasă. Acești ultimi ani de război, toate raționamentele pe care fusese silit să le facă în cursul lungilor ceasuri de nesomn petrecute la clinică îi răsturnaseră aproape pe de-a-ntregul vechiul lui fel de a judeca.

N-avea deloc poftă să înceapă să discute cu Rumelles despre chestiunile lui personale. Prezența sa în localul acesta, unde de atîtea ori venise să cineze cu Anne, nu făcea decît să-i adîncească stînjeneala. Era uimit — se mira cu naivitate că vedea atîta lume în acest restaurant de lux, acum, în a patruzeci și patra lună de război. Toate mesele erau ocupate, ca și odinioară în serile de aglomerație. Erau, acum, poate mai puține femei și mai puțin elegante : multe dintre ele aveau și aici un aer de infirmiere. Marea majoritate a bărbaților erau în uniformă, strînși în curelele lor bine lustruite, se umflau în pene, cu tunica plină de panglicuțe multicolore. Printre ei se aflau cîțiva în permisie, ofițeri de trupă ; cei mai mulți însă erau ofițeri de la comenduirea pieței din Paris sau de la marele

cartier general. Un mare număr de aviatori, gălăgioși, cu priviri triste, puțin nebune, păreau beți înainte de a fi băut. O adevărată amestecătură de uniforme italienești, belgiene, românești, japoneze. Cîțiva ofițeri de marină. Dar mai cu seamă englezi — haine de culoare kaki, cu guler deschis la piept și cu cămașa impecabilă — veniți aici pentru a cina și pentru a bea șampanie.

— Nu uita să-mi dai de veste cînd ai să fii la sfîrșitul convalescenței, spuse Rumelles cu amabilitate. Nu trebuie să mai fii trimis pe front. Ți-ai făcut datoria cu vîrf și îndesat...

Antoine ar fi vrut să spună adevărul. Din iarna lui 1917, cînd fusese socotit vindecat de prima lui rană, fusese repartizat la diferite spitale din spatele frontului. Dar Rumelles continua să vorbească :

— Eu, unul, sînt acum aproape sigur că voi termina războiul fără să mă mișc din minister. La venirea domnului Clemenceau puțin a lipsit ca să fiu trimis la Londra ; de n-ar fi fost președintele Poincaré, cu care am rămas în termeni foarte buni, și, mai ales, dacă n-ar fi fost împotrivirea domnului Berthelot, căruia îi cunosc toate ciudățeniile și care are nevoie de mine, aș fi fost debarcat. Bineînțeles, viața la Londra n-ar fi fost lipsită de interes. N-aș mai fi fost însă în centrul tuturor treburilor, cum sînt aici. Ceea ce este pasionant !

— Te cred !... Dumneata, cel puțin, ești unul dintre aleșii care pot să înțeleagă cîte ceva din ceea ce se întîmplă... Și — cine știe ? — dintre cei care pot chiar să prevadă puțin și viitorul !

— O, îl întrerupse Rumelles, să înțelegi, nu poți ; iar să prevezi, și mai puțin... Degeaba știi, dragul meu, ce carte are adversarul în mînă, de înțeles nu înțelegi nimic din tot ce se întîmplă ; abia dacă, uitîndu-te înapoi, pricepi ceva din cele ce s-au întîmplat... Să nu crezi că un om de stat din zilele noastre, fie el integru și tiranic ca domnul Clemenceau, poate avea vreo influență directă asupra evenimentelor. Este și el sclavul împrejurărilor... A guverna în timp de război e ca și cum ai conduce o navă în care intră apa prin toate părțile : trebuie să născocești, din ceas în ceas, cine știe ce combinație pentru a împiedica asalturile mai amenințătoare ; trăim într-o atmosferă de naufragiu ; abia de ai răgaz, din cînd în cînd, să-ți calculezi poziția, să te uiți pe hartă, să indici o direcție nesigură... Domnul Clemenceau face și el ca ceilalți : suportă evenimentele și, cînd poate, le exploatează. Pot să-l urmăresc destul de bine din postul în care mă aflu.

Ciudat fenomen... Luă un aer gînditor și spuse repede, cu ezitări căutate : Vezi dumneata, domnul Clemenceau este un paradoxal amestec de scepticism firesc, de pesimism chibzuit și de optimism hotărît ; trebuie însă să recunoaștem că e o combinație cum nu se poate mai nimerită ! Surîdea, plin de înțelesuri, pînă în colțurile pleoapelor, ca și cum s-ar fi amuzat singur de discursul său și ar fi gustat cu multă plăcere calitatea formulelor pe care le găsise. Era însă limpede că toate acestea le spunea mereu, de luni de zile, fiecărui nou-sosit. Și apoi, adăugă el, acest om, care se îndoiește de toate, este animat de o credință adîncă : crede cu putere că patria domnului Clemenceau nu poate fi învinsă. Asta, dragul meu, constituie o forță fără egal ! Chiar și azi, cînd — trebuie să mărturisim — văd clătinîndu-se pînă și încrederea celor mai optimiști, ei bine, pentru acest patriot, victoria rămîne absolut sigură ! Sigură, ca și cum, prin drept divin, cauza Franței nu poate decît triumfa în glorie !

Antoine, tușind încet — la masa vecină un maior din armata engleză aprinsese o țigară de foi — încercă să spună ceva. Dar vocea lui era atît de slabă, înăbușită, în plus, și de șervetul pe care și-l apăsă pe buze, încît nu se înțeleseseră decît cîteva cuvinte :

— ...ajutor american... Wilson...

Rumelles găsi că e mai ușor să încerce a se preface c-a auzit ? Luă chiar un aer grozav de interesat :

— Oh, făcu el, mîngîindu-și obrazul cu un gest visător, știi, pentru unii dintre noi, președintele Wilson... În Franța și în Anglia sîntem nevoiți, vezi bine, să arătăm o respectuoasă considerație fanteziilor acestui profesor american ; dar nu ne lăsăm înșelați. Este un om cu orizont îngust, care nu are nici cea mai vagă noțiune despre relativ. Trebuie să recunoști că pentru un om de stat... Trăiește într-o lume ireală, creată pe de-a-ntregul de imaginația lui mistică... Ferească Dumnezeu ca morala simplistă a acestui puritan să intervină vreodată în funcționarea subtilelor rotițe ale bătrînelor noastre treburi europene !

Antoine ar fi dorit să-i poată răspunde. Glasul lui, însă, nu-i îngăduia. În momentul acela, dintre toți cei care purtau o mare răspundere, singur Wilson i se părea în stare să privească dincolo de război ; singurul capabil să se gîndească la viitorul lumii. Se mulțumi să schițeze un gest energic de protest.

Înveselit, Rumelles zîmbi.

— Nu mai spune ! Nu cumva vrei să mă faci să cred că te-ai lăsat dus de aiurelile președintelui Wilson ! Astea pot fi luate în serios dincolo de Atlantic, într-o țară de copii pe jumătate sălbatici. Dar în bătrîna noastră Europă... ! Fugi de-aici ! Frumos ne-ar sta dacă am îngădui utopiilor ăstora să prindă rădăcini la noi ! Vezi dumneata, nu ne putem feri niciodată îndeajuns de răul pe care îl pot face anumite cuvinte umflate, scrise cu literă mare : „Drept ! Justiție ! Libertate !" etc... În Franța lui Napoleon al III-lea ar trebui să se știe la ce dezastre duce așa-zisa politică generoasă ! Întinse brațul și-și puse mîna scurtă și lată, plină de pistrui, pe fața de masă. Apoi, aplecîndu-se confidențial spre Antoine : De altfel, oamenii bine informați pretind că președintele Wilson e mult mai puțin naiv decît pare și că nici el însuși nu se lasă amețit de *mesajele* lui... Acest campion al „păcii fără victorie" are, după cît se pare, pur și simplu, ambiția foarte realistă de a profita de împrejurări, pentru a pune vechiul continent sub tutelă americană, împiedicîndu-i pe aliați să ocupe, mîine, în treburile lumii locul de conducere care le-ar fi asigurat prin victorie. Acest lucru, în paranteză fie zis, vădește o serioasă doză de naivitate ! Fiindcă trebuie să fie cineva foarte naiv pentru a-și închipui că Franța și Anglia ar primi să se fi epuizat timp de ani și ani de zile într-o luptă atît de costisitoare fără să tragă din ea serioase profituri *materiale !*

„Dar, îi răspunse Antoine în sinea lui, instaurarea unei păci adevărate, a unei păci în sfîrșit trainice, n-ar constitui pentru popoarele europene cel mai *material* din toate profiturile de război ?" Însă tăcu. Căldura, zgomotul, mirosul de mîncăruri, amestecat cu fumul de tutun, îi făceau din ce în ce mai rău. Apăsarea pe care o simțea devenea tot mai grea. „Ce caut aici ? gîndea el, furios pe sine însuși. Frumoasă noapte îmi pregătesc..."

Rumelles nu observa nimic. S-ar fi zis că-i face o plăcere deosebită să-l ponegrească pe Wilson. La Quai d'Orsay, Wilson era ținta asupra căreia, de luni de zile, se exersa cu ferocitate verva domnilor diplomați. Rumelles își întrerupea frazele cu un rîs din gît, vindicativ, răsucindu-se pe scaun ca și cum ar fi stat pe cărbuni aprinși :

— Din fericire, președintele Poincaré și domnul Clemenceau, ca adevărați realiști și buni latini ce sînt, au înțeles nu numai nebunia acestor himere, dar și ascunsa megalomanie a președintelui Wilson... megalomanie care poate fi folosită în scopuri... profitabile ! Important în momentul de față

este să stoarcem Americii cît mai mult petrol, cît mai mult armament și cît mai multe avioane și oameni. Așa că trebuie să fim foarte atenți să nu-l contrazicem pe acest puternic furnizor. La nevoie să ne prefacem că dăm și noi în boala lui. Mă rog, să ne purtăm cu el cum trebuie să ne purtăm cu nebunii care nu sînt primejdioși. Și, te asigur, pînă acum rezultatele acestei tactici au fost foarte bune... Se aplecă spre Antoine și-i spuse la ureche : Știi dumneata că, mulțumită celor două mii de tone de benzină pe care ni le-a dat în răstimp de cîteva săptămîni și mulțumită celor trei sute de mii de oameni pe care ni-i trimite în fiecare lună, am putut rezista, anul acesta, după dezastrul englezilor în Picardia ? N-avem decît să flatăm mai departe maniile himerice ale acestui Lohengrin cu ochelari... În ziua în care vom avea, pe pămînt francez, o puternică armată americană în stare să înlocuiască trupele noastre, atunci vom putea răsufla puțin și vom putea deveni spectatori, așteptînd ca America să scoată, pentru noi, castanele din foc...

Antoine se uită gînditor la Rumelles, care mînca din friptura pe care o comandase „în sînge". Ridică mîna ca pentru a cere cuvîntul :

— Dumneata prevezi, așadar... încă vreo cîțiva ani de război ?

Rumelles împinse farfuria și se lăsă puțin pe spate :

— Chiar ani de zile, nu, într-adevăr, nu cred. Socotesc chiar că am putea avea unele surprize fericite... își privi o clipă, tăcut, unghiile : Ascultă, Thibault, adăugă el, vorbind din nou aproape în șoaptă, pentru a nu fi auzit de vecini. Mi-am adus aminte de ceva. Era în februarie 1915. Într-o seară, domnul Deschanel a spus în fața mea : „Durata și peripețiile acestui război sînt incalculabile. Pentru mine, unul, războiul acesta este o nouă izbucnire a războaielor Revoluției și ale Imperiului. Vor fi, în luptă, poate, și *răgazuri,* dar *pacea finală* e departe !" Ei bine, în momentul acela am crezut că e doar o glumă. Astăzi, însă... astăzi... sînt foarte aproape de a aprecia aceste cuvinte drept o viziune profetică. Făcu o pauză, se jucă puțin cu solnița și adăugă : Și asta pînă într-atît, încît, dacă mîine, după un succes zdrobitor al Aliaților, armatele Puterilor Centrale ar cere să depună armele, aș gîndi, ca și domnul Deschanel : „Iată *răgazul ; pacea finală* însă este încă departe".

Suspină și, fără a schimba tonul acesta de lecție învățată pe de rost, care avea darul de a-l enerva atît de mult pe Antoine, se avîntă într-o strălucită dare de seamă asupra diferi-

telor faze ale războiului, începînd cu invadarea Belgiei. Astfel, despărțite unele de celelalte, reduse la scheme foarte limpezi, evenimentele se înlănțuiau cu o logică impresionantă. Ai fi zis că este darea de seamă a unei partide de șah. Războiul acesta — pe care el, Antoine, îl făcuse zi cu zi — îi apărea deodată văzut în perspectiva timpului și sub aspectul lui istoric. În gura frumos cuvîntătoare a diplomatului, Marne, Somme, Verdun — numele acestea care pînă atunci îi evocaseră amintiri precise, personale și tragice — deveneau acum, golite deodată de realitatea lor, jaloanele precise ale unei expuneri tehnice, titluri de capitole pentru manualele școlare ale generațiilor viitoare.

— Și iată-ne ajunși în 1918, încheie Rumelles. Intrarea în război a Statelor Unite constituie strîngerea blocadei, demoralizarea popoarelor germanice. Urmarea logică este înfrîngerea lor inevitabilă. În fața acestui fapt nou, popoarele germanice aveau de ales între două atitudini : negocierea unei păci șchioape, cîtă vreme mai era încă timp, sau reluarea cu disperare a ofensivei, pentru a încerca să învingă înainte de sosirea masivă a americanilor. Au ales ofensiva. De aici a venit și formidabila lovitură din martie, din Picardia. Încă o dată, puțin le-a lipsit ca să nu cîștige. Iată de ce o țin mereu pe același drum. Asta e situația. Vor izbuti de data asta ? Se prea poate. Nimic nu ne îngăduie să spunem că pînă în vară nu vom fi nevoiți să cerem pace. Dar, dacă nu izbutesc, înseamnă că și-au jucat ultima carte. Atunci au pierdut și războiul. Asta, fie că am aștepta, pasivi, ceasul năvalei americane, fie că — și acesta este, pare-se, planul lui Foch — ne-am arunca ultimele forțe într-un atac pe toate fronturile și ne-am asigura un avantaj înainte ca americanii să se fi pus în mișcare. Iată pentru ce-mi vine a spune : adevărata pace, *pacea finală,* e, poate, încă departe ; dar un *răgaz* va fi și, pe cît se pare, destul de aproape.

Fu obligat să se întrerupă : Antoine avea un acces de tuse atît de violent încît, de data asta, era greu să te mai faci că nu bagi de seamă.

— Iartă-mă, dragul meu... Te istovesc cu vorbăria mea. Să mergem.

Făcu un semn *maître d'hotel*-ului, scoase din buzunarul pantalonilor — așa cum făceau soldații americani — un pumn de bancnote mototolite și plăti nota cu un aer de nepăsare.

Rue Royale era întunecată. Automobilul, cu luminile stinse, aştepta la marginea trotuarului.

Rumelles se uită în sus şi spuse :

— Cerul e senin ; se prea poate *să vină* în noaptea asta... Mă întorc la minister, să văd dacă e ceva nou. Întîi te duc pînă acasă.

Înainte de a se urca în maşina în care Antoine se şi aşezase, cumpără de la o vînzătoare cîteva ziare de seară.

— Minciuni, murmură Antoine.

Rumelles nu răspunse imediat. Închise întîi, prevăzător, fereastruica ce-i despărţea de şofer.

— Bineînţeles că sînt minciuni ! spuse întorcîndu-se aproape ameninţător spre Antoine. Cum de nu înţelegi că aprovizionarea regulată cu ştiri liniştitoare este pentru ţară tot atît de esenţială ca şi aprovizionarea cu hrană şi muniţii ?

— E adevărat, aveţi şi răspunderea sufletelor, spuse Antoine ironic.

Rumelles îl bătu prietenește pe genunchi :

— Hai, Thibault, fii serios ! Gîndeşte-te ! Ce poate face un guvern care se află în război ? Să conducă evenimentele ? Ştii bine că nu. Dar să conducă opinia publică, asta, da ! Este chiar singurul lucru pe care-l mai poate face !... Ei bine, asta şi facem ! Principala noastră ocupaţie constă în — cum să spun ? — în transmiterea aranjată a faptelor... Trebuie neapărat să stimulăm necontenit încrederea naţiunii în victoria ei finală... Trebuie să apărăm, zilnic, încrederea pe care şi-a pus-o, pe drept sau pe nedrept, în valoarea şefilor ei, militari sau civili...

— Şi pentru asta, orice mijloc e bun !

— Bineînţeles !

— Minciuna organizată !

— Sincer vorbind : crezi că am putea îngădui să se spună, ştiu şi eu, de pildă... că bombardamentele noastre aeriene asupra oraşelor Stuttgart şi Karlsruhe au făcut, în rîndurile populaţiei civile, mult mai multe „victime nevinovate“ decît toate obuzele pe care le va putea arunca vreodată Bertha asupra Parisului ?... Sau, bunăoară, că această campanie a submarinelor nemţeşti, pe care am înfăţişat-o drept o crimă împotriva umanităţii, era, pentru Puterile Centrale, o operaţie necesară, singura posibilitate care le rămînea pentru a zdrobi rezistenţa noastră după eşecul ofensivelor din 1916 ?... Sau că faimoasa torpilare a Lusitaniei era, la drept vorbind, un act de represalii cu totul îndreptăţit, un foarte blînd răspuns, la urma urmelor, la această blocadă cumplită, care a ucis pînă acum în Germania şi în Austria de zece sau

de douăzeci de mii de ori mai mulți copii și mai multe femei decît se aflau pe Lusitania ? Nu, nu, foarte rareori este bine să spui adevărul ! E indispensabil ca dușmanul să fie totdeauna vinovat și ca marea cauză a Aliaților să fie singura cauză dreaptă ! E neapărat necesar...

— ... să mințim.

— Da, chiar de n-ar fi decît pentru a ascunde celor de pe front ce se urzește în spatele frontului ! Chiar de n-ar fi decît pentru a ascunde celor din spatele frontului grozăviile care se petrec pe front !... Este neapărat necesar să li se ascundă și unora, și celorlalți ce se întîmplă în culisele cancelariilor inamicului sau neutrilor ! Da, dragul meu ! De aceea, cea mai mare parte a muncii noastre, a muncii conducătorilor civili, vreau să spun, este nu numai să mințim, cum prea bine zici, dar să mințim bine ! Ceea ce, crede-mă, nu e totdeauna ușor ; asta cere o lungă experiență, o ingeniozitate și o ușurință de a născoci mereu vii. Se cere să fii un fel de geniu... Și pot să afirm : viitorul ne va da dreptate. În domeniul acesta, al *minciunii folositoare,* noi, în Franța, am făcut minuni de patru ani încoace !

Automobilul, după ce străbătuse încet Boulevard Saint-Germain și Rue de l'Université slab luminate, se opri în fața porții lui Antoine. Cei doi bărbați coborîră.

— Uite, continuă Rumelles, îmi aduc aminte de săptămîna aceea a ofensivei lui Nivelle, în aprilie 1917... Glasul lui redeveni febril. Îl apucă pe Antoine de braț, pentru a-l duce ceva mai departe de șofer : Nu-ți poți închipui ce a fost asta pentru noi, cei care știam totul, ceas cu ceas... pentru noi, care asistam la această acumulare de greșeli... pentru noi, care puteam calcula, în fiecare seară, totalul pierderilor !... Numai în patru sau cinci zile, treizeci și patru de mii de morți și peste optzeci de mii de răniți !... Dar răzvrătirea acelor regimente decimate... Și totuși nu putea fi vorba nici să spunem adevărul, nici să fim drepți. Trebuia, cu orice preț, să reprimăm fără milă rebeliunea trupelor, înainte ca aceasta să cuprindă întreaga armată ! Pentru țară a fost o chestie de viață sau de moarte... Trebuia cu orice preț să susținem comandamentul, să-i ascundem greșelile, să-i salvăm prestigiul... Mai mult : trebuia, cu bună-știință, să persistăm mai departe în greșeală, să reluăm ofensiva și să aruncăm noi divizii în focul nimicitor al frontului, să jertfim încă o dată douăzeci sau douăzeci și cinci de mii de soldați, la Chemin-des-Dames...

— Pentru ce ?

— Pentru a obține un succes cît de mic, pe care să ne putem grefa *minciuna salvatoare !* Să reîntărim încrederea, care slăbea pretutindeni... Am avut parte, în cele din urmă, de fericita operație de la Craonne. Am putut face din ea o victorie strălucită. Eram salvați !.. Zece zile după aceea, guvernul i-a măturat pe șefi și a semnat numirea generalului Pétain...

Antoine, sleit de forțe, nemaiputînd să stea în picioare, se rezemase de zid. Rumelles îl ajută să meargă pînă la intrare.

— Da, adăugă el, eram salvați ; îți jur însă că mai degrabă aș da un an din viață decît să fiu silit să retrăiesc acele patru sau cinci săptămîni ! Părea sincer. Mă duc. Mi-a făcut atîta plăcere că te-am văzut !... Și, în timp ce Antoine trecea pragul, îl îndemnă : Îngrijește-te serios, dragul meu ! Medicii sînt toți la fel... cînd e vorba de propria lor sănătate, chiar cei mai conștiincioși sînt de o neglijență...

Gise îi pregătise camera. Obloanele erau închise, perdelele trase, husele scoase de pe scaune și fotolii, iar patul era făcut ; un pahar și o cană cu apă proaspătă fuseseră puse la îndemînă, pe noptieră. Toate aceste mici dovezi ale atenției ce i se dădea îl tulburară atît de mult, încît Antoine își spuse : „Se vede că arăt și mai rău decît credeam..."

Prima lui grijă fu să-și facă o injecție. După aceea se trînti într-un fotoliu și rămase așa vreo zece minute, nemișcat, încordat, cu ceafa sprijinită de spătar.

Se gîndea la Rumelles cu o dușmănie neașteptată, aspră, nedreaptă, desigur, și de care era el însuși mirat : „Cei care fac războiul... Cei care nu fac războiul... Între noi și ei, împăcarea nu va mai putea fi niciodată posibilă !"

Senzația de sufocare începu să-i treacă puțin cîte puțin. Se ridică, pentru a-și lua temperatura : 38,1... Nu era prea mare după o zi ca asta... Înainte de a se culca, mai pierdu puțin timp făcînd o inhalație.

„Nu, își spunea el, înfundîndu-și cu ciudă capul în pernă, nu mai e cu putință nici o înțelegere cu ei ! În ziua încetării războiului, cei care *nu l-au făcut* vor trebui să se ascundă, să dispară. Franța, Europa de mîine vor fi de drept ale foștilor combatanți. Nicăieri cei care *l-au făcut* nu vor accepta să colaboreze cu cei care n-au fost acolo !"

Întunericul îl apăsa, dar se stăpîni și nu aprinse lampa. Camera fusese a domnului Thibault, aceea în care bătrînul,

înainte de a muri, luptase și suferise atîta. Antoine își aduce aminte de cele mai mici amănunte, de ultima baie, de injecția izbăvitoare, de toate clipele acelei agonii. Iar ochii lui larg deschiși în întuneric păreau că deslușesc camera tatălui său, cu patul acela mare de acaju, cu pupitrul de rugăciune îmbrăcat în catifea și cu scrinul plin de doctorii.

VI

Mulțumită inhalației, noaptea nu fusese proastă ; Antoine însă, aproape că nu închisese ochii. Abia înspre zori somnul îl furase o clipă ; numai atît însă cît să se zvîrcolească pradă unui coșmar absurd, din care îl trezise un acces de transpirație așa de puternic, că trebuise să se scoale și să se schimbe. Intrînd din nou în așternut și fiind sigur că nu va mai putea adormi, încercă să-și amintească amănuntele visului ciudat pe care-l avusese :

„Ia să vedem... au fost trei părți deosebite... Trei scene, dar unul și același decor : vestibulul apartamentului meu...

În prima, mă aflam cu Léon. Eram pradă unei cumplite neliniști, pentru că, dintr-un minut într-altul, urma să sosească tata. Situația era groaznică. Profitasem de lipsa tatii ca să pun mîna pe tot ce-i aparținea și să răstorn casa cu susul în jos. Și tata trebuia să se întoarcă ; și era să fiu prins asupra faptului. Era îngrozitor. Mă învîrteam în sus și-n jos prin vestibul, neștiind ce să fac pentru a evita catastrofa. Și-mi era cu neputință să fug. De ce ? Din cauza Gisei, care trebuia să se întoarcă curînd acasă... Léon, la fel de înnebunit ca și mine, stătea la pîndă, cu obrazul lipit de ușa de la intrare. Îi văd și acum privirea prostească și ochii căscați de spaimă. La un moment dat s-a întors către mine, spunînd : « e-ar fi dacă m-aș duce să-i dau de veste doamnei ?»

Asta e prima scenă. Pe urmă, m-am pomenit deodată cu tata, aici, în fața mea, în picioare, în mijlocul vestibulului, în redingotă, cu o pălărie cu panglică de crep (ca aceea a lui Chasle), *din pricina înmormîntării.* are înmormîntare ? Lîngă el, pe jos, un geamantan nou (în felul aceluia al individului cu care am călătorit alaltăieri). Léon dispăruse. Tata se scotocea, demn și preocupat, prin buzunare. M-a zărit și mi-a spus : «Ah, tu erai ?... Domnișoara nu-i aici ?» «Dragul meu, stai să-ți povestesc : am călătorit prin țări foarte *pitorești* !...» și toate astea cu tonul patern și solemn cu care vorbea în astfel de împrejurări. Mie mi se uscase gura, mi-era cu nepu-

tință să scot un cuvînt. Mă simțeam iarăși băiețașul care tremură în fața unei pedepse meritate... Și în același timp mă întrebam, uimit : «Cum se face că n-a băgat de seamă, cînd a urcat, că s-au schimbat scările, că s-au scos vitraliile și covorul ăsta nou ?» Și apoi m-am gîndit cu spaimă : «Cum să-l fac să nu intre în camera *noastră,* ca să nu vadă patul ?...» Pe urmă nu mai știu ce s-a întîmplat ; se vede că a fost o întrerupere...

În orice caz — și asta e a treia scenă — îl revăd pe tata în picioare, tot în același loc, dar de astă dată în pîslari și în haina lui veche de casă. Părea nemulțumit. Dădea din cap și-și mucea gîtul din strînsoarea în care-l ținea gulerul tare. Atunci mi-a spus, cu rîsul acela înghețat și scurt al lui : «Ia spune-mi, dragul meu, unde naiba mi-ai pus ochelarii ?» Și ochelarii pe care mi-i cerea erau tocmai ochelarii de baga pe care îmi amintesc că i-am găsit pe biroul lui și pe care i-am dăruit, împreună cu garderoba și toate lucrurile lui, Micilor Surori ale săracilor... Și atunci mînia lui a izbucnit dintr-o dată. A venit spre mine, strigînd : «Dar acțiunile mele ? Ce-ai făcut cu acțiunile mele ?» Bîiguiam : «Care acțiuni, tată ?» Îmi curgeau broboane mari de sudoare, mă ștergeam și mă tot ștergeam, și-mi aduc aminte cum ciuleam urechile : așteptam să aud dintr-o clipă în alta zgomotul ascensorului și s-o văd intrînd pe Gise (în haine de infirmieră, fiindcă era ceasul la care se întorcea de la clinică)... Și în momentul acela m-am trezit, efectiv, scăldat în sudoare..."

Surîdea la amintirea spaimei lui. Dar se simțea încă zguduit. „Cred că am puțină temperatură", își spuse. Într-adevăr : 37,8. Ceva mai puțin decît seara, în ajun ; ceva mai mult decît ar fi trebuit în dimineața asta.

Două ore mai tîrziu, îmbrăcîndu-se și făcîndu-și tratamentul, se întoarse din nou cu gîndul la visul lui.

„Ciudat. În definitiv, visul ăsta a fost foarte scurt. În total, trei tablouri scurte : așteptarea aceea plină de îngrijorare în tovărășia lui Léon ; apoi sosirea năvalnică a tatii, cu geamantanul ; pe urmă povestea cu ochelarii și acțiunile... Da, dar cîte se adună în jurul acestora ! Întreg trecutul acela, cu totul aparte și foarte complet, în care prinsese rădăcină visul !"

Deoarece simțea ca o apăsare pe piept, fiindcă stătuse prea mult în fața spălătorului, se așeză pe marginea băii și rămase o clipă pe gînduri : „Trecutul acesta, care ne scaldă într-o bună măsură visurile, este, desigur, un fenomen cunoscut și care trebuie să fi fost studiat... Nu m-am gîndit niciodată la

asta... În ceea ce privește visul meu de astă-noapte, cazul este extrem de limpede... Pînă într-atît, încît, dacă aș avea destulă putere, ar merita să-l notez... Altfel, în două zile voi uita totul."

Se uită la ceas. N-avea nici o grabă. Luă carnetul în care își însemna, în fiecare seară, observațiile asupra bolii — și pe care, bineînțeles, îl adusese cu dînsul — rupse cîteva foi curate și, înfășurîndu-se în halatul de baie, pe care Gise îl agățase într-un cuier al cabinetului de toaletă („s-a gîndit la toate, draga de ea", își spuse el zîmbind), se așeză din nou pe pat.

Scria de zor de trei sferturi de oră, cînd fu întrerupt de zbîrnîitul soneriei.

Era o telegramă din partea maestrului. În termeni foarte prietenoși, doctorul Philip se scuza că nu-l poate primi pe Antoine decît peste două zile, seara ; pleca din Paris, în fruntea unei comisii însărcinate să inspecteze cîteva spitale din nord.

Antoine era foarte dezamăgit. Ca să se consoleze, își spuse că era totuși destul de bine că Philip se întorcea înainte de plecarea lui. Va lua masa cu el miercuri seara, iar joi va pleca la Grasse.

Foile de hîrtie rămaseseră împrăștiate pe pat. Erau cinci, acoperite de scrisul lui hieroglific, cu litere izolate, obicei rămas de pe timpul cînd își făcea lecțiile la greacă. Antoine le adună și le reciti. Primele două conțineau povestirea amănunțită a visului, cu părțile caracteristice de care-și aducea aminte. Pe celelalte trei era un comentariu destul de încîlcit. „Ce este bine conceput..." mormăi el mîniat și dezamăgit. Pe vremuri fusese doar maestru în redactarea acestui soi de note, în care, cu puține cuvinte, mintea lui știa să cuprindă toate punctele esențiale ale unei gîndiri. „Trebuie să mă antrenez din nou, își spuse el, dacă vreau să încep să lucrez iarăși pentru reviste..."

Iată ce scrisese :

. . . . . .

Într-un vis, două lucruri se disting limpede :

1. Visul însuși, episodul (în care cel ce visează este mai mult sau mai puțin amestecat). Acțiunea, de obicei scurtă, fragmentată, plină de mișcare, aidoma unei scene jucate de actori.

2. În jurul acestui scurt moment dramatic există o situație dată care comandă acest moment și care îl face plauzibil. O situație care rămîne în afară, la marginea acțiunii. Dar despre care cel ce visează are o conștiință precisă. Situație în care, po-

trivit fabulației visului, cel ce visează se află instalat de mult timp. Comparabilă cu ceea ce reprezintă, pentru fiecare dintre noi, în starea de veghe, trecutul nostru.

În exemplul visului pe care l-am avut, observ, în jurul celor trei episoade care alcătuiesc acțiunea, o serie întreagă de împrejurări, care, fără a face parte integrantă din vis, erau implicit conținute în el. Ba chiar, dacă te gîndești bine, împrejurările acestea sînt de două feluri, alcătuind parcă două zone diferite: sînt împrejurările imediate, în care visul este ca învăluit; apoi există o a doua zonă, mai îndepărtată în timp: un ansamblu de împrejurări mult mai vechi, alcătuind un trecut închipuit, fără de care visul n-ar fi fost posibil. Trecutul acesta, de care eu, cel ce visam, eram necontenit conștient, n-a jucat, în timpul visului, nici un rol: era numai preexistent acestui vis, după cum trecutul personajelor este preexistent față de acțiunea care le adună întîmplător laolaltă pe scenă.

Să precizăm puțin. Ceea ce înțeleg eu prin împrejurări ale primei zone este, de pildă, faptul că știam ce oră era, cu toate că în cursul visului nu se vorbise de oră. Știam că era douăsprezece fără ceva și că o așteptam, ca de obicei, pe Gise la dejun. Știam că în dimineața aceea, chiar în lipsa ei și fără să-i pot da de veste, primisem o telegramă de la tata, prin care acesta anunța că se întoarce pentru înmormîntare. (Aici, un punct care rămîne nelămurit: înmormîntarea cui? Nu era înmormîntarea Domnișoarei. Era totuși înmormîntarea cuiva apropiat, pentru că doliul acesta ne privea pe toți.) Știam că tata se căuta în buzunare ca să găsească mărunțiș pentru a plăti taxiul, după cum știam că un automobil de piață, încărcat cu bagaje, îl adusese chiar atunci în fața casei. (Ba cred că pot spune că și vedeam acest taxi oprit în stradă și, în același timp, îl vedeam pe tata în vestibul.) Etc.

Împrejurări din zona a doua. Înțeleg prin aceasta o serie întreagă de întîmplări destul de îndepărtate, a căror existență era cunoscută lui Antoine cel din vis. Nu pot spune sigur că în timpul visului mă gîndeam la aceste evenimente; dar amintirea lor era în mine, tot așa cum sînt și amintirile din viața noastră reală. Așa, de pildă, știam (în realitate, ar trebui să scriu: eram știutor) că tata plecase de mult din Franța, trimis în celălalt capăt al lumii de nu știu care societate de binefacere, pentru niște anchete în legătură cu operele lui. (Inspecție a serviciilor de penitenciare din străinătate sau cam așa ceva.) Călătorie atît de îndepărtată, încît era ca și cum n-ar mai fi trebuit să se întoarcă niciodată... Știam, de asemenea, ce reacții avusesem în momentul acestei plecări, întîmpinată de noi ca un noroc

neașteptat. Știam că, o dată scăpat de tutela lui, mă căsătoresem cu Gise. Că pusesem stăpînire pe apartament, schimbînd totul, vînzînd mobilele, împărțind Micilor Surori obiectele și veșmintele personale ale tatii, dărîmînd zidurile interioare pentru a transforma casa cu totul. (Și ceea ce este foarte ciudat : în visul meu, transformările nu erau acelea pe care le făcusem în realitate. Așa, de pildă, e adevărat că vestibulul din vis fusese vopsit din nou în ocru-deschis, însă nu avea un covor de culoarea tutunului, ci unul roșu ; și în locul consolei, se afla vechiul orologiu de stejar din anticamera tatii.) Asta nu e totul. N-aș mai sfîrși nicicînd de notat tot ceea ce știam. De pildă : știam cu foarte mare precizie că odaia noastră, a Gisei și a mea (în care totuși nu se petrecuse nici una din scenele din vis), era fosta cameră a tatii și că semăna cu odaia Annei din Avenue de Wagram. Mai mult încă : știam că în dimineața aceea Léon nu avusese timpul să facă curat, că patul nostru cel mare rămăsese răvășit ; și eram îngrozit la gîndul că tata avea să deschidă ușa acestei camere... În sfîrșit, știam o mie de alte amănunte ale vieții noastre și ale vieții celor din jurul nostru. Între altele — ceea ce îmi pare curios, de vreme ce fratele meu n-a avut nici un fel de rol în visul acesta — știam că Jacques, ajuns la disperare în urma căsătoriei noastre, emigrase, de gelozie, în Elveția și...

Redactarea se oprea aici. Antoine nu mai avea chef să continue. Luă un creion și notă pe margine : „A se cerceta ce părere au, în privința aceasta, cei care s-au ocupat de vise..."

Își împături apoi hîrtiile, se sculă și puse apă la încălzit pentru inhalație.

Cîteva minute mai tîrziu, cu capul înfășurat în prosoape, cu fața leoarcă de sudoare, cu ochii închiși, trăgea pînă în adîncul pieptului aburul binefăcător, gîndindu-se încă la visul lui de peste noapte. Își dădu dintr-o dată seama că însuși subiectul acestui vis era mărturia unei stări deosebite, o stare de conștiință încărcată, a unui simț de răspundere, ba chiar de vinovăție, pe care, în timpul treziei, mîndria lui izbutea să-l țină în umbră. „Într-adevăr, recunoscu Antoine, nu am de ce să mă mîndresc cu toate cele petrecute după moartea tatii." Se gîndea nu numai la faptul că se instalase luxos, dar și la legătura lui cu Anne, la ieșirile lui, seara, în oraș ; o nestăvilită alunecare spre viață ușoară. „Fără să mai pun la socoteală, adăugă el, pierderea unei mari părți din averea lăsată de tata..." (Tocase, în cheltuielile făcute pentru transformarea casei, mai bine de jumătate din averea lui mobilă ; disprețuind venitul plasamentelor înțelepte ale dom-

lului Thibault, transformase restul în valori ruseşti, astăzi ajunse la zero.) „Ei şi ?... îşi zise. La ce ajută regretele fără rost ?...“ Aşa avea el obiceiul să-şi liniştească remuşcările. Totuşi — şi visul acesta era o dovadă sigură —, păstrase încă, în fond, concepţia burgheză asupra „averii familiale“, asupra banului pentru a fi lăsat moştenire ; şi, cu toate că n-avea de dat socoteală nimănui, încerca un sentiment de ruşine că irosise, în mai puţin de un an, avutul pe care mai multe generaţii îl adunaseră cu înţelepciune.

Îşi scoase pentru cîteva clipe capul de sub prosoape, respiră puţin aer proaspăt, îşi frecă ochii congestionaţi şi se vîrî din nou sub cuverturile umede şi fierbinţi.

Tot ce gîndise în dimineaţa aceea despre iarna lui din 1914 se lega cu impresiile enervante pe care le avusese în ajun, după plecarea Gisei, cînd colindase prin frumoasele sale laboratoare pustii şi prin încăperea botezată pompos „a arhivelor“, cu fişierele ei de teste, cu şiruri întregi de mape noi de carton, numerotate şi goale. Intrase în „sala de pansamente“, atît de bine utilată şi care nu folosise niciodată la nimic. Şi acolo, aducîndu-şi aminte de modestul lui cabinet de odinioară, de la parter, de viaţa lui activă, utilă, de medic tînăr, înţelese că, de la moartea tatălui său, apucase pe un drum greşit.

Inhalatorul aproape răcit nu mai dădea decît un abur slab. Zvîrli şervetele jilave, se şterse pe faţă şi se întoarse în camera lui.

— Ah... Eh... Ah... Oh... făcu, stînd în picioare în faţa oglinzii, ca să-şi încerce vocea.

Era încă răguşit, dar îşi regăsise oarecum timbrul şi îşi simţea laringele ceva mai degajat. „Douăzeci de minute de gimnastică respiratorie... Apoi, zece minute de odihnă, după care am să mă îmbrac, am să-mi fac geamantanul şi, deoarece nu-l pot vedea astăzi pe Philip, am să iau primul tren spre Maisons.“

În automobilul care-l ducea spre gară, în timp ce trecea de-a lungul Grădinii Tuileries şi privea, în soarele de mai, statuile albe ridicîndu-se peste iarba tunsă scurt şi aburul vineţiu în care se pierdeau contururile Carrousel-ului, îşi aminti de dimineaţa aceea de primăvară în care îşi dăduse întîlnire cu Anne în curtea Louvre-ului ; un gînd neaşteptat îi trecu prin minte :

— Du-mă la intrarea în Bois de Boulogne ! îi strigă şoferului. Ia-o apoi pe Rue Spontini.

Ajuns în apropierea locuinței familiei Battaincourt, cer șoferului să meargă mai încet și scoase capul pe fereastra automobilului. Toate obloanele erau trase ; poarta — încuiată. Pe căsuța portarului fusese agățată o tăbliță : „Casă frumoasă de vînzare. Curte interioară — Garaj — Grădiniță. (Suprafață totală : 625 m²)"

Deasupra cuvintelor : „De vînzare", cineva adăugase cu mîna : „Sau de închiriat."

Automobilul o luă încet de-a lungul zidului grădinii. Antoine nu simțea nimic. Absolut nimic : nici emoție, nici părere de rău. Și se întreba de ce făcuse acest pelerinaj.

— Întoarce... la gara Saint-Lazare !

„Da, își spuse aproape imediat, ca și cum nici nu și-ar fi întrerupt meditațiile din dimineața aceea, m-am amăgit pe mine însumi, silindu-mă să cred că era neapărat necesar să-mi organizez mai bine viața profesională... În loc să-mi stimulez munca, toate bunurile astea materiale nu făceau decît s-o paralizeze ! Întreg mecanismul acesta, atît de frumos, funcționa în gol. Totul era gata pentru realizări de mari proporții. În realitate însă, nu mai făceam nimic..."

Își aduse dintr-o dată aminte de atitudinea fratelui său în fața moștenirii lăsate de tatăl lor și de acel dezgust al lui Jacques pentru bani, pentru care îl considerase, atunci, drept un prost. „Însă Jacques avusese dreptate ; cît de bine ne-am înțelege astăzi !... Otrăvirea cu bani ! Mai cu seamă cu banul moștenit. Banul pe care nu l-ai cîștigat tu... De n-ar fi fost războiul, aș fi fost pierdut. N-aș fi scăpat niciodată de intoxicația asta. Ajunsesem să cred că totul se poate cumpăra. Începusem a socoti că dreptul de a munci puțin și de a-i pune pe alții să muncească era privilegiul natural al unui om bogat. Mi-aș fi atribuit, fără pic de rușine, meritul celei dintîi descoperiri făcute de Jousselin sau de Studler în laboratoarele *mele*... Un profitor, iată ce mă pregăteam să ajung !... Prin bani am cunoscut plăcerea de a fi stimat... Și nu eram departe de a socoti că această stimă este firească, nu eram departe de a gîndi că banul face din mine un om superior... Frumos !... Și relațiile acelea false, echivoce, pe care banul le stabilește între bogat și ceilalți ! Una din cele mai ascunse și mai perfide căi ale banului de a face rău. Începusem să gîndesc despre cei mai buni prieteni ai mei : «De ce îmi spune asta ? Vor să vadă oare cum arată carnetul meu de cecuri ?»... Frumoasă treabă !..."

Simțea atîta amărăciune răscolind această mocirlă, încît sosirea la gara Saint-Lazare fu ca un fel de ușurare. Se avîntă

o pași repezi în mijlocul mulțimii ce se înghesuia în hol, fără să-i mai pese că respira greu, bucuros că a găsit în asta o diversiune care-i îngăduia să scape de el însuși.

— Un bilet pentru... Nu... unul militar, a treia, pînă la Maisons-Laffitte... La ce oră pleacă trenul ?

Nu călătorise de prea multe ori la clasa a treia. Astăzi însă, faptul acesta îi procura o plăcere aspră, bărbătească.

VII

Clotilde ciocăni în ușă. Așteptă, cîteva clipe, ținînd tava în echilibru într-o mînă, apoi ciocăni din nou. Nici un răspuns. Dezamăgită la gîndul că Antoine ieșise fără să fi mîncat, deschise ușa.

În cameră era întuneric. Antoine era încă în pat. Auzise : dimineața însă, înainte de a-și face inhalația, era atît de afon, încît renunță de la început la orice efort de a scoate vreun sunet. Încercă prin semne s-o facă pe Clotilde să înțeleagă asta.

Cu toate că-și însoțise gesturile de un zîmbet liniștitor, biata femeie rămase în prag, ridicînd din sprîncene, mirată și îngrijorată. Văzînd că Antoine nu e în stare să scoată un cuvînt — cu toate că, la sosire, stătuse de vorbă cu ea, în bucătărie — o fulgeră deodată gîndul că va fi avut un atac și că era pe jumătate paralizat. Antoine, care aproape îi ghicise gîndul, îi zîmbi mai tare, îi făcu semn să aducă tava pînă la pat și, luînd creionul și blocnotesul de pe măsuța de noapte, scrise repede : „Noaptea a trecut foarte bine. Dimineața sînt întotdeauna fără glas."

Clotilde silabisi cuvintele, îl privi uimită o clipă, apoi spuse fără înconjur :

— Oricum, nu ne așteptam să vă vedem în starea asta... Frumos v-au mai aranjat !

Se duse și trase perdelele. Soarele dimineții năvăli în odaie. Cerul era albastru, iar dincolo de cadrul verde al viței sălbatice, care atîrna din balconul de lemn, brazii din apropiere și, ceva mai încolo, vîrfurile aproape înverzite ale pădurii de la Saint-Germain fremătau sub o ușoară adiere.

— Cel puțin, puteți mînca ? întrebă Clotilde, venind lîngă pat.

Umplu cana cu lapte cald și, în timp ce Antoine muia în ea bucăți de pîine, femeia se trase un pas înapoi, atentă, cu

mîinile în buzunarul șorțului. Antoine înghițea cu atîta greutate, încît Clotilde nu se putu stăpîni să nu mai spună o dată :

— La așa ceva nu ne așteptam, zău că nu ne așteptam ! Știam noi că domnul a fost gazat. Dar ne ziceam : „Să fii gazat, oricum, e mai puțin rău decît să fii rănit..." Se vede că nu tocmai așa !... E adevărat că la boli nu mă prea pricep. Cînd ne-ați scris, surorii mele și mie, să venim cu domnișoara Gise la doamna de Fontanin, Adrienne a spus numaidecît : „Vreau să îngrijesc răniți". Dar eu am zis : „Eu, una, fac orice fel de treabă, la bucătărie, în casă, nu m-am dat niciodată în lături de la muncă. Dar în ceea ce privește răniții, nu, nu-mi place". Așa că doamnele au luat-o pe Adrienne la spital și eu am rămas la vilă. Nu mă plîng, cu toate că n-am nici o clipă de răgaz. Vă dați seama și dumneavoastră, ar trebui ca zilele să aibă cîte douăzeci și cinci de ceasuri pentru ca o femeie singură să răzbească toată munca asta care este de făcut aici. Mie uneia însă îmi place mai mult așa decît să umblu cu mîinile prin răni.

Antoine o ascultă zîmbind. (Ar fi fost destul de plăcut să fie îngrijit de această femeie credincioasă, în lipsa Gisei... Păcat însă că avea atît de puțină tragere de inimă pentru meseria de infirmieră...)

Spre a-i arăta că știa să prețuiască așa cum se cuvine greutatea acestei trude zilnice, Antoine strînse din buze cu multă considerație și dădu de mai multe ori din cap.

— O, adăugă Clotilde numaidecît, cuprinsă de remușcare, la urma urmei, nu-i chiar așa de greu pe cît s-ar crede. Doamnele sînt mai tot timpul la spital. Nu le văd decît la cină. La prînz îl am numai pe conașul Daniel și pe doamna Jenny, cu pușt iul.

Mai familiară decît altădată, ca și cum anii de război șterseseră vechile distanțe, îl năucea cu limbuția ei, vorbind slobod despre fiecare : „...Că domnișoara Gise e întotdeauna atît de bună cu noi... Că doamna de Fontanin nu ține nasul prea sus, dar de fapt te simți atît de stingherită în fața ei, încît nu știi niciodată cum să-i vorbești... Că doamna Nicole nu păstrează nici o ordine, dar în schimb știe atît de bine să se facă slujită !... Că doamna Jenny, care vorbește cam puțin, munceste toată ziua și știe să înțeleagă atîtea..." Și revenea mereu la „pușt i", pe un ton de admirație și duioșie :

— Un pușt i care promite ! Va porunci, ca și răposatul domnul... („E adevărat, e nepotul tatii", își spuse Antoine.) Dacă l-ai lăsa în voia lui, ar învîrti lumea toată pe degete...

Nici nu vă puteți închipui ce strengar este : argint-viu... Unul din aceia care-și vîră nasul peste tot, n-ascultă de nimeni și de nimic... Tot e bine că e conașul Daniel aici, ca să mai vadă de dînsul, că eu, cu atîta treabă, n-aș putea. Trebuie să fii mereu cu ochii pe el... Unde mai pui că-și face de lucru și conașul Daniel cu asta, că altfel, aici, singur, mestecînd mereu la gumă, i s-ar părea ziua cît un veac... Își clătină capul, cu un aer plin de subînțelesuri : Nu pot să nu mă gîndesc că în vremurile astea unora nu le pare deloc rău că șchioapătă...

Antoine își luă blocul și scrise : *Léon ?*

— Ah, bietul Léon...

Clotilde n-avea să-i mai dea nici o noutate despre servitor. Fusese luat prizonier, în apropiere de Charleroy, după patrusprezece ore de campanie, chiar a doua zi după sosirea pe front, și Antoine, îndată ce aflase numărul lagărului, o însărcinase pe Clotilde să trimită, în fiecare lună, cîte un pachet cu de-ale mîncării. Léon mulțumea, cu regularitate, scriind trei cuvinte pe o carte poștală. Nu dădea nici un amănunt despre felul cum o ducea.

— Știți că ne-a cerut un flaut ? Domnișoara Gise a cumpărat unul de la Paris.

Antoine isprăvise de mult laptele.

— Trebuie să cobor, s-o ajut pe doamna Jenny, spuse Clotilde, luîndu-i tava din față. Marți, e ziua ei de spălat, și rufele sînt greu de stors. Un puști ca ăsta murdărește, nu glumă !...

Ajunsese lîngă ușă, cînd se întoarse pentru a-și mai arunca o dată privirile asupra lui Antoine. Chipul ei luă deodată un aer gînditor :

— Am trăit, cum s-ar zice, de toate, în anii ăștia, domnule Antoine. Am văzut de toate... Cum îi spun adesea și Adriennei : „Dacă răposatu domnul s-ar întoarce ! Dacă ar putea vedea toate cîte s-au întîmplat de cînd nu mai e printre noi !"

Rămas singur, Antoine începu să-și facă tacticos toaleta. Nu-l zorea nimic. Avea de gînd să fie foarte atent cu tratamentul.

„Dacă răposatu domnul s-ar întoarce..." Cuvintele Clotildei îi aduseră din nou aminte de visul din ajun. „Ce stăpînire exercită încă tata asupra noastră, a tuturor ? !" gîndi el.

Trecuse de unsprezece cînd deschise iarăşi fereastra, pe care o închisese ca să nu fie auzit cînd îşi face exerciţiile.

În grădină se auzea un glas de bărbat : „Jean-Paul ! Dă-te jos de acolo ! Vino la mine !“ Apoi, ca un ecou îndepărtat, o voce de femeie, calmă şi proaspătă : „Jean-Paul ! Fă bine şi ascultă de unchiul Dane !“

Antoine ieşi pe balcon. Fără să dea la o parte perdeaua de viţă sălbatică, aruncă o privire afară. Dedesubt, se întindea terasa îngustă, dominînd şanţul ce despărţea grădina de pădure. La umbra celor doi platani (unde obişnuia să stea altădată doamna de Fontanin), Daniel se întinsese pe un scaun de răchită, cu o carte pe genunchi. La cîţiva paşi, un băieţel, în tricou de culoare albastru-deschis, se căznea să se catăre pe parapetul terasei, suit pe o găleţică pe care o întorsese anume cu fundul în sus la picioarele zidului. De cealaltă parte, în fosta casă a grădinarului, a cărei uşă însorită era larg deschisă, Jenny, cu mînecile sumese, pe jumătate îngenuncheată în faţa unui ciubăr, săpunea rufele.

— Vino-ncoace, Jean-Paul ! repetă Daniel.

O rază de soare aruncă, o clipă, flăcări în ciuful roşcat şi des. Copilul voia parcă să asculte. Dar, ca să nu dea impresia că se supune, se aşeză jos cu gravitate, îşi luă lopăţica şi umplu găleata cu nisip.

Cînd, peste cîteva clipe, Antoine coborî, Jean-Paul era în acelaşi loc.

— Vino să spui bună dimineaţa unchiului Antoine, zise Daniel.

Băieţelul, ghemuit la picioarele parapetului, îşi făcea de lucru cu lopăţica, prefăcîndu-se că nu aude. Văzîndu-l pe Antoine că se apropie, lăsă lopăţica şi-şi aplecă mai tare capul în jos. Luat în braţe şi ridicat, dădu o clipă din mîini şi din picioare ; dar plăcîndu-i jocul, izbucni într-un rîs cristalin. Antoine îl sărută pe păr, apoi îl întrebă la ureche :

— Ce, ţi se pare că unchiul Antoine e rău ?

— Da ! strigă copilul.

Lui Antoine efortul îi tăie răsuflarea. Puse copilaşul jos şi se întoarse lîngă Daniel.

Abia se aşezase, că Jean-Paul veni lîngă el, alergînd, i se urcă pe genunchi şi, cuibărindu-se la pieptul lui, se făcu că doarme.

Daniel nu se mişcase de pe şezlong. N-avea cravată şi era îmbrăcat cu nişte pantaloni vechi de culoare închisă şi cu o haină de tenis decolorată, de flanel vărgat. Piciorul de lemn era încălţat cu o gheată neagră ; celălalt, gol, era băgat într-un

papuc. Se îngrășase ; pe fața buhăită, trăsăturile lui erau și acum de o nobilă regularitate. Cu părul prea lung, nebărbierit, arăta ca un tragedian de provincie, neglijent în oraș, dar care seara, pe scenă, ca împărat roman, mai face încă impresie.

Antoine, care, de cînd se sculase, se ocupase numai de laringele și de bronhiile lui, observă, fără a da totuși prea mare însemnătate faptului, că tînărul, după ce-i dăduse mîna, nici nu se gîndise măcar să-l întrebe de sănătate. (La drept vorbind, în ajun, seara, avuseseră prilejul să-și vorbească unul altuia de starea sănătății lor și să-și împărtășească sufe-rințele.) Ca să facă ceva, se aplecă întrebător spre volumul *in-quarto,* legat, pe care Daniel îl închisese și-l pusese jos, pe pictriș.

— Asta ? făcu Daniel. *Tour du Monde*... Un vechi peri-odic de călătorii... *Anul 1877.* Luase din nou volumul și-l frunzărea nepăsător cu degetul : E plin de ilustrații... Avem sus toată colecția.

Antoine, cu gîndul aiurea, mîngîia pletele băiețelului, ca-re, cu capul rezemat de pieptul unchiului său și cu ochii larg deschiși, părea pierdut în visare.

— E ceva nou în dimineața asta ? Ai citit ziarele ?

— Nu, făcu Daniel.

— Consiliul interaliat părea decis zilele trecute să ex-tindă puterile lui Foch și asupra frontului italian.

— Da ?

— Faptul trebuie să fie acum oficial.

Ca și cum ar fi descoperit deodată că se plictisește, Jean-Paul se strecură din brațele lui, alunecînd la pămînt.

— Unde te duci ? întrebară într-un glas unchiul Dane și unchiul Antoine.

— La mama.

Băiețelul, sărind de cîte două ori pe fiecare picior, o zbu-ghi vesel spre casa grădinarului. Cei doi bărbați schimbară, înveseliți, o ocheadă.

Daniel scoase din buzunar un pachet de *chewing-gum.* Îi oferi și lui Antoine.

— Nu, mulțumesc.

— Îți dă o ocupație, lămuri Daniel. Eu nu mai fumez.

Alese o lamă, o băgă întreagă în gură și începu să meste-ce.

Antoine se uită la el, surîzînd.

— Uite, mi-ai adus aminte de o întîmplare din război... Eram la Villers-Bretonneux... Trebuia să ne instalăm spita-lul într-o fermă care fusese mult timp ocupată de niște echi-

pe sanitare americane. Infirmierii noștri au pierdut o zi întreagă răzuind cu ciocanul bucățile de gumă de mestecat, pe care scîrboșii ăia le lipiseră peste tot, pe stîlpi, pe uși, pe sub mese, pe sub bănci... Porcăria asta se face tare ca cimentul !... Dacă ocupația anglo-saxonă mai ține cîțiva ani, tot mobilierul din Artois și din Picardia își va pierde forma adevărată, ca să devină niște aglomerări de *chewing-gum*... Un ușor acces de tuse îl sili să se întrerupă cîteva secunde. Tot așa cum anumite stînci din Pacific... au devenit... munți de guano !...

Daniel zîmbi ; Antoine, căruia, ca și lui Jacques, îi plăcuse întotdeauna foarte mult farmecul acestui zîmbet, avu o adevărată plăcere constatînd că nu-și pierduse nimic din grație și că, în ciuda buhăirii trăsăturilor, buza de sus se răsfrîngea și acum la fel ca altădată, spre stînga, pieziș, cu o încetineală ironică, în timp ce o licărire maliționsă se aprindea pe nesimțite între pleoapele încrețite.

Nu mai sfîrșea cu tusea. Avu un gest de nerăbdare și de descurajare.

— Vezi... ce bătrîn plin de guturai... am devenit ?... rostì el cu greu. Apoi, după ce-și recăpătă răsuflarea : Vorba Clotildei, „frumos ne-au mai aranjat !" Și încă *noi*, fără îndoială, sîntem dintre cei privilegiați !

— Tu, poate ! spuse Daniel repede și cu glas coborît.

Urmară cîteva clipe de tăcere. Apoi, Daniel fu de astă dată acela care vorbi mai întîi :

— M-ai întrebat dacă am citit ziarele. Nu. Cît mai puțin cu putință. Mă gîndesc și așa prea mult la toată istoria asta. Nici nu mai sînt în stare să mă mai gîndesc la altceva. La ce să mai citești comunicatul, cînd știi, cum știm noi, ce trebuie să înțelegi din cuvintele : „Usoară activitate pe frontul..." sau : „Operație izbutită la... ?" Nu ! Se sprijini de spătarul șezlongului și închise ochii, continuînd cu jumătate de glas : Trebuie să fi luptat, și să fi luptat ca infanterist, ca să poți înțelege... Și, totuși, șarjasem pînă atunci, da, de trei ori... Și nici măcar despre asta, despre o șarjă, nu se poate povesti... Ea nu înseamnă nimic față de un asalt de infanterie, față de o ieșire la baionetă, la ora H... Îl trecură fiori. Deschise ochii și privi fix înainte, mestecîndu-și cu furie guma. Adăugă : La urma urmelor, cîți știu, în spatele frontului, ce înseamnă asta ? Cei care s-au întors de acolo cîți sînt la număr ? Și aceștia la ce bun să mai vorbească ? Nu pot și nu vor să spună nimic ! Știu bine că n-ar fi înțeleși !

Tăcu. Și rămaseră un timp amîndoi așa, fără să spună nimic, fără ca măcar să se privească. Apoi, Antoine începu, la rîndul lui, cu glasul ezitant, întretăiat de tuse :

— Sînt clipe în care îmi spun că e ultimul ; că, după războiul ăsta, nu, nu-ți mai vine să crezi că vor mai putea fi și altele !... Clipe în care sînt sigur de asta... În altele însă... mă îndoiesc... Nu mai știu ce să cred...

Daniel mesteca în tăcere, cu privirea pierdută. La ce se gîndea oare ?

Antoine tăcu ; pentru el era un adevărat chin să vorbească mai multe minute în șir. Dar se gîndea mereu la aceleași lucruri, pentru a suta, pentru a mia oară. „Te apucă groaza, își spunea el, cînd cîntărești la rece tot ceea ce stă în calea pacificării între oameni. Cîte veacuri vor mai trebui să treacă pînă cînd evoluția morală — dacă există o evoluție morală — va stîrpi, în sfîrșit, din omenire intoleranța instinctivă, respectul înnăscut pentru forța brutală, plăcerea asta fanatică a animalului de a triumfa prin violență, de a-și impune prin violență felul propriu de a simți, de a trăi celor mai slabi, care nu simt, care nu trăiesc ca el... Mai este și politica... Și guvernele... Pentru autoritatea care dezlănțuie războiul, pentru oamenii de la putere care-l hotărăsc și care silesc pe alții să-l facă, războiul va însemna întotdeauna, în ceasurile de faliment, o soluție atît de ispititoare, atît de ușoară... Putem oare nădăjdui că guvernele nu vor mai recurge niciodată la război ? Ar trebui, atunci, ca acesta să le devină imposibil, ar trebui ca pacifismul să prindă rădăcini atît de puternice în opinia publică, să fi luat o dezvoltare atît de mare, încît să pună o stavilă de netrecut în fața politicii războinice a statelor. Să speri în așa ceva înseamnă să speri într-o himeră... Și apoi, triumful pacifismului fi-va el oare o garanție serioasă de pace ?“

— Jean-Paul ! se auzi vocea plăcută a Clotildei.

Venea spre ei, aducînd pe o tavă o ceașcă cu *porridge*, prune coapte și o cană cu lapte, pe care le puse pe masa din grădină.

— Jean-Paul ! strigă Daniel.

Băiețelul traversă terasa, alergînd prin soare cît îl țineau picioarele. Albastrul tricoului său, decolorat de spălat, avea aceeași culoare cu ochii. Asemănarea cu Jacques-copil îl izbi din nou pe Antoine, în timp ce Jean-Paul, luat pe sus de voinica Clotilde, se lăsă așezat pe un scaun. „Aceeași frunte, observă Antoine. Același păr... Aceeași piele, ca brumată, aceeași îngrămădeală de pistrui în jurul nasului mic...“ Îi zîmbi, dar

copilul, crezînd că-şi bate joc de el, întoarse capul într-o parte şi, strîngînd din sprîncene, îi aruncă o privire furişă, înciudată. Ochii lui, aidoma ochilor lui Jacques, aveau o expresie prea schimbătoare, pe care n-o puteai prinde : cînd zîmbitori şi dezmierdători, cînd neliniştiţi, cînd, aşa ca acum, sălbatici şi cu luciri de oţel. Mereu însă privirea rămînea deosebit de ascuţită, de cercetătoare.

La rîndul ei, Jenny traversă terasa pietruită, bătută de soare. Era cu mînecile suflecate, cu mîinile umflate de apă şi cu şorţul jilav. Schiţă un zîmbet fugar şi afectuos către Antoine.

— Cum a fost noaptea ?... Nu, am mîinile ude... Ai dormit bine ? În faţa acestei mame tinere, înfloritoare, care îndeplinea cu simplitate munca asta de femeie cu ziua, Antoine îşi aduse dintr-o dată aminte de fata rezervată, distantă, înţepenită în taiorul ei de postav de culoare închisă, pe care Jacques o adusese în Rue de l'Université în ziua mobilizării.

Jenny se întoarse spre Daniel :

— Fii drăguţ şi fă-l să mănînce. N-am întins încă rufele. Se apropie de fiul ei, îi legă un şervet la gît şi-l mîngîie pe creştet : „Jean-Paul are să mănînce, cuminte, cu unchiul Dane... Am să mă întorc", adăugă ea, îndepărtîndu-se.

— Da, mamă. (Copilul rostea cuvîntul mamă despărţind silabele, aşa cum făceau şi Jenny, şi Daniel.)

Acesta din urmă se sculă de pe şezlong şi se aşeză lîngă copil. Nu încetă să-şi urmărească gîndul, căci îndată ce sora sa se îndepărtă, spuse, ca şi cum nimic nu l-ar fi întrerupt :

— Şi mai este ceva despre care nu se poate vorbi, ceva despre care nimeni în spatele frontului nu-şi va putea face vreodată vreo idee : acel soi de miracol care se produce întotdeauna de cum intri în zona de foc ; mai întîi, acea senzaţie de supremă eliberare pe care ţi-o dă totala supunere în faţa întîmplării, neputinţa de a alege, renunţarea la orice voinţă individuală ; şi, pe urmă, adăugă el, cu un glas ce-i trăda emoţia, camaraderia, *fraternitatea,* care există acolo între toţi în faţa primejdiei... Era atît de adevărat, încît era de ajuns să trecem „la schimb", să facem patru kilometri înapoi, pentru a redeveni oameni...

Antoine aprobă în tăcere. Păstrase din război mai ales amintiri de noroi şi de sînge. Înţelegea însă ce voia să spună Daniel.

Jean-Paul, intimidat de prezenţa lui Antoine, se lăsa hrănit de Daniel, a cărui îndemînare de a vîrî linguriţa plină

În gura deschisă a copilului era o dovadă că nu juca pentru prima oară rolul acesta de dădacă.

„Ceea ce se petrece aici, în fața mea, își spuse deodată Antoine, ar fi fost imposibil de prevăzut odinioară... Daniel, infirm, neîngrijit, transformat în dădacă !... Și micuțul acesta, fiul lui Jenny și al lui Jacques... Totuși, așa este... Și eu abia dacă mă mir... Într-atît e de evidentă realitatea !... Și atît de puternic se impune această evidență !... De îndată ce un lucru s-a întîmplat, nici nu ne mai gîndim că s-ar fi putut să nu se întîmple... Sau că ar fi putut fi cu totul altfel... Bîjbîi o clipă în noianul acesta de gînduri încîlcite : Dacă m-ar auzi Goiran, n-aș scăpa de un discurs în patru capitole asupra liberului arbitru...“

— Ei, bagă de seamă ! bombănea unchiul Dane.

Îndopatul devenise mai anevoios cînd, după *porridge*, veniră la rînd prunele. Băiețelul, distrat, urmărea mișcările mamei lui, care, de cealaltă parte a terasei, agăța rufele spălate de gardul coteților de păsări. Daniel rămînea deseori cu lingurița în aer, așteptînd ca Jean-Paul să binevoiască a-și deschide gurița. Dar nu-și pierdea răbdarea.

Cînd, în cele din urmă, Jenny își sfîrși treaba, se grăbi să vină în ajutorul fratelui ei. Antoine o privi cum străbate din nou porțiunea aceea însorită din curte ; își scoase șorțul și, mergînd, își trăgea în jos mînecile. Vru să-l înlocuiască pe Daniel la corvoadă. Acesta însă se împotrivi :

— Lasă. Am terminat.

— Dar laptele ? făcu ea voioasă. Repede ! Ce-o să zică unchiul Antoine dacă Jean-Paul nu-și bea laptele ? !

Copilul, care apucase să dea ceașca la o parte, împingînd-o cu cotul, ațintì asupra lui Antoine o privire voluntară și sfidătoare. Se aștepta la cine știe ce amenințare. Încurcat de zîmbetul lui complice și de faptul că Antoine îi făcea cu ochiul, șovăi o clipă ; apoi, o veselie șireată îi lumină fața și, fără a-și desprinde ochii de la Antoine, ca și cum l-ar fi luat martor la hotărîrea lui, goli ceașca pe nerăsuflate.

— Acum Jean-Paul va face nani, pentru ca mama să poată mînca în liniște cu unchiul Antoine și cu unchiul Daniel, spuse Jenny, deznodîndu-i șervetul și ajutîndu-l să se dea jos de pe scaun.

Cei doi bărbați rămaseră singuri.

Daniel făcu cîțiva pași, desprinse din trunchiul platanului o fișie de coajă, pe care o privi cu gîndurile aiurea, apoi o sfărîmă între degete. Pe urmă, scoase din buzunar o nouă

bucățică de gumă și se apucă iar de mestecat. În sfîrșit, se întoarse la șezlong și se întinse.

Antoine tăcea ; se gîndea la Daniel, la război, la atac ; se gîndea la acea fraternitate mistică din linia întîi, și la Mousquier, la micul Lubin — Lubin cel micuț care-i amintea mereu de fostul său colaborator, de tînărul Manuel Roy ; nu susținuse oare într-o zi, la masă, cu un fel de înfrigurare în glas și cu nostalgie în priviri, că : „Zică-se orice s-ar zice, își are și războiul *frumusețea* lui ! ?" Cred și eu ! Era un băiețandru de douăzeci de ani, care trecuse dintr-o dată de pe băncile Sorbonei în cazarmă, dintr-o echipă de fotbal, în tranșee ; care sosise pe front fără a fi „început" nimic în viața civilă, fără a fi lăsat nimic în urma lui. Se îmbătase voinicește cu acest sport primejdios. *„Frumusețea* războiului, își spunea Antoine. Ce preț mai poate avea, în comparație cu toate grozăviile pe care le-am văzut eu ?"

O amintire îi răsări deodată în minte. Într-o noapte — la începutul lui septembrie 1914, în cursul acelei nesfîrșite lupte pe care Antoine, în sinea lui, continua s-o numească „atacurile de la Provins," dar care pentru toți ceilalți era bătălia de la Marne —, fusese nevoit să-și mute în grabă, sub un bombardament violent, postul de prim-ajutor. După ce izbutise să evacueze răniții, fugise și el, urmat de infirmierii lui, tîrîndu-se pe brînci prin șanț, îndepărtîndu-se de punctele în care cădeau bombele, către o clădire cu acoperișul retezat, care, cu zidurile ei groase și cu pivnița boltită, putea constitui, pentru un timp, un adăpost. În momentul acela, tunurile dușmanului își lungiseră tirul. Obuzele se apropiau. Dădu imediat oamenilor ordin să coboare în pivniță și trase el însuși chepengul deasupra lor. Rămase pe urmă vreo douăzeci de minute singur, la parter, rezemat de ușa de la intrare, pîndind sfîrșitul rafalei. Și atunci se întîmplase lucrul acela neașteptat. O explozie puternică, la treizeci sau patruzeci de metri depărtare, îl silise să se tragă repede înapoi, spre capătul încăperii, într-un nor de praf : și acolo se lovise de oamenii lui, aliniați în întuneric. Cum de se aflau acolo ? Văzînd că medicul nu venea să se adăpostească jos, cu ei, ridicaseră chepengul unul cîte unul și, fără vreo înțelegere între ei, veniseră să se așeze la rînd, tăcuți, în spatele șefului lor.

„Și era doar un moment destul de greu, gîndi Antoine. Dar dovada asta de camaraderie, de credință mi-a dat o clipă de bucurie pe care n-o voi uita niciodată... Dacă în noaptea aceea vreun Lubin mi-ar fi spus : «Își are și războiul frumusețea lui», aș fi spus, poate, da."

Se reculese numaidecît.

— Nu !

Daniel, mirat, întoarse capul. Fără să-şi fi dat seama, Antoine vorbise tare.

Zîmbi uşor :

— Voiam să spun... începu el.

Surîdea, ca pentru a-şi cere iertare. Renunţă să se explice şi tăcu.

De la etajul întîi răzbătea plînsul lui Jean-Paul, care refuza să se culce.

VIII

Jenny culcase copilul în pătucul lui şi, cum făcea în fiecare dimineaţă, aşteptînd ca micuţul să adoarmă, se îmbrăcă, pentru a lua în primire, imediat după micul dejun, serviciul de la secţia de rufărie a spitalului. Ori de cîte ori trecea prin faţa ferestrei, îi zărea prin perdeaua subţire pe cei doi bărbaţi stînd de vorbă sub platani. Glasul slab, fără vlagă, al lui Antoine nu răzbătea pînă la ea ; vocea lui Daniel, obosită, cu izbucniri scurte, suia cînd şi cînd, fără ca totuşi să poată desluşi cuvintele.

Îşi amintea cu strîngere de inimă de cei doi tineri de odinioară, voinici, nepăsători, înfierbîntaţi şi unul şi celălalt de planuri îndrăzneţe de viitor. Războiul făcuse din ei ceea ce erau astăzi... Dar, cel puţin, erau aici ! Trăiau ! Starea lor se va ameliora ; Antoine îşi va recăpăta glasul, Daniel se va obişnui cu şchiopătatul ; îşi vor reîncepe în curînd viaţa !... Jacques, nu ! În dimineaţa aceea luminoasă de mai ar fi putut trăi şi el undeva... Ea ar fi părăsit totul, ca să se ducă la dînsul... Ar fi fost amîndoi alături, ca să-l crească pe Jean-Paul... Totul era însă pe veci sfîrşit !

Glasul lui Daniel nu se mai auzi. Jenny se apropie de fereastră şi văzu că Antoine o luase spre casă. Încă din ajun căutase un prilej ca să fie singură cu el. Se asigură, dintr-o privire, că Jean-Paul se potolise, îşi încheie ultimii nasturi ai fustei, făcu în grabă puţină ordine în odaie şi deschise uşa care dădea pe sală.

Antoine urca scările încet, sprijinindu-se de rampă. Cînd ridică faţa şi o zări, Jenny îi zîmbi, puse degetul la buze şi-i ieşi în întîmpinare.

— Vino să-l vezi cum doarme.

Cu suflul prea slab pentru a-i putea răspunde, Antoine o urmă în vîrful picioarelor.

Încăperea, îmbrăcată în creton cu flori albastre, era foarte mare ; mai mult lungă decît largă. În fund se aflau două paturi identice, iar între ele era așezat pătucul copilului. „Asta trebuie să fie fosta cameră a bătrînilor Fontanin", își spuse Antoine, încercînd totodată să-și explice rostul acestor paturi gemene, care, lucru ciudat, și unul și celălalt păreau să fi fost întrebuințate, căci fiecare dintre ele era străjuit de cîte o noptieră plină de diferite obiecte. Deasupra paturilor, la mijlocul peretelui, atrăgînd privirea ca o ființă vie, era agățat un portret al lui Jacques în mărime naturală : o pictură în ulei, de factură modernă, pe care Antoine o vedea pentru prima oară.

Jean-Paul moțăia, ghemuit în pat, cu un umăr vîrît în pernă, cu părul zburlit, cu buzele întredeschise și umede ; ținea celălalt braț întins peste cuvertură, însă nu fără viață ; pumnul lui micuț era strîns, parcă s-ar fi pregătit să se ia la bătaie cu cineva.

Antoine arătă întrebător spre portret.

— Este un tablou pe care l-am adus din Elveția, șopti Jenny. Privi și ea îndelung pictura, apoi copilul : Ce asemănare !

— Și dacă l-ai fi cunoscut pe Jacques la vîrsta asta !

„Asta nu înseamnă însă, gîndi el, că-i va semăna și din punct de vedere moral... Ce multe trăsături străine lui Jacques poartă în el copilul ăsta !" Și își sfîrși gîndul, cu vocea scăzută :

— Ciudat, nu-i așa ? Cînd te gîndești la puzderia de strămoși apropiați ori depărtați, direcți sau indirecți care au colaborat la această mică existență ! Care sînt cei a căror influență va predomina ? Asta rămîne încă o taină... Fiecare naștere este un miracol neașteptat ; fiecare făptură este un ansamblu de elemente vechi, dar o alcătuire nouă...

Copilul, fără a se trezi, fără a-și desface pumnul, îndoi brusc brațul în dreptul feței, ca pentru a se feri de privirea lor cercetătoare. Antoine și Jenny zîmbiră în același timp.

„Ciudat este, își spuse el, în timp ce se retrăgeau amîndoi în vîrful picioarelor spre celălalt capăt al odăii, ciudat este că, din toate posibilitățile de ființe diferite pe care Jacques le purta în el, numai acesta — compusul acesta, Jean-Paul, și numai el — și-a aflat forma, a înmugurit în viață..."

— Despre ce-ți vorbea bietul Daniel cu atîta însuflețire ? întrebă Jenny în șoaptă.

— Despre război... Orice-am face, numai de această obsesie sîntem stăpîniți.

Trăsăturile lui Jenny se înăspriră.

— Cu el, nu mai vorbesc niciodată despre război.

— Nu ?

— Are adesea niște păreri care mă fac să mă rușinez eu însămi pentru el... Lucruri pe care le găsește în ziarele lui naționaliste... Lucruri pe care Jacques nu i-ar fi îngăduit să le rostească în fața lui...

„Dar ea ce ziare o fi citind ? se întrebă Antoine. *L'Humanité,* în amintirea lui Jacques ?"

Dintr-o dată, Jenny se apropie de el :

— În seara mobilizării (văd locul și acum : în fața Camerei, lîngă una din gheretele santinelelor), Jacques mi-a spus, apucîndu-mă de braț : „Vezi tu, Jenny, începînd de astăzi, oamenii vor trebui clasați după cum vor accepta sau vor respinge ideea de război".

Rămase o clipă nemișcată : cuvintele lui Jacques îi răsunau încă în urechi. Suspină înăbușit, se întoarse și se duse să se așeze în fața unui *secrétaire* de acaju, al cărui capac era deschis. Făcu semn lui Antoine să ia un scaun.

El rămase în picioare, continuînd să privească portretul. Jacques era înfățișat în trei sferturi, șezînd, cu capul ridicat semeț, cu o mînă puternic rezemată în șold. Era oarecare sfidare în poza aceasta. Părea însă firească. Lui Jacques îi plăcea să stea așa pe scaun. O șuviță de un roșu-închis îi brăzda dur fruntea. („Mai tîrziu, și părul copilului se va închide", își spuse Antoine.) Privirea încordată, gura mare, strînsă într-o cută amară, fălcile proeminente dădeau feței o expresie chinuită, aproape sălbatică. Fondul nu era terminat.

— A fost pictat în iunie 914, explică Jenny. E opera unui englez, un oarecare Paterson, care se pare că acum luptă în rîndurile bolșevicilor... Vanheede a luat portretul ăsta de la Paterson și mi l-a dat la Geneva. Știi, Vanheede, omulețul acela, albinosul, prietenul lui Jacques... Cred că ți-am pomenit de el în scrisorile mele.

Din amintire în amintire, începu să povestească tot ce se întîmplase în timpul șederii ei în Elveția. Se vedea ușor că e fericită că poate sta de vorbă cu Antoine despre aceste întîmplări, pe care nu le povestise nimănui : Vanheede o condusese la Hotel du Globe. Îi arătase camera lui Jacques („o mansardă fără ferestre, în capul scărilor..."), o dusese la Café Landolt, la Local, o prezentase supraviețuitorilor întrunirilor de la Parlote... Printre ei îl regăsise pe Stefany, fostul

colaborator al lui Jaurès la l'*Humanité* (cu care Jacques îi făcuse cunoştinţă la Paris). Stefany izbutise să ajungă în Elveţia, unde crease un ziar, *Leur grande guerre*. Era unul din cei mai activi socialişti...

— Vanheede m-a însoţit şi la Basel, spuse ea cu privirea pierdută în depărtare.

Se aplecă spre micul ei birou, deschise un sertar închis cu cheia şi, cu grijă, ca dintr-un relicvar, scoase un pachet de foi scrise de mînă. Înainte de a i le da lui Antoine, le păstră cîteva secunde în mînă.

Antoine, curios, luă foile de hîrtie şi le răsfoi. Scrisul acesta...

„Iată-vă astăzi, faţă în faţă, cu arma încărcată, gata să vă ucideţi prosteşte unii pe alţii..." Deodată înţelese. Ţinea aici, între degetele lui, ultimele pagini scrise în fugă de Jacques în ajunul morţii. Foile de hîrtie erau boţite, pline de ştersături, cu pete de cerneală tipografică. Scrisul era într-adevăr al lui Jacques, dar de nerecunoscut, deformat de grabă şi de înfrigurare, cînd violent şi apăsat, cînd tremurat, ca al unui copil: „Statul francez, statul german au oare dreptul să vă smulgă de lîngă familiile voastre, să vă smulgă de la munca voastră şi să dispună de viaţa voastră împotriva intereselor voastre personale celor mai vădite, împotriva voinţei voastre, împotriva convingerilor voastre, împotriva celor mai omeneşti, celor mai pure, celor mai legitime instincte ale voastre ? Cine le-a dat oare asupra voastră această monstruoasă putere de viaţă şi de moarte ? Ignoranţa voastră ! Pasivitatea voastră !..."

Antoine ridică privirea.

— Manuscrisul manifestului, îi explică Jenny, cu vocea schimbată. Mi l-a dat Plattner, la Basel... Plattner, librarul, care-şi luase sarcina să-l tipărească... Păstraseră amîndoi manuscrisul şi...

— Cine amîndoi ?

— Plattner şi Kappel, un neamţ tînăr, care îl cunoscuse şi el pe Jacques... Un medic... Mi-a fost de mare ajutor cînd am născut... M-au dus să văd maghernita în care locuise Jacques şi unde scrisese asta... M-au condus apoi pe platoul de pe care plecase cu avionul.

Povestind, retrăia ceasurile pe care le petrecuse în oraşul de graniţă, plin de soldaţi, de străini, de spioni... Revedea malurile Rinului, pe care încerca să i le descrie lui Antoine, podurile păzite de armată, bătrîna casă a doamnei Stumpf, încăperea dosnică în care locuise Jacques, ferestruica ce se deschidea spre priveliştea afumată a docurilor... Drumul ce-l

făcuse pînă la platou, cu Vanheede, Plattner și Kappel, în trăsurica hodorogită a lui Andreiev, același care-l dusese pe Jacques la întîlnirea cu Meynestrel... Parcă auzea și acum vocea răgușită a lui Plattner, explicînd: „Aici am urcat coasta... Era noapte... Aici ne-am culcat, așteptînd să se facă ziuă... Aici, în tăietura crestei, s-a ivit avionul... A aterizat acolo... Thibault s-a urcat..."

— Ce-a făcut, la ce s-a gîndit în timpul acelei așteptări pe platou ? suspină ea. Mi-au spus că se depărtase de ei... Că s-a dus să se întindă, singur, ceva mai la o parte... Se vede că-și presimțea moartea. Care i-au fost ultimele gînduri ? N-am să știu niciodată.

Antoine, cu privirile atrase de portret, ascultînd vorbele femeii, se gîndea și el la veghea aceea pe platou, la sosirea avionului fatal, la acea jertfă inutilă ! Se gîndea la inutilitatea tragică a acestui eroism și a atîtor altor eroisme... La inutilitatea majorității eroismelor. Zeci de amintiri de război îi veneau în minte, sublime și zadarnice totodată ! „Aproape întotdeauna, gîndea el, la baza acestor nebunii curajoase stă o eroare de judecată : o încredere iluzorie în anumite valori, fără a te fi întrebat, la rece, dacă ele merită suprema abnegație..." Avea — pînă la fetișism — cultul energiei și al voinței ; dar îi era silă de eroism ; și patru ani de război nu făcuseră decît să-i întărească acest simțămînt. Nu căuta defel să micșoreze semnificația actului fratelui său. Jacques murise ca să-și apere convingerile ; își fusese credincios sie însuși pînă la sacrificiu. Un astfel de sfîrșit nu putea inspira decît respect. Dar, ori de cîte ori Antoine se gîndea la „ideile" lui Jacques, se lovea mereu de aceeași contradicție fundamentală : cum se face că fratele său, care ura violența din toate puterile inteligenței și temperamentului său (și nu o dovedise, oare, această ură îndîrjită, atunci cînd nu ezitase să-și primejduiască viața luptînd împotriva violenței, propovăduind fraternizarea și sabotarea războiului ?), cum se face că putuse, timp de ani și ani de zile, să lupte pentru revoluția socială ?

Privirile lui, încetînd de a mai pune întrebări enigmaticului chip din portret, se întoarseră spre Jenny. Ea își depăna cu simplitate povestirea, transfigurată de o minunată exaltare interioară...

„Adevărul este, își spuse Antoine, că eu n-am realizat niciodată nimic ce-ar putea să-mi dea dreptul să mă fac judecătorul celor pe care credința lor îi aruncă într-o acțiune extremă... Celor care au îndrăzneala să încerce imposibilul."

— Ceea ce mă chinuie mai mult ca orice, adăugă Jenny după o scurtă tăcere, este gîndul că Jacques n-a știut că voi avea un copil. În timp ce vorbea, luase foile de hîrtie și le pusese la loc, în sertar. Tăcu iar. Apoi, ca și cum ar fi continuat să gîndească cu glas tare (și Antoine îi era nespus de recunoscător pentru încrederea asta simplă) : Știi, îmi pare bine că micuțul s-a născut la Basel ; acolo unde tatăl lui și-a trăit ultimele zile ; acolo unde, fără îndoială, și-a trăit ceasurile cele mai frămîntate ale vieții lui...

Ori de cîte ori vorbea despre Jacques, albastrul ochilor ei se întuneca, puțină roșeață îi năpădea tîmplele și pe tot chipul i se așternea o expresie deosebită, arzătoare, și parcă nepotolită, care dispărea imediat.

„Iubirea asta a marcat-o pentru totdeauna" își spuse Antoine. Faptul acesta îl irita, îl mira. „O iubire absurdă... nu se putea el opri să gîndească. Între aceste două ființe, atît de puțin făcute una pentru alta, iubirea n-a putut fi decît o iluzie... O iluzie care, de bună seamă, n-ar fi rezistat, dar care se prelungește acum în amintirea pe care ea i-o poartă lui Jacques și care răzbate în tot ce spune despre el." (Era o idee la care Antoine ținea mult : la temelia oricărei iubiri pasionate, stă o iluzie generoasă, o greșeală de judecată ; o idee falsă pe care îndrăgostiții și-o fac unul despre celălalt și fără de care n-ar fi cu putință o dragoste oarbă.)

— Datoria pe care o am este grea, spuse Jenny. Să fac din Jean-Paul ceea ce Jacques ar fi vrut să facă din fiul lui. Cîteodată mă înspăimînt...

Își ridică fruntea : o licărire de mîndrie îi luci în privire. Părea că gîndește : „Dar am încredere în mine". Spuse :

— Dar am încredere în acest copil !

Antoine era încîntat că o vede atît de puternică, atît de curajoasă în fața viitorului. După tonul din unele scrisori, s-ar fi așteptat s-o găsească mai șovăielnică, mai vulnerabilă, mai puțin pregătită pentru sarcina ce o aștepta. Își dădea seama cu plăcere că Jenny știuse să scape din plasa neagră a deznădejdii ; că nu se lăsase cu ușurință pradă nenorocirii, ca atîtea femei care trec prin încercări grele și care-și ridică pînă la sublim, în propriii lor ochi și în ochii tuturor, iubirea zdrobită. Nu ; ea făcuse saltul salvator ; își recăpătase cu bărbăție stăpînirea de sine și își asumase, singură, responsabilitatea propriei vieți. O lăsă să înțeleagă cît de multă stimă îi inspira această atitudine :

— Cu asta ai dovedit că ești călită !

Jenny îl ascultă în tăcere. Apoi, spuse, foarte simplu :

— N-am nici un merit... Cred că ceea ce m-a ajutat foarte mult a fost faptul că Jacques şi cu mine n-am avut niciodată o viaţă comună. Moartea lui n-a schimbat nimic din obiceiurile vieţii mele de toate zilele... Da, cel puţin la început, asta m-a ajutat... Pe urmă, a venit copilul. Cu mult încă înainte de naştere, ceea ce m-a susţinut... a fost prezenţa lui. Viaţa mea mai avea un ţel : să cresc copilul pe care mi l-a lăsat Jacques...

Tăcu o vreme, apoi adăugă :

— E o sarcină grea... Făptura asta mică e tare greu de stăpînit ! Cîteodată copilul ăsta mă îngrozeşte... Îl învălui pe Antoine într-o privire cercetătoare, aproape bănuitoare : Desigur că Daniel ţi-a vorbit despre el...

— De Jean-Paul ? Nu, nu în mod special.

Ghici numaidecît că fratele şi sora nu aveau aceeaşi părere asupra caracterului copilului şi că asta constituia un punct de neînţelegere între ei.

— Daniel pretinde că lui Jean-Paul îi face plăcere să nu asculte. Nu e drept. Şi nu-i adevărat. În orice caz, este mai complicat... M-am gîndit bine. Este adevărat că, instinctiv, copilul acesta spune „nu". Dar nu din rea-voinţă, ci din nevoia de a se opune. Vreau să spun : o necesitate de a se afirma. Ceva asemănător nevoii de a-şi dovedi că există... Şi asta e atît de evident expresia unei forţe lăuntrice, irezistibile, încît nu-i poţi face o vină... E un instinct care trăieşte în el, ca şi instinctul de conservare !... Eu, de cele mai multe ori, nu îndrăznesc să-l pedepsesc.

Antoine o asculta cu o atenţie amuzată. Făcu un semn de aprobare, pentru a o încuraja pe Jenny să continue.

— Mă înţelegi, spuse ea, cu un zîmbet liniştit şi încrezător. Pe tine, care eşti obişnuit cu copiii, desigur că asta nu te miră... Eu, în faţa acestei firi de răzvrătit, mă simt ca în faţa unei taine... Da, deseori, cînd nu mă ascultă, mă uit la el cu un fel de uimire, de mirare intimidată — eram cît pe ce să spun : de minunare — tot aşa cum îl privesc crescînd, dezvoltîndu-se, înţelegînd... Dacă e singur în grădină şi cade, plînge, dar foarte arareori l-am văzut plîngînd atunci cînd se loveşte şi este vreunul dintre noi de faţă... Fără nici un motiv vizibil, va refuza bomboana pe care i-o dau ; dar se va întoarce, pe furiş, ca să pună mîna pe toată cutia. Nu din lăcomie : nici nu va încerca măcar să o deschidă ; se va duce să o ascundă sub perna vreunei canapele sau s-o pitească sub grămada lui de nisip. De ce ? Cred că din simpla dorinţă de *a face un act de independenţă*... Dacă îl cert, tace : toţi muşchişorii lui se încordează de revoltă ; privirea îşi schimbă atunci culoarea şi

se oprește asupra mea atît de aspră, că nu mai îndrăznesc să continuu. O privire de neînvins... dar totodată o privire curată, de singuratic... O privire care îmi impune! Privirea lui Jacques-copil, desigur...

Antoine zîmbi :

— Sau, poate, a ta, Jenny !

Jenny înlătură presupunerea cu un gest și continuă imediat :

— Trebuie să spun că, dacă se încăpățînează ori de cîte ori îl silești la ceva, în schimb, cedează la cel dintîi gest afectuos... Astfel, cînd îl cert și e supărat, dacă izbutesc să-l iau în brațe, totul e salvat : își ascunde fața la pieptul meu, mă sărută, rîde : ca și cum ceva dur din el s-ar muia și s-ar topi deodată... Ca și cum s-ar elibera brusc de demonul lui !...

— Cu Gise, probabil, este și mai neascultător ?

— Nu-i același lucru, făcu ea deodată, cu o neașteptată răceală. *Tante Gi* e o pasiune a lui — îndată ce e cu ea, nu-i mai pasă de nimic !

— O ascultă atît de mult ?

— Mai puțin încă decît pe mine sau pe Daniel. Nu poate trăi fără ea, dar numai ca s-o facă să accepte toate capriciile lui ! Și ceea ce-i cere ei sînt, în general, lucruri pe care, din mîndrie, nu le va cere altuia : bunăoară, să-i descheie nasturii de la pantaloni sau să-i dea un obiect la care, din pricină că nu-i destul de înalt, nu poate ajunge. Și dacă nu sînt eu acolo, nu-i va spune niciodată „mulțumesc“ ! Să-l auzi cum îi poruncește Gisei ! Ai crede... Se întrerupse o clipă înainte de a-și sfîrși gîndul : Nu e prea măgulitor pentru Gise ceea ce voi spune acum, dar cred că este adevărat : ai crede că Jean-Paul a simțit în ea o sclavă înnăscută...

Antoine, intrigat de ultimele cuvinte, se uită întrebător la Jenny. Dar ea se feri și, cum în momentul acela, se auzi sunînd clopotul pentru masă, se ridică.

Se apropiară împreună de ușă. Jenny părea că vrea să spună ceva. Puse mîna pe clanță, apoi o retrase.

— Mi-a făcut bine... murmură ea. De cînd m-am întors din Elveția, n-am putut vorbi cu nimeni despre Jacques...

— De ce nu cu Gise ? îndrăzni să întrebe Antoine, amintindu-și mărturisirile și mîhnirile fetei.

Jenny, în picioare, cu ochii în pămînt, cu umărul rezemat de ușă, părea că n-a auzit.

— Cu Gise ? repetă ea într-un tîrziu, ca și cum sunetului i-ar fi trebuit mai multe secunde pentru a ajunge pînă la ea.

— Gise este singura ființă care ar putea să te înțeleagă. Ea îl iubea pe Jacques. Suferă mult... și ea !

Jenny, fără să ridice pleoapele, dădu din cap. Părea că vrea să evite orice explicație. Apoi îl privi scurt pe Antoine și zise cu o neașteptată asprime :

— Gise ? Gise are mătăniile ei ! Are tot timpul degetele ocupate ; asta o ajută să nu gîndească !... Își aplecă din nou capul. După un timp adăugă : Uneori o invidiez ! Dar tonul și rîsul oprit în gît îi dezmințeau categoric cuvintele. Păru îndată că regretă ceea ce spusese : Știi, Antoine, Gise îmi este o adevărată prietenă, recunoscu ea, cu glasul îmblînzit și cu un accent de sinceritate. Cînd mă gîndesc la viitorul nostru, Gise ocupă și ea un loc însemnat. E un fel de consolare pentru mine gîndul că va rămîne, poate, pentru totdeauna cu noi...

Antoine aștepta un „dar", care, într-adevăr, după o scurtă șovăială, veni :

— Dar Gise e așa cum e, nu crezi ? Fiecare cu firea lui... Gise are calități minunate. Gise își are și cusururile ei... După o nouă ezitare, spuse : De pildă, Gise nu e prea sinceră.

— Gise, cu privirea ei atît de deschisă ? !

Prima lui pornire fu să protesteze. După o clipă de gîndire, înțelese însă ce voia Jenny să spună. Fără să fie falsă, Gisei îi plăcea într-adevăr să-și țină ascunse unele gînduri ; se ferea să-și mărturisească preferințele și antipatiile ; se temea de explicații ; știa să-și ascundă sub tăcere pornirile și să se arate, fără efort, zîmbitoare și serviabilă chiar cu cei pe care nu-i iubea deloc. Timiditate ? Pudoare ?

Se corectă aproape îndată :

— Da, da, înțeleg.

— Vezi, atunci, de ce, în ciuda unei foarte mari afecțiuni, în ciuda unei permanente intimități, ei bine... în ciuda a tot ce este... sînt unele subiecte despre care nu pot vorbi cu ea... Și apăsă pe cuvintele : „Nu pot". Apoi, cu un gest viu, ca pentru a încheia convorbirea, deschise ușa : Vino la masă !

IX

Masa era pusă afară în fața bucătăriei.

Prînziră repede. Lui Jenny nu-i era foame. Antoine, care înainte de masă n-avusese timp să-și facă tratamentul, înghițea greu. Numai Daniel onoră mușchiul de vițel și

mazărea gătită de Clotilde. Mîncă în tăcere, nepăsător și distrat. La sfîrșitul mesei, cînd Antoine spuse ceva despre Rumelles și despre „mobilizații din spatele frontului", își ieși brusc din muțenie, pentru a se avînta într-o sălbatică apologie a „profitorilor" („singurii care au știut să reducă evenimentele la măsura omului...") și cită, drept exemplu, cu o admirație batjocoritoare, ascensiunea fostului său patron, „pungașul acela genial de Ludwigson", instalat la Londra de la începutul ostilităților și care, după cum se spunea, își încincise averea creînd faimoasa S.A.C., o societate anonimă de carburanți, cu sprijinul dubios al bancherilor din City și al cîtorva politicieni englezi.

„Da, mai tîrziu va semăna foarte mult cu mama ei" își spunea Antoine, uimit de adînca transformare petrecută în ultimii ani în fizicul lui Jenny. Maternitatea, alăptatul îi dezvoltaseră șoldurile și sînii, îi îngroșaseră rădăcina grumazului. Dar împlinirea aceasta nu era neplăcută; corecta un rest de rigiditate protestantă din ținuta ei, din felul cum își ținea capul și chiar din finețea puțin aspră a trăsăturilor. Privirea, da, rămăsese aceeași; avea și acum o expresie de solitudine, de curaj tăcut, de deznădejde, care-l mirase atît de mult pe Antoine odinioară, atunci cînd o văzuse pentru întîia oară, copilă, în vara cînd fratele ei și Jacques fugiseră de-acasă... „Totuși, în ciuda celor întîmplate, își spunea el, acum pare mult mai la largul ei... Mă întreb ce farmec avusese ea pentru Jacques... Cît era de obositoare pe vremuri! Acel stînjenitor amestec de sfiiciune și mîndrie! Acea rezervă glacială! Acum, cel puțin, nu-ți mai lasă impresia că trebuie să facă un efort supraomenesc pentru a dărui și altora ceva din ea. Azi-dimineață mi-a vorbit realmente cu încredere... Da, azi-dimineață a fost cu mine așa cum trebuie să fie. O, nu va avea niciodată grația și blîndețea mamei ei... Nu; în acest soi de distincție pe care o are, va rămîne totdeauna un nu știu ce care parc-ar spune: «Nu caut să impresionez. Nu mă preocupă gîndul de a plăcea. Îmi sînt suficientă mie însămi...» În lume trebuie să existe lucruri pentru toate gusturile. Jenny nu va fi niciodată o femeie pe gustul meu... Nu-i nimic, s-a schimbat mult în bine."

Se înțeleseseră ca, îndată după dejun, Antoine s-o însoțească pe Jenny la spital, pentru a face o vizită doamnei de Fontanin. În timp ce Daniel, din nou lungit în șezlongul lui, își sorbea cafeaua, Jenny se urcă la etaj, pentru a-l trezi pe Jean-Paul; Antoine se folosi de prilej ca să se ducă și el

în camera lui și să facă repede o inhalație ; se temea de efortul de peste zi.

Jenny avea obiceiul să facă drumul la spital cu bicicleta. O luă și acum cu ea, ca s-o aibă la întoarcere, dar plecă pe jos, cu Antoine, prin parc.

— Daniel îmi pare destul de schimbat, spuse Antoine după ce străbătură grădina și ajunseră la șoseaua cea mare. E chiar adevărat, nu mai muncește deloc ?

— Nu, deloc !

Glasul ei era plin de mustrare. În timpul dimineții și al mesei, Antoine observase anumite semne de neînțelegere între frate și soră. Lucrul îl mirase, mai ales cînd își aduse aminte de grija deosebită cu care Daniel o proteja odinioară pe Jenny. Și se întrebă dacă nu cumva Daniel se schimbase și din acest punct de vedere.

Merseră cîteva minute în tăcere. Frunzișul proaspăt al teilor arunca pe pămînt o umbră întreruptă de pete luminoase. Sub arborii aceștia bătrîni, aerul era greu și moale, ca înainte de ploaie, cu toate că cerul era senin.

— Simți ? întrebă Antoine ridicînd capul.

Pe deasupra gardului unei grădini își răspîndea mireasma un boschet de liliac în floare.

— Dacă ar vrea, ar putea fi util la spital, continuă Jenny, fără să ia în seamă liliacul. Mama l-a rugat de mai multe ori. Daniel spune : „Cu piciorul ăsta de lemn, nu mai sînt bun de nimic !“ Dar nu e decît un pretext... Schimbă mîna cu care ține bicicleta, ca să vină mai aproape de Antoine. Adevărul este că niciodată n-a fost în stare să facă mare lucru pentru alții. Și acum, mai puțin ca oricînd.

„E nedreaptă, își spuse Antoine, ar trebui să-i fie recunoscătoare că are grijă de copil.“

Jenny tăcu. Apoi, cu asprime :

— N-a avut niciodată nici un fel de simț social.

Cuvîntul era neașteptat... „Leagă totul de Jacques, își spuse el, enervat. Îl judecă acum pe fratele ei după Jacques.“

— Știi, spuse el cu tristețe, e jalnic atunci cînd nu te simți întreg la trup, ca ceilalți...

Jenny nu se gîndea decît la Daniel ; răspunse cu brutalitate :

— Ar fi putut să fie ucis ! De ce se plînge ? El, unul, trăiește ! Și adăugă îndată, fără să-și dea seama de cruzimea ei : Piciorul ? Abia dacă șchioapătă... Ce l-ar putea împiedica să-i ajute mamei la contabilitatea spitalului ? Sau, dacă nu simte dorința, să fie folositor colectivității...

„Încă un cuvînt pe care l-a moștenit de la Jacques", gîndi Antoine.

— ...ce-l împiedică să se apuce iarăși de pictură ?... Nu, altceva e la mijloc. Nu e o chestie de sănătate, ci de caracter ! Agitația cu care vorbea o făcuse să meargă, pe nesimțite, tot mai repede. Antoine respiră din ce în ce mai greu. Jenny observă și își încetini pasul. Daniel a avut întotdeauna o viață prea ușoară... Totul i se datora ! Astăzi suferă prosteste în vanitatea lui. Nu iese niciodată din grădină, nu se duce niciodată la Paris. Pentru ce ? Pentru că îi e rușine să se arate. Nu vrea să se împace cu gîndul că trebuie să renunțe la „succesele" lui de odinioară ! Că nu mai poate duce viața pe care o ducea ! Viața lui de băiat frumos ! Viața lui dezordonată ! Viața lui imorală de dinainte de război !

— Ești aspră, Jenny !

Îl privi pe Antoine, care zîmbea, și așteptă pînă cînd zîmbetul acesta dispăru, pentru a spune pe un ton tăios :

— Mă tem pentru copilul meu !

— Pentru Jean-Paul ?

— Da ! Jacques m-a făcut să înțeleg multe lucruri... Mă înăbuș acum, în mediul ăsta, care nu mai este al meu ! Și nu mă pot împăca cu gîndul că Jean-Paul va trebui să crească în atmosfera asta !

Antoine se îndreptă puțin din mijloc, ca și cum nu înțelegea prea bine.

— Îți spun toate astea pentru că am încredere în tine, continuă Jenny. Pentru că voi avea nevoie de sfaturile tale mai tîrziu. Țin foarte mult la mama, îi admir curajul, demnitatea vieții, nu uit nimic din tot ce a făcut pentru mine... Dar ce pot mai mult ? Nu mai avem nici o idee comună ! Nici una ! Bineînțeles, nu mai sînt cea din 1914 ! Dar și mama s-a schimbat atît de mult... Patru ani de cînd conduce acest spital ; patru ani de cînd organizează, hotărăște, patru ani de cînd nu face altceva decît să dea ordine, să se facă respectată, să se facă ascultată... În sfîrșit, nu mai e aceeași, crede-mă...

Antoine făcu un gest vag, trădînd îndoială.

— Mama era, toată, numai îngăduință, vorbi mai departe Jenny. Cu toate că era foarte credincioasă, nu căuta niciodată să impună celorlalți felul ei de a gîndi ! Astăzi, însă !... De-ai auzi-o predicîndu-le bolnavilor ! Și, totdeauna, cei care se dovedesc mai ascultători capătă cele mai lungi aprobări de convalescență...

— Ești aspră, repetă Antoine. Și, fără îndoială, nedreaptă.

— Se poate... Da... Greșesc, poate, povestindu-ți toate astea. Nu știu cum să mă fac înțeleasă... Uite, bunăoară, mama spune : „Eroii noștri"... Și tot ea spune : „Nemțălăii..."

— Noi toți spunem la fel !

— Nu. Nu în același fel... Toate crimele care s-au putut face, de patru ani încoace, în numele patriotismului, mama le iartă ! Mama le aprobă ! Mama e convinsă că marea cauză a Aliaților este singura dreaptă ! Războiul va trebui să țină pînă cînd Germania va fi nimicită ! Iar cei care nu gîndesc ca ea nu sînt buni francezi... Și cei care caută adevărata obîrșie a răului, cei care fac răspunzător capitalismul de toate acestea sînt...

Antoine o asculta uimit. Aceste destăinuiri, care arătau starea de spirit, felul în care vedea ea lumea, noua scară a valorilor pe care o adoptase sub influența postumă a lui Jacques îl interesau mai mult decît schimbările intervenite în caracterul doamnei de Fontanin. Acum îi venea lui să spună : „Mi-e teamă pentru copil !" Căci se întreba, îngrijorat, dacă această evoluție a mamei (care, după el, nu putea fi decît superficială) nu avea să creeze în jurul lui Jean-Paul o atmosferă primejdioasă ; în orice caz, mai primejdioasă pentru dezvoltarea unui suflet tînăr decît pilda de trîndăvie a unchiului Dane sau decît șovinismul, vederile înguste ale bunicii...

Ieșiră la răscrucea drumurilor, de unde se zărea intrarea la vila Thibault. Fără voia lui, Antoine, distrat, își plimbă privirea pe deasupra acelor locuri ; i se părea că le cunoscuse cîndva, într-un trecut îndepărtat, într-o altă viață.

Totuși, nimic nu se schimbase : șoseaua lată, străjuită de două rînduri de șanțuri și dominată de măreața perspectivă a castelului ; piața mică, cu bazinul ei rotund și fîntîna arteziană ; rondurile cu ierburi tunse scurt și tufișurile de merișor ; și, dincolo, pitită sub ramurile joase ale arborilor din grădina părintească, intrarea de serviciu, unde Gise, copilă, venea să-i pîndească sosirea. Războiul părea că n-a atins aici nimic... Înainte de a trece piața, Jenny se opri :

— Mama trăiește de mai bine de trei ani, zilnic, în contact cu suferințele războiului... Și s-ar crede că nimic nu poate s-o mai miște, într-atît i s-a tocit sensibilitatea exercitînd meseria asta revoltătoare...

— Meseria de infirmieră ?

— Nu, spuse Jenny cu asprime. Meseria care te obligă să îngrijești, să însănătoșești oameni tineri numai pentru ca după aceea să se poată duce din nou la moarte ! Tot așa cum e cusută la loc burta spintecată a cailor unor picadori înainte

de a fi trimişi din nou în arenă ! Îşi plecă fruntea şi se întoarse deodată spre Antoine, cu o tîrzie timiditate : Te scandalizez ?

— Nu !

Fu el însuşi mirat de spontaneitatea acestui „nu", mirat, deoarece vedea că astăzi era cu mult mai departe de patriotismul doamnei de Fontanin decît de criticile şi de indignările lui Jenny. Şi, gîndindu-se la fratele său, îşi spuse, o dată mai mult : „Acum l-aş înţelege mult mai bine decît altădată !"

Ajunseră în faţa porţii.

Jenny suspină ; îi părea rău că plimbarea se sfîrşise. Îi zîmbi :

— Mulţumesc.. E aşa de bine să poţi spune adevărul, măcar o dată, din întîmplare !...

X

Poarta de fier forjat a vilei (cu pretenţioasa ei monogramă aurită O.T., puţin roasă de timp) era deschisă. Roţile ambulanţelor săpaseră şanţuri pe aleea pe care nu mai rămăsese nici urmă din nisipul acela fin, mărunt, greblat în fiecare zi din porunca domnului Thibault. Deschise erau şi cele mai multe dintre ferestrele casei, a cărei faţadă însorită, vesel împodobită cu storuri noi, vărgate cu roşu, se zărea printre ramuri.

— Iată, aceasta este împărăţia mea de lenjereasă, îi arătă Jenny cînd ajunseră în faţa porţii fostelor remize. Te las. Treci prin verandă şi intră la dreapta, în birou. O vei găsi acolo pe mama.

Rămas singur, Antoine stătu locului cîteva clipe pentru a-şi recăpăta suflul. Fiecare tufiş, fiecare cot al aleii pe care îşi odihnea privirea îi redevenea îndată familiar. Sunetele unui pian, care ajungeau pînă la el în valuri, îi evocară pe neaşteptate o imagine veche : Gise, cocoţată pe un taburet, cu cozile pe spate, trudindu-se să nimerească gamele sub îndoita supraveghere a bătrînei Domnişoare şi a unui metronom cu ritmul poruncitor.

Prin re tufişuri zărea, în faţa vilei, o animaţie de sărbătoare : tineri, cu bonete soldăţeşti în cap şi îmbrăcaţi cu flanele cenuşii, stăteau de vorbă, la soare, aşezaţi, spate în spate, pe treptele peronului. Alţii, adunaţi în jurul meselor de grădină, jucau cărţi sau citeau ziare.

Doi soldaţi, fără tunică, în pantaloni albaştri de uniformă şi cu moletiere, tundeau iarba de pe peluză şi Antoine recunoscu ţăcănitul sîcîitor al maşinii de tăiat iarba. Mai departe,

sub stejar, vreo cinci-șase convalescenți se înghesuiau zgomotoși în jurul cutiei de joc cu bile, și se auzea clinchetul metalic al bilelor lovindu-se de inelele de bronz.

Văzînd că se apropie un medic militar străin, oamenii de pe trepte se ridicară pentru a saluta. Antoine urcă pe peron. Veranda fusese închisă toată cu geamuri și transformată într-o grădină de iarnă, luminoasă și călduță ca o seră. Aici veneau să se lungească bolnavii a căror sănătate nu le îngăduia încă să iasă din casă. La stînga se afla pianul și era, într-adevăr, pianul acela vechi la care-și făcea Gise exercițiile cînd era copilă. Un soldat, așezat în fața lui, căuta pe clape, cu un deget stîngaci, refrenul cîntecului *Madelon.*

Pianul tăcu și mai multe mîini se ridicară pentru a saluta trecerea medicului militar. Antoine intră în salon. La ceasul acela, salonul era pustiu. Luase aspectul unui hol de hotel : mai multe fotolii și scaune erau așezate în jurul a patru mese de joc.

Ușa cabinetului domnului Thibault era închisă. Pe un carton, fixat cu pioneze, citi : *Secretariat.* Intră. La început nu văzu pe nimeni. Mobila rămăsese aceeași : masa mare de stejar, fotoliul, bibliotecile tronau cu solemnitate la locul lor obișnuit. Cabinetul era însă despărțit în două printr-un paravan. La zgomotul pe care-l făcu ușa, o mașină de scris își opri țăcănitul și capul unui tînăr secretar răsări deasupra paravanului. Abia aruncă o privire asupra nou-sositului, că și exclamă vesel :

— Domnul doctor !

Antoine, mirat, zîmbi. La drept vorbind, nu-l recunoștea pe flăcăul care venea spre el ; dar trebuia să fie Loulou, cel mai mic dintre orfanii din Rue de Verneuil, băiețașul acela pe care-l operase odată de un abces la braț. (Părăsind Parisul la începutul războiului, Antoine îi lăsase pe cei doi copii în grija Clotildei și a Adriennei. Auzise parcă — își amintea vag — că doamna de Fontanin le găsise de lucru la spital.)

— Ce mare te-ai făcut, spuse el. Cîți ani ai acum ?

— Contingentul 920, domnule doctor.

— Și ce faci aici ?

— La început am fost vagmistru. Acum mă ocup cu scriptele.

— Și fratele tău ?

— E în Champagne... Știați că a fost rănit ? La mînă. În aprilie 917, aproape de Fismes. Cunoașteți ? Se-nrolase în 916... I-au tăiat două degete... Din fericire, la mîna stîngă...

— Și s-a întors pe front ?

— Da, dar el e descurcăreț ! S-a învîrtit să fie repartizat la serviciul meteorologic... Acum nu-l mai paște nici o primejdie. Loulou se uită la Antoine cu o curiozitate plină de compătimire. Murmură, în sfîrșit : Pe dumneavoastră... gazele ?

— Da, răspunse Antoine. Zări un fotoliu mic de catifea vișinie, bătut în ținte aurite pe margini, care îi amintea de copilărie ; se așeză cu un aer ostenit.

— Urîtă treabă, gazele ! constată Loulou, strîngîndu-și buzele. Și găsesc că nu-i cinstit... Nu-i reglementar...

— Doamna de Fontanin nu-i aici ? îl întrerupse Antoine.

— E sus... Mă duc s-o anunț... Așteptăm sosirea unui lot nou : punem paturi suplimentare peste tot.

Antoine rămase singur. Singur, cu tatăl lui. Puternica personalitate a domnului Thibault stăpînea încă această încăpere, se desprindea din fiecare obiect, din locul ales fiecăruia potrivit cu întrebuințarea — din călimara cu capac de argint, din lampa de birou, din tamponul cu sugativă, din ștergătoarea de peniță, din barometrul agățat în perete. Personalitate atît de tenace, încît, pentru a o înlătura, nu era destul să fie mutate mobilele din loc sau să se pună un paravan ; ea rămînea înrădăcinată cu încăpățînare în locurile acestea, pe care le stăpînise, vreme de o jumătate de veac, cu autoritatea ei dominatoare. Antoine n-avea decît să-și arunce ochii pe ușa aceasta, al cărei lemn imita stejarul, pentru a o auzi deschizîndu-se și închizîndu-se într-un anumit fel, de neuitat, cu măsură, viclenie și violență în același timp. N-avea decît să privească părțile roase ale covorului, pentru a-l revedea numaidecît pe tatăl lui, în jacheta cu poalele fluturînd, cu ochii pe jumătate închiși, cu mîinile lui mari și umflate încleștate la spate, umblînd în sus și-n jos, cu pasul greu, între bibliotecă și cămin. Și era de-ajuns să admire o clipă acea copie a lui *Crist* de Bonnat și fotoliul gol de sub el, cu inițialele înlănțuite și săpate în piele : totul reînvia deodată voluminoasa prezență a domnului Thibault, afundat greoi în fotoliu, cu umerii rotunjiți, ridicîndu-și barbișonul spre cine știe ce oaspete nepoftit și, înainte de a vorbi, scoțîndu-și lornionul dintre sprîncene, pentru a-l strecura în buzunarul jiletcii, cu un gest de reculegere și de siguranță care se asemăna cu semnul crucii.

Zgomotul clanței îl făcu să se ridice în picioare. Intrase doamna de Fontanin.

Era îmbrăcată în halat, ca și celelalte infirmiere. Dar pe părul ei, care încărunțise de tot, nu purta văl. Fața îi era pa-

lădă și trasă. „Ten de cardiacă, gîndi mașinal Antoine. N-o va duce probabil prea mult..."

Bătrîna îi strînse amîndouă mîinile, îl îndemnă să ia loc și se așeză ea însăși de cealaltă parte a mesei celei mari, în fotoliul cu inițiale. Se vedea limpede că acesta era locul obișnuit al „hughenotei"... („Dacă răposatul domn s-ar întoarce !...")

Îl întrebă de la primele cuvinte despre sănătatea lui. Pe Antoine cele cîteva minute de așteptare îl odihniră ; zîmbi :

— Dacă ar fi fost să mor din pricina asta, n-aș fi acum aici... Din fericire, fondul e solid...

La rîndul lui, o întrebă despre spital, despre viața pe care i-o construise aici. Bătrîna se învioră imediat :

— N-am nici un merit... Am un personal minunat. E sub ordinele lui Nicole. Draga de ea, are, precum știi, toate diplomele. Îmi face servicii imense... Da, un personal minunat ! Și alcătuit în întregime din femei și fete care locuiesc la Maisons, așa că toate camerele de aici rămîn pentru bolnavii mei. Iar infirmierele sînt voluntare, ceea ce îmi îngăduie s-o scot la capăt cu bugetul, în ciuda micimii alocațiilor. Dar sînt foarte mult ajutată ! Și am fost ajutată chiar din prima zi ! Oamenii din ținut s-au arătat atît de generoși ! Gîndește-te că tot materialul, paturile, lighenele, vesela, rufăria, toate mi-au fost date de vecini ! Și, uite, așteptăm sosirea unui nou lot de răniți... Nicole și Gisèle s-au dus să mai caute așternuturi. Sînt sigură că vor găsi tot ce ne lipsește !

Ochii ei, care priveau în sus, zîmbetul ei triumfător, plin de recunoștință, păreau că înalță rugăciuni de mulțumire lui Dumnezeu pentru că populase lumea, și mai cu seamă Maisons-Laffitte, cu ființe binevoitoare și cu inimi miloase.

Îi descrise cu de-amănuntul schimbările care se făcuseră la vilă și pe cele pe care avea de gînd să le mai facă. Ideea că războiul și viața ei de spital ar putea lua sfîrșit părea nici să nu-i fi trecut vreodată prin minte.

— Vino să vezi ! făcu ea voioasă.

În adevăr, totul era schimbat. Sala de biliard devenise infirmerie ; oficiul, cabinet de consultații ; odaia de baie, sală de pansamente. Sera, bine încălzită, fusese transformată într-o încăpere unde era loc suficient pentru douăsprezece paturi.

— Să mergem sus.

Camerele, pustii la ora aceea, deveniseră mici dormitoare. Cincisprezece bolnavi erau adăpostiți la etajul întîi ; zece, la

al doilea ; iar sus, la mansardă, se aflau vreo șase paturi suplimentare care erau utilizate în cazuri de aglomerație.

Antoine avu curiozitatea să-și revadă fosta cameră ; era însă încuiată cu cheia. Așteptau sosirea serviciului de dezinfecție : încăperea fusese ocupată de un paratific, transferat chiar în dimineața aceea la spitalul din Saint-Germain.

Doamna de Fontanin trecea din cameră în cameră, deschizînd ușile cu autoritatea unui șef de întreprindere, inspectînd totul cu un ochi priceput, verificînd în trecere curățenia lavabourilor, temperatura radiatoarelor, ba chiar și titlurile cărților și revistelor risipite pe mese. Din cînd în cînd, cu o mișcare care devenise tic, își ridica mîna și se uita la ceas.

Antoine se ținea după ea, în timp ce respirația îi devenea mai dificilă. În minte îi stăruiau cuvintele Clotildei : „Dacă răposatul domn s-ar întoarce !...“

La etajul al doilea, cînd doamna de Fontanin îl îndemnă să intre într-o cameră îmbrăcată în tapet înflorat și a cărei fereastră se deschidea spre crestele castanilor, Antoine se opri în prag, copleșit de amintiri :

— Odaia lui Jacques...

Doamna de Fontanin îl privi mirată. Și, deodată, ochii i se umplură de lacrimi. Spre a-și ascunde tulburarea, se duse să închidă fereastra. Apoi, ca și cum această neașteptată evocare ar fi făcut-o să dorească o discuție mai deschisă, zise :

— Și-acum, să te duc la pavilionul grajdurilor, unde mi-am stabilit cartierul general. Acolo vom putea vorbi mai în liniște.

Coborîră, tăcuți, scările. Pentru a nu fi siliți să traverseze veranda, ieșiră în grădină pe ușa de serviciu. Patru soldați, la umbră, revopseau cu alb niște paturi de fier. Doamna de Fontanin se apropie de ei.

— Grăbiți-vă, băieți... Pînă mîine trebuie să fie uscate... Și dumneata, Roblet, coboară-te jos de acolo ! (Un bărbat, cocoțat pe acoperișul bucătăriei, lega tulpinile clematitei.) Alaltăieri erai încă în pat, și astăzi te cațări pe scări ?

Omul, un bărbos care desigur făcea parte din armata teritorială, se supuse, zîmbind. De îndată ce-l văzu jos, se duse spre el, îi descheie doi nasturi de la haină și-i pipăi coastele.

— Eram sigură ! Ți s-a desfăcut bandajul ! Du-te la infirmerie ! Și, luîndu-l pe Antoine ca martor : Ce zici de asta ? Nu sînt nici trei săptămîni de cînd a fost operat !

Ca să ajungă la fostele grajduri, ocoli peluza. Bolnavii pe care-i întîlneau în drum întorceau spre doamna de Fontanin

fețe prietenoase și salutau cu bonetele lor militare, ridicîndu-le de pe cap, așa cum salută civilii.

— Locuința mea e acolo, sus, spuse ea, împingînd ușa pavilionului.

La parter, în locul boxelor pentru cai, se aflau tot felul de unelte de tîmplărie și fierărie. Podeaua era acoperită cu tot soiul de bucăți de lemn și de fier.

— Aici este ceea ce numesc ei „atelierul de reparații", explică doamna de Fontanin, pornind în sus pe mica scară ce ducea la fosta locuință a vizitiului. Nu e nevoie să mai dau nimic de lucru în afară. Copiii ăștia viteji repară totul singuri : fierărie, tîmplărie, electricitate...

O luă înaintea lui, intrînd în prima dintre cele două camere de la mansardă, în care își făcuse un mic birou personal. Mobilierul era alcătuit din două fotolii de grădină și o masă plină cu dosare; o rogojină veche acoperea cimentul pardoselii. De cum intră, Antoine recunoscu pe masă lampa *lui* — o lampă mare de petrol cu un abajur de carton verde, la lumina căreia, odinioară, în nopțile calde de iunie și în zborul amețitor al fluturilor de noapte, în timp ce toți ai casei dormeau, își pregătise atîtea examene. Pe pereții proaspăt văruiți erau prinse cîteva fotografii : Jérôme, tînăr tras ca prin inel, cu mîna rezemată de spătarul unui fotoliu-tapisat ; Daniel, cu pulpele goale, în costum de marinar englez ; Jenny, copilită, cu părul despletit, cu un porumbel așezat pe pumnul întins ; și o altă Jenny, femeie, în doliu, cu fiul ei pe genunchi.

Un acces de tuse îl sili să se așeze pe scaun fără a mai aștepta să fie poftit. Cînd își înălță capul, surprinse privirea atentă a doamnei de Fontanin ațintită asupra lui ; dar ea nu-l întrebă nimic despre sănătate.

— Am să profit de vizita dumitale ca să mai cîrpesc cîte ceva, spuse ea rîzînd, cu o urmă de cochetărie în glas. Aproape că nici nu mai am timp să lucrez. Dădu la o parte *Biblia* neagră ce se afla pe masă, pentru a pune în locul ei coșulețul de lucru ; și, după ce mai aruncă o privire fugitivă spre ceas, se așeză pe scaun : Daniel a stat de vorbă cu dumneata ? Te-a lăsat măcar să-i examinezi piciorul ? întrebă ea, înăbușindu-și un oftat. (Daniel nu-i îngăduise niciodată să-i vadă piciorul amputat.)

— Nu. Dar mi-a vorbit despre suferințele lui... I-am recomandat unele exerciții de reeducare. Cu puțină perseverență, se poate ajunge la rezultate excelente... Recunoaște că mersul nu-i mai este atît de greu și dureros acum, de cînd are proteza asta nouă.

Doamna de Fontanin părea că nu-l ascultă. Cu mîinile în poala rochiei, cu capul ridicat spre fereastră, își lăsa privirile îngîndurate să rătăcească pe deasupra frunzișului verde al grădinii.

Dintr-o dată se întoarse spre el :

— Ți-a povestit ce s-a întîmplat aici în ziua în care a fost rănit ?

— Aici ?... Nu...

— Dumnezeu s-a milostivit să mă prevestească ! adăugă ea cu gravitate. În clipa în care Daniel a fost rănit, Sfîntul Duh mi-a dat de veste. Ridică ușor mîna și tăcu, tulburată. Apoi, nu fără o urmă de solemnitate în simplitatea ei voită (ca și cum ar fi recitat o pagină din *Sfînta Scriptură,* ca și cum și-ar fi îndeplinit o datorie aducînd la cunoștință oamenilor mărturia unei minuni), continuă : Era într-o joi. M-am trezit cînd se lumina de ziuă. Am intuit prezența lui Dumnezeu și am vrut să mă rog. Dar mă simțeam tare rău... De cînd luase ființă spitalul, era prima oară că mă simțeam bolnavă ; și de atunci încoace n-am mai fost niciodată... Am vrut să deschid fereastra, ca să strig pe una din surorile care erau de gardă în noaptea aceea. Nu m-am putut ține pe picioare. Din fericire, una dintre ele, văzînd că nu cobor la ora obișnuită, a venit în fugă la mine. M-a găsit în pat nemișcată. Îndată ce încercam să mă ridic, cădeam înapoi, cuprinsă de amețeli. Eram sleită de puteri, ca și cum mi-aș fi pierdut sîngele printr-o rană. Mă gîndeam tot timpul la Daniel. M-am rugat. Dar toată dimineața starea mea s-a înrăutățit mereu. Jenny a venit de mai multe ori cu medicul. Mi-au dat un sirop cu eter. Aproape că nu mai puteam să vorbesc. În sfîrșit, la unsprezece și jumătate, cu puțin după ce sunase primul clopot pentru dejun, am scos, fără să vreau, un țipăt și am avut o scurtă sincopă. Cînd mi-am revenit, m-am simțit mai bine. Atît de bine, încît, îndată după amiază, m-am putut scula și am putut coborî la secretariat, ca să semnez statele și corespondența. Îmi trecuse... Vorbea cu o voce egală, puțin reținută ; făcu o pauză înainte de a continua : Ei bine, dragul meu, în joia aceea, în zorii zilei, regimentul lui Daniel primise ordinul de atac. Toată dimineața a luptat ca un erou, dragul de el, fără să fie rănit. Dar puțin după ora unsprezece și jumătate, o schijă de obuz i-a zdrobit pulpa. Puțin după ora unsprezece și jumătate... L-au dus la postul de ajutor, și de acolo, la o ambulanță, unde, cîteva ore mai tîrziu, i-a fost amputat piciorul. Era salvat... Clătină din cap de mai multe ori, uitîndu-se la Antoine :

Toate acestea, bineînțeles, nu le-am aflat decît zece zile mai tîrziu.

Antoine tăcea. Ce-ar fi putut spune ?... Povestirea aceasta îi aminti de intervenția „miraculoasă" a pastorului Gregory cînd Jenny, copilă, fusese bolnavă. Își aminti și de cuvintele pe care le spunea deseori, zîmbind, doctorul Philip : „Oamenii au totdeauna istoriile pe care le merită..."

Doamna de Fontanin rămase cîteva clipe tăcută. Își luase iar lucrul în mînă. Dar înainte de a începe să coasă, arătă, cu ochelarii pe care chiar atunci îi scosese din toc, spre fotografia lui Jenny și a lui Jean-Paul :

— Încă nu mi-ai spus, cum ți se pare micuțul nostru ?

— Strașnic !

— Nu-i așa ? făcu ea triumfătoare. Daniel mi-l aduce aici din cînd în cînd, duminica. De fiecare dată îl găsesc mai mare, mai voinic !... Daniel se plînge că micuțul e greu de educat, că e neascultător. Dar copilul are caracter, asta nu-i de mirare ! Și apoi, un băiat trebuie să aibă energie, voință... N-ai să mă contrazici, adăugă ea cu maliţiozitate. Îmi vine greu că-l văd atît de rar. Dar el are mai puțină nevoie de mine decît bolnavii mei... Și, aidoma cursului unei ape ce revine la matcă după ce și-a ieșit o clipă din albie, începu să vorbească din nou despre spitalul ei.

Antoine o aproba în tăcere, prea puțin dornic să răspundă, de teamă să nu-și stîrnească iar tusea. De cînd își pusese ochelarii, doamna de Fontanin arăta într-adevăr ca o femeie bătrînă. „Un ten de cardiacă", gîndi din nou Antoine. Stătea foarte dreaptă în fotoliu și cosea liniștită, într-o atitudine familiară și mîndră totodată, explicîndu-i felul în care funcționau serviciile ei și miile de griji ale răspunderii pe care și-o luase.

„E bun și răul la ceva, gîndi Antoine. Războiul a adus acestui soi de femei, și la vîrsta aceasta, o neașteptată formă de fericire ; un prilej de a se devota, un prilej de activitate publică ; plăcerea de a domina într-o atmosferă plină de recunoștință"...

Ca și cum i-ar fi ghicit gîndurile, doamna de Fontanin spuse :

— Oh, nu mă plîng ! Oricît de grea mi-ar fi uneori sarcina, mi-a devenit necesară ; nu cred că-mi voi mai putea relua vreodată viața de altădată. Acum am nevoie să mă simt folositoare. Zîmbi : Știi ce ? Mai tîrziu ar trebui să înființezi o clinică pentru bolnavii dumitale ; iar eu ți-o voi conduce ! Adăugă numaidecît : Cu Nicole, cu Gisèle... poate și cu Jenny... De ce nu ?

Antoine repetă binevoitor :

— Într-adevăr, de ce nu ?

După o pauză, bătrîna continuă :

— Și Jenny va avea nevoie de un rost în viață. Suspină deodată și, fără a lăsa să se întrevadă gîndurile ei ascunse, adăugă : Bietul Jacques... Nu pot să uit, cînd l-am văzut ultima dată...

Tăcu din nou. Îi reveni în minte înapoierea ei de la Viena, a doua zi după mobilizare. Dar știa să izgonească amintirile neplăcute. În același timp, făcu un gest cu mîna pentru a da la o parte o șuviță albă care-i lunecase pe frunte. Cu toate astea, era hotărîtă să discute cu Antoine despre unele chestiuni care-i stăteau la inimă :

— Trebuie să avem încredere în Înțelepciunea supremă, începu ea, cu tonul acela binevoitor și sentențios totodată, care părea a spune : „Nu mă întrerupe". Trebuie să primim hotărîrile Domnului. Moartea fratelui dumitale a fost una din hotărîrile lui. Se reculese o clipă înainte de a rosti : Această iubire era sortită celor mai amare suferințe. Și pentru unul și pentru celălalt... Iartă-mă că-ți spun asta.

— Sînt de aceeași părere, făcu Antoine repede. Dacă Jacques ar fi trăit, viața lor ar fi fost un infern.

Doamna de Fontanin îl învălui într-o privire mulțumită, aprobă clătinînd de mai multe ori din cap și începu din nou să coasă.

După o nouă tăcere, vorbi mai departe :

— Aș minți dacă n-aș mărturisi că am suferit mult din pricina asta... În ziua în care am aflat că Jenny aștepta un copil...

Antoine se gîndise și el la toate acestea și, cum doamna de Fontanin își ridică ochii spre el, clipi ușor din pleoape, pentru a-i arăta că o înțelege foarte bine.

— Oh, făcu ea, temîndu-se că Antoine înțelesese greșit ce voise ea să spună, nu din cauza... ilegalității acestei nașteri... Nu.. Nu așa de mult din cauza asta... Eram îndurerată mai ales la gîndul că această întîmplare nenorocită va lăsa în viața noastră o asemenea mărturie, această consecință durabilă... Îți vorbesc deschis, nu e așa ? Mi-am spus : „Iată, viața lui Jenny este zdruncinată pe veci... Iată pedeapsa ! *Fiat* !" Ei bine, dragul meu, mă înșelam. Mi-a lipsit credința. Vrerile Sfîntului Duh sînt de nepătruns ; căile sale, tainice ; bunătatea sa, nesfîrșită... Ceea ce crezusem a fi o încercare, o pedeapsă, era, dimpotrivă, o binecuvîntare divină... Un semn de iertare... Un izvor de bucurii... Și, într-adevăr, de ce ar fi pedepsit-o

Dumnezeu ? Nu știa el, oare, mai bine decît noi, că în legătura lor răul nu avusese nici un amestec ? Că inimile acestor doi copii rămăseseră curate și caste chiar și în păcat ?

„Ce ciudat, gîndea Antoine, ar trebui să mă scoată din fire... Și, totuși, nu, are în ea ceva care forțează respectul. Mai mult decît respectul : simpatia... Bunătatea ei, poate ? În fond, bunătatea este un lucru foarte rar : cea adevărată, cea naturală..."

— Jenny are o viață frumoasă, continuă doamna de Fontanin cu vocea ei melodioasă și hotărîtă, fără a se opri din cusut. Are acum în adîncul sufletului o comoară care-i va înfrumusețea întreaga existență : amintirea unei dăruiri totale, a unei clipe minunate, care — și lucrul acesta se întîmplă foarte rar — nu a fost urmată de zile care s-o pîngărească...

„Unii oameni, gîndi Antoine, și-au făurit despre lume, o dată pentru totdeauna, o imagine satisfăcătoare... După aceea, toate merg de la sine... Viața lor seamănă cu o plimbare în barcă pe timp frumos : n-au de făcut altceva decît să alunece în voia valurilor pînă la debarcader..."

— ...și-i rămîne cea mai frumoasă dintre sarcini : un copil de...

— Am găsit-o schimbată, cu totul alta, o întrerupse Antoine cu convingere. Foarte coaptă... Nu, nu coaptă... În sfîrșit...

Doamna de Fontanin își lăsă lucrul pe genunchi și își scoase ochelarii.

— Îți voi face o mărturisire, dragul meu ; uite, vezi, eu cred că Jenny este *fericită*... Da... fericită... cum n-a fost vreodată : fericită, atît cît îi este îngăduit să fie... Căci Jenny n-a fost făcută pentru fericire. De copilă, încă, era foarte nenorocită și nimeni nu-i putea fi de vreun ajutor : se instalase suferința în ea ; mai rău încă : ura față de sine însăși ; nu izbutea să se iubească pe dînsa, să iubească în ea făptura lui Dumnezeu. Din păcate, sufletul ei n-a fost niciodată credincios. Sufletul ei a fost întotdeauna un templu părăsit... Ei bine, privește minunile pe care Duhul Sfînt le face în fiecare zi în noi, în jurul nostru ! Fiecare durere își are răsplata ; orice lucru nelalocul lui ajută la împlinirea armoniei universale... Astăzi, îndurarea a venit. Astăzi — și simțul meu nu mă înșală — astăzi copila mea a aflat, ca văduvă și ca mamă, tot ce poate aștepta ca fericire omenească, tot ce natura ei poate să realizeze ca echilibru, ca mulțumire... și simt acum în ea...

— Tanti ! strigă o voce în grădină.

Doamna de Fontanin se ridică.

— S-a întors și Nicole.

— A venit domnul primar, tanti, continuă vocea. Ar vrea să-ți vorbească.

Doamna de Fontanin se și îndreptase spre ușă. Antoine o auzi strigînd voios, din capul scărilor :

— Vino sus, o clipă, draga mea. Vei ține tovărășie cui va... cuiva pe care îl cunoști...

După ce Nicole împinse ușa, se opri fîstîcită, uitîndu-se mirată la Antoine, ca și cum nu era sigură că-l recunoaște. Antoine simți o strîngere de inimă și murmură :

— Arăt foarte rău, nu-i așa ?

Nicole roși, clar, stăpînindu-și stînjeneala, începu să rîdă.

— Deloc... Nu mă așteptam, pur și simplu, să te găsesc aici.

Nu se văzuseră încă, deoarece seara, în ajun, Nicole nu luase masa la vilă, rămînînd lîngă paratificul pe care nu voise să-l lase în grija infirmierei care era de gardă în noaptea aceea.

Ea, în schimb, parcă întinerise. Albeața strălucitoare a tenului nu-i fusese cu nimic întunecată de noaptea de veghe ; ochii își păstraseră aceeași limpezime albastră.

Antoine îi ceru noutăți despre soțul ei, pe care-l întîlnise de două ori în timpul războiului.

— Ambulanța lui se află acum pe frontul din Champagne, spuse ea, plimbîndu-și în jur privirile strălucitoare, în care se amestecau, fără a se distinge prea bine, o nevinovăție de copil și o cochetă senzualitate de femeie. Are mult de lucru... Totuși, găsește timp să scrie și pentru reviste... Săptămîna asta mi-a trimis o lucrare să i-o bat la mașină... ceva asupra practicii garoului sau cam așa ceva...

O rază de soare, căzînd pe țesătura de in a bluzei ce-i strîngea rotunjimea umărului, tremura în cutele pînzei la fiecare mișcare, aurindu-i pielea catifelată a brațului gol și făcînd să-i lucească dinții la fiecare surîs. „Cîte dorințe trebuie să trezească în toți tinerii ăștia, abia scăpați de la moarte ? !" gîndi repede Antoine.

— Mi-a părut foarte rău, ieri, că nu m-am putut întoarce la vilă, spuse ea. Cum a fost seara ? Daniel a fost amabil ? Ai izbutit să-l îmblînzești ?

— Desigur. Ce te miră ?

— E atît de încruntat, atît de morocănos...

Antoine schiță un gest de compătimire.

— Știi bine că e nefericit.

— Ar trebui smuls din starea asta, continuă ea. Ar trebui îndemnat să se apuce din nou de pictură. Vorbea pe un ton serios, ca și cum ar fi fost vorba de o adevărată problemă, ca și cum, pentru a o rezolva, ar fi așteptat anume vizita lui Antoine. Viața pe care o duce aici nu mai poate ține mult așa. Se abrutizează. Va ajunge...

Antoine zîmbi :

— N-am băgat de seamă.

— O, ba da... Întreab-o pe Jenny... A devenit, într-adevăr, imposibil... Sau se urcă în camera lui de îndată ce sosim — din sălbăticie ? din supărare ? nu știu ! — sau rămîne cu noi, fără să deschidă gura ; și atunci e ca și cum dintr-o dată ar bate un vînt rece în salon... Prezența lui ne stingherește pe toți... Crede-mă : i-ai face un neprețuit serviciu dacă l-ai convinge că trebuie să muncească, să se întoarcă la Paris, să vadă din nou oameni, să trăiască din nou !

Antoine se mărgini să dea din cap și să murmure încă o dată :

— E nefericit...

O bănuială instinctivă îl îndemna să rămînă în gardă. Fără să-și poată lămuri de ce, avea impresia că Nicole era stăpînită de unele gînduri secrete, pe care nu le mărturisea.

(Era aproape adevărat. Încă dintr-una din serile iernii trecute, Nicole își făcuse o părere a ei proprie despre Daniel. Era tîrziu, Jenny și Gise se duseseră la culcare, și Nicole, răbovind încă, reținută de o treabă pe care voia s-o termine, rămăsese singură cu vărul ei, în fața căminului din salon. Dintr-o dată, Daniel îi spusese : „Stai, Nico, nu te mișca !“ și, pe spatele unui prospect care zăcea pe masă, începuse să-i creioneze repede profilul. Nicole acceptă cu bunăvoință acest capriciu neprevăzut. Dar, după puțin, avertizată de o presimțire tulbure, își întoarse brusc capul : Daniel nu mai desena ; o devora din ochi ; o privire odioasă, încărcată de dorință, de furie întunecată, de rușine și, poate, chiar de ură. Aplecîndu-și repede fruntea, mototolise cu un gest furios prospectul și-l aruncase în foc. Apoi, fără un cuvînt, părăsise încăperea. „Așadar, asta este ! își spusese Nicole, consternată. Tot mă mai iubește !“ Nu uitase nimic din cele petrecute în trecut, cînd locuise la mătușa ei, la Paris, și cînd Daniel, adolescent, o urmărea ca un nebun prin toate colțurile apartamentului. Iubirea aceasta pătimașă și zadarnică, pe care o credea de mult stinsă, se redeșteptase, așadar, datorită faptului că locuiau sub același acoperiș... Din ziua aceea, pentru Nicole totul devenise foarte clar ; iubirea lui Daniel explica totul : aerul lui închis, neliniștit, supărările

lui, îndărătnicia lui de a nu părăsi Maisons și de a duce viața aceasta retrasă, trîndavă și castă, atît de contrară obiceiurilor și temperamentului său.)

— Vrei să știi care este părerea mea ? continuă Nicole, fără să-și dea seama cît de suspectă îi apărea lui Antoine stăruința ei. Daniel e nefericit, da, ai dreptate. Daniel nu suferă numai din cauza infirmității lui. Nu... Femeile au un simț al lor, știi... Cred că suferă și din altă pricină... Dintr-un motiv de ordin intim, care îl roade... Vreo dragoste nefericită, poate... Vreo pasiune fără nădejde.

Se temu deodată că s-a trădat și roși ușor. Dar Antoine nu se uita la ea. În minte îi apăru imaginea lui Daniel, lungit la umbra platanilor, mestecîndu-și guma, cu privirea pierdută și cu mîinile împreunate sub ceafă.

— Se poate, făcu el cu naivitate.

Liniștită, Nicole începu să rîdă :

— Ce Dumnezeu, cred că-ți amintești la fel de bine ca și mine ce viață ducea Daniel la Paris, înainte de război...

Nu sfîrși vorba : auzise pe sală pașii mătușii sale.

Doamna de Fontanin venea cu un maldăr de hîrțoage în brațe.

— Iertați-mă ; mă întorc, dar numai pentru a vă părăsi din nou. Ridică vraful de scrisori și de plicuri care abia-i fusese adus. Sîntem năpădiți cu *state* zilnice, pe care trebuie să le trimitem autorităților în mai multe exemplare. Corespondența de după-amiază îmi ia, în fiecare zi, cîte două ore.

— Eu vă las, spuse Antoine, care se ridicase.

— Mai vino pe aici. Rămîi mai mult timp la noi ?

— Nu... Plec mîine.

— Mîine ? făcu Nicole.

— Vineri trebuie să fiu înapoi, la Mousquier.

Coborîră toți trei scara aceea mică și scîrțîitoare.

Doamna de Fontanin se uită la ceas.

— Te voi însoți, totuși, pînă la poartă...

— Iar eu vă părăsesc ! exclamă Nicole. Pe diseară !

De îndată ce Nicole se depărtă, doamna de Fontanin îl întrebă, tulburată, fără a se opri din mers :

— Nicole îți vorbea de Daniel, nu-i așa ? Bietul băiat... Mă gîndesc în fiecare zi la el. Mă rog pentru el... E atît de grea crucea pe care o poartă !

— Dumneata, doamnă, ești cel puțin sigură că va trăi, și pe vremurile astea, o atare siguranță e cît se poate de prețioasă.

Doamna de Fontanin se făcu a nu înţelege. Nu sub acest aspect privea ea lucrurile.

Făcură cîtiva paşi în tăcere...

— Ziua toată, singur... continuă ea. Singur, cu infirmitatea lui ! Singur, cu mîhnirile lui, pe care nu le împărtăşeşte nimănui... Nici măcar mie...

Antoine se opri în mijlocul aleii, cu o privire de-a dreptul întrebătoare.

— Este atît de uşor de înţeles ce simte băiatul ăsta, cu firea lui pasionată, generoasă... continuă doamna de Fontanin cu acelaşi ton sigur şi dureros. Să te simţi încă plin de curaj, de sănătate ! Să-ţi vezi patria cotropită... ameninţată... fără să mai poţi face nimic pentru ea !

— Dumneata crezi că asta e pricina ? întrebă timid Antoine. Se aşteptase atît de puţin la această explicaţie, încît nu-şi putuse ascunde neîncrederea.

Doamna de Fontanin îşi îndreptă spatele, şi un zîmbet plin de înţelegere, înviorat şi de o anume mîndrie, îi trecu pe faţă.

— Daniel ? E foarte simplu şi, din păcate, fără leac... Daniel nu se poate împăca cu gîndul că nu-şi mai poate face datoria. Şi cum Antoine nu părea pe deplin convins, ea adăugă, severă şi încăpăţînată : Uite, ceea ce îţi spun eu este atît de adevărat, încît, dacă Daniel se teme să vină la spital, nu este din pricina drumului pînă aici, care îl osteneşte, cum spune el. Nu. E pentru că nu poate suferi să se afle printre toţi aceşti tineri, printre toţi aceşti soldaţi care sînt de o vîrstă cu el, care au fost răniţi ca şi el, dar care acum sînt gata să plece din nou pe front !

Antoine nu răspunse. Ajunseseră, tăcuţi, lîngă poarta de fier. Doamna de Fontanin se opri :

— Numai Dumnezeu ştie cînd ne vom revedea, spuse ea, privindu-l cu emoţie. Luă mîna pe care i-o întindea Antoine şi o ţinu o clipă într-ale ei : Mult noroc, dragul meu !

XI

„Vorbesc cu toţii despre Daniel ca despre o enigmă, gîndea Antoine traversînd piaţa. Fiecare îşi exprima părerea personală... Şi, fără doar şi poate, nu există nici un fel de enigmă !"

Cam obosit — mirat şi mulţumit însă că nu se simte şi mai obosit — o luă agale spre proprietatea familiei Fontanin.

Se simțea bine singur. Aleea străjuită de tei se întindea în fața lui pînă la pădure. Era ora patru, soarele începuse să coboare și se strecura printre trunchiurile copacilor, răsfirînd pe pămînt umbre și lumini jucăușe. Cîteodată, amintindu-și de drumurile prăfuite din sud, trăgea cu sete în piept aerul acesta ușor, acrișor, îmbibat cu miresmelele primăvăratice ale ținutului Ile-de-France.

Firul gîndurilor sale era însă trist. Aceste zile petrecute la Maisons îi răscoleau prea multe amintiri. Vizita făcută la vila Thibault trezise prea multe fantome. Îl urmăreau, fără ca el să se poată apăra împotriva lor. Tinerețea lui, sănătatea lui de altădată... Tatăl lui... Jacques... În aceste douăzeci și patru de ore, Jacques îi fusese din nou foarte aproape. Niciodată încă nu simțise atît de adînc că dispariția lui Jacques îl lipsea de o ființă ce nu putea fi înlocuită, singurul lui frate... Nu, niciodată, niciodată de la moartea lui Jacques nu măsurase cu atîta exactitate, nu-și dăduse seama cu atîta precizie cît de ireparabilă era această pierdere. Își făcea chiar mustrări că așteptase pînă acuma ca să simtă această disperare crudă, adevărată, această disperare nudă. Cum de fusese cu putință ? Împrejurările, războiul... Își aducea foarte bine aminte de clipa în care primise scrisoarea lui Rumelles — scrisoarea aceea, după sosirea căreia ar fi fost o nebunie să mai nădăjduiască. Îi fusese înmînată într-o seară, în curtea ambulanței de la Verdun, cîteva ceasuri înainte de plecarea diviziei sale spre sectorul Eparges. Se aștepta la această veste, dar în noaptea aceea, în iureșul plecării, nu avusese timp să se lase pradă durerii. Nu avusese timp, de altfel, nici în cele două săptămîni care urmaseră : deplasări dese, una după alta, pe ploaie, prin noroaie ; greutatea de a-și îndeplini serviciul în satele prefăcute în ruine din Wœvre ; o viață hărțuită, care nu mai lăsa loc grijilor personale. Mai tîrziu, într-un răgaz, cînd recitise scrisoarea și-i răspunsese lui Rumelles, se obișnuise deja cu ideea acestei morți, fără să se fi gîndit prea mult la ea. Astăzi însă, în cadrul acesta regăsit al vieții de familie, regretele lui tardive căpătau o consistență dureroasă ; ireparabilul îl obseda ; iată, chiar aici, pe aleile acestea, fiecare amănunt al priveliștii trezea în el amintiri de altădată, jocuri. Cu toată deosebirea lor de vîrstă, săriseră de atîtea ori împreună, dintr-un salt, aceste bariere vopsite în alb ; împreună se rostogoliseră prin iarba asta de mai, necosită ; împreună răscoliseră cu vîrful bățului cuibul acestor gîze cu spatele plat, care roiesc printre tulpinile acoperite de mușchi ale teilor, insecte pe care ei le porecliseră „soldați", pentru

că au o carapace de un roșu-aprins, brăzdată de brandenburguri negre. Împreună, în după-amieze asemănătoare celei de azi, se plimbaseră de-a lungul zidurilor, gardurilor și tufișurilor ; împreună culeseseră, din mers, ciorchini de salcîm sau flori de liliac ; împreună străbătuseră, cu bicicleta, drumul acesta, purtînd cu ei, pe ghidoane, costumul de baie sau racheta. Iar acolo, portalul umbrit de salcîmi îi aducea aminte de anul acela în care, copil încă, se ducea, în timpul vacanței, la un profesor de liceu, care își petrecea concediul la Maisons și care-i dădea meditații. Deseori, în amurgurile de septembrie, ca să nu rătăcească singur prin parc, Domnișoara și Jacques veneau să-l aștepte în preajma acestui portal. Își revăzu fratele, copil de trei ani, smulgîndu-se din mîinile Domnișoarei, alergîndu-i înainte și agățîndu-se de brațul său pentru a-i povesti, în felul lui, toate micile întîmplări ale zilei...

Visa încă la toate acestea, cînd ajunse la vilă. Iar după ce deschise portița și-l văzu la intrarea în grădină pe Jean-Paul lăsînd deodată mîna unchiului Dane pentru a-i alerga în întîmpinare, i se păru că-l vede pe Jacques alergînd, cu ciuful lui roșcat și cu mișcările lui hotărîte. Mai tulburat decît lăsa să se vadă, prinse copilul în brațe, așa cum făcea pe vremuri și cu fratele lui, și-l ridică în sus, ca să-l sărute. Dar Jean-Paul, care nu suporta să fie ținut în brațe nici măcar pentru o dezmierdare, se zbătu și dădu din picioare atît de tare, încît Antoine, cu răsuflarea tăiată și rîzînd, fu nevoit să-l lase jos.

Daniel, cu mîinile în buzunare, se uita la ei.

— Ce putere are voinicul ăsta ! spuse Antoine cu o mîndrie aproape paternă. Ia te uită cum se zbate ! Parc-ar fi un pește pe care acum l-ai scos din apă !

Daniel zîmbi și în zîmbetul lui era o mîndrie asemănătoare mîndriei lui Antoine. Ridică apoi mîna spre cer :

— Frumoasă zi, nu-i așa ?... Încă o vară care începe...

Antoine, obosit puțin de lupta cu Jean-Paul, se așează la marginea aleii.

— Mai rămîi pe-aici ? îl întrebă Daniel. Sînt cam de mult pe afară, așa că ar trebui să mă duc să-mi întind puțin piciorul... Vrei să las copilul cu tine ?

— Bucuros.

Daniel se întoarse spre Jean-Paul :

— Te-ntorci acasă mai tîrziu, cu unchiul Antoine. Ai să fii cuminte ?

Jean-Paul lăsă fruntea în jos, fără să răspundă. Aruncă spre Antoine o ocheadă piezișă, îl urmări cu o privire șovăitoare pe Daniel, care se îndepărta, păru o clipă că vrea să se ia după el ; dar cu atenția atrasă de un cărăbuș, ce-i căzuse tocmai atunci la picioare, uită numaidecît de unchiul Dane. Se ghemui jos și rămase așa, urmărind sforțările gîzei, care nu izbutea să se pună pe picioare.

„Ca să-l îmblînzești, cel mai bun mijloc este să te faci că nu-l bagi în seamă", își spuse Antoine. Își aduse aminte de un joc care-i plăcea fratelui său cînd avea vîrsta asta : luă o bucată mare de scoarță de brad, își scoase briceagul și, fără să spună nimic, începu să cioplească lemnul în formă de barcă.

Jean-Paul, care îl urmărea pe furiș, nu întîrzie să se apropie :

— Al cui e briceagul ?

— Al meu... Unchiul Antoine e soldat, așa că are nevoie de briceag ca să taie pîinea, ca să taie carnea...

Se vedea bine că pe Jean-Paul explicațiile acestea nu-l interesau.

— Ce faci ?

— Uită-te... Nu vezi ? Fac o bărcuță. Fac o bărcuță pentru tine. Cînd mămica îți va face baie, ai să pui barca în cadă și ea are să plutească pe apă fără să se scufunde.

Jean-Paul asculta, cu fruntea încrețită de încordare. Încrețită și dintr-un sentiment de nemulțumire : glasul acela slab și răgușit nu-i plăcea.

De altfel, părea că nu înțelesese nimic din ceea ce-i spusese Antoine. Să nu fi văzut oare niciodată o barcă ?... Scoase un oftat greu și, legîndu-se de singurul amănunt care-l izbise, pentru că era un amănunt de o vădită inexactitate, spuse :

— Întîi și întîi, baia nu mi-o face mama ; mi-o face unchiul Dane.

Apoi, total indiferent la opera de artă a lui Antoine, se întoarse la cărăbușul lui.

Fără să insiste, Antoine aruncă barca și își puse briceagul deoparte.

După o clipă, Jean-Paul se întoarse. Antoine încercă să reînnoade relația cu el :

— Ce-ai făcut pe ziua de azi ? Ai fost la plimbare în grădină cu unchiul Dane ?

Copilul păru a răscoli cele mai îndepărtate amintiri și făcu semn că da.

— Ai fost cuminte ?

Nou semn afirmativ. Dar aproape imediat se apropie de Antoine, rămase o clipă în cumpănă și mărturisi cu gravitate :

— Nu sînt sigur.

Antoine nu se putu împiedica să zîmbească.

— Cum ? Nu ești sigur c-ai fost cuminte ?

— Ba da ! Eu am fost cuminte ! strigă Jean-Paul sîcîit. Apoi, cuprins de același scrupul ciudat și strîmbînd comic din nas, repetă, despărțind silabele : Dar-nu-sînt-si-gur !

Trecu pe la spatele lui Antoine, ca și cum s-ar fi îndepărtat, dar, aplecîndu-se pe neașteptate, voi să pună mîna hotește pe cuțitul rămas jos.

— Nu ! Asta nu ! îl certă Antoine, luîndu-i briceagul din mînă.

Copilul, fără a se da înapoi, îi aruncă o privire mînioasă.

— Nu e voie să te joci cu asta ! Poți să te tai, îl preveni Antoine. Închise briceagul și-l strecură în buzunar.

Micuțul, jignit, stătea, ca ridicat în scări, rămase într-o atitudine de sfidare. Ca să se împace, Antoine îi întinse, cu drăgălășenie, mîna larg deschisă. Un fulger luci în ochii lui albaștri și, apucînd mîna întinsă, ca și cum ar fi vrut s-o sărute, copilul își înfipse în ea colțișorii lui mici.

— Au... făcu Antoine. Era atît de mirat, atît de surprins, încît nici prin gînd nu-i trecu să se supere. Jean-Paul e un copil rău, zise el, frecîndu-și degetul mușcat. Jean-Paul a făcut bubă lui unchiul Antoine.

Copilașul îl privea curios :

— Doare tare ? întrebă el.

— Doare tare.

— Doare tare ! repetă Jean-Paul cu o satisfacție vădită și, rotindu-se pe călcîie, se îndepărtă, sărind într-un picior.

Această întîmplare îl făcu pe Antoine să nu știe ce să mai creadă : „Simplă nevoie de răzbunare ? Nu... Atunci, ce ? Pot fi tot felul de intenții într-un gest ca acesta... Se prea poate ca în fața opreliștii puse de mine, în fața greutății de a o învinge, simțămîntul neputinței sale să fi atins deodată un paroxism de nesuportat... Sau poate că nu atît pentru a-mi pricinui durere, pentru a mă pedepsi, s-a aruncat asupra mîinii mele. Poate că s-a lăsat mînat de o nevoie fizică, o nevoie irezistibilă de a-și destinde nervii... De altfel, pentru a putea judeca o reacție ca aceasta, ar trebui în primul rînd să poți măsura gradul dorinței. Dorința de a pune mîna pe cuțit era poate imperioasă, pînă la un grad pe care un om matur nu-l poate bănui"...

Se asigură, cu coada ochiului, că Jean-Paul era aproape. La vreo zece metri de el, copilul se căznea să se cațăre pe o moviliță și nu se sinchisea de nimeni.

„Această reacție de răzbunare ar fi fost în stare s-o aibă, mai mult ca sigur, și Jacques, își spuse Antoine. Ar fi ajuns el pînă la mușcătură ?"

Recurse la amintiri, pentru a înțelege mai bine. Nu putea rezista ispitei de a identifica prezentul cu trecutul, fiul cu tatăl. Recunoștea aceste porniri abia născînde de revoltă, de ură, de sfidare, de orgoliu concentrat și solitar, pe care le descifrase în fugă în privirea lui Jean-Paul : le surprinsese de nenumărate ori și în ochii fratelui său. Asemănarea îi păru atît de izbitoare, încît nu pregetă s-o ducă și mai departe : chiar pînă la a se convinge că atitudinea de răzvrătire a copilului avea aceleași virtuți înăbușite, aceeași pudoare, aceeași puritate, aceeași neînțeleasă duioșie pe care Jacques le ascunsese, sub violențele lui neînfrînte, pînă la sfîrșitul vieții.

Temîndu-se să nu răcească, se pregătea să se ridice, cînd atenția îi fu atrasă de ciudatele acrobații ale copilului. Vîrful movilei pe care încerca s-o ia cu asalt era la o înălțime de vreo doi metri ; pe dreapta și pe stînga, delușorul acesta ajungea la pămînt prin pante line, ușor de urcat. Dar prin față suișul era abrupt, și tocmai partea aceasta o alesese băiețașul pentru a ajunge sus. De cîteva ori în șir Antoine îl văzu cum își face vînt, cum urcă pînă la jumătatea pantei, cum alunecă și se rostogolește iar la pămînt. N-avea cum să se lovească : un covor de cetină de brad îi amortiza căderile. Copilul părea absorbit de ceea ce făcea : părea singur pe lume, cu această țintă pe care și-o fixase. Fiecare încercare îl apropia de creastă, dar de fiecare dată se rostogolea tot mai de sus. Își freca genunchii și o lua de la început.

„Energia neamului Thibault, gîndi Antoine voios. La tatăl meu, autoritatea, nevoia de a domina... La Jacques, impetuozitate, răzvrătire... La mine, dîrzenie... Și acum ? Puterea pe care o poartă în sînge copilul acesta ce formă va lua ea oare ?"

Jean-Paul pornise din nou la atac, atît de furios și de hotărît, încît atinsese aproape vîrful movilței. Dar pămîntul i se fărîmița sub picioare și era gata să-și piardă iarăși echilibrul, cînd se apucă de o tufă, izbuti să rămînă locului, făcu o nouă și ultimă sforțare și ajunse sus.

„Sînt sigur că se va întoarce să privească spre mine, pentru a ști dacă l-am văzut", gîndi Antoine.

Se înșela. Copilul stătea cu spatele și nici nu se sinchisea de el. Rămase un minut pe creastă, bine înfipt pe picioruşele lui. Mulțumit, fără îndoială, coborî liniștit pe una din costișe și, fără să se mai uite înapoi, spre locul izbînzii sale, se reazemă de un arbore, își scoase una din sandale, scutură pietricelele care intraseră în ea și o încălță din nou, cu deosebită grijă. Dar știind că nu poate încheia singur curelușa de piele, veni spre Antoine și, fără un cuvînt, îi întinse piciorul. Antoine zîmbi, încheindu-i, supus, sandaua.

— Acum ne întoarcem acasă, vrei ?

— Nu.

„Are un fel foarte personal de a spune nu, observă Antoine. Jenny are dreptate : e mai puțin o dorință de a refuza să facă ceva ce i se cere, cît un refuz general, premeditat... Refuzul de a renunța la cea mai mică părticică din independența lui, oricare ar fi cauza pentru care i se cere acest lucru..."

Antoine se ridicase în picioare.

— Haide, Jean-Paul, fii cuminte. Unchiul Dane ne așteaptă. Vino !

— Nu.

— Și să-mi arăți drumul, stărui Antoine, ca să ușureze situația. (Se simțea foarte stîngaci în rolul acesta de educator.) Pe care alee o luăm ? Pe asta ? Pe cealaltă ? Și voi să-l apuce pe copil de mînă.

Dar micuțul, încăpățînat, își puse brațele cruciș la spate.

— Eu spun nu !

— Bine ! făcu Antoine. Vrei să rămîi singur aici ? Rămîi ! Și o luă nepăsător în direcția vilei, al cărei acoperiș trandafiriu, învăpăiat de razele apusului, se zărea printre trunchiurile arborilor.

Nu apucase să facă treizeci de pași, cînd îl auzi pe Jean-Paul galopînd în urma lui, ca să-l ajungă. Luă hotărîrea să-l primească bucuros, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Dar copilul trecu pe lîngă el alergînd și, fără să se oprească, îi aruncă obraznic, din fugă :

— Mă duc acasă ! Pentru că așa *vreau eu !*

XII

La vilă, datorită limbuției Gisei și a Nicolei, masa de seară era, de obicei, destul de însuflețită. Fericite că au scăpat de truda zilnică — poate și fiindcă se simțeau departe de con-

trolul matern, dar sever, al doamnei de Fontanin — își petreceau timpul cinei comentînd în toată libertatea întîmplările de peste zi, împărtășindu-și impresiile asupra răniților proaspăt sosiți la spital, povestindu-și, cu verva unor fete de pension, mărunțele incidente petrecute în serviciile lor.

Cu toate că în seara aceea se simțea destul de obosit, Antoine era amuzat de seriozitatea cu care Gise și Nicole discutau în termeni tehnici despre anumite tratamente și făceau aprecieri asupra capacității medicilor. În mai multe rînduri făcuseră apel la competența lui Antoine, iar el își exprima zîmbind, părerea.

Jenny, ocupată cu copilul, așezat și el la masă, era prea puțin atentă la cele ce se vorbeau. Cît despre Daniel, tăcut ca de obicei (mai cu seamă cînd erau de față sora lui și Nicole), intră și el de cîteva ori în vorbă, adresîndu-se lui Antoine.

Nicole adusese un ziar de seară. Vorbiră despre bombardamentele cu tir lung asupra Parisului. Nu demult, cîteva clădiri din arondismentul al VI-lea și al VII-lea fuseseră lovite de bombe. Se comunicau cinci morți, dintre care trei femei și un copil. Moartea acestui prunc provocase în presa aliată o unanimă explozie de indignare împotriva barbariei teutone. Nicole era revoltată că asemenea atrocități erau cu putință.

— Nemțălăii ! exclamă ea. Fac războiul ca niște bruți ! Nu le ajungeau aruncătoarele de flăcări și gazele asfixiante ? ! Și submarinele ? ! Dar să masacreze oameni nevinovați, din rîndurile populației civile, asta întrece orice închipuire, e monstruos ! Se vede că și-au pierdut orice urmă de simț moral, orice pornire omenească !

— Masacrarea oamenilor nevinovați din rîndurile populației civile ți se pare, în adevăr, mult mai neomenoasă, mult mai imorală, mult mai monstruoasă decît masacrarea tinerilor soldați trimiși în linia întîi ? întrebă cu viclenie Antoine.

Nicole și Gise îl priviră uimite.

Daniel își lăsase furculița jos. Tăcea, privind în farfuria din fața lui.

— Ia să vedem, continuă Antoine. A codifica războiul, a căuta să-l limitezi, să-l organizezi (să-l *umanizezi,* cum se spune !), să decretezi : „Lucrul ăsta e barbar ! Lucrul ăsta e imoral !"... asta înseamnă că există și un altfel de a purta războiul... Un fel absolut civilizat... Un fel absolut moral...

Făcu o pauză și căută privirea lui Jenny. Dar ea era aplecată asupra copilului, dîndu-i ceva de băut.

— Să fie, oare, monstruos, urmă el un mod anume de a ucide, mai mult sau mai puțin crud ? Și vinovăția unora sau a

altora depinde numai de felul în care omoară ?... Și faptul că sînt uciși mai mult unii decît alții?

Jenny se întrerupse și puse atît de brusc cana pe masă, încît fu gata s-o răstoarne.

— Ce este monstruos, spuse ea strîngînd din dinți, este pasivitatea popoarelor, a oamenilor ! Ei sînt cei mulți ! Ei sînt puterea ! Orice război atîrnă de faptul dacă ei vor primi sau nu să-l facă ! Atunci, ce așteaptă ? Ar fi de-ajuns să spună : Nu ! și pacea, pe care toți o cer, ar deveni, chiar în clipa aceea, o realitate !

Daniel își ridică pleoapele și își învălui sora într-o privire scurtă și enigmatică.

Se făcu tăcere.

Apoi Antoine încheie liniștit :

— Monstruos cu adevărat nu e nici una, nici alta. Monstruos este războiul, războiul pur și simplu !

Trecuseră cîteva minute fără ca cineva să se încumete a continua discuția.

„Oamenii spun că vor pace, își spuse Antoine, gîndindu-se la fraza rostită de Jenny. Așa să fie oare ?... O vor numai după ce e compromisă... Dar intoleranța lor, instinctele lor combative nu o fac precară cînd o au... A arunca responsabilitatea războaielor pe seama guvernelor și a politicii e corect, desigur ! Dar nu trebuie uitată vina pe care o are natura omenească în această responsabilitate... La baza oricărei doctrine de pace există următorul postulat : credința în progresul moral al omului. O am această credință sau, mai bine zis, simt nevoia de a o avea, nu pot să mă resemnez cu ideea că conștiința omenească nu-i mereu perfectibilă. Simt nevoia să cred că într-o zi omenirea va reuși să instaureze ordinea și fraternitatea pe planeta noastră... Dar pentru a înfăptui această revoluție, nu va fi de ajuns nici voința, nici martiriul cîtorva înțelepți : vor trebui secole de evoluție, poate milenii... (Ce se poate aștepta cu adevărat măreț de la un om din secolul al XX-lea ?...) Așa că prefer să stau deoparte, fiindcă nu izbutesc să găsesc într-o perspectivă atît de îndepărtată nimic care să mă consoleze că sînt sortit să trăiesc în fauna vorace a lumii actuale..."

Își dădu seama că toți cei din jurul lui tăceau. Atmosfera era grea, încărcată cu electricitate ; îi păru rău că provocase această neașteptată furtună și încercă să reia conversația.

Se întoarse spre Daniel :

— Ia spune-mi, prietenul tău, tipul acela extravagant... Știi care, pastorul... Ce mai e cu el ?

— Pastorul Gregory ?

Rostirea numelui acestuia fu de-ajuns ca să aprindă licăriri malițioase în toate privirle.

Nicole spuse cu o tristețe ce nu se potrivea de loc cu expresia veselă a chipului ei :

— Tanti Thérèse e foarte îngrijorată din cauza lui ; de la Paști, pastorul se află într-un sanatoriu, la Arcachon...

— După ultimele știri, adăugă Daniel, nu se mai dă jos din pat.

Jenny le aminti că pastorul fusese pe front încă de la începutul războiului, după care convorbirea lîncezi iar.

Antoine, pentru a spune ceva, întrebă :

— S-a înrolat în armată ?

— Vrei să întrebi dacă a făcut tot ce s-a putut pentru asta. Dar n-a izbutit, din pricina vîrstei și a sănătății lui. Atunci, a făcut ce a făcut și a fost primit într-o secție americană de ambulanță. A fost pe frontul englez toată iarna aceea îngrozitoare a lui 917... Transporta răniți... A avut bronșite peste bronșite... A scuipat sînge... Au fost siliți să-l evacueze cu forța... Dar prea tîrziu.

— Ultima oară l-am văzut în 916, în timpul unei permisii. A fost pe la noi, spuse Jenny.

Nicole preciză :

— Nici nu-l mai recunoșteai... O umbră... Cu o barbă lungă, ca a lui Tolstoi... Un adevărat vrăjitor din povești.

— Și tot mai refuza să folosească doctorii ? Și să nu îngrijească bolnavii decît cu incantații ? făcu Antoine, batjocoritor.

Nicole începu să rîdă :

— Bineînțeles ! Ne-a spus despre toate astea niște lucruri delirante ! Transportase mai bine de doi ani muribunzi cu camioneta, iar cînd a venit aici, ne spunea liniștit : „Nu există moarte !"

— Nicole ! făcu Gise. Pentru ea era o adevărată durere să vadă cum ceilalți își bat joc de preot în fața lui Antoine.

— De altfel, cuvîntul *moarte* este un cuvînt pe care nu-l rostește niciodată, continuă Nicole. El spune : „Iluzia morții"...

— Și ultima lui scrisoare către mama, adăugă Daniel zîmbind, conținea o frază uluitoare : „Viața mea se va retrage în curînd *în domeniul invizibilului*"...

Gise îi aruncă lui Antoine o privire mustrătoare :

— Nu rîde, Antoine. Cu toate absurdițățile lui, omul acesta e un sfînt...

— Ce să-i fac ? Se prea poate să fie un sfînt, se învoi Antoine. Dar nu pot să nu mă gîndesc la nenorociții de englezi răniți care au avut ghinionul să cadă în cucernicele lui gheare ; sînt convins că trebuie să fi fost un infirmier primejdios.

Terminaseră desertul.

Jenny îl dădu jos de pe scaun pe Jean-Paul, apoi se ridică și ea. Ceilalți făcură la fel și o urmară cu toții în salon. Jenny, însă, nu se opri acolo ; era mult mai tîrziu decît în celelalte seri și se grăbea să-și culce copilul.

În timp ce Gise se așeza pe un scaun scund, departe de lumină, pentru a împleti la una din acele perechi de ciorapi pe care apoi le dăruia, drept îmbărbătare, convalescenților însănătoșiți care se înapoiau la unitățile lor, Daniel luă de pe pian un volum din *Inconjurul lumii* și se așeză pe canapea, în fundul încăperii, în spatele unei mese rotunde, unde ardea singura lampă de petrol din cameră. „E un fel de a-și pierde timpul sau e într-adevăr interesat de ilustrațiile astea învechite ?" se întrebă Antoine, privind cum Daniel, aplecat sub abajur, întorcea filele cu o sîrguință de copil cuminte.

Se apropie de cămin, unde Nicole, îngenuncheată în fața vetrei, aprindea focul.

— De mult n-am mai văzut arzînd un foc de lemne !

— Serile sînt încă răcoroase, spuse ea. Și apoi, e atît de vesel

Se ridică pe jumătate : Aici, la Maisons, ne-am întîlnit, amîndoi, pentru prima oară. Îmi aduc foarte bine aminte... Dumneata îți mai amintești ?

— Și eu.

Într-adevăr, își amintea de seara aceea îndepărtată de vară cînd, cedînd stăruințelor lui Jacques și fără știința domnului Thibault, primise să-și însoțească fratele la „huguenoți" ; își amintea mirarea lui cînd îl întîlnise acolo pe Félix Héquet, chirurgul, mai mare decît el cu cîțiva ani ; își amintea de Jenny și de Nicole pe aleea cu trandafiri ; de Jacques, student, care tocmai reușise la examenul de admitere la Școala Normală ; de el însuși, tînăr medic, căruia numai doamna de Fontanin îi spunea, ceremonios : „Doctore"... Erau tineri cu toții ! Erau cu toții plini de încredere în tinerețe și în viață ; nu se sinchiseau de ziua de mîine și nu bănuiau ce cataclism le pregăteau oamenii de stat ai Europei, cataclism care avea să surpe dintr-o dată toate micile lor planuri individuale de viitor, care avea să nimicească viața unora, s-o schimbe cu totul pe a altora, să aducă în soarta fiecăruia ruină, doliu, care avea să răstoarne lumea întreagă, pentru cîtă vreme încă ?

— Era la începutul logodnei mele, continuă Nicole, cu gîndurile pierdute în depărtare. (Amintirea aceasta părea grea de melancolie.) Félix mă adusese aici cu automobilul... Am avut o pană, la întoarcere, în plină noapte, la Sartrouville...

Daniel ridică ochii și, fără să miște capul, aruncă spre ea o privire scurtă, pe care Antoine o observă. Ascultase oare ? Această amintire din trecut răscolea oare în el emoții, păreri de rău ? Sau sporovăiala lor îl deranja pur și simplu ? Începu să răsfoiască mai departe volumul. Dar, nu după mult timp, își înăbuși un căscat, închise cartea, se ridică și, fără grabă, veni să spună bună seara.

Gise își lăsă lucrul.

— Te duci la culcare, Daniel ?

În penumbră, părul ei părea mai lînos, pielea feței mai închisă, albul ochilor mai strălucitor. La lumina flăcărilor din cămin, silueta aceasta, aplecată pe scăunel, evoca Africa ancestrală : o indigenă ghemuită în fața unui foc de mărăcini !

Se ridică.

— Mi se pare că lampa ta a rămas în oficiu. Vino să ți-o aprind.

Ieșiră împreună din salon. Antoine îi urmări fără voie cu ochii, apoi privirea i se întoarse spre Nicole, care, în picioare, se uita la el. Erau singuri. Nicole avu un zîmbet ciudat :

— Daniel ar trebui s-o ia de nevastă, spuse ea cu jumătate de glas.

— Ce ?

— Da, da. Ar fi foarte bine, nu crezi ?

Ideea aceasta era atît de neașteptată, încît Antoine rămase nemișcat, cu privirile fixe, cu sprîncenele ridicate. Nicole izbucni în rîs : un rîs din gît, sonor și gîngurit :

— Nu credeam să te uimesc atît de mult !

Își trase un scaun lîngă foc. Așezată picior peste picior, într-o atitudine firească, dar și provocatoare, îl privea fără să spună nimic.

Antoine veni lîngă ea.

— Crezi că este ceva între ei ?

— N-am spus asta, zise Nicole repede. În orice caz, e sigur că Daniel nu s-a gîndit la asta.

— Și nici Gise ! izbucni fără voie Antoine.

— Și nici Gise, fără îndoială. Dar se vede bine că se interesează de el. Ea este întotdeauna aceea care-i face comisioanele, îi cumpără ziarele, pachetele de *chewing-gum*... Are pentru el mii de drăgălășenii, pe care el, de altfel, le primește

cu vădită plăcere... Probabil că ai băgat de seamă, de altfel, că e singura pe care o scutește de ieșirile lui...

Antoine tăcea. Ipoteza căsătoriei Gisei îl izbi, la prima vedere, într-un mod neplăcut; încă nu uitase cu totul trecutul, locul pe care Gise îl ocupase pentru puțin timp în viața lui. Dar, gîndind mai bine, nu găsea nici o obiecție temeinică.

Nicole continua să rîdă și rîsul îi săpa două gropițe la colțurile gurii. Această veselie avea în ea ceva excesiv, puțin nefiresc. „Nu cumva s-a îndrăgostit de vărul ei?" se întrebă Antoine.

— Haide, doctore, recunoaște că ideea mea nu e chiar atît de năstrușnică, stărui Nicole. Gise i s-ar consacra cu totul; și numai într-o dăruire de felul acesta o fată ca ea are cele mai multe șanse de a-și face viața acceptabilă... Cît despre Daniel... Își lăsă încetișor capul pe spate, pînă ce cozile ei blonde atinseră spătarul fotoliului și Antoine îi văzu o clipă dinții lucind între buzele umede, întredeschise. Apoi, pleoapele i se lăsară în jos și o privire voit răutăcioasă i se strecură printre gene. Știi, Daniel este unul dintre acei bărbați care sînt întotdeauna gata să se lase iubiți... Îi scăpă un gest de nerăbdare abia simțit: auzise, prin pereți, scîrțîitul treptelor bătrînei scări. La fel ca și paratificul pe care l-am vegheat azi-noapte! exclamă ea, schimbînd vorba cu o iuteală și cu o prefăcătorie suspecte. Era de fel de prin Savoia... Un bătrîn din contingentul 92... (Intrarea Gisei și a lui Jenny în încăpere o făcură să vorbească și mai repede.) Aiura într-un dialect din care nu înțelegeam nimic. Dar în fiecare clipă striga: „Mama!"... cu o voce de copil. Era sfîșietor.

— Oh, făcu Antoine, intrînd în joc cu o iscusință de care se simți, în chip prostesc, aproape mîndru. Am auzit și eu destul de des strigătul ăsta. Să nu te înșeli, însă: nu e, din fericire, decît ceva automat, care vine, inconștient, din trecut... Dintre toți muribunzii pe care i-am auzit strigînd: „Mamă!" erau foarte puțini, cred eu, care se gîndeau într-adevăr la mama lor.

Jenny aducea o legătură cu sculuri de lînă cafenie, ca să le facă gheme.

— Cine vrea să mă ajute astă-seară?

— Mi-e tare somn, o refuză Nicole cu un zîmbet leneș. Privi pendula: S-a și făcut zece fără douăzeci...

— Te ajut eu, spuse Gise.

Jenny refuză cu o mișcare din cap.

— Nu, drăguțo, și tu ești obosită. Du-te și te culcă.

După ce o sărută pe Jenny, Nicole se apropie de Antoine.

— Iartă-mă. La șapte plecăm la serviciu și noaptea trecută n-am închis de loc ochii.

La rîndul ei, Gise se apropie să-și ia rămas-bun. Se simțea cu inima strînsă la gîndul că Antoine va pleca a doua zi și că șederea lui aici va lua sfîrșit fără să fi stat mai mult împreună, singuri, fără să fi regăsit intimitatea revederii de la Paris. Se temea ca nu cumva, arătîndu-și această părere de rău, să izbucnească în lacrimi. Îi întinse fruntea, în tăcere.

— Rămas-bun, mica mea Nigrette... spuse el cu jumătate de glas și cu multă blîndețe.

Fu sigură atunci că Antoine îi ghicise gîndurile; că simțea și el sfîșierea acestei despărțiri. Și această siguranță o făcu să-i pară despărțirea mai puțin crudă.

Se feri de privirea lui Antoine și porni după Nicole.

„Ia te uită, nu-i spune bună seara lui Jenny?“ gîndi Antoine. N-avu însă timp să se întrebe dacă nu cumva fusese vreo neînțelegere între ele, căci Jenny străbătu în grabă salonul, o ajunse pe Gise în prag și-i puse mîna pe umeri:

— Mi-e teamă că nu l-am acoperit destul de bine pe Jean-Paul. Pune-i tu ceva pe picioare, te rog.

— Pătura roz?

— Cea albă. E mai călduroasă.

Și din nou se despărțiră, fără să-și fi spus bună seara.

Antoine rămăsese în picioare.

— Dar tu, Jenny, nu te duci la culcare? Nu e nevoie să rămîi din pricina mea.

— Nu mi-e somn deloc, spuse ea așezîndu-se în fotoliul pe care abia îl părăsise Nicole.

— Atunci, la lucru! Țin eu locul Gisei. Dă-mi un scul.

— Pentru nimic în lume!

— De ce? E atît de greu?

Antoine luă lîna și se așează pe scăunel. Jenny acceptă zîmbind.

— Uite, vezi, spuse el, după ce greșise de cîteva ori, acum merge singur!

Jenny era mirată și încîntată că-l vedea atît de simplu, atît de afectuos. Îi era rușine că-l judecase greșit atîta timp. Oare nu el era acum cel mai de nădejde sprijin al ei? Dar cum un acces de tuse îl sili pe Antoine să-și întrerupă lucrul, gîndi: „Numai de s-ar face bine! Numai de și-ar regăsi

sănătatea de altădată !" Avea nevoie de sănătatea lui pentru fiul ei.

După ce se calmă, Antoine spuse fără nici o introducere, întinzînd din nou sculul :

— Știi, Jenny, simt o mare ușurare văzîndu-te așa... Vreau să spun, atît de... atît de liniștită...

Cu ochii aplecați asupra ghemului, Jenny repetă, gînditoare :

— Liniștită...

Era, totuși, adevărat. Chiar și ea se mira, uneori, de liniștea care-i învăluise acum durerea. Gîndindu-se la vorbele lui Antoine, Jenny își compara starea de acum cu timpul acela de cumplită deznădejde, de gol îngrozitor, pe care-l trăise cu trei ani și jumătate în urmă. Se revăzu, la începutul războiului, fără vești de la Jacques și, presimțind nenorocirea, pradă unor accese contradictorii de slăbiciune și de violență, copleșită de singurătate, dar neputînd îndura prezența nimănui, fugind de mama și de căminul ei, ca și cum ar fi căutat un lucru de care nu se putea lipsi, care îi scăpa mereu și pe care trebuia să-l găsească curînd; umblînd uneori după-amiezi întregi prin Parisul total schimbat din cauza războiului, făcînd pelerinaje neostenite prin locurile pe unde o dusese Jacques — Gara de Est, scuarul Saint-Vincent-de-Paul, Rue du Croissant, cafenelele de prin apropierea bursei, unde îl așteptase atît de des, străduțele din Montrouge și sala de mitinguri unde Jacques, într-o seară, ridicase împotriva războiului toată mulțimea în fierbere... Numai sfîrșeala sau noaptea o mai aduceau, istovită, acasă : se arunca atunci, gemînd, pe patul acela în care Jacques o ținuse în brațele lui și adormea cîteva ceasuri, pentru a se trezi în pragul unei noi zile de deznădejde... Da, desigur, dacă compari ceasurile acelea cu viața ei de azi, se poate spune că ajunsese minunat de „liniștită" ! În acești ultimi trei ani, în jurul ei, în ea, totul se schimbase. Totul, chiar și imaginea lui Jacques... Cît de ciudat este că nici cea mai pătimașă dragoste nu rezistă timpului ! Acum, cînd se gîndea la Jacques, nu și-l închipuia niciodată așa cum ar fi arătat el azi ; nici măcar așa cum fusese în iulie 1914. Nu. Acela pe care-l rechemau astăzi gîndurile ei nu era ființa înfrigurată, schimbătoare, pe care o cunoscuse ea : era un Jacques nemișcat și țeapăn, întors spre ea pe trei sferturi, cu o mînă rezemată în șold, cu fruntea luminată violent de un geam mare de atelier : era Jacques din portretul pe care-l avea ziua și noaptea în fața ochilor.

Şi îşi dădu seama, dintr-o dată, de un lucru îngrozitor. Îşi închipuise, cu o clipă mai înainte, că Jacques se întorsese ; se simţise deopotrivă stingherită şi bucuroasă... N-avea nici un rost să se mai amăgească : dacă Jacques cel din anul 1914 i-ar fi fost redat dintr-o dată, dacă, prin cine ştie ce minune, el ar fi apărut acum în faţa acestei Jenny de azi, desigur, locul pe care credea că i-l păstrase cu atîta sfinţenie nu i l-ar mai fi putut reda neatins...

Ridică spre Antoine o privire deznădăjduită, pe care el însă n-o văzu. Atent să ţină sculul întins între pumnii strînşi şi să ajute cît mai bine la depănat, aplecîndu-se cu regularitate de la dreapta spre stînga, nu îndrăznea să-şi ia ochii de la firul de lînă vrăjit. Se simţea putin caraghios. Îl dureau umerii ; îşi spunea, bombănind în sinea lui, că n-ar fi trebuit să se apuce de treaba asta ; că, mişcînd mereu braţul în felul acesta, făcea să-i crească, clipă cu clipă, o senzaţie grea, de apăsare, că, după ce stătuse prea aproape de foc, pe scaunul ăsta nenorocit, putea să răcească, sus, în odaia lui, cînd se va dezbrăca.

Jenny ar fi dorit să-i vorbească despre ea, despre Jacques, despre copil, aşa cum îi vorbise în cursul dimineţii, în odaia ei. Clipele acelea de încredere totală îi făcuseră atît de bine, încît toată ziua se simţise parcă alta. Dar în seara asta era iarăşi *înnodată*... Era drama vieţii ei intime, neputinţa aceasta de a se apropia de alţii, osînda aceasta de a nu putea comunica. Chiar şi cînd fusese împreună cu Jacques, nu se putuse dărui fără rezerve. De cîte ori oare nu-i spusese el, cu dojană, că este „indescifrabilă" ? Amintirile acestea îi rămăseseră dureroase şi o urmăreau încă şi azi. Cum va fi oare, mai tîrziu, cu copilul ei ? Nu-l va îndepărta, fără să vrea, prin rezerva ei, prin răceala ei aparentă ?

Bătaia pendulei îi făcu să-şi ridice amîndoi capul în acelaşi timp şi să-şi dea seama împreună de lunga lor tăcere.

Jenny zîmbi :

— Să lăsăm celelalte sculuri. Să-l terminăm numai pe ăsta. Va trebui să mă duc sus. Şi, grăbindu-se să depene ghemul început, explică : Altfel, risc s-o găsesc pe Gise adormită şi s-o trezesc din primul ei somn... Are mare nevoie de odihnă.

Antoine îşi aminti atunci de cele două paturi gemene şi înţelese pentru ce Gise nu-i spusese bună seara lui Jenny : dormeau în aceeaşi cameră. Dormeau acolo sus, sub portretul lui Jacques, de o parte şi de alta a pătucului de copil... Gîndindu-se la trista copilărie a Gisei în casa domnului

Thibault, Antoine simți o pornire de bucurie. Și-a găsit, în fine, o familie. Îi trecură din nou, prin minte, cuvintele Nicolei Héquet. Se va mărita cu Daniel ? Fără să știe prea bine de ce, nu-i prea venea să creadă. De altfel, Gise putea fi fericită și fără asta. Își putea găsi rațiunea și bucuria de a trăi mergînd pe drumul pe care vor merge Jenny și Jean-Paul. Acestor două ființe, în care pentru ea supraviețuia prezența lui Jacques, le va dărui toată dragostea ei rămasă fără obiect, tot devotamentul ei de cîine credincios. Va ajunge o bătrînică negricioasă, cu părul alb, o bătrînă și blîndă „tante Gi"...

Sfîrșind de depănat, Jenny se ridică, puse sculurile deoparte, acoperi jarul cu cenușă și luă de pe masă lampa cea mare.

— Dă-mi-o mie, spuse fără convingere Antoine.

Avea răsuflarea atît de horcăitoare și de scurtă, încît Jenny căuta să-l scutească de orice efort.

— Nu, dragul meu. Sînt obișnuită. Eu întotdeauna mă duc ultima la culcare.

Ajunsă la ușă, se întoarse și ridică lampa, ca să vadă dacă toate erau în ordine. Privirea ei dădu roată bătrînului salon al familiei, după care se opri asupra lui Antoine.

— Trebuie să-mi cresc copilul departe de toate astea ! zise ea hotărîtă. Cum se va sfîrși războiul, voi începe o altă viață, mă voi duce să trăiesc în altă parte !

— În altă parte ?

— Vreau să plec de aici, continuă pe același ton hotărît, chibzuit. Vreau să plec.

— Unde ? Prin minte îi trecu un gînd : În Elveția ?

Înainte de a răspunde, Jenny îl privi cîteva clipe :

— Nu, spuse ea în cele din urmă. Firește, m-am gîndit și la asta. Dar, după revoluția din octombrie, toți prietenii lui Jacques au plecat în Rusia... M-am gîndit, un moment, și la Rusia... Nu. Este mai bine ca Jean-Paul să primească o educație franceză. Voi rămîne în Franța. Dar mă voi îndepărta de Daniel. Îmi voi face o viață a mea proprie. În provincie, poate. Îmi voi găsi un loc, undeva, cu Gise. Vom munci și vom crește copilul, așa cum trebuie să fie crescut ; așa cum ar fi vrut Jacques să fie crescut.

— Jenny, spuse Antoine cu vioiciune, nădăjduiesc că pînă atunci îmi voi relua activitatea și-l voi putea lua în grija mea...

Jenny îl întrerupse cu o mișcare din cap :

— Mulțumesc. De la tine n-aș respinge, la nevoie, un ajutor. Dar vreau, înainte de toate, să fiu o femeie care își cîștigă singură existența. Vreau ca Jean-Paul să aibă ca mamă o femeie independentă, o femeie care și-a asigurat prin muncă ei dreptul de a gîndi cum îi place și de a face ceea ce crede ea că e mai bine. N-am dreptate ?

— Ba da.

Jenny îi mulțumi cu o privire prietenească. Și, ca și cum ar fi isprăvit de spus ceea ce voia ca el să știe, deschise ușa și porni înaintea lui pe scări.

Îl conduse pînă în cameră, puse acolo lampa din salon, se uită să vadă dacă nu lipsește ceva. Apoi îi întinse mîna.

— Trebuie să-ți mărturisesc ceva, Antoine.

— Da, făcu el, ca s-o încurajeze.

— Uite... N-am avut întotdeauna pentru tine... sentimentele... pe care le am astăzi.

— Nici eu, mărturisi Antoine, zîmbind.

Din pricina acestui zîmbet, Jenny ezită să continue. Își lăsase mîna în mîna lui Antoine. Îl privea cu gravitate. În sfîrșit, se hotărî :

— Dar acum, cînd mă gîndesc la viitorul copilului, eu... înțelegi, îmi crește curajul la gîndul că vei fi aici și că fiul lui Jacques nu va fi un străin pentru tine... Va trebui să mă sfătuiești, Antoine... Jean-Paul trebuie să aibă toate calitățile tatălui său, fără să-l... Nu îndrăzni să-și termine fraza. Dar ridică numaidecît capul (Antoine îi simți mîna fremătînd între degetele lui) și, aidoma unui călăreț care mînă un cal nărăvaș în fața obstacolului, înghiți o dată și continuă : Să nu crezi că n-am văzut și defectele lui Jacques... Tăcu din nou, apoi adăugă, ca o paranteză, cu privirea pierdută : Dar le uitam pe toate de îndată ce era lîngă mine... Clipi. Își căuta zadarnic șirul gîndurilor. Întrebă : Nu pleci decît după dejun, nu-i așa ?... Atunci... Se sili să zîmbească : Atunci, ne vom mai revedea puțin mîine dimineață... Își retrase mîna și șopti „Noapte bună", ieșind fără să se mai uite înapoi.

XIII

— Domnul doctor Thibault, anunță bucuros bătrînul servitor.

Philip, la biroul din cabinetul lui, scria niște scrisori, așteptînd sosirea lui Antoine. Se ridică în grabă și, cu pașii lui săltăreți, dezordonați, veni spre Antoine, care se oprise

în prag. Înainte de a-i strînge mîinile, îl învălui cu una din acele priviri vii ce păreau a licări între pleoapele lui care clipeau mereu și, legănîndu-și puțin capul, spuse, cu zîmbetul acela glumeț care-l ajuta să-și ascundă emoțiile :

— Dragul meu, ești măreț în haina asta albastră ! Cum îți merge ?

„Ce mult a îmbătrînit", gîndi Antoine.

Umerii lui Philip se încovoiaseră și trupul lui lung stătea mai puțin sigur ca altădată pe picioare. Sprîncenele stufoase și barba ascuțită îi albiseră de tot ; mișcările, privirea, sur sul își păstraseră însă o vioiciune, o tinerețe, chiar și o uimitoare nunață poznașă, aproape nelalocul ei pe chipul acesta de om bătrîn.

Își pusese, peste un pantalon vechi de uniformă, roșu cu vipușcă neagră, o jachetă mototolită la poale ; îmbrăcămintea aceasta de două feluri simboliza destul de bine funcțiile sale, pe jumătate civile, pe jumătate militare. Fusese numit, chiar la sfîrșitul lui 1914, în fruntea unei comisii desemnate cu îmbunătățirea serviciilor medicale ale armatei și, de atunci își luase sarcina de a lupta împotriva viciilor unei organizări care i se păruse scandalos de defectuoasă. Faima de care se bucura în lumea medicală îi asigura o excepțională independență. Atacase regulamentele oficiale ; denunțase abuzurile, pusese autoritățile în stare de alarmă și fericitele, dar tîrzîiele reforme realizate în aceşti trei ani se datorau, în mare parte, curajoaselor și dîrzelor lui acțiuni.

Philip continua să țină în mîinile sale mîinile lui Antoine și i le strîngea cu un gest delicat, rîzînd reținut :

— Ei, ei !... la spune !... Nu ne-am mai văzut de atîta timp !... Cum îți merge ? Apoi, împingîndu-l spre birou : Avem atîtea să ne spunem, încît nu mai știu cu ce să încep... (Îl pofti pe Antoine să șadă în fotoliul pe care îl oferea pacienților lui ; iar el, în loc să se așeze la masa lui obișnuită, întinse brațul, apucă un scaun, se așeză călare pe el, foarte aproape de Antoine, și-l privi cercetător.) Ei, și acum, dragul meu, să vorbim puțin despre dumneata. Povestea asta cu gazele, ce-i cu ea ?

Antoine fu tulburat. Această atenție, această gravitate profesională le văzuse de sute de ori pe chipul lui Philip, dar pentru prima oară se îndreptau către dînsul.

— Arăt prost, nu-i așa ?

— Cam slăbit... Nu e de mirare !

Philip își scoase ochelarii, îi șterse, îi puse din nou cu grijă, se aplecă și zîmbi :

— Ei, și-acum povestește !

— Iată, scumpe maestre, sînt ceea ce cu respect se numește un *mare gazat*. Nu prea e vesel.

Philip făcu o scurtă mișcare de nerăbdare.

— Ta-ta-ta... S-o luăm de la început. Prima dumitale rană ? Ce urmări a avut, cu ce-ai rămas de pe urma ei ?

— Aș fi rămas cu nimica toată dacă pentru mine războiul s-ar fi sfîrșit în vara trecută, înaintea întîlnirii cu iperita... Am absorbit destul de puțină, nu-i vorbă, și n-ar trebui să fiu în halul ăsta. Dar este evident că leziunile produse de gaz au fost agravate în partea dreaptă de starea plămînului ; acela care fusese perforat și care nu-și regăsise elasticitatea normală.

Philip se strîmbă.

— Dar, urmă Antoine gînditor, să nu ne facem iluzii, sînt serios atins... Voi scăpa, bineînțeles. Dar va dura. Și... Un acces de tuse îl întrerupse cîteva secunde. Și sînt handicapat pentru tot restul vieții.

— Iei masa cu mine ? întrebă brusc Philip.

— Cu plăcere, maestre. Dar, după cum v-am scris, țin regim...

— I-am spus lui Denis : s-a aprovizionat cu lapte... Prin urmare, dacă mănînci cu mine, avem tot timpul. S-o luăm de la început. Cum s-a întîmplat ? Te credeam la adăpost !

Antoine ridică din umeri, furios :

— A fost ceva stupid ! Era la sfîrșitul lui octombrie trecut. Mă aflam atunci, foarte liniștit, la Epernay, unde fusesem însărcinat — predestinare, fără îndoială ! — cu organizarea unui serviciu pentru gazați. Mă izbise faptul că, în urma recentelor operații din sectorul Chemin-des-Dames — ocupasem tocmai Malmaison și Pargny — printre gazații pe care mi-i trimiteau se afla un mare număr de infirmieri, de brancardieri. Nu era normal. M-am întrebat dacă măsurile de protecție erau suficiente în posturile de ajutor și dacă într-adevăr personalul le respecta. Am făcut exces de zel. Îl cunoșteam puțin pe medicul-șef al corpului. Am obținut autorizația de a face o anchetă la fața locului. Și, la întoarcerea din această scurtă deplasare, m-am lăsat prins, ca un nătărău... În momentul în care mă întorceam de pe liniile de luptă, nemțălăii au dezlănțuit un atac cu gaze : primul ghionion. Al doilea ghionion : în ciuda anotimpului, era o vreme umedă. Și călduță. Și știți că, din pricina reacțiilor acide, umezeala face ca iperita să fie mai nocivă.

— Mai departe, îl îndemnă Philip. Își rezemase coatele pe genunchi, bărbia în pumni și se uita țintă la Antoine.

— Mă grăbeam să ajung la automobilul pe care-l lăsasem la postul de comandă al diviziei. Am vrut să ocolesc drumeagul unde se îngrămădeau trupele de schimb. Am crezut că scurtez din drum. Era noapte, întuneric. M-am bălăcit vreo douăzeci de minute într-o tranşee plină pe jumătate de apă. Nu vă mai plictisesc cu alte amănunte...

— N-aveai mască ?

— Ba da, bineînţeles ! Aveam. Dar era o mască luată cu împrumut... Probabil că mi-am pus-o prost. Sau prea tîrziu. N-aveam decît un gînd : să ajung la automobil... Cînd, în cele din urmă, am ajuns la postul de comandă, am sărit în maşină şi am şters-o. Era mai bine dacă mă opream la ambulanţa diviziei şi-mi făceam numaidecît o gargară cu bicarbonat.

— Da, desigur !

— Dar nici nu bănuiam măcar că fusesem atins. Abia după un ceas am simţit înţepături pe gît şi sub braţe... Ne-am întors la Epernay în toiul nopţii. Mi-am făcut imediat un pansament cu colargol şi m-am culcat. Continuam să cred că nu era mare lucru. Dar arborele bronhic fusese atacat mai adînc decît bănuisem... Vedeţi şi dumneavoastră ce lucru caraghios : mă dusesem acolo ca să verific dacă toate măsurile reglementare de precauţie erau bine executate şi n-am fost eu însumi în stare să le respect !...

— Şi atunci ? îl întrerupse Philip, dorind să arate că nu e total ignorant în materie : A doua zi, accidente oculare, accidente digestive etc. ?...

— Nici una, nici alta. A doua zi, aproape nimic. Uşoare eriteme la subsuori. Cîteva accidente cutanate, care păreau benigne. Băşici, deloc. Dar la bronhii, leziuni ascunse, adînci, care n-au fost descoperite decît peste cîteva zile... Ghiceşti ce a urmat : laringo-traheite succesive... Bronşite acute, cu false membrane... Sechelele clasice ! Şi asta durează de şase luni...

— Coardele vocale ?

— În stare mizerabilă ! Auziţi ce voce am ! Şi încă, astăseară, mulţumită îngrijirilor pe care mi le-am aplicat toată ziua, pot vorbi. Adesea sînt complet afon.

— Ai leziuni inflamatorii ale coardelor ?

— Nu.

— Leziuni nervoase ?

— Nu, nici asta. Afonia se produce din pricina suprapunerii benzilor ventriculare tumefiate.

— Evident, asta împiedică desigur orice vibraţie. Ţi-au dat stricnină ?

— Pînă la șase și șapte miligrame pe zi. De altfel, n-am simțit nici o ameliorare ! Dar în schimb, ce insomnii !

— De cînd ești în sud ?

— De la începutul anului. Întîi am fost trimis de la Epernay, la spitalul din Montmorillon, pe urmă la clinica asta din Mousquier, lîngă Grasse. Era la sfîrșitul lui decembrie. Leziunile pulmonare păreau atunci pe cale de cicatrizare. La Mousquier însă, s-a constatat o scleroză pulmonară. Dispneea a luat, destul de repede, un caracter foarte serios. Fără motive aparente, temperatura se urca brusc la 39,5 și la 40, apoi scădea, tot atît de brusc, la 37,5... În februarie am făcut o pleurită uscată, cu expectorări sangvinolente.

— Nu mai ai oscilațiile acelea mari de temperatură ?

— Ba da.

— Căror cauze le atribui ?

— Infecției.

— Infecției latente ?

— Sau unei anumite infecții cronice, cine știe ?

Privirile li se încrucișară. Prin ochii lui Antoine trecu un licăr întrebător. Philip întinse mîna :

— Nu, nu, Thibault ! Dacă la asta te gîndești, te îngrijorezi fără motiv. Evoluția înspre tuberculoza pulmonară n-a fost niciodată constatată, după cunoștința mea, în cazuri de felul ăsta. Dumneata trebuie s-o știi mai bine decît mine. Un iperitat nu devine tuberculos decît dacă a prezentat simptome *anterior* absorbirii gazelor... Și, adăugă el, îndreptîndu-se din umeri, dumneata ai norocul de a nu avea nici un antecedent patologic respirator.

Surîdea încrezător. Antoine îl privea în tăcere. Deodată, îl învălui pe bătrînul său dascăl cu o privire afectuoasă și zîmbi și el.

— Da, știu, adăugă. E un noroc !

— De altfel, continuă Philip, ca și cum ar fi gîndit cu glas tare, edemul pulmonar, lucru frecvent, cred, la cei care au fost atinși de gaze sufocante, este extrem de rar la iperitați. E încă un noroc... Și apoi, sechelele pulmonare datorate iperitei sînt mai rare și, cred, mai puțin grave, în general, decît acelea care rezultă din alte gaze toxice. Nu-i așa ? Am citit, dăunăzi, un articol bun despre asta.

— Articolul lui Achard ? întrebă Antoine. Dădu din cap : Se crede, în general, că iperita, contrar sufocantelor, atacă mai degrabă bronhiile mici decît alveolele și că alterează mai puțin adînc schimburile gazoase. Experiența mea personală și constatările pe care le-am făcut asupra altora m-au deter-

minat să fiu sceptic. Din păcate, adevărul este că plămînii iperitați prezintă tot felul de afecțiuni secundare, cele mai multe foarte rebele, care tind să devină cronice. Am observat chiar, la iperitați, mai multe cazuri în care scleroza intra-alveolară, și, în același timp, parietală, a sfîrșit prin a bloca plămînul...

Urmă o tăcere.

— Cu inima cum stai ? întrebă Philip.

— Pînă acum, destul de bine. Dar pentru cît timp ? Ar fi o nebunie să ceri unei inimi să nu slăbească cînd, de luni de zile, ea este centrul de rezistență al unui organism surmenat și intoxicat. Mă întreb chiar dacă nu cumva intoxicația a și început să se întindă la fibra musculară și la centrii nervoși. În ultimele săptămîni am constatat unele tulburări cardio-vasculare...

— Ai constatat ? Cum ?

— Nu mi-am putut încă face radioscopia ; și la auscultare, cei care mă îngrijesc afirmă că nu găsesc nimic. O fi adevărat ?... Există alte moduri de investigație : urmărirea pulsului și a tensiunii. Și iată, fără ca temperatura să mi se urce peste 38,5 sau 39, am observat, nu mai departe decît săptămîna trecută, accelerări suspecte, variind între 120 și 135. Nu m-ar mira să existe un raport între această tahicardie și un început de edem pulmonar... Dumneavoastră ce credeți ?

Philip ocoli întrebarea :

— De ce nu ușurezi activitatea inimii prin ventuze scarificate mai dese ? La nevoie, chiar cu mici prelevări de sînge ?...

Antoine părea că n-a auzit. Se uita cu luare-aminte la bătrînul său dascăl. Acesta zîmbi, își scoase din vestă ceasul de aur, gros, cu două capace, pe care Antoine i-l cunoștea dintotdeauna, și, aplecîndu-se (ca și cum ar fi cedat mai mult unei vechi manii decît unei reale curiozități), îi apucă între degete încheietura mîinii.

Se scurse un minut lung. Philip stătea nemișcat, cu ochii țintă pe secundar. Pe neașteptate, Antoine avu un șoc : vederea acestei fețe concentrate, enigmatice, îi trezi deodată o amintire foarte precisă și demult uitată. Într-o dimineață, la spital, chiar la începutul relațiilor lui cu Philip, pe cînd ieșeau împreună din sala de consultații, Philip, care tocmai trebuise să pună un diagnostic deosebit de grav, într-un acces de veselie și de încredere, îl apucase pe Antoine de braț : „Vezi dumneata, într-un caz critic, un medic trebuie, înainte de toate, să se poată izola, să poată cugeta. Ei bine, pentru asta există un mijloc care nu dă greș : cronometrul ! Un medic trebuie

să aibă în buzunărașul lui un cronometru impunător, frumos și mare cît o farfurie. Cu asta e salvat ! Poate fi el mult și bine asaltat de o întreagă familie îngrijorată ; poate fi el pe stradă, în fața unui accidentat, sau în mijlocul unei mulțimi care îl asasinează cu întrebările, dacă vrea să cugete, dacă vrea să fie lăsat în pace, n-are decît să facă gestul magic : își scoate ostentativ ceapa și ia pulsul ! Imediat, tăcere completă, singurătate ! Atîta timp cît va rămîne așa, cu nasul în cadran, va putea cîntări în liniște ce este pentru și ce este contra, își va putea stabili diagnosticul într-o liniște și recules tot atît de complete ca și cum s-ar afla în cabinetul său, cu capul în mîini... Ai încredere în experiența mea, dragă : aleargă de-ți cumpără un cronometru serios !"

Philip nu băgase de seamă tulburarea lui Antoine. Îi lăsă mîna și se ridică fără grabă :

— Puls accelerat, evident. Cam vibrant. Dar regulat.

— Da, și uneori, dimpotrivă — mai cu seamă seara — slab, moale, greu de prins. Explicați dacă puteți ! Și-apoi, în perioada de tulburări pulmonare accentuate, accelerarea apare din nou... În general, intermitentă.

— Ai încercat compresiunea oculară ?

— Nu produce, ca să spun așa, nici o încetinire sensibilă.

După o pauză, Antoine spuse :

— Am ajuns deja un debil pulmonar. În ziua în care voi fi și un debil cardiac...

Philip îl opri cu un gest :

— Hai, hai ! Hipertensiunea și tahicardia, foarte adesea, nu sînt decît simple fenomene de apărare, Thibault. Nu-ți spun ceva nou. În emboliile cerebrale minime, de pildă, știi la fel de bine ca și mine că tocmai prin hipertensiune și tahicardie luptă inima eficient împotriva obstrucției alveolelor pulmonare. A demonstrat-o și Roger. Și, de atunci, mulți alții.

Antoine nu răspunse. Un nou acces de tuse îl făcu să se îndoaie.

— Ce tratamente ai făcut ? întrebă Philip, fără să pară că dă o prea mare însemnătate întrebării.

De îndată ce putu vorbi, Antoine ridică în silă și cu osteneală din umeri :

— Toate ! Am încercat totul... Bineînțeles, afară de opiacee... Sulf... și arsenic... și iarăși sulf, și arsenic...

Glasul îi era răgușit, slab, întretăiat. Tăcu. Această lungă convorbire îl istovise. Își dădu capul pe spate și rămase cîte-

va clipe cu pieptul destins, cu ceafa rezemată de spătar, cu ochii închiși. Cînd redeschise pleoapele, surprinse privirea lui Philip ațintită asupra lui, o privire plină de blîndețe. Această expresie de bunătate îl răscoli mai mult decît l-ar fi răscolit o atitudine îngrijorată. Murmură :

— Nu v-ați așteptat să mă găsiți atît de...

— Dimpotrivă ! îl întrerupse Philip, rîzînd. Nu mă așteptam, după ultima dumitale scrisoare, să te găsesc atît de bine ! Și, tăindu-i-o scurt, adăugă : Acum, aș vrea să ascult puțin ce se întîmplă în interior.

Antoine făcu un efort ca să se ridice. Își scoase tunica.

— Să facem treaba după toate regulile, spuse Philip vioi. Întinde-te aici.

Arătă spre canapeluța acoperită cu pînză albă pe care își culca pacienții. Antoine se supuse. Philip îngenunche lîngă el și procedă, în tăcere, la o minuțioasă auscultare. Se ridică brusc :

— Eh... făcu el, ferindu-se, fără să arate, de privirea neliniștită și îngrijorată a lui Antoine. Firește... cîteva raluri sibilante diseminate... Puțină infiltrație, poate... Și puțină congestie, în toată partea superioară a plămînului drept... Se hotărî, în sfîrșit, să întoarcă fața spre Antoine : Nu-ți spun nimic nou, nu-i așa ?

— Nu, făcu Antoine și se ridică încet.

— Asta-i tot, adăugă Philip, îndreptîndu-se, cu mersul nesigur, spre biroul său, unde se așeză. Își scoase, mașinal, stiloul din buzunar, ca și cum ar fi avut de scris o rețetă : Emfizem, despre asta nici o îndoială ! Și pentru a fi absolut sincer, cred că vei rămîne multă vreme cu o anumită sensibilitate a mucoaselor... Se juca cu stiloul și, cu sprîncenele ridicate, privea distrat lucrurile ce se aflau pe masă. Da ! Asta-i tot ! făcu el, închizînd, cu un gest scurt, cartea de telefon, care rămăsese deschisă.

Antoine se apropie și-și puse mîinile pe marginea biroului. Philip închise stiloul, îl puse în buzunar, înălță capul și încheie, apăsînd pe cuvinte :

— E plicticos, băiete dragă ! Plicticos, dar *nimic mai mult !*

Se auzi două bătăi în ușă.

— Masa noastră e gata, spuse Philip bucuros.

Philip rămăsese pe scaun. Antoine se aplecă spre el și-și puse din nou mîinile pe birou.

— Fac în adevăr tot ce se poate face, maestre, șopti el cu o voce obosită. Tot ! Încerc, cu perseverență, toate trata-

mentele cunoscute. Mă observ din punct de vedere clinic, ca și cum ar fi vorba de unul dintre bolnavii mei ; chiar din prima zi mi-am notat totul ! Nu mai contenesc cu analizele, cu radiografiile ; trăiesc numai pentru mine, ca să nu fac vreo imprudență, ca să nu pierd nici un prilej de a mă îngriji... Oftă : Oricum, sînt zile în care e greu să ții piept descurajării !

— Nu ! De vreme ce constați progrese !

— Dar nu sînt deloc sigur că am constatat progrese ! făcu Antoine.

Răspunsese intuitiv, fără să se gîndească. Aproape strigase cuvintele, fără voia lui. Și numaidecît se simți cuprins de o tulburare neașteptată, ca și cum ceea ce spusese acum ar fi trădat un gînd tainic, pe care niciodată încă nu-l lăsase să se ridice la suprafață. Mici broboane de sudoare i se iviră deasupra buzei de sus.

Văzuse Philip această tulburare ? Îi înțelesese el patetismul ? Oare numai fiindcă acest om era întotdeauna foarte stăpîn pe el, chipul îi rămăsese și acum atît de liniștit, atît de încrezător ? Nu, era foarte greu să bănuiești atîta prefăcătorie văzîndu-l cum ridică voios din umeri, auzindu-l cum vorbește cu vocea lui înaltă, plină de vervă și de ironie :

— Vrei să citești pînă în fundul gîndurilor mele, dragul meu ? Ei bine, iată ce-mi spun : îmi spun că e foarte bine că progresele sînt atît de lente !... Urmări cîteva clipe mirarea lui Antoine. Ascultă : din cei *șase* foști interni pe care îi socoteam oarecum ca pe copiii mei, trei au fost uciși, doi au rămas infirmi pe viață. Mărturisesc cu egoism că nu sînt deloc supărat să-l știu pe al șaselea la adăpost, osîndit să trăiască, luni de zile încă, la bunul soare din sud, la o mie cinci sute de kilometri de front ! Crede ce-i vrea, nu țin deloc să te văd vindecat înainte de sfîrșitul coșmarului ! Dacă n-ai fi fost gazat în octombrie trecut, cine știe dacă am mai fi ajuns să cinăm vreodată împreună, ca astă-seară !... Se ridică vesel : Și cu asta, la masă !

„Are dreptate, își spuse Antoine, cîștigat de convingătoarea bună dispoziție a vechiului său prieten. În ciuda tuturor celor întîmplate, fondul e solid..."

O farfurie de supă aburea pe masa din sufragerie. (De ani de zile, Philip nu mînca seara decît o supă și un compot.)

Îl pofti pe Antoine să ia loc în fața ceștii și a cănii cu lapte, care îi erau destinate.

— Denis nu ți-a încălzit laptele, dar dacă vrei...

— Nu, îl beau totdeauna rece. Așa-mi place.

— Fără zahăr ?

Un acces de tuse îl împiedică să răspundă. Făcu un gest negativ cu mîna. Philip se ferea să-l privească, ferm hotărît să nu ia în seamă tusea aceasta, să nu vorbească de sănătate, să dea, cît mai degrabă, o altă întorsătură convorbirii lor. Învîrtea gînditor lingura în supă, aşteptînd să treacă accesul de tuse. Apoi, ca să rupă o tăcere care devenea stingheritoare, începu, pe un ton foarte firesc :

— Astăzi am mai petrecut o zi războindu-mă la comisia noastră de igienă... Incoerenţa prescripţiilor oficiale privind injecţiile de vaccin antitific este de necrezut !

Antoine zîmbi şi luă o gură de lapte, ca să-şi limpezească vocea :

— Şi, totuşi, aţi făcut cîteva lucruri frumoase, maestre, de trei ani încoace !

— Nu fără trudă, crede-mă ! Căută un alt subiect, nu găsi şi continuă : Nu fără trudă ! Cînd, în 1915, a trebuit să mă ocup de organizarea serviciilor sanitare, nici nu-ţi închipui ce-am găsit acolo !

„Mie-mi spui !" gîndi Antoine. Dar voia să ocolească prilejurile de a vorbi ; se mulţumi să-l asculte, cu un zîmbet care arăta că-l înţelege bine.

— Erau vremuri în care, continuă Philip, răniţii erau încă evacuaţi în trenuri obişnuite, care transportaseră trupe sau care făcuseră aprovizionarea... cînd nu erau duşi în vagoane de vite !... Am văzut nenorociţi care aşteptaseră douăzeci şi patru de ore în compartimente neîncălzite, pentru că nu erau în număr destul de mare ca să formeze un convoi regulamentar... De cele mai multe ori, hrăniţi de populaţie... Şi pansaţi cum se nimerea, din milostenia cucoanelor sau de bătrînii farmacişti de prin partea locului ! Şi cînd, în sfîrşit, trenul se punea în mişcare, mai aveau de suferit încă două sau trei zile de zdruncinături, înainte de a fi scoşi din culcuşurile lor de paie... Aşa că aproape în fiecare convoi aveam un mare procent de tetanici !... Şi îi îngrămădeau în spitale pline pînă la refuz, unde lipsea totul : antiseptice, pansamente şi, bineînţeles, mănuşile de cauciuc !

— Am văzut, la patru sau cinci kilometri în spatele frontului, ambulanţe chirurgicale unde pensetele erau fierte... în cratiţe vechi... la foc de lemne... spuse Antoine cu greu.

— Asta să zicem că mai mergea, putea avea, la nevoie, o explicaţie... Nu mai pridideau... Philip rîse, cu rîsul lui batjocoritor : Oferta întrecea cererea... războiul se întrecea cu gluma ! Nu se conforma prevederilor din regulamente !...

Dar ceea ce era de neiertat, dragă, continuă el, redevenind serios, era felul în care fusese concepută și executată mobilizarea medicală ! Armata dispunea, chiar din prima zi, de un personal de minunați rezerviști. Ei bine, cînd am fost însărcinat cu primele mele inspecții, am găsit medici cunoscuți, ca Deutsch, ca Hallouin, infirmieri de clasa a II-a, în ambulanțe conduse de medici militari tineri, de douăzeci și opt sau treizeci de ani ! Iar în fruntea unor importante servicii chirurgicale, medici-șefi care nu știau nimic, care parcă nu operaseră în viața lor nimic altceva decît panariții, și care hotărau și practicau cele mai dificile intervenții chirurgicale ; amputau fără nici o socoteală, numai pentru că aveau patru trese pe mînecă, nevoind să asculte de sfaturile civililor mobilizați — chiar dacă erau chirurgi de spital — pe care îi aveau în subordinele lor !... Ne-au trebuit luni de zile, colegilor mei și mie, pentru a izbuti să obținem cele mai elementare reforme. A trebuit să răsturnăm cerul și pămîntul pentru ca regulamentele să fie revizuite, pentru ca repartizarea răniților să fie încredințată medicilor de carieră... Pentru ca să se renunțe, de pildă, la absurdul principiu de a se umple mai întîi spitalele cele mai îndepărtate, fără să se mai țină seama de gravitatea rănilor și de urgența cazurilor... Erau expediați — și asta în mod curent — la Bordeaux sau la Perpignan, răniți la cap, care n-ajungeau niciodată la destinație, deoarece cangrena sau tetanosul îi ucideau pe drum. Nenorociți care ar fi putut fi salvați, nouă cazuri din zece, dacă ar fi fost trepanați în primele douăsprezece ore ! Dintr-o dată indignarea îi pieri : Știi cine m-a ajutat la începutul campaniei mele ? Ai să te miri ! Una din pacientele dumitale ! Ții minte, mama fetiței aceleia pe care am pus-o împreună în ghips și pe care am trimis-o la Berck...

— Doamna de Battaincourt ? întrebă Antoine, oarecum stingherit.

— Da ! Mi-ai scris în 1914 ceva în legătură cu ea, îți mai amintești ?

Într-adevăr, în primele luni de război, cînd Antoine aflase printr-o carte poștală trimisă de Simon că *miss* Mary, lăsînd-o pe micuța bolnavă singură la Berck, se întorsese în Anglia, îl rugase pe Philip să aibă grijă de Huguette. Philip se dusese la Berck și constatase că fata poate să reia, fără riscuri, o viață aproape normală.

— Am întîlnit-o de mai multe ori pe doamna de Battaincourt în vremea aceea. Femeia asta cunoștea pe toată lumea. În douăzeci și patru de ore mi-a obținut o audiență după care umblam de patru săptămîni ; mulțumită ei, am pu-

tut să vorbesc în voie chiar cu ministrul, i-am putut arăta dosarele mele și i-am putut spune tot ce aveam pe suflet... O vizită care a durat, dragul meu, aproape două ceasuri. Și care a fost hotărîtoare !

Antoine tăcea. Își privea ceașca goală cu o atenție pe care nimic n-o justifica. Își dădu seama de asta și, ca să facă ceva, turnă în cană puțin lapte.

— Tînăra dumitale protejată s-a făcut o fată frumoasă, spuse Philip, mirat că Antoine nu-l întreba nimic despre Huguette. N-o pierd din vedere... Vine pe la mine la fiecare trei sau patru luni...

„A știut oare de legătura mea cu Anne ?“ se întreba Antoine. Se forță să vorbească :

— Este în Touraine ?

— Nu, la Versailles, cu tatăl ei vitreg. Battaincourt s-a instalat la Versailles, pentru a fi mai aproape de Paris. Îl îngrijește Châtenaud... Ce ghinionist, bietul Battaincourt !

„Nu, își spuse Antoine. Dac-ar fi știut, s-ar fi ferit să spună *ghinionist*. “

— Ai aflat în ce împrejurări a fost rănit ?

— Vag... Era în permisie, nu ?

— Făcuse doi ani de front, fără o zgîrietură ! Cînd, într-o noapte, la Saint-Just-en-Chaussée — tocmai pleca în permisie — trenul în care călătorea s-a oprit într-o stație de triaj. Și tocmai în timpul acelei opriri, nemții au bombardat gara ! L-au luat de acolo cu fața zdrobită ; un ochi pierdut și celălalt grav amenințat... Châtenaud îl îngrijește cu multă atenție. Știi că e aproape orb ?...

Antoine își aminti de privirea limpede, cinstită pe care o avea Simon cînd venise să-l vadă în Rue de l'Université, cu puțin înainte de mobilizare, vizita aceea în urma căreia Antoine se hotărîse să rupă legătura cu Anne.

— Spuneți-mi dacă... începu el (Glasul îi era atît de nedeslușit, încît Philip trebui să se aplece ca să audă.) ... dacă doamna de Battaincourt este cu ei.

— Ea ? Nu. E în America !

— Da ?

De ce vestea aceasta îi aducea un fel de ușurare ?

Philip zîmbea în tăcere, în timp ce Denis punea pe masă o farfurie cu cireșe coapte în cuptor.

— Hm !... Mama... continuă Philip servindu-se, pentru a lăsa timp servitorului să se îndepărteze. Ce ciudată ființă ! Se opri cu lingura ridicată : Nu-i așa ?

„Știe oare ?" se întrebă din nou Antoine. Izbuti să zîmbească, ocolind răspunsul. (În prezența lui Philip își pierdea întotdeauna siguranța de sine și redevenea fără să vrea tînărul intern pe care mult timp maestrul său îl intimidase.)

— Da, în America !... Fetița mi-a spus la ultima vizită : „Mai mult ca sigur că mama va pleca la New York, unde are mulți prieteni". După cîte știu, se pare că a izbutit să fie trimisă acolo, în misiune, de nu mai știu care comitet de propagandă pentru Franța... Și misiunea asta a coincis foarte exact cu rechemarea în Statele Unite a unui anumit căpitan din armata americană, care ocupase cîtva timp un post la ambasada de la Paris...

„Nu, sigur, nu știe nimic", gîndi Antoine.

Philip scuipă cîțiva sîmburi, își șterse barba și continuă :

— Cel puțin așa spune Lebel, care conduce și acum spitalul pe care l-a fondat doamna de Battaincourt pe proprietatea ei, lîngă Tours, spital pe care, de altfel, se pare că încă îl subvenționează împărătește... Dar poveștile lui Lebel sînt suspecte : se spune că și el, în ciuda tîmplelor lui cărunte, a fost un... colaborator intim al ei... Ceea ce ar explica faptul că a părăsit totul și s-a dus să se înmormînteze în Touraine încă din prima iarnă de război... De ce nu bei tot laptele ?

— Mai mult de două pahare nu pot să beau, murmură Antoine zîmbind. Nu pot să sufăr laptele !

Philip nu stărui, își împături cu stîngăcie șervetul și se ridică.

— Să mergem dincolo !... Îl luă cu familiaritate de braț și, în timp ce-l conducea spre cabinet : Ai văzut condițiile de pace impuse României de Puterile Centrale ?... E instructiv, nu-i așa ? Iată-le aprovizionate cu petrol ! Oho, sînt încă tari ! Pentru care motiv ar face pace ?

— Intrarea în joc a trupelor americane !

— Aș... Dacă nu izbutesc să aibă în vara asta o victorie hotărîtoare — și asta e puțin probabil, deși li se atribuie intenția de a încerca o nouă ofensivă asupra Parisului — ei, bine, la anul vor opune materialului și soldaților americani, materialul și soldații ruși... Încă un rezervor, practic vorbind, de nesecat... Ce vrei să se aleagă, în luptă, din două mase aproape egale, care nu vor să facă nici un compromis și din care nici una n-o poate supune pe cealaltă prin supremația forței sale ? Sînt, în mod fatal, obligate să se înfrunte pînă la dubla lor epuizare...

— Nu vă puneți nici o speranță în bunul-simț al lui Wilson ?

— Wilson locuiește pe planeta Sirius... Și apoi, pentru moment, constat că, nici în Franța, nici în Anglia, pacea nu este dorită. Vorbesc despre conducători. La Paris, ca și la Londra, se cere neapărat o *victorie;* orice dorință de pace este calificată drept o trădare. Oameni ca Briand sînt suspecți. Wilson va fi și el suspect în curînd, dacă cumva nu este chiar de pe acum!

— Poți fi constrîns să faci pace! zise Antoine, gîndindu-se la ce-i spusese Rumelles.

— Eu nu cred că Germania va putea ajunge vreodată în situația să ne-o impună. Și-o repet: cred că cele două forțe care stau față în față sînt egale... Nu văd nici o ieșire înainte de a fi epuizate amîndouă.

Își reluase locul la birou, iar Antoine, obosit, se supusese, fără a se lăsa rugat, gestului amical care-l îmbia să se lungească pe canapeluță.

— Poate că vom apuca totuși să vedem sfîrșitul războiului... Dar ceea ce-i mai mult ca sigur e că nu vom mai apuca să vedem pacea. Vreau să spun: echilibrul Europei în condiții de pace. Se tulbură puțin și adăugă numaidecît: Spun: *noi,* în ciuda vîrstei dumitale, deoarece, după mine, pentru a regăsi acest echilibru, vor trebui să treacă, fără îndoială, mai multe generații. Se întrerupse din nou, aruncă o privire furișă spre Antoine, se scărpină o clipă în barbă și continuă, ridicînd cu tristețe din umeri: Cu elementele de azi se poate măcar concepe un echilibru în timp de pace? Idealul democrației are plumb în aripi. Sembat avea dreptate: democrațiile nu-s făcute pentru război; ele se topesc în el, ca lumînarea la foc. Cu cît războiul va dura mai mult, cu atît viitorul Europei va avea mai puțini sorți de a fi democratic. Putem foarte ușor să ne imaginăm în viitor domnia despotică a unui Clemenceau, a unui Lloyd George. Popoarele se vor lăsa amăgite: ele s-au și obișnuit cu starea de asediu. Vor abdica, puțin cîte puțin, pînă și de la republicana lor pretenție la suveranitate. Privește doar ce se petrece în Franța: distribuția controlată a alimentelor, raționalizarea consumului, amestecul statului în toate domeniile, al industriei și comerțului, al contractelor între particulari — dovadă moratoriul; al gîndirii — dovadă cenzura! Acceptăm toate astea ca pe niște măsuri excepționale. Vrem să ne convinyem că sînt necesare în împrejurările de azi. De fapt, ele sînt începutul aservirii totale. O dată jugul bine pus, nimeni nu-l va mai da la o parte!

— L-ați cunoscut pe Studler ? Califul... colaboratorul meu ?

— Un evreu cu barbă asiriană și ochi de mag ?

— Da... A fost rănit și acum se află, undeva, pe frontul Salonicului... de unde îmi trimite, cînd și cînd, elucubrații profetice, așa cum îi place lui. Ei bine, Studler pretinde că războiul va aduce neapărat, după el, revoluția. Mai întîi, a celor învinși ; apoi, și a învingătorilor. Revoluție brutală sau revoluție înceată, dar, pretutindeni, revoluție...

— Da, făcu Philip, nesigur.

— Studler anunță falimentul lumii moderne, prăbușirea capitalismului ! Și el este de părere că războiul va dura pînă la epuizarea Europei. Dar cînd totul va fi dispărut, cînd totul va fi nivelat, prezice nașterea unei lumi noi. Vede ridicîndu-se pe ruinele civilizației noastre ceva care aduce cu o confederație mondială, organizarea unei largi vieți colective a planetei pe baze cu totul noi...

Își forțase glasul ca să ajungă la sfîrșitul acestei fraze lungi. Se opri, frînt de la mijloc de un acces de tuse.

Philip îl urmărea din ochi. Se făcea că nu bagă de seamă.

— Totul este cu putință, rosti el, cu o privire înveselită. Era întotdeauna gata să-și dea frîu liber închipuirii : De ce nu ? Poate că mistica din 89, după ce ne-a făcut să credem mult timp — împotriva tuturor evidențelor biologice — că oamenii sînt egali prin natură și că tot astfel trebuie să fie și în fața legilor, poate că mistica aceea, sub semnul căreia am trăit un veac, a ajuns la capătul eficacității ei și că trebuie să lase locul vreunei alte aiureli, de un gen diferit... O nouă ideologie generatoare, la rîndul ei, de gîndire și de acțiune, cu care omenirea se va hrăni și se va îmbăta un timp... Pînă cînd totul se va schimba încă o dată, din nou...

Tăcu cîteva secunde, pentru a-l lăsa pe Antoine să tușească.

— Totul este posibil, urmă el pe un ton ironic, dar las viziunile acestea mesianicului dumitale prieten... Viitorul pe care îl întrevăd eu este mai aproape ; și cu totul altul. Cred că nici un stat nu e gata să renunțe la puterile absolute pe care i le-a conferit războiul. Mă tem că era libertăților democratice s-a dus pentru mult timp. Ceea ce, nu neg, poate zăpăci oamenii din generația mea. Noi am crezut, cu neclintită convingere, că aceste libertăți au fost definitiv cîștigate, că nu vor mai putea fi niciodată puse în discuție. Dar totul, și întotdeauna, poate fi repus în discuție !... Cine știe dacă n-au fost visuri ! Visuri pe care sfîrșitul secolului al XIX-lea le-a

luat drept realități durabile pentru că oamenii de atunci avuseseră norocul să trăiască vremuri excepțional de calme, excepțional de fericite...

Vorbea cu o voce aspră, egală, de parcă ar fi fost singur, cu coatele sprijinite pe brațele scaunului, cu nasul lui lung și roșcovan îndreptat spre mîinile împreunate, privindu-și degetele pe care le tot înnoda și deznoda :

— Am crezut că omenirea, maturizată, se îndreaptă spre o epocă în care înțelepciunea, măsura, toleranța aveau să domnească, în fine, peste lume... În care inteligența și rațiunea vor începe, în sfîrșit, să dirijeze evoluția societăților omenești... Cine știe dacă noi nu vom apărea, în ochii viitorilor istorici, niște naivi, niște ignoranți, care-și făceau duioase iluzii asupra omului și asupra aptitudinii sale de a se civiliza ? Poate că închidem ochii asupra unor date omenești esențiale ? Poate, de pildă, că instinctul de distrugere, nevoia periodică de a dărîma ce am construit cu greu, este una din acele legi esențiale care limitează posibilitățile constructive ale naturii noastre, una din acele legi misterioase și descurajatoare pe care un om înțelept trebuie să le cunoască și să le accepte... Iată-ne, deci, departe de prezicerile Califului dumitale ! încheie el, ricanînd. Și cum Antoine tușea mereu : Nu vrei să bei ceva ? Puțină apă ? O linguriță de codeină ? Nu ?

Antoine făcu semn că nu. După două sau trei minute (în care timp Philip se plimbă tăcut prin cameră), se simți mai bine. Se îndreptă, își șterse lacrimile care-i curgeau pe obraji și se sili să zîmbească. Fața îi era suptă, congestionată și fruntea, îmbrobonită de sudoare.

— Am să plec... maestre... izbuti el să spună, simțind cum îl arde în gît. Iertați-mă... zîmbi din nou, făcu o sforțare și se scula în picioare. Sînt într-un hal fără de hal, trebuie să recunoașteți.

Philip păru că nu auzise.

— Se vorbește, spuse el, se fac profeții... Îmi vine să rîd de Califul dumitale, dar fac întocmai ca el. Toate acestea sînt absurde. Tot ceea ce vedem de patru ani încoace este absurd. Și tot ceea ce absurdițățile acestea ne fac să prevedem este absurd... Putem critica, da. Putem condamna ceea ce se petrece ; nu e absurd. Dar a încerca să prezici ce se va întîmpla... Vezi dumneata, dragul meu, tot la asta ne întoarcem : singura atitudine — era cît pe-aci să zic științifică... Să fim mai modești : singura atitudine rezonabilă, singura care nu te dezamăgește, este *căutarea erorii,* și nu căutarea adevărului... Să recunoști ceea ce este greșit, e greu, dar pînă

la urmă ajungi s-o faci : și asta e tot, absolut tot ce putem face !... Restul : simple divagații !

Băgă de seamă că Antoine stătea în picioare și-l asculta distrat. Se sculă și el :

— Cînd te mai văd ? Cînd pleci înapoi ?

— Mîine dimineață la opt.

Philip avu o tresărire aproape imperceptibilă. Aștepta cîteva secunde pînă ce glasul își recîștigă siguranța :

— Ah, ah...

Porni apoi pe urma lui Antoine, care se îndrepta spre vestibul.

Se uită la spinarea lui încovoiată, la ceafa slabă și străbătută de vine care-i ieșea din gulerul tunicii. Se temea să nu se trădeze, se temea de tăcerea asta, se temea de propriul său gînd. Se grăbi să vorbească :

— Cel puțin, ești mulțumit de clinica aceea ? Sînt serioși oamenii de acolo ? Ești sigur că e clinica de care ai nevoie dumneata ?

— Pentru iarnă, nu pot găsi alta mai bună, răspunse Antoine din mers. Mă tem însă pentru la vară. Mi-e atît de teamă, încît mă gîndesc să cer să fiu mutat în altă parte... Aș avea nevoie să stau la țară... Într-un ținut cu aer mult și fără umezeală... Păduri de brad, să zicem... Arcachon ? Prea e cald la Arcachon... Atunci ? O stațiune termală, în Pirinei ? Cauterets ? Luchon ?...

Ajunse în vestibul și ridică brațul pentru a-și lua chipiul din cuier, cînd își întoarse brusc capul, adăugînd :

— Ce părere aveți, maestre ?

Și, deodată, pe chipul acesta, pe care, în cei zece ani de colaborare, învățase să deslușească cele mai mici nuanțe, în ochii mici și cenușii, ce clipeau des în dosul ochelarilor, surprinse mărturisirea involuntară : o nesfîrșită milă. Era ca un verdict : „La ce bun ? spuneau chipul lui Philip, privirea lui. Ce importanță mai are vara ? Acolo sau în altă parte... tu nu mai scapi, tu ești *pierdut !*"

„La naiba ! gîndi Antoine, amețit de brutalitatea șocului. *Și eu știam...* Pierdut !"

— Da, Cauterets... bîigui repede Philip. Își recăpătă stăpînirea de sine : Dar de ce nu pur și simplu Touraine, dragul meu ?... Touraine... Sau, poate, Anjou...

Antoine se uită țintă în pămînt. Nu mai îndrăznea să-i înfrunte privirea. Cît de fals suna vocea maestrului ! Ce rău îi făcea !...

Cu mîna tremurîndă, își puse chipiul pe cap, apoi se îndreptă spre ușă, fără să ridice ochii. Nu avea decît un sin-

gur gînd : să-și ia rămas-bun acum, cît mai repede, să rămînă singur, singur cu spaima lui.

— Touraine... sau Anjou... repeta Philip, fără convingere. Am să mă informez.. Îți voi scrie...

Cu ochii plecați sub cozorocul care-i ascundea trăsăturile răvășite, Antoine întinse mîna cu un gest mașinal. Bătrînul medic i-o apucă, în timp ce buzele lui scoaseră un fel de zgomot surd.

Antoine se desprinse, deschise ușa și o porni repede în jos, pe scări.

— Da... De ce nu Anjou ?... repeta în urma lui Philip, aplecat peste rampă.

XIV

Afară, întunericul apăsa greu asupra orașului. Din loc în loc, felinare camuflate răsfrîngeau pe trotuar cercuri de lumină albăstruie. Trecători puțini. Arareori cîte un automobil luneca cu grijă, anunțat de repetate claxonări.

Clătinîndu-se pe picioare fără să știe bine unde se duce, Antoine străbătu Boulevard Malesherbes și o luă pe Rue Boissy-d'Anglas. Mergea indiferent, simțind ca o apăsare în ceafă ; cu răsuflarea tăiată, cu creierul ciudat de sonor și gol, pășea atît de aproape pe lîngă fațadele caselor, încît uneori se izbea cu cotul de ziduri. Nu se gîndea la nimic. Nu-l durea nimic.

Se pomeni sub arborii de pe Champs-Elysées. În fața lui, printre trunchiurile copacilor, se întindea, abia luminată, vizibilă totuși la lumina nopții acestui cer frumos de primăvară, Place de la Concorde, brăzdată de vehiculele ce treceau fără zgomot, apărînd din întuneric ca niște fiare cu ochii fosforescenți și topindu-se din nou în beznă. Zări o bancă și se apropie de ea. Înainte de a se așeza, își spuse, din obișnuință : „Să nu răcesc". (Pentru a gîndi îndată după aceea : „Ce importanță mai are acum ? !") Verdictul sigur, pe care-l surprinsese în privirea lui Philip, pusese stăpînire pe mintea lui, și nu numai pe minte, ci și pe trupul lui, și-l apăsa ca o povară enormă, era parazită, o tumoare devorantă care mocină și dă totul la o parte, întinzîndu-se monstruos și cuprinzîndu-i întreaga făptură.

Crispat, cu spatele sprijinit de rezemătoarea tare a băncii, cu brațele duse cruciș la piept, pentru a strivi senzația aceea stranie cuibărită în carnea lui și care-l înăbușea, An-

toine retrăia în minte întîmplările din seara aceea. Îl vedea pe maestru călare pe scaun: „Să începem cu începutul. Prima dumitale rană? Ce urmări a avut?" și își continua liniștit explicațiile. Dar, puțin cîte puțin, se auzea pe el însuși spunînd cuvinte pe care nu le gîndise; cu o luciditate obiectivă, cu totul nouă, își expunea acum cazul în adevărata sa lumină. Descria, în toată cruda lor realitate, crizele succesive, răgazurile din ce în ce mai scurte, boala care se întorcea, de fiecare dată, tot mai grea. Punea în evidență agravarea regulată, neîncetată, iremediabilă. Și i se părea că vede pe chipul răvășit al vechiului său prieten cum crește, clipă cu clipă, îngrijorarea lui clarvăzătoare și cum se elaborează, gradat, fatalul diagnostic. Cu fruntea scăldată de sudoare, cu răsuflarea grea și dureroasă, își scoase batista și se șterse pe față.

În depărtare, un sunet tărăgănat, un fel de muget, căruia îi dădu prea puțină atenție, tulbură dintr-o dată liniștea serii.

Se revedea pe canapeluță, după consultație, îndreptîndu-se cu greutate din șale și dînd din cap cu o resemnare prefăcută: „Precum vedeți, maestre: nu mai e nici o nădejde!" Și Philip lăsase nasul în jos, fără să răspundă.

Se ridică cu violență de pe bancă, pentru a curma brusc spaima ce-l gîtuia. Atunci, în timp ce stătea nemișcat în picioare, un gînd liniștitor i se strecură în minte, ca o adiere proaspătă venită din adîncuri: „Noi, ăștia, medicii, avem întotdeauna la îndemînă... posibilitatea de a nu aștepta... de a nu suferi".

Nu se mai putea ține pe picioare. Se așeză din nou pe bancă.

Două umbre, două siluete de femei ieșiră în fugă de sub arbori. Și, aproape imediat, sirenele de alarmă începură să urle toate în același timp. Rarele puncte luminoase, care pîlpîiau slab în jurul pieței, se stinseră dintr-o dată.

„Asta mai lipsea!" gîndi Antoine, ascultînd cu atenție. Un zgomot surd, îndepărtat, făcea să se cutremure pămîntul.

În spatele lui, pe alee, se auzeau în noapte pași fugind, glasuri alarmate, speriate, grupuri care alergau și se pierdeau în umbră. Pe Avenue Gabriel, automobile cu farurile stinse goneau, claxonînd. O grupă de sergenți de stradă trecu pe lîngă el în pas alergător. Rămase pe bancă, cu umerii grei, privind în noapte, fără să vadă nimic, departe de tot ceea ce li se putea întîmpla oamenilor.

Trecură mai multe minute fără să-și dea seama de nimic. Cîteva bubuituri, înăbușite de depărtare, apoi cîteva lovituri de tun, la intervale regulate, îl scoaseră din această letargie.

„Să fie oare tunurile de pe muntele Valérien ?“ se întrebă el.

Își aduse aminte de indicația dată de Rumelles : adăpostul Ministerului Marinei.

În depărtare, tunurile continuau să latre surd. Se ridică și înaintă spre piață, pînă la marginea trotuarului. Deasupra Parisului, un cer minunat începuse să prindă viață. Țîșnind din toate punctele orizontului, fascicule luminoase măturau bolta nopții, întinzînd și încrucișînd lungi fîșii lăptoase, scormonind puzderia de stele întocmai ca niște priviri brutale, repezi, uneori șovăitoare, oprindu-se brusc pentru a cerceta un punct suspect, schimbîndu-și apoi din nou lunecătoarea lor căutare.

Nu se putea hotărî să coboare de pe trotuar. Rămase locului, înlemnit, cu capul în sus, pînă cînd începu să-l doară ceafa. „De m-aș putea întinde undeva, gîndi el, să închid ochii, un somnifer... să dorm...“ Stătea nemișcat, amorțit de o nespusă sfîrșeală. „Ar fi mai bine să mă întorc acasă. Cel puțin, dacă aș găsi un taxi !“ Dar piața era pustie, întunecată, nesfîrșită. N-o puteai desluși decît cu greu. Doar din cînd în cînd se arăta dintr-o dată, apărînd din clarobscur, sub lumina intermitentă a reflectoarelor, cu balustradele ei, cu statuile ei palide, cu obeliscul, cu fîntînile și cu coloanele funebre ale înaltelor ei felinare ; asemenea unei viziuni de vis, asemenea unui oraș împietrit de vrajă, ca o rămășiță a unei civilizații pierdute, ca un oraș mort care a stat vreme îndelungată îngropat sub nisipuri.

Făcu o sforțare pentru a-și învinge amorțeala și porni, dintr-o dată, ca un somnambul, de-a lungul acestei necropole. Se îndreptă spre obelisc, pentru ca, străbătînd piața de-a curmezișul, să ajungă la colțul Grădinii Tuileries și de aici, la cheiuri. Traversarea acestui pustiu lunar, sub cerul răscolit, i se păru nesfîrșită. Se întîlni cu un grup de soldați belgieni, care alergau în debandadă. Apoi trecu pe lîngă el, în fugă, o pereche de bătrîni. Alergau ținîndu-se de mînă cu stîngăcie, plutind în noapte ca niște epave. Bărbatul îi strigă : „Vino să te adăpostești în metrou !“ Antoine nu se gîndi să-i răspundă decît după ce dispăruseră.

Văzduhul zbîrnîia de zgomotul miilor de motoare nevăzute, care se contopeau într-o singură și imensă vibrație metalică. La răsărit și la nord se trăgea cu furie : liniile de apărare își scuipau focul fără încetare ; din minut în minut, o nouă baterie, mai apropiată încă, intra în acțiune. Jocul mișcător al fișiilor luminoase îl împiedica să deslușească ex-

ploziile. Printre bubuituri, auzi deodată un lătrat de mitralieră.

„Spre Pont Royal !" își spuse el.

O lua pe chei de-a lungul parapetului. Nici un vehicul. Nici o lumină. Nici o ființă omenească. Sub cerul acesta înnebunit, pămîntul era pustiu. Era singur cu fluviul, care lucea, mare și domol, asemenea unui rîu la țară sub lună.

Stătu o clipă locului, cît să-i treacă prin gînd : „Mă așteptam la asta, *știam* prea bine că sînt pierdut..." și porni îndată mai departe, cu mersul lui automat.

Larma se înteți se atît de mult încît nu mai era cu putință să deslușească natura zgomotelor. Totuși, o explozie surdă acoperi dintr-o dată toate zgomotele. Urmară altele. „Bombe, gîndi Antoine. Au străpuns barajele !" Dinspre Louvre, undeva foarte departe, pe un fond trandafiriu, ca acela produs de focurile de artificii, se conturară deodată forme de coșuri. Se întoarse : alte lumini de incendiu înroșeau cerul ici și colo, spre Levallois, sau poate spre Puteaux... „Arde peste tot", își spuse el. Uitase de nenorocirea lui. Sub această amenințare neprecisă, care plutea deasupra lui, ca mînia oarbă a unui zeu întărîtat, o nefirească înviorare îi biciui sîngele, un fel de beție răzbunătoare îi dădu noi puteri. Grăbi pasul, ajunse la pod, trecu Sena și se înfundă în Rue du Bac. Strada era întunecată. Se împiedică de o ladă de gunoi. Mișcarea pe care o făcu spre a-și menține echilibrul avu un reflex dureros în bronhii. Coborî de pe trotuar, călăuzindu-se după fîșia de cer bătută de proiectoare. Un zbîrnîit se auzi în spatele lui. Abia avu timp să se urce din nou pe trotuar. Două mașini ciudate, metalice, strălucitoare, cu toate luminile stinse, trecură în goană, urmate de un automobil cu fanion.

— Pompierii, se auzi o voce chiar lîngă el.

Era un bărbat lipit de zid în firida unei porți. La fiecare cinci secunde întindea gîtul și scotea capul afară, ca și cum ar fi pîndit încetarea unei ploi torențiale.

Antoine porni mai departe, fără un cuvînt. Îl cuprinse iarăși osteneala. Înainta greoi, tîrîndu-și după el ideea fixă, asemenea unui luntraș pus la ham ca să tragă de pe mal bărcile cînd apa e mică.

„Știam... Știam de mult..." Nimic neașteptat în deznădejdea asta ; era ca un om care se încovoaie sub o povară, nu ca unul care a primit o lovitură. Înfiorătoarea siguranță găsise în el un teren dinainte pregătit. Privirea lui Philip nu făcuse altceva decît să dea la o parte un tainic văl, nu făcuse decît să

libereze un gînd limpede, ascuns de multă vreme în întunericul inconștientului.

În colț, pe Rue de l'Université, la cîțiva pași de casa lui, îl cuprinse spaima : spaima de singurătatea ce-l aștepta în căminul său. Se opri brusc, gata să fugă. Își ridică ochii, fără să vrea, spre cerul măturat de lumini, căutînd în minte pe cineva lîngă care să se refugieze, să-i cerșească o privire de milă.

— Nimeni... șopti el.

Și cîteva minute, rezemat de zid, în vreme ce tirurile de baraj, duduitul avioanelor, explozia surdă a bombelor îi vuiau în cap, se gîndi la lucrul acesta de neînțeles : nici un prieten ! Fusese întotdeauna prietenos, îndatoritor ; își cîștigase dragostea tuturor bolnavilor săi ; se bucurase întotdeauna de simpatia camarazilor săi, de încrederea profesorilor săi ; fusese iubit cu patimă de cîteva femei ; dar n-avea nici un prieten ! Nici nu avusese vreodată !... Chiar și Jacques... „Jacques a murit fără ca eu să fi știut să-mi fac din el un prieten..."

Se gîndi deodată la Rachel. Doamne, ce bine ar fi fost ca în starea asta să se ghemuiască la pieptul ei, să-i audă glasul mîngîietor și cald murmurînd ca altădată : „Dragule..." Rachel ! Unde era oare ? Ce se întîmplase cu ea ? Colierul ei, acolo, sus... Îl cuprinse un dor de a strînge în mînă această rămășiță a trecutului, de a pipăi boabele acelea ce căpătau viață de repede căldura palmei și de a simți, ca pe o prezență, parfumul aducător de amintiri.

Se dezlipi cu greu de zid și, clătinîndu-se, străbătu cei cîțiva metri care-l mai despărțeau de poarta casei lui.

XV

SCRISORI

Maisons, 16 mai 18

Schijele care mi-au sfîrtecat coapsa au făcut din mine o ființă fără sex. Nu m-am putut hotărî să-ți fac destăinuirea asta cu voce tare. Ești medic și poate că ți-ai dat seama. Cînd am stat de vorbă despre Jacques, cînd ți-am spus că-i invidiam soarta, te-ai uitat la mine ciudat.

Rupe scrisoarea asta, nu vreau să se știe, nu vreau să fiu compătimit. Am scăpat cu viață, statul îmi dă destul ca să nu trebuiască să fiu întreținut de nimeni. Mulți mă invidiază, au dreptate, fără îndoială. Atîta timp cît va trăi mama, nu; dar, dacă, într-o zi, mai tîrziu, voi prefera să dispar, tu singur vei ști motivul.

Îți strîng mîinile,
D. F.

Maisons-Laffitte, 23 mai

Dragă Antoine,

Nu e un reproș, dar sîntem oarecum îngrijorați. Ne făgăduiseși să ne scrii și toată săptămîna a trecut fără vești. Poate că această lungă călătorie te-a obosit mai mult decît gîndeam ?

Aș vrea să-ți spun cît de reconfortantă a fost pentru mine vizita ta aici. Sînt lucruri pe care nu știu să le spun, nici nu știu cum să facca să fie văzute, dar de la plecarea ta îmi pare că sînt și mai singură.

Cu toată afecțiunea,
Jenny

Maisons, sîmbătă, 8 iunie 19

Dragă Antoine,

Zilele trec, s-au și scurs trei săptămîni de cînd ai plecat de la Maisons, și de la tine tot nimic, nici o veste. Încep să fiu serios îngrijorată, nu pot pune tăcerea asta decît pe seama stării tale și îți cer insistent să-mi spui adevărul.

Micuțul a avut cîteva zile febră mare, din pricina unei amigdalite. Îi e mai bine, dar îl țin încă în casă, ceea ce complică oarecum viața în gospodăria noastră. Închipuie-ți, avem cu toții impresia că a crescut în timpul acestor opt zile cît a stat în pat, dar asta este cu neputință, nu-i așa ? Mai am impresia că și inteligența i s-a dezvoltat în timpul acestei ușoare boli ; născocește o sumă de povești, pentru a explica în felul lui ilustrațiile din cărțile sale și desenele pe care i le face Daniel. Nu rîde de mine, numai ție îndrăznesc să-ți spun asta : găsesc că acest copil observă extraordinar de mult pentru cei trei ani ai lui și cred că va fi într-adevăr foarte inteligent.

În afară de asta, nimic nou pe aici. Spitalul a primit ordin să evacueze cît mai mulți convalescenți cu putință, ca să rămînă paturi libere, și a trebuit să trimitem de aici mulți oameni care contau că mai au zece sau cincisprezece zile de odihnă. Zilnic ne sosesc noi răniți; mama a împrumutat de la vecinii englezi vilișoara cu glicină, care era neocupată; vom dispune astfel de încă douăzeci de paturi, poate chiar de mai multe. Nicole a primit o lungă scrisoare de la soțul ei; ambulanța lui a părăsit regiunea Champagne pentru a se duce la Belfort. Bărbatul Nicolei spune că în Champagne pierderile sînt teribile. Pînă cînd? Pînă cînd va mai ține coșmarul ăsta? Locuitorii din Maisons, care se duc zilnic la Paris, spun că bombardamentele încep să producă o adîncă demoralizare.

Dragă Antoine, chiar dacă ar fi să-mi anunți o revenire a bolii, spune-mi adevărul, nu ne lăsa mai departe fără vești.

Cu prietenie,
Jenny

Grasse, 11-6-18

Starea sănătății mediocră, dar în prezent fără agravare importantă.

Vă voi scrie în cîteva zile.

Cu afecțiune,
Thibault

Le Mousquier, 18 iunie 1918

Mă hotărăsc în sfîrșit să-ți scriu, draga mea Jenny. Aveai dreptate să te temi pentru mine de această călătorie. Îndată după înapoiere, o destul de serioasă înrăutățire a stării mele m-a pus la pat, cu îngrijorătoare oscilații de temperatură. Un nou tratament, îngrijiri energice par a fi oprit încă o dată înaintarea bolii.

De o săptămînă m-am sculat din pat și mi-am reluat, puțin cîte puțin, vechiul fel de viață.

Dar nu aceasta e cauza tăcerii mele. Îmi ceri să-ți spun adevărul. Iată-l. Mi s-a întîmplat ceva groaznic: am aflat, am înțeles că sînt *condamnat*. Fără nădejde de scăpare. Povestea asta va ține, fără îndoială, cîteva luni. Orice s-ar întîmpla, *eu nu mă mai pot vindeca.*

Trebuie să fi trecut prin asta pentru a putea înțelege. O dată ce știi un asemenea lucru, toate punctele de sprijin se năruie.

Iartă-mă că-ți spun asta fără ocoluri. Pentru cel ce știe că va muri, totul devine atît de indiferent, atît de străin... Îți voi mai scrie. Astăzi nu sînt în stare să fac mai mult.

Cu afecțiune,
Antoine

Te rog să păstrezi vestea aceasta numai pentru tine.

Le Mousquier, 22 iunie 18

Nu, draga mea Jenny, nu împotriva unor temeri închipuite mă zbat, așa cum crezi (sau te faci a crede). Ar fi trebuit să am curajul să-ți dau mai multe amănunte. Voi încerca să-ți scriu mai pe larg de data asta.

Mă aflu în fața unei realități. În fața unei *certitudini.* Ea s-a năpustit asupra mea în ziua în care te-am părăsit, în ultima zi pe care am petrecut-o la Paris, în cursul unei convorbiri cu bătrînul meu dascăl, cu doctorul Philip. Pentru prima oară, mulțumită unei subite dedublări, datorată, fără îndoială, prezenței lui, am putut face o judecată obiectivă, lucidă asupra cazului meu, am putut pune un diagnostic de medic. Adevărul mi s-a arătat fulgerător.

În cursul călătoriei am avut destul timp ca să cuget la acest lucru. Aveam cu mine însemnările pe care le fac de la începutul bolii și care-mi îngăduie să urmăresc, zi cu zi, criză cu criză, ritmul regulat și neîncetat al agravării stării mele. Aveam cu mine și dosarul întocmit în iarna aceasta și care cuprinde aproape toate observațiile și rapoartele medicale franceze și engleze apărute în revistele de specialitate de cînd se folosesc gazele. Toate acestea, pe care le știam dinainte de altfel, mi se arătau într-o lumină nouă. Și totul mi-a confirmat certitudinea. Întors aici, am discutat cazul meu cu specialiștii care mă îngrijesc. N-am mai vorbit cu ei ca mai înainte, ca un bolnav care se crede pe cale de însănătoșire și care acceptă fără discuție tot ce-i poate confirma încrederea, ci ca un confrate priceput și luminat, bine înarmat, pe care nu-l mai poți înșela cu minciuni liniștitoare. I-am constrîns destul de ușor să ia niște atitudini încurcate, să tacă, să mărturisească aproape.

Convingerea mea se sprijină acum pe baze indiscutabile. Dat fiind procesul acestor zece luni de intoxicare, neîntreruptele lui ravagii, nu mai am nici o șansă — absolut *nici una* ! —

de a mă vindeca vreodată. Nici măcar de a rămîne într-o stare staționară, cronică, care ar face din mine un infirm pentru toată viața. Nu sînt decît o minge ce lunecă pe o pantă, condamnată să se rostogolească pînă jos, să se rostogolească din ce în ce mai repede. Cum de m-am putut amăgi oare atîta timp ? Eu, medic, ce caraghios ! Nu știu cîte zile mai am, asta depinde de crizele viitoare, inevitabile, și de gravitatea lor, de durata perioadelor de stagnare. S-ar putea să mor după două luni sau — limita extremă — un an, asta depinde de felul în care se vor produce sau vor trece crizele, de eficacitatea provizorie a tratamentelor. Scadența însă este fatală și apropiată. Există, e drept, în anumite cazuri, ceea ce voi numiți „minuni". În cazul meu, nu ! Starea actuală a științei nu îngăduie nici o speranță. Fii încredințată că nu-ți scriu toate acestea ca un bolnav care își exagerează răul pentru a cerși altora contraziceri liniștitoare, ci ca un clinician bine documentat, care se află în fața unui caz *mortal,* definitiv clasat. Și dacă stărui astfel, atît de liniștit, este...

23 iunie. Reiau scrisoarea asta, începută ieri și întreruptă. Nu sînt încă destul de stăpîn pe mine pentru a-mi impune să stau mult timp cu atenția încordată. Nu mai știu ce voiam să spun. Am scris : *liniștit.* Această relativă liniște în fața fatalității — liniște, din păcate, foarte șubredă — n-am cîștigat-o fără să străbat o înspăimîntătoare revoluție lăuntrică.

Zile întregi, nesfîrșite nopți de insomnie, am trăit într-un fund de prăpastie. Tortură infernală. Nici acum nu mă pot gîndi la asta fără să mă simt din nou cuprins de un frig îngrozitor, un tremur al întregii mele ființe. Nimeni nu-și poate imagina. Cum de nu-ți pierzi mințile ? Și pe ce tainice căi reușim să depășim acest paroxism de cumplită disperare și revoltă, pentru a ajunge la această acceptare ? Nu-mi iau sarcina să dau explicații. Se vede că evidența faptului are asupra minților care rațonează o putere fără margini. Probabil că natura omenească are o facultate de adaptare care se poate întinde la nesfîrșit, de vreme ce ești în stare să te obișnuiești chiar și cu aceasta : cu gîndul că viața îți va fi luată înainte de a fi avut timpul să trăiești, că vei dispărea înainte de a realiza ceva din nemăsuratele posibilități pe care credeai că le porți în tine. De altfel, nu mai sînt în stare să regăsesc etapele acestei evoluții. Durează de mult timp. Aceste crize de acută disperare au alternat, se vede, cu momente de uitare, căci altfel nu le-aș fi putut îndura. Asta a ținut cîteva săptămîni, în timpul

cărora durerea fizică și chinuitoarele îngrijiri cerute de tratament erau singurele diversiuni pentru cealaltă, pentru adevărata suferință. Puțin cîte puțin, cleștele și-a slăbit strînsoarea. Nici stoicism, nici eroism, nimic ce ar semăna cu resemnarea. Mai degrabă, o tocire a sensibilității, care a creat o stare de minimă reacție, un început de nepăsare sau, mai precis, de amorțire. Mintea mea n-a jucat nici un rol. Și nici voința mea. Voința mi-o întrebuințez de cîteva zile numai spre a încerca să prelungesc durata acestei apatii. Mă căznesc să ajung la o reintegrare progresivă în viață. Reiau contactul cu lumea care mă înconjoară. M-am sculat pentru a fugi de patul meu, de camera mea. Îmi impun să iau masa la un loc cu ceilalți. Astăzi m-am uitat un timp la niște camarazi care jucau bridge. Și în seara asta îți scriu, fără prea mare părere de rău. Ba chiar cu o ciudată și nouă plăcere. Am venit să închei această scrisoare afară, la umbra unui șir de chiparoși, în spatele cărora infirmierii își joacă partida duminicală de popice. Am crezut la început că vecinătatea aceasta, discuțiile acestea, rîsetele acestea îmi vor fi de nesuportat. Dar am vrut să rămîn și am izbutit ! Precum vezi, e poate o tendință de a se stabili un echilibru.

Mă simt totuși destul de ostenit din cauza acestor eforturi. Îți voi mai scrie. În măsura în care gîndul meu se mai poate interesa de alții, mă gîndesc la tine și la copilul tău.

Antoine

Le Mousquier, 28 iunie

De azi-dimineață ți-am recitit scrisoarea de cîteva ori, dragă Jenny. Nu este numai simplă și frumoasă. Este așa cum am dorit-o. Așa cum te-am dorit, așa cum am ghicit că ești. Am așteptat noaptea și liniștea din casă ca să-ți scriu : ora la care tratamentele au luat sfîrșit, cînd infirmierul de gardă și-a făcut rondul, cînd nu mai ai în fața ta decît insomnia și fantomele... Datorită ție, mă simt... era să scriu : mai curajos. Dar nu de curaj e vorba și nu de curaj am nevoie, ci poate de o prezență, ca să fiu mai puțin singur în această singurătate, care poate să mai țină luni de zile. Crede-mă, mă gîndesc totuși la lunile acestea fără a dori ca ele să fie scurtate ! Un răgaz la care n-aș vrea să renunț. Și mă mir. Îți dai seama, cred, că aș avea posibilitatea s-o sfîrșesc. Această posibilitate însă o păstrez pentru mai tîrziu. Acum, nu. Primesc răgazul,

mă agăț de el. Ciudat, nu-i așa ? S-ar zice că atunci cînd ai fost îndrăgostit cu patimă de viață, nu te despărți de ea așa ușor, și cu atît mai puțin cînd o simți că-ți scapă. Într-un arbore lovit de trăsnet, seva încă se mai suie cîteva primăveri, iar rădăcinile mor greu.

Și, totuși, Jenny, binefăcătoarei tale scrisori îi lipsea ceva : veștile despre micuț. Mi-ai vorbit despre el numai o dată, într-o scrisoare mai veche. Cînd am primit-o, eram într-o asemenea stare de izolare, de refuz a tot ceea ce îmi putea veni din afară, încît am ținut-o o zi întreagă — poate chiar mai mult — fără s-o deschid. Cînd, pînă la urmă, am început s-o citesc, mi-au căzut ochii peste cîteva rînduri unde era vorba de Jean-Paul și pentru prima dată am fost în stare să îndepărtez de mine, pentru o clipă, ideea fixă, să-mi îndrept interesul către altceva, să redevin sensibil la lumea exterioară. De atunci, mă gîndesc, cînd și cînd, la copilul ăsta. La Maisons l-am văzut, l-am luat în brațe, l-am auzit rîzînd, simt și acum în palme tresărirea mușchilor lui; dacă mă gîndesc la el, îl revăd. Și în jurul lui se încheagă anumite gînduri, gînduri de viitor. Chiar și la un condamnat la moarte, cu execuția amînată, întîlnești această nevoie de proiecte, de speranțe ! Copilul acesta, mă gîndesc că există, că începe o viață nouă, că are o viață nouă de trăit ; îmi deschide în față perspective care mie îmi sînt interzise. Visuri de om bolnav, poate ? Atîta pagubă ! Mă tem mai puțin decît altă dată de alunecările spre înduioșare. (Asta, desigur, este o slăbiciune de bolnav.) Dorm atît de puțin. Și nu vreau încă să recurg la droguri ; voi avea destulă nevoie de ele mai tîrziu.

Continuu, cu metodă, eforturile de readaptare. Exercițiul de voință este, prin el însuși, binefăcător. Am început din nou să citesc ziarele. Războiul, discursul lui von Kuhlmann în Reichstag. El spune, pe drept cuvînt, că pacea nu se va face niciodată între oameni care văd dinainte, în orice propunere a adversarului, o manevră, o ofensivă de demoralizare. O dată mai mult, presa aliată zăpăcește opinia publică. Nu-i „agresiv" deloc discursul ăsta ; e împăciuitor chiar, și semnificativ.

Scriu rîndurile acestea cu oarecare cochetărie. În mine, obsesia războiului nu s-a stins și cred că va dăinui pînă la moarte. Oricum însă, fac o mică sforțare în clipa de față. Mă

opresc. Sporovăiala asta mi-a făcut bine, am s-o reîncep în curînd. Nu ne-am putut cunoaște, Jenny, dar scrisoarea ta mi-a făcut mult bine și am sentimentul că n-am în lume un alt prieten în afară de tine.

Antoine

Le Mousquier, 30 iunie

Te voi uimi, draga mea Jenny. Știi cum mi-am petrecut după-amiaza de ieri ? Făcînd socoteli, frunzărind hîrțoage, scriind scrisori de afaceri. De cîteva zile nu mă gîndesc decît la asta. Un soi de nerăbdare de a pune la punct anumite chestiuni de ordin material. Pentru a-mi putea spune că după mine las totul în regulă. Peste puțin timp nu voi mai fi în stare să fac acest soi de eforturi. Așa că trebuie să profit de interesul momentan pe care aceste preocupări îl mai trezesc încă în mine. Îți cer iertare pentru tonul acestei scrisori. Trebuie însă s-o pun neapărat la curent pe tutoarea lui Jean-Paul cu afacerile mele, de vreme ce acest copil, bineînțeles, trebuie să-mi moștenească bunurile.

Mare lucru nu mai am. Din acțiunile pe care mi le-a lăsat tatăl meu, probabil că nu va mai rămîne nimic. Am făcut o gaură serioasă în ele cînd am transformat casa de la Paris. Iar restul l-am convertit în valori rusești, pe care le consider pierdute pentru totdeauna. Din fericire, imobilul din Rue de l'Université și vila de la Maisons-Laffitte au scăpat de dezastru.

În ce privește imobilul, el va putea fi închiriat sau vîndut. Ceea ce se va obține îți va îngădui, cred, să duci o viață modestă și să poți da copilului tău o educație convenabilă. Nu va trăi în lux, și asta-i cu atît mai bine. Dar nici nu va suferi strîmtorarea aspră a sărăciei.

Cît despre vila de la Maisons, te sfătuiesc ca, după război, s-o vinzi. Va putea ispiti pe vreun îmbogățit de război. Nici nu merită altă soartă vila asta. După cîte mi-a spus Daniel, proprietatea mamei tale este încărcată de ipoteci. Mi s-a părut că doamna de Fontanin și cu tine țineți foarte mult la ea. N-ar fi oare de dorit ca suma ce se va obține din vînzarea vilei Thibault să servească pentru a vă scăpa definitiv de ipotecile acelea ? În acest fel, proprietatea părinților tăi îi va aparține, în fapt, lui Jean-Paul. Am să cer sfatul notarului meu asupra posibilităților de realizare a proiectului.

De îndată ce voi avea o evaluare aproximativă a ceea ce las după mine, voi hotărî cifra micii pensii pe care doresc s-o asigur Gisei. În seama ta va cădea, dragă prietenă, sarcina de a îngriji de toate acestea pînă la majoratul fiului tău. Vei găsi un bun sfătuitor în persoana notarului meu, Beynaud, care este un omuleț destul de speriat, cam formalist, dar cinstit.

Iată ce voiam să-ți scriu. Mă simt ușurat că am făcut-o. Nu-ți voi mai vorbi despre acestea înainte de a-ți putea da ultimele precizări. Dar mai este și un alt gînd care mă urmărește de cîteva zile, un gînd în legătură cu tine personal. E o chestiune foarte delicată, pe care totuși va trebui s-o discutăm. Astăzi însă, n-am destul curaj.

Am stat două ceasuri la umbra măslinilor, citind ziarele. Ce se ascunde îndărătul imobilității armatelor germane? Rezistența noastră între Montdidier și rîul Oise pare a le fi stăvilit înaintarea. Mai este și eșecul austriecilor, care cred că le-a pricinuit o dureroasă deziluzie. Dacă efortul Puterilor Centrale, în cursul lunilor de vară, înainte de intrarea în acțiune a americanilor, nu izbutește să realizeze succese hotărîtoare, situația s-ar putea schimba. Voi mai apuca oare să văd asta? Îngrozitoarea încetineală cu care se desfășoară în ochii individului evenimentele istoriei este un lucru care, de patru ani încoace, m-a făcut deseori să mă înfior. Iar pentru cel ce nu mai are mult de trăit... Trebuie să recunosc, am totuși impresia că intru, pentru moment, într-o perioadă mai bună. Să fie oare efectul noului ser? Crizele de sufocare sînt mai puțin dureroase. Accesele de febră — mai puțin dese. Aceasta, în ce privește fizicul. Cît despre „moral" — termen consacrat, utilizat de înaltul comandament pentru a cîntări pasivitatea soldaților care se duc la moarte — este și el mai bun. Poate c-o simți și tu din rîndurile scrisorii mele? Lungimea ei îți dovedește, în orice caz, cît îmi este de plăcut să stau de vorbă cu tine. *Singura* mea plăcere. Dar trebuie s-o întrerup. E ora tratamentului.

Prietenul tău,
A.

Mă supun acestui tratament, tot atît de conștiincios ca și înainte. Ciudat, nu-i așa? Atitudinea medicului față de mine s-a schimbat. Astfel, astăzi de pildă, cu toate că a constatat o îmbunătățire, n-a mai îndrăznit să-mi spună nimic; mă scutește de veșnicul: „Îți dai și dumneata seama că... etc..." Vine însă mai des să mă vadă, îmi aduce ziare, discursuri, își dove-

deşte prietenia în zeci de feluri. Asta, ca răspuns la întrebarea ta. Nicăieri nu m-aş putea simţi mai bine, în aşteptarea sfîrşitului, ca aici.

Spitalul 23, la Royan (Charente-Inférieure)
29 iunie 1918

Domnule doctor,

Deoarece am părăsit Guineea încă din toamna lui 1916, sînt abia acum în posesia scrisorii dumneavoastră din luna trecută, care a fost îndreptată aici, unde sînt infirmieră la serviciul chirurgical. Într-adevăr, îmi amintesc de pachetul despre care îmi vorbiţi în scrisoarea dumneavoastră, dar amintirile mele nu sînt destul de precise ca să vă pot da informaţiile pe care mi le cereţi. N-am cunoscut deloc persoana care mă însărcinase cu acest comision pentru dumneavoastră şi care sosise grav bolnavă la spital, suferind de un acces de febră galbenă, în urma căruia a şi murit la cîteva zile, cu toate îngrijirile doctorului Lancelost. Cred că era prin primăvara lui 1916. Îmi aduc bine aminte că fusese debarcată de pe un vapor care se îndrepta spre Konakri. Într-o noapte, pe cînd eram de gardă, mi-a dat obiectul acela şi adresa dumneavoastră, într-una din rarele clipe de luciditate. Pot totuşi spune că nu m-a însărcinat să vă scriu nimic altceva. Călătorea singură, de bună seamă, cînd pachebotul a făcut escală, căci n-a venit nimeni s-o vadă în timpul celor două sau trei zile cît a ţinut agonia ei. Cred că va fi fost înmormîntată în groapa comună din cimitirul european. Administratorul-şef al spitalului, domnul Fabri, dacă se mai află acolo, ar putea căuta în registrele lui şi v-ar putea comunica mai mult ca sigur numele acestei doamne şi data morţii ei. Îmi pare rău că nu-mi amintesc şi altceva, pentru a vă aduce la cunoştinţă.

Binevoiţi a primi, domnule doctor, salutările mele respectuoase.

Lucie Bonnet

Dezlipesc scrisoarea pentru a vă spune şi amănuntul că doamna aceea avea cu ea un buldog negru, căruia îi zicea Hirt sau Hirch şi pe care îl cerea mereu de îndată ce-şi recăpăta cunoştinţa, dar pe care nu-l putea ţine la etaj din pricina regulamentului şi pentru că acest cîine era rău. Una

din camaradele mele infirmiere voise să-l ia la dînsa, dar i-a făcut o grămadă de neajunsuri, nimeni n-a putut s-o scoată la capăt cu el și, pînă la urmă, a trebuit să-i dăm un hap.

XVI

JURNALUL LUI ANTOINE

IULIE

Le Mousquier, 2 iulie 1918

L-am visat pe Jacques chiar adineauri, în scurta ațipeală de la sfîrșitul nopții. Îmi este cu neputință să mai înnod firele povestirii. Se făcea că era, cu mult în urmă, în Rue de l'Université, la parter. Am revăzut în memorie vremea aceea în care am trăit alături, atît de aproape. Între alte amintiri : ziua în care J. a ieșit din penitenciar și în care l-am adus să locuiască la mine. A fost propria mea dorință ; voiam să-l scot de sub supravegherea tatii. Dar nu mi-am putut stăpîni un sentiment josnic, dușmănos, o egoistă părere de rău. Mi-aduc foarte bine aminte că mi-am spus : „Da, vreau să-l am aici, dar să nu-mi stînjenească obiceiurile, munca mea, să nu mă împiedice... *Să ajung ! Să ajung !* De-a lungul întregii mele vieți, refrenul : *a ajunge !* Cuvîntul de ordine, unica țintă, cincisprezece ani de muncă... și acum, cuvîntul acesta, *să ajung,* în dimineața asta, în patul acesta... ce caraghios !...

Caietul ăsta ! L-am rugat ieri pe econom să-mi cumpere caietul ăsta de la papetăria din Grasse. Gest copilăros, de bolnav, cumva ? Voi vedea. Mi-am dat seama din scrisorile mele către Jenny că simt un fel de ușurare scriind ceea ce gîndesc. N-am ținut niciodată un jurnal, nici chiar la șaisprezece ani, așa cum făceau Fred și Gerbron, și atîția alții. Cam tîrziu ! Nu e vorba de un jurnal propriu-zis, dar voi nota, dacă-mi va veni poftă, gîndurile care mă frămîntă. Igienic, de bună seamă. În creierul unui bolnav, al unuia insomniac, totul se transformă în obsesie. A scrie, asta eliberează. Și apoi, diversiune, omor timpul. (Omor timpul eu care, odinioară, găseam timpul atît de scurt ! Chiar pe front, și chiar în cursul acestei ierni petrecute în clinică, am trăit sub presiune, ca toată viața mea, fără o oră în care să nu fiu ocupat, fără noțiunea timpului care trece, fără conștiința prezentu-

lui. Numai de cînd îmi sînt zilele numărate, ceasurile îmi par nesfîrșite.)

Noapte nu prea rea. Azi-dimineață, 37,7.

Seara

Recrudescență a sufocărilor. Temper. 38,3. Dureri intercostale. Mă întreb dacă nu mă amenință ceva din partea pleurei. Să-mi exorcizez spaimele, așternîndu-le pe hîrtie.

Urmărit toată ziua de gîndul moștenirii.

Să-mi organizez moartea. (Această grijă tenace de *organizare !* Dar de astă dată nu-i vorba de mine, e vorba de ei, de copil.) Făcut și refăcut de zece ori socotelile, vînzarea vilei de la Maisons, închirierea casei din Rue de l'Université, vînzarea materialului de laborator. Dacă n-ar putea fi cumva închiriată vreunei întreprinderi de produse chimice. S-ar putea ocupa Studler de asta. Sau, dacă nu, ar putea să conducă demontarea aparatelor și să caute un cumpărător.

Va trebui să mă gîndesc și la Studler, care se va afla după război fără ocupație și fără bani.

Să las o notă pentru el și pentru Jousselin, relativă la documente, la teste. (Biblioteca facultății ?)

3 iulie

Lucas mi-a dat rezultatele analizei sîngelui. Foarte proaste. Bardot, cu glasul lui tărăgănat, a fost nevoit să recunoască : „Nu-s prea grozave". Minunatul meu sînge de altădată ! Convalescența mea la Saint-Dizier, după ce am fost rănit prima oară, ce încredere în robustețea mea ! Cît de mîndru eram de calitatea sîngelui meu văzînd ce repede se produc cicatrizările ! Jacques, la fel. Sîngele familiei Thibault !

I-am spus lui Bardot ipoteza complicațiilor pleurale : „N-ar mai lipsi decît să fac o purulență..." A ridicat din umerii lui de uriaș blînd, m-a examinat cu grijă. „Nici o teamă", a spus.

Sîngele familiei Thibault ! Sîngele lui Jean-Paul ! Minunatul meu sînge de altădată, sîngele nostru circulă acum în vinele acestui copil !

În timpul războiului n-am acceptat o singură zi ideea morții. Niciodată, fie măcar și pentru zece secunde, n-am dorit să-mi pierd viața. Și acum la fel : refuz sacrificiul. Nu-mi mai pot face iluzii, sînt nevoit să constat, să aștept ceea ce este de neînlăturat ; dar nu pot *consimți* și nici nu pot fi complice prin resemnare.

După-amiaza

Știu prea bine în ce ar consta înțelepciunea, în ce ar consta *demnitatea :* să pot din nou privi lumea în neîncetata ei devenire, în ea însăși. Să n-o mai privesc prin mine și prin această apropiată moarte ! Să-mi spun că sînt o părticică neînsemnată din univers. Părticică irosită. Ei și ? Ce înseamnă asta în fața celor ce rămîn, în fața celor ce vor dăinui după mine ? Neînsemnată, da, dar puneam atîta preț pe ea !

Totuși, să încerc.

Să nu mă las orbit de individual !

4 iulie

Azi-dimineață, binefăcătoare scrisoare de la Jenny. Încîntătoare amănunte asupra fiului ei. Nu m-am putut reține de a-i citi pasaje lui Goiran, care e nebun după cei doi copii ai lui. Jenny trebuie să-l fotografieze.

Trebuie, de asemenea, să mă hotărăsc să-i scriu scrisoarea. E greu. Aștept să am o noapte de adevărată odihnă.

Ce minune — nu-i alt cuvînt — ivirea acestui copil în clipa precisă cînd cele două ramuri din care e născut, Fontanin și Thibault, erau gata să se stingă fără să fi dat nimic de preț ! Ce poartă în el din ereditatea lui dinspre mamă ? Nădăjduiesc că cele mai bune elemente. Dar ceea ce știu de pe acum, fără putință de îndoială, este că se trage din sîngele nostru. Hotărît, plin de voință, inteligent. Fiul lui Jacques. Un Thibault !

Visat ziua toată la aceasta. Neprevăzutul avînt al sevei, care face să crească tocmai la timp pe obositul nostru arbore o creangă tînără... Este oare nebunie să vezi în asta un răspuns la ceva, la una din vrerile creațiunii ? Mîndrie familială, poate. Și de ce n-ar fi copilul acesta predestinatul ? Împlinirea tăcutului efort al rasei de a zămisli un tip perfect din specia Thibault ? Geniul pe care natura trebuie să-l reușească într-o bună zi, și pentru care tatăl meu, fratele meu si cu mine nu am fost decît încercările ? Această violență oncentrată, această putere, care era în noi înainte de a fi în el, de ce n-ar înflori de astă dată într-o forță cu adevărat creatoare ?

Miezul nopții

Insomnie. Stafii de îndepărtat prin exorcisme.

S-a împlinit o lună și jumătate, șase săptămîni, de cînd mă știu pierdut. Cuvintele acestea : *a ști că ești pierdut,* cu-

vintele acestea pe care le scriu, care sînt la fel cu altele, pe care toată lumea crede că le înțelege și cărora nimeni, în afară de un condamnat la moarte, nu le poate pătrunde întru totul înțelesul...

Răsturnare fulgerătoare, care produce, brusc, vidul total într-o făptură.

Și totuși un medic, care vine în contact cu moartea, ar trebui... Cu moartea ? Cu moartea altora ! Am încercat de multe ori să caut cauzele acestei imposibilități fizice de a accepta. (Care izvorăște, poate, dintr-un caracter deosebit al vitalității mele. Idee care mi-a venit astă-seară.)

Vitalitatea de altădată — activitatea pe care o desfășu am pentru a întreprinde mereu cîte ceva, acest necontenit avînt — o atribui în mare parte nevoii pe care o simțeam de a mă prelungi prin creație ; de a „supraviețui". Instinctiva teroare a dispariției. (Destul de generală, desigur. Dar în grade foarte variate.) La mine, trăsătură moștenită. Gîndit mult la tata. Dorința care-l obseda de a da numele său operelor lui de binefacere, premiilor de virtute, pieței mari din Crouy ; dorința, pe care a realizat-o, de a-și vedea numele (Fundația „Oscar-Thibault") săpat pe frontispiciul penitenciarului. Dorința de a-și mpune prenumele (s ngu ul element care, în starea lui civilă, era ceva personal) tuturor urmașilor săi etc. Mania de a-și pune monograma peste tot, pe poarta grădinii, pe veselă. Mult mai mult decît un instinct de proprietate (sau, cum am crezut, un semn de vanitate). Trufașa nevoie de a lupta împotriva dispariției totale ; de a-și lăsa pecetea. (Supraviețuirea, viața de dincolo, în fapt, nu-i era de-ajuns.) Nevoie pe care am moștenit-o de la el. Și în mine, tainica nădejde de a-mi lega numele de o operă care să mă prelungească, de o descoperire etc.

Nimeni nu scapă de tatăl său !

Șapte săptămîni, cincizeci de zile și cincizeci de nopți față în față cu *certitudinea !* Fără o singură clipă de șovăire, de îndoială, de amăgire deșartă. Totuși — și tocmai asta voiam să notez — există unele răgazuri în obsesie. Răstimpuri, nu de uitare, dar în care ideea fixă se depărtează.

...Mi se întîmplă, și asta din ce în ce mai des, să trăiesc cîteva clipe — două-trei minute, maximum cincisprezece sau douăzeci — în timpul cărora siguranța că voi muri în cu înd pălește, nu mai ocupă planul întîi al scenei, în timpul că ora îmi este dintr-o dată cu putință să acționez, să citesc cu luare-aminte, să scriu, să ascult, să discut, în sfîrșit, să mă inte-

resez de lucruri străine stării mele, ca și cum aș fi scăpat de sub stăpînirea ei ; fără ca totuși obsesia să înceteze de a fi mereu aici, prezentă, în planul doi, în așteptare. (Senzația că este aici o am chiar în somn.)

6 iulie, dimineața

De joi, mai bine. De îndată ce sufăr mai puțin, totul îmi pare aproape frumos și bun. În ziarele de dimineață, articolul asupra succeselor italiene din delta Piavei mi-a făcut o plăcere căreia îi uitasem gustul. Semn bun.

Ieri n-am scris nimic. Mi-am dat seama, afară, că-mi uitasem caietul în cameră. Lene să urc sus, dar mi-a lipsit toată după-amiaza. Începe să fie plăcut felul acesta de a-mi trece timpul.

Astăzi, deloc vreme de scris. Prea multe observații de făcut în agenda neagră. Bag de seamă că am neglijat agenda de cînd am cumpărat caietul. M-am mărginit la note prea rezumative. Și, totuși, agenda merită efortul, ea trebuie să aibă întîietate, să fac două părți : *caietul,* pentru stafii, și *agenda,* pentru tot ce este în legătură cu sănătatea, temperatura, tratamentele, efectele terapeutice, reacțiile secundare, procesul de intoxicație, discuțiile cu Bardot sau cu Mazet etc... Fără a le acorda o valoare exagerată, cred că aceste precizări, notate chiar din prima zi de un gazat care este în același timp și medic, vor putea constitui, în actualul stadiu al științei, un ansamblu de observații clinice de o incontestabilă utilitate. Mai ales dacă le voi face *pînă la capăt.* Bardot mi-a făgăduit că se va îngriji să fie publicate în *Bulletin.*

Ieri, plecarea voinicului Delahaye. Concediu de convalescență. Se crede definitiv vindecat. Poate că este, cine știe ? A urcat la mine să-și ia rămas-bun. Stîngaci, se făcea că a întîrziat și că e grăbit. Nu mi-a spus „la revedere" și nimic de felul acesta. Joseph, care făcea curat în odaie, trebuie să fi observat pentru că s-a grăbit să spună, de cum a închis ușa : „Vedeți prea bine, domnule doctor, că sînt oameni care se vindecă..."

Eram gata să scriu adineauri : „Dacă trăiesc încă este din pricina acestei agende". Va trebui să lămuresc chestiunea *sinuciderii.* Să recunosc, în sfîrșit, că agenda n-a fost niciodată decît un pretext. Comediile pe care ni le jucăm nouă înșine !

Ciudat. Mi-e scîrbă să-mi mărturisesc că n-am avut niciodată cu adevărat dorința de a sfîrși. Nu, nici măcar în ceasurile cele mai grele. Dacă ar fi fost s-o fac la Paris, în dimineața în care am cumpărat fiolele, ar fi trebuit să... M-am gîndit chiar la asta înainte de a mă urca în tren... Și din dimineața aceea am început să-mi joc comedia agendei. Ca și cum aș fi avut de împlinit, înainte de a dispărea, o ultimă datorie. Ca și cum aș fi avut de terminat o operă capitală. Ca și cum importanța pe care o dau acestor note clinice ar fi în stare să țină în cumpănă, să înlăture ispita. Lipsă de curaj ? Nu ! Dacă ispita ar fi fost reală, nu frica m-ar fi reținut. Nu. Nu curajul mi-a lipsit, ci dorința. Adevărul este că ispita nu făcea decît să treacă pe lîngă mine. O îndepărtăm de fiecare dată, fără greutate. (Simulînd tăria sufletească și foarte mulțumit că am acest pretext : agenda neagră.)

Și cu toate acestea, în afară de cazul unei morți bruște — din păcate, puțin probabilă — știu că nu voi aștepta pînă la moartea naturală. Știu. În privința asta, sînt sincer și, socot eu, perfect lucid. Ceasul va veni, de asta sînt sigur. N-am decît să-l las să vină. Otrava e aici. O singură mișcare de făcut. (Gînd care totuși liniștește.)

Seara

Înainte de masă, pe verandă, Goiran ne-a adus un ziar elvețian care publică în întregime ultimul discurs al lui Wilson. L-a citit cu glas tare. Era emoționat și noi de asemenea. Fiecare mesaj al lui Wilson e ca un curent de aer respirabil care trece pe deasupra Europei ! Te face să te gîndești la oxigenul trimis în fundul minei după prăbușire, pentru ca nenorociții îngropați acolo să poată lupta împotriva asfixierii, să poată rezista pînă la salvare.

7 iulie, ora 5 dimineața

Idee fixă. Un zid de care mă lovesc. Mă ridic, mă reped, mă lovesc din nou și din nou cad, pentru a reîncepe. Un zid. Cîteodată — fără s-o cred însă nici o clipă — încerc să-mi spun că poate nu-i adevărat, că poate nu sînt condamnat. Ca să am un pretext de a face din nou toate raționamentele logice care mă aruncă, fatal, din nou în zid.

După-amiază, afară

Recitirea mesajului lui Wilson. Mult mai precis decît precedentele. Definește concepția lui despre pace, enumeră condițiile indispensabile pentru ca reglementarea ei să fie „definitivă". Proiect de o măreție exaltantă : 1. Suprimarea regimurilor politice care ar putea duce la noi războaie. 2. Înaintea oricărei modificări de frontiere sau cedări de teritorii, consultarea popoarelor interesate. 3. Acord între toate statele asupra unui cod de *drept internațional,* căruia toate se vor angaja să se supună. 4. Crearea unui organism internațional, cu funcții de *tribunal de arbitraj,* în care vor fi reprezentate, fără deosebire, *toate națiunile* lumii civilizate.

(Îmi face o plăcere copilărească să scriu asta, s-o fixez. Impresie că ader mai mult ; că și eu colaborez.)

Subiect al tuturor conversațiilor de aici. Flacără de nădejde pe toate fețele. Și ce impresionant e să gîndești că la fel se întîmplă în clipa asta în toate orașele Europei și Americii ! Răsunetul acestui discurs în fiecare bivuac, în fiecare adăpost de tranșee ! Toți, atît de sătui de a se ucide unii pe alții, de patru ani încoace ! (De a se ucide unii pe alții, de veacuri în șir... din ordinul conducătorilor...)

Chemarea aceasta la rațiune era de mult așteptată. Fi-va ea oare auzită de cei ce poartă răspunderea ? Măcar de astă dată de-ar încolți sămînța pretutindeni ! Ținta este atît de limpede, atît de înțeleaptă, atît de conformă cu soarta omului, cu adîncile lui instincte ! Realizarea ei poate ridica mii de probleme, poate cere îndelungi sforțări, dar cum să te îndoiești că pe aceasta și nu pe altă cale trebuie să pornească cu orice preț lumea de mîine ? Patru ani de război, fără alt rezultat decît masacre, munți de ruine. Cei mai nebuni dintre doritorii de cuceriri va trebui să fie siliți a recunoaște că războiul a ajuns, pentru om, pentru state, o catastrofă fără compensație posibilă. Atunci ? Din momentul în care absurditatea războiului este verificată în toate domeniile de experiență și cînd acordul s-a făcut în această privință între constatările politicienilor, între socotelile economiștilor și revolta instinctivă a maselor, ce piedică mai rămîne în calea stabilirii unei păci veșnice ?

După dejun, criză de sufocare. Injecție, șezlong sub măslini. Prea obosit ca să-i scriu lui Jenny acea scrisoare pe care totuși abia aștept s-o scriu.

Discuție, în prezența mea, între Goiran, Bardot și Mazet. Ideea conducătoare a lui Wilson : organul de arbitraj inter-

național. Nimeni n-are nimic de pierdut din asta și fiecare stat are doar de cîștigat. Chiar și un alt lucru, la care nu ne gîndim îndeajuns : funcționarea acestui tribunal suprem, care ar cruța amorurile proprii, susceptibilitățile de ordin național, din cauza cărora au izbucnit atîtea războaie. Un popor, un guvern, chiar și un suveran, oricît ar fi de irascibil, s-ar simți mai puțin lovit în mîndria și în prestigiul lui dacă ar fi vorba să se supună sentinței unei curți internaționale, care ar hotărî în numele interesului colectiv al statelor, decît dacă ar trebui să capituleze în fața amenințării unui vecin sau presiunii unei coaliții a dușmanilor. Tribunalul acesta (spune Goiran) ar trebui să se constituie chiar la sfîrșitul ostilităților și *înaintea* ceasului socotelilor. Pentru ca toate clauzele păcii să fie discutate între adversari nu cu mînie, ci cu seninătate, în sînul unei societăți universale a națiunilor, cu rol de înalt arbitraj, care ar împărți răspunderile și ar da un verdict nepărtinitor.

Societatea Națiunilor. — Singurul mijloc, și mijloc fără greș, pentru a face ca de azi înainte războiul să nu mai fie cu putință ; pentru că, de îndată ce un stat ar fi atacat sau amenințat de altul, toate statele ar face, automat, front comun împotriva agresorului și i-ar paraliza acțiunea, impunîndu-i arbitrajul dreptului !

Și trebuie să vezi încă și mai departe. Această Societate a Națiunilor ar trebui să fie inițiatoarea unei politici și a unei economii *internaționale ;* ar trebui să ajungă la o cooperare generală, organizată, care să fie, în sfîrșit, la scara planetei noastre. Etapă nouă, etapă hotărîtoare pentru civilizație.

Goiran a spus în această privință multe lucruri foarte adevărate. Mi-aduc aminte că am fost prea aspru cu Goiran. Acest fost elev al Școlii Normale, care avea mereu aerul că știe tot, mă agasa. Ca și tonul lui : parcă ar fi fost la liceul Henry IV, la catedra lui de istorie... Totuși, așa e, știe, într-adevăr, multe lucruri. Urmărește de aproape evenimentele, citește opt sau zece jurnale în fiecare zi, primește în fiecare săptămînă un pachet de ziare și reviste elvețiene. Un spirit ponderat. (Am avut întotdeauna o slăbiciune pentru *ponderați.*) Atenția și grija cu care judecă faptele actuale, privindu-le de la distanță, ca un istoric, îmi place. Era și Voisenet acolo. („Goiran și Voisenet sînt singurii din toată clinica aceasta ale căror coarde vocale sînt aproape intacte... și profită..." spune Bardot.)

N-a fost o zi rea. Datorez, cred eu, acest fapt nu atît injecției, cît mai ales lui Wilson.

Mai adaug : crearea unei Societăți a Națiunilor ar putea face ca din ruinele acestui război să se ridice ceva cu totul nou : apariția unei conștiințe mondiale. Prin aceasta, omenirea ar face un salt definitiv spre libertate și dreptate !

Ora 11 seara

Frunzărirea ziarelor. Vorbărie, mediocritate respingătoare. Wilson pare să fie astăzi un om de stat înzestrat cu darul vederilor largi. (Idealul democratic în ce are el mai nobil.) Pe lîngă el, demagogii noștri francezi (sau englezi) par niște mici *afaceriști.* Toți, mai mult sau mai puțin, rămîn instrumentele tradițiilor imperialiste, pe care se fac că le condamnă la adversar.

Am vorbit cu Voisenet și cu Goiran despre America și despre democrație. Voisenet a trăit cîțiva ani la New York. Stabilitate a Statelor Unite, securitate. Goiran, vorbăreț, pornit pe profeții, prezice pentru veacul al XXI-lea năvălirea galbenilor în Europa și viitorul rasei albe redus numai la continentul american...

Ora 2 dimineața

Insomnie. Scurt somn, în timpul căruia l-am visat pe Studler. La Paris, în laborator. Califul, în halat, cu un chipiu în cap și cu barba tăiată scurt ; tocmai îi explicasem nu știu ce, cu vehemență, Wilson, poate, și Liga Națiunilor... M-a privit peste umăr, cu ochii umezi : „Ce dracu' îți mai pasă ție de asta, de vreme ce tot te cureți ?"

Mă mai gîndesc și acum la Wilson. (Fără supărare, Califule...) Wilson îmi pare predestinat rolului pe care și-l asumă. Pentru ca sfîrșitul acestui război să fie și sfîrșitul războaielor, pacea trebuie să fie opera unui om nou, a unui om din afară, fără resentimente, care să nu fi trăit patru ani în încleștarea aceasta, așa cum au trăit conducătorii Europei, porniți cu furie să-și strivească adversarii, Wilson, om de dincolo de Ocean. Reprezentantul unei țări care întruchipează simbolul unității în pace și libertate. Și are în spatele lui un sfert din populația globului ! Orice american cu bun-simț trebuie să-și spună : „Dacă noi am putut făuri, de un secol încoace, o pace solidă și constructivă între statele noastre, de ce n-ar fi cu putință și Statele Unite ale Europei ?" Wilson continuă drumul trasat de Washington etc. ... (E conștient

de asta. Aluzii la discursul său.) Acel Washington care ura războiul și care l-a făcut totuși ca să-și salveze țara de la război. Cu gîndul ascuns (spune Goiran) că va salva totodată lumea, că, dacă va reuși să facă din acele mici state ostile o vastă confederație pacifică, exemplul va fi irezistibil pentru Vechiul Continent. (Care va avea nevoie de cel puțin o sută de ani ca să înțeleagă !)

Scriu și minutarele se învîrtesc pe cadran... Wilson mă ajută să țin *stafiile* la respect !

Probleme pasionante chiar pentru un „mort ce-și așteaptă moartea". Pentru prima oară de la întoarcerea mea din Paris izbutesc să mă interesez de viitor. Viitorul lumii, care va fi pus în joc la sfîrșitul acestui război. Totul va fi compromis — și pentru cît timp ? ! — dacă pacea care vine nu va fi o refacere, o reconstrucție și o unificare a sleitei Europe. Da : dacă forța armată va continua să fie instrumentul de căpetenie al politicii dintre state ; dacă fiecare națiune, înlăuntrul granițelor ei, va continua să fie singură arbitrul comportării ei și va fi lăsată în voia poftelor de cucerire ; dacă federația statelor din Europa nu va îngădui încheierea unei păci *economice,* așa cum o dorește Wilson, cu libertatea schimburilor comerciale, cu suprimarea barierelor vamale etc. ... ; dacă era anarhiei internaționale nu va fi definitiv închisă ; dacă popoarele nu-și vor sili guvernele să se supună, în sfîrșit, în bună înțelegere, unui regim de ordin general, bazat pe drept, atunci totul ar trebui luat de la început și tot sîngele vărsat va fi curs în zadar.

Putem însă nădăjdui !

(Scriu ca și cum asta m-ar privi și pe mine...)

8 iulie

Treizeci și șapte de ani. Ultima mea aniversare !...

În așteptarea clopotului de prînz. Spălătoreasa și fiica ei au trecut pe sub verandă, cu maldărele lor de rufe pe umeri. Emoția resimțită deunăzi, privind această tînără femeie și observînd la ea o ușoară îngreunare a mersului, un soi de înțepeneală în șolduri ! Însărcinată. Abia dacă se vede. Trei luni și jumătate, patru, cel mult. Emoție sfîșietoare, groază, milă, invidie, disperare ! Pentru cel ce nu mai are viitor, taina acestui viitor, dezvăluită aici, aproape tangibilă ! Embrionul acesta, atît de departe încă de viață și care-și va avea de trăit

o întreagă și necunoscută viață ! Această naștere, pe care moartea mea nu o va împiedica...

Afară

Wilson stăpînește încă toate gîndurile. Bridge-ul șomează. Chiar și la clubul adjunctului : de două ore nu fac decît să sporovăiască, fără să se atingă de cărți.

Ziarele, de asemenea, pline de comentarii. Bardot constata azi-dimineață cît este de semnificativ faptul că cenzura lasă închipuirea oamenilor să se aprindă în fața acestor miraje de pace. Un articol bun în *Journal de Lausanne.* Reamintește mesajul lui Wilson din ianuarie 1917 : „Pace fără victorie" și „limitarea progresivă a înarmărilor, *pînă la dezarmarea generală*" (Ianuarie 1917. Amintirea acelui cătun în ruine, în spatele cotei 304. Pivnița boltită a popotei. Discuțiile asupra dezarmării cu Payen și bietul Seiffert.)

Întrerupt de Mazet, pentru analiză. Scădere a clorurilor și mai ales a fosfaților.

Timp de furtună, istovitor. M-am tîrît pînă la bazin, ca să ascult zgomotul apei. Mi-e din ce în ce mai greu să citesc cu șir, să-mi fixez atenția asupra gîndurilor altuia. Asupra gîndului meu, mai merge. Caietul acesta mă odihnește. Și nu va fi așa mereu. Trebuie să profit.

Discursul lui Wilson din 17 ianuarie. *Dezarmare.* Scop esențial. Discuții la masă. Toți de acord, afară de Reymond. Lucruri despre care astăzi se vorbește pe față, dar pe care nimeni n-ar fi îndrăznit să le spună, să le gîndească măcar cu doi ani în urmă : armata — cancer care se hrănește cu vlaga unei națiuni. (Imagine izbitoare, *ad usum populi*[1] : fiecare muncitor, folosit la fabricarea obuzelor, încetează de a mai colabora la producția de folos obștesc, devine deci un parazit pe spinarea colectivității.) Un stat care își consumă o treime din buget pentru cheltuieli militare nu poate rezista : îl așteaptă ruina sau războiul. Cataclismul actual este rezultatul fatal al celor patruzeci de ani de înarmare neîntreruptă. Nici un fel de pace nu este cu putință fără o dezarmare generală. Adevăr enunțat de mii de ori. Dar în zadar. Și se știe de ce :

1 Pentru folosința poporului.

în vremuri de pace înarmată, e o iluzie să speri că guvernele, convinse de prioritatea forței asupra dreptului, pornite unele contra altora și înfundate pînă în gît în cursa înarmărilor, s-ar putea vreodată înțelege să renunțe la tactica lor nebunească. *Dar* totul s-ar putea schimba mîine, cînd va suna ceasul păcii ! Fiindcă toate țările Europei vor fi fost aduse la zero. Se va trage cu buretele peste ce a fost. Secătuite de război, cu arsenalele epuizate, ele vor începe *totul* de la capăt, pe baze noi. Se apropie o clipă excepțională, o clipă fără precedent : clipa în care dezarmarea generală devine un lucru posibil. Wilson a înțeles asta. Ideea dezarmării, reluată și lansată de el, nu poate să nu fie primită cu entuziasm de opinia publică de peste tot. Acești patru ani au pregătit calea, au întărit pretutindeni instinctul de rezistență împotriva războiului, au ascuțit dorința de a introduce o morală internațională, care să înlocuiască, în sfîrșit, duelurile dintre armate pentru rezolvarea conflictelor dintre state.

Acum ar trebui ca imensa majoritate a oamenilor care vor pacea să impună, în sfîrșit, infimei minorități a celor care au interesul să atîțe la război o organizație puternică, în stare de a apăra pacea în viitor, o Ligă a Națiunilor — care să dispună, la nevoie, de o poliție internațională — și de o autoritate arbitrală capabilă să interzică pentru totdeauna folosirea forței. Guvernele să supună această chestiune unui plebiscit general : rezultatul nu poate fi pus la îndoială !

Azi-dimineață, la masă, foarte firesc, numai comandantul Reymond s-a revoltat și l-a tratat pe Wilson de „puritan iluminat", cu totul depărtat de „realitățile europene". Exact refrenul lui Rumelles la Maxim's... Goiran l-a înfruntat : „Dacă pacea pe care o așteptăm nu va duce la o adevărată reconciliere și nu va exista o preocupare comună pentru respectarea dreptății, pentru făurirea unei Europe solidare, atunci, această pace, pe care milioane de nenorociți au plătit-o atît de scump, nu va fi nimic mai mult decît un nou tratat, un simulacru de pace, condamnată să fie dată peste cap la prima ocazie de dorința de revanșă a învinșilor !" „Se știe cît valorează și cît durează aceste «sfinte alianțe»", a spus Reymond. Și, fiindcă m-am amestecat în discuție, mi-am atras această butadă (poate nu tocmai prostească, dacă stai să te gîndești, și mai puțin paradoxală decît ar putea să pară) :

„Firește, Thibault, tu ești prea realist ca să nu fii sensibil la utopiile astea !“ (Ceea ce rămîne de văzut.)

Primele picături de ploaie. De ne-ar aduce furtuna asta o noapte răcoroasă !

9 iulie, în zori

Noapte proastă. Dese sufocări. N-am dormit nici două ceasuri, și în cîte etape ?

M-am gîndit la Rachel. În nopțile astea calde, parfumul colierului devine insuportabil. Și ea, de asemenea, a sfîrșit stupid, într-un pat de spital. Singură. Dar cînd mori, ești întotdeauna singur.

Mi-a venit subit un gînd : că în dimineața aceasta, ca în fiecare dimineață, la aceeași oră, undeva, în tranșee, mii de nefericiți așteaptă semnalul atacului. M-am căznit, cu cinism, să caut îmbărbătare în gîndul acesta. Zadarnic. Mai mult îi invidiez pentru că sînt sănătoși și își încearcă norocul decît îi plîng pentru că așteaptă semnalul atacului...

În acest Kipling, pe care încerc să-l citesc, întîlnesc cuvîntul acesta : *tineresc.* Mă gîndesc la Jacques... *Tineresc :* epitet care i se potrivea atît de bine ! N-a fost niciodată decît un adolescent. (A se vedea în dicționare caracterele tipice ale adolescentului. Le avea pe toate : impetuozitate, lipsă totală de măsură, pudoare, îndrăzneală și sfiiciune, și gustul pentru abstracții, și oroarea de lucrurile făcute pe jumătate ; și farmecul acela pe care-l dă neputința de a luneca spre scepticism...)

Ar fi fost el, oare, la maturitate altceva decît un bătrîn adolescent ?

Recitesc notițele de astă-noapte. Fraza lui Reymond : „Utopii...“ Nu. M-am ferit întotdeauna, chiar mai mult decît trebuia, să mă las atras de iluzii. Mi-am păstrat totdeauna bine în minte maxima nu mai știu cui, care spunea că cea mai mare rătăcire este a crede că există ceea ce am dori noi să existe.

Într-adevăr, așa e. Cînd Wilson declară : „Ceea ce cerem noi este ca lumea să devină pură și să se poată trăi în mijlocul ei“, aici scepticismul meu nu cedează ; nu trebuie să ne facem prea multe iluzii asupra perfectibilității omului, încît să sperăm că lumea, orînduită de el, ar deveni vreodată „pură“. Dar cînd Wilson adaugă : „Și să devină *sigură* pentru

toate națiunile care iubesc pacea", aici mă înclin. Nimic himeric. Societatea a fost doar în stare să obțină de la indivizi să renunțe de a-și face singuri dreptate și să-și supună neînțelegerile în fața tribunalelor. De ce oare n-ar fi împiedicate și guvernele să arunce popoarele unele împotriva altora cînd au pricini de ceartă ? Războiul, o lege naturală ? Și ciuma, la fel ! Toată istoria omenirii este o luptă victorioasă împotriva forțelor răufăcătoare. Principalele națiuni din Europa au reușit, puțin cîte puțin, să-și închege unitatea lor națională. De ce n-ar merge mișcarea crescînd, pînă la realizarea unei unități continentale ? O etapă nouă, o nouă devenire a instinctului social. „Dar patriotismul ?" ar spune Reymond. Nu patriotismul — instinct natural — este acela care împinge la război, ci naționalismul, sentiment căpătat și artificial. Dragostea de pămînt, de limbă, de tradiții nu implică ostilitatea violentă împotriva vecinului : Picardie și Provence, Bretagne și Savoie. Într-o Europă confederată, instinctele patriotice nu vor fi nimic altceva decît caracteristici regionale.

„Himeric !" Evident, cu asta vor toți să torpileze ideile lui Wilson. Enervant să vezi în presă că și cei mai favorabili proiectelor americane îl numesc „marele vizionar", „profetul timpurilor viitoare" etc. ... Cîtuși de puțin ! Ceea ce mă atrage e, dimpotrivă, *bunul lui simț*. Ideile lui sînt simple, noi și, totodată, foarte vechi : încoronarea tuturor încercărilor și experiențelor istoriei. Europa se va găsi mîine la o mare răscruce a drumurilor ; sau o reorganizare federativă sau întoarcerea la un regim de războaie succesive, pînă la epuizarea tuturor. Dacă, prin imposibil, Europa va refuza să facă pacea rezonabilă propusă de Wilson — și care e singura adevărată, singura durabilă : pacea dezarmării definitive — se va trezi în curînd (și cu ce preț oare ?) că a căzut din nou într-un impas și că e sortită unor noi masacre. Ceea ce, din fericire, nu pare probabil.

Seara

Zi penibilă. Cuprins din nou de deznădejde. Impresia că am căzut într-o capcană... Nu, meritam o soartă mai bună. Meritam (orgoliu ?) acel „viitor frumos" pe care mi-l făgăduiau dascălii și camarazii mei. Și, deodată, la cotul acelei tranșee, valul de gaz... Cursa, capcana aceasta întinsă de soartă !...

Ora 3. Mi-e prea grea răsuflarea ca să pot adormi. Nu pot respira decît ridicat, rezemat în trei perne. Am aprins lumina, ca să-mi iau picăturile. Și ca să scriu acestea :

N-am avut niciodată timpul, nici gustul (romantic) de a ține un jurnal. Îmi pare rău. Dacă aș avea astăzi, aici, în mîinile mele, negru pe alb, întreg trecutul meu, de la vîrsta de cincisprezece ani încoace, aș simți mai tare că am trăit ; viața mea ar avea un volum, o greutate, un contur, o consistență istorică ; n-ar mai fi un lucru curgător, fără formă, ca un vis uitat, din care nu-ți mai poți aminti nimic. (La fel, evoluția unei boli se scrie, se fixează pe foaia de temperatură.)

Am început acest caiet pentru a scăpa, prin exorcism, de „fantome". Așa credeam. De fapt, o mulțime de motive obscure : un fel de a face să treacă timpul, bunăvoință față de mine și încercarea de a salva încă ceva din viața asta, din personalitatea asta, care va pieri și de care eram atît de mîndru. Să salvez ? Pentru ce ? Absurd, de vreme ce știu că nu voi avea timpul, răgazul de a-mi reciti rîndurile. Pentru cine atunci ? *Pentru copil !* Da, asta mi s-a vădit acum, în timpul insomniei.

E frumos copilul ăsta, e puternic, crește repede ; tot viitorul, viitorul meu, tot viitorul lumii este în el ! De cînd l-am văzut, mă gîndesc la el și ideea că el nu se va mai putea gîndi la mine mă urmărește fără încetare. Nu mă va fi cunoscut, nu va ști nimic despre mine ; nu las nimic decît cîteva fotografii, puțini bani, un nume : „Unchiul Antoine". Nimic. Gînd, uneori, de nesuportat. Dac-aș avea, în timpul acestor luni de răgaz, răbdarea de a scrie zi cu zi în caietul acesta... Poate că mai tîrziu, Jean-Paul, micuțule, vei avea curiozitatea să-mi cauți în el urma, o amprentă, ultima amprentă, urma pașilor unui om care se duce... Atunci, „unchiul Antoine" ar deveni pentru tine ceva mai mult decît un nume, decît o fotografie de album. Imaginea, știu, nu poate fi asemănătoare între omul care am fost și bolnavul acesta ros de suferință... Ar fi totuși ceva, ceva mai mult decît nimic ! Mă agăț de această nădejde.

Prea obosit. Am febră. Infirmierul de gardă a văzut lumina. Am mai cerut încă o pernă. Picăturile astea nu mai au nici un efect. Să-i cer lui Bardot altceva.

Lumina albăstruie a ferestrei în noapte. Tot luna să fie, sau se face ziuă ?... (De atîtea ori, după o atipire de a cărei durată nu-mi puteam da seama, am aprins lumina ca să mă

uit la ceas și am citit, descurajat, pe cadranul ironic : unspre-zece și zece... unu și douăzeci...)

Ora patru și treizeci și cinci. Nu-i luna. E paloarea care vestește zorile. În sfîrșit !

11 iulie

Amara, iritanta dulceață a acestor zile de vagă suferință, în acest pat. Dejunul s-a sfîrșit. (Prînzurile acestea nesfîrșite, luate pe noptieră, așteptările care macină răbdarea, care taie și puțina poftă de mîncare ce-ai mai putea-o avea... La fiecare zece minute, Joseph, cu tava lui, cu o porțioară de mîncare pe o farfurie micuță.) De la douăsprezece la trei este timpul gol și liniștit în care ziua împrumută tăcerea nopții, întretăiată de tusea vecinilor, pe care o identific, fără să mă gîndesc măcar, ca pe o voce cunoscută.

La ora trei, termometrul, Joseph, zgomotele de pe sală, glasurile din grădină, viața...

12 iulie

Două zile triste. Ieri, radiografie. Ganglionii bronhici au crescut și mai mult. O știam.

Kuhlmann, care ținuse în Reichstag discursul acela atît de moderat, a trebuit să demisioneze. Semn rău în ceea ce privește starea de spirit din Germania. Dar, pe de altă parte, se confirmă înaintarea italienilor în delta Piavei.

Seara

Stat în pat. Cu toate că ziua a fost mai puțin grea decît mă temeam. Primit cîteva vizite. Darros, Goiran. Azi-dimineață, consultație prelungită, în prezența lui Sègre, pe care Bardot a trimis să-l cheme. N-au găsit nimic deosebit de îngrijorător și nici o agravare serioasă. Și în jurul meu, toți se lasă legănați de nădejde. Zadarnic îmi spun că nu trebuie să-ți iei dorințele drept realități, mă simt și eu cuprins de valul acesta de încredere. Bineînțeles, cîștigăm teren : Villers-Cotterets, Longpont... Armata a IV-a... (Dacă Thérivier e tot acolo, trebuie să aibă de lucru, nu glumă !) Mai este, bineînțeles, eșecul austriecilor, care a fost complet. Și noul front oriental din Japonia. Dar Goiran, adesea bine informat, susține că, de cînd cu bombardamentele aeriene asupra Parisului, moralul este serios atins ; chiar și pe front, unde oamenii nu

se împacă cu gîndul că soțiile lor, copiii lor sînt în primejdie ca și ei. Goiran primește multe scrisori. Nimeni nu mai poate. Nimeni nu mai vrea. Să se sfîrșească războiul cu orice preț !... Se va sfîrși, poate, în curînd, la remorca americanilor. Văd în asta un avantaj : dacă guvernanții noștri îi lasă pe americani să termine războiul, vor fi obligați, ulterior, să-i lase să facă și pacea — o pace a lor, a lui Wilson, nu a generalilor noștri.

Dacă mă simt și mîine mai bine, îi voi scrie, în sfîrșit, lui Jenny.

16 iulie

Suferință multă în ultimele zile. Fără puteri, fără poftă de ceva. Caietul, la îndemînă, dar nici un chef să-l deschid. Abia curajul de a face în fiecare seară bilanțul sănătății, în agendă.

De azi-dimineață, parcă merge mai bine. Sufocările, la intervale mai mari, crize scurte, tuse mai ușoară, suportabilă. O fi oare efectul tratamentului cu arsenic, reînceput duminică ? Întoarcerea bolii oprite, și de data asta ?

Bietul Chemery, mai de plîns decît mine. Fenomene septicemice. Bronhopneumonie cangrenoasă, cu focare diseminate. Pierdut.

Dar Duplay, flebită supurată a venei crurale drepte ! Și Bert, și Cauvin !

Tot ce doarme *în ascuns !* (Toți germenii aceștia ignorați, pe care războiul, de pildă, m-a făcut să-i descopăr în mine însumi... Pînă și înclinații spre ură și violență, spre cruzime chiar... Și disprețul față de cei slabi... Și frica etc.... Da, războiul m-a făcut să văd în mine instinctele cele mai josnice, tot ce-i mai întunecat în om. Aș fi capabil acum să înțeleg toate slăbiciunile, toate crimele, fiindcă am surprins în mine germenul, tendința.)

17 iulie, seara

Ameliorare vădită. Pentru cît timp ?

M-am folosit de prilej pentru a scrie, în sfîrșit, *scrisoarea.* Azi după-amiază. Mai multe ciorne. Greu de găsit tonul just. Gîndisem la început să pregătesc terenul prin cîteva mișcări de apropiere. M-am hotărît însă pentru scrisoarea unică, lungă și completă. Speranță. Așa cum cred că o cunosc, cu ea e mai bine să pui chestiunea deschis... M-am silit să înfățișez

acest lucru ca pe ceva formal, neapărat necesar pentru viitorul copilului.

Poșta de seară fusese ridicată. Am timp pînă mîine dimineață să-mi recitesc scrisoarea și să mă hotărăsc dacă s-o trimit.

Atacuri germane în Champagne. Trebuie să fie și Rochas în horă. Este oare dezlănțuirea faimosului lor plan să atingă Marne, să împingă spre Saint-Mihiel, să încercuiască Verdunul și să se întoarcă spre vest, direcția Marne și Seine ? Au și început să înainteze la nord și la sud de Marne. Dormans este amenințat. (Văd atît de limpede în minte orașul, podul, piața bisericii, ambulanța în fața intrării în biserică...) Ce departe este încă scadența ! Nici gînd să ajung să-i văd măcar primele semne. Socotind în cel mai fericit caz : 1919, anul în care încep americanii, an de ucenicie : 1920, anul luptei intense, hotărîtoare ; 1921, anul capitulării Puterilor Centrale, al păcii Wilson, al demobilizării...

Recitit pentru ultima dată scrisoarea. Tonul mulțumitor, nimic ce ar putea fi înțeles greșit ; iar argumentele, cele mai convingătoare. Nu se poate ca ea să nu înțeleagă, să nu primească.

18, dimineața

L-am zărit chiar acum pe Sègre în izmene. Nu mai seamănă deloc cu domnul Thiers !

După-amiază, grădină

Notarea celor ce s-au petrecut azi-dimineață.

Sculat mai devreme, ca să-mi expediez scrisoarea cu trăsura administratorului. Ducîndu-mă să trag perdelele, l-am zărit, prin fereastra întredeschisă a pavilionului II, pe Sègre făcîndu-și toaleta. Cu toracele gol, cu izmenele strîmte (sărmanele lui buci de dromader bătrîn !), cu moțul ud, turtit, lipit de craniu... Era grozav de ocupat cu periajul dinților. Sînt atît de obișnuit să-l văd în chip de domnul Thiers, așa cum ni se arăta — solemn, ceremonios, cu haina strînsă bine pe corp, cu moțul în vînt, cu bărbia împinsă înainte, fără a pierde nici un centimetru din statura lui mică — încît în prima clipă nici nu l-am recunoscut. L-am privit cum scuipă apa spumoasă, apoi cum se apleacă spre oglindă, cum își vîră de-

getele în gură, cum își scoate proteza, cum o cercetează și cum o miroase, cu curiozitatea unui animal. În clipa aceea m-am dat brusc înapoi pînă în mijlocul camerei, stingherit și, nu înțeleg de ce, *emoționat*. Simțind deodată pentru acest pretențios îngîmfat o simpatie — cum să spun — frățească.

Nu e prima dată cînd mi se întîmplă așa ceva. Dacă nu pentru Sègre, cel puțin pentru alții. Sînt luni și luni de zile de cînd sînt aici, în contact, în strîns contact cu medici, cu infirmieri, cu bolnavi. Le cunosc atît de bine siluetele, mișcările, mîinile, încît pot recunoaște de departe, fără a mă înșela, a cui este o ceafă care se ridică dintr-un fotoliu, o mînă care golește o scrumieră pe fereastră, două glasuri care trec pe după zidul grădinii de zarzavat. Dar camaraderia mea n-a trecut niciodată dincolo de cea mai banală dintre rezerve. Chiar pe vremea în care eram ca și ceilalți, cu mintea liberă, sociabil, m-am simțit întotdeauna despărțit de toți printr-un fel de zid, străin printre străini. Cum se face atunci că acest sentiment de izolare se poate topi dintr-o dată, îndată ce-l surprind pe unul dintre ei în miezul singurătății sale ? De atîtea ori mi-a fost de ajuns să zăresc (întîmplător, printr-un joc de oglinzi sau printr-o ușă întredeschisă) un vecin de etaj făcînd unul din gesturile acelea simple pe care nu le faci decît atunci cînd ai certitudinea că ești singur (aplecat asupra unei fotografii scoase pe furiș din buzunar ; sau făcînd cruce înainte de culcare ; sau ceva și mai mărunt : surîzînd unui gînd tainic, cu o undă de rătăcire în priviri) ca să descopăr în el, îndată, pe *aproapele* meu, pe *semenul* meu, pe unul *la fel cu mine*, pe care, timp de un minut, visez să mi-l fac prieten !

Și cu toate astea, totală neputință de a-mi face prieteni. N-am prieteni. N-am avut niciodată. (Ceea ce invidiam atît de mult la Jacques : prieteniile.)

Regăsirea plăcerii de a scrie. În ultimele zile mi-a mers mult mai bine.

Seara

Azi-dimineață, la masă, amintiri de război. (După pace, poveștile de război vor lua locul poveștilor de vînătoare.) Darros vorbește despre o patrulare în Alsacia din primele zile ale războiului. Într-o seară, străbătea la lumina lunii, cu cîțiva oameni, un sat evacuat. Trei infanteriști germani, cul-

cați pe trotuare, cu puștile lîngă ei, dormeau sforăind. Spune: „Văzuți atît de aproape, nu mai erau «nemțălăi», ci doar niște camarazi frînți de oboseală. Am stat o clipă în cumpănă. M-am hotărît să-mi văd de drum, *fără a băga de seamă*. Și cei opt oameni, care erau în spatele meu, au făcut la fel. Am trecut la zece metri de cei ce dormeau, fără să întoarcem capul. Și niciodată nici unul dintre noi n-a pomenit de ceea ce făcusem, de comun acord, în seara aceea."

20 iulie

Ieri, „inspectarea" clinicii de către o „comisie". Toată *protipendada* ținutului. Încă din ajun, Sègre, Bardot și Mazet stăteau ca pe jăratic. Urîte amintiri de cazarmă. În spatele frontului, războiul n-a schimbat nimic.

Multe de spus asupra „disciplinei", asupra „forței armatelor", la naiba!... Mă gîndesc la Brun și la alți medici militari. La inferioritatea lor față de medicii rezerviști. Datorită, în mare parte, faptului că au muncit ani de zile în respectul ierarhiei. Obiceiul de a se supune; de a-și limita, în funcție de numărul treselor, libertatea diagnosticului și simțul de răspundere.

Disciplina militară. Îmi amintesc de cruntul Paoli, subofițerul de infanterie, la depozitul de la Compiègne. Cap de proxenet, ochi întotdeauna injectați. Poate că nu era băiat rău: se ducea în fiecare seară la marginea gîrlei să culeagă sămînță de cînepă pentru graurul lui... Din rasa aceea hîdă și disprețuită a *reangajaților* dinainte de război. (De ce reangajat? Fără îndoială, pentru că af ase în meseria asta singurul prilej de a putea domni prin teroare asupra semenilor săi.) Medicul militar îi dăduse sarcina să înscrie pe soldații care se prezentau la vizită. Auzeam, din biroul meu, bolnavii bătînd la ușă. Mereu aceeași întrebare, zbierată: „Ei, fir-ar al dracului! Ai ceva sau un rahat?" Îmi închipuiam capul năuc al răcanului. „Păi, uite ce-i, dacă e un rahat, poți să te cari!"

Răcanul făcea stînga-mprejur și o ștergea, fără să mai spună nimic.

Doctorul susținea că Paoli este un foarte bun gradat: „Cu el, adio chiulangii!"

„Armata este marea școală a națiunii", spunea tata. Și își îndruma „protejații" de la Crouy spre cercurile de recrutare.

21, duminică

Analizele din cursul săptămînii arată că defosfatizarea și demineralizarea se accentuează, în ciuda tuturor eforturilor.

Comunicat. Veștile sînt bune. Înaintare la sud de Ourcq. Înaintare spre Château-Thierry. Mișcarea merge de la Aisne la Marne. S-a spus că Foch își păstrează forțele pentru ca la momentul oportun să treacă de la defensivă la ofensivă. Să fi bătut oare ceasul ?

Maiorul își petrece timpul mutînd steguleţele pe hartă. Discuții înverșinate cu privire la „trădarea" lui Malvy și înalta curte. Îndată ce comunicatele sînt mai bune, politica își reia drepturile.

22, seara

Kérazel a primit azi vizita cumnatului său, deputat de Nièvre. A luat masa cu noi. Radical-socialist, cred. N-are importanță : toate partidele au adoptat acum conformismul stării de război și trăncănesc despre aceleași lucruri. Conversație de o mediocritate apăsătoare. Totuși, ceva : în legătură cu ofertele de pace ale Austriei, transmise guvernului francez de Sixte de Bourbon în primăvara anului trecut. Goiran era indignat de refuzul Franței. Se pare că cel mai dîrz fusese bătrînul Ribot, care a izbutit să-i convingă pe Poincaré și pe Lloyd George. Și unul din argumentele invocate în cercurile politice franceze pare să fi fost acesta : „Este cu neputință să discutăm condițiile unei păci aduse republicii de un membru al casei de Bourbon. Propaganda monarhistă ar trage prea mari foloase. Primejdie pentru viitorul regimului. Mai ales în ceasul în care puterea este în mîinile militarilor..."

De necrezut !

23 iulie

Deputatul de ieri ! Frumos specimen al febrilității moderne ! Sosit de la Paris cu acceleratul de noapte, ca să cîștige douăsprezece ore. Se uita tot timpul la ceas, cu o privire hăituită. Parcă era puțin băut ; mîna îi tremura cînd lua cana. Mînuind ideile, judecata i se poticnea.

Socotește deplasarea drept activitate și activitatea lui dezlînată — drept muncă. Socotește tonul înalt cu care rostește un cuvînt drept argument rațional. Și tonul hotărît — drept un semn de autoritate, de competență. În conversație,

socotește amănuntul anecdotic o idee generală. În politică, lipsa de generozitate o ia drept realism inteligent. Își socotește sănătatea drept îndrăzneală și satisfacerea poftelor sale — drept o filosofie a vieții... etc.

Te pomenești că a socotit și tăcerea mea drept o aprobare admirativă !

23 iulie, seara

Poșta. Răspuns de la Jenny.

Îmi pare rău acum că nu m-am adresat întîi mamei ei, așa cum mă gîndisem. Jenny refuză. Scrisoare măsurată, dar hotărîtă. Își asumă cu demnitate întreaga răspundere a faptelor ei. S-a dat de bunăvoie. Copilul lui Jacques nu trebuie să aibă un alt tată, nici măcar în afara legii. Soția lui Jacques nu trebuie să se recăsătorească. Nu se teme de judecata fiului ei etc.

Este limpede că argumentele mele de ordin practic, departe de-a o convinge, îi par cu totul neglijabile, chiar meschine. N-o spune, dar întrebuințează de mai multe ori termenii de „conveniențe sociale, prejudecăți de altădată" etc.... pe un ton adînc disprețuitor.

Bineînțeles, nu renunț. Voi încerca din nou, pe altă cale. De vreme ce aceste „conveniențe sociale" nu au nici o valoare, de ce să te ridici împotriva lor ? Asta ar însemna să le dai o însemnătate pe care n-o au ! De stăruit mai cu seamă asupra acestui lucru : că nu e vorba de ea, ci de Jean-Paul. Disprețul care mai e încă legat de nașterile în fara căsătoriei e absurd, de acord ! Dar e, totuși, un fapt. Dacă o să înțeleagă asta, nu va ezita să primească numele meu și recunoașterea copilului. Împrejurările sînt excepționale ; totul este atît de simplificat de apropiata mea dispariție !

Voi încerca să-i răspund chiar astăzi.

Am făcut și greșeala că nu i-am dat destule amănunte asupra felului în care se vor petrece lucrurile. Și-a închipuit, desigur, situații jenante. A pune punctul pe i. Să-i spun : „Nu vei avea decît să te sui, într-o seară, în tren. Te voi aștepta la Grasse. La primărie totul va fi gata. Și, două ore după sosire, vei lua trenul înapoi spre Paris. Dar cu o stare civilă în ordine !"

24

Mulțumit de scrisoarea mea de ieri. Am făcut bine că nu am amînat pe azi. Zi proastă. Foarte obosit de noul tratament.

Ce prostie ! Cînd te gîndești că e de-ajuns o formalitate administrativă pentru a scuti pe veci acest copil de greutățile care-l așteaptă ! Cu neputință să nu izbutesc s-o conving pe Jenny !

25 iulie

Ziare. Château-Thierry a fost ocupat de noi. Înfrîngerea nemților sau retragere strategică ? Presa elvețiană afirmă că ofensiva lui Foch nu a început. Scopul actual ar fi numai de-a împiedica replierea trupelor germane. Faptul că englezii nu mișcă pe frontul lor face ipoteza plauzibilă.

Crize de sufocare mai numeroase, cu înecări. Oscilații de temperatură. Abătut.

Sîmbătă, 27

Noapte rea. Poștă rea : Jenny se încăpățînează.

După-amiază

Injecție. Două ore de odihnă.

Scrisoare de la Jenny. Nu vrea să înțeleagă. Se încăpățînează. O simplă chestiune de registratură, ia, în ochii ei de femeie, însemnătatea unei renegări. („Dacă l-aș putea întreba pe Jacques, m-ar sfătui, în mod sigur, să nu fac această concesie în fața celor mai josnice prejudecăți... Mi s-ar părea că-l trădez..." etc.)

Enervant tot timpul ăsta pierdut în discuții ! Cu cît va întîrzia mai mult consimțămîntul, cu atît mai greu îmi va fi să fac tot ce trebuie făcut. (Strîngerea actelor, autorizația ca celebrarea căsătoriei să se facă aici, publicațiile etc.)

Prea puțin viteaz ca să-i scriu astăzi. Sînt hotărît să atac și eu problema din punct de vedere sentimental. Să scot în evidență liniștea morală pe care aș simți-o dacă aș căpăta siguranța că voi scuti copilul acesta de o existență dificilă. Să-mi exagerez chiar îngrijorările. S-o implor să nu-mi răpească această ultimă bucurie etc. ...

28

Scris și expediat scrisoarea. Nu fără un mare efort.

29 iulie

Ziare. Presiune pe întregul front, de la Aisne, de la Vesle. Marne — degajată. Fresnes, pădurile de la Fère, Villeneuve, și Rouchères, și Romigny, și Ville-en-Tardenois...

Îmi amintesc atît de bine toate locurile acestea !

În grădină

Ceea ce am în fața ochilor. De jur-împrejur, alte grădini, asemănătoare cu a noastră, cu portocalii grei de fructe, cu lămîi, cu măslinii cenușii, cu trunchiurile jupuite ale eucaliptilor, cu tamarinii stufoși, cu plantele acelea cu frunze mari ca ale reventului, și vasele acelea din care cad adevărate cascade de trandafiri și de mușcate. Beție de culori, toate nuanțele curcubeului. Fiecare dintre căsuțele ce se zăresc strălucind în soare printre șirurile de chiparoși este zugrăvită într-o altă culoare : alb, roz, liliachiu, portocaliu. Roșul-cărămiziu al țiglelor, proiectat pe albastrul cerului ! Și verandele astea de lemn, vopsite în cafeniu, verde, purpuriu ! Pe dreapta, cea mai apropiată : o casă vopsită ocru, cu obloanele albastre. Și astălaltă, de un alb atît de curat, cu jaluzelele de un verde acid și cu întinsa ei umbră liliachie !

Ce bine-ar fi să ai casa aici, să-ți făurești aici fericirea, să ai de trăit aici o viață întreagă !

În șirul negru al chiparoșilor, o rază de soare face să strălucească orbitor izolatoarele de porțelan ale stîlpilor de telegraf.

30, seara

Astăzi am coborît din nou. Ceea ce n-am putut face în ultimele două zile.

Dezorientat, pierdut. Privesc viața, pe ceilalți, ca și cînd lumea ar fi pentru mine ceva uimitor, de neînțeles de cînd am fost aruncat în afara viitorului.

Înaintarea pare că a și fost oprită.

Și iată că rușii (Lenin) declară război aliaților.

Seara

Amintire : după moartea tatii, am luat la mine hîrtia lui pentru scrisori ; trei luni mai tîrziu, îi scriam ceva lui Philip ; întorc foaia, fusese începută de tata : „Luni. Stimate domn, am primit abia azi-dimineaţă..." Întîlnire brutală, care te face parcă să atingi moartea cu mîna ! Litera lui măruntă, îngrijită, aceste cîteva cuvinte vii, sforţarea aceasta întreruptă pentru totdeauna !

AUGUST

1 august 1918

Mereu ofensiva de la Tardenois. S-a găsit oare, în sfîrşit, calea cea bună ? Cu ce preţ, însă ? Înaintare importantă între Soissons şi Reims. Bardot a primit o scrisoare de pe Somme ; se spune că la est de Amiens se pregăteşte o altă ofensivă franco-engleză. (Amiens, în august 1914... Ce harababură ! Ştiu că am profitat atunci de ea ! Mulţumită tînărului Ruault, am încărcat atîta morfină şi cocaină din farmacia spitalului, că am reaprovizionat postul nostru de ajutor ! Şi ce mult mi-a folosit asta, cincisprezece zile mai tîrziu, în timpul luptelor de la Marne.)

Camera a votat încorporarea contingentului 20. Trebuie să fie contingentul lui Loulou. Bietul băiat, o să ducă dorul spitalului Fontanin !

2 august

Nici o nădejde să înving încăpăţînarea lui Jenny. De astă dată, un *nu* definitiv. Scrisoare scurtă, numai afecţiune, dar de neclintit. Şi cu asta, basta ! (E mult de cînd nu puteam suporta nici cea mai neînsemnată înfrîngere. Mă dau bătut.) Din refuzul ei face acum o chestiune de principiu şi — lucru destul de neaşteptat ! — de principiu revoluţionar ; nu-i este teamă să scrie : „Jean-Paul este un bastard şi va rămîne un bastard, iar dacă situaţia asta îl va pune pe fiul lui Jacques, de timpuriu, în luptă cu societatea, cu atît mai bine : tatăl lui n-ar fi putut dori un punct de plecare mai bun pentru fiul său !" (Se prea poate... Fie ! Triumfe, deci, chiar şi după moarte, spiritul de revoltă pe care-l purta în el Jacques.)

3 noaptea

Este ceasul la care îmi place să scriu. Sînt mai lucid decît în timpul zilei și mai singur ca oricînd cu mine însumi.

Jenny. Făcînd rezerve în ceea ce privește fondul, trebuie să recunosc că scrisorile ei formează un tot foarte bine legat. Nu sînt lipsite nici de forță, nici de măreție. Impun respectul.

Pentru Jean-Paul

Le vei admira, cîndva, paginile acestea, micuțul meu, dacă vei avea curiozitatea să citești hîrtiile unchiului Antoine. Știu că în lupta aceasta vei da dreptate, fără să șovăi, mamei tale. Fie ! Curajul, generozitatea de partea ei sînt, nu de a mea. Îți cer numai să mă înțelegi, să vezi în stăruința mea altceva decît o supunere oportunistă și retrogradă la prejudecățile burgheze. Generația aceasta, care vine și care este a ta, mă tem că va avea de înfruntat, în toate domeniile, greutăți teribile și poate chiar, pentru mult timp, de neînvins. Pe lîngă ele, cele de care ne-am lovit noi, tatăl tău și cu mine, nu sînt nimic. Gîndul acesta, copile, îmi strînge inima. N-am să fiu aici ca să te sprijin în lupta aceasta. Mi-ar fi fost drag gîndul că totuși am făcut ceva și pentru tine. Să-mi spun că, lăsîndu-ți o stare civilă normală, făcîndu-te să-mi porți numele, numele tatălui tău, am înlăturat cel puțin din drumul tău una din piedicile care te așteaptă, singura împotriva căreia puteam să fac ceva, și a cărei însemnătate, vreau să cred, ca și măicuța ta, am cam exagerat-o.

4 august

Ziare. Soissons reluat. Fusese ocupat de ei de la sfîrșitul lui martie. Iată-ne pe Aisne și pe Vesle, în fața orașului Fismes.

(Fismes, alte amintiri ! Acolo m-am întîlnit cu fratele lui Saunders, care mergea spre front și care nu s-a mai întors.)

Înțeleaptă cuvîntare a bătrînului Landsdowne. Fi-va oare ascultat ? Așa cum merg lucrurile — asta e și părerea lui Goiran — vor fi încercate negocieri înainte de venirea iernii. Dar Clemenceau va face pe surdul pînă cînd nu-și va fi jucat ultima carte : americanii.

În Rusia. Și acolo trebuie să se petreacă ceva. Debarcarea aliaților la Arhanghelsk, a japonezilor la Vladivostok. Dar cu puținele informații cărora li se dă drumul, cum să înțelegi ceva din haosul rusesc ?

Seara

Sègre s-a întors de la Marseille. La statul-major se spune că prima parte a contraofensivei aliate, începută la 18, e pe sfîrșite. Țelurile ar fi fost atinse : front în linie dreaptă de la Oise la Meuse ; nici un ieșind care să îngăduie o lovitură neprevăzută. Ne vom instala oare pe această nouă linie pentru toată iarna ?

5 august

E cazul să mă bucur de rezultatele noului calmant al lui Mazet ? Asupra insomniei, nici un efect. Dar un puls regulat, liniștire a nervilor, sensibilitatea scăzută. Luciditatea și activitatea minții, înzecite. (Pe cît se pare.) În rezumat, nopți fără somn, dar aproape plăcute, în comparație cu altele.

Spre bucuria carnetului !

Joseph, plecat în permisie. Înlocuit cu bătrînul Ludovic. Pălăvrăgeala lui mă zăpăcește. Cînd se apropie ora curățeniei, o șterg din cameră. Azi-dimineață, trebuind să stau mai tîrziu în pat pentru punctele de foc, i-am căzut pradă. Convorbire cu atît mai obositoare, cu cît era întretăiată de sughițuri, lătrături etc. ...etc. ... fiindcă-și băgase în cap să lustruiască parchetul. Cocoțat pe două perii, dansa, vorbind de unul singur.

Mi-a povestit copilăria lui, în Savoie. Și mereu acel : „Frumoase timpuri, domnule doctor ! Frumoase timpuri !“ (Da, Ludovic, bătrîne. Și eu, astăzi, ori de cîte ori regăsesc în memorie o părticică a trecutului, chiar una dintre cele care au fost mai grele de trăit, spun : „Frumoase timpuri mai erau !“)

Întrebuințează expresii savuroase, ca și Clotilde, dar în alt fel, mai puțin dialectal. Mi-a spus, de pildă, că tatăl său a fost *împetecar,* adică lucrătorul care, în atelierul de croitorie, este însărcinat să potrivească bucățile croite de meșter. Frumos cuvînt ! Cîte minți (Jaques) n-ar avea oare nevoie de *împetecar,* pentru a-și coordona ceea ce au învățat ? !

Jenny, într-una din ultimele ei scrisori, vorbește de Jacques, de „doctrina“ lui. Nici nu se poate termen mai impropriu. Mă voi feri să intru în discuție cu ea asupra acestor chestiuni. Dar mi se pare destul de primejdios pentru educația copilului faptul că ea consideră o „doctrină“ ideile mai mult sau mai puțin închegate pe care Jacques le va fi exprimat în fața ei și pe care ea le-a putut mai mult sau mai puțin reține !

Dacă vei citi acestea, Jean-Paul, să nu tragi concluzia că ideile tatălui tău au fost socotite dezlînate de către unchiul Antoine. Vreau să spun doar că tatăl tău, ca toți impulsivii, dădea impresia că avea vederi diferite asupra celor mai multe chestiuni, vederi adesea contradictorii și că nu reușea niciodată să și le coordoneze. După cum nu reușea niciodată să extragă cel puțin o certitudine precisă, durabilă, solidă sau o directivă bine orientată. Personalitatea lui, de asemenea, era formată din elemente eterogene, opuse și deopotrivă de puternice — ceea ce constituia bogăția lui — dar între care nu putea face o alegere și din care n-a putut alcătui niciodată un tot armonios. De aici, eterna lui neliniște și acea înfrigurare pasionată în care a trăit tot timpul.

De altfel, poate că toți sîntem, într-o măsură mai mare sau mai mică, la fel ca el. Toți, adică cei care n-au aderat niciodată la un sistem construit de-a gata ; cei care — din pricină că la un moment dat al evoluției lor n-au adoptat o filosofie precisă, o religie, una din acele platforme fixe, situate o dată pentru totdeauna mai presus de orice atingere, mai presus de orice discuție — sînt condamnați să-și revizuiască din cînd în cînd punctul de sprijin și să-și formeze la repezeală noi echilibre succesive.

6 august, ora 7 seara

Bătrînul Ludovic. Cu aceleași degete groase care au pus, apoi au luat termometrul celui din camera 49, care au șters scuipătoarea celor de la 55 și 57, pune zahăr în ceaiul meu de tei, după ce și-a vîrît toată mîna în zaharniță. Și eu îi spun : „Mulțumesc, Ludovic... "

Zi mediocră. Dar nu mai am dreptul să fac pe dificilul.

Astă-seară, injecție. Răgaz.

Noaptea

Dureri puține. În schimb, insomnie.

Ceea ce am scris ieri pentru Jean-Paul, destul de inexact în ceea ce mă privește. Ai putea crede că mi-am petrecut timpul în căutarea unui echilibru. Nu. Grație meseriei mele, fără îndoială, m-am simțit totdeauna sigur de mine. Nu m-am lăsat niciodată cuprins de neliniște.

Despre mine însumi. De la început (chiar din primul an de medicină), fără a accepta nici o dogmă religioasă sau filosofică, izbutisem să-mi împac toate tendințele, să-mi făuresc

un cadru temeinic de viață, de cugetare ; un fel de morală. Cadru mărginit, ale cărui hotare strîmte nu mă apăsau. Găseam chiar în el un sentiment de liniște. A trăi mulțumit între marginile fixate ajunsese pentru mine condiția unei bunăstări sufletești neapărat necesară muncii mele. Astfel că, foarte devreme, mă instalasem comod în centrul cîtorva *principii* — scriu principii fiindcă nu găsesc alt cuvînt mai nimerit : termenul este pretențios și forțat — principii care conveneau firii mele și existenței mele de medic. (Pe scurt : o filosofie elementară de om de acțiune, bazată pe cultul energiei, pe exercitarea voinței etc. ...)

În orice caz, riguros adevărat pentru perioada anterioară războiului. Adevărat chiar și pentru perioada de război, cel puțin pînă la prima mea rană, cînd (convalescența în spitalul din Saint-Dizier) am început din nou să pun la îndoială acest fel de a gîndi și de a mă purta, care îmi asigurase pînă atunci un anumit echilibru, o armonie comodă și-mi îngăduise să trag toate foloasele de pe urma aptitudinilor mele.

Obosit. Șovăi să merg mai departe cu felul acesta de analiză. Lipsă de antrenament. Mă rătăcesc în ea. Cu cît înaintez, cu atît ceea ce scriu despre mine mi se pare mai puțin demn de crezare.

De pildă. Mă gîndesc la una dintre cele mai însemnate fapte din viața mea. Bag de seamă că tocmai acelea pe care le-am dus la bun sfîrșit cu cea mai mare spontaneitate erau în absolută contradicție cu faimoasele „principii". În fiecare din aceste clipe de cumpănă am luat hotărîri pe care „etica" mea nu le îndreptățea. Hotărîri care îmi erau impuse, dintr-o dată, de o forță interioară, mai puternică decît toate obiceiurile, decît toate raționamentele. După care eram aproape totdeauna îndemnat să mă îndoiesc de această „etică" și de mine însumi. Mă întrebam atunci, îngrijorat : „Sînt eu oare într-adevăr omul care cred că sînt ?" (Această îngrijorare, la drept vorbind, pierea repede și nu mă împiedica să-mi regăsesc echilibrul pe pozițiile mele obișnuite.)

Aici, astă-seară (singurătate, amintiri), îmi dau seama destul de limpede că prin aceste reguli de viață, prin obișnuința pe care o căpătasem de a mă supune lor, mă deformasem, în mod artificial, fără să vreau, și că îmi făurisem un fel de mască. Iar faptul că purtam această mască îmi schimbase treptat caracterul originar. De-a lungul vieții (și apoi n-aveam vreme să despic firul în patru), mă conformam fără efort acestui caracter construit. Dar, în anumite ceasuri grele, hotărîrile pe care mi se întîmpla să le iau spontan

erau, fără îndoială, reacțiile adevăratului meu caracter și dezvăluiau dintr-o dată fondul real al firii mele.

(Sînt destul de mulțumit că am limpezit chestiunea asta.)

Cred, de altfel, că e un caz des întîlnit. Ceea ce mă îndeamnă să cred că adevărata fire nu se dezvăluie în comportamentul obișnuit al oamenilor, ci în actele acelea neprevăzute, în aparență greu de explicat, uneori scandaloase, care le scapă. Și prin care se trădează *autenticul*.

Sînt ispitit să cred că Jacques nu era ca mine. La el, felul de a se comporta era determinat, în cea mai mare parte a timpului, de firea sa adevărată *(autentică)*. De aici — pentru cei care-l priveau trăind — instabilitatea caracterului său, neprevăzutul reacțiilor lui și, uneori, incoerenta lor aparență.

Prima înștiintare a zilei în fereastră. Încă o noapte — o noapte mai puțin... Voi încerca să ațipesc. (De data asta nu regret prea mult insomnia.)

8 august, afară

28 de grade la umbră. Căldură mare, dar ușoară, dătătoare de viață. Minunată climă. (De neînțeles cum o atît de mare parte a omenirii s-a înghesuit în nordul dușmănos.)

Adineauri, la masă, îi auzeam vorbind despre viitorul lor. Cred cu toții — sau numai se prefac a crede — că un „gazat" nu este definitiv pierdut. Își închipuie că vor relua viața exact din punctul în care le-a întrerupt-o mobilizarea. Ca și cum omenirea n-ar aștepta decît pacea ca să-și reia, întocmai, felul de viață de altădată. Se pregătesc, mă tem, pentru crunte dezamăgiri...

Dar ceea ce mă uimește mai mult este felul în care vorbesc de ocupațiile lor civile. Niciodată ca despre o meserie aleasă, iubită, preferată. Întocmai cum vorbește un elev tocilar la școală despre lecții sau un ocnaș despre munca silnică. Adîncă milă ! Nimic mai rău decît să intri în viață fără o vocație puternică. (Nimic, în afară de cazul cînd intri în viață cu o falsă vocație.)

Pentru Jean-Paul

Ferește-te, copilul meu, de „falsa vocație". Cele mai multe vieți irosite, cele mai multe bătrînețe înăcrite nu au altă origine.

Te văd adolescent. La șaisprezece, șaptesprezece ani. Vîrsta caracteristică marilor confuzii. Vîrsta la care mintea

ta va începe să fie conștientă de ea însăși, va începe să se amăgească asupra puterilor ei. Vîrsta la care, poate, și inima ta va începe să vorbească și la care va fi greu să-i stăpînești avînturile. Vîrsta la care spiritul tău, ametit, îmbătat de orizonturile abia descoperite, va sta în cumpănă în fața multiplelor posibilități. Vîrsta la care omul, încă slab și crezîndu-se tare, simte nevoia de a găsi sprijin, puncte de reper și se avîntă lacom spre prima certitudine, spre prima filosofie care se ivește. Atenție ! De asemenea, vîrsta — și nici n-o vei bănui măcar — la care închipuirea ta va fi cel mai des mînată să deformeze realitatea, pînă la a socoti falsul drept adevăr. Vei spune „Știu"... „Simt"... „Sînt sigur"... Atenție ! Tînărul de saptesprezece ani este deseori ca un pilot care se încrede într-o busolă defectă. Crede cu încăpățînare că gusturile lui de adolescent îi sînt firești, că trebuie să le ia drept călăuză, că ele îi arată, fără putință de tăgadă, singura cale de urmat. Și nu bănuiește că e, în general, tîrît de gusturi ușoare, provizorii, arbitrare. Nu-și dă seama că înclinările lui, care îi par atît de neîndoios ale sale, îi sînt, dimpotrivă, cu totul *străine ;* că le-a cules, ca pe un fel de deghizare, la întîmplare, în urma a ceva întîlnit, într-o zi, în cărți sau în lume.

Cum te vei feri oare de primejdiile acestea ? Mi-e teamă pentru tine. Asculta-vei oare sfaturile mele ?

Aș vrea, în primul rînd, să nu treci cu prea mare nerăbdare peste părerile dascălilor tăi și ale celor din jurul tău, care te iubesc ; care îți vor părea că nu te înțeleg și care te cunosc poate mai bine decît te cunoști tu însuți. Te supără dojana lor ? De bună seamă, în măsura în care în adîncul sufletului tău o simți întemeiată...

Aș vrea, mai ales, să te aperi tu singur de tine însuți. Fii mereu stăpînit de teama de a nu te înșela asupra ta, de a nu te lăsa amăgit de aparențe. Exersează-ți sinceritatea asupra ta, pentru a o face clarvăzătoare și utilă. Înțelege, încearcă să înțelegi aceasta : pentru băieții din mediul în care trăiești tu — vreau să spun : instruiți, hrăniți cu lecturi, trăind înconjurați de oameni inteligenți, deschiși la vorbă — *noțiunea* despre anumite lucruri, despre anumite sentimente vine înaintea *experienței.* Ei cunosc cu mintea, cu imaginația, o sumă de senzații, pe care însă personal nu le-au încercat. Dar ei nu-și dau seama : confundă *a ști* cu *a simți.* Ei cred că *simt* sentimente, nevoi despre care *știu* doar că oamenii le trăiesc...

Ascultă-mă. Vocația ! Să luăm un exemplu. Pe la zece sau doisprezece ani ai crezut, desigur, că ai vocație de marinar, de explorator, fiindcă te pasionau poveștile de aventuri.

Acum ai destulă judecată ca să zîmbeşti cînd îţi aduci aminte. Ei bine, la şaisprezece, la şaptesprezece ani te pîndesc acelaşi fel de greşeli. Aşteaptă-te la asta, nu te încrede în pornirile tale. Nu-ţi închipui prea repede că eşti un artist sau un om de acţiune ori victima unei mari iubiri numai fiindcă ai avut prilejul să admiri, în cărţi sau în viaţă, poeţi, mari realizatori, îndrăgostiţi. Caută cu răbdare ceea ce este esenţial în firea ta. Încearcă să-ţi descoperi, puţin cîte puţin, adevărata personalitate. Nu-i uşor ! Mulţi nu izbutesc niciodată. Nu te zori, căci n-ai nici o grabă. Trebuie să dibuieşti multă vreme înainte de a şti *cine* eşti. Dar atunci cînd te vei fi găsit pe tine însuţi, aruncă repede toate veşmintele de împrumut. Acceptă-te cu mărginirile şi cu lipsurile tale. Şi străduieşte-te să te dezvolţi sănătos, normal, fără să trişezi, în adevărata-ţi menire. Căci a te cunoaşte şi a te accepta nu înseamnă renunţarea la efort, la perfecţionare, dimpotrivă. Înseamnă chiar să ai cei mai mulţi sorţi de a te putea realiza, pentru că avîntul se află îndreptat atunci pe calea cea bună, aceea în care toate eforturile dau rod. Lărgeşte cît poţi mai mult aceste hotare. Dar numai hotarele *naturale,* şi numai după ce vei fi înţeles bine care sînt aceste hotare. Cei ce-şi ratează viaţa sînt, de cele mai multe ori, sau oameni care, la plecare, s-au înşelat asupra naturii lor şi s-au rătăcit pe un drum care nu era al lor, sau cei care au luat-o pe calea cea bună, dar n-au ştiut sau n-au avut curajul de a se mărgini la *posibilităţile* lor.

9 august

Ziare. Discurs optimist al lui Lloyd George. Optimism, fără îndoială, exagerat de imperativele momentului. Cu toate astea, ce s-a petrecut de douăzeci de zile încoace pe frontul francez era de nesperat. (Convorbirea cu Rumelles la Paris.) Şi ofensiva din Picardie se pare că a fost dezlănţuită de ieri. Şi americanii, care se arată în zare. Se crede că planul Pershing ar fi de a lăsa pe Foch să redreseze frontul şi să execute o largă degajare a Parisului ; după care, în timp ce francezii şi englezii ţin vechiul front, o masivă năvală a americanilor în direcţia Alsaciei, pentru a trece graniţa şi pentru a ocupa Germania. Se spune că în ziua aceea războiul va fi cîştigat datorită utilizării unui anumit gaz, care nu poate fi folosit decît pe teritoriul inamic, pentru că nimiceşte totul, împiedică creşterea oricărei vegetaţii timp de ani de zile etc. ... (La

masă, entuziasm general! Toți acești nenorociți gazați, dintre care mulți nu se vor mai vindeca niciodată, săreau în sus de bucurie la gîndul acestui nou gaz.)

Darros mi-a citit o scrisoare, primită de la fratele lui, interpret pe lîngă trupele americane. Spune că se simte agasat de încrederea lor copilărească. Ofițeri și soldați sînt siguri că le va fi de-ajuns să atace pentru a repurta victoria finală în cel mai scurt timp. Mai povestește că sînt toți hotărîți să nu se încurce cu prizonieri și că declară cu cinism că orice lot de prizonieri mai mic de cinci sute de oameni trebuie mitraliat. (Ceea ce nu-i împiedică pe acești ideologi cu zîmbet feroce și priviri candide să repete, pare-se, cu orice prilej, că luptă pentru Justiție și pentru Drept.)

10 august

Am prins iarăși oarecare gust de citit. Îmi concentrez atenția fără prea mare greutate, noaptea mai cu seamă. Termin în momentul acesta excelenta lucrare a unui anume Dawson *(Bull. med.* din Londra) asupra urmărilor intoxicației cu iperită, comparate cu cele ale altor gaze. Observațiile acestea confirmă în multe puncte observațiile mele. Infecțiile secundare avînd tendința de a deveni cronice etc. ... Ispita de a-i scrie, de a-i trimite o copie a anumitor pagini din agendă. Dar mi-e teamă să încep o corespondență. Nu sînt destul de sigur că voi putea continua. Totuși, de la 1 mi-e mult mai bine. Nici o ameliorare serioasă, dar durerile — mai mici. Perioadă provizorie de răgaz. Față de săptămînile trecute, aceasta a fost aproape suportabilă. De n-ar fi, în fiecare dimineață, tratamentul acesta istovitor, crizele de sufocare (mai ales seara, în amurg) și insomniile... Dar insomniile sînt mai puțin chinuitoare cînd pot citi, așa cum s-a întîmplat de un timp încoace. Și mulțumită caietului.

Înaintea mesei de prînz, de la fereastra mea

Măreția acestei priveliști, a acestei largi desfășurări de ondulări ale platoului. Sutele de terase strîmte, cultivate, care dau asalt colinelor. Costișa aceasta verde, brăzdată paralel de liniile cretoase pe care le formează zidurile acelea scunde, de piatră albă. Și colo, sus, diadema de stînci pleșuve, de un cenușiu atît de blînd, cu reflexe violete și portocalii. Iar mai

jos, foarte departe, chiar la marginea culturilor și a stîncii, satul acela mic, în etaje, ca un pumn de pietricele strălucitoare care au rămas agățate într-o cută a solului. Acum, umbrele norilor fac să hoinărească pe această întindere, de un verde-crud, pete întunecate, mari, care se mișcă încet.

Cîte săptămîni îmi mai rămîn ca să le privesc ?

11

Mazet este un medic în genul lui Dezavelles de la Saint-Dizier, care nu se mai ocupa deloc de cei pe care-i „mirosea" că sînt condamnați. Spunea : „Un medic bun trebuie să aibă fler, să simtă momentul precis în care bolnavul încetează să mai fie *interesant*".

Sînt eu oare încă *interesant* în ochii lui Mazet ? Și pentru cît timp ?

De cînd Langlois a făcut un abces, Mazet nu se mai duce să-l vadă.

Ofensiva de pe Somme pare a fi pornit bine. Englezii n-au vrut să rămînă în urmă. Platoul de la Santerre a fost recucerit. Calea ferată Paris—Amiens — eliberată. Lupte la Montdidier. (Toate numirile acestea, Montdidier, Lassigny, Ressons-sur-Matz, toate amintirile lui 916 !...)

Goiran e foarte optimist. Susține că acum toate speranțele sînt îndreptățite. Așa cred și eu. (Îmi închipui, bineînțeles, că mulți se miră. În primul rînd, marii noștri șefi, militari și civili, care în primăvară calculaseră căderea atît de aproape ! Bănuiesc că acum toți ridică nasul. Numai de nu l-ar ridica prea sus !)

12 august, seara

Petrecut după-amiaza întreagă recopiind extrase din agendă pentru scrisoarea către Dawson.

Ziare. Englezii sînt lîngă Péronne. Sărman Péronne ! Ce a rămas din el ? (Îmi amintesc atît de bine evacuarea, în 914, orașul fără lumini, umbrele care alergau în noapte, retragerea cavaleriei, oameni frînți, gloabele șchiopătînd... Și toate brancardele acelea aliniate la parterul primăriei, ajungînd pînă pe trotuar !)

13, seara

Astăzi, respirația mai grea. Am terminat totuși notele pe care i le voi trimite lui Dawson.

Această revizuire a agendei mi-a lăsat o impresie bună. Chiar foarte bună. Progresul bolii, care poate fi citit ca pe un grafic. Ansamblu documentar important. Unic poate. Merită poate să fie luat în considerație, să slujească mult timp ca bază pentru cercetări. Va trebui să lupt împotriva ispitei de a sfîrși cu mine. Să aștept cît mai mult cu putință pentru a duce analiza pînă la capăt.

Să las cel puțin, în urma mea, istoricul complet al unuia din aceste cazuri încă atît de puțin cunoscute.

Uneori, gîndul acesta îmi este un sprijin. Alteori, sînt nevoit să mă zbat, ca să aflu un pic de mîngîiere...

Ora 1 noaptea

Reminiscență (E ciudat să te întrerupi în timpul unei reverii, ca să sui pe firul asociațiilor de idei, să urmezi, în sens invers, drumul gîndirii, pînă la punctul de plecare.)

Aseară, în momentul în care a intrat Ludovic cu tava, capacul solniței, care nu era bine strîns, a căzut cu un clinchet scurt pe farfurie.

Aproape că nu băgasem de seamă. Dar toată seara, în timpul tratamentului, și cînd îmi făceam toaleta, și cînd copiam notele, m-am gîndit la tata. Defilare de vechi amintiri, evocînd mesele luate în familie, cinele tăcute din Rue de l'Université. Domnișoara de Waize și delicatele ei mîini întinse pe fața de masă, prînzurile duminicale la Maisons-Laffitte, cu fereastra deschisă și cu grădina însorită etc. ...

De ce ? Acum știu. Pentru că clinchetul capacului pe porțelan îmi reamintise (în mod mecanic) zgomotul pe care îl făceau ochelarii tatii, cînd venea tata la masă și se așeza, greoi, la locul lui, și cînd ochelarii săi, agățați de un șnur, loveau marginea farfuriei.

Ar trebui să scriu cîteva note despre tata pentru Jean-Paul. Nimeni nu va avea prilejul să-i vorbească despre bunicul său dinspre partea tatii.

Tata nu era deloc iubit. Nici chiar de fiii lui. Era foarte greu să-l iubești. L-am judecat foarte sever. Fost-am oare întotdeauna drept ? Astăzi îmi apare limpede că ceea ce ne

împiedica să-l iubim nu era decît cealaltă latură sau excesul unor anumite forțe morale, unor anumite virtuți austere. Șovăi să scriu că viața lui provoca stimă; și totuși, văzută printr-o anumită prismă, ea a fost pe de-a-ntregul dedicată înfăptuirii a tot ceea ce tata socotea că este binele. Cusururile lui îi îndepărtau pe toți, iar calitățile lui nu atrăgeau pe nimeni. Avea un fel de a și le arăta care te îndepărta de el mai mult decît te-ar fi îndepărtat cele mai groaznice defecte... Cred că și-a dat seama de asta și a suferit cumplit din cauza izolării lui.

Într-o zi, Jean-Paul, va trebui să fac efortul de a-ți explica omul care a fost bunicul tău, Thibault.

14 august, dimineața

Iarăși bătrînul palavragiu Ludovic. Afirmă (punîndu-și mîna mare pe mustață): „Domnule doctor, credeți-mă: domnul locotenent Darros nu e decît un *prefăcătorist*".

Eu, bineînțeles, protestez. Ludovic, cu un aer de om care știe ce spune: „Știu eu ce știu..." Precizează: cînd Darros locuia în anexă, Ludovic a băgat de seamă că Darros „trișa" luîndu-și temperatura, că nu-și punea niciodată termometrul fără să nu se fi „zbînțuit" mai înainte cîte un sfert de oră și mai bine, că își punea cîte-o liniuță mai mult pe foaia de temperatură etc.

Protestez, dar... Am constatat și eu niște lucruri tulburătoare. În sala de inhalații, de pildă. Lipsa de convingere cu care Darros își face tratamentul. Îl scurtează întotdeauna de îndată ce Bardot sau Mazet s-au întors cu spatele. Se sustrage, în general, tuturor îngrijirilor pe care trebuie să le facă singur etc. ... Neglijențe cu atît mai ciudate cu cît Darros e mereu îngrijorat de starea sănătății sale; mi-a pus adesea multe întrebări, vorbește de „sănătatea lui definitiv compromisă"... (Darros nu are leziuni, ci o stare proastă a bronhiilor, care nu se îmbunătățește.)

Sfîrșitul după-amiezii, în grădina de zarzavat

Îmi place să vin aici, pe această bancă. Umbra chiparoșilor pe alee. Garduri de trestie. Răsaduri frumos aliniate. Zgomotul apei la stăvilar. Neîncetatul du-te-vino al lui Pierre și al lui Vincent, cu stropitorile lor.

Obsedat de bîrfelile lui Ludovic. Dacă e adevărat, dacă Darros este un simulant ? Îmi pun întrebarea : Oare e asta ceva *rău ?*

Nu-i chiar atît de simplu. Depinde pentru cine. Pentru Ludovic, cu doi fii uciși pe front, e *rău,* e chiar o crimă, un fel de dezertare. Crede, fără îndoială, că Darros merită să fie trimis la curtea marțială. Pentru tatăl lui Darros va fi, de asemenea, rău. (Îl cunosc puțin. Vine cîteodată să-și vadă fiul. E pastor la Avignon. Vechi puritan patriot. L-a silit pe cel mai tînăr dintre fiii lui să plece voluntar.) Da, bineînțeles, pentru tatăl lui Darros e rău. Dar pentru alții ? Pentru Bardot, de pildă ? Îl îngrijește pe Darros de patru luni, ține la el. Presupunînd că ar băga de seamă ceva, ar lua oare vreo măsură ? Sau ar închide ochii ? Și Darros însuși, dacă e într-adevăr vinovat și „trișează", are el sentimentul că face ceva *rău* ? Desigur, nu pot spune că e *bine.* Instinctiva repulsie pentru „învîrtiții" din spital, care s-au „aranjat" să nu se vindece. Dar nu mă hotărăsc să răspund categoric : e *rău.*

Ciudată poveste. Ar fi interesant să încerc să lămuresc puțin acest lucru. Bine sau rău ?

Constat în primul rînd aceasta : fie că-l socotesc sau nu în stare să joace teatru, Darros îmi rămîne simpatic. Băiat sensibil, inteligent, cultivat, pe care-l cred absolut cinstit. Îl stimez, chiar dacă este un *prefăcătorist.* Mi-a vorbit deseori cu încredere. De tatăl lui, de tinerețea sa, despre groaznica educație protestantă din punct de vedere sexual. Și despre viața lui conjugală. Ziua, de pildă, în care mi-a povestit de trecerea lui și a soției prin Lyon, în seara mobilizării. (Veneau din Avignon, unde-și petreceau vacanța. A doua zi, în zori, Darros trebuia să se prezinte la regiment. Pînă la urmă, au găsit o cameră într-un hotel deocheat. Tot orașul în mișcare, larma și zăpăceala războiului. Îmi aduc aminte cu ce glas îmi spunea : „Thérèse tremura de frică ; strîngea din dinți ca să nu izbucnească. Am stat toată noaptea în brațele ei, plîngînd în hohote, ca un copil. N-am să uit niciodată asta. Îmi mîngîia încetișor părul, fără să poată vorbi. Și pe străzi, toată noaptea, convoaie de artilerie, fără încetare, o larmă de iad.")

Astăzi e, poate, un simulant. Dar nu un laș. Trei ani și jumătate la infanterie, două răni, trei citări pe ordin de zi și, pe deasupra, gazele la Hauts-de-Meuse. Însurat cu șase luni înainte de război. Un copil. O soție cu sănătatea șubredă. Nici o avere. Un post mediocru în învățămînt, la Marseille... A fost gazat (ușor) în februarie trecut. A fost îngrijit la înce-

put la Troyes și soția lui — dau acestui amănunt o anumită însemnătate — a venit și ea acolo; au putut trăi din nou împreună o lună și mai bine. Pe urmă l-au trimis aici, la o mie de leghe departe de război. I-au fost redate cerul albastru, soarele, viața de vacanță... Îmi închipui atît de bine ce s-a putut petrece în sufletul lui!... Dacă a luat hotărîrea să se folosească de orice mijloc pentru a-și prelungi cît mai mult tulburările pulmonare — și, cine știe? poate că pacea nu mai este chiar atît de îndepărtată — asta nu s-a putut întîmpla în acest protestant sincer fără frămîntări de conștiință. Dacă, pînă la urmă, s-a hotărît să-și salveze pielea cu orice risc, chiar cu acela de a-și înrăutăți boala prin lipsa de îngrijiri — *bine* să fie? *rău* să fie?

Ce răspuns să dai?

Nu, chiar dacă a luat această hotărîre, nu vreau să-i retrag stima mea.

Miezul nopții

Insomnie, insomnie. Nesfîrșitele meditații din orele negre... Un fel de instinct de conservare care mă ajută, ori de cîte ori nu este cu neputință, să-mi îndepărtez atenția de la mine și de la „stafii".

Darros. Oricum, destul de gravă povestea asta a lui Darros. Vreau să spun gravă *pentru mine*, pentru tot ceea ce ea înseamnă ca problemă *pentru mine*.

Constatare marginală: nu mai cred în responsabilitate.

Am crezut oare în ea înainte? Da. În măsura în care poate să creadă un medic. (Pentru noi, limitele responsabilității nu sînt niciodată acolo unde le fixează opinia curentă. Mi-aduc aminte, la Verneuil, discuțiile cu acel medic legist, ajutor de comandant la batalionul de trăgători. Noi, medicii, știm prea bine că actele noastre sînt consecințele a ceea ce sîntem și a ceea ce ne înconjoară. Responsabili de ereditatea noastră? De educația pe care am primit-o? De exemplele ce ni s-au dat? De împrejurări? Nu, e absolut evident.)

Totuși, eu am acționat totdeauna ca și cum aș fi crezut în responsabilitatea mea absolută. Și aveam sentimentul foarte puternic — educație creștină? — al meritului și al lipsei de merit.

(Cu o slăbiciune, de altfel: tendința de a mă simți oarecum iresponsabil de greșelile comise și de a revendica meritul faptelor bune pe care le făceam...)

Toate astea, destul de contradictorii.

Pentru Jean-Paul

Să nu te temi prea mult de contradicții. Te cam încurcă, e adevărat, dar sînt salubre. Întotdeauna, tocmai în clipele cînd mintea mea s-a văzut prizonieră a unor contradicții de nedepășit, m-am simțit în același timp mai aproape ca oricînd de acest Adevăr, cu literă mare, care îți scapă mereu.

Dacă ar fi „să retrăiesc", aș vrea s-o fac sub semnul *îndoielii.*

Punct de vedere biologic.

În timpul primilor mei ani de război, am cedat cu indignare, dar m-am lăsat — ispitei de a gîndi asupra problemelor morale și sociale numai în lumina simplistă a biologiei. (Reflecții de felul acestora : „Omul, brută sîngeroasă, specific etc. ... A pune o stavilă pagubelor printr-o inflexibilă organizare socială. Și să nu nădăjduiești nimic mai bun.") Căram chiar în lada de campanie un volum al bătrînului Fabre, descoperit la Compiègne. Mă complăceam în a nu mai clasifica oamenii și pe mine însumi decît ca pe niște mari insecte înarmate pentru luptă, pentru atac și apărare, pentru cucerire și pentru a se mînca între ei etc... Îmi repetam, mînios : „Cel puțin războiul ăsta să-ți deschidă ochii, imbecilule ! Să vezi lumea așa cum este. Universul : un ansamblu de forțe oarbe, care se echilibrează prin nimicirea celor mai puțin rezistenți. Natura : un cîmp de măcel, unde se devoră între ele ființele, rasele, ridicate unele împotriva altora de instinctele lor. Nici bine, nici rău. Nu mai mult pentru om, decît pentru cîrtiță, pentru uliu etc. ..."

Cum să negi că forța are prioritate în fața dreptului, din fundul unei ambulanțe pline de răniți ? (Cîteva amintiri precise : seara de la Cateau. Atacul asupra orășelului Péronne, în spatele zidului aceluia mic. Postul de ajutor de la Nanteuil-le-Haudouin. Agonia celor doi soldați, într-o magazie, între Verdun și Calonne.) Mi-amintesc de anumite momente cînd mă îmbătam de disperare, în fața priveliștii zoologice a lumii.

Miopie... Pesimismul mortal în care mă prăbușisem ar fi trebuit să mă avertizeze că asta duce tot mai jos, în străfunduri, unde aerul nu este respirabil.

Am să sting, pentru a încerca să ațipesc.

Ora 1

Ar fi zadarnic să sper că voi dormi în noaptea asta.

Darros (care nici pe departe nu bănuiește) este pricina ce m-a făcut să mă împotmolesc de cincisprezece ore în „probleme de morală". Mai mult decît în toată viața mea de pînă acum.

Literalmente, aceste probleme nu se puneau niciodată pentru mine. Binele, răul : expresii obișnuite, comode, pe care le întrebuințam ca oricare altul, fără să le dau o valoare reală. Pentru mine, noțiuni goale de orice caracter obligatoriu. Legile morale tradiționale le recunoșteam pentru alții. Le recunoșteam în sensul că, dacă, să spunem, vreo putere revoluționară victorioasă ar fi vrut să le declare învechite — și dacă mi-ar fi făcut cinstea să mă consulte — probabil că aș fi sfătuit-o să nu distrugă dintr-o lovitură aceste temelii sociale. Le vedeam ca pe ceva arbitrar, dar de un folos practic de netăgăduit pentru raporturile „celorlalți" între ei. Cît despre mine, în raporturile cu mine însumi, nu țineam deloc seama de ele.

(Mă întreb, de altfel, sub ce formă aș fi putut preciza norma mea personală de viață dacă aș fi fost nevoit s-o fac, lucru pe care n-aveam nici răgazul și nici gîndul să-l fac ? Cred că m-aș fi mărginit la cine știe ce formulă elastică, de felul acesta : „Tot ce face să crească în mine viața și este spre folosul dezvoltării mele, este bine ; tot ce este o opreliște pentru realizarea ființei mele, este rău". Rămîne numai de definit ce înțelegeam eu prin „viață" și prin „realizarea ființei mele"... Renunț.)

La drept vorbind, cei care m-au văzut trăind, dacă e vreunul — Jacques, bunăoară, sau Philip — nu și-au dat deloc seama de libertatea cvasitotală pe care mi-o acordam în principiu. Căci, în actele mele, m-am conformat totdeauna, și fără măcar să iau seama, la ceea ce s-a convenit să se numească „morală" — „morala oamenilor cinstiți". Totuși, de mai multe ori — să nu exagerăm : de trei ori sau poate de patru, în cincisprezece ani — în unele momente grave ale existenței mele particulare sau profesionale, deveneam deodată conștient că libertatea mea nu era numai teoretică. De trei sau de patru ori în viața mea m-am pomenit pe neașteptate zvîrlit într-o regiune unde aceste reguli, pe care le acceptam de obicei, nu aveau nici o putere ; unde însăși rațiunea nu avea acces ; unde intuiția, impulsurile erau stăpîne. O regiune vastă și senină, o regiune de *dezordine*

superioară, unde mă simțeam minunat de solitar, de puternic, de sigur. Sigur, da. Căci încercam cu intensitate senzația de a mă fi apropiat deodată, foarte mult, de... (îmi vine greu să închei această frază...) să zicem : de ceea ce ar fi, pentru un zeu, purul Adevăr. (Cel cu majusculă.) Da, de trei sau de patru ori, după cîte știu, am încălcat, conștient și cu hotărîre, legile cele mai unanim acreditate ale moralei. Niciodată n-am avut nici cea mai mică remușcare. Încă și astăzi mă gîndesc la asta cu o detașare completă, fără nici o umbră de regret. (De altminteri, pot să spun că n-am nici o experiență a remușcării. O înclinație funciară de a accepta ideile sau actele mele, oricare ar fi ele, ca pe niște fenomene naturale. Și legitime.)

Mă simt, în noaptea asta, deosebit de bine dispus pentru a scrie. Și lucid. Dacă va trebui s-o plătesc mîine cu o zi rea, atîta pagubă !

Am recitit cele scrise. Am visat un timp despre toate astea și în jurul lor.

Între altele, mi-am pus această întrebare : pe oamenii medii (a căror viață se scurge, la urma urmelor, fără ca ei să-și îngăduie infracțiuni serioase la regulile morale admise) ce îi poate opri ? Căci nu se află nici unul printre ei care să scape de ispita de a comite fapte socotite „imorale“... Las la o parte, bineînțeles, pe credincioși, pe aceia pe care o adîncă convingere religioasă sau filosofică îi ajută să învingă, să scape de capcanele Necuratului. Dar pe ceilalți, pe toți ceilalți, ce-i oprește ? Timiditatea ? Respectul uman, teama de ceea ce s-ar putea spune ? Teama de judecătorul de instrucție ? Teama de urmările la care s-ar expune în viața lor publică sau particulară ? Toate acestea au un rol, este de la sine înțeles ; opreliștile acestea sînt puternice și fără îndoială de netrecut în ochii unui mare număr dintre cei „ispitiți“. Sînt însă opreliști de ordin material. Dacă nu ar fi altele, de ordin spiritual, s-ar putea susține că individul, fie el cît de puțin eliberat de jugul religios, nu este menținut pe calea cea bună decît de teama jandarmului sau cel puțin de a scandalului. S-ar putea susține, în consecință, că orice individ care nu crede, presupus a se afla în luptă cu ispita și pus în astfel de împrejurări încît să aibă siguranța secretului absolut și siguranța impurității, se va lăsa numaidecît pradă pornirii lui și va făptui „răul“ cu nețărmurită satisfacție... Ceea ce ar însemna, cu alte cuvinte, că nu există considerente „morale“ în stare de a reține un necredincios și că, pentru acela care nu se află supus nici

unei legi divine, nici unui ideal religios sau filosofic, nu e istă nici o opreliște morală eficace.

O paranteză: Asta se pare că le dă dreptate celor care explică conștiința morală (și distincția pe care o facem cu toții, în mod spontan, între ceea ce putem face și ceea ce nu putem face, între ceea ce este *bine* și ceea ce este *rău*) printr-o supraviețuire în omul modern a unei supuneri de origine religioasă, mult timp acceptată de generațiile trecute și devenită caracter dobîndit. De acord. Dar mi se pare că asta înseamnă a raționa uitînd că Dumnezeu nu este decît o ipoteză omenească. Pentru că această deosebire dintre bine și rău nu Dumnezeu, *născocire* a omului, este acela care a putut s-o impună minții omenești, ci, dimpotrivă, omul este cel care a atribuit-o lui Dumnezeu și care a făcut din ea un precept divin. Dacă deosebirea aceasta este de origine religioasă, ea poate foarte bine spune că omul este acela care, într-o zi, a pus-o în seama lui Dumnezeu. Și că, deci, o avea în el. Ba chiar că era atît de înrădăcinată, încît a simțit nevoia de a da acestei distincții o supremă și pe veci de netăgăduit, autoritate...

Cum să rezolvi asta ?

Ora 4

Doborît de oboseală în mijlocul parantezei mele. Dormit mai mult de două ore fără întrerupere. Apreciabil rezultat al caietului. Și al veleităților mele filosofice.

Nu mai știu ce voiam să spun. „Cum să rezolvi asta ?"... Da, cum ? Mi se păruse totuși că începusem să văd ceva mai limpede. Dar îmi este peste putință să regăsesc înlănțuirea.

Problema conștiinței morale, a originilor ei. De ce nu supraviețuirea unei habitudini sociale ? (Născocesc poate pentru mine o explicație cunoscută de toți. Ei și ? Nouă pentru mine !)

Cu cît resping ideea că această conștiință morală ar izvorî din vreo lege divină, cu atît îmi pare mai plauzibil că ea își are obîrșia în trecutul omenirii, că este un obicei care supraviețuiește cauzei din care a luat naștere și care este implîntată în noi atît de ereditate, cît și de tradiție. O rămășiță a experiențelor pe care vechile grupări omenești au fost silite să le facă pentru a-și organiza viața colectivă și a-și reglementa raporturile sociale. Un instinct care s-a perpetuat în noi de-a lungul mileniilor și mulțumită căruia societatea omenească merge spre perfecționarea ei.

15 august, în grădină

Timp splendid. Clopote de vecernie. Un aer de sărbătoare, peste tot. Cerul acesta, florile, orizontul, care tremură în zarea luminoasă a zilei minunate, au parcă ceva insolent. Poftă de a te opune frumuseții lumii, de a distruge, de a dori catastrofa ! Nu, dorința de a fugi, de a te ascunde, dorința de a te închide și mai mult în tine, pentru a suferi.

La Spa, mare consiliu de război, *Kaiser*-ul, șefii armatei. Trei rînduri într-un ziar elvețian. În ziarele franceze, nimic. Și, poate, o dată istorică, pe care mai tîrziu școlarii o vor învăța în manuale și ale cărei urmări vor fi schimbat cursul războiului...

Goiran spunea că printre domnii de la Quai d'Orsay sînt mulți care anunță pacea pentru iarna aceasta.

În comunicat, nimic de seamă. Așteptare apăsătoare, ca zăduful premergător furtunii.

Seara, ora 10

Recitesc elucubrațiile din noaptea trecută. Mirat și nemulțumit de a fi înnegrit atîtea pagini. Prea arăt cît sînt de mărginit... (Și nenorocitul acesta de vocabular omenesc care, orice-ai face, este întotdeauna acela al sentimentului și nu al logicii !)

Pentru Jean-Paul

Va trebui să-l judeci pe unchiul Antoine, copile, nu după bîlbîielile astea de om bolnav. Unchiul Antoine s-a simțit întotdeauna foarte stingherit în labirintul ideologiei : se rătăcea chiar de la primii pași... Cînd îmi preparam, la liceul Louis-le-Grand, bacalaureatul în filosofie — singurul examen la care a trebuit să mă prezint de două ori ca să reușesc — trăiam uneori ceasuri de adîncă umilire... Un neîndemînatic care vrea să jongleze cu bășici de săpun ! Bag de seamă că, în privința asta, vecinătatea morții nu modifică nimic. Voi părăsi lumea asta fără să fi putut schimba ceva din marea mea neputință în ceea ce privește speculațiile abstracte !...

În curînd, miezul nopții

Jurnalul acesta al lui Vigny nu mă plictisește, dar în fiecare clipă atenția mi se risipește, cartea îmi cade din mîini. Enervat

din pricina insomniei. Gîndurile se învîrtesc în loc ; moartea, puținul care e viața, puținul care e omul, taina de care mintea se izbește, în care se împotmolește îndată ce caută să înțeleagă. Mereu această întrebare fără răspuns : „În numele cui ?"

În numele cui o ființă ca mine, eliberată de orice disciplină morală, a dus această existență, pe care aș putea s-o numesc *exemplară* dacă mă gîndesc la ceea ce au fost zilele mele, la tot ce am sacrificat pentru bolnavii mei, la scrupulul fără margini pe care l-am pus totdeauna în îndeplinirea îndatoririlor mele ?

(Jurasem să înlătur aceste probleme, pe care ar trebui să le înfrunți cu alte daruri. Dar poate că ăsta este mijlocul cel mai bun de a mă ușura !)

În numele cui, sentimentele dezinteresate, devotamentul, conștiința profesională etc... ?

Dar în numele cui leoaica rănită se lasă ucisă numai ca să nu-și părăsească puii ? În numele cui își închide corolele senzitiva ? Sau mișcarea amiboidă a leucocitelor ? Sau oxidarea metalelor ? etc. etc. ...

În numele nimănui, asta-i ! A pune întrebarea înseamnă a admite că există „ceva", înseamnă a cădea în capcana metafizică... Nu ! Trebuie să accepți limitele cognoscibilului. (Le Dantec etc...) Înțelepciune : a renunța la „de ce", a te mulțumi cu „cum". (Ai avea cu ce să-ți umpli viața cu acești „cum" !) A renunța, înainte de orice, la dorința puerilă ca totul să fie explicabil, logic. Deci, a renunța la încercarea de a mă explica față de mine însumi, ca și cum aș fi un tot coerent. (Multă vreme am crezut că sînt. Orgoliul familiei Thibault ? Mai degrabă mărginirea lui Antoine...)

Cu toate astea, printre atitudinile posibile, există și aceasta : a accepta convențiile morale, fără a te lăsa înșelat. Poți să iubești regula, și să o vrei, fără să faci însă din asta un principiu moral, fără să pierzi din vedere că această ordine nu e nimic mai mult decît o necesitate practică a vieții colective, condiția unui apreciabil confort social. (Scriu : ordinea, spre a mă feri să scriu binele.)

A te simți *în regulă,* și fără a înțelege nimic din legile sociale cărora te simți subordonat — etern subiect de iritare ! Mult timp am crezut că voi sfîrși, într-o bună zi, prin a găsi cheia enigmei. Condamnat să mor fără a fi înțeles mare lucru despre mine însumi, nici despre lume...

Un credincios ar răspunde : „Dar e atît de simplu !..." Nu pentru mine !

Frînt de oboseală și incapabil să adorm. Aici stă chinul insomniei : lupta între această sleire a trupului și această activitate dereglată a minții, care nu lasă somnul să se apropie.

Mă sucesc și mă învîrtesc de-o oră între perne. Mă roade un gînd : „Am trăit în optimism, nu trebuie să mor în îndoială și negare".

Optimismul meu. Am trăit în optimism. Poate că nu mi-am dat seama, dar astăzi lucrul îmi pare evident. Starea aceasta de voioasă intuiție, de activă încredere, care m-a ridicat și m-a sprijinit necontenit, cred că și-a avut izvorul și și-a găsit hrana de fiecare zi în contactul intim cu știința.

Știința. Este mai mult decît o simplă cunoaștere. Este dorința de a te pune de acord cu universul, ale cărui legi le presimți. (Și cei ce urmează această cale ajung la o *încîntare* cu mult mai vastă și mai dătătoare de avînturi decît cea a religiei.) Prin știință te simți adînc în contact, în armonie cu natura și cu tainele ei.

Sentiment religios ? Cuvîntul stîrnește spaimă ; dar după aceea ?...

Milă, speranță și credință. Abatele Vécard mi-a spus într-o zi că și eu practic virtuțile teologale. Am protestat. Aș fi acceptat, la rigoare, *mila* și *speranța,* dar aș fi refuzat *credința.* Și totuși ? Dacă astăzi aș vrea să justific acest elan continuu care m-a călăuzit timp de cincisprezece ani, dacă aș căuta o denumire pentru această încredere neînfrîntă, aș ajunge poate la ceva destul de aproape de o credință... În ce ? Ei bine, chiar și în creșterea posibilă și, fără îndoială, infinită a formelor vii. *Credința într-o mișcare universală spre stări superioare...*

Înseamnă asta că ești finalist fără să știi ? Puțin importă ! În orice caz, eu nu doresc altă finalitate.

16 august

Temperatură. Respirație grea, șuierătoare. Nevoit să recurg de mai multe ori la oxigen. M-am dat jos din pat, dar n-am ieșit din cameră.

Vizita lui Goiran, cu ziarele. Continuă să creadă că pacea e posibilă în cursul iernii. Își apără punctul de vedere cu îndemînare și energie. Ciudat individ. E ciudat să-l auzi vorbind despre lucruri liniștitoare cu aerul acela de veșnică îngrijorare pe care i-l dau ochii mici, prea apropiați unul de altul, care clipesc mereu, nasul lung și mutra aceea ascuțită de ogar. Tușește și scuipă mereu. Mi-a vorbit de meseria lui

ca de o corvoadă. Oricum ! A preda istoria la Liceul Henri IV n-ar trebui să fie o sarcină plicticoasă, fără bucurii. Mi-a vorbit și despre studiile lui la Școala Normală. Spirit denigrator. Îi place prea mult să critice ca să poată fi drept. Cîteodată îmi face impresia unui spirit fals. Poate că dintr-un exces de inteligență ; un anumit fel de inteligență, binevoitoare cu ea însăși, nepăsătoare față de celălalt, lipsită de generozitate. Cu toate acestea, spiritual adeseori.

Spiritual ? Sînt două feluri de a fi spiritual : prin hazul pus în ceea ce spui (Philip) și prin acela pe care-l pui în felul de a spune. Goiran este dintre aceia care par spirituali, fără să spună ceva cu adevărat spiritual. Printr-o anumită ușurință de a vorbi, prin accentuarea finalelor, prin anume schimbare a vocii, prin anumite strîmbături hazlii, prin anumite întorsături eliptice, prin lucirile maliționse ale privirii, care strecoară subînțelesuri în fiecare cuvînt. Dacă repeți una din spusele lui Philip, vorba lui rămîne ascuțită, subtilă, continuă să lovească drept la țintă. Dacă te-ai apuca să repeți vorbele lui Goiran, cel mai adesea nu rămîne din ele nimic de efect.

17 august

Respirație din ce în ce mai grea. Am fost la radioscopie. Ecranul arată că în inspirațiile profunde mobilitatea diafragmei este nulă. Bardot e în permisie trei zile. Mă simt bolnav, bolnav, cu neputință să mă gîndesc la altceva.

18 august

Zile proaste, nopți și mai proaste. Tratament nou făcut de Mazet, în absența lui Bardot.

19 august

Foarte slăbit în urma tratamentului.

20 august

Azi-dimineață, neașteptată ameliorare. Injecția din noaptea trecută m-a făcut să dorm aproape cinci ore ! Bronhiile sensibil degajate. Citit ziarele.

Seara

Dormitat toată după-amiaza. Criza pare depășită. Mazet, mulțumit.

Mă urmărește amintirea lui Rachel. Să fie oare semn de slăbiciune faptul că sînt stăpînit de amintiri ? Cînd trăiam, n-aveam amintiri. Trecutul nu însemna nimic.

Pentru Jean-Paul

Morală. Viață morală. Fiecare să-și descopere datoria, să-i precizeze caracterul, limitele. Să-și aleagă atitudinea, după cum judecă el, în cursul unei experiențe niciodată întrerupte, în cursul unei veșnice căutări. Disciplină, răbdare. Să navighezi între relativ și absolut, între posibil și dorit, fără a pierde din vedere realul, ascultînd glasul *adîncii înțelepciuni* ce sălășluiește în noi.

Să-ți ocrotești ființa. Să nu te temi că te înșeli. Să nu te temi să te renegi mereu. Să-ți vezi greșelile, pentru a merge tot mai adînc în lămurirea propriei tale ființe și în descoperirea propriilor tale îndatoriri.

(La urma urmelor, îndatoriri ai numai față de tine însuți.)

21 august, dimineața

Ziare. Englezii nu înaintează deloc. Nici noi, în ciuda unor mici progrese, ici și colo. (Scriu „mici progrese", așa cum scrie și în comunicat. Eu însă *văd* ce înseamnă asta pentru cei ce „progresează" : craterele exploziilor, tîrîrea printre rețele, posturile de prim ajutor pline...)

M-am sculat pentru tratament. Voi încerca să cobor pentru masă.

Noaptea, la lumina veiozei

Nădăjduiam să dorm puțin. (Aseară, temperatură aproape normală : 37,8.) Dar o noapte întreagă de insomnie, nici un minut de inconștiență. Și iată zorile.

Cu toate astea, o noapte calmă.

Dimineața lui 22

Aseară, pană de electricitate, care m-a împiedicat să scriu. Aș vrea să notez această minunată noapte cu stele căzătoare.

Era atît de cald, încît mă dusesem pe la unu să ridic jaluzelele. Din pat mă afundam în acest frumos cer de vară. Nocturn, adînc. Un cer care părea, tot, numai explozii de șrapnele, o ploaie de foc, o țîșnire de stele în toate direcțiile. Mi-am adus aminte de ofensiva de pe Somme, de tranșeele de la Maréaucourt, de nopțile mele din august 916 : stelele căzătoare și rachetele-trasoare ale englezilor încrucișîndu-se, amestecîndu-se într-un feeric foc de artificii.

Mi-am spus deodată (și sînt sigur că așa e) că unui astronom, obișnuit să trăiască — în gînd — în spații interplanetare, trebuie să-i fie mult mai ușor decît altui om să moară.

Visat mult timp, mult timp, la toate astea. Cu privirile rătăcite pe cer. Cerul acesta fără hotare, care se lărgește ori de cîte ori ne perfecționăm cît de puțin telescoapele. Liniștitoare visare între visări. Spațiile acestea fără sfîrșit, în care se rotesc încet mulțime de aștri asemănători soarelui nostru și unde acest soare, care ne pare imens, care este, cred, de un milion de ori mai mare decît pămîntul, nu este *nimic,* nimic decît o unitate printre miriade de alte unități...

Calea Lactee, pulbere de stele și de sori, în jurul cărora gravitează miliarde de planete, pe care le despart miliarde de kilometri ! Și toate nebuloasele din care vor ieși alte roiuri de sori viitori ! Și calculele astronomilor, care stabilesc că acest furnicar de lumi nu este încă nimic, nu ocupă decît un loc infim în imensitatea Spațiului, în acest Eter pe care-l simți brăzdat, înfiorat de radiații și de influențe reciproce gravitaționale, despre care nu știm nimic.

Numai cît le așterni pe hîrtie, și imaginația ți se clatină. Amețeală binefăcătoare. În noaptea asta, pentru întîia oară, poate pentru ultima, m-am putut gîndi la moarte cu un fel de calm, de nepăsare totală. Eliberat de teamă, ajuns aproape un străin față de organismul meu pieritor. Eu, o infinitezimală și cu totul neinteresantă fărîmă de materie...

Mi-am jurat să privesc cerul în fiecare noapte, pentru a regăsi această seninătate.

Și acum, ziua. O nouă zi.

După-amiază, în grădină

Redeschid caietul acesta cu recunoștință. Niciodată nu mi s-a părut că răspunde atît de bine scopului său : de a mă elibera de fantasme.

Stau și acum învăluit în farmecul contemplării din noaptea trecută.

Impenetrabilitatea animalului uman. Gravităm unii în jurul altora, fără să ne întîlnim, fără să ne contopim. Fiecare rămînînd un cavaler singuratic. Fiecare în singurătatea lui ermetică, fiecare în sacul lui de piele. Pentru a ne împlini viața și a dispărea. Nașterile și morțile se succed într-un ritm neîntrerupt. În întreaga lume, o naștere pe secundă, șaizeci într-un minut. Mai mult de *trei mii* nou-născuți *într-o oră ;* și tot atîția morți ! În fiecare an, aproape treizeci de milioane de ființe cedează locul unui număr de aproape treizeci de milioane de vieți noi. Cel care va fi înțeles cu adevărat, care își va fi însușit, care va fi „realizat" astă, s-ar mai putea oare emoționa, că înainte, în mod egocentric, în fața destinului său ?

Ora 6

Astăzi plutesc. Mă simt minunat, eliberat de greutatea mea. O bucată de materie vie care ar fi pe deplin conștientă de *parcelaritatea* ei.

Mi-am reamintit pasionantele convorbiri pe care le-am avut, la Paris, ori de cîte ori Zellinger îl aducea pe prietenul său Jean Rostand să-și petreacă seara la noi...

Ciudată este condiția omului în acest imens univers. Îmi apare astăzi tot atît de limpede ca atunci cînd îl ascultam pe Rostand definind-o cu glasul lui tăios și dezamăgit, cu prudenta precizie a unui savant, cu emoția lirică și prospețimea de imagini ale unui poet. Vecinătatea morții dă astăzi gîndului acestuia un farmec deosebit. Îl urmăresc cu pietate. Găsit-am oare în asta un leac al nesfîrșitei mele disperări ?

Mă dau, din instinct, la o parte din fața amăgirilor metafizice. Niciodată neantul pentru mine n-a fost atît de pregnant. Mă apropii de el cu oroare, cu o revoltă a instinctului ; însă fără cea mai ușoară ispită de a-l nega, de a căuta un refugiu în speranțe absurde.

Am mai mult ca oricînd conștiința puținului care sînt. Și, totuși, o minune ! Privesc, ca din afară, ansamblul acesta uimitor de molecule care mai este pentru un timp „eu". Îmi

pare a simți în străfundul făpturii mele aceste tainice schimburi care se fac fără încetare de treizeci și mai bine de ani între miliardele de celule din care sînt făcut. Ascunsele reacții chimice, transformările de energie care se săvîrșesc fără știrea mea în celulele scoarței mele cerebrale și care fac din mine, în chiar clipa de față, animalul acesta care gîndește și care scrie. Gîndirea mea, voința mea etc. ... Toate aceste activități de ordin spiritual de care am fost atît de mîndru — nimic altceva decît o alcătuire de reflexe, independente de mine, nimic mai mult decît un fenomen firesc, instabil, pentru care, pentru a-l face să înceteze pe veci, vor fi de ajuns cîteva minute de asfixie celulară.

Seara

M-am culcat din nou. Calm. Mintea lucidă, puțin amețită.

Visez mai departe despre Om și despre Viață... Meditație, cu un amestec de uimire și de admirație, asupra lanțului organic a cărui înflorire sînt eu. Zăresc în urma mea, de-a lungul a miliarde de veacuri, toate treptele scării vieții. De la origine, de la această inexplicabilă și poate întîmplătoare asociație chimică, produsă într-o zi, undeva, în funduri calde de mare sau pe coaja arsă a pămîntului, din care s-au născut cele dintîi manifestări ale protoplasmei inițiale, pînă la acest ciudat și complicat animal, înzestrat cu o conștiință, în stare să conceapă ordinea, legile rațiunii, dreptatea... pînă la Descartes, pînă la Wilson.

Și gîndul acesta răscolitor, care poate fi totuși adevărat: că alte forme de viață, chemate să creeze ființe nemărginit superioare omului, au putut fi nimicite în germene de cataclismele cosmice. Nu ține oare de miraculos că acest lanț organic, a cărei ultimă verigă este omul modern, s-a putut desfășura de-a lungul erelor pînă acum? Că a putut străbate, fără a fi nimicit, miile de perturbări geologice ale globului? Că a putut scăpa de oarbele distrugeri ale naturii?

Și pînă cînd va continua acest miracol așa? Spre ce țel (inevitabil) se îndreaptă speța noastră? Va dispărea și ea, așa cum au dispărut trilobiții, scorpionii gigantici și atîtea specii de înotătoare și de tîrîtoare despre care știm că au existat? Sau omenirea va avea șansa de a supraviețui tuturor haosurilor, pe scoarța planetei și de a evolua multă vreme încă de aici încolo? Pînă cînd? Pînă cînd soarele, răcit și înțepenit, nu-i va mai da căldura și putința de a trăi? Și ce progre-

se noi va mai fi reușit să facă înainte de a dispărea ? Vis amețitor...

Ce progrese ?

Nu izbutesc să cred într-un plan cosmic, în care ființa omenească ar avea un rol privilegiat. M-am lovit prea mult de absurdități, de contradicțiile naturii, pentru a admite o armonie prestabilită. Nici un Dumnezeu n-a răspuns vreodată strigătelor, întrebărilor omului. Ceea ce acesta socotește drept răspuns nu sînt decît ecourile propriului său glas. Universul lui e închis, limitat la el însuși. Singura ambiție care îi e îngăduită este să-și amenajeze cum crede mai bine acest domeniu limitat, care, firește, lui poate să i se pară imens, comparat cu micimea sa, dar care este minuscul, în raport cu universul. Știința îl va învăța oare să se declare mulțumit cu atît ? Să găsească echilibrul, fericirea în însăși conștiința micimii lui ? Nu-i imposibil. Știința poate încă să facă mult. Ea poate să-l ajute pe om să accepte limitele sale naturale, hazardul care i-a dat viață, puținul pe care-l reprezintă el. Ea poate să-l aducă, și într-o formă durabilă, la calmul acesta pe care-l simt eu astă-seară. La această contemplare a neantului care mă așteaptă, a neantului în care se resoarbe totul.

23

La deșteptare. Am dormit ceva mai mult, mai adînc decît de obicei. Odihnit. M-aș simți aproape bine de n-ar fi aceste secreții care mă înăbușă și respirația asta de foale sparte.

Am adormit într-un fel de beție. Beție deznădăjduită și totuși blîndă. Tot ceea ce mă copleșește din nou în dimineața asta mi se părea fără greutate, fără însemnătate ; neantul, moartea mea apropiată mi se impuneau cu o certitudine de un caracter cu totul deosebit, care excludea revolta. Nu era fatalism, nu, ci sentimentul de a lua parte, chiar prin boală și prin moarte, la destinul universului.

Ce n-aș da să-mi pot regăsi starea de spirit de aseară !

Înainte de dejun, pe verandă. Conversații. Gramofon. Ziare.

Bătălii în fața Noyon-ului și pe tot frontul dintre Oise și Aisne. Înaintare de patru kilometri în douăzeci și patru de ore. Ocupăm Lassigny. Englezii au reluat Albert, Bray-sur-

Somme. (Acolo, la Bray, în spatele casei preotului, a fost ucis bietul Delacour, atît de stupid, de un glonte rătăcit.)

Seara

Să-mi regăsesc calmul de ieri. Astă-seară, la vremea cinei, criză de sufocare foarte puternică, foarte lungă. Urmată de o istovire fără margini.

26

De ieri dimineață, dureri retrosternale aproape continue. Azi-noapte, intolerabile, însoțite de grețuri.

27

Ora şapte seara. Băut un pic de lapte. Joseph se va reîntoarce, ca apoi să se facă nevăzut pînă mîine dimineață. Îl aștept. Ascult pașii. Are multe lucruri importante de făcut: să pregătească patul, să scuture pernele, să aşeze apărătoarea de ţînţari, să pregătească poţiunea, vasul de noapte, să potrivească jaluzelele, să spele scuipătoarea, să pună la îndemînă paharul cu apă, flaconul cu picături, întrerupătorul pentru lumină, pentru sonerie... „Bună seara, domnule doctor." „Bună seara, Joseph." Aștept ora opt și jumătate: ivirea bătrînului Hector, infirmierul de noapte. Nu vorbește. Crapă uşa şi-şi vîră capul. Parcă ar spune: „Am sosit. Veghez. Nu te teme de nimic."

După aceea, singurătatea, nesfîrşita noapte care începe.

Miezul nopții

Fără curaj. Totul în mine se destramă.

Raportez totul la mine, adică la sfîrşitul meu. Dacă mă gîndesc la cineva de altădată, îmi şi spun numaidecît: „Încă unul care nu ştie că sînt pierdut". Sau: „Ce o să spună ăsta, cînd va afla că am murit?"

28

Durerile par să scadă. Poate vor dispărea tot aşa cum au venit?

Radiografie proastă. Proliferarea țesutului fibros s-a accelerat foarte mult de la ultimul examen. Mai cu seamă plămînul drept.

29 august

Sufăr mai puțin. Tare istovit de aceste patru zile grele.

Comunicatul: Noile ofensive (între Scarpe și Vesle) progresează. Englezii înaintează spre Noyon. Bapaume este al nostru.

Pentru Jean-Paul

Orgolis vei fi și tu. Sîntem mîndri. Acceptă-te așa. Fii orgolios deliberat. Modestia: virtute parazită, care micșorează. De altfel, deseori nu este decît conștiința ascunsă a unei neputințe. Nici îngîmfare, nici modestie. Să te știi tare, pentru a fi.

Parazite sînt și înclinarea spre renunțare, dorința de a se supune, aspirația de a primi ordine, mîndria de a da ascultare etc. Principii de slăbiciune, de inacțiune. Frică de libertate. Trebuie să alegi virtuțile care te fac mai puternic. Virtute supremă: energia. Energia este aceea care face măreția.

Răscumpărare: singurătatea.

30

Noyon-ul a fost depășit. Dar cu ce preț?

Surprins că presa e lăsată să repete că sfîrșitul războiului e aproape. America n-a intrat în război ca să se mulțumească cu o victorie militară, cu o pace militară. Wilson vrea decapitarea politică a Germaniei și Austriei. Să le smulgă tutela Rusiei. În ritmul în care evoluează evenimentele, nu putem totuși spera că în șase luni cele două imperii se vor prăbuși, că la Berlin, la Viena și la Petersburg se vor instala regimuri republicane solide, cu care să se poată trata în mod eficace.

Fereastra mea. Vreo cinci-șase fire electrice, bine întinse, brăzdează acest dreptunghi de cer ca niște dungi negre pe o placă fotografică. În zilele de furtună, minunate perle de apă, înșirîndu-se una după alta, alunecă toate în aceeași direcție, la nesfîrșit, fără să se ajungă vreodată. În clipele ace-

lea, nu poți face nimic altceva, nu poți privi la nimic altceva...

SEPTEMBRIE

1 septembrie 1918

Încă o lună. Îi voi vedea oare și sfîrșitul ?

Am început din nou să cobor. Iau masa jos.

De cînd am încetat să mă mai bărbieresc (iulie), nu mai am prilejul să mă privesc în oglinda agățată deasupra spălătorului. Adineauri, la secretariat, m-am zărit dintr-o dată în oglindă. Am ezitat o secundă să mă recunosc în acest muribund bărbos. „Puțină astenie", găsește Bardot. „Caşexie", ar fi trebuit să spună !

Imposibil ca asta să se prelungească încă multe săptămîni...

Englezii au reluat muntele Kemmel. Noi atacăm pe Canalul de Nord. Inamicul se retrage pe Lys.

Noaptea de 1

Rachel. De ce Rachel ?

Rachel. Genele ei roșcate, lumina aceea aurie din jurul privirilor ei. Și maturitatea acestor priviri ! Mîna cu care îmi acoperea ochii, ca să nu asist la plăcerea ei. Mîna crispată, grea, care se destindea dintr-o dată, în același timp cu gura, în același timp cu toți mușchii trupului ei...

2 septembrie

Vînt ușor. Mă așezasem la adăpostul zidurilor. Deasupra mea, pe verandă, îi auzeam pe Goiran, pe Voisenet și pe plutonier evocîndu-și viața studențească. (Cartierul Latin, cafenelele Soufflot și Vachette, balurile populare, femeile etc...) Am tras cu urechea cîteva minute, m-am dus apoi în hol, enervat, pus pe ceartă. Și tulburat.

Jean-Paul, să nu te gîndești prea mult că-ți pierzi timpul.

Nu, nu asta ar trebui să-ți spun. Silește-te, dimpotrivă, să crezi că viața unui om este îngrozitor de scurtă și că vei avea foarte puțin timp pentru a te realiza.

Risipește, totuși, un pic din tinerețea ta, micuțul meu. Unchiul Antoine, care va muri curînd, e nemîngîiat că n-a știut niciodată să risipească nimic dintr-a lui...

3 septembrie

Primele semne ale zilei.

Te-am visat în noaptea asta, Jean-Paul. Erai în grădina de aici, te țineam strîns lîngă mine și te simțeam voinic și încordat, ca un copac tînăr care crește puternic, căruia nimic nu-i poate stăvili avîntul. Și erai în același timp copilul pe care l-am luat pe genunchi acum cîteva săptămîni, adolescentul care am fost, medicul care am devenit. Trezindu-mă, am avut pentru întîia oară acest gînd : „Poate că va fi medic ?"

Și închipuirea mea a hoinărit în jurul acestui gînd. Și iată ce îmi trece acum prin minte : îți las moștenire anumite dosare, anumite carnete de note, zece ani de observații, de cercetări, de proiecte schițate. Cînd vei avea douăzeci de ani, de nu vei ști ce să faci cu ele, dă-le unui medic tînăr.

Dar nu vreau să-mi părăsesc atît de repede visul. În acest tînăr medic, care mă va continua, te văd pe tine, în dimineața asta, pe tine vreau să te văd...

Amiază

Poate că am greșit renunțînd la reeducarea laringelui și scurtînd exercițiile respiratorii. În cincisprezece zile, agravare, care a dus azi-dimineață la o ședință de galvano-cauterizare.

Toată dimineața în pat.

Ziare. Citit și recitit noul mesaj din *Labour Day.* Accente simple și nobile, cuvinte pline de bun-simț. Wilson repetă că adevărata pace trebuie să fie altceva și mult mai mult decît o nouă modificare a echilibrului european. Spune deschis : „Acesta e un război *de emancipare*". (Ca acela din America.) Să nu se mai cadă în vechile rătăciri, să se lichideze o dată pentru totdeauna această situație paradoxală a Europei de dinainte de război : popoare pașnice, muncitoare, care se lăsau ruinate de înarmări, care trăiau cu baioneta la armă îndărătul granițelor lor. O uniune a națiunilor împăcate. O pace care să aducă, în sfîrșit, Vechiului Continent acea securitate care constituie forța S.U.A. O pace fără învingători și fără umiliți, o pace care să nu lase nici un ferment de revanșă în urma ei, nimic ce-ar putea favoriza într-o zi redeșteptarea spiritului războinic.

Wilson subliniază lămurit prima condiție a unei astfel de păci : doborîrea guvernelor autocrate. Scop esențial. Nu va fi securitate în Europa atîta timp cît nu va fi smuls din rădăcini imperialismul german. Atîta timp cît blocul austro-german nu-și va fi realizat evoluția democratică. Atîta timp cît nu va fi distrus focarul acesta de idei false (false, deoarece sînt potrivnice intereselor generale ale omenirii) : mistica imperială, exaltarea cinică a forței, credința că germanul este superior tuturor celorlalte popoare și că are dreptul de a le domina. (Mesianismul celor din jurul *Kaiser*-ului, care ar vrea să facă din fiecare german un cruciat, a cărui misiune ar fi de a impune lumii hegemonia germană.)

Seara

Plăcută vizită a lui Goiran și Voisenet, după masa de seară. Vorbit despre Germania. Goiran a spus că această mistică nefastă a forței nu este atît rezultatul regimului imperial, cît mai degrabă un caracter etnic specific al rasei : mai degrabă instinct decît doctrină. Discuții : Germania nu înseamnă Prusia etc. ... Goiran însuși recunoaște că în Germania există toate elementele necesare constituirii unei națiuni pașnice și liberale. Chiar și în cazul în care mesianismul german ar fi un instinct al rasei ? Evident că un regim autocratic îl încurajează, îl dezvoltă, îl folosește ! Atîrnă de noi dacă sîntem învingători, atîrnă de caracterul tratatelor de pace, de atitudinea noastră față de cei învinși ca acea Germanie malefică să piară. Educația democratică la care Wilson vrea să-i supună pe germani, lăsînd acest mesianism fără întrebuințare, îl va obosi repede sau îl va abate spre alte țeluri dacă tratatul de pace nu va îngădui poporului german nici un pretext pentru revanșă. Va fi chestie de cel mult cincisprezece ani. Am încredere în asta. Nu cred că mă înșel afirmînd că Germania de după 1930, republicană, patriarhală, muncitoare și pașnică, va deveni una din cele mai temeinice garanții ale uniunii europene.

Voisenet amintea de noiembrie 1911. Foarte adevărat. De ce acordul franco-german al lui Caillaux n-a făcut decît să întîrzie războiul ? Pentru că el nu schimba — nu putea să schimbe — regimul politic german. Pentru că scopurile Germaniei, ale Austriei, ale Rusiei continuau a fi acelea ale împăraților lor, ale miniștrilor lor, ale generalilor lor. Toate astea le-a înțeles Wilson. A-l învinge pe *Kaiser* nu înseamnă nimic dacă nu lovești în spiritul prusac, teutonic, al regimu-

lui imperial, în ambiția lui de hegemonie, în pangermanismul său. Să suprimi cauzele adînci, pentru ca spiritul acestui regim să nu mai poată niciodată renaște. Atunci va fi asigurată o pace trainică.

A nu se uita că guvernul *Kaiser*-ului a fost acela care, singur, împotriva întregii Europe, a torpilat conferința de la Haga. (Amănunte date de Goiran : se căzuse în unanimitate de acord în privința limitării înarmărilor ; se încheiase un acord, acord ale cărui urmări ar fi fost incalculabile, și, în ajunul semnării, reprezentantul Germaniei a primit de la guvernul său ordinul de a nu semna.) În ziua aceea imperiul și-a aruncat masca. Dacă principiul de arbitraj ar fi fost votat, dacă limitarea înarmărilor ar fi fost acceptată de Germania așa cum o acceptaseră celelalte state, situația Europei în 1914 ar fi fost cu totul alta, și războiul, de bună seamă, ar fi fost evitat. Să nu uităm aceasta. Atîta timp cît un regim de expansiune pangermanică așezat în centrul continentului își va păstra puterea absolută asupra celor șaptezeci de milioane de supuși cărora le exacerbează sistematic orgoliul național, nu există pace posibilă pentru Europa.

4 septembrie

De azi-dimineață, junghiuri mobile, succesive, foarte dureroase. (Asta, pe lîngă celelalte.)

Comunicatul anunță din nou luarea orășelului Péronne. Mi se pare că nu s-a recunoscut niciodată, din august încoace, că Péronne fusese pierdut.

Scurtă scrisoare de la Philip. Se spune la Paris că Foch proiectează trei ofensive simultane. Una asupra Saint-Quentin-ului. A doua, pe Aisne. A treia, cu americanii, pe Meuse. Cum spune Philip : „Din nou balamuc la orizont..." Să fie oare nevoie de atîția morți înainte de a se ajunge la o înțelegere asupra principiilor lui Wilson ?

Seara

Vizita lui Goiran. Indignat. Îmi povestește discuțiile provocate la cină de noul mesaj al lui Wilson. Aproape unanimitate în ceea ce privește ideea că Liga Națiunilor va trebui să fie, înainte de orice, un mijloc de a prelungi după război, printr-o instituție stabilă, coaliția lumii civilizate împotriva Germaniei. Goiran susține că ideea aceasta, bine înșurubată încă de pe acum în toate căpățînile reprezentanților Franței

(începînd cu Poincaré și Clemenceau) poate fi formulată astfel: „Unificarea pacifică a Europei nu se poate face fără această condiție *sine qua non:* ca nemții să fie excluși din confederație. Rasă blestemată! Sămînță a viitoarelor războaie. Pacea e cu neputință atîta timp cît va dăinui în Europa o Germanie puternică. Să fie ținută sub tutelă, pentru a fi împiedicată să facă rău."

Monstruos. Dacă Goiran spune adevărul, ar însemna trădarea totală a țelului wilsonian. A înlătura, chiar de la început, dintr-o ligă generală, o treime a Europei, sub pretext că această treime e responsabilă pentru război și că este pe veci imposibil să i se acorde încredere, ar însemna să omori în față organizarea juridică a Europei, să te mulțumești cu o caricatură de Societate a Națiunilor, să mărturisești că visezi să pui Europa sub o hegemonie anglo-franceză și să cultivi în voie germenii unor noi conflicte sîngeroase.

Wilson e prea înțelept, prea prudent ca să cadă în această capcană imperialistă!

Joi, în 5

Astăzi abia mă mai țin picioarele. Sînt într-adevăr un asfixiat care umblă. Mi-au trebuit cinci minute ca să cobor scările.

Sînt împins spre moarte încet, cu regularitate. M-am gîndit din nou, în noaptea asta, la agonia tatii. Refrenul din copilărie, pe care încerca să-l cînte: „Hop, hop, la *întîlnire!*"

N-ar trebui să mai aștept pentru a scrie notele despre tatăl meu pe care vreau să i le las lui Jean-Paul.

De cîte ori, în spatele frontului, în vreun cantonament de repaus, în liniște, fericit de a fi regăsit un pat, n-am petrecut ore întregi culcat, închipuindu-mi vremurile de după război, visînd cu naivitate la ce avea să vină, la viața mai bună, mai rodnică, mai folositoare, pe care luasem hotărîrea s-o duc... Totul părea că va fi atît de frumos!

Moarte, moarte. Idee fixă. E în mine, ca o nepoftită. O străină. Un parazit. O plagă.

Totul s-ar schimba dacă aș putea să accept. Ar trebui să recurg la metafizică. Și asta...

Ciudat că întoarcerea în neant poate ridica o asemenea rezistență. Mă întreb ce-aș simți dacă aș crede în iad și dacă aș fi sigur că sînt sortit lui. Mă îndoiesc că ar putea fi mai rău.

5 septembrie, seara

Comandantul mi-a trimis, prin Joseph, o revistă, cu una din pagini însemnată. Deschid și citesc : „Războaiele au tot felul de pretexte, dar întotdeauna o singură cauză : armata. Desființînd armata, desființați războaiele. Dar cum să suprimi armata ? Suprimînd despotismele." Este un citat extras dintr-un discurs al lui Victor Hugo. Și Reymond a scris pe margine, cu un semn de exclamare : Congresul păcii, 1869 !

N-are decît să rîdă. Faptul că încă de acum cincizeci de ani se propovăduia suprimarea despotismelor și limitarea înarmărilor este oare un motiv ca acum să nu mai ai nici o nădejde de a vedea omenirea ieșind, în sfîrșit, din absurd ?

Zilele acestea, expectorații mai abundente ca oricînd. Numărul fragmentelor crește. (Lambouri de mucoase și false membrane.)

6 septembrie

Primit azi-dimineață o scrisoare de la doamna Roy. Îmi scrie în fiecare an, de ziua morții fiului său.

(Lubin îmi amintește deseori de tînărul Manuel Roy.)

Ce-ar gîndi astăzi dac-ar mai trăi ? Mi-l închipui destul de bine, grav rănit (ca Lubin), însă tot atît de dîrz și nerăbdător de-a se însănătoși, ca să plece din nou pe front...

Jean-Paul, mă întreb, care vor fi părerile tale asupra războiului, mai tîrziu, în 1940, cînd vei avea douăzeci și cinci de ani ? Vei trăi, desigur, într-o Europă reconstruită, pacificată. Dar vei putea oare înțelege ce înseamnă naționalismul, eroismul mistic pentru cei care aveau în august 1914 vîrsta ta, douăzeci și cinci de ani, care aveau viitorul în față și au plecat să se lupte, semeți, ca iubitul meu Manuel Roy ? Nu fi nedrept, încearcă să înțelegi. Nu judeca greșit noblețea acestor tineri care n-aveau chef să moară, dar care au acceptat bărbătește să-și pună viața în joc pentru țara lor aflată în primejdie... Nu erau cu toții niște exaltați. Mulți dintre ei au consimțit, ca Manuel Roy, să se jertfească pentru că erau convinși că vor asigura generațiilor viitoare — din care faci

parte și tu — un viitor mai frumos. Da, mulți. Am cunoscut mulți dintre aceștia. Unchiul Antoine stă mărturie pentru ei.

Ziare. Am trecut rîul Somme, am ajuns la Guiscard. Înaintat, de asemenea, la nord de Soissons, reluat Coucy. Îi vom putea împiedica oare pe nemți să se instaleze dincolo de Escaut și de canalul Saint-Quentin ?

7, seara

Pentru Jean-Paul

Mă gîndesc la viitor. La viitorul tău. La viitorul acesta „mai frumos", pe care-l doreau atîția de felul lui Manuel Roy. Mai frumos ? O nădăjduiesc pentru tine. Dar vă lăsăm ca moștenire o lume de haos. Tare mă tem că vei intra în viață într- o epocă foarte tulbure. Contradicții, nesiguranțe, ciocniri între forțe vechi și noi. Îți vor trebui plămîni zdraveni pentru a putea respira aerul acesta viciat. Atenție ! Bucuria de a trăi nu le va fi hărăzită tuturor.

De obicei, mă abțin să fac profeții. Dar, ca să întrezărești Europa de mîine, e de-ajuns să cugeți. Din punct de vedere economic, toate statele sărăcite, viața socială dezechilibrată peste tot. Din punct de vedere moral, brusca ruptură cu trecutul, prăbușirea vechilor valori etc.... De unde, foarte probabil, o epocă de mare dezordine. O perioadă de mari schimbări. O criză de creștere, cu accese de febră, convulsii, avînturi și căderi. La capăt, echilibrul, dar nu imediat. O facere care nu va fi fără dureri.

Ce-ai să te faci tu, Jean-Paul ? Va fi greu să vezi limpede. Fiecare își va închipui că deține adevărul, fiecare va voi să-ți ofere, ca întotdeauna, panaceul lui. Epocă de anarhie, poate ? Goiran așa crede. Eu, nu. De va fi anarhie, va fi numai aparentă și vremelnică. Pentru că omenirea nu merge, nu poate merge spre anarhie. Cu neputință să-ți închipui un atare lucru. Istoria stă mărturie. Omenirea, trecînd prin fluctuații de neînlăturat, nu poate merge decît spre organizare. (Foarte probabil că acest război va însemna un pas decisiv dacă nu spre fraternitate, cel puțin spre o înțelegere mutuală. Cu pacea lui Wilson, orizontul european se va lărgi ; ideile de solidaritate umană, de civilizație colectivă vor tinde să ia locul acelora de naționalitate etc. ...)

În orice caz, vei vedea uriașe transformări, o nouă zămislire. Și iată ceea ce intenționam să scriu : îmi pare că, în tim-

purile ce vin, opinia publică, ideile-forță care o conduc vor avea o influență foarte mare, determinantă. Viitorul va fi, pare-se, mai plastic decît a fost vreodată. Individul va avea o mai mare însemnătate. Omul de valoare va avea, mai mult decît a avut în trecut, șanse de a-și face auzită și pusă în valoare părerea ; putința de-a colabora la reconstruire.

Să devii un om de valoare. Să dezvolți în tine o personalitate care să se impună. Să n-ai încredere în teoriile curente. E tentant să te debarasezi de povara exigentă a personalității tale. E tentant să te lași înglobat într-o vastă mișcare de entuziasm colectiv ! E tentant să crezi, pentru că e comod și pentru că e extrem de confortabil ! Vei ști tu oare să reziști tentației ! N-o să fie ușor. Cu cît drumurile sînt mai încurcate, cu atît omul e mai înclinat, ca să iasă din starea de confuzie, să accepte o doctrină dinainte ca să-l reconforteze, să-l ghideze. Orice răspuns cît de cît plauzibil întrebărilor pe care și le pune și pe care nu reușește să le rezolve singur i se oferă ca un refugiu; mai ales dacă i se pare acreditat de un mare număr de adeziuni. Pericol major ! Rezistă, refuză cuvintele de ordine ! Nu te lăsa *afiliat* ! Mai curînd spaimele incertitudinii decît o lenească bunăstare morală, oferită fiecărui *aderent* de către doctrinari ! Nu e amuzant să bîjbîi singur în întuneric, dar e un rău mai mic. Cel mai rău e să urmezi docil ideile false pe care le agită vecinii. Atenție ! În punctul ăsta amintirea tatălui tău să-ți fie model ! Viața lui *solitară,* gîndirea lui neliniștită, niciodată fixată, să-ți fie exemplu de loialitate față de tine însuți, de scrupul, de *forță* interioară și de demnitate.

Zori de zi. Insomnie, insomnie.

(Am tendința de-a lua un ton de predică ori de cîte ori scriu pentru Jean-Paul. A se renunța la : „Atențiune" etc...)

Să devină „un om de valoare"... N-am uitat decît un lucru : să-i dau rețeta.

Rețeta ? În materie de oameni de valoare, n-am avut de-a face decît cu medicii. Sînt, de altfel, înclinat să cred că atitudinea unui om de valoare în fața evenimentelor, în fața realităților și a neprevăzutului vieții sociale nu trebuie să se deosebească de aceea a medicului în fața bolii. Lucru important : O anumită naivitate a privirii. În medicină, ceea ce știi, ceea ce stă scris în cărți rareori este de ajuns pentru rezolvarea noii probleme pe care ți-o pune fiecare caz în parte. Orice boală — și la fel, orice criză socială — se prezintă ca un prim caz fără precedent identic ; ca un caz excepțional, pentru care

trebuie să inventezi întotdeauna o noua terapeutică. Trebuie să ai multă imaginație ca să fii un om de valoare...

Duminică, 8 septembrie

Expectorat, azi-dimineață, cînd m-am trezit, un fragment de vreo zece centimetri. L-am trimis lui Bardot să-l examineze.

Recitesc ceea ce am scris azi-noapte. Sînt mirat că mă pot interesa astfel, cînd și cînd, de viitor, de oamenii ce vor veni după mine. Să fie numai din cauza lui Jean-Paul ?

Gîndindu-mă bine, îmi dau seama că interesul acesta cu totul spontan este mai puțin întîmplător decît o mărturisesc. Dimpotrivă, tocmai surpriza mea este rezultatul unui efort al spiritului, al unei întoarceri spre mine însumi. În realitate, a mă gîndi la viitor rămîne pentru mine o operație constantă și cu totul firească a spiritului... Ciudat !

Înainte de dejun

Îmi amintesc de un fapt divers, publicat în ziare, care îl impresionase pe Philip. (Una din primele noastre convorbiri extraprofesionale. Tocmai intrasem în clinica lui.) Era vorba de un condamnat la moarte care, ajuns în fața ghilotinei și apucat de ajutoarele călăului, începu să se zbată și să strige către procuror : „Nu uitați de scrisoarea mea !“ (Aflase, în închisoare, că amanta lui îl înșela și, în dimineața execuției, le scrisese magistraților, pentru a mărturisi o crimă rămasă nepedepsită, la care luase parte activă și femeia aceea.)

Nu izbuteam să-l înțelegem... Să fii oare atît de legat de mărunțișurile acestei lumi pînă în ultima clipă ? Philip vedea în asta o dovadă a cvasiimposibilității majorității oamenilor de a „realiza“ cu adevărat neființa.

Povestea asta nu mă mai miră atît de mult.

9 septembrie

Un gust foarte rău în gură. La ce bun chinul ăsta suplimentar ? Nu mi-am pus niciodată speranțe în doctoria asta cu creuzot, care îți amintește de dentist, care taie orice poftă de mîncare.

După-amiază, afară

Scriind azi-dimineață data, 9 septembrie, mi-am adus dintr-o dată aminte : astăzi, *a doua* aniversare a Reuvilleului.

Seara

Toată ziua am trăit cu amintirea Reuville-ului.

Sosirea noastră, pe înserat. Instalarea postului de prim ajutor în criptă. Satul în ruină. Două sute de obuze căzute în ajun. Noapte neagră, în care se ridică rachetele luminoase. Postul de comandă al colonelului, care îndeplinește funcția de general de brigadă, într-o casă din care n-au mai rămas decît trei frînturi de perete. Bubuitul tunurilor de 75, puse în baterie în pădure. Resturile de zid, în ruină, în jurul elesteului. Salteaua roșie, spintecată, lîngă care aveam să fiu rănit a doua zi dimineață. Pămîntul acoperit cu hoituri și noroi uscat, brăzdat de roțile căruțelor. Și dealul în spatele satului, dealul pe care-l zăream prin vitraliile sfărîmate ale criptei, dealul de unde veneau răniții, cu grămada, albi de praf, tîrîndu-se, și cu înfățișare absentă și blîndă pe care o aveau cu toții. Îl văd, dealul acela, cu marginile tăiate parcă pe cerul învolburat de foc ; acoperit cu stîlpi de sîrmă ghimpată, aplecați toți în aceeași direcție, ca și cînd ar fi fost împinși de un ciclon. Și moara aceea veche, la stînga, răsturnată pe aripi, ca o jucărie stricată. (Ciudată plăcere să descrii toate astea. De ce ? Pentru a le smulge uitării ? Pentru cine ? Pentru ca Jean-Paul să știe că într-o dimineață, la Reuville, unchiul Antoine... ?) Cripta, plină încă de la începutul nopții. Gemetele, certurile. Paiele pe care așezau morții, împreună cu cei netransportabili. Lampa pusă pe altar. Lumînarea în gîtul sticlei. Hora fantastică a umbrelor pe boltă. Revăd masa — scîndurile așezate pe două butoaie, rufăria, revăd totul, ca și cum aș fi avut timpul să observ pentru a nu uita. Munca mea de atunci ? Starea aceea pe jumătate beție, bucuria profesională, pofta cu care munceam. Repede. Păstrînd o maximă stăpînire de sine. Toate simțurile minunat de treze, voința întinsă ca un arc de-a lungul tuturor membrelor, pînă în vîrfurile degetelor. Și un fel de deznădejde ; în același timp, insensibilitate de automat. Susținut doar de scopul propus, de munca pe care o aveam de făcut. Să nu asculți de nimic, să nu privești la nimic, să fii cu totul al muncii tale. Și s-o faci în ordine, repede, totuși fără grabă, dar și fără a pierde o secundă,

numai cu gesturile necesare, pentru ca o rană să fie bine aseptizată, o arteră legată la timp, o fractură provizoriu imobilizată. Altul la rînd !

Văd mai puțin deslușit hambarul acela sau remiza, unde așezau răniții pe brancarde, de cealaltă parte a ulicioarei. Dar îmi aduc atît de bine aminte de ulicioara pe care trebuia să umbli lipit de ziduri, din pricina gloanțelor. Și tot atît de bine îmi aduc aminte piuitul acela subțire în urechi și pocnetele surde în peretele de lut. Privirea mînioasă a maiorului aceluia scund și bărbos, cu brațul în eșarfă, și felul în care își flutura la înălțimea tîmplei mîna teafără, ca pentru a se feri de un roi de albine : „Prea multe muște pe-aici. Prea multe muște." (Și mă gîndesc deodată la acel reangajat bătrîn, burtos, cărunt, care era cu noi la ambulanța de la Longpré-les-Corps-Saints, aerul lui sinistru, accentul lui de mahala cînd elibera brancarda, aruncînd cîte un rănit : „Haida, jos, te-așteaptă !"

Noaptea toată am muncit fără să bănuim mișcarea de învăluire. Și în zorii zilei, sosirea agentului de legătură, satul luat prin flanc, tranșeele de evacuare devenite primejdioase, piața ce trebuia traversată înfruntînd mitralierele, pentru a ajunge la singurul drumeag practicabil. N-am avut nici o clipă gîndul că-mi riscam pielea. Căzînd, am avut imaginea saltelei roșii și această siguranță lucidă : „Plămînul perforat... Inima neatinsă... Voi scăpa".

(De cît de puțin atîrnă totul... Dacă în dimineața aceea aș fi fost rănit la picior sau la mînă, n-aș fi acum unde sînt : picătura aceea de iperită pe care am respirat-o, doi ani mai tîrziu, n-ar fi făcut ravagiile astea dacă aș fi avut amîndoi plămînii intacți.)

10 septembrie

De ieri mi-e mintea plină de amintiri de război.

Vreau să notez, pentru Jean-Paul, povestea cu tificii, datorită căreia a trebuit să rămîn pe front mult mai mult timp decît majoritatea confraților mei de la spitale. Iarna lui 1915. Eram repartizat tot la regimentul meu de la Compiègne, care se afla în linia întîi, în nord. Dar se stabilise o rotație între medicii batalioanelor și, la cîte două săptămîni, fiecare dintre noi se ducea la șase kilometri în spatele liniilor pentru a conduce timp de cîteva zile un mic spital, o infirmerie de vreo douăzeci de paturi. Ajung acolo pe înserate. Optspreze-

ce bolnavi într-o pivniță boltită. Toți cu temperatură ; mulți cu 40 de grade !... Îi examinez la lumina lămpii. Nici o îndoială : optsprezece tifici... Dar pe front era interzis să avem tifici. Din punct de vedere practic, consemnul era să nu diagnosticăm niciodată o tifoidă. Telefonez chiar în seara aceea șefului. Îi spun limpede că cei optsprezece bolnavi îmi par atinși de grave tulburări gastro-intestinale, foarte vecine cu tulburările paratifice (mă feream cu prudență de cuvîntul *tifoidă*) și că, deci, refuz conducerea infirmeriei, convins că acești nenorociți aveau să moară în pivnița aceea dacă nu erau evacuați imediat. A doua zi, dis-de-dimineață, se trimite după mine un automobil. Mi se spune să mă prezint la divizie. Țin piept autorităților. Cu atîta dîrzenie, încît obțin evacuarea imediată. Dar din ziua aceea, în dosarul meu de serviciu a apărut o anumită notă, căreia i s-a datorat faptul că mi s-a refuzat orice avansare pînă cînd am fost rănit.

Seara

Mă gîndesc la raporturile mele de aici cu ceilalți. Legături care ar trebui, poate, să le amintească pe cele de pe front. Nu. Nici o asemănare. Aici, camaraderie, nimic mai mult. Pe front, pînă și ultimul nenorocit îți este un frate.

Mă gîndesc la cei pe care i-am cunoscut. Tristă trecere în revistă ! Aproape toți reformați, mutilați, dispăruți... Carlier, Brault, Lambert și viteazul Dalin, și Huart, și Laisné, și Mulaton, unde sînt oare ? Dar Saunais ? Dar tînărul Nops ? Dar atîția alții ? Cîți dintre ei vor ieși teferi din război ?

Astăzi mă gîndesc la război altfel decît mă gîndesc de obicei. Ce-mi spunea Daniel, la Maisons ? „Războiul, prilejul acesta excepțional de prietenie între oameni..." (Îngrozitor prilej și trecătoare prietenie !) Avea totuși dreptate : un fel de milă, de generozitate, de afecțiune reciprocă. În blestemul ăsta, trăit în tovărășia altora, sfîrșești prin a nu mai avea decît reacții elementare, mereu aceleași. Cu grad sau fără, aceeași supunere, aceleași suferințe, aceeași plictiseală, aceleași temeri, aceleași nădejdi, același noroi, deseori aceeași ciorbă, același ziar. Mai puține învîrteli, mai puține măgării, mai puțină răutate decît aiurea. Avem atît de mare nevoie unii de alții ! Iubim și ajutăm pentru a fi iubiți și ajutați. Puține antipatii personale, iar invidii, deloc (pe front). Nici

ură. (Nici măcar ură față de neamțul din fața ta, victimă a aceloraşi absurdități.)

Şi apoi, încă ceva : prin forța lucrurilor, războiul este o perioadă de *meditație.* Pentru omul fără cultură, ca şi pentru cel instruit. O meditație simplă, adîncă. Cu mici deosebiri, aceeaşi pentru toți. Oare zilnica vecinătate a morții să fie aceea care silește la cugetare pînă şi spiritele cele mai puțin contemplative ? (Exemplu, caietul acesta...) N-am avut nici un camarad de batalion pe care să nu-l fi surprins într-o zi meditînd. O meditație de singuratic, concentrată în tine, pe care o cultivi ca pe o nevoie şi pe care o ascunzi. Singurul colț pe care-l ții numai pentru tine. În această depersonalizare silită, meditația este singurul refugiu al individului.

Ce va rămîne din fructele acestei meditații pentru cei ce vor fi scăpat de moarte ? Nu prea mult, poate. O furie de a trăi, în orice caz ; groaza de jertfe zadarnice, de cuvinte mari, de eroism ? Sau, dimpotrivă, nostalgia „virtuților" de pe front ?

11

Fragmentul expectorat deunăzi dimineață a fost identificat histologic. Nu era o falsă membrană, ci un fragment de mucoasă.

Seara

De fapt, mă gîndesc tot atît de mult la viața mea cît mă gîndesc şi la moartea mea. Mă aplec mereu asupra trecutului meu. Îl răscolesc ca unul ce caută zdrențe în lada de gunoi. Cu vîrful cîrligului, trag spre mine cîte un putregai pe care-l cercetez, îl întreb, asupra căruia stau aplecat şi visez neobosit.

Ce puțin lucru e o viață... (Şi nu spun asta fiindcă a mea e scurtată. E valabil pentru oricare om !) Arhibanal : o sclipire de lumină într-o noapte imensă etc... Cît de puțini ştiu ce lucru mare spun cînd repetă aceste locuri comune. Cît de puțini simt patetismul acestor cuvinte !

Imposibil să te dezbari cu totul de întrebarea inutilă : „Care poate fi semnificația vieții ?" Eu însumi, răscolindu-mi trecutul, mă surprind adesea întrebîndu-mă : „La ce-a folosit ?"

La nimic. Absolut la nimic. E oarecum dureros să accepți asta, deoarece ai în măduva oaselor optsprezece veacuri de

creștinism. Dar, cu cît te gîndești mai mult, cu cît privești mai adînc în tine însuți, cu atît ești mai pătruns de acest adevăr evident: „N-a folosit la nimic". Milioane de ființe apar pe scoarța pămîntească, mișună o clipă pe ea, apoi se descompun și dispar, lăsînd locul altor milioane, care, mîine, se vor dezagrega la rîndul lor. Scurta lor apariție nu rimează cu nimic. Viața n-are nici un rost. Și nimic nu are importanță, afară de strădania de a fi cît mai puțin nefericit în cursul acestei efemere vilegiaturi...

Constatare care nu-i nici atît de descurajatoare, nici atît de paralizantă pe cît s-ar crede. A te simți cu totul curățat, cu totul eliberat de iluziile în care se leagănă cei care vor cu orice preț ca viața să aibă un sens, asta poate să-ți procure un minunat sentiment de seninătate, de putere, de libertate. Ar trebui să fie o idee tonică, dacă știi cum să o iei...

Mă gîndesc, deodată, la sala aceea de recreație, de la parterul pavilionului B, prin care treceam în fiecare dimineață în timp ce plecam de la serviciul meu de la spital. O revăd plină de băieți stînd în patru labe și jucîndu-se cu cuburi. Erau acolo copii incurabili, infirmi, bolnavi, convalescenți. Erau printre ei și înapoiați, semiidioți, iar alții, foarte inteligenți. Un microcosmos, în fond... Omenirea văzută printr-o lupă mare... Mulți se mulțumeau să miște la întîmplare cuburile aflate în fața lor, să le mute de ici-colo, să le sucească și răsucească pe toate fețele. Alții, mai isteți, le potriveau după culori, le așezau la rînd, compuneau forme geometrice. Cîțiva, mai îndrăzneți, se distrau clădind mici edificii ce se clătinau. Adesea, un spirit priceput, sîrguitor, inventiv, ambițios, își propunea un scop greu și reușea, după zeci de încercări, să construiască un pod, un obelisc, o piramidă înaltă... La sfîrșitul recreației, totul se prăbușea. Pe linoleum nu rămînea decît o grămadă de cuburi răvășite, pregătite pentru recreația de a doua zi.

Iată o imagine destul de asemănătoare vieții. Fiecare dintre noi, *fără alt scop decît de a ne juca* (oricare ar fi pretextele sub care facem acest lucru), potrivim, după capriciul nostru, după capacitățile noastre, elementele pe care ni le înfățișează existența, cuburile multicolore pe care le găsim în jurul nostru cînd ne naștem. Cei mai înzestrați încearcă să facă din viața lor o construcție complicată, o adevărată operă de artă. Trebuie să încercăm să fim dintre aceștia, astfel ca recreația să fie cît mai plăcută cu putință...

Fiecare după mijloacele lui. Fiecare cu elementele pe care i le oferă hazardul. Dar să aibă oare vreo importanță deosebită faptul că unul a reușit mai bine și altul mai puțin bine obeliscul sau piramida lui ?

Aceeași noapte

Micuțule, regret paginile scrise ieri seară. Dacă le vei citi, au să te revolte. „Gînduri de bătrîn, vei spune, gînduri de muribund." Vei avea dreptate, fără îndoială. Nu mai știu unde se află adevărul. Există și alte răspunsuri, mai puțin negative, la întrebarea pe care ți-o pui fără îndoială : „În numele cui să trăiești, să muncești, să dai maximum de rezultate ?"

În numele cui ? În numele trecutului și al viitorului. În numele tatălui tău și al fiilor tăi, în numele verigii care ești tu însuți în marele lanț... Asigură continuitatea... Transmite ceea ce ai primit și transmite îmbunătățit, îmbogățit.

Asta este, cred, rațiunea noastră de a fi.

12 septembrie, dimineața

N-am fost decît un *om mediu.* Facultăți medii, în armonie cu ceea ce cerea viața de la mine. Inteligență medie, memorie, dar de asimilare. Caracter mediu. Iar tot restul — un camuflaj.

După-amiază

Sănătatea, fericirea : prejudecăți ce te silesc să vezi într-o singură direcție. Boala te face, în sfîrșit, lucid. Cele mai bune condiții pentru a te înțelege bine și a înțelege omul ar fi *să fi fost* bolnav și să te vindeci. Tare-mi vine să scriu : „Omul care a fost întotdeauna sănătos este, în mod fatal, un imbecil".

N-am fost decît un om mediu. Fără o adevărată cultură. Cultura mea este profesională, mărginită la meseria mea. Cei mari, cu adevărat mari, nu se mărginesc la specialitatea lor. Marii medici, marii filosofi, marii matematicieni, marii oameni politici nu sînt numai medici, filosofi etc. Mintea lor se mișcă cu ușurință în celelalte domenii, se ridică mult deasupra cunoștințelor particulare.

Seara

Despre mine însumi :

Nu mai sînt decît un ins care a avut noroc. Îmi alesesem o carieră în care aș fi putut să reușesc cel mai bine. (Ceea ce dovedește, de fapt, o anumită inteligență practică...) Dar o inteligență *medie,* echilibrată exact atîta cît să poată trage folos din împrejurările favorabile.

Am trăit orbit de orgoliu.

Îmi închipuiam că datorez totul creierului și energiei mele. Îmi închipuiam că-mi creasem destinul și că-mi meritam succesele. Îmi părea că sînt un om de mîna-ntîi, pentru că izbutisem să fiu judecat ca atare de către cei mai puțin înzestrați decît mine. Camuflaj. Pînă și pe Philip l-am păcălit.

Miraje, amăgiri, care n-ar fi putut dura. Viața îmi rezerva, desigur, dezamăgiri brutale.

N-aș fi fost nimic mai mult decît un medic bun, ca atîția alții.

13 septembrie

Azi-dimineață, expectorări sangvinolente. Ora unsprezece. În pat, așteptîndu-l pe Joseph, care trebuie să-mi pună ventuze.

Camera mea. Mic și hidos univers, în care chiar cele mai mici amănunte îmi sînt arhicunoscute pînă la dezgust, pînă la greață. Nu e nici un cui, nici o urmă de cui, nici o zgîrietură pe zidurile acestea de un trandafiriu-murdar pe care privirile mele să nu se fi oprit de mii de ori ! Și mereu aceste *girls* lipite deasupra oglinzii ! (Poate că mi-ar lipsi dacă aș obține, în sfîrșit, să fie smulse de acolo.)

În patul acesta, ceasuri și ceasuri, zile și nopți. Eu, cel atît de activ !

Acțiune. N-am fost numai activ. Am avut pentru acțiune un cult fanatic, copilăresc.

(Să nu fii prea nedrept cu activitatea de altădată. Ceea ce știu am învățat din acțiune. Din lupta piept la piept cu realitățile. Am fost modelat de acțiune. Chiar și iadul acesta al războiului, dacă l-am putut suporta cu atîta tărie, se datorează faptului că mă silea necontenit la acțiune.)

După-amiaza

De fapt, ar fi trebuit să fiu chirurg. Am făcut medicina cu un temperament de chirurg. Pentru a fi într-adevăr un bun medic, trebuie să poți fi și un contemplativ.

Seara

Mă gîndesc din nou la frumoasa mea activitate de altădată. Nu fără severitate. Deslușesc acum în ea o parte de cabotinaj. (Față de mine însumi, mai mult chiar decît — în orice caz, tot atîta cît — față de alții.)

Slăbiciunea mea : o necontenită nevoie de a fi aprobat. (Mărturisirea asta mă costă mult, Jean-Paul !)

Am constatat de multe ori că prezența altora îmi era aproape indispensabilă pentru a mă simți în plinătatea forțelor mele. A mă simți privit, judecat, admirat, îmi stimula toate facultățile, îmi exalta îndrăzneala, hotărîrea, sentimentul puterii, dînd voinței mele un elan nestăvilit. (Exemplu : bombardamentul de la Péronne, ambulanța de la Montmirail, acțiunea militară de la Bois Brûlé etc... Alte exemple : în viața civilă eram, indiscutabil, mai abil în diagnostic, mai îndrăznet în terapeutică atunci cînd consultam bolnavii la spital, sub ochii colaboratorilor mei, decît atunci cînd eram singur, acasă la mine, în cabinetul meu, în fața unui pacient.)

Îmi dau seama astăzi că adevărata energie nu este aceasta, ci aceea care nu are nevoie de spectatori. A mea avea nevoie de alții pentru a-și da întreaga măsură. Singur, în insula lui Robinson Crusoe, probabil că m-aș fi sinucis. Dar sosirea lui Vineri m-ar fi stimulat să fac adevărate minuni...

Seara

Cultivă-ți voința, Jean-Paul. Dacă ești în stare să vrei, nimic nu-ți va fi cu neputință.

14

Recidivă. Dureri retrosternale, pe lîngă toate celelalte dureri. Și spasme inexplicabile. Imposibil să păstrez ceva în stomac. Nu m-am putut ridica din pat.

Goiran mi-a adus ziarele lui. În Elveția se vorbește de propuneri de pace din partea Austro-Ungariei (?) și despre o mișcare revoluționară subterană în Germania (?)... Ideile

democratice să-și fi făcut, oare, drum mulțumită mesajelor lui Wilson ?

Mai puțin nesigură vestea înaintării americanilor în direcția Saint-Mihiel. Iar Saint-Mihiel este drumul spre Briey și Metz. Dar ajungem pe linia Hindenburg, despre care se spune că este de netrecut.

16 septembrie

Ceva mai bine. Nu mai am grețuri. Foarte slăbit de aceste două zile de dietă.

Răspunsul lui Clemenceau la ofertele de pace ale Austriei. Din cale-afară de neplăcut. Tonul unui ofițer de cavalerie. Mai rău : tonul unui pangermanist. Efectul recentelor succese militare nu se lasă așteptat : îndată ce unul dintre adversari se crede mai tare, își demască gîndurile ascunse, care sînt întotdeauna imperialiste. Wilson va avea mult de furcă cu oamenii de stat ai Antantei, dacă victoria Aliaților nu va fi cumva exclusiv americană. Antanta avea acum prilejul de a spune cinstit ce vrea. Dar a vrut să intimideze, să pară că cere maximul, de teamă că nu va obține, în momentul reglementării, tot ce ar putea stoarce de la învinși. Goiran spune : „Cîteva succese și Antanta s-a și îmbătat".

17

Spună ei ce-or dori, dar aceste puseuri repetate bronhopneumonice au fost întotdeauna considerate ca o formă de infecție pulmonară cu reveniri.

18

Lung examen al lui Bardot, urmat de consultația lui Sègre. *Slăbire vădită a cordului drept, cu cianoză și hipotensiune.*

De săptămîni de zile mă așteptam la asta. Vechiul adagiu : „Cînd ai plămînii bolnavi, îngrijește-ți inima".

Caracteristica unui infirmier : să nu fie niciodată pe aproape cînd ai nevoie urgentă de el și să se eternizeze la tine în cameră, atunci cînd prezența lui este insuportabil inoportună.

Noaptea de 19 spre 20

Viața, moartea, neîntreruptele germinații etc. ...

După-amiază am cercetat cu Voisenet o hartă a frontului din Champagne. Mi-am adus brusc aminte de cîmpia aceea alburie (undeva, la nord-est de Châlons), unde ne-am oprit ca să îmbucăm ceva, cînd am fost repartizat la altă unitate, în iunie 917. Pămîntul fusese atît de adînc răscolit de fortificațiile făcute la începutul războiului, încît nu mai creștea nimic pe el, nici măcar un firișor de pir.

Și era totuși primăvară, departe de front, și întreaga regiune din împrejurimi fusese din nou cultivată. Aproape de locul unde ne oprisem, în mijlocul acestui deșert de cretă, o insuliță înverzită. M-am apropiat. Era un cimitir nemțesc. Morminte joase, la nivelul pămîntului, pitite în iarba înaltă, și, deasupra acestor cadavre de oameni tineri, o risipă de spice de ovăz, de flori de cîmp, de fluturi.

Foarte banal. Astăzi însă, această amintire mă mișcă altfel decît m-a mișcat atunci. Toată seara visat la această natură oarbă etc.... fără a putea da formă gîndului.

20 septembrie

Succes pe frontul de la Saint-Mihiel. Succese în fața liniei Hindenburg. Succese în Italia. Succese în Macedonia. Succese peste tot. Dar...

Dar cu prețul cîtor vieți ?

Și asta nu e totul. Cum să înlături îngrijorarea cînd îți dai seama de schimbarea survenită în tonul presei aliate de cînd ne simțim noi cei mai tari ? Cu ce intransigență au refuzat Balfour, Clemenceau și Lansing propunerile Austriei ! Silind, fără îndoială, și Belgia să refuze propunerile Germaniei !

Vizitat de Goiran. Nu, nu pot să-mi închipui că sfîrșitul războiului e atît de aproape. Pentru a întemeia republica germană și a pune pe picioare solide colosul rus, e nevoie încă de multe luni, poate de ani. Și cu cît noi vom fi mai victorioși, cu atît mai puțin vom consimți la o pace de conciliere, singura durabilă.

Cu Goiran. Discuție enervantă și zadarnică asupra *progresului.* Mă întreabă : „Așadar, nu crezi în progres ?"

Fie, fie. Dar fără grabă ! Nu se poate spera nimic din partea omului înainte de a se scurge încă *milenii*...

21

Luat masa de prînz jos.

Lubin, Fabel, Reymond, oricît de diferite păreri ar avea, sînt cu toţii la fel de sectari. (Voisenet spune despre comandant : „Nu-mi vine să cred că natura l-a înzestrat cu creier. Nu m-ar mira dac-aş afla că nu are decît măduvă a spinării.")

Pentru Jean-Paul

Nu există decît adevăruri vremelnice.

(Am trăit zilele în care se credea că totul a fost rezolvat prin antiseptice. „Omoară microbul." S-a observat că adesea erau omorîte totodată şi celule vii.)

Să cauţi, să eziţi. Să nu afirmi nimic în mod definitiv. Orice drum pe care te avînţi orbeşte se transformă într-o înfundătură. (Exemple frecvente în ştiinţa medicală. Am văzut minţi la fel de valoroase, la fel de înţelepte, însufleţite de aceeaşi pasiune faţă de adevăr, ajungînd, prin studiul aceloraşi fenomene şi făcînd exact aceleaşi observaţii clinice, la concluzii foarte diferite, cîteodată chiar diametral opuse.)

Să te lecuieşti de tînăr de înclinarea spre certitudine.

22

Junghiuri atît de dureroase încît, ori de cîte ori mă aşez undeva, nu mai am curaj să mă mişc de-acolo. Bardot spunea că alifia aceea cu para-amino-benzoaţi de etil face minuni. Complet ineficace.

23 septembrie

Nu mai ştiu în ce loc să-mi facă injecţiile.

Pieptul şi spatele meu sînt ciuruite ca o strecurătoare.

25

De ieri, din nou oscilaţii mari de temperatură.

Cu toate acestea, am încercat să cobor. Nevoit să mă culc din nou, după ce mi-a venit ameţeală în capul scărilor.

Camera asta, zidurile astea, de culoare trandafiriu-murdar... Închid ochii, ca să nu mai văd nimic.

Mă gîndesc la anii dinaintea războiului, la viaţa mea de atunci, la tinereţea mea. Adevăratul meu izvor de putere era

o tainică, o nezdruncinată încredere în viitor. Mai mult decît încredere : siguranță. Acum, beznă, acolo unde era lumina mea. Este un chin de fiece clipă.

Grețuri. Bardot reținut jos de trei bolnavi nou-sosiți. Mazet a urcat pînă la mine de două ori în după-amiaza asta. Nu-i mai pot suporta felul morocănos de-a fi mutra de bătrîn soldat din colonii. Puțea a sudoare, ca totdeauna. Îmi venea să vărs.

Joi, 26 septembrie

Noapte proastă. La auscultare, noi focare de raluri subcrepitante.

Seara

Puțin mai bine, datorită injecției. Pentru cît timp ?

Scurta vizită a lui Goiran m-a obosit. Ofensiva franco-americană. Ofensiva anglo-belgiană. Nemții se retrag peste tot. Succese ale Aliaților pe frontul balcanic. Bulgaria cere armistițiu. Goiran spune : „Pacea cu Bulgaria este semnul sfîrșitului, acel ceas al sarcinii în care femeia pierde apa..."

În Germania a început scandalul. Socialiștii au pus condiții precise pentru intrarea lor în guvern. Nemulțumire generală în țară, mărturisită de aluziile pe care le face cancelarul în discursul său.

E prea frumos. Evenimentele se desfășoară cu atîta repeziciune, încît te apucă spaima. Turcia, zdrobită. Bulgaria și Austria, gata de capitulare. Victorii peste tot. Pacea se deschide ca o prăpastie. Amețeală. Este oare coaptă Europa pentru o pace *adevărată ?*

La Grasse, la Grand Hôtel, un american a făcut o prinsoare pe o mie de dolari contra unui ludovic că pînă la *Christmas* războiul va lua sfîrșit.

Fericiți cei ce vor sărbători Crăciunul !

27

Slăbiciunea crește. Sufocări. De luni, complet afon. Vizita lui Sègre, adus de Bardot. Lung examen. Mai puțin distant decît de obicei. Neliniștit ?

Seara

Analiza sputei : pneumococi, dar mai ales streptococi, din ce în ce mai abundenți, în ciuda se urilor specifice. Toxiinfecție caracteristică.

Mîine dimineață, radioscopie.

28

Foarte clare simptome de infecție generală. Bardot și Mazet vin la mine de mai multe ori pe zi. Bardot a hotărît, în urma examenului radioscopic, să-mi facă o puncție exploratoare.

De ce se teme ? De un abces în parenchim ?

OCTOMBRIE

6 octombrie

Opt zile.

Încă prea slăbit ca să pot scrie. Piroteală. Mică bucurie regăsind caietul. Și chiar camera. Și cele șase *girls* ale mele.

Am scăpat și de data asta ?

7 octombrie

N-am pus mîna pe caiet în aceste opt zile. Îmi recapăt puterile. Temperatura a scăzut definitiv ; dimineața — normală ; seara — 37,9 sau 38.

Toți m-au crezut pierdut. Și pînă la urmă, nu.

Transportat, luni, 30, la clinica din Grasse. Operat de Mical, în aceeași după-amiază. Sègre și Bardot asistau. Abces mare în plămînul drept. Din fericire, bine localizat. M-au putut aduce înapoi la Mousquier după cinci zile.

De ce nu m-am omorît în 29, după puncție ? *Nu m-am gîndit la asta.* (Absolut adevărat !)

Marți, 8 octombrie

Mai puțin slăbit. Ar trebui să mă gîndesc că e regretabil că m-au salvat ; dar nu : accept acest nou antract cu o bucurie lașă...

Întreruperea în citirea ziarelor îmi stînjenește înțelegerea evenimentelor. Nu știam nimic despre demisia guvernu-

lui german. De bună seamă că acolo s-au petrecut lucruri grave. Presa elvețiană spune că Max de Bade a fost numit cancelar pentru a negocia pacea.

9 octombrie

Nu prea am de ce să mă mîndresc. Nici măcar în treacăt n-am simțit ispita de a mă sinucide. Nu m-am gîndit la sinucidere decît la întoarcerea în această cameră. Între diagnostic și operație, nu m-am gîndit decît la un lucru : operația să fie făcută cît mai grabnic, ca să reușească.

Mai umilitor încă : în tot timpul cît am stat la Grasse, m-a obsedat regretul că lăsasem aici colierul de chihlimbar. Mă hotărîsem chiar să-l încredințez lui Bardot, îndată după întoarcerea mea aici, convingîndu-l să-mi promită... că mi-l va pune-n sicriu !

Nu știu dacă o voi face. Copilării de muribund. Dacă cedez ispitei, nu mă judeca prea repede, copile, nu-l disprețui pe unchiul Antoine. Amintirea pe care mi-o trezește acest colier e în legătură cu o biată aventură ; dar această biată aventură este, în ciuda tuturor, tot ce-a fost mai bun în sărmana mea viață...

10

Vizita lui Mical.

11 octombrie, vineri

Obosit, ieri, de vizita chirurgului. Mi-a dat toate amănuntele.

Abces mare, bine colectat, străbătut de travee fibroase, foarte rezistente. Puroi gros, legat. Recunoaște că a găsit plămînul într-o stare de congestie edematoasă intensă. Analiză bacteriologică : culturi de streptococi.

Mical interesat de caz. Destul de puțin frecvent : într-un an, din șaptezeci și nouă de iperitați tratați aici, numai șapte abcese *simple,* din care unul al meu. Patru operații reușite. Ceilalți trei...

Mai rare încă, din fericire, cazurile de abcese *multiple.* Neoperabile. Numai trei cazuri la șaptezeci și nouă de gazați ; și trei morți.

Am avut noroc. (Cuvinte scrise pe negîndite. Nu le-aș fi scris, de bună seamă, niciodată dacă aș fi judecat mai întîi. Dar fiindcă le-am scris, nu le mai șterg. Fără-ndoială, nu sînt încă destul de rupt de viață ca să numesc „nenoroc" o prelungire a chinului...)

12 oct.

Ieri după-amiază am început iarăși să mă scol. Încă slăbit. Pierdut 2 kg și 400 de la 20 septembrie.

Inima din ce în ce mai slabă. Digitalină, droseră, de două ori pe zi. Veșnic transpirat. Amețeli, slăbiciune, accese de tuse seacă, sufocări — toate deodată. Și dacă sînt întrebat cum mă simt, răspund, fiind de bună-credință : „Nu prea rău..."

13

Ziarele elvețiene dau amănunte plauzibile despre demersurile indirecte pe care le-a încercat pe lîngă Wilson noul guvern german, ca să înceapă negocieri. Cerere de armistițiu imediat, clar formulată. Plauzibile, pentru că ultimul discurs al cancelarului în Reichstag este o sinceră propunere de pace. Germania, ieri încă atît de semeață !

Numai dacă Aliații n-ar abuza ! Numai de-ar rezista ispitei de-a fi prea triumfători... De pe acum, peste tot, o obrăznicie de jocheu cîștigător ! Sînt sigur că Rumelles însuși a uitat că încă în primăvară vedea lucrurile foarte în negru ; nu cred să fie astăzi un triumfător mai intransigent decît el !

Cuvîntul „bucurie", pe care îl întîlnești neîncetat în presa franceză, îți provoacă un fel de indignare... „Eliberare", dar nu „bucurie" ! Cum să uiți atît de repede mulțimea durerilor care apasă asupra Europei ? Nimic, nici chiar sfîrșitul războiului, nu poate opri ca durerea să domine și să dăinuiască.

14 octombrie, noaptea

Insomniile reîncep. Mă surprind regretînd somnolențele din timpul infecției. Capul mi-e greu, sînt abătut. Pradă fantasmelor. Exact atît de conștient cît să pot suferi *bine*. Voiesem să dau în acest caiet o imagine a mea. Pentru Jean-Paul. Încă înainte de a începe să scriu, îmi era cu neputință să fiu atent, să am o continuitate în gîndire, să lucrez.

Ei și ? Nepăsarea cîștigă teren. Se întinde ca o pată de ulei.

În 15

Ofensivă generală. Succese peste tot. Pe toate fronturile, în același timp. S-ar zice că, de cînd e vorba de pace, comandamentul aliat vrea să înghită cîte două îmbucături deodată. Să se bucure din plin de ceea ce i-a rămas. Cea din urmă „bătaie"...

Astăzi, ceva mai bine. Scriu cu plăcere.

Vizita lui Voisenet. Chipul lui de Buddha. Fața lată; ochii depărtați unul de altul, orbitele fără adîncime, pleoapele groase și răsfrînte ca niște petale de flori cărnoase (magnolie, camelie), gură mare, buze pline, mișcîndu-se lenește. Chip plin de înțelepciune. Odihnitor de privit. Un fel de seninătate fatalistă, foarte extrem-orientală.

Pretinde că are informații recente asupra stării de spirit a statelor-majore. Îngrijorător. Pierderile nu mai au însemnătate de cînd se crede că ne putem bizui pe „rezerva" americană, care-ar fi inepuizabilă. Și surdă rezistență împotriva păcii. Să se refuze orice armistițiu, să se cotropească Germania, să se semneze pacea la Berlin etc.... Voisenet spune: „Ei gîndesc: *victorie,* în loc să gîndească: *sfîrșitul războiului*". Și sînt, tot mai fățiș, ostili lui Wilson. Declară de pe acum că cele „patrusprezece puncte" nu sînt decît vederile personale ale lui W.; că Antanta nu le-a ratificat niciodată în mod oficial etc. ... Voisenet mă face atent că din iulie, de cînd cu primele succese militare, presa (cenzurată) mai vorbește uneori de „Societatea Națiunilor", dar niciodată despre „Statele Unite ale Europei"!

Seara

Voisenet mi-a lăsat cîteva numere din *l'Humanité.* Surprins să văd cum socialiștii noștri fac mutre acre după ce au gustat din mesajele americane. Un ton de partizani mărginiți. Nimic mare nu se poate ivi din aceste elemente, din acești oameni. Politicienii socialiști din Europa, buni de pus printre ruinele lumii vechi. La o parte cu vechiturile!

Socialism. Democrație. Mă întreb dacă Philip n-avea dreptate și dacă guvernele învingătoare vor renunța la apucăturile dictatoriale, deprinse de patru ani încoace. Imperialismul (republican) al lui Clemenceau se apără, poate, înainte de a ceda locul. Poate că leagănul adevăratului socialism viitor se va forma mai întîi în Germania învinsă. Fiindcă-i învinsă.

16

Ceva mai bine în aceste opt zile din urmă.

Goiran a regăsit textul mesajului din 27. Nu adaugă nimic nou celor precedente, dar definește cu mai mare precizie scopurile păcii. „Acest război pregătește o ordine nouă etc. ...“ Alianța generală a popoarelor, singura garanție a securității. Cînd văd efectul acestor cuvinte asupra unuia pe jumătate mort, ca mine, îmi închipui ce pot să spună milioanele de combatanți, milioanele de femei, de mame ! Nu degeaba se vîntură asemenea speranțe. Că diriguitorii aliați vor fi sau nu sinceri în adeziunea lor la principiile lui Wilson, puțin importă : lucrurile sînt de așa natură, presiunea unanimă va fi atît de puternică, încît, la momentul potrivit, nici un politician din Europa nu se va putea da în lături de la pacea care e așteptată.

Mă gîndesc la Jean-Paul. La tine, copile. Mare, mare ușurare. Se va naște o lume nouă. O vei vedea consolidîndu-se. O vei sprijini și tu. Fii tare, pentru ca s-o sprijini *bine !*

Joi, 17

Răspunsul draconic al lui Wilson la primele propuneri ale Germaniei. Cere răspicat, înainte de orice discuții, căderea imperiului, înlăturarea castei militare, democratizarea regimului. Cu riscul evident de a întîrzia pacea. Intransigență, fără îndoială, necesară. Nu trebuie pierdute din vedere țelurile esențiale. Nu e vorba să se obțină un armistițiu prematur, nici chiar o capitulare a *Kaiser*-ului. E vorba de o *dezarmare generală* și de o *federație europeană.* Irealizabile, fără dispariția Germaniei și Austriei *imperiale.*

Goiran, foarte dezamăgit. L-am apărat pe Wilson : împotriva lui și a celorlalți. Wilson : un practician încercat, care știe unde este focarul infecției și care curăță abcesul înainte de-a începe pansamentul.

În legătură cu abcesele, acest uriaș de treabă, Bardot, explică foarte bine că iperita nu este decît o cauză întîmplătoare a abcesului. Deoarece, în realitate, se datorează unei infecții secundare, provocată de microbii care năpădesc parenchimul *în urma* leziunilor congestive provocate de gaz.

18 octombrie

Astăzi mi-e foarte greu să-mi înving oboseala. Cu neputință să citesc altceva decît ziarele.

Tonul pe care-l are presa aliată cînd vorbește de „victoriile" noastre ! Hugo în fața epopeii napoleoniene... Acest război (toate războaiele) n-are nimic dintr-o epopee eroică. Este sălbatic și deznădăjduit. Se termină, ca un coșmar, în sudorile reci ale unei cumplite neliniști. Actele de eroism pe care le-a putut prilejui rămîn înecate în oroare. Au fost săvîrșite în fundul tranșeelor, în putreziciune și sînge. Cu un curaj al disperării. Cu scîrba unei trebi respingătoare, pe care ești silit s-o duci pînă la capăt. Nu va lăsa decît amintiri hîde. Toate trîmbițele victoriei, toate onorurile la drapel nu vor putea schimba nimic.

21

Două zile rele. Ieri seară, injecție intratraheală cu ulei gomenolat. Însă infiltrația și hiperestezia laringelui au făcut manevra anevoioasă. S-au pus toți trei pe treabă, ca să-i vină de hac. Bietul Bardot, era tot o apă ! Am dormit trei ore întregi. Astăzi, puțin mai ușurat.

Miercuri(23 octombrie)

Noile doze de digitală par ceva mai eficace.

Bag de seamă că atunci cînd nu sînt complet afon, mă bîlbîi din ce în ce mai des. Pe vremuri se întîmpla foarte rar și era întotdeauna semnul unei adînci tulburări de conștiință. Astăzi, fără îndoială, nimic altceva decît un indiciu de degradare fizică.

Ziare. Belgienii la Ostende și la Bruges. Englezii la Lille, la Douai, la Roubaix, la Tourcoing. Înaintare de nestăvilit. Dar înfiorătoare încetineală în schimbul de note între Germania și America. Totuși, Wilson pare a fi obținut, ca o condiție prealabilă, o reformă a constituției imperiale și instituirea sufragiului universal. Ar fi un punct însemnat. Trebuie obținută pe urmă abdicarea *Kaiser*-ului. Mîine sau peste șase luni ? Presa stăruie asupra tulburărilor interne. Să nu ne amăgim ; o revoluție în Germania ar putea grăbi lucrurile, dar le-ar putea și complica. Căci Wilson pare hotărît să nu trateze decît cu un guvern foarte stabil.

24 octombrie

Nu, nu invidiez obișnuita ignoranță a bolnavilor, naivele lor iluzii. S-au spus nerozii asupra luciditățiI medicului care se vede murind. Eu cred, dimpotrivă, că luciditatea aceasta m-a ajutat să rezist. Mă va ajuta poate pînă la apropierea sfîrșitului. A ști nu este un blestem, ci o forță. Eu știu. Știu ce se întîmplă aici, înăuntru. Leziunile *mi le văd. Mă interesează.* Urmăresc eforturile lui Bardot. Într-o anumită măsură, curiozitatea aceasta îmi este un sprijin.

Aș vrea să pot analiza mai bine toate astea. Și să-i scriu despre ele lui Philip.

Noaptea de 24-25

Zi potrivită. (Nu am dreptul să cer mai mult.)

Carnetul, împotriva „stafiilor".

Ora trei dimineața. Lungă insomnie, stăpînită de gîndul a tot ceea ce moartea unui individ duce după ea în neantul uitării. M-am lăsat pradă acestui gînd, cu deznădejde, ca și cum ar fi un gînd corect. Dar nu. Nu e drept deloc. Moartea ia cu sine în neant prea puțin, foarte puțin.

M-am trudit, răbdător, să-mi culeg amintiri. Greșeli, tainice aventuri, mici umilințe etc.... Mă întrebam în cazul fiecăreia : „Aceasta pieri-va oare cu totul o dată cu mine ? Să nu mai fi rămas, într-adevăr, nimic din ea altundeva decît în mine ?" M-am îndîrjit, vreme de aproape un ceas, să regăsesc în trecutul meu ceva, o faptă mai deosebită, de care să fiu sigur că nimic din ea, nimic, nu dăinuiește nicăieri, în afara conștiinței mele ; nici cea mai mică prelungire, nici cea mai mică urmă de ordin material sau moral, nici o sămînță de gîndire care să poată da rod, după mine, în amintirea vreunei alte ființe.

Pentru fiecare din amintirile mele, însă, sfîrșeam prin a găsi pe cîte cineva, un martor posibil, care o știuse, care o putuse ghici, pe cineva care poate că trăiește încă și care, o dată cu dispariția mea, ar putea, într-o zi, în jocul aducerilor-aminte... Mă suceam și mă răsuceam între perne, chinuit de un inexplicabil simțămînt de regret, de umilire, la gîndul că dacă nu izbutesc să găsesc o asemenea faptă, moartea mea va fi o batjocură, nu voi avea nici măcar această mîngîiere a orgoliului de a duce cu mine în neant ceva care este numai al meu.

Și deodată am găsit ! Spitalul Laënnec, micuța algeriană.

Eu am, deci, în sfîrșit, această amintire, de care sînt sigur că este numai a mea ! Din care nimic, nimic, absolut nimic nu va supraviețui din clipa în care eu voi înceta să mai exist !

Zorii zilei. Sleit de oboseală, și totuși nu pot să dorm. Scurte somnolențe, din care accesele de tuse mă trezesc numaidecît. M-am zbătut toată noaptea cu această amintire-fantomă. Atras cînd de ispita de a o mărturisi în caiet, pentru a smulge neantului această poveste tulbure, cînd, dimpotrivă, de dorința egoistă de a o păstra numai pentru mine ; de-a avea măcar taina aceasta, pe care s-o pot duce cu mine în moarte.

Nu. N-am să scriu nimic.

25 octombrie, la amiază

Slăbiciune ? Obsesie ? Început de delir ? Din noaptea trecută, sfîrșitul nu mi se mai arată decît în funcție de acel *secret*. Nu la mine, la dispariția mea mă gîndesc, ci la aceea a amintirii din Laënnec. (Joseph a venit să-mi vorbească despre pace : „Vom fi în curînd demobilizați, domnule doctor". Am răspuns : „În curînd, Joseph, voi fi mort". Dar gîndul meu tainic era : „În curînd nu va mai rămîne nimic din povestea micii algeriene".)

Și parcă dintr-o dată aș fi ajuns stăpînul destinului meu. Prin asta țin piept morții, deoarece atîrnă de mine, deoarece atîrnă de cîteva rînduri scrise, de o mărturisire, făcută oricui, ca această *taină* să fie sau să nu fie răpită neantului.

După-amiază

Nu m-am putut stăpîni să nu-i vorbesc lui Goiran. Fără a-i spune nimic clar, bineînțeles. Fără a-i pomeni măcar de micuța algeriană, fără a rosti măcar numele spitalului „Laënnec". Așa cum fac copiii pe care îi înăbușă un secret și care strigă în fața tuturor : „Eu știu ceva, dar nu spun nimic !" Goiran s-a uitat la mine cu un fel de stînjeneală, cu un fel de spaimă. S-a întrebat, de bună seamă, dacă nu cumva înnebunesc. Am gustat — pentru ultima oară, fără îndoială — o adîncă satisfacție de orgoliu.

Seara

Încercat să-mi odihnesc creierul răsfoind ziarele. Și în Germania casta militară încearcă să torpileze pacea. Luden-

dorff ar fi luat conducerea unei mișcări de opoziție împotriva cancelarului, pe care-l acuză în mod public de trădare, fiindcă a vrut să negocieze cu America. Curentul pentru pace a fost însă mai puternic. Iar Ludendorff a trebuit să lase altora comanda. Semn bun.

Vizita lui Goiran. Discurs neliniștitor rostit de Balfour. Pofta Angliei se trezește: acum vrea să anexeze coloniile germane! Goiran îmi reamintește că anul trecut încă, lordul Robert Cecil afirma în Camera Comunelor: „Am intrat în războiul acesta fără nici o tendință de imperialism cuceritor". (De ieșit, însă, nu vor ieși așa cum au intrat...)

Noroc că mai e și Wilson. Dreptul popoarelor de a dispune de soarta lor. Sper că învingătorii nu vor fi lăsați să-și împartă prada între ei!

Goiran și problema colonială. Explică foarte clar neiertata greșeală pe care ar face-o aliații dacă s-ar lăsa pradă ispitei de a-și împărți posesiunile coloniale germane. Prilej unic de-a revizui, în mare, întreaga problemă a colonizării. Constituirea, sub controlul Ligii Națiunilor, a unei vaste *exploatări în comun* a avuțiilor mondiale. Chezășie de pace!

26

Agravare subită. Toată ziua sufocări.

27

Sufocările mele tind să ia un caracter spasmodic. Groaznic. Laringele se contractă, ca prins într-un pumn care se strînge. Gîtuirea se adaugă sufocării.

Însemnat aproape o oră, în agendă, progresul bolii. (Nu sînt sigur că voi mai putea ține mult timp agenda la zi.)

28

Ziarele mi-au fost aduse de tînărul Marius. (Fața lui deschisă, ochii lui luminoși, tinerețea lui... Această admirabilă indiferență față de sănătatea lui!) N-aș vrea să văd decît bolnavi și bătrîni. Înțeleg de ce un condamnat la moarte e în stare să se arunce asupra gardianului său pentru a-l sugruma, ca să nu mai vadă omul acesta liber, sănătos...

Rotițele din mine se deteriorează tot mai repede. Nu e cu putință ca facultățile mintale, la rîndul lor... Sînt, fără doar și poate, prea bolnav ca să-mi dau seama de asta...

29 octombrie

Mi-ar părea, oare, mai puțin rău dacă în această singurătate aș avea amintirea a ceea ce în cărți se numește o mare „iubire" ?

Mă mai gîndesc la Rachel. Adesea. Dar ca un egoist, ca un bolnav : îmi spun că ar fi bine s-o am aici, să mor în brațele ei.

La Paris, cînd am găsit colierul, ce emoție ! Avîntul meu spre ea ! S-a dus !

Am „iubit-o" oare ? Pe nimeni altcineva, în orice caz. Pe nici una atît, pe nici una mai mult. Dar asta e oare ceea ce numesc toți *iubirea* ?

Seara

De două zile, digitala fără efect. Bardot se va întoarce îndată, pentru a încerca o injecție cu ulei eterocamforat.

30

Vizite.

Îi privesc agitîndu-se ! Ce le mai pregătește încă viața ? Poate că privilegiatul sînt eu ?

Obosit. Obosit de mine însumi. Obosit destul ca să doresc să se sfîrșească !

Îmi dau bine seama că-i înspăimînt.

În aceste zile din urmă m-am schimbat mult, desigur. Merge repede. Trebuie să am fața celor care se sufocă : masca lor de spaimă... Știu, nimic nu e mai penibil de privit.

31 octombrie

Preotul din apropiere a dorit să mă vadă. Mai venise și sîmbătă, dar îmi era prea rău. Astăzi l-am lăsat să urce pînă la mine. M-a obosit. A încercat să atace chestiunea : „Copilăria dumitale creștină etc.". I-am spus : „Nu e vina mea dacă m-am născut cu nevoia de a cunoaște și cu neputința de

a crede". Mi-a propus să-mi aducă niște „cărți bune". I-am spus : „Ce așteaptă biserica de nu-și aruncă oprobriul asupra războiului ? Episcopii dumneavoastră din Franța și cei din Germania binecuvîntează drapelele și cîntă *te-deum*-uri mulțumind lui Dumnezeu pentru măceluri etc. ..." Mi-a dat răspunsul acesta uluitor (ortodox) : „Un război *drept* ridică opreliștea creștină a omuciderii".

Convorbire voit amabilă. Nu știa cum să mă ia. Mi-a spus la plecare : „Haide, haide, un om de valoarea dumitale nu poate consimți să moară ca un cîine". I-am răspuns : „Și ce pot face dacă sînt necredincios... ca un cîine ?" Era în ușă ; m-a privit curios. (Amestec de asprime, de mirare, de tristețe ; și, mi s-a părut, de afecțiune.) „De ce te calomniezi, *fiule ?*"

Cred că nu va mai veni.

Seara

Aș consimți, *la nevoie,* dacă asta ar face plăcere cuiva. Pentru cine însă să joc comedia unei morți creștinești ?

Austria cere armistițiu Italiei. Goiran a fost chiar acum la mine. Ungaria se proclamă independentă și republică.

Să fi sosit oare, în sfîrșit, pacea ?

NOIEMBRIE

1 noiembrie 1918, dimineața

Luna morții mele.

Să fii lipsit de *speranță.* Mai rău decît chinurile setei.

Cu toate astea, pulsația vieții există încă în mine. Puternică.

Uneori *uit.* Timp de cîteva minute redevin ceea ce am fost, ceea ce sînt ceilalți, schițez chiar proiecte. Și dintr-o dată, suflul acesta înghețat : din nou *știu.*

Semn prost : Mazet vine sus mai rar. Și cînd vine, îmi vorbește despre orice, numai despre mine aproape deloc. Îl voi regreta oare pe Mazet și capul lui pătrat de paznic de pușcărie ?

Seara

Cînd te gîndești că, dincolo de pragul acestei încăperi, universul viu merge înainte... În ce izolare m-am scufundat. Nici o ființă vie nu poate înțelege.

2 noiembrie

Nu mă mai scol din pat. Trei zile de cînd n-am mai străbătut acești doi metri și jumătate care despart patul de fotoliu.

Niciodată. Să nu mai stai niciodată lîngă fereastră ? Lîngă o fereastră ? Tristețea chiparoșilor sub cerul înserării... Să nu mai vezi niciodată grădina, nici o grădină ?

Scriu : *Niciodată.* Dar iadul cuprins în aceste cuvinte nu-l întrezăresc decît în străfulgerări.

Noaptea

Cum va veni moartea ? Întrebare pe care mi-o pun de cîte nopți, de cîte ori pe noapte ? Sînt atîtea cazuri posibile...

Spasm al laringelui, brutal, ca al tînărului Neidhart ? Sau progresiv, ca al lui Silbert ? Sau astenie cardiacă și sincopă, ca Monvielle, ca Poiret ?

3 dimineața

Cum ? Cea mai îngrozitoare este asfixia sărmanului Troyat.

Te înspăimîntă.

Pe asta n-am s-o aștept.

Seara

Atît de rău astă-seară, încît l-am chemat de două ori pe Bardot. Se va întoarce pe la miezul nopții. A lăsat pe măsuța mea cutia pentru traheotomie.

Se spune : „Moartea nu e nimic, suferința e totul". Atunci, de vreme ce aș putea s-o ocolesc, de ce să sufăr mai departe ? De ce să aștept ? Și, totuși, aștept !

4 noiembrie

Armistițiu semnat de Italia cu Austria și Ungaria.

Preotul a vrut să vină din nou. (Am refuzat, pretextînd oboseala.) Este un avertisment. Se apropie ziua în care va trebui să mă hotărăsc.

5

Tot ce am sperat, tot ceea ce am fi vrut, tot ce nu am izbutit să facem noi, tu va trebui să realizezi, micuțul meu !

6 noiembrie

Vizita lui Goiran. Se așteaptă armistițiul. Și bătălia continuă pe toate fronturile. De ce ?

Afonie totală. N-am fost în stare să scot un cuvînt.

7

Glota nu se mai dilată aproape deloc. Paralizia cricoaritenoizilor posteriori ? Bardot, impenetrabil.

Morfină.

8 noiembrie

Plenipotențiarii germani au trecut liniile noastre. E sfîrșitul.

Oricum, am apucat să văd și asta.

9 noiembrie

Agravare. Din nou oscilații mari de temperatură (37,2 — 39,9). Congestia edematoasă a revenit. Nici un nou simptom, dar recrudescență totală.

Am cerut (pentru ce ?) o radiografie. Ca să se poată face o explorare dacă s-ar ivi un alt punct suspect. Mă tem de un nou abces. Oscilațiile indică, mai mult ca sigur, supurații adînci.

10

Plămînul drept din ce în ce mai dureros. Morfină, toată ziua, pe cale bucală. Un nou abces ? Bardot crede că nu. Nici un simptom patognomic.

Spute mai puțin abundente.

Revoluție la Berlin. *Kaiser*-ul fuge. În tranșee, peste tot, nădejde, eliberare ! Iar eu...

11 noiembrie

Zi îngrozitoare. Arsuri insuportabile, mereu în aceleași regiuni, în partea dreaptă.

De ce nu m-am hotărît mai curînd, cînd energia mi-era încă întreagă ? Ce aștept ? De fiecare dată cînd îmi spun : „A venit ceasul", mă...

(Nu. Nu mi-am spus încă niciodată : „A venit". Îmi spun : „Ceasul *se apropie*". Și aștept.)

12

Bardot percepe un suflu înconjurat de o coroană de valuri subcrepitante și localizate(?).

La prînz

Radiografie. Bandă umbrită la vîrful drept, fără limite nete. Diafragma imobilizată. Diminuare generală a transparenței, dar fără colectare vizibilă. Dacă ar fi vorba de un alt abces, ar apărea o opacitate completă a regiunii suspecte, cu margini bine conturate, bine rotunjite. Atunci ? Indicațiile sînt încă imprecise pentru a se încerca o puncție. Dacă nu este un nou abces, ce este ? Ce ?

13

Puseuri fluxionare localizate constant în aceleași locuri. Desigur, infecția se generalizează. Transpirații îngrozitoare, rău mirositoare.

Seara

Mici abcese ? Mici abcese *multiple ?*

Fără îndoială că și Bardot se gîndește la asta.

Atunci, nimic de făcut, abcese difuze în parenchim, nici o intervenție posibilă ; la capăt, asfixia.

14

Arsuri de amîndouă părțile. Stîngul este și el atins de edem ; abcesele trebuie să fie diseminate în amîndoi plămînii.

Ultima șansă, încercarea unui abces de fixație ?

Seara

Abis de depresiune, nepăsare. În sertar, o scrisoare de la Jenny, alta de la Gise. Acum, seara, alta de la Jenny. Nu le-am deschis. Lăsați-mă singur. Nu mai am de dat nimănui nimic.

Noaptea asta, mult timp, am tot repetat aceste cuvinte, pe care pentru prima oară le înțeleg : *De profundis clamavi*[1].

15

Poate că n-am avut dreptate să mă tem atîta. Poate că n-ar fi atît de groaznic dacă aș crede. Poate că momentul cel mai greu a trecut. Mi-am gîndit de atîtea ori sfîrșitul, că nu mai pot. Dar totul e pregătit, totul e la îndemînă.

16

Abcesul de fixație, fără rezultat. Oare au încercat cu adevărat să-l facă sau numai s-au prefăcut ?

De două zile n-am mai scris nimic în agendă. Mi-e prea rău.

Mă gîndesc să termin. Greu să-ți spui : „Mîine", „Diseară..."

17

Morfină. Singurătate. Tăcere. Fiecare ceas mă desparte mai mult, mă izolează. Îi aud încă, dar nu-i mai ascult.

---

1 Am strigat din adîncuri.

Eliminarea fragmentelor a ajuns aproape imposibilă.

Cum va veni ? Aș vrea să rămîn lucid pînă în clipa injecției, să mai scriu.

Nu acceptare. Nepăsare. Epuizare care suprimă revolta. Împăcare cu inevitabilul. Lăsat pradă durerii fizice.

Pace.

Să termin.

18

Edem al picioarelor. E timpul, dacă vreau să mai pot. Totul este aici, doar să întind mîna, să mă hotărăsc.

Am luptat toată noaptea.

E timpul.

Luni, 18 noiembrie 1918

37 de ani, 4 luni, 9 zile.

Mai simplu decît s-ar crede.

Jean-Paul.

SFÎRȘIT

OPERE XX

„Opera lui Martin du Gard este și una a îndoielii, a decepțiilor rațiuniii și perseverenței acesteia, a ignoranței recunoscute și a pariului pus pe om, ce nu are alt viitor decît el însuși. Prin aceasta, ca și prin îndrăznelile ascunse sau contradicțiile acceptate, opera sa aparține timpului nostru. Astăzi încă, ea ne permite să ne înțelegem mai bine pe noi înșine și în curînd, poate, îi va ajuta și pe cei ce vor veni după noi."

ALBERT CAMUS

RAO International Publishing Company

ISBN 973-96203-0-2
ISBN 973-96203-3-7